

UNIVERSITY OF N.C. AT CHAPEL HILL

00029399570

23.3.0

1469

**THE LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF
NORTH CAROLINA**

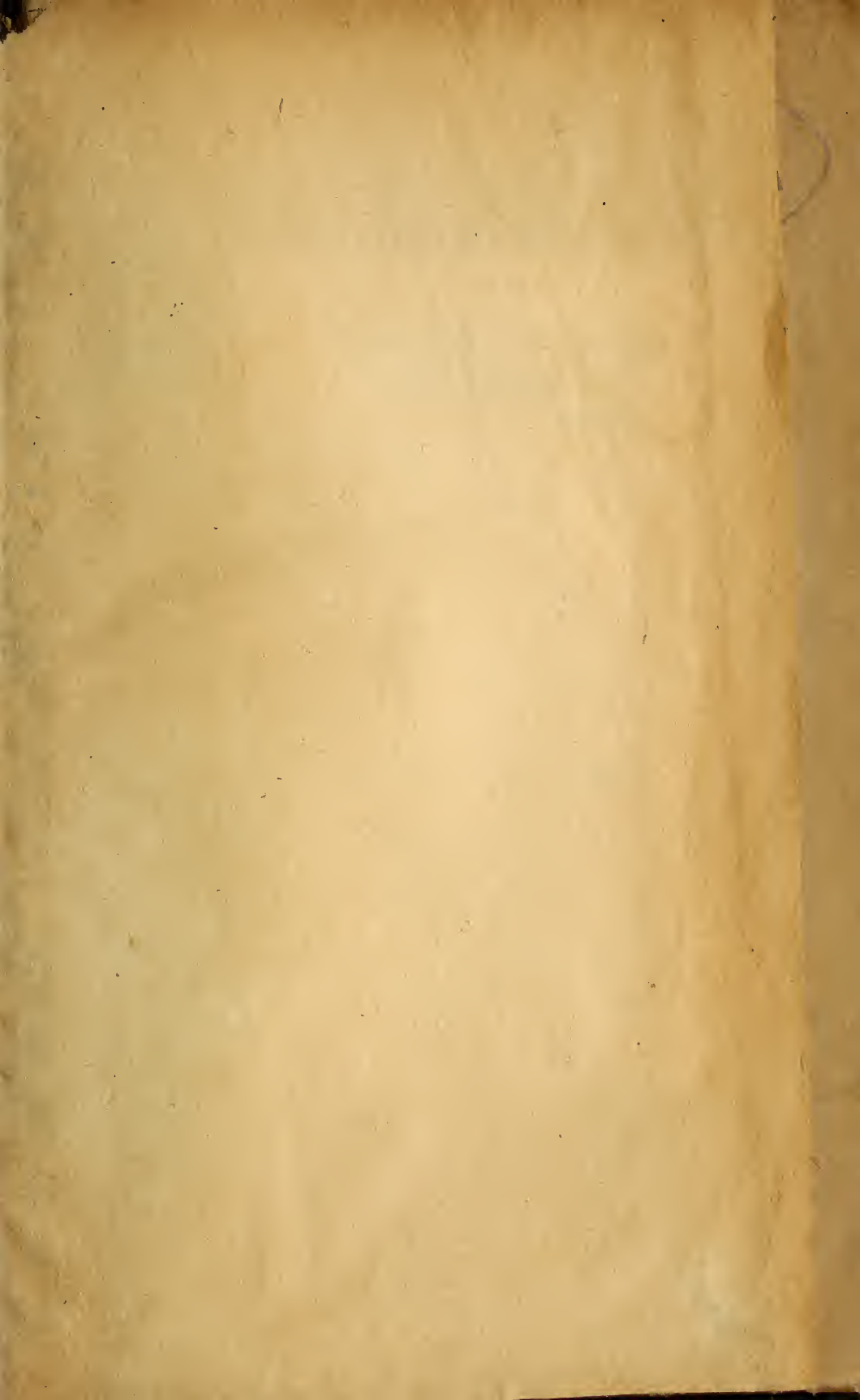
**Presented By
DANNIE N. HEINEMAN**

956.93
S399t

JACOB SARNA
10 RONDU ROAD
LONDON N.W. 2
Hebrew, Oriental
& Foreign
Bookseller

This **BOOK** may be kept out **TWO WEEKS ONLY**, and is subject to a fine of **FIVE CENTS** a day thereafter. It is **DUE** on the **DAY** indicated below:

--	--	--

למכירת ספרים יחד עם

אוצר ספרות ארץ ישראל

ספר ב'

תבואות הארץ

מאת

הרב יהוסף שווארץ ז"ל

(ה' אלפים תקצ"ג - תר"ה)

TEBUOTH HA-AREZ

(p a r

Rabbi Joseph Schwarz

(explorateur de la Terre-Sainte

Divisé en deux parties :

La première partie contient la géographie détaillée de la Palestine ancienne et moderne, avec l'identification de nombreuses localités hors de la Palestine, mentionnées dans la Bible et la littérature talmudique.

La deuxième partie contient l'histoire générale de la Palestine jusqu'à nos jours et spécialement celle des Israélites)

3e éd.

Troisième édition

Corrigée et enrichie de notes et de remarques scientifiques, basées sur les résultats des explorations les plus récentes ; de trois index ; des tableaux météorologiques, de la biographie et du portrait de l'auteur.

p a r

A. M. LUNCZ

(Subventionné par l'Alliance Israélite Universelle à Paris
et de la Fondation-Zunz à Berlin)

JERUSALEM, 1900

Imprimerie de l'éditeur

תבואות הארץ

(והוא חלק ב' מספר דברי יוסף)

נחלק לב' חלקים

חלק א' מהות איכות וכמות הארץ

(ובכללו עוד ביאור שמות המדינות ומקומות הרבה הנזכרים בתנ"ך ובהחז"ל).

ובו ו' פרקים : וביאור תוצאות הארץ.

חלק ב' מעשה הארץ

והוא דברי הימים למלכי וליושבי הארץ.

שחברתו אני הצעיר

יהוסף שווארץ

נדפס בראשונה פעם"ק בשנת תר"ה ובשניה כלעמבערג (תרכ"ה),
ועתה יו"ל בשלישית בתקוני כל הטעיות וההוספות שתקן
והוסיף המחבר כיתר ספריו, ובלוית הערות והוספות רבות (עפ"י
התגלויות היותר חדשות), מפתחות מפורטים; תולדות המחבר
(עם תמונתו), תמונות ממקומות הקדושים ובי לוחות מטרולוגיים.

על ידי

אברהם משה לונץ

בתמיכת "חברת כל ישראל חברים" בפריז
ומכון צונץ (צונץ ששיִטְמוֹנֵג) בכרלין

פעיה"ק ירושלם תוכב"א

ת ר " ס

נדפוס ובהוצאת העורך.

6/-

A u

**célèbre philanthrope, et mécène
de la littérature juive**

Monsieur

F. D. M O C A T T A

p a r

l'Éditeur

מְקֵדֶשׁ לְכַבוֹד

הנדיב המפאָר והנעלה מוקיר
ספרות ישראֵל ומגנה

האדון

י. ו. גוינבראָחט, ס, בידני קוועט.

פרידריך דוד מאקאטמא

ברנשי כבוד ויקר

מאת

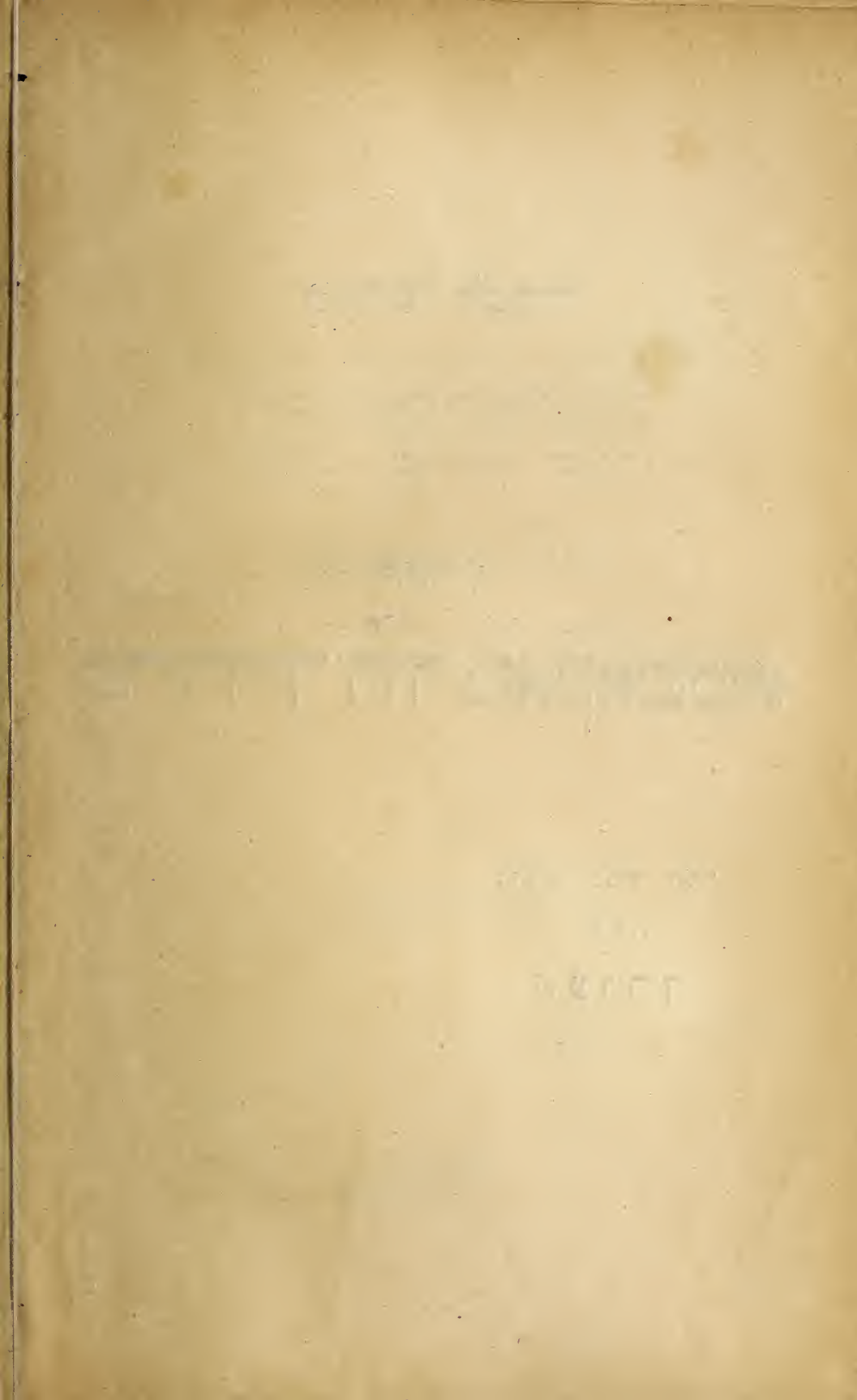
העורך

י. ו. גוינבראָחט, ס, בידני קוועט.

95693

924029

53996

הקדמת העורך *

ערך הספר הזה ותועלתו אך למותר הוא לבאר כי כבר איתנה המחבר וספרו למדי. והאיש שעוד לא ידע אותם יכירם מיד בעברו על פני תולדות המחבר ותוכן עניני הספר אשר ערכנו. ולכן עלינו רק לבאר את מהות תוצאותיו הקודמות ואת החדשים שחדשנו בו.

הספר הזה נדפס בראשונה בשנת תר"ה בירושלם (באותיות רש"י) מאת המחבר בעצמו, אך הוא כעת יקר המציאות במאד. בשנת תרכ"ה יצא לאור פעם שנית ע"י הר"י כהן צדק. בו אמנם תוקנו הטעויות שהוגהו בסוף התוצאה הראשונה, ובסוף נוספו גם התקונים וההוספות שפרסם המחבר בסוף ספרו "פרי תבואה". אך לעומת זה באו בו שגיאות חדשות לקמצים. ומלבד טעויות של אותיות ותבות נמצאו בו שורות ומאמרים שלמים מהופכים ומסורסים, ומוציאו לאור לא הוסיף בו שום מפתח. ואף לא תכן עניניו, וגם התוצאה הזאת כבר ספה תמה. ולכן החלטנו להוציא לאור את הספר הזה בתור הספר השני של ה"איצור ספרות ארץ ישראל".

ואלה הם ההוספות והתקונים שהוספנו בו :

- (א) הגהנוהו כפי האפשרי, ואת מאמרי ה"ל המובאים בו הגהנו עפ"י מקורם, וגם הוספנו בו מראי מקומות, ולפעמים רחוקות (במאמר קשה ההבנה) תקננו את סגנונו. אך בכלל לא שנינו כלשונו אף במקום כשהוא מנגד לחקי הלשון.
- (ב) את השמות הערכים הרפסנו ככתיבתם בהשפה הזאת¹ ובנקוד.
- (ג) את כל ההוספות שהוסיף המחבר לספרו זה בסוף ספרו "פרי תבואה" (תרכ"ב) הרפסנו במקומם אם כפנים בסימן כזה [] או כהערות באותיות רש"י קטנים. וכך השמטנו מגוף הספר ומהערותיו את המאמרים והציונים אשר המחבר העיר בהוספתיו הנז' כי יש למחקם.
- (ד) הוספנו כל ההערות והמאמרים המובאים בספריו "פרי תבואה"

(1) נ עס קו ביאשו כזה נ"ל מירה שהוא רפה והברתי דומה להברת זש.

הקדמת העורך

ו"דברי יוסף" (שו"ת) שיש להם איזה יחס ושייכות למאמרי הספר הזה (וגם את הקדמתו הראשונה שנדפסה בס"ס תבואות השמש), וגם איזה תקונים והגהות שתקן המחבר בעצמו בגליוני הספר שה"י בירו.

(ה) העירונו הערות קצרות (באותיות מרובע קמץ) הכללות תמצית כל החקירות והתגלויות שגלו החוקרים התרים בהמקצע הזה עד ימינו אלה.

(ו) בסופו הוספנו איזה מאמרים שהמחבר הנמיח לכתבם בחלק ד' ולא הספיקה לו השעה.

(ז) הוספנו קורות ארה"ק מזמן המחבר עד ימינו אלה:

(ח) כראש הספר ערכנו תולדות המחבר בצירוף תמונתו. ואחריה תוכן ענינים מפורט של פרקי הספר.

(ט) בסופו ערכנו שלשה מפתחות מפורטים עפ"י סדר א"ב והם:

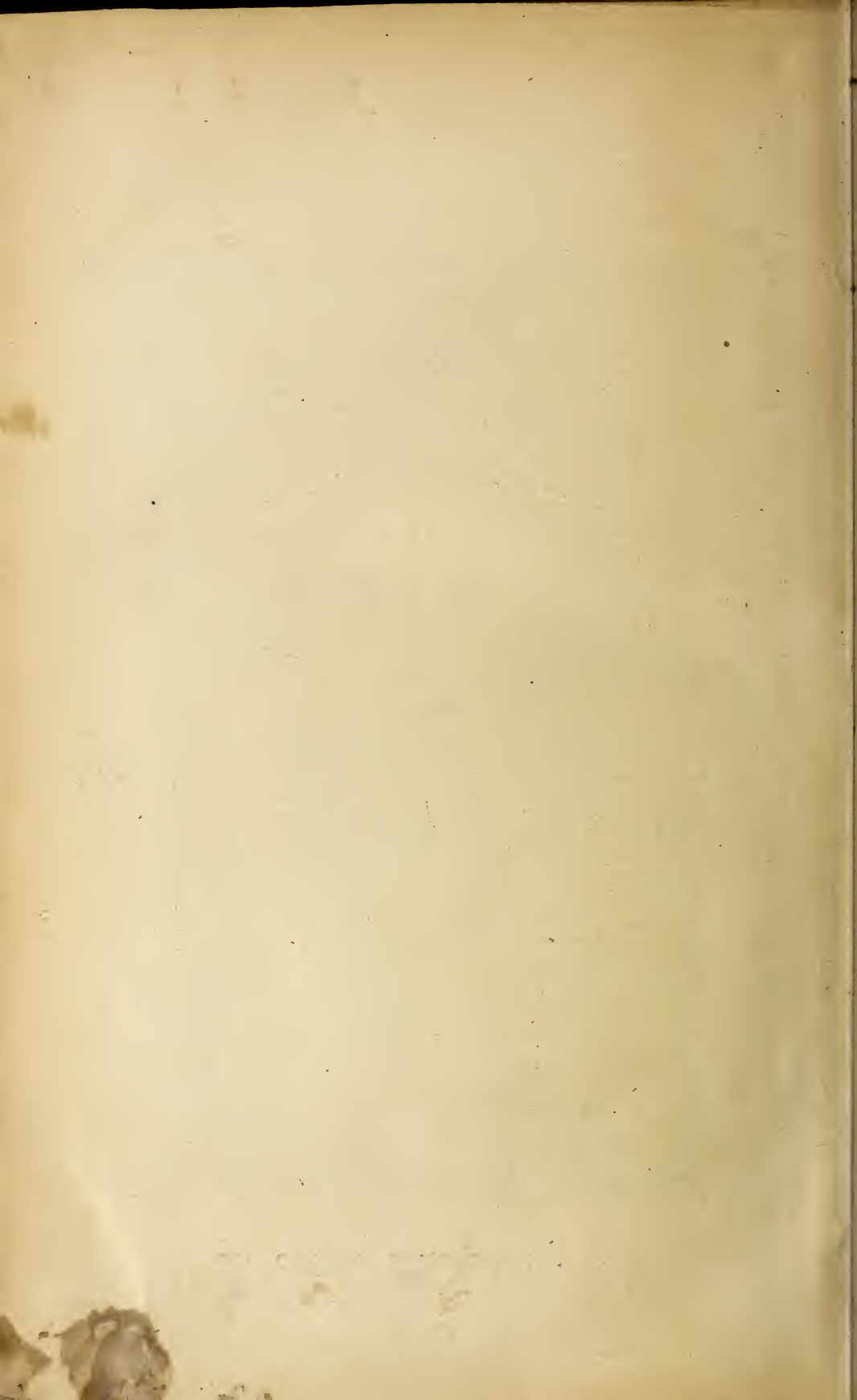
(א) מפתח גיאוגראפי. (ב) מפתח קורותי. (ג) מפתח להערותיו. ביאוריו והגהותיו בכה"ק, בדרז"ל ומפרשיהם.

(י) תמונות אחדות ממקומות הקדושים בארה"ק¹ ושני לוחות מפורטים ממזג האויר בירושלם ומבריא.

ועתה אליכם מוקירי תורת וחכמת קדמונינו, ועמהם חונכי ארץ אבותינו והרחבת ספרותה נקרא: מהרו נא להביא את הספר הזה אל כתיכם², ואף השתדלו איש איש כפי יכולתו להפיצו בין מכיריכם ומיודעיכם, למען נוכל להוציא לאור את יתר הכרכים של "האוצר ספרות ארץ ישראל" איש אחרי אחיו. ואתה ד' הי עוזר לנו. וזכות המחבר יגן עליכם להצילכם מכל רע ולהצליחכם בכל אשר תפנו, כ"ר.

(1) מפני טעמים שונים לא עלה בידנו להדפיס את מפת הארץ שפרסם בספרו Das heilige Land אשר כבר הנהגו והעתקנוה כלה לעברית, והוספנו בה את מושבות אחינו. וברצות ה' עוד נוציאה לאור ביהר את אחד הכרכים הבאים של "האוצר ספרות ארץ ישראל".

(2) את שמות המנוים וקוני הספר הזה (ישר מאתנו), נפרסם בראש הכרך הבא של האוצר.

רבי יהוסף שווארץ ז"ל.

תולדות המחבר.

כאלף שנים אחרי חתימת התלמוד היו שמי מדע ארץ אבותינו מכוסים בערפלי עלטה. גאונינו, רבנינו וחכמינו עסקו ויעשו חיל מלבד בתורתנו הקדושה, גם בהכמות ומדעים. אך למדע ארץ אבותם לא שמו לב. ואך בסוף המאה הראשונה לאלף הששי דרך מארץ צרפת הכוכב הראשון על שמי המחקר הזה, הוא הרב אישתורי הפרחי ז"ל, אשר מיד בעלותו לארה"ק שם את כל מעיניו לעסוק בדיני הארץ—לכרם ללבנם ולסדרם בסדר נכון—ואגבן גם למדע הארץ: גבולותיה; חלוקתה; עריה; צמחיה; עתיקותיה; דברי ימיה וכו'. שבע שנים רצופות עבר החוקר הנלהב הזה בארץ אבותינו לתור אותה (שנתים בארץ הגליל וחמש שנים בשאר חלקי הארץ), ואת תוצאות חקירותיו הכניס בתוך ספרו המצויין "כפתור ופרח"¹ המיוחד לדיני הארץ, ויגמרוהו בשנת ה"א פ"ב. אולם למרות הערך והחשיבות הרבה של חקירת מדע ארה"ק אשר הרבה הרב אישתורי הפרחי ז"ל לכאור במקומות אחרים (בספרו²), לא באו הרבנים הגאונים שחיו אחריו בארה"ק לעדור ולזמר את הגן הנחמד אשר נטעו ידיו

[1] את הספר היקר הזה הנחוק ומועיל מאד לרבנים נושבי על מדוי לחכמים והוקרים ולכל תופשי התורה, הוצאתי לאור בתור הספר הראשון מהקיבוץ "אוצר ספרות ארץ ישראל" (בשני כרכים) בתקוני כל הטעויות שנפלו בהחוצאות הקודמות העדות והנהגות מחכמי הזמן העבר וההווה, ובאור שיפות הצמחים שבדרז"ל מפתחות מסורטים, צורת הבית השני ותמונת המשבעות העתיקות ועוד (מהודר 4 רוי"ב או 10 פראנק).

[2] זה לשונו בפרק י"א 'בתוצאותנו עמוד רס"ב': 'ענה אקום יאמר ה' וכו' בעורו אנלה הנעלם בדור הזה לשאינו יודע מאי מנבולי השבטים ועירותיה וכו'. וזה החפוש הביב אצלי מהפיש מקומות הכבכים ברקיע וכו'. על כן באתי אני הדל השפל לספר לאחי ועמי מה שמצאתי בזה המביקש, ואין זה מיתרון השנתי על השנת של שאינו מדבר בזה אלא מיתרון הקדמתי על הקדמתי ותנועתי על תנועתו.

וְלִנְטַע בּוֹ עֵצִים חֲדָשִׁים לְמַעַן יִרְכּוּ הַכַּפְתּוּרִים וְהַפְּרָחִים וְיִתְּנוּ רִיחַ נְחֹחַ וּפְרֵי הַלּוּלִים. הִמָּה רַק אֶת הַפִּירוֹת וְהַפְּרָחִים הַמוֹכְנִים לַפְּנִימָה אֲבָלוּ, וְאֵף עַל לֵב אִישׁ מֵהֶם לֹא עָלָה כִּי יֵשׁ עוֹד מְקוֹם רַחֵב יָדַיִם לְהַעֲבֹדָה הַזֹּאת וְעוֹבְדִים תְּמִידִים דְּרוֹשִׁים לוֹ. כִּהֵן עֵבֶר כַּחֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְעוֹד. סְפָרִים קָטָנִים וּמְכַתְּבֵי מִסַּע נִתְחַבְּרוּ וְנִכְחָבוּ אִמְנֵם כַּמַּעַט כֹּל מֵאֵה שָׁנָה, אִם מִיַּד חו"ר אִרְה"ק בְּעֵצְמָם, אוֹ מִיַּד נוֹסְעִים שֶׁבָּאוּ לִבְקֹר אֶת הָאָרֶץ וּשְׁבוּ אֲחֵיכֶם לָאָרֶץ; אֲךָ כּוֹלֵם הִכִּילוּ אִם רְשִׁימַת קְבָרֵי הַצְּדִיקִים, מִסּוּרוֹת וְהַגְּדוּת, אוֹ תְּכֹנֶת מִצַּב אִרְה"ק, אֲשֶׁר הוֹעִילוּ לְשַׁעֲתָם לְשִׁמְחָה אוֹ לְעִנּוּם אֶת נַפְשׁ קוֹרְאֵיהֶם, (וּרְק כַּהֵיּוֹם יֵשׁ לָהֶם עֹרֶךְ שֶׁל חֲמֵר מַדְעִי), אֲךָ בְּכוֹלֵם אֵינְאָף סֵפֶר מַחְקָרֵי אֶחָד בְּאֶחָד מֵהַעֲנָפִים הַיְשׁוּנִים שֶׁל מַדְעַת הָאָרֶץ הַזֹּאת.

גַּם בְּהַמָּאָה הַקּוֹדֶמֶת אִשְׁרַח חֲכָמֵי אֶרֶצוֹת הַמַּעֲרָב מִבְּנֵי הָעַמִּים הַחֵלְוּ לְעֵלּוֹת לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל לְחַקְרָהּ וּלְדַרְשָׁהּ, וַיִּחְבְּרוּ סְפָרִים מַדְעִיִּים כַּמְקַצֵּעַ הַזֶּה, גַּם אִזּוֹ לֹא עָלָה עַל לֵב אֶחָד מִרְכַּנֵּינוּ וְחֲכָמֵינוּ שֶׁבְּאָרֶץ לְעֶסֶק כַּמְקַצֵּעַ הַנִּכְבָּד הַזֶּה, וְרַק בְּסוּף הַמָּאָה הַזֶּה בְּרֵאשִׁית הַיּוֹכֵל הָאֶחָד עֲשָׂרָה מֵהַעֲתָה אִשְׁרַח נִטְעַת הַרֵב הַפְּרָחִי אֶת גִּנּוּ הַנְּחַמְדָּה, עוֹד הַפַּעַם הַשֵּׁחֵר עַל שְׁמֵי מַדְעַת אִרְה"ק, וְהַפַּעַם מֵאִפְּקָ אֶרֶץ אִשְׁכְּנֵנוּ נִגְלָה. כִּי בִּשְׁנַת תְּקַצ"ג עָלָה יְרוּשָׁלַּיִם הַרֵב הַגְּדוֹל רַי הוֹסֵף שׁוֹר אֶרֶץ ז'ל, וְהָאִישׁ גְּדוֹל בְּתוֹרָה וּמוֹכֵת בְּחִכְמָה וּמַדְעִים. וְעוֹד כַּהֵיּוֹם בְּאָרֶץ מוֹלַדְתּוֹ הַקְּדוּשָׁה הֵלֵךְ גְּדוֹל מַעֲתוֹתָיו לְמַדְעַת זֶה, וּמִיָּד בְּבֹאוֹ יְרוּשָׁלַּיִם שָׁמָּה כָּל מַעֲנִיּוֹ לְכָל עַנְפֵי מַדְעַת הָאָרֶץ, וַיִּחַל לְעַבֹּד וּלְשַׁדֵּר אֶת הַגִּנּוּ הַנְּחַמְדָּה אִשְׁרַח יָדָהּ הַרֵב הַפְּרָחִי נִטְעוּ וְאַחֲרָי שְׁתֵּים עֲשָׂרָה שָׁנוֹת עֲבֹדְתּוֹ זָכָה לְקַצֹּר בְּרֵנָה אֶת יְתוּבוֹת הָאָרֶץ, הוּא סָפַר זֶה הַמְקִיף אֶת כָּל עַנְפֵי מַדְעַת הָאָרֶץ וְדַכְרֵי יְמֵיהֶם וְכוּ אִסְף אֶת כָּל דַּכְרֵי הַחֻקִּים שֶׁקִּדְמָהוּ מֵעַמְנוּ וּשְׁלֹא מִבְּנֵי עַמְנוּ, וַיִּכְרַס וַיִּצְרַפֵּם בְּכוֹר הַבְּקָרָת עַש"י הַמִּצִּיאוֹת שֶׁרָאָה בְּעֵינָיו וְעַש"ו רֹחַ מְבִינָתוֹ וְכוֹל הַחֻקִּים שֶׁבָּאוּ אַחֲרָיו שֶׁאֵבֶר מֵהַמַּעַן הַמְקִיר הַזֶּה מִי יֵשׁע לְעַבְדוֹתָם בְּשַׁדְמוֹת מַדְעַת אִרְה"ק.

ועבודתו של הרב המחנך ותוצאותיה, נכבדה ונעלה היא בערכה על הקודמים לו, כי בזמנו הי' המדע הזה בכלל יותר משוכלל ומסודר, ובידו היו מלבד פרי עץ הדעת שנמטע הראשון בחוקרי ארה"ק — גם ספרים רבים מחכמי העמים שקדמו לו, שעבדו באון והון כהמקצע הזה, ויגלו באמת תעלומות מני חשך. ובעוד אשר ספרי החכמים שקדמוהו נתפשטו רק בכמות מעטה ובין אחינו יודעי תורה, הנה ספרו זה נתפשט בכמות יתר גדולה, ויתורגם מהר לשתי שפות חיות בריטאנית ואשכנזית, ועל ידו למדו, גם אלה מאחינו שאינם תורנים, לדעת את תכונת ומעלת ארץ אבותיהם ודברי ימיה. והחוקרים מבני העמים נכחו לדעת את החמר הרב והנכבד למדע ארה"ק הצפון בספרות התלמוד, אשר עד כה לא ידעו ממנו מאומה.

ואור השחר הזה אשר עלה שנית על שמי מדע ארה"ק לא נדעך מהר, רק אורו הלך הלוך ואור עוד שני שְׁבָעִים, כי גם אחרי הוציאו את "תכונות הארץ" לא טמן ידו בצלחתו, רק עבד תמיד ביגיעה רבה בשדמות ארה"ק, ותמיד הצליח בידו להוסיף תקונים, הוספות והערות לספרו זה, ולבאר ולכרך על ידי מחקריו, כתיבי הקדש ומאמרי רז"ל. ועד יומו האחרון לא חשך מלעבוד בשדמות התורה והמדע, ואת מרבית פרי תכונתו זכה להוציא לאור עולם בספרים שונים אשר נבארם להלן. ולכן הלא חוב קדוש מוטל על כל חובב ארץ אבותינו לכבד ולהוקיר את החוקר גדל דעה ורב העליליה הזה — אשר כחרף נפש אסף למעננו מת באות הארץ — ולדעת את תולדותיו, קורותיו, וכל אשר עבר עליו במשך ימי עבודתו.

הרב ר' יהוסף שווארץ נולד בעיר הקטנה פלאסס שבמדינת באיערן, לאביו הרב ר' מנחם (ב"ר יצחק ב"ר יוסף) כיום "ז' חשון שנת התקס"ה (22 אקטאבר 1804). אבותיו יהיו מופלגי

(1) הרב ר' מנחם הי' אהה מארבעה אחים שיסדו ישוב עדת ישראל בפלאסס אחרי אשר נרשו בנידוש נייא-שטעדטעל הסמוכה לה בשנת תק"ט בערך אשר יושבת היו יתר הפלטה שגרשו מעיר לאנדספהוט.

תורה וחשובי קהלתם חנכו את בנם זה -- אשר עוד באכ"ב ילדותו
 גראו בו כשרון ושקידה -- כשאר אחיו על כרכי התורה והמדע.
 ומיד בהחלו ללמוד גפ"ת, נודעו כשרונותיו המובים בעירו וסביבותיה.
 וירכיש לו את השם "עלם חריף ומצוין". וכישנת הארבע עשרה
 לימי חייו נכנס לבית מדרש המורים שבעיר קאלכורג, ויגמר את
 חק למודו בו כהיותו בן שנבע עשרה. -- אולם כשרונותיו המובים
 התשוקתו העזה לרוות את נפשו בלמודים, לא מצאו דים
 בהלמודים של בית המדרש הזה, ולכן הלך לאחיו הגדול ממנו
 הרב ר' חיים שלמד אז בבית מדרש העליון בוויורצבורג, והוא
 בראותו כי באמת יש לאחיו זה כשרונות מובים ונפשו תערב
 לתורה וחכמה, קבלהו בזרועות פתוחות וישתדל להמציא לו
 מפרי עץ הדעת, וכזמן קצר נודעו כשרונותיו גם למורי בית המדרש
 העליון, ויתמכוהו גם הם בלמודיהם ומועצותיהם. כה הקשיב
 בלמודים בעיר הזאת חמש שנים רצופות.

השקפותיו בעניני דת ואמונה, ואמונתו בכל דברי חז"ל
 לפרטיהם לא התאימו את הלמודים שהקשיב כבי"מ המדעים,
 ולכן השב והגה תמיד מחשבות לעלות ארצה הקדושה ולהאחז
 בה, ומני אז חי גפשו ורוחו בארץ הקדושה. ובתום חמש שנים
 לשבתו בוויורצבורג כהיותו בן עשרים ושתיים שנה (תקפ"ז)
 נתעוררה בו כיתור אהבה ותשוקה עצומה למדע ארץ אבותינו,
 ויחל להגות בשקידה בכל הספרים הגוגעים במדע הארץ
 ודברי ימיה, וכשנתים אח"כ עלה בידו לחבר מפת ארץ ישראל
 שיצאה לאור בעיר הזאת (תקפ"ט) כאותיות עבריות ולועזיות, והיא
 הפיקה רצון במאד עד אשר זכתה בזמן קצר לעוד שתי תוצאות
 (וויען תקצ"א, טריעסט תקצ"ב). זמן מה אח"כ גלה לאחיו ובני
 משפחתו כי החליט ללכת ירושלמה ולהאחז בה. בני משפחתו
 ומיודעיו נסו להניאו מחפצו זה, דיבקשוהו כי ישאר בארצו,
 זכה יוכל לעבוד את עבודתו בשדמות התורה והחכמה, אשר
 זאת כל משאת נפשו, אך בקשתם נשאה מעל. הוא לא נסג
 אהור מחפצו, ובעצם ימי עלומיו נפרד מאחיו, ארצו ובני משפחתו,
 יילך למסעיו ארצה הקדושה. ראשונה בא לוויען ומשם הלך

לארץ אונגאריא, אך בה נאלץ להתעכב כשנה תמימה מפני החלי-
 רע שפשטה אז בארץ, ולא נתנוהו לעבור את הגכול. משם
 הלך לפיזמה באיטאליא, וגם בה הוכרח להתעכב כחצי שנה. כי
 מפני המלחמות שפרצה אז בארץ הקדם לא יכל לנסוע לארץ
 הקדושה, ואך כאשר נגמרו המלחמות בחרף תקצ"ג עזב את העיר
 הזאת וילך לארה"ק דרך זמירנא וראדום, וביום י"ג ניסן תקצ"ג
 (2 אפריל 1833) עמדו רגליו על חוף יפו⁽¹⁾. בה לא היה אז כל
 קהלה מאחינו, ומאשר כי לא מצא שיירה ההולכת ירושלמה
 נאלץ לשבת בה היום הראשון של פסח⁽²⁾, ובחזה"ט השיג
 שיירה ההולכת ירושלמה ועמה הלך רג לי לעיר משאת נפשו. —
 בירושלם לא הי' אז לא בית מלון ואף לא בית הכנסת ארחים,
 והעולים נתאכסנו אצל מכיריהם או ילידי ארצם, והוא נתקבל
 אצל הר"ר משה זאקט מילידי ארץ אישכנז. וכאשר בא הנביר
 הנודע ר' שמריהו לוריא ממאהילב ברוססיא (שעלה כשנתים
 לפניו לארה"ק) לבית הרמ"ז לבקרהו, הכיר את יוסף כי ברכה
 בו, ויקחהו מיד לביתו, ואחרי ימים מעטים נתן לו את ש"ב מרת
 חיי רבקה-בת ר' שלום לוריא (שמת זמן קצר לפני זה בעיה"ק)
 לעזר כנגדו, ובר"ח אייר חגגו את חג התונתם; ועמה
 ראה חיים כל ימי חלדו. ולמען לא יחשב כגר בעיני תושבי הארץ
 ויוכל לנסוע ממקום למקום בלי מגור ופחד, השכיל להחליף את
 מלבושיו הארופיים במלבושי ארץ הקדם, וגם צניף חבש לראשו
 בצניף חכמי הספרדים בזמן ההוא.

מיד כבואו לארה"ק הקדיש את זמנו ללמוד התורה, ואחיו
 ובני משפחתו עזרוהו לכלכלת ביתו, ומלבד שקידתו בכל ספרי
 התורה הכתובה והמסורה החל ללמוד גם את חכמת הקבלה מפי
 חכמי ישיבת בית אל (לחכמת הנסתר) אשר לעדת הספרדים. ולמרות
 שקידתו הרבה כנגלה ובנסתר לא שכח אף רגע את אהובת נפשו
 היא ידיעת הארץ, ובשקידה ועיון נמרץ חקר ודרש בכל ענפי מדע

[1] מהקדמת בן אחיו לספר Das Heilige Land

[2] מאשר כי כבר הלויט או להשתקע בארץ לכן חגג יום טוב רק יום א'

(תביאות הארץ פיק א').

הארץ ודברי ימיה¹). לכו דאבה מאד לראות כי אף אחר מאחינו בארה"ק לא ישים לבו להמקצוע הנכבד הזה, ואף לא יבינו להוקיר את ערכו, ולכן הי' המחקר הזה יותר אהוב ויותר חשוב ויותר נכבד בעיניו, עד כי שום דבר לא הי' כבד עליו, אם רק על ידו יודע לו שט אחד ההרים, הגבעות, העמקים וכו' שבארץ. בהמקומות הקרובים והבטוחים עבר בעצמו ויתבונן לכל הר וגבעה, עמק וגיא, חורבה ובנין, צמח ושיח; ויחקור מפי התושבים על שמותיהם, תכונתם, מהותם וטבעם, ובהמקומות הרחוקים שאי אפשר הי' לו ללכת בעצמו, עמל וטרח בכל כחו להודע מפי יושביהם שבאו ירושלמה, את שמות הערים והכפרים, ההרים והעמקים, הימים והנהלים הנמצאים בארצם, ובהמקומות שעברו—מספר אחינו היושבים בהם מצדם תכונתם וכו', והכל בעיון ודיוק כפי האפשרי. גם חקר ודרש בשום לב בענין אורך היום והלילה ורגעי זמן עלות השחר ונץ החמה באופק ירושלם. ופעמים לא לפים² עלה בראש ההרים הגבוהים שמשכיב לעיר ועל הגגות הגבוהים שנתוך העיר פנימה למען דעת על נכון את רגע עלות השחר ונץ החמה בכל יום ויום מחדשי השנה, ואת תוצאות חקירותיו אלה סדר לו בלוח מיוחד שיצא לאור אח"כ ע"י חתנו כאשר נזכיר להלן.

בשנת ת"ר בערך אחרי אשר נמלאו לו שבע שנים לשנתו בארה"ק, עוררוהו רבים ממיודעיו בחו"ל וכיחוד חזקה עליו דברי אחיו³ הגדול הרה"ג כמוהר"ר חיים שווארץ שהי' אז רב בהירבען,

[1] זה לשונו בהקדמתו לספרו "הכוזאות השמש": "... ומיום שזכיתי לשבת "בארץ הקדושה והוא מי"ג לחדש ניסן שנת תקצ"ג שמתו לבי ועיני על כל עיני הארץ, על מעמדה, איכותה, מהותה, כמותה ומעמדה וקורות יושביה".

[2] זה לשונו בהקדמתו לספרו "הכוזאות השמש": "ואל תאמר כי דברי אינם עפ"י המציאות האמתית, הנה אבטיחך כי יותר מארבעת אלפים פעמים השנהתי וטרחתי לראות רגע נץ החמה ועליתי לגגות ונדרתי שנה מעיני לחקור ולדעת המציאות האמתית במדינות שונות הן עת שבתו בחו"ל והן בעת שבתו בקודשו, וכן כל הבחינות נבחנו פעמים אין מספר".

[3] זה לשונו במכתבו: "... מה לך נדרם הלאכול מפרות הארץ היא באת שמה? אמור אמרנו כי יש איש ממדינתנו אשר על ידו נדע כל מעמד וענין הארץ כי יש לאל ידו לכתוב ולדרוש ולהכיר, ועתה זמן רב כי זכית לשבת בארץ הקדושה ושאלתנו לא באה ונקותנו לא נתת, עתה קום דטעימנו מפרי תכונתך ומתכונת "יריעותך" (הקדמתו לספר הכוזאות השמש).

כי יפרסם את ידיעותיו ותוצאות מחקריו כמדע ארה"ק למען ידעו אחינו בחו"ל את הארץ מה היא. גם הוא בעצמו ידע והרגיש את הצורך הגדול שיש בחכור ספר כזה, ואת התועלת הגדולה הצרוורה בו לחוק ולאמץ את אהבת ותשוקת אחינו בכל ארצות פזוריהם לארץ אבותם, ולכן החליט לחבר ספר שלם בעל ד' חלקים, אשר לכלם יחד קרא בשם "דברי יהוסף", והחלק השני יחד למחקרי הארץ ודברי ימיה. ומיד החל לברר, ללכך ולסדר את כל הידיעות אשר רכש לו במשך ימי שכתו בארה"ק. ולמען רוות מיד את צמאון נפש אחיו ושאר שלומי אמוני ישראל הכמהים לדעת למצער איזה ידיעות מארה"ק ומיושביה, שלח לאחיו מיד אחר זה (בחדש הרביעי לשנת תר"א) מכתב ארוך בשפת אישכנו אשר בו הודיעו בקצרה מצב ערי ארה"ק ואחינו היושבים בהן. ואחיו מהר לפרסם את מכתבו זה בהעתון "אריענט" (1) לשנה הנז' נומר 40. -- בחשון תר"ב פרסם באמצעות אחיו הנז' הודעה כלשון הקודש מספרו שהוא אומר להוציא לאור, אך אח"כ שנה מעט את סדריהם וחלקיהם (2). ובשנה שאחריה (תר"ג) הדפיס כירושלם את החלק הראשון מספרו "דברי יוסף" אשר קראו בשם "תבואות השמש" הכולל מאמרים שונים במהלך השמש והככבים והישיבון עלות השחר ונץ החמה וכו' (3). ובהקדמתו הוא מעיר כי הוא כולל רק מושג

[1] מכתבו זה נחתק בעכרית גנדפס בספר "הראל" להחכם כמוהר"ק שולמן עמוד 69--78 (ווילנא תר"ז), אך בניף המכתב שגנדפס באריענט נפלו מעיות ושבושים רבים. ואנחנו נפרסמהו בהתקנים הירושיים בקובץ "איצר" ספרות ארץ ישראל" כרך "מכתבים מארץ הצב".

[2] בהקדמתו לספרו "תבואות השמש" כותב כי הוא לא שנה את החלפתו רק שניאה נפלה בההודעה.

[3] וזה נוסח שער הספר: זה ספר תולדות יוסף נחלק לד' חלקים: חלק א' קראתי "תבואות השמש" ובו ד' מאמרים. מאמר א' כדור הארץ, ב' אילת השחר, ג' צל המעלות, ד' דרך מבוא השמש. חלק ב' קראתי "תבואות הארץ" ובו ב' חלקים: א' מהות איכות וכמות ארץ הקדושה, ב' דבדי הימים למלנו וליושבי הארץ. . . . שהבדתי אני הצעיר יוסף שווארץ מילדי האשכנזים יצ"ו. גנדפס ע"י הרב המרפ"ס החכם בו' כמוהר"ר ישראל בהרב מוהר"ר אברהם ב"ק ה"ו פעה"ק ירושלם תוכב"א תחת ממשלת אדוננו המלך האדיר ההסיד שולמן עבד אלמאגיד יר"ה.

כללי מהידיעות האלו; וכי מחוסר הכלים והספרים הנחוצים אי אפשר הי' לו לחבר ספר שלם בהידיעה הזאת. וכסופו פרסם את ההקדמה להחלק השני של ספרו "דברי יוסף" הוא ספרו הנוכחי והיא היתה כעין הודעה וקריאה להספר הזה שהוא הנכבד בספריו. וכשנתים אח"כ (תר"ה) עלה בידו להוציאו לאור בירושלם 'דפוס הר"י ב"ק 80'. אך למרות עצם תועלתו נתפשט אז מעט בארץ, וגם לארץ אשכנז ארץ מולדתו של המחבר באו כשלוש מאות עקועמפלארים רק אחרי עבור שלש שנים מיום צאתו לאור (תר"ח) מפני כי מספר מביני שפתנו הקדושה שבה נכתב הספר הזה מעטים בארץ ההיא. ומהטעם הזה וגם מאשר כי השנה ההיא היתה "שנת התפוחות" לכן לא משך עליו גם אחרי בואו לארץ את עיני הקהל בהמדה ההיא שהיה עליו למשך. ולכן השכיל המחבר—שחפץ מאד כי מדע ארה"ק יתפשט בין יושבי הארץ ההיא—לבקש בשנת תר"ו מיד כאשר יצא ספרו מהדפוס, את אחיו הנז' לתרגמהו לשפת אשכנז, למען יביא תועלת גם לאלה מאחינו אשר לא יבינו את שפתנו הקדושה, והוא קבל עליו ברצון את העבודה הזאת, וחלק ממנו תרגם בעצמו, ואת הנשאר מסר לבנו החכם דר' ישראל שווארץ אשר כלה את המלאכה הזאת והוציאו לאור עצהו"ט כאשר נזכיר להלן.

בשנת תר"ט בערך הלך במלאכות יושבי ארה"ק לארץ אמעריקא. חכמי עמנו בארץ ההיא בראותם את ספרו הוקירוהו ויכבדוהו בכל מקום בואו בכבוד הראוי לו, ואחד מהם קבל עליו לתרגם את ספרו זה לשפת אנגלית, ואחרי זמן קצר הוציאו לאור בצירוף מפת הארץ,

[1] וזה לשונו: ואל תשית עלי המאת קודא ידירי אם לא תמצא כל דבר ודבר

בתכלית השלימות, כי לא ארץ נושבת הארץ הזאת ולא נמצאים בה לא כלי הכטה ולא כלי המדה והמשקל וכל הדברים ההכרחיים לחוקרי דורשי החכמות, וגם לא ספרי חכמי העמים להעתיק מהם איזהו לקושים ולא כתבתי כ"א מה שנשאר בזכרוני מילדותי בעת אשר עסקתי בספריהם, וגם הדפוס אשר הוקם פה עיה"ק לא בשלמות הוא ואי אפשר לי לצייר ציורים אשר יבוקשו להבין דברי העמוקים. וזה מלאכת ליטהאנראפיע אשר לא נמצא בארץ.

תמונות וציורים רבים). ע"י תרגום ספרו זה לשפה חיה נודע שמו לתהלה בכל ארצות הברית וארץ בריטאניה וכל העתונים המדעים הללו את פעלו ויהשבו את ספרו למקור היותר נאמן כמדע ארה"ק, ואת מחברו לגבור במקצע הספרות הזאת, ועד שנת תרי"ב זכה התרגום האנגלי של ספרו זה לשתי תוצאות.

בחזרתו מאמריקא לארה"ק הזמינוהו אחיו ובני משפחתו, אשר לא ראוהו זה כ"א שנה, כי כטרם שזכו לביתו יסור אליהם למען יתענגו בחברתו, ולמען יצאתחת השגחתו התרגום האשכנזי של ספרו אשר נגמר לפני זמן מה מתחת ידי בן אחיו הנז. בידח תמו (2 יולי). תרי"א בא לבית אחיו וישב אצלו כל ימי הקיץ, ובמשך זמן הזה בקר והגיה בעצמו את התרגום של ספרו וגם נעתר לבקשת בן אחיו לשם עינו בהספרים החדשים כמדע ארה"ק שחברו חכמי העמים אשר במשך ימי שכתו בירושלם לא נמצאו בידו. ומהם הוסיף בספרו זה מחקרים והשערות אחדות שמצאו חן בעיניו. ביחוד שם עינו בהספר Palästina להחכם Carl von Raumer שיצא אז לאור פעם ד', ועליו כתב מאמר בקרת גדול אשר בו הראה לדעת כי חכמי העמים אשר לא ידעו כלל את ספרות התלמוד, כבואם לחקור כמדע ארץ אכותינו ישערו לפעמים השערות פורחות באויר, והמאמר נספח בסוף הספר. ומלבד המאמר הזה נספחו בו עוד ספורים הגדות וציורים²) — המלכבים את הקורא האשכנזי — שלא באו

(1) וזה ניסח שער הספר :

A descriptive geography and brief historical sketch of Palestine, by Rabbi Joseph Schwarz, for sixteen years a resident in the holy land. (Translated by Isaac Leeser, one of the editors of the new edition of the hebrew bible etc.) Illustrated with maps and numerous engravings. Philadelphia, published by A. Hart, Late Carey and Hart. 5610 — 1850.

(1) ואלה הם : לוח התארכות והקטנת ימי השנה, מנהגי אחינו בארה"ק בדת ודני החברה הגדות ע"ד יהודי חבר ועשרת השבאים, הדני הלמוד של המושלמים, חשיבות מקום המקדש אצל המושלמים, סדר הליכת השירות מדמשק לבגדד, סדר

בספרו זה. ובסוף ימי הקיץ ככלותו את מלאכתו שב לביתו ולמשפחתו בעה"ק ירושלם ת"ו, ובשנה שאחריה (תרי"ב) יצא לאור בספד"ט תרגום שלם מספרו בשם Das heilige Land בלויית מפת הארץ, תמונות ומחזות אחדות ממקומות הקדושים וצורת המחבר¹). וספרו האישכנזי עשה רעיש גדול בספרות היהודית, וגם בספרות העמים קנה לו שם טוב. וזמן מה אחרי צאתו לאור נתכבד בגללו באות הכבוד זכרון אהבה מאת הדר ההערצאג מכאיערין וכוזמן קצר אח"כ באות הכבוד של זהב לחכמה וחרשת (Literis et Artibus) מאת הדר קסר אוסטריא יר"ה. והרבה מהחכמים והחוקרים מהעמים שעלו לתור את הארץ בקרוהו בביתו וישאו ויתנו עמו כמדע הארץ וקדמוניותיה.

בשובו לביתו ממסעו באירופה שב לעבודתו כשדמות התורה והחכמה, ולילות כימים שם להגות בתורת ה' הכתובה והמסורה וגם בהספרים המקורים של חכמת הגסתר. ויקדיש את עתותיו ללמוד תורה לשמה, לאמר לגלות את האור הצפון בה, ולהשיב

הקרבת הפסח אצל השמרונים עלילת הדם בדמשק בשנת ת"ה בית קהילה בירושלם. אך כל המאמרים האלה כוללים רק ציור שטחי ואין להם כל ערך מדעי. ואחרי ההוספות האלו ישנם שני מפתחות ע"פ א"ב א' בשפת אישכנזי. כ' בשפת עברית להשמות המזכרים רק בספרות התלמודי ותקוני טעיות והשטטיות. בראש הספר באהו אחרי הקדמת המחבר, הקדמת המתרגם אשר בה ישנן זכרונות אחרים מתולדות המחבר, ואח"כ שיר בשם Am Jordan מאת המתרגם. ומכתב מאת Dr. E. G. Schultz קונזול פרוסי בירושלם שכתב להמחבר בהדש דעצמבער תר"ו מיד אחרי צאת לאור ספרו זה.

[1] ויה נוסח שער הספר :

„Das heilige Land“, nach seiner ehemaligen und jetzigen geographischen Beschaffenheit, nebst kritischen Blicken in das Carl von Raumer'sche „Palästina“, von R. Joseph Schwarz aus Jerusalem. Deutsch bearbeitet von Dr. Israel Schwarz. Frankfurt am Main, Verlag der hebräischen antiquarischen Buchhandlung von I. Kaufmann 1852.

ומאשר כי המתרגם לא ה' בעצמו במקום הדפוס, לכן נמרה הנתת הספר להחכם רפאל קורבניטו והוא העיר במקומות שונים נגד דעת המחבר. והעיוותי חתימות באות K. אך כל הקונטרסים נשלחו לפני בלית ההדפסה להמחבר, ועל מרבית העיוותי והאדותיו השיב המחבר במאמר מיוחד שנשפה בסוף הספר בשם „מכתב גלוי להמנתי“.

תשובות על שאלות וספקות בחקרי ההלכה ומאמרי רז"ל אשר שאלו ממנו מכיריו ומיודעיו בארץ ובחול. גם לא חדל מלהעמיק חקר במדע הארץ וקדמוניותיה, ולבאר על ידם כתובים ומאמרים רבים מכה"ק ודברי רז"ל. ואותם הוציא לאור בהחלק השלישי מספרו "דברי יוסף" אשר קראו בשם "פרי תבואה", לאמר כי הם הפרות שאסף בעבודתו ביתבואות הארץ. ואת באוריו ותשובותו הוציא לאור ביתר חלקי ספרו אשר קראם בשם "פרדס" ו"תשובות", כאשר נזכיר להלן. מלאכתו הספרותית הראשונה אחרי שובו ממסעו היתה מחברת קטנה בשפת אשכנז הכוללת בקרת על הספר "ערך מלים" להגאון שי"ר ז"ל, והיא מכלכלת הרבה הערות מושכלות¹ שבע שנים זכו רק יחדי סגולה מאחינו בירושלם שהיו מבאי ביתו להקשיב ממנו חרושים ובאורים נכונים, ובשנת תרכ"א החל שנית להפיץ מעינותיו חוצה. בשנה ההיא הוציא לאור את חלקו השלישי והרביעי של ספרו "דברי יוסף", הכולל: א) "פרי תבואה", באורים חדשים במקראי כה"ק ודברי רז"ל עפ"י המחקרים שגלה במדע הארץ וקדמוניותיה, ובסופו תקונים, הוספות והנהות לספרו זה (ששה דפים). ב) "פרדס", כולל באורים במקראי כה"ק ודברי רז"ל עפ"י ד' דרכים שהתורה נדרשת בהם²). ובשנה שאחריה (תרכ"ב) הוציא לאור את הראש השני מחלק הג' והד' הנז' וזהו המכיל נ"ט תשובות להלכה, ובסופו תקונים והשמטות לספריו הקודמים. בשנה זאת יצא לאור (בדפוס אבן שה"י או פעה"ק) ע"י חתן המחבר בצירוף הקדמה ממנו לוח עלות השחר ונין החמה⁴, שהוכרנו

[1] רעצעניואן איבער "ערך מלים" להגאון ר' שלמה ראפאפורט ווין תר"נ.

[2] וזה נוסח השער: פרי תבואה, כולל פרדס תשובות, באורים ועינים שונים בדברי החכמה השוים לכל נפש. נפרד לשני ראשים 'החברתי' בעזר האל אני הצעיר יהוסף שווארץ, דפוס ר"י ב"ק, תרכ"א.

[3] וזה נוסח השער: דברי יוסף (חלקו השלישי והרביעי) ראש השני כולל תשובות אשר השיבותי בעזרי לשואלי ולדורשי, אני הצעיר יהוסף שווארץ, דפוס הרי ישראל ב"ק, תרכ"ב.

[4] וזה נוסח השער: לוח ערך כל ימי השנה (רנע עלות השחר, ורנע צאת

למעלה, שהמחבר עסק בעדיכתו שנים רבות, והרבה מתושבי עיה"ק
הנוהגים להתפלל כותיקין יזכו כאל מלקוש לצאתו לאור ⁽¹⁾.
את הלוח הזה העריך במזבן לחדשי החמה ולמען יבינוהו
כל יושבי העיר, כתב בסופו כללים להקל את הבנתו, לדעת את
השבנו לסדר חדשי הלכנה, וגם לוח למספר י"ט שנים של
מחזור קטן אחר באיזה יום לחדש של חמה יחול ר"ה.
וגם כללים לדעת את רגע עלות השחר ונין החמה בשאר ערי
ארה"ק ובהרבה ערים מארץ הקדם ובערים הגדולות שבח"ל,
וכללים ידועים בדבר החשכון של גדל והקטנת היום בכל האופקים.
מלבד הספרים שהוציא לאור כתב עוד הערות ומאמרים
דנים. וכל"ס היה מוציא לאור עוד ספרים טובים ומועילים, לולא
קדמתו המות כשלש שנים אח"כ (תרכ"ה). ויורשיו לא הבינו
להוקיר את ערך הכתבים שנשארו ולכן נאבדו כמעט ⁽²⁾. הכל
על ראב"ד.

עתה נספר בקצרה את תכונתו, מדותיו וקורות חייו הפרטים
מיד אחרי אשר כונן לו בית כעיה"ק, אם כי פרנסתו היתה
מצומצמת מההספקה ששלחו לו אחיו ובני משפחתו בכ"ז. חד בביתו
הדר מיוחד לבית מדרש אשר קראהו בשם "עדות ביהוסף", ובו
דקדק להתפלל כותיקין עם עלות השחר. מרבית המתפללים בו

השמש באוסף עיה"ק ירושלים תוככ"א שהוא מעלת 32 רוחב הצפוני (ובדקדוק ובצמצום
הוא מעלת 30' 49' 31" נחשב על ידי הרה"ג המפורסם מ"ה יהוסף שווארץ כ"ז
בעל המהבר ספר דברי יוסף, ותבואת הארץ, וסדרם וכ"ו. ונכתב על לוח אבן בהשתדלותו
ובהוצאתו הצעיר עזריאל אהרן יפה התן המהשבו פיה"ק ירושלב תוככ"א בשנת תכ"ד
לפק. ע"י מיכל הכהן ויואל משה תושבי עיה"ק ת"ו.

[1] זה לשון התמו בהקדמת הל"ה: ראה דאיתו פעמים הרבה שיבאו אנשים
הבאים ביתו מר הותני כ"ז להקר ולדרוש שעת ועת עלות השחר וצאת השמש בדקדוק
ובצמצום לדעת מכוון ערך היום להלכה ולמעשה ולדינים הרבה בדיני ומשפט תורה"ק.
זכירתו בימות הנשמים עת עניים ואור הלכנה שלא נדע אם אור החמה (השחר) או אור
הלכנה הוא.

[2] בתו שתהי הבטיחה לתת על ידינו פנקס אחד מכתובותיו, ואם נמצא בו
דבריו הפך נפרסם אם במאספנו הספרותי "ירושלים" או בהכרית מיוחדת.

היוספרדים, וגם הוא התפלל נוסח ספרד. — להדפסת שני ספריו
 דראשונים נאלץ ללוות סך מסוים מאת אהר מטושבי עיר
 קדשנו, אך מספריו אלה לא ראה כל ברכה, ולכן לא היתה לאל
 ידו לשלם את הכסף אשר לוה, עד אחרי שובו ממסעו באירופה
 (וגם אז רק בתשלומים קטנים לפרקים), שאז הוטב מצבו. כי
 בנתיים נפרדו בני אשכנז והאללאנד שכארה"ק ביחס כסף החלוקה
 מאחיהם בני רוססיא, וייסדו להם כולל לבדם הנקוב בשם "הו"ד"
 (האללאנד ודייטשלאנד), וע"י הפירוד הזה הגיע לכל משפחה
 מכולל הו"ד תמיכה הגונה ומסוימה. וגם איזה שנים אח"כ שלח
 לו אחיו את הרווח מספרו האשכנזי, ואז הוטב מצבו החמרי יותר
 ויחל לחיות בהרוחה וכבוד.

אשתו ילדה לו ארבעה בנים וארבע בנות. אך כל בניו ושתיים
 מבנותיו מתו כשהם קטנים, וישארו לו רק שתי בנות, אשר חנך
 אותן בחנוך פשוט ככל בנות עיה"ק. את הכבירה שבהן השיא בחייו
 כאלול תרכ"א (בהיותה בת ט"ז שנה) לבחור מופלג ומוישלם
 שבא אז ממחוז קורלאנד ברוססיא, כמר עזריאל אהרן בהרה"ג
 ר' ידידיה יפה. חתנו זה הבין להוקיר את ערך עבודת חותנו הרב,
 ובמצאו מיד אחרי חתונתו באמתחת כתבי חותנו לוח לרגעי עלות
 השחר ונץ החמה, מהר להוציאו לאור בצירוף הקדמה קצרה
 ממנו כאשר הזכרנו למעלה. וגם הררי"ש ידע להוקיר את חתנו
 אשר הי' באמת מופלג ובקי בתורה ואהוב ורצוי לכל. ויתן
 לו ארוחתו וכל מחסוריו. אך לדאכונו מת טרם נמלאו
 ששה חדשים לחתונתו; וחותנו הספיד עליו מספר מר"י. אך
 את בתו הצעירה לא זכה להשיא בחייו, ותשיאה אמה — אחרי
 מלאת שנה לפטירת אביה — להרב הגדול וכו' כמוהר"ר אליעזר
 דן בהרלב"ג (גאברילאוויץ) שנת אלמן בשנה ההיא מאשתו הראשנה.
 ועמו חיתה חיים נעימים ומאושרים, עד סוף שנת תרנ"ה אשר אז
 שכח חיים לכל חי.

12 בתו זאת נשאת אח"כ לאיש אחד שנתארמלה גם ממנה ובשנת תרל"ב מתה

בווען בלכתה עם לררוש ברוסאיים.

הרב ר' יהוסף שווארץ ז"ל מלבד שה"י שקדן כתורה, הי' ירא וחרד עד מאוד באופן הנכנס בגדר החסידות והפרישות. הוא הי' נוהג למבול ככל יום לפני תפלת השחר, וזמן מה אחרי כואו לעיה"ק, הכין לו מקוה בהצרו, וגם הי' מתענה לפעמים תעניות נדכה. מפני יראתו ממחקר חפשי (ואולי גם מפני פגעי הקנאים) הי' קשור לפשוטן של אגדות רז"ל, ועי"ז נכשל לפעמים בהשערות הנאי והחוקות מההגיון. ורק לעתים רחוקות הרשה לו לבאר איזה כתובים ומאמרי רז"ל ע"י תקון קל או בדרך מ ל י צ י, והם באמת מתקבלים על הלב וראוים למי שאמרם.

הוא הי' עניו וכורה מפני השררה, וכל ימיו התבודד באהלה של תורה, וכל ימי שבתו בעיה"ק לא קבל עליו שום משרה והתמנות, וככ"ז הועיל הרבה לראשי העדה במליצותיו ומכתביו שערך למענם לשרי הממשלה והקונזולים. ותמיד סר למשמעת הגדולים ממנו כתורה אף בכבר שידע שאתו הצדק.

בשנת תרט"ז כאשר עלה ירושלמה החכם והמליץ הנודע דר' ל. א. פראנקיל לכונן את בית הספר לנערים פאן לעמעל", ומצא התנגדות קשה בעדת האישיכנזים, נואת הרר"ש בראשונה לקבל עליו להיות המנהל של בית הספר הזה, אך מיד באו אליו רבני העדה ויבקשוהו כי יסלק את ידיו מהדבר הזה. והוא, אם אמנם ידע כי מבית הספר אשר יעמד תחת השגחתו לא תצא תקלה, והמורים והתלמידים לא יסורו מדרך התורה והמצוה, ואת כונתו זאת ביאר גם לפני הרכנים מנגדי בית הספר, בכ"ז מלא את בקשתם ויכטל את רצונו והבטחתו מפני רצונם. ודר' פראנקיל נאלץ למסור את בית הספר הזה לעדת הספרדים. הוא הי' מטבעו בעל לב טוב וחונן דלים, פניו הפיקו תום, יושר ונדיבות, והיה מקבל את כל אדם בספ"י, ולפעמים הי' רגיל על לשונו התולים ושנינות יפים. ומכל הכסף שכאו לידו להספקתו הרים לראשונה מעשר לחלק לעניים, ואת הנשאר מסר לידי אשתו לכלכלת הבית, ומלבד זאת הי' מאכיל על שלחנו

ת"ח עניים, וביחוד בימי שבתות ויו"ט. בשנת תר"ח עלה לירושלם בפעם הראשונה הנדיב ר' יוסף בלומענטהאל מפריז לראות את עיר קדשנו ולדרוש בשלום יושביה, ויתאכסן בבית הרר"ש, ובראותו את ענות אחיז יושבי ירושלם, גמר אמר לחוש לעזרתם, ובשוכו לעירו החל לקבץ נדבות לטובת עניי ירושלם. ואת כסף הנדבות הר"ץ לידי הרר"ש¹, והוא הי' מחלקם בעצמו פעמים בשנה קודם פסח וסוכות לת"ח ועניים הגונים, ולהצנועים שבהם הי' שולח באופן כי לא יודעלאיש ולא יתכישו כלל מקבלת הצהקה. גם הי' קונה מהכסף שבא לידו לחלק, בד, ויתן לנשים עניות לתפר כתנות ומכנסים, ולפני הפסח הי' מחלקם לעניים ואלמנות.

בחודש שבט תרכ"ה הלה הרדי"ש במחלה לא חזקה. שגם הרופאים וכל מכיריו לא האמינו כי היא תקפד חיתו. עוד ביום האחרון שלפני מותו ביום השבת ח' שבט בעת המנחה קרא בעצמו בתורה, אך לעת ערב הרגיש כי קרב קצו, ויאמר להעומדים סביבו כי יתפללו ערבית. ובשמעו כי עוד לא הגיעה העת, מהר להתפלל ביחיד, ואחרי זמן מה שבה רוחו אל על. ויגדל המספר בירושלם, וכאשכנזים כספרדים באו לחלק לו את הכבוד האחרון ואת ארונו הביאו בביהכ"נ הגדול "בית יעקב" שבחורבת רי"ח, וספרדים

[1] הרר"ש בלומענטהאל הי' אוהב לארה"ק מצויץ, ועוד שלש פעמים עלה לארה"ק לבנות על שממזהה ולדאית את שלום יושביה וזמנת עלותו בפעם הראשונה לארה"ק הקדיש חלק מעתותיו לטובת אחיו היושבים בהוצכומים גדולים שלה שנה שנה לארה"ק, ואחרי מות הרר"ש שלח את הנדבות להרה"ג וכו' כמוהר"ר יצחק מפראג והר"ל מנדלזאן ו"ל. ובשנת תרכ"ו אהרי אשר הרבחה החלודיע להפיל הללים וישארו יתומים עוזבים רב"ם החליט לסד מהנדבות שהוא מקבץ מסד קייס, ואז נוסד בית המדרש "ירוש ציון" הנקרא על שמו "בלומענטהאל שולע" (ורק חלק מהנדבות נתחלק לעניים אלמנות ויתומים). ומאשר כי הסף המיפד הי' כי ילמדו בו גם שפת המדינה, לכן לא חפצו האשכנזים לקבל את הטובה הזאת, וירדפו באף את ממלא מקומו הרה"ג וכו' כמוהר"צ מפראג הנז' ויאלץ לקבל בבית הספר הזה רק ילדי הספרדים. והבית הזה מתנהג באופן זה עד היום ועומד כעת תחת הנגדת בן הרה"ג אנו' הרב המיפלא וכו' כמוהר"ר יוסף היים מפראג הי"ו.

אזורים הספידוהו כהלכה¹); וכל העם בכו הוי ארון והוי הודו
תנצב"ה. והרה"ג וכו' כמוהר"ר יצחק מפראג ז"ל שה"י ידירו ואיש
סודו של המנוח וידע באמת את תכונת רוהו והלך נפשו חרת את
נוסח מצבתו אשר בה הפליג במאד בשנח מדותיו. וזה נוסחה :

מאנה להנחם, כי דודה שב עד דכא
פה בקרן זוית התורה מונחת,
חכמה וצדקה יחד על עפר נחת,
מאיר לארץ ולדרים נתן בינה לתועים,
יוסף איננו כי לקח אותו אלדים
מעשיו הכריקו כשוהם וצבע מפה שלו שחר²
קידש שם שמים בגלוי ובסתר והשיב מפתים אחר
ה"ה הרב הגדול פטפט ביצרו³ וצדיק נשגב
כמרה יוסף שוראר טץ בהר"ר מנחם ז"ל,
בעל המחבר ס' דברי יוסף ותבואות הארץ
ופרי תבואה ופרדס זכר צדיק לברכה
נצחו אראלים את המצוקים
ביום ט' שבט ע' ת' ה' פ' ד' י' ר' ז'

במותו לא נשאר ממנו זולתי עקזעמפלורים מספריו, אך
אחיו ובני משפחתו כלכלו את אלמנתו בכל ימי חייה עד שנת
תרל"ט שאז שבקה חיים לכל חי, וגם אח"כ לא חדלו להיות
לעזר לבתו היחידה ולבעלה למען יוכל לשקד על דלתי התורה,
וגם עד היום יזכרו שרידי משפחת הרב המנוח ז"ל וכל מכיריו
וטוקיריו בירושלם את שמו בכבוד.

[1] ומן מה לפני פטירתו נאסף אל עמיו הרב הגאון וכו' כמוהר"ר משה יהודה
ליב מלפנים אב"ד דק"ק קוטנא בעל ספר "זוית רענן", ויקח אחר ממספדיו לנושא
הספרו את הכתוב "ויקח משה את עצמות יוסף עמו".

[2] רמז לדברי רז"ל במד"ר שיוסף ה"י חקוק באבני האפיד על אבן השוהם,
וצבע דגל שלו ה"י שחור.

[3] נמשך על דרשת רז"ל מבנות פוטיאל זה יוסף שפטסט ביצרו.

תוכן הענינים

עמוד

XXXIV - XXXI

הקדמה ראשונה

הקדמה (שניה)

א - ב

פרק א'. גבולי ותחומי הארץ: באור כללי, באור תחומי א"י בפרשת אלה מסעי, והם: מעלה עקרבים, קדש ברנעי, עצמוך נחל מצרים, הר ההר (אמנה), אומנים, טור אמנון. לבוא חמת, צדד. ארם-תחומי עולי בבל (שבירושלמי ספרי ותוספתא).

ג' - ג"ד

פרק ב'. ימי, נהרי, הרי, ועסקי הארץ: ים סדום (יב המלח), ים כנרת, ים סומכי (מי מרום), ידן, קישוף, מי מגידו, קנה, כרית, שיחור לבנת, כשוד, קרוון, שילוח, יבוק, ארנון, זרד, ירמיה, אמנה, סרפר, לבנון, חרמוך (נהרות הרי הלכנון), גליל עליון וגליל תחתון, הר תבור, עמק חרעאל, הר אפרים, טור מלכא, הר הכרמל, הרי יהודה, עמק עכו, עמק כרמל, עמק הירדן, כנר הירדן.

ז"ז - צ"ה

פרק ג'. חלוקת הארץ: ל"א מלכים, סדר השכמים בדרך כללי, שמות ובאור הערים שבכל י"ב השכמים הנזכרים בכה"ק ובדרו"ל ובספרי יוסף הכהן וכו', הערים הנזכרים בשלל דוד, ארץ שלשתים

צ"ז - דמ"ד

פרק ד'. עבר הירדן המזרחי והדרומי: מציאות הארץ בדרך כללי, אדום, סואב, עמון, מדין, הקני' עמלק, בשן, גלעה, ראובן, גר, מנשה, מושב נציבי שלמה רמ"ד-ד"פ

ד"פ - ד"פ

פרק ה'. תולדות בני נח. כולל ביאורי שמות העמים הנזכרים בבראשית י' עפ"י דברי חז"ל והמתרגמים הארמים והערכים.

דפ"א - ש"ט

פרק ו'. בשמותם עלי אדמות. כולל באורי השמות הנזכרים בתנ"ך ובדברי חז"ל שלא נזכרו בפרקים הקודמים, והם: ארץ תחתים חדשי, אלקוישי

סדר הדורות : גמר המתניתין. פטירת רבה'ק, דור
האמוראים, ר' גמליאל, ר' חנינא, ר' יהודה נשיאה,
ר' יוחנן, תלמוד ירושלמי, ר' הילל, מר זוטרא בר
מר זוטרא.

ת"ח-תכ"ז

זמן ב'. ממלכות הישמעאלים (כאליפי)
עד שעלו מלכי אירופא הנוצרים : מחמה,
אבו בכר, עומר בן קמף, אסטאן בן עפאן,
עלי בן אבו טאלב, חסאן בן עלי, מאעוויה בן
סופיאן, עבד אלמעלעק, יוסטיניאן הכי, ואליר הא',
הטאטארים, כאלוף אלמנצור, הארון אלראשידי,
מלחמת הערכיסעם הסאריצאנים, אלמאיטון בן הארון,
הטאטארים פעם ב', איבן אחמה, מעאו, כאלוף
אלחכים, הטאטארים פעם ג', סילג'יק, ביאת ירושלם
בידי הישמעאלים. — סדר הדורות : רב אחא
משבחא, ענן, הנגיד ר' שמואל הלוי.

תכ"ח-תל"ג

זמן ג'. מזמן שעלו מלכי אירופא עד שמלך
סולטאן סלימאן : מסע הצלב הא', גזרות תתנ"ו,
גוטפריד, מסע הצלב הב', צאלאדין, מסע הצלב הג',
רעש ומגפה, מסע הצלב הד', מסע הצלב הה', בנין
חומות ירושלם, הטאטארים פעם ד', מסע הצלב הו',
הטטרים פעם ה', סולטאן מחמה, סולטאן סייף ערדין,
אסא סולטאן, יחוס מלכות אוטומאן, טימארלאן,
סולטאן מחמוד הא', סולטן מחמד הכי, סאלים,
סלימאן. סדר הדורות: ר' בנימין די טודילא ומספר
בנ"י בא"י בימיו; עלית גי מאות רבני צרפת
ואנגליא, הר"ר יוסף איש ירושלם, הר"ש משאנץ,
בן בנו ר' שלמה, הר"ר שמואל מאכזב, ר' משה
דיליאן, הרמב"ן, ר' יצחק ב"ר שמואל דמן עכו, ר' דוד
גכר הרמב"ם, הרב אישתורי ב"ר משה הפרחי, הר"ר

תל"ג-תמ"ו

עובדי" מברטנורה, מעמד הישוב בזמן הרוא.
זמן ד' משנת 5280 עד 5605 : סולטן סלימאן

הגדול, סליס-הא', אמרוד הג', מוסטאפא הא',
 אסטאן הב', סולטאן אמראד; אברהים, מחמד הד',
 סלים השני, מוסטאפא הב', אחמד הג', אוטמאן,
 מוסטאפא הג', סאליס הג', עלית נאפוליון
 הא', סולטן מחמד הב', קשר ישמעאלים בסלימןפאשא,
 מחמד עלי פאשא, עבד אלמניד, סדר ממשלת ארץ
 מצרים. סדר הדורות: ר' יצחק שולל הכהן,
 הרלב"ח, הר"י בירבי, הרדב"ז, השל"ה, (קצור מעלילות
 אבן פרוך), ר' יעקב חיים צמח, ר' משה גלאנטי,
 הר"ר מוהר"ם ז' חביבי, ר' משה חיון, הר"ר אברהם
 יצחקי, הר"ר בנימין הכהן מעלי, הר"ר אליעזר בן
 יעקב נחום, הר"ר נסים משה מזרחי, הר"ר יצחק הכהן,
 הר"ר רפאל מיוחס בכר שמואל, הר"ר יום טוב אלגאזי,
 הר"ר מרדכי יוסף מיוחס, הר"ר יעקב משה עיש, הר"ר
 יעקב קוראל, הר"ר יוסף חזן, (ספור משפחת פרחי),
 הר"ר יום טוב דאנון, הר"ר משה סוזין, הר"ר משה
 יונה נבון, הר"ר יהודא בכר רפאל נבון, הר"ר
 אברהם חיים גאגין.

תמ"ו-תס"ה

קורות בתי הכנסיות שבירושלם: בהכ"נ
 האשכנזים או חורבתר' יהודא החסיד ביהכ"נ
 הרמב"ן, ביהמ"ד מגחם ציון, בהכ"נשל ספרדים.
 חברון: קצור מקורותיה ושמות רבניה.
 צפת. קורותיה ושמות רבניה וגדוליה.
 טבריא. קורותיה ושמות רבניה וגדוליה
 מעט ממנהגי הארץ.

תס"ה-תע"ב

תע"ג-תע"ו

תע"ו-ת"פ

ת"פ-תפ"ב

ת"פב

נוד, יוכל, אררט, כשרים, אור, חרן, אלסר, גויס,
 הס, שוה קריתים, חצצון תמר, חוכה, ישבק, שוח,
 סתור, צידון, ארפל, ברתי, בטח, חלבון, תדמור,
 כרכמיש, תפסח, נהר כבר, כותה, עוא, ספרויס,
 חלח, חבור, נהר גוזן: ערי סדי, רצף, תלאשר, הנעי,
 עדן, קיר, חילם, כלמה, התלון, אפרסתכיא, בית ארכאל,
 לודקיא, כוחלית שבמדבר, בית בלתי, בירם, אסתרקנית,
 גליא, כסיפא, פיסקא, כתפי, בגרים, קפרקאי, איטאליא
 של יון, אתונא, טיריא, קרטיננא; קריה, פרנדיסין, קלבריי,
 פלטילוס, מרכנת, בוליי, בנדת, סרדיא, בריטאניא, קנטיר ש"ט - שכ"ג
פרק ז' . חצר הפנימית . והוא באור תכונת עיר
 הקדושה ירושלם, הריה, עמקיה, נחליה, חומותיה,
 שעריה וכו' מיום הוסדה עד עתה : תכונתה
 בדרך כללי, הר המוריה או הר מקום המקדש, הר ציון,
 עין רוגל, השערים שבחומת מקום המקדש, העפלי,
 השערים שבחומת העיר, בית צנאה, שער אנשי עזן,
 החומה השנייה, שער גינת, החומה השלישית, מערת
 המלכים, קבר כלכא שנוע, בנין הכובס, הר הזתים;
 קבר חולדה הנביאה, עין שילוח, מספר יושביה שכ"ג - ש"ס

תוצאות הארץ.

פרק א' . חיתו ארץ : בקר וצאן, איל; צבי,
 יחזיר, אקן, הישון, תאו, זמר, גמל, ארנבת,
 ששן, חזיר, חולה, עכבר, צב; אנקה, כח, למאה,
 חומט, תנשמת, ארי, קוף, נמר, זאב, שועל, צנוע,
 דוב, סוס, חמור, פרד, כלב, חתול, נשר, פרס, עזניה,
 דאה, איה, עורב, בת היענה, תחמס, שחק, נץ, כוס,
 שלך, ינשוף, תנשמת, קאת, רחס, חסירה, אנפה,
 דוכיפת, עגלף, שליו, יונה, תרנגול, תוכיים, ענור, סיס,
 קורא, נחשים, עקרב, עקרב הגדול, נדל, דגים שס"ג - שפ"א

פּרַק ב'. צַמַח הָאֲדָמָה : גַּפְּן, תֵּאנָה, שִׁקְמִים,
 רְמוֹן, זִית, תְּמָר, פְּרֵי עֵץ הָרֵד, תְּפֹחִים, תּוֹת, חֲרוֹב,
 אֲגוּזִים, עֲרֻמוֹן, קִיקִיּוֹן, פּוֹסְטוֹק, דְּרִמְסִקָּן, חֲמָה;
 שְׁעוּרָה, שִׁפּוֹן, כּוֹסְמַת, שְׁכוּלַת שׁוּעֵל, אֲרוֹ, עֲדָשׁ,
 אֲרוֹ, תְּדַחֲדֵי, תֵּאשׁוּרֵי, אֲרֵן, שְׂמָה, אֲלוֹן, אֵלֶּה, לִבְנֵה,
 גּוֹפֵר, עֲנַף עֵץ עֲבוֹת, עֲרֹבֵי נַחֵל, אֲמֵד; רֵתֶם-קִנְהָ,
 קִנְהָ דְבִשׁ, צֶמֶר עֵץ, פִּשְׁתָּה; קִנְכוֹס; מֵאֲבָאק; גִּיר;
 דּוּדָאִים, קִנְמוֹן, אֹגֵן, חֲרָדֵל; שְׁבַת, מוֹפָח; רִימֵן,
 עוֹזוֹרֵדִין, בְּנוֹת שִׁקְמָה, נִצְפָה, כִּסְבָה, כְּמוֹן, זֶוֶן, סִפִּיר,
 פּרַקָּדִין, שְׁעוּעוֹ, קִשׁוֹת, מִלְּפָפוֹן, חֲזֵרֵת, עוֹלִשִׁין,
 כְּרִשִׁי, חֲרוֹב, לֶפֶת, נֶפֶץ, תְּרִדִין, לְעוֹנִין, כְּרוֹב,
 תְּדַחְתּוֹר, תּוֹרְמוֹס, פִּלְסֵלוֹס, מִלְּפָפוֹן, אֲבִטִּיחִים, פִּיגֶם,
 חֲלִמִית, תֵּלְתָן, חֲרִיעַ, אֲסִמִּים, פּוֹאֵה, פּוֹגִין,
 שׁוֹמְשִׁין, דְּנַדְנָה, רְגִילָה, דְּרָדֵר, עֲכָבִיּוֹת, יִרְבּוּזִין,
 כּוֹסְבָה, כְּרֶפֶס, לוֹטֶם; וֹרֵה, גִּרְגָה, כְּרִשִׁין, בְּצֵל,
 קִרְקָס, אִיזוּב, קִפְלוּשׁוֹת, מִנְתָּא, שְׁחֵלִים, קִצַּח, כּוֹפֵר,
 פִּלְסֵל רְטוּב, עֲטֻרָן, לוֹט, זֵאלוּוֹיֵיא.

פּרַק ג'. הָדוּמָם: עֶפֶר, אֲדָמַת חֲמָה, אֲבָנִים, מֶלֶח,
 זֶפֶת, אֲרָצִי, אֲבָנִים הַשּׁוֹרְפִים, נֶתֶר, מִתְכַּת, מִי מִינְעֵרָאֲלִיא. תֵּא — ת'ו
 מֵאֲמֵר הָעֵתִים: יוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ; שֶׁלֵּג, עֵרֶךְ חוּם הָאוֹרֵר,
 רֹחוֹת, רַעֲשׁ, עֵתוֹת הַשָּׁנָה, ת'ז — ת'יד

מַעֲשֵׂה הָאֲרֵץ

זֶמֶן א'. מִשְׁנַת הַחֹרְבָן עַד שֶׁעָלוּ הַיִּשְׁמַעְאֵלִים
 וּכְבָשׁוּ אֶת הָאֲרֶץ: מִיָּמוֹס, דְּאֲמִי צִיאִנִּיּוֹס אַחֵי מִיָּמוֹס,
 נַעֲרַפָּא, טְרַאִיאָנוֹס, מִלְחַמַת בֶּן כּוֹזִיבָא, הִדְרִיאָנוֹס
 אֲנַטוֹנִיּוֹס חֲתָן הִדְרִיאָנוֹס, מִרְקוֹס אֲאוּרִילִיּוֹ אוּ מִרְקוֹס
 וְאֵלִינְטִינִיּוֹס, מִיאֹדוֹסִיּוֹס הָא', רֵאטִּיאָנוֹס (אוּ
 אֲרַקְאִיאָנוֹס), מִיאֹדוֹסִיּוֹס הַב', יוֹשְׁטִיאָנוֹס הַגְּדוֹל,
 מוֹרִיין, הֲרוֹקְלוֹס, קוֹסְטָאנְטִינִיּוֹס, מֶלֶךְ כּוֹרֵי. —

נוספות

- ימי איברהים פאשא (מספרו Das heilige Land) תפג-תפה
 מערת המכפלה (מאת העורך) תפו-תפט
- קורות ארץ"ק מזמן המחבר עד היום: המצב
 המדיני, סדר הדורות של עדת הספרדים ועדת
 האשכנזים (מאת העורך) תצ-תקב
- הערות שונות: צנכה, בית שאן, עין טוב, טבעון,
 צור, קסרי, קסריון, רבלה (מספרו פרי תבואה) תקג-תקח
- ע"ד ארץ צוף, ירמות, רמה, תקח-תקי
- תקונים והשמטות תקיא-תקיב
- מפתח גיאוגראפי תקיג-תקלד
- מפתח קורותי תקלה-תקלמ
- מפתח להכאורים, הגהות, ותיקונים בכה"ק, דרו"ל
 ומפרשיהם תקמ-תקמב
- [לוח מטרולוגי מפורט לפי סדר חדשי השנה
 לשנת תרנ"ט-תר"ס ממזג האויר בירושלם,
 לוח מטרולוגי מפורט כנזי מטבריא עמוד תח-תמ]

הקדמה ראשונה*.)

גבולות וחלקי וערי הארץ הזאת אשר ה' דורש אותה הלא ידועים הם במקראי קדש. אולם מעמדה אשר היא בימי קדם כימים ההם וכזמן ההוא אשר היתה ארץ נושבת ומלאה כל טוב ועם ה' שוכן בה. אבל כעת אולי נא לנו מלכה ושריה בגוים והיא שממה וחרבה נהרסו מכצריה ונחרכו עריה יכשו נחליה ונסתמו מעינותיה. לא נודע מעמד הארץ במקראי קדש. לכן כתבתי אני הצעיר בעזר האל הטוב דברים אלה להודיע מעמדה בעת הזאת ולהבין על ידיהם פירושי וכונת הפסוקים בענין גבולות וחלקי הארץ אשר הרבה מהם כמוסגרים באין מכין. והנה אכתוב אשר ראיתי בעיני והלכתי ועליתי ההרה וירדתי העמק וחקרתי ודרשתי היטב בעמל ובטורח. ויש דברים (במעמד המרחק רב) אשר חקרתי ודרשתי פעמים רבות מפי מגידי אמת עובדים ושבים הולכי דרכים כדי למצוא דבר אמת בתכלית האמת. והנה חלקתי חלק זה לבי חלקים: חלק א' אדבר ממעמד הארץ, גדלה ומצריה עריה וכפריה נחליה ומעינותיה פירותיה ותכואותיה טבעה ומגנה.

חלק ב' אדבר ממעמד ישוב הארץ ודברי הימים למלכי ולשופטי וליושבי הארץ עד עתה. ובפרט דברי הימים מעיר הקדושה ירושלם תו"ב אשר זכיתי לשבת בה.

הלא כל עינים יזלו מים; בקראו ספר יהושע מספר הערים כפרים ומכצרים, ועתה כמעט לא נמצא עיר אחת ממאה אשר היו בימי קדם. ובכל מקום מדרך כף רגל על חרבנות וגלי האבנים מנדלים ובנינים ערים וכפרים חומות ושערים אשר טבעו בארץ, מאת בוא הקרן, עד אמור יאמר הזאת הארץ הטובה והרחבה הזאת העיר כלילת יופי.

ולא די לנו שנחרבה הארץ עד שגם מקום וגבול הערים

(* את ההקדמה הזאת פרסם המחבר בסוף ספרו "תכונות השמש" והיא כעין הודעה וקריאה לספרו זה ואת הקדמתו שהקדים בראש הספר הוא קרא בשם "הקדמה שניה" ואנחנו השמטנו את מלת "שניה" (העורך).)

לא נודע לנו. והערים והכפרים אשר כעת באדן רובם מוסכות שם בלשון ערבי והכרח גדול לחקור ולדרוש בשמות אלה למצוא מכוּשֵׁנו, ולפעמים לא די ששמות האלה לא יועילו לנו לחקירותינו ולרישותנו ונהפוך הוא לפעמים מתנגדים להאמת וכונת הפסוק ודברי חכמינו הראשונים יושבי הארץ או סמוך לה.

וכפרט מזמן שמלכי הרומיים מושלי הארץ הזאת מאמונת הנוצרי כמו בזמן העלענא וכנה קאנשטאנטין הגדול. ויותר מזמן שבאו מלכי איראפא בארץ (בשנת 486) ויבנו בה ערים וכפרים בנינים ומגדלים במקום אשר מצאו שם כה ידיהם לבנות וקראו להם שמות ממקראי הקדש ועל ידיהם נהפכו ערי המזרח למערב וצפוניות לדרומיות.

הנה אמרתי דרך משל שמצאתי בספר מסעות של ר' בנימין דידולעטא (שהי' בארץ בשנת 4930) וז"ל: כשלקחו הנוצרים רמה מיד הישמעאלים ומצאו שמה קבר שמואל אצל בהכ"נ אז לקחו את שמואל משם והביאוהו לשילה וקברו אותו שם וכנו עליה בית תפילה וקראו התפילה על שמו עכ"ל. ואף ששקר מוחלט הוא שהביאוהו ממקום למקום כי חיי ראשי אף בשרו ישכן לבטח, ולא נגע מעולם איש בעצמות האיש האלהים הזה. (ימי יודע מה הניחו במקומם ויבנו עליו ציון וקראוהו על שמו). אכן נתאמת הדבר הזה בלב הדור ההוא, ויותר בלב הדור האחרון אשר יקומו מאחריהם שמקום ההוא ציון לעצמות הצדיק שמואל הנביא. ושתים רעות עשו שנלבלו הדבר וקראו למקום ההוא שילה, וזה שקר מפורסם שמקום ההוא 1 שעה וג' רביעית צפונית מערבית לירושלים הוא שילה (כאשר אבאר אי"ה במקומו). ומאחר שנמצא בפסוק ששמואל נקבר בביתו ברמה (בהר אפרים) מוכרחים לומר אחר כך שמקום ההוא הוא רמה בהר אפרים. וקוראין אותו עד היום גם בלשון ערבי רמה נבי שמואל. ומנלבלים כזה כל פסוקי חלק בנימין ובני יוסף והחריבו טור מלכא (תרנום הר אפרים) כשאפרש לקמן. ואני אוכיח אי"ה שמקום הזה לא שילה ולא רמה בהר אפרים ולא רמה לבנימין

כ"א מצפה לכניסתן כאשר אוכח בראיות ברורות. וכן עשו למקומות הרבה.

ואנכי לא אשגיח בחקירותי על שמות הערים בלשון ערבי אם הוא התנגדות למשמעות מקראי קודש ולדברי חז"ל בבלי וירושלמי והמדרשים והתרגומין וספר הישר (דברי הימים) וספר היוסיפון אשר כל דבריהם נאמנים ונאמרים קודם עת הכלבול שזכרתי.

ודברי היקרים אלה יאירו לנו לפעמים במקום אשר נמשש בעור באפלה. דרך משל לא נודע לנו איה ארץ טוב הנוכח כיפתח הגלעדי ובמלחמות דוד ואיש טוב י"ב אלה. וכירושלמי שביעית מכואר הוא. וכן לא נודע לנו בדקדוק איה העיר חפר בחלק זבולון, עד שמצאתי בירושלמי שביעית פרק ו' שהוא כתוך י"ב מילין לעיר צפורי שהיא קטרון בחלק זבולון. בית חורון הי' סמוך מאוד שלעיר ששמה געש(הר געש כקבורת הוישע) כנזכר בספר הישר במלחמת בני יעקב עם אנשי שכם. ארץ שועל יצעלים באתונות קיש אכי שאול מכואר ע"י התרגום יב"ע. אילון בהר אפרים הי' רחוק מירושלים 90 רים כנזכר ביוסיפון במלחמת טיטוס הראשונה, ודבים כמו אלה. ואין ספק אצלי שאין גם אחד ממחקרי הארץ ימלא לבו לחלק על דברי האנשים האלה שכולם מיושבי הארץ בעת ההיא וידעו הדבר על מתכונתו. וכל מפרשי המקרא אשר לא מיושבי הארץ הקדושה מטש כל דבריהם לפי אומד הדעת. ועל ידי זה מפרשים לפעמים היפך האמת והמציאות כמו שכתבו גדולי המפרשים בפסוק ויסע לוט מקדם וגוי שסדום מערב חרוון הוא. וידוע לכל יושבי הארץ כי נהפוך הוא. וכן כתבו בפסוק הר ציון ירכתי צפון וגוי שהר ציון צפון לירושלם או שהר הזיתים הוא הר ציון יפה נוף. ועינינו רואות שהר ציון הוא דרום ירושלם רחוק מהר הזיתים. ולא הי' גם בימי קדם כצד צפון(כי ידוע שמקום עיר הקדושה בעת אינו המקום שהיתה בימי קדם¹).

1) ה"ל שבימי קדם נמשכה העיר הרבה יותר לצד דרום והבילה בקרבה גם

את חלק הדרומי של הר ציון שהוא בעת מהנין לעיר.

בשאוזכיר לקמן בעזר האל בחלק ב' בסיפורי ממשלת הקיזר האדריאן). וכן כל מחקרי הארץ אשר באו מחו"ל לחקור ולדרוש בדבר הזה ומחברים וכותבים טפות הארץ כל אחד לפי חקירתו ודרישתו אשר חקר דוקא דרך העברה ולפי שמות הערים והכפרים בלשון העם. גם אלה שגו ברואה פקו פליליה. ולהגיע לתכלית הדבר יבוקש זמן הרבה לחקור ולדרוש פעמים ושלוש בכל קצוי הארץ לארכה ולרחבה. ואני זכיתי לשכת בארץ הקדושה למה לא אטרוח ברצוא ושוב להטיב לזולתי וליותר ליושבי חו"ל שאין לאל ידם לעשות כן, ולחולקם ממה שחנני ה'.

ובעזר אל שדי מצאתי ע"י חקירתי ודרישתי ישוב לפסוקים הרבה. שהם כחידה בלי פתרון. והנה אמרתי דרך משל שעיר בעלה (קרית בקרית יערים) נמנה יהושע מ"ז ס' בחשבון ערי יהודה. ושם כס"י י"ח כ"ח כחשבון ערי בנימין. וכשהביאו הפלשתים הארון לבית שמש וה' הכה בעם מכה גדולה עד ששלחו ליושבי קרית יערים דרו העלו אותו אליכם והם באו ולא יראים, במה כמחו יותר מיושבי בית שמש, אנשי קרית יערים באו ויעלו הארון אל בית אבינדב בגבעה שהיא עיר אחרת כשבא שאל הגבעתה היא גבעת אלקים וימצאו שם דודו ולא נזכר שהלך לביתו גבעת בנימין. ואחר שמצאתי בעזר האל מקום גבעה ומקום קרית יערים, וכידועת אופן ומהות מושבתם וגכולותם יתורצו כל התמיהות אלה כסגנון אחר, כשאבאר א"ה במקומו, וכן ביהושע י"ב ל"ד הזכיר שנפתלי פגע מים באשר וכיהודה הירדן מזרח שמש. וכבר הקשו כל המפרשים איך יגיע יהודה עד הירדן בגבול נפתלי. וכן הספיקות והתמיהות שיש בענין פירוש עבר הירדן. שמוכת מפסוקים שגם חלק דרום א"י ואפילו המדבר וגוי הוא ככלל עבר הירדן וכן יש ספיקות ממש בכל חלק שכמו ושכמו. וכרוך העוזר כי יבוא הכל על נכון כשאבאר לקמן א"ה כל אחד במקומו. ואחר שהחלתי לחקור ולדרוש בארץ יצאתי מגבולי וגדרי לחקור ולדרוש קצת ארץ בני קדם וארץ הצפון שנער וכבל ואשור וגוי ובעזר האל גם פה מצאתי דברים יקירי הערך אשר בהם יפורשו כמה פסוקי אנ"ך ומאמרי הש"ס וה' ינחני בדרך האמת.

הקדמת המחבר.

הפעם אודה את ה' כי זכני להוציא גם תכזאות ותוצאות ומעשה הארץ אשר טפחתי ורכיתי בניגעה רכה. והנה כל דברי בשמות המקומות יסודם על ג' דברים: א) ע"פ המציאות אשר הקרתי ודרשתי בכל אפשרי. ב) ע"פ דברי חז"ל אשר עינתי וחפשתי בהם בכבלי ובירושלמי תוספתא מדרשים ספרא ספרי מכילתא פסיקתא רבתי כו' זוהר כו'. ג) ע"פ דברי חכמים מחקרי הארץ מזמן יוסיפון (כספר יוסיפון לדומיים) עד זמן הזה. וידוע תדע שלקמתי גם מדברי אייזעביאוס כומר (בישאף) בעיר קיסרין בזמן קאנסטאנטין (4090), גם מדברי היראנימוס שהיה בארץ (4146) שחכרו (בלשון יונית ולטינית) ביאור רחב משמות המקומות אשר נמצאו בארץ בימים ההם וגם מה שנודע להם משמות המקומות שכבר אבד זכרם מהארץ בזמנם, ומצאתי בהם דברים יקרי הערך שהם ע"פ האמת שמסכימים עם דברי חז"ל ועם המציאות (ואף שלפעמים הרבה מצאתי שגגה ומעות בדבריהם). ואל יפלא בעיני הקורא כי ימצא בדברי לפעמים שם מקום א' שזכר תכונתו במקומות הרכה, כי הוא דרך חקירה לחקור על תכונת מקום א' אולי תכונתו פה אולי פה כדרך המחפש ומבקש דבר מה, שילך הנה והנה למצוא מבוקשו, אף שמן הנמנע למצוא בכל המקומות כ"א במקום א'. אכן בכיאר שמות האומות (כפרק תולדות בני נח) שכתבתי לפעמים (ע"פ התרגומים והמבארים) שם אומה א' במדינות שונות במזרח ובמערב צפון וים הוא מוסכם ע"פ המציאות כי פן ואולי התישבו מאומה זאת במדינה ההיא ומהם הלכו למדינה אחרת. הנה אמרתי דרך משל בשם "כתים" כתבתי שהם במדינת איטליא ובמדינת מאצעדאניא ובאי קפרוס (ציפערין). ונמצא סמך לדבר לכל מדינה ומדינה הנזכרת, ומוכח שהלכו בני כתים למדינות שונות, ואולי [כן] הדבר, בכל אומה ואומה. ולפעמים הוכרחתי לקצר במילין (לכל לצאת מגדרי) ובעז"ה בחלק ד' אוסיף על דברי, וכיותר על חלק ב' ב"מעשה הארץ" אשר אספר מעשים נוראים ונפלאים ממלכי ומושלי ושופטי וגווי הארץ

הזאת אשר שמעתי וראיתי ואם יגזור ה' כחיים אחבר ג"כ ציור
מכל מקומות הארץ (לאאנר קארטע) ליתר הכיבוד).

והנה ידוע ידע הקורא כי מרחתי בכל אפשרי ובעז"ה דברי
ע"פ המציאות והאמת. וידע נאמנה אם ימצא בדברי מחקרי הארץ
(וביותר אשר לא ראו את הארץ) דברים שאינם מסכימים עם
דברי לא יאבה ולא ישמע לו, כי כל דבריהם כדרך אומד הדעת.
כי מי שלא ראה את המציאות ולא ידע דברי חכז"ל אי אפשר
להגיע לתכלית המבוקש (וכן העידו ג"כ בפני חכמי העמים אשר
באו ממרחקים הנה לחקור ולחפור את כל הארץ, והראיתי להם
באותות ומופתים כי ימששו כעור באפלה אם לא יזכו לדעת
ג"כ דברי חכז"ל, ויאמרו לי: כן דברת, יהי' ה' עמך למהר להפיץ
מעינותיך חוצה, כי אין ספר כמוהו בידינו שהמחבר ידע המציאות
ודברי החכמים וגם דברי חכמינו כאשר שמענו וראינו כך). ואמת
אגיד כי בושתי וגם נכלמתי באמרם לי כי דרשו פעמים הרבה
מחכמי ב"י הן בחז"ל והן בקדש על הידיעה הזאת ואין מגיד להם.
כי לא ידעו ארץ נחלת אבותיהם, ואשר הם יושבים בה. ולא ידעו
מה הוא בימין, ואיה חלק בנימין, ולא מגבול בני (צבעון)[נכעון], וגם
לא מתכונת שמעון, ולמה יגרעו חכמי ב"י מחכמי העמים אשר
יעלו ויבאו מידי שנה בשנה ממדינות רחוקות לחקור ולדרוש
על תכונת הארץ? למה נחלתינו לזרים ועל מה אברה הארץ? בשנו
טאוד כי עזבנו ארץ. ציון היא דורש אין לה. הלא נאמר (במדבר
י"ד ל"א) והביאתי אתם וידעו את הארץ. הנה מוכח שגם ידעת
הארץ מעלה וזכות היא. ואמרינן במסכת נדרים (כ"ב ע"ב) אלמלא
לא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר
היושע בלבד שערכה של א"י הוא.

ועתה דרשו את הארץ אשר ה' דורש אותה. ואת שלום
העיר אשר בחר ה' ולך יקרא דרושה עיר לא נעזבה. יהיו לרצון
אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי.

גכתב פעה"ק ירושלם תו"ב בחדש השלישי תר"ה לפ"ק.

פרק א'

גבולי ותחומי הארץ

ב ע ז " ה.

בכרית בין הכתרים אמר ה' אל אברהם (בראשית ט"ו י"ח) לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. ואל משה אמר (שמות כ"ג ל"א) ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים ומדבר עד הנהר⁽¹⁾, וכן נאמר במשנה תורה (דברים י"א כ"ד) מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם. וכן נאמר ליהושע (יהושע א' ד') מהמדבר והלבנון הזה⁽²⁾ ועד הנהר הגדול נהר פרת וגו' יהיה גבולכם. והנה הבטיח ה' פעמים הרבה שגבול הארץ יהיה עד נהר פרת, ויש לחקור למה לא הגביל בן בפרשת אלה מסעי (במדבר ל"ד ב') זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה וגו', וגבולים הנזכרים שם הם רחוקים הרבה מגבולים הנזכרים לעיל בכרית בין הכתרים וכו', וצדד וזשרון וחצר עינן רחוקים הם

(1) ולא שהם נקודות הקלוות הנוכחות כי מלאנו פעמים צפסוק מן וגו' עד וגו' ואין הכונה נקודות וגבולות הקלוות מכוונות, כוונן (דברים כ"ט י') מחוטב עליך עד שואב מייניך, וכן (שנואל א' ט"ו ג') והנחה מואיש עד אשה ועובל ועד יונק ושור ועד פה מוגנל ועד חמור. (2) ואין תיבת הזה הוכחה שיהושע עמד סמוך ללבנון כי הוא דבר ה' מלא כל הארץ כבודו ואף גם כי לנו הוא צנורק רצ צמאמר ה' נאמר הזה. וכן מלאנו שושה אומר (דברים ג' כ"ה) הסר הטוב הזה ואף שעדיין היה רחוק מהרי א"י. ואולי נאמר ציהושע הלצנון הזה לפי שהזכיר ג"כ נהר פרת שהוא רחוק הרצה וצערך נרחק הפרת נאמר על הלבנון הזה. ונפלטים צעיני דברי הגאון צציהורי הגבולין צספר יהושע ז"ל "והלבנון זה מוצחו של א"י הקרוב ללד דרום ולכן אומר הזה ששם היו עומדים" עכ"ל, כי לא נאלץ צסום מוקם הר הלבנון צלד מוצחית לכונית א"י

ד תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

מנהר פרת כאשר אנאר א"ה במקומו ולמה הגביל גבולות חדשות?
ונראה לי שגבולות הראשונים הן תכלית התפשטות ידי
בני ישראל בארץ הזאת, וזה שאמר [שמות כ"ג ל'] מעט מעט
אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ ושתי את גבולך
מים סוף ועד ים פלשתים וגו', והכונה אחר שיפרו ורבו וירב
מספר בני ישראל ויש לאל ידם לנחל ולהושיב את כל הארץ
או ישית גבולם עד נהר פרת וגו'. והנה כשנכנסו לארץ עדיין
לא יכלו לנחל ולהושיב את כל הארץ עד פרת לכן הגביל הקב"ה
גבולות הארץ במדה קשנה כפי ערך מספרם. וכונתו העמיקה
היתה שהם יגרשו כל גויי הארץ אשר בתוך הגבולים אלה וישבו
בארצם ולא ישאר מקום בלא ישוב ולא ירכ חית השדה. אכן אחר
זמן מה, אחר שיפרו וירבו יתפשטו ויתרחב גבולם עד פרת וגו'.
ובאמת תחת ממשלת דוד ושלמה (וכן בזמן הורדוס ומלכי
החשמונאים) הגיע גבול הארץ עד נהר פרת (על זמן לא כביר)
וכבר קיים אז הבטחתו האל הטוב!

ספרי סוף פרשת עקב בפסוק כל המקום אשר תדרוך כף
רגלכם בו לכם יהיה, ואם ללמוד על תחומי א"י הרי כבר נאמר
מן המדבר וחלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת, ומה ת"ל אשר
תדרוך כף רגלכם? אמר להם כל מקום שתכבשו חוץ מן
המקומות האלה הרי הוא שלכם. או אינו אלא רשות בידם
לכבוש חו"ל עד שלא יכבשו את הארץ? ת"ל וירשתם גוים
גדולים ועצומים מכם ואח"כ כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם
בו לכם יהיה שלא תהיה א"י משומאה כגליליהם ואתם חוזרים
ומכבשים חו"ל, אלא משתכבשו א"י תהיו רשאים לכבוש חו"ל.
הרישכבשו חו"ל מנין שהמצות נוהגת שם? הרי אתה דן נאמר
כאן יהיה ונאמר להלן יהיה מה יהיה האמור כאן מצוות נוהגת

(1) והא שביע גבול הארץ ציננים הסם עד כהר פרת לא נתחייבה
צננות הארץ עד לזכותה צתוס הארץ הסיה ב"ל ויה שסול צתוך
גבולי פרשת חלה וסעי, ויה שחוץ לגבולות חלה סיינים דוקא עד צנן
בני הארץ לקטן א"ה.

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ ה

שם אף להלן מצות נוהגות שם. וא"ת מפני מה כבש דוד ארם נהרים וארם ציובה ואין מצות נוהגות שם? אמרו דוד עשה שלא כתורה, התורה אמרה מכשתכבשו א"י תהיו רשאים לכבש הו"ל. הוא לא עשה כן אלא חזר וכבש ארנ"ה ואר"צ ואת היבוסים שהיה סמוך לירושלים לא הוריש, א"ל הקב"ה סמוך לפלמירין שלך לא הורשת האיך אתה חוזר ומכבש ארנ"ה ואר"צ עכ"ל, (וכן הוא בירושלמי פ"ב דחלה [ה"ב] וכן הביאו התוספות במסכת גיטין דף ח' ע"א [ר"ה כבוש יחיד].

הנה יצא לנו מספרי הנ"ל שאם לאחר שכבשו כל א"י דהיינו גבולי פרשת אלה מסעי) יכבשו אף בחו"ל, הרי הוא כא"י לכל דינו, בתנאי שלא נשאר בא"י מקום שאינו נכבש, אכן אם נשאר שם איזהו מקומות שלא נכבשו לא הגיע [הכבוש בחו"ל] לכלל א"י. ומאחר שהוא על כל פנים [בכלל] הכמתת ה"כל מקום אשר תדרוך וגו', יצא מכלל חו"ל, והוא ממוצע בין א"י ובין חו"ל לענין קדושה ודיני הארץ ונקראת סוריא כאשר אבאר א"ה לקמן באריכות. ואוביח לקמן בפירושי גבולי פרשת אלה מסעי שלא כבש יהושע כל חלק הארץ בתוך גבולים אלה, ונשארו חבלים וערים שלא כבש, כי לא כבש כ"א עד לבא חמת⁽¹⁾ וצידוק רבה. ומשם עד הר ההר, שהוא סוף הגבול הצפוני, נשאר בלא כבוש אף

(1) נלחנו בירצעם צן יואש ננך ישראל הוא הסיב חת גבולי ישראל נלצוח חונת עד ים הערצה כדבר ה' וגו' [נו"צ י"ד כ"ה], ונאחר סבאנור הסיב עובכ סכבר היה גבול ישראל עד לצוח חונת והוא כיצט יהושע. וזה לשון ירושלמי פ"ב דחלה [ה"ב] רצי חנניה ורצי ננח חד חנור כל נה סכצט יהושע כצט זה והרנח חנור יותר נונה סכצט יהושע כצט זה עכ"ל. ולקונן אכתוצ סלצוח חונת הוא הענוק הגדול שצין הר הלצנן וצין נול הלצנן (אנטי לצנן) והוא נוסף הרצה, סגס רחוב וליט סנווכים לענוק ולצקעה זאת, וללד לפון היה נגיע סנווך לעיר חונן (חונס). ולכן לא ידענו בונת "לצוח חונת" הסוכר אלל ירצעם, אם הכונה על לך דרוס ענוק זה לא כצט יותר מיהושע,

ו תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

שהוא בתוך גבולים הנזכרים בפרשת א"מ, ולא ישבו בני ישראל בימים ההם כ"א עד גבול צדון רבה, ולאחר זמן התפשטו והגיעו עד הר ההר. ועם כל זה בכלל כבוש יהושע נקראת, אף שלא ככשה יהושע, מאחר שהיא בתוך הגבולים הנזכרים בגבולי התורה. ולאחר שגלו בעונות מהארץ בשעת החרבן ונתכשל קדושת הארץ ועלו שנית מארץ בבל ולא יכלו לכבוש כמו בעלית יהושע, ונשארו מקומות הרבה בלא כבוש. והמקומות שכבשו נקראים כבוש[שני] או תחומי עולי ככל כאשר אבאר אי"ה לקמן באריכות. והנה נמצאים שלשה גבולים : א' גבולי עתידות(עד פרת וגו'). ב' גבולי פ' אלה מסעי, והם נקראים ג"כ גבולי עולי מצרים. ג' גבולי עולי בבל .

ועתה אבאר לשון מתניתין בענין זה : שביעית פ"ו מ"א : ג' ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב לא נאכל ולא נעבד, וכל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד, מן הנהר ומאמנה ולפנים נאכל ונעבד עכ"ל .

חלה פ"ד מ"ח : ר"ג אומר שלש ארצות לחלה מא"י ועד כזיב חלה א"י ומכזיב ועד הנהר ועד אמנה ב' חלות א' לאור וא' לכהן וכו', מן הנהר ועד אמנה ולפנים ב' חלות וכו' עכ"ל.
כזיב הוא אכזיב הנזכר (יהושע י"ט כ"ט) בערי אשר והוא ידוע עד היום לצפון עכו (על שפת הים) במרחק ג' ישעות וקוראין לו בלשון ערבי "אלזיב". והנה מוכח שרוב השנוים שיש בגבולי תחומים אלה הוא לצד צפון, אכן בצד הדרום כמעט תחומי עולי מצרים הם תחומי עולי בבל ושם א"י בלא ספק, לכן נזכר במתניתין מארץ ישראל עד כזיב, אכן לצפון כזיב לא עלו בני הגולה להחזיק .

כי גם יהושע כצט צעל גד צקעת הלצנון (והוא לפי דעתי ווחז ליש כאשר אבאר צוקונו) ואם הכונה על כל צפון עומק זה נוכל כצט יוסר ויהושע, וזה עעם ונחלוקת שצין ר' חנניה ורצי ונחל .

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ ז

א מ נ ה הוא הר החר כמו שאפרש לקמן במקומו שהוא לדרום עיר "מראכלוס אלשאם" (מריפאלי), ורחוק מכזיב כמהלך ג' ימים ויותר. אולם הנהר הנזכר יש לחקור איזה הוא, כי נהר פרת אי אפשר לומר כי ידוע שלא הגיעו עולי מצרים (יהושע) עד פרת. והרמב"ם ובעל כפתור ופרח [ערך י"א*] (וכן הביאו בעל תוספות יו"ט) כתבו שהוא נחל מצרים (וואדי אלעריש) עיין במקומו. אכן לא מוכן לי, הלא הוא בצד דרומית מערבית א"י, וכפי שאמרתי שבצד הדרום בדרך כללי ב' גבולים (עולי מצרים ועולי כבל) שוים ולא מפרש מתניתין צד הדרום, שהוא נכלל בכלל מארץ ישראל כמו שאמרתי, ועוד לפי פירושם שהוא נחל מצרים עדיין לא נדע הגבול בצד המזרח, כי הר החר ונחל מצרים שניהם בשפת ים הגדול הם, והתנא בא לפרש ולהודיע לנו כל שהחזיקו עולי מצרים, ולא הזכיר כ"א צד א', צד המערבי, ולא נדע עד היכן החזיקו בצד המזרח?

לכן נראה לי שהנהר הוא נהר פרפר (כמו שנאמר [מ"ב ה' י"ב] אמנה ופרפר נהרות דמשק), ואכתוב לקמן במקומו שנהר זה יוצא אצל כפר "פיגי" (פירשי) שהוא סמוך לעיר הנקרא עד היום "דיר ענון", והוא לפי דעתי חצר עינן (כי חצר בלשון ערבי דיר) שהוא נקודת צפונית מזרחית כאשר אבאר לקמן. ונהר זה מושך דרומית מזרחית, והוא סוף גבול צפונית מזרחית עולי מצרים. וכונת המתניתין מכזיב עד אמנה היא נקודת צפונית מערבית ומכזיב עד הנהר היא נקודת צפונית מזרחית והם נקודות תחומי עולי מצרים בצד הצפון כאשר אאריך לקמן במקומו.

והנה מה שאמרינן במסכת גיטין (דף ח' ע"א) דתניא איזהו ארץ ואיזהו חו"ל כלל ששופע ויורד ממורי אמנון ולפנים א"י ומטורי אמנון ולחוץ חו"ל וכו', ר"ל א"י בתחום עולי מצרים אבל תחום עולי כבל לא מתפשט (הרכה) לצפון כזיב.

ולפי לשון הש"ס שם משמע שעד כזיב לאו דוקא, כ"א הנקודה האמתית [של] תחום עולי כבל (ר"ל שהוא א"י ממש שמהורה

(* בתוצאותיו עמוד רמ"ז)

ח תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

מטומאת ארץ עמים וחייבת בתרומות ומעשרות) היא דוקא עד עכו ומעכו לכזיב היתה רצועה אשר לא טהורה, וזה שאמרו שם [ז' כ'] היה מהלך מעכו לכזיב משמאלו למערב¹) הדרך ממאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר וכו' מימינו למזרח הדרך טהורה משום אה"ע וחייבת במעשר ובשביעית עכ"ל. וכל זה מכבוש עו"כ שלא היה לאל ידם לגרש שם גויי הארץ או שמצאו שם קברי העמים אבל עד עכו א"י טמש וטהורה היא לפי שלא הניחו שם מעמי הארץ (בדרך כללי דוקא כי בדרך פרטי נמצאים כותיים באיזהו מקומות אף לרום עכו) כשאפרש לקמן.

אבל בכבוש הראשון בעולי מצרים היתה כל הארץ ארץ טהורה וחייבת בתרומות ומעשרות ובשביעית ולא היתה בה רצועה אשר לא טהורה.

ועתה אנאר תחום וגבול עולי מצרים הנזכרים בפרשת אלה מסעי, וטרם אחל לדבר אחקור אם עבר הירדן המזרחי בכלל א"י הוא לענין קדושת הארץ ולענין תרו"מ וכו':

לפי גבולות הארץ בפרשת אלה מסעי מכואר ומפורש שחוט הגבול המזרחי הוא הירדן, וא"כ עבר הירדן הוא חו"ל טמש. אכן אזכיר מקומות מדברי הכו"ל אשר מהם מוכח שגם עבר הירדן

¹) כן לריד להנות וכן הוא בתוספתא להלכות וכן הוא בירושלמי טביעית פ"ו [ה"א] (עין צ"ש סוף וסב' להלכות שדחק את עלמו בגרסא שלנו). ואודיע שגם הקבלה נוסכנת עם הגרסא הנכונה שכתבתי כי למזרח עכו נוטה מעט ללפון צערך שתי טעות וחזי עד היום הכפר "יוסיף" (עיין לקמן אכשף) ושמה מוליכים ונתי עכו וקוצרים שם, כי ידוע ליושבי הארץ ששם ח"י נונט, וזה שאין כן צעכו, ר"ל שאינו נכבש שני של עולי צבל. א"כ מוכח שלמזרח עכו אינו ארץ העמים וטהורה היא וחייבת בתרו"מ, וזה לפי הגרסא שכתבתי, ולפי הגרסא שצ"ס שלנו כהפוך הוא שלמזרח עכו נמאה וזה חולק על קבלת יושבי הארץ, לכן אין ספק שגרסת הירושלמי והתוספתא היא הנכונה וכן יש להגיה. [עין כפתור ופרח פ"א בתוצאותנו עמוד רע"ו (העורך)].

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ מ

המזרחי הוא בכלל א"י. ואח"כ אוכיר מקומות אשר מהם טובת להפך שהוא חו"ל. ובעזר האל אנדיע ביניהם :

א. מסכת בתרא (רף נ"ו ע"א) אמר ר"י א"ש כל ישראליהו הקדב"ה למשה חייב במעשה, לאפוקי מאי ? לאפוקי קיני קניזי קדמוני, תניי ר"ט אומר נפתוחא (1) ערבא ושלמאה . רי"א הר שיער ועמון ומואב דש"א ערדיסקוס² אסיא ואספמיא עכ"ל.

(1) נפתוחא לא ידעתי וזהו. וצבראשית רבה פרשה נ"ד הגרסא נותייה* (והיא נכונה ובזנתו אלך קדר (ובל נשיאי קדר יחזקאל כ"ז ב"א חרגס יצ"ע רצרי נצט והוא נציות) ויסיפון קוראו נאצאטיא. וצירטלני סביעית פ"ו [ה"ח] הגרסא נצטייל. ערבה קדר נציות כולם צנחזו אי סנווכים זה לזה (ועיין ישעיה ס' ז' וצתרגום יצ"ע), ותכונת מדינות חלה הם צארץ ערב אשר אזכיר צוקוס אחר.

שלמאה חרגום של קני (עיין ונה שכתבתי צסס ודין).

(2) יש לרקדק שצתוספתא דחרוזות (פ"ג) [פ"ג] ונשנע שצערדיסקוס היו ופרישין ונעשר ובאן ונשנע שפטור ? לכן כראה לי של"ל דרווסקוס וכן הגרסא צו"ר הכ"ל והוא ארץדוושק (דרוושק ד"ה אי י"ח הו) ונאלתי צירושלמי סביעית הכ"ל אסיא ואספמיא ודוושק עכ"ל. ונאסי ערוצין דף כ"ט ע"א ונכח שחכונות ארדיסקא סמוכה לעצטין (עין עוצ) צנחזו הר הצור עיין לקען פרק ג' צראש מאנר "שנות חלק יששכר הגזכרים צדרי חכ"ל.

אסיא הקצו התוספות וז"ל תינה דנשנע אסיא צחז"ל היא וא"כ ה"ק צפרק זה צורר [סנהדרין כ"ו א'] ר"ח צ"ז ור"ט צ"י הוו קחזלי לעבר השנה צעמיא, והצני' צפ"ק דסנהדרין [י"א צ'] דאין ועצדין חלא ציהודה וכו' ע"ש. ולפי דעתי לא קשה כלל, עמיא צא"י כונו שאנדינן צוסי' גיטיין דף ד' ע"צ עיר א' היתה צא"י עסקיות שנה (והיא עמיא צהצרת יוכית נקראת עסקיות כנודע) וכן נזכר צנאכט יצמות (דף קב"א ע"א) ונעשה צעמיא. וכהיום נשאר זכרונה צארץ כאשר צאצאר צווקונו וסס קחזלו לעבר השנה אף שהוא צגליל כונו שאכתיב

* בצד"ד לפנינו הניחא : "עטייה" (העורך).

י תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

ופירש הרשב"ם כל שהראה הקדב"ה למשה בשעת מיתתו דכתיב ויראהו ה' את כל הארץ את הגלעד עד דג, חייב במעשר דהם [הם ז'] עממים הכתובים בכל מקום אבל קני קניזי וקדמוני שנתנו לא"א בין הכתרים לא יתחייב במעשר לעתיד לבוא (עיין בפרשת דרכים להרב בעל משנה למלך דרך ו') תניא ר"מ אומר כולחו הני תנאי בפירוש קניזי וקדמוני פליגי עכ"ל.

וזה לשון התוספות שם [ד"ה כל שהראה] מפי הוה ליה לטינקט מה שתחם באלה מסעי שמנה עירות ישל המיצר וישם מפורש הישב תחום של א"י עכ"ל. ולא זכיתי להכין דבריהם דמישמע ישכל מה שנזכר בפרשת אלה מסעי הוא מה שהראה

צנוקונו. וזה שאמרינן אין וקדשין חלל ציהודה, לאו דוקא יהודה כ"א שר"ל צל"י חזל לא צה"ל. וכן פסק הרמב"ם בהלכות קה"ח (פ"א ח"ח) אין וחסצין וקוצעין חדשים וועצדין שנים חלל צל"י עכ"ל. וכן אמרינן צירושלנוי פנהדרין פ"א [ה"צ] ונעשה צב"ד קריות של צית רצי שנכנסו לעצר השנה צלוד וכנסה צהן עין רעה ונמו כולם צפרק א', ואלוה שעה עקרוה ויהודא וקצעה צגליל עכ"ל. וכן אמרינן צונפכת ר"ה (דף כ"ה ע"א) ח"ל רצי לה' חיי זיל לעין טז וקדשיה לירחא וכו' והוא צגליל כשאכתוב צנוקונו.

אכן אסיא היא שם ודינה צארץ אנטאליא (קליינאזיען), ונדינת אסיא כולל ונדינת ויזיא לדיא ופריגיא באשר אצאר צנוקוס אחר, (ועל שם ונדינה זאת נקרא כל חלק הארץ אסיא) והוא סמוך לנחשו הים ארכיפיללאגוס. וכן נלחנו צירושלנוי סוף ונסכת כלאים [פ"ט ה"ד] ר"מ ונת צאסיא. וכן צצראשית רצה סוף פו, ל"ו נזכר שר"ע היה צאסיא וכן שם פ' ו' ר"י צר"ת צר"ח לכפר חנין היה צאסיא כו', ועמיד להכלל בכלל א"י חזל אין לו קדושת הארץ ואינו חייב צתו"ע*). אספנויה ענו"ש לקנון צינאי הארץ.

* אין ספק כי בא"י היו עיר בשם "אסיא" אך גם בחו"ל היו ערים שנקראו בשם "אסיא", וראה מאמר "אסיא" להרה"ח מאיר איש שלום במאספנו השנתי ירושלים

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ יא

למשה וזה ודאי אינו כי ודאי הראה לו יותר כאשר אנאר בסמוך.
והנה נזכר שם את הגלעד ועד הן ומוכח שגלעד חייב
במעשר, ומפסוקים יאזכיר מוכח שגלעד שם הכולל על כל
עבר הירדן המזרחי .

במדבר (ל"ב כ"ו) משינו נשינו וגו' יהיו שם בערי הגלעד.
שם שם כ"מ ונתתם להם את ארץ הגלעד לאחווה .

יהושע (כ"ב ט"ו) וישבו וילכו בני ראובן ובני גד וחצי שבט
המנשה וגו' ללכת אל ארץ הגלעד וגו' .

שם שם י"ג וישלחו בני ישראל אל בני ראובן וגו' אל
ארץ הגלעד. שם שם ט"ז ויבאו אל בני ראובן וגו' אל ארץ הגלעד.
שם שם ל"ב וישב פנחס וגו' מאת בני ראובן וגו' מארץ הגלעד.
שופטים כ' א' למדן ועד באר שבע וארץ הגלעד. יחטט וי' ס.
גלעד קרים מועלי חון וגו' ודכטיין בנסכת נוכח י' טו על כל עבר הירדן,
מכל הפסוקים אלה מוכח שגלעד הוא שם הכולל לכל
עבה' המזרחי חלק ראובן וגד וחצי מנשה. א"כ מוכח שכל
עבה' הוא כא"י וחייב בתרומ"ע .

ב. מסכת שביעית פ"ש משנה ב' שלש ארצות לכיעור
יהודה ועבר הירדן והגליל. ואריך לקמן בכיארור מתניתין זאת
והראיתי שיש ב' משמעות בכונת עבר הירדן המזרחי והמערבי.
ולפי שיטת הירושלמי והתוספתא מוכח שכונת המתניתין על עה"י
המזרחי חלק ראובן וגד, א"כ מוכח שבעה"י כל חומרי ודיני
שביעית נוהגות, והרי הוא כארץ ישראל ממש .

ג. מסכת ביכורים פ"א ט"ו ומזיתי השמן מעבר הירדן ר"י
הגלילי אומר אין מביאין ביכורים מעבר הירדן שאינה ארץ זבת
חלב ודבש, ומוכח שחולק דוקא על ת"ק לענין בכורים שנאמר
בהם ארץ זבת חלב ודבש אבל לשאר דינים הרי הוא כארץ
ישראל ממש (עיין כמהר"ק סימן קכ"ב). 'ובירושלמי סוף פ"א
[הי"ב] הוסיף טעם אחר וז"ל תני אשר נתת לי לא שנמלתי לי
מעצמי, מה ביניהן? אמר ר' אבין חצי שבט מנשה ביניהן מאן
דאמר אשר נתת לי ולא שנמלתי מעצמי חצי שבט מנשה לא

יב תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

נמלו מעצמן מ"ד ארץ זבת חו"ל אפי' בן אינה ארץ זבת חו"ל עכ"ל ז.

ד. בירושלמי שביעית פ"ו [ה"א] שהזכיר תחומי עולי

בבל והזכיר בתוכם קנת חשבון יבוק נחל זרד יגר שהדותא, וידוע

לכל מבין שמקומות אלה בעבר הירדן הם, וכבר ידוע שדוקא

בכל המקומות שהחזיקו בהן עו"כ נוהג שביעית ותרומ' מכו'.

ה. מסכ' ערכין. (דף ל"ב ע"ב) שאין יוכל נוהג לאהר שגלו

שבט ראובן וגד וגו' דכתיב וקראחס דרור בארץ לכל יושביה בזמן

שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו (מתוכה) [מקצתן] וכו' עכ"ל.

א"כ מוכח שעבה"י בכלל א"י הוא ויש לו דיני א"י ממש.

ו. במסכת ע"ז דף נ"ח ע"כ ריש לקיש אקלע לכצרה וכו'

א"ל [וכו'] זיל הדר בצרה לאו היינו בצר וכו', הנה מוכח שבצר

במדבר לראובני חייב בתרומ'.

ז. במסכת כתובות דף ק"י ע"א ג' ארצות לנשואין יהודה

ועבר הירדן והגליל, מוכח שעבה"י הוא במדרגת יהודה שאין

מוציאים ממנו ליהודה, א"כ א"י ממש הוא.

ויש עוד מקומות הרבה בש"ס ובמדרשים שמוכח שעבה"י

א"י הוא ודי באלה.

ועתה אביא ראיות להיפך שמוכח שעבר הירדן אינו בכלל א"י:

א. כמו שכתבתי כבר שמסוקי גבולי הארץ בפרשת

א"מ מוכח שהירדן הוא חוט הגבול המזרחי וא"כ עבה"י חו"ל הוא.

ב. נזכר פעמים הרבה שמשנה רבינו לא בא אל הארץ ומת

בחו"ל, הנה מוכח שעבה"י אשר שם קבורת איש האלקים הוא חו"ל.

ג. כיהושע כ"ב י"ט נקראת ארץ ראובן וגו' ארץ טמאה,

ואם הוא א"י חלילה לקרוא כן, ומוכח שהוא חו"ל.

ד. בירושלמי סוף חלה [פ"ד ה"ח] מחלוקת אם הירדן א"י

או חו"ל ע"ש, והנה המחלוקת דוקא על הירדן בעצמו אבל עבר

הירדן המזרחי כולי עלמא מודו שהוא חו"ל.

ה. וזה לשון תורת הכהנים פרשת אמור פרק י"א כי

תכאו יבול משכאו לעבר הירדן ת"ל אל הארץ המיוחדת, עכ"ל.

מוכח שעבה"י אינו בכלל א"י שהיא ארץ המיוחדת.

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ יג

ו. כפרקי דה אליעזר פי"ז אמר לו (הקב"ה לדוד המלך)
אתם בארץ והוא כח"ל עכ"ל. ושאל נקבר ביבש גלעד, מוכה
שגלעד חו"ל יהשב .

ז. תוספתא ריש גיטין עבר הירדן כא"י לגיטין עכ"ל.
מוכח דוקא לענין גיטין הוא כא"י אבל לא לדינים אחרים .

ח. בנדרים דף כ"ב ע"כ נזכר שם שעדיין לא עברו את הירדן
(לכוא לא"י) עכ"ל. מוכח שעבה"י אינו בכלל א"י (ועיין הר"ן שם).

ט. אמרינן במדרש תנחומא בפי מטות וז"ל וכן אתה
מוצא בכני גר ובני ראובן שהיו עשירים הרבה והיה להם מקנה
גדול וחכבו את ממונם וישבו להם חו"ל לכך גלו תחלה מכל
השכמים שנאמר (דכה"א ה' כ"ו) ויגלם לראובני ולגדי ולחצי
שבת מנשה עכ"ל. מוכח שעבר הירדן המזרחי הוא חו"ל.

ויש עוד ראיות אחרות ודי בתשעה אלה .

וליתר ספק זה ולישב הסתירות אקדים כמה הקדמות
אכן הכל בקצור נמרץ :

כשנכנסו ישראל לארץ בזמן יהושע וישבו בה נתחייבו מדין
התורה בתרומות ומעשרות וכו' כדגן תירוש ויצהר דוקא. גם
נתחייבו דוקא להפריש מן הטבל שהוא ודאי אבל לא מן הספק שהוא
דמאי . גם דוקא זרעך ולא הלקוח . ובשביעית הספיחים מותרים
אכן הם ההמירו על עצמם להפריש תרומ"ע גם מפירות האילן
ומירק. גם החמירו להפריש מן דמאי וגם הלקוח, ובשביעית הספיחים
אסורים. וכל זה דוקא בגבול א"י ממש דהיינו תחום עולי מצרים
הנזכר בפרשת א"מ. אכן המדינות שהם חוץ מתחומים אלה דהיינו
עבה"י המזרחי וסיריא כו' הם פטורים מדאורייתא מכל וכל, אכן הם
נהגו להפריש מדברי סופרים מה שחייבים כא"י מדאורייתא כמו
שזכרתי (אבל מה שבא"י פטור מן התורה אפשר¹) לא החמירו במדינות
הנזכרים) כמו שאמרינן במסכת ידים פ"ד מ"ג מקובל אני מריב"ז

(1) צענין טידוע שהפירות נתגדלו בסוריא גזרו על דמאי אף
בסוריא (דמאי פ"ו גי"ח) אף שדמאי צ"ל ודרבנן כמו שכתבתי.

יד תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

שיצמע מרבו ורכו מרבו עד הלכה למשה מסיני שעמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית עכ"ל ע"ש. (ועיין בדברי כסף משנה ריש הלכות אישות שאף מה שמקובל הלכה לממ"ס נקרא מדברי סופרים ואינה מדאורייתא).

ולאחר שנחרב הבית בעונות וגלו מארצם ובטלה הקדושה ושבתה הארץ ועלו בני הגולה והחזיקו שנית במקומות ידועות חזר הדבר לכמו שהיה בתחילה. הכונה שחזבו מן התורה כמו בזמן יהושע באופנים שכתבתי לעיל (והוא שיטת רוב הפוסקים החולקים על הרמב"ם שכתב שאפילו בזמן עזרא הכל מדרבנן). אכן דוקא במקומות שהחזיקו בהן והן בדרך גבולי התורה פרשת א"מ, אבל במקומות שלא החזיקו בהם ואף שהם בתחום עולי מצרים, או וכ"ש במקומות שהחזיקו חוץ לגבול עולי מצרים, וכ"ש במקומות שלא החזיקו והם חוץ לגבול אינם חייבים מן התורה כ"א מדרבנן. והנה מכוון עד הר ההר וחצר עינן לא החזיקו (כדרך

כללי) אבל הוא בתחום התורה דהיינו בתחום עולי מצרים.

עבר הירדן המזרחי החזיקו (ברוב ולא ככולו כנזכר בירושלמי שאאריך לקמן במקומו א"ה שהזכיר המקומות שהחזיקו בהם עו"ב) אכן הוא חוץ לגבול התורה.

סוריא (אשר אבאר לקמן) לא החזיקו. והוא חוץ לגבול התורה תחום עו"מ (חוץ מארם בית רחוב שהוא בתחום א"י כאשר אבאר במקומו) וכן בעמון ומואב כו' לא החזיקו.

וכן היו נוהגים כל זמן הבית בית שני שבמקומות שהחזיקו עו"כ והוא בתוך תחום התורה חייבים להפריש מדאורייתא, ובשאר מקומות מפרישין דוקא מדרבנן.

אכן אחר חרבן הבית בעונות נתכסל הכל שנית (לענין חיוב מצות התלוים בארץ, לא לענין קדושה) ופטורים מן התורה אפילו בארץ ממש מתרוט"ע אפילו דגן תירוש ויצהר וכו' כ"א הכל מדרבנן והוא עד היום הזה. וזה שאמרינן כמה פעמים בש"ס תרומה בזמן הזה מדרבנן"ל אבל קודם החרבן וראי מדאורייתא הוא (1).

(1) רוב צרכי חלה הם שעת רבינו צדוק צעל הסכומים ע"ש היעב.

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ טו

והנה המקומות אשר גם בזמן הכית מדרכנן (כגון מכזיב עד הר ההר וכו') הם לאחר החרבן פטור מהכל. או אפשר דוקא מה שהוא מדרכנן גם בא"י ממש כגון פירות האילן וירק וכו', אבל מה שהוא בא"י מדאורייתא נשאר אף לאחר החרבן בחיוב דרכנן דהיינו דגן תרווש וכו' זרעך וכו'. וזה שהתיר רבי בית שאן על מה שאכל ר' מאיר שם (עלה ירק כלא מעשר [חולין ו' כ"א] 1).

ומדרגות גבולי הארץ כך הם:

א. תחום עולי כבל בתוך גבולי התורה (מקום עד אשקלון ועד כזיב).

ב. תחום עולי מצרים (מכזיב עד הר ההר ועד נהר פגי²).

ג. תחום עולי כבל חוץ לגבולי התורה (עבר הירדן).

ד. תחום סוריא.

ה. המקומות שהם חוץ גבולי התורה וסמוכים לארץ שלא ההזיקו עו"ב (עמוז ומואב ושאר מקומות שבעבה"י שאינם נזכרים בירושלמי כתחום עו"ב).

ו. המקומות שהם על יד סוריא (ארץ כבל ושנער וכו'). והנה לענין דיני המצות התלוים בארץ כמעט כ' ג' ד' שווים,

(1) וזה נחלקת הרוז"ם והראש"ד (הלכות תרומות פ"א ה"ה) שרוז"ם סבור שרבי היתר צית שאף נכל וכל דהיינו אפי" ונתרומת דגן תוי"ל כיון שאינו תחום עולי צבל (ולאחר החרבן), והראש"ד חולק ואמר דוקא נועער ירק פטור שהוא נדרבנן אף. צא"י חבל חרוז"ב של דגן תוי"ל כוהג נדרבנן אפילו בתחום עולי נזרים.

(2) וזה שאנרינן בתוספתא דנוער שכי פ"ב תחומי א"י שבכתובים נדוכים כחז"ל, אל תאמר כחז"ל נועש, כ"א התנא קורא תחום עו"ב מכלפי עו"ב כחז"ל, חבל צאונת א"י הוא לכמה דינים כשפרשתי וכשפרש. חולם בתוספתא צ"ק סוף פ"ח ר"א צ"ר יוסי אומר תחומי א"י שבכתובין נדוכין כח"י עכ"ל, ולא נזכר שם דעת ח"ק שהוא ר' יוסי שחולק וקוצר שנידוכין כחז"ל כנזי בתוספתא דנו"ש הנזכרת, וזכר שדברי ר"א צ"ר"י להלכה שנידוכין כח"י זה נאכיס לדברי הנז"ל.

מז תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

(דהיינו תחום עו"מ ותחום עו"ב חוץ לגבול התורה וסוריא). כמו לענין שביעית נאכל ולא נעבד במחוכר הוא ככל ג' תחומים הנזכרים (עין בר"ש שביעית פ"ו מ"א, וכן בתוספות יו"ט שם). וכן לענין להפריש ב' חלות (עין ברמב"ם הלכות ביכורים פ"ה ה"ח) וכן לענין דמאי שפירות שלא נודעים מאיזהו מקום הם שפטורים מלהפריש (עין דמאי פ"א מ"ג) ג' תחומים הנז' שיויים. אכן לענין קדושה נראה לי שאין ערכם שוה. שתחום עו"מ הוא א"י ממש וכל מי שישב בתחום זה קיים מצות ה' וישבת כה כי הוא תחום א"י ע"פ מצות ה' בפרשת א"מ.

ומדרגה קטנה ממנה הוא עבר הירדן המזרחי במקומות שהחזיקו בה עו"ב דוקא כי הם קדשו כל המקומות שהחזיקו בהן לענין כתי ערי החומה כגון גדר וכו', ומוכח שיש במקומות אלה קצת קדושה אף שהם בעבר הירדן המגביל בין א"י ממש ובין הארץ הנקראת ארץ טמאה.

ופחות מזה הוא סוריא כי הוא דוקא תחום עתידות, וכיבוש יחיד נקרא ולא החזיקו בה עו"ב, והרבה מצות הנוהגות שם הם דוקא בדרך תיקון כדי שלא יצאו מא"י להשתקע שם. והמקומות אשר לא החזיקו עו"ב והם חוץ לגבול התורה (ואפשר שהם גם חוץ לגבולי עתידות כגון עמון ומואב, עיין בתרא דף נ"ו ע"א) הם במדרגה התחתונה מכולם, והמצות שנהגו בהם דוקא הומרא בעלמא כמו שנזכר שם במסכת ידים ע"ש.

וארץ ככל ושנער הוא חו"ל ממש. ואף שמצאנו שהפרישו שם תרומה כמו שנזכר במסכת ביצה דף י"ב ע"ב אצל רב טובי כד"י רוב נחמיה, וכן במסכת בכורות דף כ"ז ע"א רבה מבטל התרומה ברוב ואכלה בטומאה. וכן במסכת נדה דף ל"ב ע"א שבפומבדיתא נהגו טומאה וטהרות לאוכלי תרומה. וכן אמרין בירושלמי סוף מסכת חלה [פ"ד ה"י] רבותנו שבגולה הפרישו תרומ"ע עד שכאו הרובים ובטלו, מאן אינון הרובין תרגמוניא עכ"ל. (לפי דעתי הכונה "הטורגמאניא" והיא אומה אכזרית וכבישו ארץ כבל וגזרו גזרות על ישראל ולא הניחו לקיים המצות). כל

תבואות פדק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ יז

זה בדרך חומרא כדי שלא תישתכח תורת תרומ'ע כמו שמפרישין חלה בחו"ל מטעם זה.

ונחזור לעניננו הראשון בענין עבר הירדן המזרחי : מכל הדברים הנאמרים מוכח שעה"י מדיני דאורייתא חו"ל ממש הוא ונקראת ארץ טמאה ופטור מדאורייתא מכל המצות התלוים בארץ אפילו בזמן ובאופן שמפרישין בא"י בחיוב דאורייתא. וכל מקום שנמצא בש"ס שמפרישין שם תרומ'ע וכו' הכל מדרבנן בערך סוריא שהוא ודאי חוץ לגבול תחומי פרשת א"מ ופטור מדאורייתא. ומה שאמרינן במסכת בתרא [ג'ו א'] כל מה שהראה הקב"ה למשה חייב בתרומ'ע אין הכל בערך ובמדרגה אחת. מה שהוא בתוך התחום הנ"ל ובזמן הבית חייב מדאורייתא, וארץ הגלעד שהראה לו חייב דוקא מדרבנן, וכונתו להגביל הגבול שמפרישין בו מעשר הן מצד חיוב דאורייתא הן מצד חיוב דרבנן, וזה מה שהראה הקב"ה למשה (אף שכאמת לא נכלל בראיה זאת לא ארץ סוריא ושאר מקומות שמפרישין מדרבנן). וא"כ לא הספיק לומר כמו שדקדקו התוספות שהול"ל גבולי פי' א"מ. כי בזה לא נכלל עבר הירדן לכן הגביל סימן אחר מה שהראה הקב"ה וכו'.

ומה שאמרינן במסכת ערכין [ל"ב ב'] שאין יובל נוהג לאחר שגלו שבט ראובן וגו' דכתיב וקראתם דרור בארץ לכל יושביה וכו' נראה לי שאין כונתם דוקא על ארץ ראובן וגד שהוא בעבר הירדן המזרחי כ"א שעיקר כונתם על שבט זבולון ונפתלי שהם גלו עם ראובן וגד כמו שנאמר (מלכים ב' ט"ו כ"ט) בימי פקח מלך ישראל בא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אכל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה. וכדה"א ה' כ"ו ויער אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור ואת רוח תלגת פלנסר מלך אשור ויגלם לראוכני ולגדי ולחצי שבט מנשה וגו'. והנה מוכח שהכל גלות אחר היה שגם שבט זבולון ושבט נפתלי הגלה אז. וכן

יה תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

אמרינן בפתיהתא איכה רבתי בעת שגלו שבט ראובן וגד בך גלו שבט זבולון ושבט נפתלי עכ"ל (עיין ברלב"ג מלכים שם), ולשון רש"י במסכת ערכין הנזכר בד"ה משגלו שבט ראובן בימי סנחריב עכ"ל לא זכיתי להבין⁽¹⁾.

והנה דוקא בני זבולון ובני נפתלי הם ככלל שכל יושביה עליה אבל לא בני ראו"ג. ומה שאמרו משגלו בני ראו"ג לאו דוקא כי לא עבורם בטלו היובלות כ"א עבור זבולון ונפתלי שהם מיושבי הארץ, אכן מאחר שהיתה גלותם עם בני ראו"ג והיתה גלות שליטה גלות גדול ארץ רחבת ידיים גדול מארץ זבו"ג אמרו משגלו ראו"ג, אף שהעיקר זבו"ג⁽²⁾.

וכן מה שנזכר במקומות שהבאתי לעיל שבעבה"י מפרישין תרומ"ע וכן שנוהג שם דיני שבועית וכו' הכל הוא מדרבנן כסוריא כמו שכתבתי לעיל. אפילו בזמן ובאופן שמפרישין בא"י בחיוב דאורייתא.

ומה שאמרינן סוף מסכת כתובות [ק"א] שאין מוציאין מעבה"י ליהודה ולגליל, ומוכח שהוא במדרגה א' עם יהודה וגליל, נראה לי שעבה"י הנזכר שם אינו עבה"י המזרחי כ"א החלק שבין ים כנרת וים המלח כמו שאאריך לקמן כביאור מתניתין ג' ארצות לשבועית. אבל עבה"י המזרחי אינה במדרגת יהודה וגליל (כי הם תחום עו"ב ותחום עו"מ), ולפי דעתי יש להכריח לצאת משם ליהודה או לגליל כי דרך חו"ל הוא כלפי יהו"ג. ועם כל זה בעצם הדבר טהורה היא אף שאינה במדרגת

(1) עיין קנהדרין דף ל"ד ע"א שזכר שם ששננה שנות היו לסנחריב: פול, חגלת, פלנסי, וכו', ח"כ משמע שזמנה היה גלות ראובן וגד צימני סנחריב.
(2) כל דברי הס דרך פשטו שהיתה גלות א'. אולם לפי דברי חכז"ל בדרך עולם שהציח גם רש"י (מ"ב ע"ו ב"ט) ולפי לשון פתיחתא איכה רבתי הכ"ל משמע שלא היתה גלות א'. אכן להסיר ולתרץ קושיא הנזכרת לא יזיק כי עכ"פ היו צ' גליות מוזכר א' וכמעט בזמן א', כי לא היה כ"א שנים אחדים ציניהן.

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ ימ

א"י ממש, וראיה לדבר שהיו שם ערי לוי ובוראי לא ישבו
הכהנים בארץ אשר לא מהורה ממש.

וכן מצאתי בספריהם הראשונים: כשעלו בני הגליל לרגל
ולראיה ירושלימה היו עוברים דרך עבר הירדן המזרחי כדי שלא
יגיעו לתחום הכותיים¹ ע"כ. הנה מוכח ג"כ שעבר הירדן מהור
הוא ואינו ככלל טומאת ארץ העמים אף שנקרא בפסוק ארץ
שמאה, ואף שנקרא עולי מלכים נקרא ארץ העמים טומאה שאינה ידועה
(עיין בחומ"ש פ"ד מ"י).

וכן מה שהפרישו גי ערי מקלט שם אע"פ שכתוב [דברים י"ט ב']
בתוך ארצך אשר ה' אלהיך נותן לך לרשתה: א"כ משמע שהוא
א"י ממש, כבר דרשו בספרי [ש' שופטים סי' ק"פ] אשר
ינחילך ה' אלהיך לרבות עבר הירדן ע"כ. ומוכח שיש לנו דרשה
מיוחדת על עבר הירדן, ולולי דרשה זאת לא היו מפרישין בעבר
הירדן כי הוא אינו ככלל בתוך ארצך וגו'.

וכן לא מביאין עומר ושתי לחם מעבר הירדן אלא מן הארץ
ממש, ומה שפירש רש"י במסכת מנחות דף פ"ג ע"ב בד"ה כל
הארצות שבא"י "כגון יהודה ועבה"י והגליל" עכ"ל לאו דוקא. או
שכונתו על עבה"י המערבי כמו שכתבתי וועיין בר"ן במסכת נדרים
כ"ב ע"א, וכן מפורש בתה"כ גבי עומר יכול משבאו לעבה"י
ת"ל אל הארץ ארץ המיוחדת כמו שכתבתי לעיל².

¹ ולפי דעתי היו מונעים תחום הכותיים כדי שלא יטמאו צרלועה
שלהם הנופקת צין יהודה וגליל כנזכר במסכת חגיגה דף כ"ה ע"א. וזוה
אפשר ונחורץ קושית התוספות שם איך היו מציאין אפר הפרה צגליל
ואיך היו עולין לרגל ע"ש, שיש אפשר לוותר שהלכו וצאו והציאו דרך
עבר הירדן המזרחי כפי עדות הספרים הנ"ל אשר העידו לפי שמוס.

² לפי זה מה שנזכר צפרק א' דמסכת כלים עשר קדושות הן
א"י וקודשת מכל הארצות שמוציאין מונכה עומר וצבורים ושתי לחם,
אין עבה"י בכלל. אכן קדושה השני, עירות וקופות וכו' גם עבה"י בכלל
כי גם עבה"י קדשו ערי חומה. עיין במדבר רבה פי"ז ארץ כנען וקודשה
מעבה"י ארץ כנען כשרה לבית שכינה ואין עבה"י כשר לבית שכינה.

כ תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

היוצא לנו מזה אם נמצאים מבני עמינו בזמן הזה בעה"י
(וכעת גם בא"י ממש הכל מדרבנן) שהם יקימו מצות התלוים
בארץ דוקא בדרך חומרא בעלמא כמו שנוהגין בסוריא בזמן הזה.
ולפי דעתי לא יברכו על הפרשה אפילו לפוסקים שכתבו שמברכין
בעת על הפרשה בא"י אף שהיא מדרבנן, אכן בעה"י הכל
דוקא בדרך חומרא.

וכשנת הישמיטה שמקילין כעת בארץ נקדושת שביעית
(כמו שהארץ הרב בעל פאת השלחן) נכון לקנות מחיטי "קיראק"
ו"סאלט" שמביאין הרכה מהם פה עה"ק כי הם מעבר הירדן ולא
יש להם קדושה כחיטי הארץ.

אני טרם אכלה לדבר מענין זה אכתוב מה שנראה לי בדרך
כללי מענין כבוש יהושע וכבוש עולי בבל. לפי דעתי תחום עוי"מ
אינו תלוי בכבוש כ"א מצות ודבר ה' בפרשת א"מ הוא מגביל, וא"י
נקראת אף מקומות שלא כבשו. מה שאין כן כתחום עוי"ב עזרא ובני
דורו שאצלם הכל תלוי בכבוש ובחזקה שכבוש והחזקה הם מגבילים,
והמקומות שלא כבשו ולא החזיקו בהם נישאר כחוץ לתחום ואינו
בכלל הארץ. ודוקא מה שנכבש בזמן ההוא אבל מה שלא כבש
עזרא ובני דורו, אף שנכבש אחר כך בזמן מלכי החשמונאים
והורדוס וזכרומה נשאר בכלל חו"ל ואינו נחשב בכלל תחום עוי"ב.
וראיה לדברי הראשון כי ידוע שלא כבש יהושע עד הר
ההר כמו שנזכר (ביהושע י"ג) ויאמר ה' אליו אתה זקנת באת
בימים והארץ נשארה הרכה מאוד לרשתה וגו' והארץ הגבלי וכל
הלבנון וגו', ולא מצאנו שנכבש אח"כ והוא כבש וחלק דוקא עד
צדון ולבוא חמת (דהיינו בעל גר ולישא, אבל מצפון חבל ההוא
עד הר ההר לא כבש. ועם כל זה ככל מקום שנזכר בש"ס תחום
עוי"מ נאמר מכזיב עד אמנה ועד הגהר (הוא הר ההר וחצר עינן),
וידענו שלא כבשו עוי"מ עד מקום ההוא. הלא זה רא"י ברורה
שתחום עוי"מ אינו תלוי בכיבוש כ"א במצות ה' בפרשה הנ"ל.
וראיה לדברי השני יידוע מש"ס ומירושלמי וממדרשים
שעבו וקסדין וצור וצידון אשמלון וכל ארץ אדום ורבים כאלה

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ כא

לא כבשו עו"ב ר"ל עזרא ודעימיה. ומצאנו בספרי מכב"י ובספר יוסיכון שהחזיקו באלה מלכי החשמונאים ומלכי הורדוס וא"כ בכלל תחום עו"ב יהיה אם נקרא כיבוש עו"ב גם מה שנכבש אחר עזרא, וזה ודאי אי אפשר לומר הלא הירושלמי ותוספתא וספרי מונים כל המקומות שמקובל אצלם שהם מכיבוש עזרא ולא הזכירו אלה שזכרתי לעיל שנכבשו ממלכי החשמונאים. אלא ברור שלא נקרא כיבוש עו"ב כ"א מה שנכבש עזרא דוקא וקדשם בקדושה שניה כמו שכתב הרמב"ם.

ופלאים בעיני דברי הגאון בעל מור וקציעה א"ח סימן ש"ז במאמר גדר ישוב א"י שרצה להוכיח שבית שאן היא מכיבוש עו"ב, לפי שמצאנו במגילת תענית [פרק ג'] שנכבש בית שאן. [וכ"ו] מ"י וז"ל כ"י צ"ח צ"ח ס"ח ויז"ל מ"ד כ"ה ס"ב כ"י, שכתב עו"ב נקרא מה שנכבש א"ח ע"ש]. וכתב עוד בענין הרבה כרמים כבשו עו"מ ולא כבשו עו"ב וז"ל כפי שאני רואה מתוך ספרינו הקדמונים במגילת תענית ויוסיפון והדומים אדרבא הענין להפך כי בימי מלכי בית שני הנ"ל נכבשה הארץ לפניהם הרבה יותר ממה שנכבשו עו"מ לר' רוחות (חוץ ממקצוע צפמ"ע הוא הר הלכנון כאותה ששנינו רפ"ו דשביעית) דהיינו כל גלילות הפלשתים למערב והר שעיר הוא אדום לדרום ועמון ומואב במקצוע דרמ"ה, גם כל סוריא אף דמשק וארם צוכה בצפון את הכל לקחו במלחמה בחרבם ובקשתם אחר מה שנכבשו בא"י עכ"ל. והנה לפי דבריו נקרא כיבוש עו"ב כל מה שנכבש כל זמן בית שני וזה אי אפשר כמו שכתבתי. ומה יועיל או מה יזיק לנו אם נכבשה הארץ אח"כ בזמן מלכי החשמונאים כיון שלא נכבש בזמן עזרא והארץ נתקדשה דוקא בזמן ההוא ומה שנכבש אח"כ נשאר בערכה הראשון.

וכתב עוד וז"ל: לכן נ"ל שע"כ אנו צריכין לומר שלא הועיל כיבוש ראשון גם עם כיבוש ב' אלא למה שנשאר ביד ישראל עד גלותם (ואחרי כן לא פקעה קדושתה) ולא הועיל מאומה אל מה שנלקח מידם עודם על אדמתם עכ"ל. ולפי דעתי א"א לומר

כב תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

כך, הלא מצאנו שמחוז הדרום חלק יהודה דהיינו מחברון עד קדש ברנע ועד בית גוברין כבשו עו"מ וגם עו"ב כנזכר בירושלמי הנ"ל. וידענו מספר יוסיפון ומכב"י שבמחוז ההוא ישבו האדומים והיונים כמעט כל משך זמן מלכי השמונאים ומלכי הורדוס, וא"כ אינו בכלל א"י הוא לפי דבריו. והלילה לומר כן שגם האבות אינם קבורים בא"י ממש, כי חברון רוב זמן בית שני היתה ביד אדומים ויונים. וכל הלחץ שדחק הגאון לומר כן הוא לתרץ למה התיר רבי בית שאן. ורצה להוכיח דוקא בית שאן התיר שהיה טמש רוב משך זמן בית שני ביד הגוים ע"ש. ומה יענה על כפר צמח על קשרין על בית גוברין וכו' שגם אלה התיר רבי כנזכר בירושלמי, מי יאמר לו שגם אלה היו תמיד ביד הגוים כמו בית שאן? וחברון ובית צור עד קדש ברנע שאנחנו יודעים שהיה ביד הגוים (ואולי זמן רב מכית שאן) הם א"י, אלא ודאי האי כללא (במכ"ת) לאו כללא הוא. והכל תלוי בכיבוש עזרא ובית דינו שכל המקומות שכבשו הקדישו כמו שמצאנו ביהושע. אכן מה שנכבש אח"כ לא יועיל ולא יזיק, והכל יבוא אל נכון.

באור תחומי א"י בפרשת אלה מסעי

והם תחומי עולי מצרים.

במדבר ל"ד ב' : זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה וגו' והיה לכם פאת נגב ממדבר צין וגו' והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה, ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרנים ועבר צנה והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמנה ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה.

בתרגום יונתן בן עוזיאל ועבר צנה ויעיבר לציני טור פרזלא כו' דרומא לרקס גיעא ויפוק לטירית אדריא ויעיבר לקיסם [ויקיף תחומא] מקיסם לנילוס מצרים (וכן הוא בירושלמי).

במסכת סוכה ריש פ"ג [כ"ט ב'] ציני הר כרזל כשרות. והוא ציני טור פרזלא בלשון ארמי. והכונה תמרות חזקות (עין בר"ן). והנה מוכח שפירש צינה למקום ולמחוז שנדלים שם תמרים קשים

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ כג

עין כס"ר סנהדרין ל"ו ע"ג צד"ה לייחוד דקלים רעים של נהרות צנל
שלין נושלין פירות לפי שהמים רעים, וא"כ גם מדבר צין נקרא כן
על שם התמרים שנמצאים באיזהו מקומות שבמדבר ההוא.

מצאנו בש"ס (סוף מסכת יבמות קכ"ב א') שער צוער מכונה
עיר התמרים וכן בתוספתא דשביעית פ"ו. וכמסכת פסחים דף נ"ג
ע"א [אוכלים] בתמרים עד שיכלה האחרון שבצוער (ואולי צוער
היא נקראה תמר, מתמר עד מי מריבות קדש הנזכר ביחזקאל מ"ז
י"ט) ומצאתי בספריהם שבימי קדם נקראה צוער כלשונם "פאלמירא"
ר"ל עיר התמרים. ולפי דעתי שבמחוז צוער וקרוב לו היתה תכונת
עיר חצוצון תמר היא עין גדי (עין עין גדי). ובכל מחוז ההוא נמצאו
תמרים הרבה.

בקצה דרומית מערבית ים המלח נמצא הר מלח א' גבה
150 רגל המתפשט כשפת הים צפונה בערך ב' שעות ויותר
נקרא בל"ע "וסדום" ובקצה הצפונית הר זה נמצא עמק צר ושם
חרבות הנקראים בל"ע "צוארי". והנה אין ספק אצלי ששם "וסדום"
על שם סדום, שתכונת עיר סדום בחלק הדרומי ים המלח והיא
היתה עיר הדרומית מכל ערי הכיכר, כמו שנאמר ויאהל עד סדום
(בראשית י"ג י"ב) שהיא הנקודה הדרומית, וצוארי" היא צוער.
ומצאנו במסכת פסחים דף צ"ג ע"ב שצוער רחוק מסדום ה' מיל
(שעה וחצי). והנה מוכח שתכונת סדום היתה לדרום "צוארי"
בערך שעה וחצי למזרח הר "וסדום" הנזכר. (ונציב מלח הוא אשת
לוט תכונתו בהר זה שהוא כולו מלח) לצפונית מערבית חרבות
"צוארי" בערך ב' שעות וחצי נמצאים עוד חרבות הנקראים "צוארי
אלפוקי" ר"ל צוער העליון, הוא שם חדש אשר ברו מלבם ⁽¹⁾

(1) ולחמת אגיד טלני כזוך ונעטו צתכונת לוער כי צירמיהו
(ע"ח ל"ד) נזכר לוער צכלל ערי וואז ומוכח שתכונת עיר לוער סווק
לארץ וואז שהוא צחלק דרומית (דרומ"ז) ים המלח. וצלחמת צפתו
דרומ"ז נאלא כפר א' סיוטציו ערציים הנקרא "לאפילא" וואווריס
שהוא לוער. לכן כמעט יעלה על דעתי לומר שהיו צי וקוונות
שמוותיהם לוער, כ"א לוער הנזכר צועטסה לוט אין. ספק שהוא
ככפר "לוארי" הכ"ל.

כד תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

כמו "בית אור פוקי" (עיין בית חרון העליון), ועמק הנזכר סמוך להרבות "צוארי" הוא עמק המלח הנזכר בשמואל ב' (ח' י"ג), וצוער נקראה ג'כ עיר המלח (יהושע מ"ז ס"ב) על שם הר המלחי שסמוך לה.

והנה לפי דעתי כל חבל הארץ אשר בשפת ים המלח דרומית מערבית לו עד לצפון עיר צוער הנזכר הוא בכלל מדבר צין ונקרא כעת "סאידי", וחבל ההוא מתפשט עד מחוז "אצאצמי" אשר אזכיר בסמוך. וזה שאמר (במדבר ל"ד ג') פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום והי' לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה. וכעת ההרים שהם למזרח "ואדי גאינן" וואדי קיימי" וואדי ריטמאט" וואדי מוצירא" אשר אזכיר לקמן עד סמוך למחוז ים המלח נקראים כל"ע "אצאצמי", והכונה על שם מדבר צין (צימי כמו ציני), ובין קצה דרומית ים המלח ובין קדש ברנע (עיין מקומו) כמעט מכוון באמצע המרחק שכיניהם נמצא הר א' גבוה ושמו "ג'בל מאדורא" (אולי הוא ההר החלק העולה שעיר, יהושע י"א י"ז).

מעלה עקרבים.

לדרום ים המלח למזרח העמק "אלגור" סמוך "לואדי אל-אהזא" (או "ואדי אלקוביה") למערב מחוז עיר "תנזירי" (עיין מקומו) נמצא מעלה גדולה גבוה מאוד. ובדרך מעיר "תנזירי" הנזכר ל"אלגור" נרד מטה מטה מאוד ומעלה זו מלא סלעים גדולים ומסוכן לעבור עליהם, וכפי הנראה הוא מעלה עקרבים, וכפי משמעות הפסוקים מקצה ים המלח קדמה (במדבר ל"ד ג') מוכח שחוט הגבול הלך לדרום מזרחית ים המלח. (וכן משמע קצת (שופטים א' ל"ז) ממעלה עקרבים מהסלע ולמעלה ר"ל מעיר סלע ע"ש). ורבינו סעדיה הגאון¹) מתרגם מעלה עקרבים "אלעקבה"

¹) הנה הקרה ה' לפני תרגום רבינו סעדיה הגאון הסדפס בקושטא שנת ה'ו' צלותיות לשורית ובג'דו גם תרגום הפרסי מל'

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ כה

„עקרבין“. ואכתוב לקמן במקומו שים סוף המזרחי אשר על שפת אילת ועציון גבר נקרא בל"ע „בחר עקבה“, וגם עציון גבר נקרא בל"ע „בחר עקבה“, ולפעמים קוראים ל"אלגור" ו"העראבא" ג"כ „עקבה“ על שם שמושך ומגיע עד סוף „בחר עקבה“, וא"כ מוכח

יעקב צר יוסף טלווס. אכן יש זו טעיות הרבה ולפעמים חסרים כמה תיבות כדרך כל הספרים הנדפסים ונחשבים שלא ידעו הלשון ההוא (כ"י בקוסטא מדברים לשון „טורקי“ ולא לשון „ערבי“). והקרה ה' גם לפני תנ"ך ישן בלשון ובאותיות ערב. (ולא ידעתי נקום הדפוס) וראיתי שתרגום על התורה הוא פירוש היקר של רצסבעה"ג הנ"ל והוא מדוקדק יותר ויותר ונחונט הנ"ל הנדפס בקוסטא. אכן לפי הנראה מוכח שהועתק וכתב אשורי והנעתיק לא ידע הלשון והחליף פעמים הרבה ד' צר' הדוויים בכהז אשורי אזל לא בכתב ערבי. דרך נוהל גלעד ונתרגם הגאון לפעמים גדט (ג' רפה) (וכן הוא צולדט שנואל פרטה ל' ויצא הגלפדה גדט) וכן קוראין עד היום בלשון ערבי המדוקדק הר גלעד „ג'בל גדט“. ובתנ"ך הנ"ל מלאחי צבל פעם גרש צר' (*). אולם תרגום נציאים לא ידעתי עם הנוצר. הגם שיש ויחסים להגאון הנ"ל גם תרגום נציאים ובתוצים (אף שלא זכינו כ"א תרגומו על דניאל) אכן מלאחי לפעמים בתרגום התנ"ך הנזכר דברים זרים עד ונאוד עד שאי אפשר ליחסו לגאון הנ"ל, עם כל זה נוכל צו לפעמים דברים יקרי הערך בשמות המדינות והערים וכו'. וזה שאני קוראו לקונן תנ"ך ערבי, והסוונט או ה' חונטי תורה של התנ"ך הנזכר אני קוראו צטס תרגום רצסבעה"ג. וה"ל ר' פתחיה צספרו דף ג' ע"א ובארץ צבל לוודיס פירוש רצסבעה"ג שעשה וכל הקריאה עב"ל מוכח שתרגם כל תנ"ך.

[* ראה לסתור, והנרשא וזאת נכונה ועד היום קוראים המקום הזה „נרש“ (בר לא בדי). וגם בתרגום רסעה"ג בת"י ישן מתימן שלפנינו וגם בהנדסם פדה"ק ירושלה. ובפארזי בשנת תרנ"ג (ע"פ כתבי יד שונים) הנרשא „נרש“. וכן בכסתור וסרה פרק י"א (תוצאתנו עמוד ש"ט) מתרגם גלעד גרשו וגם במדרש שמואל פדשה ל' צ"ל נרש בר' כמו שהנרשא שם בפ' ל"ב. והר"ש ביבער בהערותיו לפדשה ל' מעיר על החלק. והו שבשתי הפרשיות, ואמר כי לא נודעה עיר באחד משני השמות האלו, אולם באמת העיר גרש נודעה עד היום בעבר הירדן המזרחי רחוקה כח' שעות מסאלט. (העורך).

כּו תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

מדבריו שתכונת מעלה עקרבים היא בעמק "אלגור" ב"עקבה" והוא מסכים לדברי כי מעלה הזכר למערב עיר "חנור" היא בקצה עמק "אלגור".

הנה הלך חוש הגבול מדרום מעלה הנו"ל למערב (מערבית דרומית) דרך "אלגור" ומשם דרך "ואדי אלפיקרי" אשר עבר על פני הר "מאדורא" הנ"ל וואדי זה מגיע עד ארץ הרים גבוהים והוא מדבר גדול הנקרא "אצאצמי" הוא צין. ומשם פונה דרך "ואדי גאעין" ו"בירעין" כמו שאכתוב בסמוך.

קדש ברנע.

זמן הרבה טרחתו לדעת תכונת קדש ברנע ולא מצאתי בכל ספרי מחקרי הארץ הראשונים והאחרונים שמצאו או ידעו תכונתו עד שזכני ה' להגיע לתכלית המכוש.

והנה כל התרגומין מתרגמין קדש ברנע רקם גיעא (רכסעה) ג רקם ברנע) ובעזר האל ע"י הקירתי ודרישתי גודעתי כי למזרחית דרומית הכפר "אלעריש" (עין בסמוך) כמהלך כי ימים נמצא וואדי גדול המושך ממזרח למערב ובסופו מחובר עם "ואדי אלעריש" ונקרא בל"ע "ואדי אַבְיָאט" (נחל הלבן), ובמזרחו מחובר עם "ואדי גאעין", (ויש קוראים כל "ואדי אביאט" בשם "ואדי גאעין"). וואדי גאעין הגו' מחובר בצד מזרחית דרומית עם "ואדי" קטן הנקרא "ואדי בירעין", וואדי הקטן זה כמעט מכוון לדרום עזה כשני ימים. ואין ספק אצלי ש"ואדי גאעין" נקרא על שם רקם גיעא. ו"ואדי בירעין" על שם ברנע. ומוכה שתכונת קדש ברנע במקום שמחובר "ואדי גאעין" עם "ואדי בירעין" (ועוברי הדרכים אומרים שנקרא "ואדי בירעין" על שם שנמצאים שם בארות מים. והלא בכמה עמקים ונחלים נמצאים בארות ולא נקראים על שם הבארות? ולפי דעתי שורש שם "בירעין" על שם ברנע והם אומרים על שם הבארות שנמצאים שם).

ע צ מ ו ז.

לדרום מערבית "ואדי בירעין" בערך כמהלך מי שעות נמצא "ואדי קייסי" (ובסוף העמק בצד המזרח נמצא באר מים

* { מלה ערבית והוראתה "הל".

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ כז

הידוע להולכים במדבר הזה) והוא שתרגם יב"ע "קיסם". ומוכח שתכונת עיר עצמון היתה בנחל הנזכר "ואדי קיסיימי" (ורסה"ג מתרגם עצמון מאזל לא זכיתי לדעת).

הנה הלך חוט הגבול מ-ואדי בירעין" לצד דרומית מערבית דרך "ואדי קיסיימי" ומשם מערבה, וכמהלך ו' שעות כבר מתחיל "ואדי אלעריש" ומתפשט עד הכפר "אלעריש" שתכונתו סמוך לשפת הים הגדול והוא נחל מצרים הנזכר בסמוך.

נחל מצרים.

יב"ע תרגם גילום, ואין מוסכמי). ויותר נראה מה שפירש רבינו סעדיה הגאון "ואדי אלעריש" והוא עמק גדול המושך מדרום לצפון עד ים הגדול. וכימות הגשמים ירד בעמק זה נחל, וסמוך לשפת הים הכפר "אלעריש" הנזכר לעיל, והוא לדרום עזה כמהלך ג' ימים. (וזה לשון הרדב"ז בספר יקר תפארת על הרמב"ם ח"ג הלכות תרומות פ"א: נחל מצרים הנקרא "ואדי אלעריש", ומי שאמר נחל מצרים הוא גילום טועה הוא עכ"ל).

וזה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר: יב"ע לטוורים אומנים. וכן נקרא בש"ס אמנה. ולא ידעתי כינתו מה שתרגם ג"כ בהר ההר על גבולי ארץ אדום*) טוורים אומנים. ומי יודע אם אינו טעות המעתיק.

הר ההר אמנה אומנים טור אומנון.

לפי הנראה הוא הר גבוה הנראה למרחקים כמו שנאמר [שה"ש ד' ח'] תשורי מראש אמנה [מראש] שניר וחרמון. ומוכח ג"כ שהוא מהרי הלבנון כמו שניר וחרמון. —

וכמסכת גיטין דף ח' ע"א וכן הוא בירושלמי שביעית פ"ו ה"א מוכח שהר ההר הוא על שפת ים הגדול. גם מוכח

1) אכן הטיחור הוא הנילוס. ולפ"ד נקרא טיחור ע"ש טיחור

ועהרי כוש טיחוריהם טחורים.

* א"ל גם את הר ההר שבו מת אהרן שהיא על גבול ארץ אדום תרגם ג"כ בשם זה.

כח תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

משם שעל ראשו מקום ששמו קפלריא עיין שם. וביהושע (י"ג ה')
נזכר בהבלים אשר נשאו לרשת והארץ הגבלי וכל הלכנון וגו',
ואלה ודאי לדרום הר ההר שהוא נקודה הצפונית שבגבולי הארץ
כ"א שלא נכבשו תחת יד ישראל. ומוכח מזה שהר ההר הוא
לצפון הלכנון והגבלים (הנקרא בימי הקדמונים ביבלום עיין מקומו).
ועתה נחקור על ההר הטוב הזה בהלכנון.

ועל ידי חקירתי ודרישתי בעזר האל ידעתי שלדרום עיר
"טראבלום אלשאם" (טריפאלי) על שפת הים הגדול ראש א'
טהרי הלכנון נכנס בים שקוראין בל"ע "ראם אלשאקא" (איין
פֶּארנעכירג), ובזמן היונים נקרא Theoprospon ובראש ראסזה
יש הר גבוה שקוראין בל"ע "גיבל נוריא", ושם כפר עד היום הנקרא
בל"ע "קאלפאדיא". והוא לפי דעתי קפלריא¹ הנזכר במסכת גיטין
שכתבתי בסמוך. וידוע שמחליפין בלשון ערבי כמה שמות בדרך
זה כמו שפרעם קוראין בל"ע "שפעמר", אישכנו קוראין אישכאנו-
ולמזרח ההר הזה עיר גדולה הנקרא בל"ע "אמיון" על שם אמנה
(גם קוראין אותה "קאלמיון"). והר "נוריא" הנזכר נכנס בים יותר
מכל המקומות שהם על שפת הים והוא נראה מרחוק בים הגדול,
וזוא לפי דעתי הר ההר ההוא.

מהר ההר תתאו לבוא חמת והיה תוצאות הגבול צרדה.

לבוא חמת.

מצאנו פעמים הרבה בפסוק לבוא חמת לנקודת סוף
הגבול, ומוכח שהוא גבול מעשה המבע. והתרגומים גם בש"ס
בבלי וירושלמי מבארים לבוא חמת אנטוכיא או מפני על שם
עיר אנטוכיא שהיא מטרפולין של כל הארץ ההיא ארץ חמת,
ועיר חמת עד היום נקרא בל"ע "אלחמה" וכן תרגם רבסעה"ג,
ובזמן היונים נקראת "עפיפאניא" (זה שאמרו כבראשית רבה

¹ (1) ואפשר ש"ל"ס" קפלריא" ז' וכל זכ' ואולי הוא טעות
סוועטיק או סוועדיס סהסליף ר' ז' סזקל נחלף.

תבואות פרק א' גבולות החומי הארץ הארץ כמ

פרשה ל"ז את חמתי זו "פפני". וכן נזכר במסכת פסחים דף מ"ב ע"א דרש ר"מ בפפניא. וכן הזכירה מרן ב"י בתשובתו אבקת רוכל סימן נ"ד ונ"ה על ענין מקוה של עיר חמת, וישנו בה מבני עמנו עד סמוך לח"י שנים ישעברו שמושל העיר העליל עליהם עלילות (דם) ויגרשם מהעיר ורוכס הלכו וישבו בדמשק). ולדרום עיר חמת כמהלך יום א' עיר "חמס" "חמץ" (הצמרי תיב"ע חמצאי). וכל הארץ ההיא נקראת ארץ חמת והוא מישור. והדרך לארץ ישראל ילך דרך בין ב' הרים גדולים וגבוהים הר לבנון והר מול לבנון (אנטי לבנון) זה למזרח וזה למערב כשאבאר במקומו. וכיניהם בקעה גדולה מושבת הרבה ונקרא בל"ע "אלבקעא". וכימים הקדמונים נקראת Coellesiria כאלעזיריא" (חול בראשית י"ב ג'). והבקעה הזאת מגעת עד עיר צור ושם קוראים בקעא אלתחתאני ר"ל בקעה התחתית ולצד צפון מגעת עד למחוז עיר חמס הנ"ל, ושני נחלים יוצאים מבקעה זאת א' יורד דרומה וא' צפונה כאשר אבאר לקמן בנהלי לבנון. והבקעה הנזכרת היא לפי דעתי לבוא חמת ר"ל הדרך אשר בו יגיע לארץ חמת. וזה שנמצא בפסוק [במדבר י"ג כ"א] עד רחוב לבוא חמת. ותכונת עיר רחוב היתה על שפת נחל "קסמיא" אשר אזכיר לקמן שנופל אצל צור כים הגדול, ומשם מושך העמק קצת לצד מזרח למחוז ליש (באניאס), והוא העמק אשר לבית רחוב. וא"כ לבוא חמת הנזכר עם רחוב הוא בקעה התחתית, אכן לבוא חמת הנזכר כאן בגבול צפון איי אצל הר ההר הוא חלק צפוני בקעה הנזכרת לצפון עיר "בעל ביק" אשר אזכיר לקמן.

צ ד ד ה .

בתוך הבקעה הנזכרת מול (מזרח) עיר "מרכלוס" הנ"ל נמצאת עד היום עיר הנקראת בל"ע "אלדשדא". והוא לפי דעתי צדד ושם תוצאות הגבול לצד צפון ר"ל הנקודה הצפונית, וזפרון וחצר עינן הם בצד דרוםית מזרחית לצדד כאשר אזכיר לקמן. תרגום יב"ע מטוורוס אומנים תכווננון לבון מעלך לסברי ויהון

ל תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

טפקנוי דתחומא מן תרין צטרוי מכוונין לכדבור דבר זעמא ולכדבור דבר סניגורא ודווקנים ותרנגולה עד קיסרין מעלך לאבלס דקלקאי. ירושלמי לבוא חמת למעלי אנטוביאי .

מתחילה אמרתי מעלך למברי הוא טעות המצתיק וצ"ל טבני ר"ל דפני, כי אמרתי אולי כיון על מה שנוכר בפסוק [מ"ב כ"ג ל"ג] רבלה בארץ חמת ומבואר דפני של אנטוביאי¹. אכן מאחר שמצאתי בדבריו שמות ישהם במחוז ים

1) דפני היתה עיר צדונית אנטוביאי צערך גו טעות ושם היו יער, וצפרי דה"י לנלכי מזרחים מזכר שעלי היער הוא היו עלי חן (לארבעער) הנקרא צלשון יון "דפנא" ועל שמו שם העיר דפני, עיין לקמן ו"ש צס חן, וכעת הוא כפר שזעס וחרצ הנקרא צל"ע "צית עלמא" (אולי על שם הנערה אליז אשר אזכיר), ושם היה ציוני קדש צית אליז היונים לחזיב כיוצא בזה טלפנע (צנצנת ר"ה ריש פרק ראיהו [כ"ו צ'] היו קוראין לבלה כנפי, וצ"ר פ' ע"א נפתולי חלסים כנפה הי' לי לעשות לפני אחותי) כנודע צפרי הצלי יוכים (מיטהאלגעי) ועל שמה נקראת העיר ההיא דפני ושם היה יער וצו צית נושצ הקיץ של המלך נצובדנלר, עיין לקמן רבלה צנצול הארץ, (וצפיקתח רצתי פרשה ל"א נקרא דפנא של רבלה). ואות חגיד שנעלמה מוני כונת הירושלמי צענין זה והוא צירושלמי סנהדרין סוף פרק כל ישראל [ה"ו] וז"ל רבי צרכיה ורבי חצו צס רבי שמואל צר נחון לשלש גליות גלו ישראל ח' לפנים מנהר סנצטיון וח' לדפני של אנטוביאי וח' סירד עליהם הענין וכיסה אותם עכ"ל (וכן צרכיה רצתי צפוק היה ה' באויצ, לדפני של אנטוביאי גלו) משמע שגלו לדפני של אנטוביאי, והלא סמוך לח"י הוא וצבלל סוכיא נחצו וליך נאמר עליה [דצרים כ"ע כ"ז] וישליכס אל חרץ אחרת, וכן מלחנו שנודע להם אנטוביאי ונאויס שם כמו שזכר צפרק החולץ הנהו טלוית דלחו מן ארנאי לאנטוביאי ע"ס. והנה צצלי סנהדרין דף ל"ד ע"א מזכר סנצטריז הגלה ל"י טענים (עיין רש"י) לארץ אפריקי ע"ס. ונאלחתי צתפרי חבני העניים הראשונים שצנדינת אנטוביאי צנחו פריגיח היתה

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ לא

כנת אי אפשר לומר שכונתו על דפני כ"א טכריא ממש והוא על דרך שדרשו חז"ל (מגילה ה' ב') חמת רקת וכנת זו טכריא והלך בדרך דרוש חמת היא חמת ואינו נכון.

והנה לפי דעת דרש צדדה על כ' אופנים: א' ר"ל צד וא"כ צדדה ר"ל ב' צדדים. ב' גם דרש מלשון מצודה מצד מבצר ולשון כדבר אינו מוכן ולא מצאתיו בכל לשונות ארץ בני קדם ובני ארץ מבוא השמש ומה "דבר זעמה ובר סניגורא" ? ולפי דעתי הוא ט"ס וצ"ל כרכא מלשון כרך כרכים (כצורה תרגום כריכין) ר"ל מבצר. וכונתו שהגבול מתפשט לב' צדדים צד א' מכוון כנגד כרכא דבר זעמה וצד א' מכוון כנגד כרכא דבר סניגורא. והנה טרחתי למצוא מקומות אלה ומצאתי בשמות מקומות עולי בבל שאזכיר לקמן כרכא רבה דבר סנגרא. ואכתוב במקומו שהוא חרבות מבצר "קאלאת אלסאני" לרום צפת במחוז הנקרא "סאגורא" (כמו סנגורא), ולדרום צור בערך ג' שעות על יספת הים אצל "ראס אביאט" עד היום מבצר "קאלאת סעמאה" הוא דבר זעמה.

"תרנגולה" (עיין מקומו), ולפי דעתי נקרא כן על שם אליל נרגול (הוא תרנגול) שהי' לבני כותיים. ואכתוב לקמן במקומו אי"ה שיש אימרים שכותיים יצאו ג"כ ממחוז צור וצידון. שהשומרנים אומרים שיצאו מצידונים (כן כתב היוסיפון) ואולי שכמקום ההוא היתה תמונת תרנגול, ועל שמו נקראת "תרנגולה". א"כ צ"ל ודיוקנוס דתרנגולה, ר"ל "תמונת תרנגול".

"קיסרין" עיין מקומו.

יאלם רקלקאי, יאלם או אוולת פירשו כמו התחלה, כראשית. (כראשית ברא תיב"ע מן אולא, וכן הוא בל"ע "מן אואל" ר"ל

צימים הם עיר גדולה ושמה אנטיוכיא (ואינו אנטיוכיא שבארץ סוריה הנזכר לעיל) וכבר כתבתי במקומו שאפריקי תכונתו צמדינת אכאטאל (עיין לקמן ריש פרק תולדות צני נח), ואולי על זה כיון היכולתמי מה שאמר ואי' לדפני של אנטיוכיא. אכן עס דפני לא מלאתי באנטיוכיא הלפני הנזכר כ"א באנטיוכיא שבסוריה.

לב תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

מתחלה, וכונתו קיסרין שהוא בדרך לראש מחוז קלקאי, ואכתוב לקמן בהר הלבנון שיש שם עד היום מחוז א' הנקרא בל"ע "אלאקלאק" (למערכ הר מאקמל), והוא לפי דעתי הנקרא בלשון חז"ל "קולקא" "קלקאי" (נגעים ריש פ"ו) כגרים הקלקי ¹.

וכל דברי התרגום הנזכר הם דוקא בדרך דרוש. ולכן קשה וכמעט א"א לדעת ולפרש חוט הגבול ע"פ המציאות על פי פרושו.

ויצא הגבול זפרונה והיו תוצאותיו חצר עינן זה יהיה לכם גבול צפון :

לצפון מזרחית עיר דמשק נמצא הר גבוה הנקרא בל"ע "ג'בל זפירא" והוא לפי דעתי על שם זפרון. ומצאתי ביהוקאל מ"ז י"ז חצר עינן גבול דמשק, מוכח שחצר עינן הי' במחוז דמשק. ולמערבית צפונית דמשק סמוך למעין פרפר (והוא פגה עיין במקומו) נמצא הר א' הנקרא בל"ע "חוס עינא". וסמוך לו עיר הנקראת בל"ע "דיר ענאן" (וחצור בל"ע "דיר" ר"ל דירה וזה בלתי ספק חצר עינן. ועיר הנזכרת סמוכה למעין הנזכר והוא עובר על פני העיר ור"ל עיר המעין. והוא הנהר הנזכר מכזיב ועד הנהר כמו שכתבתי לעיל).

והנה מוכח שזפרון וחצר עינן הם לדרום צדד. וכולם בחוט גבול הצפון הם כ"א צדד צפון צפונה וחוט הגבול מושך מצדד דרומה ומתפשט ומתרחב לצד מזרח ושם זפרון ואח"כ מושך קצת למערב ובנטיה דרומה ושם חצר עינן.

יב"ע : ויפוק תחומא לקרן זכותא ולגבתא דחטמונא ויהון מפקנוי לבירא דבית סכל ולמציעות דרתא רבתא דממצעא בין שירת עינוותא, לבין דמשק וגו'.

¹ (ואל תחליף קלקא או קולקא צסס קיליקיא הנזכר פעמים הרבה בצצצלי וצירושלמי כי קיליקיא היא נדינה אחרת צארץ אנאעאל הנק' צלסוטי ציליצי"ע (ק' נחלף צלי כמו קיסר ציסר) כמו טאבתוב צוקונו.

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ לג

לפי דעתי כונת המתרגם לכלל בזה גם גבול עתידות הנאמרים ע"י יחזקאל (מ"ז ט"ז) ושם נאמר חמת ברותה סברים אשר בין גבול דמשק ובין גבול חמת חצר התיכון אשר אל גבול חורן עכ"ל. ונראה לי סברים הוא זבדון והנה הוא בין דמשק ובין חמת הוא חצר התיכון. ויביע (האמתי) תרגם שם ברכת ענבאי. ואולי על זה מרמו תרגם הנ"ל "ולגבתא" (כמו ענבתא כי ע' נחלף בנע"ן). ומה שאמר דרתא רבתא דממצעא הוא חצור (הגדול) התיכון הנזכר ביחזקאל שהוא בין טירת עינוותא (חצר עינן) ובין דמשק. ברותה לפי תרגומו היא ביריא כ"ל צלכות וסכוונס ציכותי הסוכר צפ' סולדות צני נס. בית סכל נזכר בשמות ערי תחום עולי בבל אשר אבאר לקמן במקומו. וכל דברי התרגום הם בדרך דרוש ומי יבין ומי יבאר בדרך המציאות. והתאוויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה: שפם הוא הן ליש באניאס (ולא שדן או ליש היא באניאס ממש כ"א ליש או דן למערב באניאס ד"מיל (שעה וחצי) כן כתב היוסיפון) עד היום בל"ע באניאס (עיין מקומו) יב"ע ותכוונן לכון תחומי מערבא וגו' וכן לקמן לימא דגינוסר מן מערבא צ"ל מדינהא.

וירד הגבול משפם הרבלה מקדם לעין וירד הגבול ומחה על כתף ים כנרת קדמה: יב"ע מן אפמיא לדפני. וכן מצאתי בתרגום רבינו סעה"ג שתרגום הרבלה "אלדפני". וכבר כתתי לעיל שדפני הוא אצל אנטיוכיא וכמו שמצאנו בסוף ספר מלכים [כ"ה כ"א] וירמיהו [ל"ט ה'] במעשה צדקיהו המלך שהוליכו מלך בבל רבלתה בארץ חמת. ובש"ס ובמדרשים במעשה זה נזכר בכל פעם לטפני של אנטיוכיא. ואיך אפשר לתרגם כן רבלה שהוא לדרום באניאס ולא נודע לנו כ"א טפני של אנטיוכיא? וזמן הרבה טרחתי על הדבר הזה וחפשתי ביוסיפון לרומיים ומצאתי בספרו בחלק קדמוניות י"ד כ"ג וכ"ז וגם י"ז ב' וגם בספרו מלחמת היהודים א' י' שהזכיר עיר דפני במחוז ים סמכי (עיין מקומו). וחקרתי הרבה אם לא נמצא עד

לד תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

היום זכרנו בארץ. ושמעתי שערכיים שיושבים על שפת ים
הנזכר בצד מערכי נקראים ערב דופני, ודרשתי על שם זה ואין
מגיד לי כ"א כך מקובל אצלם, ואני ידעתי שהוא על שם העיר
דפני שהיתה תכונתה שם בימי קדם.

והנה מוכח ששתי מקומות נקראים רבלה ושניהם
מתורגמים דפני, לכן בכל מקום שכונת הפסוק על רבלה של
אנטיוכיא נזכר בכל פעם רבלה בארץ חמת להוציא שאינו רבלה
בארץ ישראל.

מקדם לעין. מצאתי ביוסיפון שבין קדש בהר נפתלי ובין
ים סטכי היתה עיר ששמה כירי ושם מעין גדול. והנה מוכח
שרפני בצד מזרח העין הוזה ושם הלך חוש הגבול וזה מקדם לעין.
וכעת נמצא מעין א' בין קדש ובין הים הג' ונקרא בל"ע עין
אלמאלאחא, לפי דעתי הוא עין הנזכר.

יב"ע ויחות תחומא למערת סניאס ט"ס וצ"ל בניאס והוא מערת
פמיאס הנקרא ג"כ בניאס ושם יוצא הירדן כאשר אבאר במקומו.
אכלו דמוכו ט"ס וצ"ל דמעכה כנזכר ישמואל ב' י' [מ"ו] כאבלה
[בית] המעכה (עין במקומו). סמוך לגניסר כרך מלכותהוין
דאמוראי וגו' כל זה הוסיף בדרך דרוש להכניס גם כל עבר הירדן
המזרחי בתוך גבולי א"י.

וירד הגבול הירדנה וגו' :

בתרגום הירושלמי תרין שבטיא ופלגות שבטיא וגו' למור
תלגא ולחומתא דלכנן. ר"ל הר חרמון הנקרא הר שלג ולחמת
שהוא במחוז הר לכנן. ובאמת מגיע הלכנן עד סמוך למחוז חמס
(חמץ) והוא בארץ חמת. ומטור תלגא וגו' לחובא דימין (צ"ל דימן)
צפון עיינותא דדמשק וגו' לדיוקינוס טור תלגא (צ"ל תרנגלא)
דקיסרין די מן מדנח מערב דן (צ"ל מערת דן) [וכו'] בתרא כל מרכון
זמרא בית מלכותו דסיחון ובית מלכותו דעוג מלכות דמתנן
גפיק לרפיח ולשוקמזיי עד מטי ספר ימא דמלחא עכ"ל. מרכון
אכתוב במקומו א"ה שהוא חבל ארגוב. ובמקומות תחום עז"ב

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ לה

זכר תרכונה דמתחם לכצרה. ובתוספתא לשביעית הגירסא תרכונה דזימרא (ובספרי הגרסא תרכונה דנימרה) ומוכח שמחוז ההוא נקרא ג"כ תרכונא דזימרא. (ואולי הוא מלכי זימרי ירמיה כ"ה כ"ה וכן בראשית כ"ה כ' זמרון. רפיח הוא תרגום חצור וכן תרגם רבסח"ג חצור. ואולי כונתו על מחוז חצור הנזכר בירמיה מ"ט כ"ה לקדר ולממלכות חצור וגו' בארץ בני קדם (עיין קדר). ובדרך דמשק למזרח ים כנרת בערך מהלך יום אי לצפון מערבית אדרעי (דראא) עד היום הכפר שיקמוזכי והוא בלתי ספק שוקמזיי הג"ל.

וכבר כתבתי שתרגומו בדרך דרוש וכולל ג"כ כל עבר הירדן המזרחי וגם חלק סוריא שכביש דוד המלך וקצת גבולי עתידות לכן לא נידע לציר ציור גבולים אלה ע"פ תרגומו. ואין המקרא יוצא ממשומו והדרוש ידרש.

והנה יש להגיה*) בתרגום הג"ל מעלך למכריא (מכני) לכרכא דבר זעמה ולכרכא דבר סניגורא ודיוקנים דתרגנולא דקיסרון. למערת בניאס וממערת בניאס אבל דמעכה.

ובירושלמי יש להגיה מדינחא מדירת עיינותא לימא דגינוסר מן מדינחא די מן צפון עיינותא תורנגלא דקיסרון מערת דן נפק וגו'. והנה הושג גבול המזרחי הוא הירדן. הושג גבול הדרומי אחר שפנה מעט לצד מזרחית דרומית ים המלח דהיינו צוער ועקרבים פנה לצד מערב דרך ואדי געאן ואלבירעין ואלואדי אלקסיימי ואל ואדי אלעריש. גבול המערבי הוא ים הגדול. גבול הצפוני מים הגדול דרך "ראס אלשאקא" ו"ג'בל נוריא". ופנה מזרחה דרך בקעת לכנון לעיר "שַׁדְדָה" ומשם נוטה מעט מזרחית דרומית להר זפירא ומשם לעיר דיר ענאן ומשם דרומה לעיר באניאס ומשם על שפת ים סמכי עד שהגיע לירדן.

זאת הארץ אשר צוה ה' לנחל את בני ישראל. אכן מצאנו שכביש יהושע דוקא עד בעל גר בבקעת הלכנון תחת הר חרמון

(*) ר"ל נוסח התרגומים לפי התקונים המוכחים למעלה הוא

לו תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

(ולקמן אבאר שבעל גדר הוא באניאם). אכן כל הארץ הגבולי והר הלבנון נשאר בלא בכוש. ואף שאמר ה' ליהושע אנכי אורישים מפני בני ישראל הפלה לישראל בנהלה כאשר צויתך (יהושע י"ג ו') לא מצאנו שנכבש הארץ הצפונית הזו מאחד השבטים. ולפי דעתי לא הפיל יהושע גורל לשכמים כ"א בארץ אשר כבר נכבש על ידו אבל לא במה שיש עוד לכבוש¹. דהיינו עד מהה צידון ודן. אכן מחבל צידון עד הר ההר והוא כל הר הלבנון ומול הלבנון וארץ הגבלי ומחוז חול ("כהאלעזיריא") וכדומה עד זפרון ויחצר עינן לא נכבש על ידו. ועם כל זה בכלל א"י הוא כבוש עולי מצרים (וכן אמרינן במסכת הולין דף ס' ע"ב תנא שניר ושריון מהרי א"י הם) ותחום זה אינו תלוי בכבוש ובחזקה כמו ישכתבתי כבר.

והנה לקמן אזכיר שכל ערי אשר ונפתלי אינם צפוניים ממחוז צידון. והעיר צידון וקנה וצרפת הם נקודות הצפוניות בצד המערב בחבל ים הגדול. ולצד מזרח הרי' ג'יש דן נקודה הצפונית. וכן מוכח מן ל"א מלכים שהמלך הצפון הוא מלך חצור ומלך קדש בהר נפתלי. ומוכח שלא כבשו (הרבה) לצפון קדשו וזמן הרבה לא ישבו שם ישראל. ראי' לרבר כישמנה דוד המלך מספר בני ישראל ע"י יואב וסנב כל הארץ לא הלך כ"א עד דן ועד צידון. ומוכח שלצפון הכל ההוא לא ישבו בני ישראל

¹ ומה שכתב הרמב"ם פ"א ונהלכות תרומות ה"ז ז"ל ונפמי
 זה הלך יהושע וצית דינו כל א"י לשבטים אע"פ שלא נכבשה כדי
 שלא יהי' כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבש חלקו עכ"ל, נראה
 לי שכונתו על הארץ שכבש יהושע עד צעל גד וגו' כי גם צארץ הריא
 נשאר הרבה שלא נכבש כונו שזכר בספר שופטים א' ולא הוריש
 יונסה וגו' ואפרים לא הוריש וגו' זבולון לא הוריש וגו' אשר לא
 הוריש וגו' נפתלי לא הוריש וגו' ויחילו האנרי את בני דן וגו'.
 אצל גם הוא נודה שארץ הגבלי והר הלבנון לא נחלק להם אף
 שכתב צחק גבולי א"י הנזכרים צפרשת א"ו.

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ לז

בזמן ההוא. ולאחר זמן התפישטו והגיעו עד הר ההר.
ומה מאוד פלאים בעיני דברי בעל "כפתור ופרח" בפרק
יא*]שמרחיב גבול א"י עד מאוד וכתב שהר ההר (טור אמנה)
הוא לצפון לודקיא כחצי יום ועד ההר הזה לקחו השבטים נחלתם.
וגדמה לו שמצא שם ערי אשר כמו רחוב עמה חלבה
(ולא שמצא שמות אלה כ"א הוא רוצה לפרש שמות הכפרים
שם על שמות אלה). ולפי דעתי שגה ברואה, כי לפי תכונה
זאת לקח אשר חלק בארץ יותר ממה שלקחו כל מי השבטים.
כי מעכו עיר אשר (שופטים א' ל"א אשר לא הוריש את יושבי
עכו) עד ההר ההוא יותר ממה שיש מעכו עד נחל מצרים ועד
קצה דרומית ים המלח וים כנרת, ולמה יחלק כן הלא לרכ תרבו
את נחלתו ולמעט תמעיט את נחלתו ?

אלא כמו שאמרתי שם המטות וחצי. לקחו נחלתם דוקא בארץ
אשר נכבש ע"י יהושע והוא עד חבל צידון ודן. וכמעט רוב
ערי אשר ונפתלי נודעים עד היום בארץ ותכונתם לדרום חבל
צידון (ולא שהם במחוז "לודקיא" ו"חלב" (אלעפסא) כמו שכתב
בעל כפ"פ), ואי אפשר למצוא אותם לצפון צידון ודן. אף שכל
חבל ההוא עד הר ההר (לדרום "טראבלוס אלשאם") הוא בכלל
תחום הארץ בפרשת א"מ תחום עולי מצרים כמו שכתבת
פעמים ושלוש.

גם נמצאים לדרום הר ההר לפי סדרת הכפ"פ שהוא
לצפון לודקיא) ערים שנוכרים בדברי חז"ל שהם ערי סוריא כמו
לודקיא מכואר בפסקתא רכתי פ' כ"ג שלודקיא בכלל סוריא
וגם צננה קיי"ע ע"א מוכח שעיר לודקיא אינו בכלל א"י כ"א בכלל שאר חבלות.
וכן נמצא שם עד היום עיר אפמיא, ומכואר בסוף מסכת חלה
שאפמיא בכלל סוריא¹). ושאר מקומות אשר אזכיר במקומם א"י.

* תוצאתנו עמוד ר"ג.

¹ בפירוט ספר"ש סוף נסיחלה במחלק השניא באפמיא (הוא חכך

שפמיא) ול"ע ב"שנו.

לח תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

וא"כ לפי דבריו נמצאים ערי סוריא בחלק אישר. וזה ודאי מן הנמנע, אלא מוכח שהר ההר לדרום לודקיא ואפמיא וכו'. ולפי דברי בעז"ה הכל יבוא אל נכון. חוט הגבול הצפוני הלך מהר ההר שהוא לדרום "טראבלום" מזרחה ל"שדה" וכו', וכל מה שהוא לצפון חוט הזה הוא בכלל סוריא כאשר אבאר בסמוך, ובאמת שם אפמיא חמה חמס לודקיא וכו'.

ומאחר שזכינו לדעת תחומי הארץ ע"פ פרשה הנזכרת והם נקראים תחום עולי מצרים, אבאר עתה בעז"ה ארץ סוריא והוא שם הכולל על כל המדינות שכבש דוד המלך והוא ממוצע בין א"י ובין חו"ל כמו שכתבתי לעיל.

א ר ס.

הוא שם הכולל. ובפרט נמצא : א' ארם נהרים, ב' ארם דמשק, ב' ארם צובה, ד' ארם בית רחוב, ה' ארם בית מעכה . א' ארם נהרים (בראשית כ"ד י') הוא בחלק שנעבר הנהר נהר פרת בינו ובין נהר חדקל, לכן שמו נהרים על שם ב' נהרות אלה. ובלשון העמים נקרא מעזאפאטאמיא והוא בלשון היונים כין הנהרות (בראשית רבה פרשת ל"א מאספיטמיא וחברותיה). וכן נקרא פדן ארם ר"ל שדה ארם. ובלשון ערבי נקרא "אלגזיר" ר"ל האי לפי שהוא בין הנהרות הנזכרים. וכן קוראים פֶלֶד (מחוז) דיארבקאר (והוא דוקא חלק הצפוני שבין פרת וחדקל כי הדרומי הוא ארץ כבל) ושם עד היום עיר אור(אורפא) עיר מולדת אברהם ומראים שם מקום הכבשן שהושלך בו אברהם, ומקומות אחרים אזכיר לקמן בפרק תולדות בני נח .

ב' ארם דמשק הוא מחוז עיר דמשק הנקרא כל"ע "בלד אלשאם" (על שם שם בן נח שישב במדינה ההיא). גם קוראים אלעוץ (עין בשן). מעיר דמשק אדבר במקום אחר.

ג' ארם צובה (שמואל ב' י' ח') (ובתנ"ך ערבי מתרגם מלך צובה נציבין, ואינו נכון כי לא הגיע ארץ צובה עד נציבין

תבואות פרק אי גבולות החומי הארץ הארץ למ

שהוא בעבר נהר פרת כאשר אזכיר במקומו) ¹ הוא למערב נהר פרת עד סמוך לים הגדול וכולל כל ארץ חמת. וכן נזכר דבה"א י"ח ג' ויך דוד את הדרעזר מלך צובה חמתה וגוי (ותרגם רב יוסף כחמת ר"ל בארץ חמת). וכן מצאנו חמת צובה ומוכה שארם צובה היה בכלל ארץ חמת, אע"פ שהיה תועי מלך חמת, כי ארץ חמת ארץ גדולה ורחבת ידים. וכעת קוראין בל"ע חזן וכולל כל חבל ארץ חמה וחמס לודקיא אנטוכיא. ועיר חלב (אלעפפא) נקראת עד היום בלשון העם ארם צובה לפי שמקובל אצלם שהיתה מטרפולין של ארץ ארם צובה. והמכצר וכית הכנסת הגדולה שבתוך העיר הוא בנין מזמן דוד המלך ויואב שר צבאו. גם העיר תדמור במדבר (אשר אבאר לקמן) היתה במחוז ארם צובה. וכן לצפון מערבית עיר חמה בערך די שעה עיר "פאמיא" היא עיר אפמיא הנזכרת בסוף מסכת חלה ונקראת עיר סוריא.

שלשה אלה ר"ל ארם נהרים דמשק צובה היו מחוץ לגבול ותחום הארץ כי הם לצפון הר ההר ולמזרח זפרון וחצר עינן. אכן ארם בית רחוב וארם בית מעכה הם בתוך תחום א"י ר"ל שהם לדרום הר ההר וגוי, וא"כ בכלל א"י נחשבים ואינם בכלל סוריא. ולפי דעתי הוא השעם שלא חשב הרמב"ם בכלל סוריא לא ארם בית רחוב ולא ארם בית מעכה כ"א ארם נהרים וארם צובה ודמשק ואחלב וכו' ע"ש.

ד' ארם בית רחוב (שמואל ב' י"ו) המחוז הזה הוא בקצה הר הלכנון ובעמק הלכנון (לכא חמת) "כאלעזיריא" (חול) ושם המכצר החרב "בעל ביק וזאהלע" אשר אבאר במקומם. וארם הנזכר הגיע עד סמוך לרן או ליש, וסמוך למחוז צור ב"ואדי האסמיא" אשר אבאר לקמן וכעת שם מושב האומה דורזי (דרוזען).

¹ לפי דעתי הוא הנזכר בספר יהודית סימן ג' פסוק אי י"ז זיריא לחצאל ויסיפיטאמיא אפאמיא עב"ל, ר"ל סוריא צובה וארם נהרים ואפמיא הנ"ל.

מ תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

ד' ארם מעכה 'דבהי"א י"ט ו') הוא סמוך לארם בית
כחוב דהיינו למזרח דרומית לו. והרי השלג הוא החרמון (אשר
אבאר לקמן במקומו) ועיר הכפיא הם במחוזה הוא. וגם עיר אכל
בית מעכה היא בארם הנזכר, ומחוזה מתפשט לצד מזרח לגבול
מרכון Trachonites הוא חבל ארגב בעבר הירדן המזרחי כאשר
אאריך א"ה במקומו.

וזה לשון הרמב"ם מהלכות תרומות פ"א ה"ט איזהו טוריא
מארץ ישראל ולמטה כנגד ארם נהרים וארם צוכה כל יד פרת
עד בכל כגון דמשק ואחלב (היא אלעפסא) וחרן ומנכב וכיוצא
בהן עד שנער וצהר ה"ה כסוריא עכ"ל. על שני שמות מגנב
וצהר דרשתי ומרחתי הרבה לדעת תכונתם ולא מצאתי בשום
מקום זכר מגנב כ"א בירושלמי קדושין פ"ד ה"א] וכן כנראשית
רבה פרשה ל"ז ששם נזכר עילם וגוככי לענין יחוס (עיין שם).
ומוכה שתכונתה במחוזה עבר הנהר אצל חדקל*). וצהר תכונתה
לצד צפון עיר סלכה בערך מהלך יום א'. וכעת הוא כפר קטן
הנקרא יאלצאהארא (וכיוספון קדמוניות י"ג ט"ו ד' נקראת
ג"כ צאהרא) וחרבותיו בערך פרסא כהקיפס והיא היתה בימי
קדם עיר גדולה ומפורסמת, וכעת יושביה בערך שני מאות.
וכלתי ספק היא צהר שהזכיר הרמב"ם. ותכונתה היא במחוזה
הרי חורן (עיין במקומו).

תחומי עולי בבל.

זה לשון הירושלמי פ"ו דשביעית [ה"א]: תחומי א"י כל
שהחזיקו עולי בבל פרשת חומת מגדל שיד ושינם דרור
ושורא דעכו וקצירא דגלילא וכברתה ובית זניתה וקובעיא
ומילתה דכיר וכורירכתא תפנים וסנפתה ומחרתא דייתיר

*] דברי הרמב"ם מובאים גם בכפתור ופרח פרק י"ג (בתוצאתנו עמוד של"ז)
ובהנדרם הנירסא מנכ"ו ובהכ"ז שבאקספארד הנירסא "מבעני" וברמב"ם דמוסם
חדשים "מנבת". וכבר העירונו שם כי לפי צ"ל מ"גפני והיא נודעת גם עד היום
ועמדת בין ארסא (אור כשרים) ודיל בקיר. (העורך)

תבואות פרק א' נבולי ותחומי הארץ הארץ מא

וממציא דאכהתא וראש מי געתון וגעתון עצמה מי ספר ומרחשת ומגדל חרוב ואולם רבתי ונוקבתא דעיין ותיקרת כרכה רכה דכר סנגרא ותרגנולא עילאה דלמעלה מן קסרין ומרכונה דמתחם לכוצרה ומלה דזרבאיי ונמרין ובית סכל וקנת ורפיח דחגרא ודרך הגדולה ההולכת למדבר חשבון ויבקא ונחלא דורך ויגר שהדותא זרקם דגיעה וגניא דאשקלון עכ"ל.

זכן הוא בספרי סוף פי עקב ובתוספתא דשביעית פ"ה, אכן שם שינוים הרבה (ודוכס הם טעות המעתיק) וקצת הוספות, ואפרשם כמה שחנני ה' א).

פרשת חומת. צ"ל חמת והוא לכוא חמת כאשר כתבתי לעיל. ופרשח הוא כמו פרשת דרכים ור"ל הדרך ללכת חמתה ג). מגדל שיד. היא קיסרין הנקרא ג"כ מגדל שיד, גם מגדל צור כמ"ש במקומו.

שיני דרור. צ"ל דרור ר"ל חמת עיר דור (טאנשורא) כמו שיני החומה והמכצר.

שורא דעכו. חומת עיר עכו מלשון בנות צעדה עלי שור. קצירא דגליל א. היא קצרה למערב עיר טבריה כמו שאכתוב במקומו ג).

א] המהבר אהו בנוסחת הירושלמי מבלי שים לב להשנויים וההוספות שבהתייחסתא דהספרי, ומלבד שבירושלמי הסדים מלים רבים עוד נתערב בו הרבה סדר המקומות. והדבר הזה הביא את המהבר לטעויות והשערות רחוקות. והנה הוקרים רבים נסו את כחם בפתרון המאמר הקשה הזה אך האחרון הכי נכבד הוא הרח"ח כמיהרצ"ה דר' הילדעסה יימער אשר אסף את כל הניסוחאית השונות במאמר מיוחד בשפת אשכנז (שכתב בסוף ההודעה השנתית של בית מדרש הרבנים בברלין בשנת 1885, ברלין 1886) ויבארן ויצרסן בעיון רב ובשקידה נמרצה ומרבית באוריו טובים ומתקבלים אל הלכו, וההפך לרעות את צמאנו בכאור-דבריו דול אלו לפרטיהם ידרשם בהמאמר הנז' ואנהנו נביא פה דק את השניתו על הרב המהבר ובאוריו שאין ספק באמתתם. (העורך)

ב] בספרי ובתוספתא הנירסא "פרשת אשקלון" (ומלת המת נמשכת למגדל שיד ובירושלמי נשטמה מלת אשקלון כנראה בטעות המעתיק) והכוונה פרשת הדרכים או הסכיבה שלפני אשקלון, כי היא נשאה בחזקת טומאה. ולפי"ז ילך חוט הנביל המסומן פה ישר מדרומית מערבית לצד צפון סמוך להיב.

ג] נוסח התייחסתא "קצירא" (תחנת הצבא) ויתר טוב לאחדו עם חרבת גליל הרחוק כשלושה פרסאות לצפון צפון-מזרח סהכפר "זוניתא" אשר נזכר לקמן, דק בירושלמי נתערב הסדר במאמר.

מב תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

כברת ה. עד היום למערב "שפעמר" (שפרעם) בשעה
א' הכפר כאפאתא א).

בית זנית ה. אולי צ"ל בית זויתא היא זויעע מין
מיל מטבריה והנצרים החריכוהו שנת 4942 ב).

קובעיא. לצפון צפת במחוז גוש חלב וראש אחר
הכפר יאלקובעא ג).

מילתא דבירה. תרגום סוללה מילתא ר"ל בנין מכצר
עיר ביר שהיא בירי אצל צפת שהיתה מכצר בזמן יוסיפון
כאשר אבאר במקומו ד).

כורדי רבתי. צ"ל בירי רבתי עיר בירי הגדולה. ביוסיפון
נזכרת עיר בירתי ששם הכה יהושע את המלכים, ומוכה שתכונתה
סמוך לים סמכי.

תפנים. היא דפני רבלה ג"כ סמוך לים הנזכר כמ"ש במקומו א.
מחרתא דיתיר. נראה לי שהוא מערתא דעיר יתיר
שהיתה במחוז ההוא וכעת לא נודעה C).

א) יתיר נכון שכוננו בהשם הזה להכפר אלכפיריה העומד בהרדך ההולכת מעכו לצור.
ב) לפי מהלך הוט הנביל יתיר נכון לאחד את בית זניתה עם המקום הנקרא
היום תרבת וזניתא הרחוק כמהלך פרסא לצפון הכפר אלכבריא הנזכר.
ג) כספרי ובתוספתא הנירסא יקובעיא דעיתא (ונראה כי בירושלמי נשמטה
המלה "דעיתא") והכוונה: הסלעים והפסגות של העיר עיתא ואיתה נוכל לאחד עם
המקום הנקרא בעת "עיתא אסאוב". ולדעתנו עיתא זאת היא העיר עיתה שבה
ה"י משמר של כהנים בימי הבית השני לדברת הקליר בקינתו איכה ישבה הבצלת השרון;
ונעה משתלו בהן עיתה ל"י.

ד) בירושלמי פרס וזיניציא הנירסא "מלתא דכיר" ונס כספרי ותוספתא הנירסא
"מלתא דכיר" ולפי"ז אי אפשר עוד לאחדו עם הכפר ביריא הסמוך לצפת (מלבד מה
שהנביל הזה רחוק הרבה מהנבולים הנזכרים לפניו) ולכן צודקת גם כזה השערת בעל
המאמר הנזכר לאחדו עם "תְּרַבְתִּי אֶלְכֻרְא" הרחוק כפרסא וחצי מעיתא הנזכר לפניו.
ה) לפי השערת דר' הילדסהיימער כינו בו את הכפר "תבנין" הסמוך לצפת
ונודע בכל ספרי רושמי הקברים ע"י קברו של שמנר בן ענת אשר המסרה תראה בסביבותיו.
אך עוד נעיר בסוף הכפר על המקום הזה ועוד מקומות מסופקים.

ו) לדעת בעל המאמר הנ"ל כינו בו על המערות של הכפר יתיר העומד בהרדך ההולכת
צפת לצור, אולם לפי"ז יסוב הנבול מתבנין שהוא בצפון נגבה מערבהו וזה לא יתכן.
לכן הפך הרימ"ם בכקרתו להמאמר הנ"ל בהצבי שנה ב' גליון 46 לאחדו עם המקום "מנהורא"
הנמצא במערב הבנין ונקרא מנהורתא דיתיר להבדילו אפשר ממנהורתא אחרת.

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ מג

ממציא דאב הת א. עד היום על יד הירדן מול הר תבור הכפר אבאתיא. ור"ל הדרך המגיע לאבאתיא.

ראש מיגעתון וגעתון עצמה לפי דעתי הכונה ראש מי מגדו ועיר מגדו עצמה אשר אבאר במקומו ובעת ההיא קוראים מגדו געתון *).

מיספר. תרגום יב"ע תיף הים ספר ימא ור"ל שפת הים אצל כרמל במחוז מגדו *).

מרחשת. בספרי הגרסא מרעישת עד"הים לצפון מערבית בית שאן בערך שעה א' הכפר מראעסס (עיין מרוז *).

מגדל חרוב. בין עיר באניאם ובין קדש עד היום וזאדי חארוכ" המושך מצפון לדרום ונופל כנחל חספא. ואולי במחוז ההוא היה מגדל חרוב. אכן נמצא ג"כ למזרח ים כנרת כפר חארוכ וסמוך לו כפר א' הנקרא מגדל ואולי על זה כיון. (ומצאתי ביוסיפון כחלק הנקרא ווישא דף 1013¹⁰¹³ חאראכא כפר כגליל העליון). (כפר חרובא באיכה רבתי דף ע"א ע"ג) (ד).

אולם רבתי. עד היום לצפון עיר סירין בערך חצי שעה הכפר אולאמא ואולי הוא אולם רבתי. אכן מצאתי ג"כ בספר מכבי שהזכיר במכצרי ארץ גלעד עיר אולעמא. אולם היא רחוקה ממחוז הזה שהזכיר שמת הנ"ל. ואולי א' מהם נקראת רבתי וא' זעירי.

א) סימן הנביל הזה אשר בניסחת הירושלמי הוא ההמשה עשר הביא את הרב המחבר לאהרו עם מי מגדו. ואהריו נמשכו עוד חבמים שינימו אולם בניסחת הספרי והתוספתא הנהו הסימן החמשי מיד אהרי "שירא דעכו" והוא הנהו כמעט האחד אשר בשמו לא נעשה כל שנוי עד היום ועד היום יש בקרבת עכו מעין חוק אשר יחפשו אה"כ לנהר ונקרא עין או נהר געתון ומימיו הלכו בצנורות המים של עכו שנבנו מאת נור פשה ואצלו יש נ"כ הרבה הנקראת "הרבת געתון" ואין ספק כי על המעק המקום הזה כונו חז"ל בשם מי געתון וגעתון עצמה.

ב) ביאור המחבר יפול מעצמו לפי באורינו לסמני הנביל הקודמים והשערת הרצ"ה הילדעסהיימר היא לקיים פה את גרסת הספרי "מיספר" ומקום כזה ה"י בצפיף מורה גליל העליון ושמו נמצא בתעורה ישנה של כנסית הנוצרים משנת (590 - 580) לתמספר הנהוג.

ג) המקום הזה לא נמצא עוד ביאור נכון גם בהמאמר הנזכר ואולי ע"כ נשיג לדבר עליו בסוף הכפר.

ד) הביאור הראשון יתר נכון לפי מהלך חוט הנביל.

מד תבואות פוק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

נ ו ק ב ת א ד ע י ו ן . אולי הכונה על עין הנזכר בתחומי הארץ
בפרשת אלה מסעי מקדם לעין(עין מקומו) ונוקבתא דעיון ר"ל מקום
מוצא המעין הזה. או עיון העיר הנזכרת מלכים ב' ט"ו כ"ט,
דהי"ב ט"ז ד'. ותכונתה כחלק הצפוני אצל אבל בית המעכה.
ולמזרח ו'אדי חיסמיא" מישך עמק צר ונקרא מִגְג' עיון על שם
עיר עיון הנזכרת, ואולי כונת הירושלמי נוקבתא דעיון על עמק צר
הנזכר כי בל"ע נוקאב הדרך ההולך בין ב' הרים א).

ת ו ק ר ת . לפי דעתי הוא יוקרת הנזכר פעמים הרבה בש"ס,
ובדרך שעולים מצפת לנוש חלב אצל כפר קאיזמיא נמצא ציון
ד' יוסי דמן יוקרת, ואולי היתה שם תכנית עיר יוקרת.

כ ר כ ה ר כ ה ד כ ר ס נ ג ר א . עד היום בגליל העליון לצפון
מזרחית עיר מעגר בערך שעה א' ולדרום צפת בערך שעה וחצי
מבצר חרב הנקרא "קאלאז אלסאני" וכל מחוז ההיא נקרא סאגור
(כמו סאנגורה) ומבצר הנזכר הוא לפי דעתי כרכה (מלשון כרך) דבר
סנגרא (רבי ביבא סנגוריא אמר מדרש איכה בפסוק על אלה אני).

ת ד נ ג ו ל א ע י ל א ה ד ל מ ע ל ה מן ק י ס ר י ו ן . עיון מ"ש במקומו.
וטר כונה דמתחם לבוצרה. ביוסיפון נזכר עיר מרכונה
לדרום מכריא 80 שטאדיא (שעה וחצי). ואולי בזמן ההוא היה
דרך המלך לכצרה דרך עיר ההיא. או כונתו על עיר בצרה בגליל
למזרח צפונית צפת שבעת חרב ושמש ולא נמצא כ"א חרבות מעטים
הנקראות כן. ויותר ג'ל שאין הכונה על עיר מרכונה כ"א על המחוז
הגדול והוא חבל ארגוב בעבר הירדן כאשר אאריך במקומו.

נ מ ר י ן . שעה א' למערב דרומית כפר חיטין (עין מקומו) עד
היום כפר "נימרין" או הכונה בית נימרין שבחלק גד 2).

ב י ת ס כ ל . נזכר בתרגום יב"ע בפרוש חצר עינן. ולא
ידעתי כונתו כי לא הגיעו בני עו"ב להחזיק עד תחום חצר עינן 2).

א) הבאר האחרון הוא הנכון.

ב) הבאר האחרון הוא הנכון ועין בחלק גד.

ג) בתוספתא ובספרי הנרסא "בית סוכת" ובמראה הוא היותר נכונה ולפיכך

זיכל לאחד אותה עם עיר "סוכת" הנזכרת "בכה"ק במחלת בני גד בקרבת נחל יבוקי
עיון להלן במקומו.

תבואות פרק א' גבולות החומי הארץ הארץ מה

קנת לפי דעתי הוא הנקרא כעת "חרכות קאנייתרא" למזרח הירדן רחוק מהירדן בערך ו' שעות בדרך דמשק. כי רחוק הדבר לוטר שכונתו על קנת נבח (במדבר ל"ב מ"ב) הנקראת כעת קאנאות ותכונהו לצפון מערבית הרי חוראן כי לפי דעתי לא החזיקו עולי בבל עד שם א).

ר פ י ח ד ח ג ר א. עיין מה שכתבתי בסמוך בכיור מתניתין ריש גימין.

ג ח ל ה ד ז ר ד. צ"ל דורד עיין מקומו. י ג ר ש ה ד ו ת א. היא מצפה בעבר הירדן. לפי דעתי עיר הנקראת כעת "אלצוף" והוא למזרח הרי גלעד. ואולי היא עיר צופים (נופת צופים) הנזכרת בסוף מסכת סוטה ע"ש.

ר ק ס ד ג י ע ה. הוא קדיש ברנע "ואדיגאעין" כמו שכתבתי לעיל. ו ג י נ א ד א ש ק ל ו נ. לפי דעתי אין הכונה גינא מלשון כן ר"ל גנות אשקלון כ"א המחוז של אשקלון. וגינא בלשון יונת זוית דהיינו חבל הארץ של אשקלון.

והנה נקודות קצוות תחום זה הן : לצד המזרח החזיקו עד סמוך לחוראן והוא מחוז טארבאנעא בדרך בצרה ¹).

לצד הדרום עד קדש ברנע לדרך אשקלון. לצד המערב כל חבל אשר על שפת ים הגדול. לצד צפון עד הכפר הנקרא כעת "אלנאבארא" למזרח צפונית צור ולצפון באניאס שהוא לפי דעתי תרנגולה (עיין במקומו) ועד נחל חספא (ועיין לקמן מה שכתבתי בשם אבל). וחקרתי מיושבי הארץ אם לא נודע להם ע"פ קבלת אבותיהם עד היכן תחום א"י (ר"ל תחום ע"ב) לצד הצפון, ואמרו לי שמקובל אצלם שואדי

א) לפי מהלך סמני הגבול הקדומים ובאיריהם האמתים לא רחוק הדבר כלל ונוכל לאהרו ע"ש קנת שבחזיקו ועל שמו הנכחי ותכונתו ראה להלן במקומו. ¹ חבל בצרה לח החזיקו והוא חו"ל נווט כנזכר בצמכת ע"ז דף כ"ח ע"ב ריש לקיש חקלע וכו' לצרה וכן נופח ויירושלמי דנאי ריש ע"ב והא דצילה בצרה ע"ש.

מו תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

האסמ"י (ע"ן מקומי) הוא התחום. ואח"כ מצאתי כן בתשובת
טהר"ט ח"א סי' פ"ד וזה מסכים עם דברי שנקודה הצפופה היא
"גאבארא" הנז"ל והיא סמוך לשפת נחל האסמ"י.

אכן אל תאמר שכל חבל הגדול הזה החזיקו ולא נשארו
מקומות בתחומים אלה שלא החזיקו לא כן הדבר כ"א שנשארו
הרבה שלא החזיקו כמו בית שאן כפר צמח קיסרין סוסיתא בית
גוברין ושאר מקומות.

ורנה אזכיר שמות המקומות הנמצאים בארץ שהם על
הגבול, שהם מכבוש עו"מ או עו"ב.

עזה כגבול עו"מ דוקא (ירושלמי בכורים פ"ג עזה ועזה
נקראים חו"ל) וב"ש הכפר "חאן יונים" ו"אלעריש" שהם ודאי לא
מכבוש עו"ב.

אשקלון שם חוש תחום עו"ב. ועיר אשקלון בעצמה במחלוקת
וספק (ע"ן בירושלמי הנ"ל בשמות תחום עו"ב, ומצאתי בספריהם
שאשקלון נקרא עיר יונית לפי שישבו בה היונים זמן הרבה).
אשדוד א"י ממש בתחום עו"ב וכן כל חבל הים יבנה
יפו חרים בן עלים וכו', וכן רמלה ולוד, ומה שאמרים רמלה
חו"ל לא ידעתי שורש הדבר (1). וכן כתב בעל כפ"פ שרמלה

(1) חולם אחר עיון חזקתי שאין ספק שדבר זה נקובל
ליוצאי הארץ שרמלה חו"ל וחלילה לוונד סקר נחלו אצותינו חלל
ודאי כן הדבר, וחקרתי הרבה על הדבר הזה. והנה צונסכת גיטין
האזכר מוכח, שכבר לודים נזכר בתחום ח"י וזה ראיה ששם הולך
חוט הגבול תחום ח"י, ר"ל המפסיק בין תחום עו"מ וצ"ן עו"ב.
ומלחתי בירושלמי דנאי פ"ב רבי התיב בית גוברין (ע"ן מקומו)
וכן נלחנו צקוף נסכת אהלות רבי וצית דיכו נאנו על קני וטהרוהו
שהיו נוהגים צו עוונתה נוספק עד שצח רבי. ולקטן צונקונו אכמוצ
שעד היום לנזרח לוד הכפר עין קני ואונת שהעעם הוא נשום
נדורות הגוים וצודאי שהיא דוקא צונקוונת שהם צתחום גבול עולי
נזרים, כי צתחום עו"ב לא היה ספק כ"א ללד לפין נעכו לכויצ

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ מז

א"י תחום עו"ב, אכן כפר לודים לפי משמעות לשון הי"ם ריש מסכת גיטין מוכח שלא כבשוהו עו"ב, והרי הוא חו"ל אע"פ שמובלע בתחום א"י.

ק י ס ר ין לא החזיקו בירושלמי דמאי פ"כ רבי התיר קיפרין) ומוכח מה שנוכח בירושלמי הנ"ל מגדל שיד אינה הכונה כל העיר ההיא כ"א המגדל החזיקו אבל לא העיר ולכן התירה רבי. (בתוספתא סוף אהלות ואיזהו מזרח קסרין מכנגד מטרפולין שלה וכו' ע"ש).

ד ו ר א"י תחום עו"ב וכל חבל ההוא עד חומת עכו. ועכו בעצמו לא החזיקו ואינו תחום עו"ב כנזכר במקומות הרבה בש"ס ובירושלמי שעכו חו"ל.

ה י פ ה א"י תחום עו"ב וכן לצד מזרח עד בית שאן וסוסיתה וכפר סמאק (כפר צמח ועיין מקומו) ג' אלה לא החזיקו. כ ז י ב א"י תעו"ב וכן כפר יוסף וכיניהם רצועה אשר לא מהורה.

צ ו ר לא החזיקו וכן לא כל חבל הים ההוא עד "גאבארא" שהוא תרנגולה. פקיעין שהוא בקע חלק התחתון עמק לבוא חמת החזיקו וכל חבל ההוא עד סמוך לים טמכי החזיקו וכן עד ים כנרת.

ח ס פ י א בהר חרמון לא החזיקו והוא דוקא תחום עו"מ. א ב ל אלקרום ואבל קמח ואכל (סתם) ג' אלה החזיקו. צידון צרפת בירות גבל בעל ביק הם דוקא תחום עו"מ. בעבר הירדן המזרחי החזיקו דוקא המקומות הנזכרים לעיל, וכן מחוץ נחל זרד עד סמוך לים המלח וקרדש ברנע.

כזודע. והנה לפי דעתי זה הדבר היה צכפר לודים שהוא ללפון לוד כסתי שעות וקוראים כפר לוציא (כן הי' צזון) כפוי"פ), וא"כ כצרכ לומר שכל נוסף הסצל מצית גיבדין עד רנלה וכפר לודים ועין קני כל זה לא היה צתחום עו"ב. וא"כ לפי זה רנלה חו"ל ר"ל שאינו תחום עו"ב.

פ"ח תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

והנה לענין יום טוב שני כבר כתב הרמב"ם בהלכות קידוש החדש פ"ה ה"ט שאין עשיית יו"ט שני תלוי דוקא ברחקת המקום מירושלים כ"א גם בקבלה, ר"ל שאינו רחוק מירושלים מהלך שהיו מגיעים שם שלוחי תשרי וגם מקיבל שבמקום ההוא ישבו בני ישראל בזמן הבית עי"ש¹). וכבר נהגו בכל א"י עד עזה ועד ציר לעשית דוקא יום א' (עזה בכלל, צור אינו בכלל, כי בצור עושים ב' ימים, עיין תשובת הרמב"ם פאר הדור סימן קי"ו). ועל עיר יפו היתה לפנים איזהו עוררים לעשות שמה ב' ימים אכן כבר נפסק הלכה לעשות דוקא יום א'. וכן עשיתי. אני הלכה למעשה מדעתי כבואי ארצה הקדושה שנת תקצ"ג וישבתי ביפו ימים הראשונים של פסח ועשיתי דוקא יום א' (כי בזמן ההוא לא היה שם ישוב מבני עמינו, אולם כעת כבר נמצאים והתישנו שם הרבה ונהגים ג"כ לעשות דוקא יום א') וכן בירמלה נראה לי לעשות דוקא יום א' אע"פ שכתבתי כבר שיש שורש לדבר מה שיש אומרים שרמלה חו"ל, עם כל זה לא ידענו שלא היה שם ישוב מבני עמנו בזמן הבית כי הוא סמוך לירושלים ולוד ויבנה מקומות שעברו ושבו מזה לזה. ואם כן מסבירא שגם בו ישבו בזמן הבית. ואם כן יש לעשות דוקא יום א'.

ומרי דברי כתחום עו"ב אבאר לשון מתניתין ריש מסכת גיטין מענין זה.

רבן גמליאל אמר אף המביא מן הרקם ומן החגר ר"א אומר אפילו מכפר לודים ללוד וכו' ר"י אומר מרקם למזרח ורקם כמזרח וכו' ע"ש.

בין קדש ובין ברד מתרגם בין רקם ובין חגר (ויב"ע תרגם

¹ שם כגון אונסא וספרעס ולוז וכו' ל"ל ולוד, וזה שהזכיר נוצ וטצריא לא ידעתי וכו' נוצ אלא מלאכו צדום נקום צט"ס שהיו יושבים צ"י צזונן הבית. ומלאחי צתשובת מהריט"ץ סינון ר"י שהעתיק לשון הרמב"ם הזכיר ולא הביא נוצ, ולפי דעתי הוא טעות הסופר נוצ של תיבת טצריא כראה לו שהוא נוצ וכתב נוצ וטצריא.

תבואות - פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ ממ

ברד חלוצה. וכן מדבר שור (שמות טו כ"ב) תרגם חלוצה. ורבינו
סעה"ג תרגם ויגר כגור כלוי. א"כ מוכח שהכל בתחום זכמחז
א"י והוא לצפון מחוז ים כוף שעברו בני ישראל בחרבה, ועיין
מה שכתבתי במקומו. וא"כ בונת ר"ג לא מבעיא ממדינת הים
שהוא רחוק הרבה אלא אפילו מן קדש ומן ברד שהם כמחוק,
וזכבולי א"י צריך לומר בפני נכתב וכו'.

ואמת שקדש ברנע בכלל א"י הוא ואפילו בתחום עו"ב כמו
שכתבתי כבר. אכן יש לרעת אף שכבשו עו"ב מחוז ההוא אפילו
הכי לא היו יושבים בצד דרומית א"י שהוא ארץ אדום. כמו שידוע
מיוסופון שכמעט כל משך זמן בית שני לא ישבו דרומה מחברון
ובית צורג. וא"כ אף המביא גט משם צ"ל בפני נכתב לפי שלא
נמצא שם ב"ד ישראל.

אולם הגר אינו בתחום ארץ אדום כי הוא כמחוז ארץ
פלשתים והוא חוץ לגבול תחומי עו"ב לכן צ"ל בפ"נ. ומה שנוכר
בירושלמי הנ"ל בשמות תחום עו"ב הגרא אינו הגרא הנ"ל לא
ברד ולא שור כי לא נזכר לא בירושלמי ולא בתוספתא הנ"ל
רקם וחגרא כ"א רפיח וחגרא (או דחגרא), ועד היום כמחוז מורח
קדש בהר נפתלי הכפר אצור הוא אצור (עיין במקומו), וסמוך
לו הכפר "אלחגיר" (חגרא בנ' דגושה). וידוע שרפיח הוא
תרגום אצור כשאזכיר פעמים הרבה וזה רפיח דחגרא. ובספרי
הנ"ל הגרסא רקם תחגרא (צ"ל דחגרא) אין הכרח להגיה ולומר
שט"ס הוא כי אצור (רפיח) וקדש בהר נפתלי סמוכים זה לזה,
וכונת הספרי רקם דחגרא על קדשו ומתרגם קדש כמו קדשי.

(1) וצ"ה ונתורץ תויהת הרדצ"ז. כספרו יקר תפלת על הרנוצ"ס
לנו תקנו חכ"ל דוקא בצרף ענוון ומואז להפריש תרומ"ע ולא בצרף
אדום שהיא קרובה לא"י? אלא העעס כונו סכתצתי שלא היו יושבין
עם וזכני ישראל לפי שגויי הארץ (אדווייס ויוניס) התפשטו עס עד סמוך
לחברון וצית. לור, וכל חזל הארץ ההוא היו תחת יד הגויס לכן לא
תקנו עס (ועל דרך זה פירץ ג"כ הנוסצר צעלמו).

3 תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

אבל אין לומר שהכונה על קדש ברנע (בין קדש ובין שור); הלא אח"כ הזכיר גם רקם גיעא שהוא קדש ברנע; וכל המקומות הנזכרים אצל רקם דחגרא הם כהלק הצפון כמו תרנגולא קנת מרכונא נימרין כאשר בארתי לעיל.

וא"כ חגרא דמתניתין אינו חגרא דספרי ודירושלמי. וכבר הרגיש בזה התוספות ותירץ דתרי רקם וחגרא היו ואותו רקם וחגרא דכתיב גבי אברהם כארצו של אבימלך מלך פלשתים וכו', ורקו"ה דמתניתין היה כמזרח כדאמרינן רקם כמזרח ע"ל. ולפי דעתי רקם דאברהם הוא רקם דמתניתין ולא שרקם כמערב. הלא מקרא מפורש ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר; כ"א גרר הוא כמערב והוא בין קדש ובין שור כי נקודות ורקם בדרום כאשר כתבתי כבר.

ור"א הוסיף אפילו סכסר לודים ללוד אע"פ שמוכלעות בתחום א"י לפי שאינו א"י ממש ר"ל כיבוש עו"כ צ"ל בפ"ג ובזמן בפ"פ נקרא כפר לובין לצפון לוד בערך שתי שעות. ובעת אבד זכרו מארץ.

ר"י אומר מרקם למזרח וכו'. יש לדקדק אם רקם דר"י הוא רקם דר' גמליאל הלא ידוע הוא שרקם גיעא הוא בצד הדרום כמו שכתבתי כבר פעמים וישלוש; ואיך אמר מרקם למזרח ומוכח שהוא בצד המזרח ואי אפשר להכחיש המציאות. וגם מוכח מפסוקי גבול דרומית חלק יהודה (שנזכר קדש ברנע בין ים המלח ובין ים הגדול) שרקם גיעא הוא בצד הדרום.

לכן נראה לי שרקם דר"י אינו רקם דר' גמליאל כ"א רקם דר"י הוא קדש עין משפט כמחוז הר ההר לדרום עיר סלע בערך די שעות, כמו שאכתוב במקומו. וגם קדש זה מתורגם רקם וישנו ויבאו אל עין משפט (בראשית י"ד ז') מתרגם למישר פילוג דינא היא רקם. וישב העם בקדש (במדבר כ' א') ויתיב עמא ברקם, ובשאר מקומות. והוא בצד מזרחית דרומית א"י כנודע. ומצאתי בדברי היראנימוס שכתב לפי תומו וז"ל ארקם (ר"ל רקם) הוא ביעטרא דיוסיפון ע"ל לוביעטרא היא סלע לדרום

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ נא

ים המלח כמו שאכתוב במקומו א"ה. והוא סמוך מאוד להר הזור
לקדש עין משפט. וזה דאיה ברורה שרקם דר"י הוא עין משפט
לדרום ים המלח.

ובמקומו א"ה אכאד בראיות ברורות שאין להשיב עליהם
שמוכח שבי מקומות היו שישמותם קדש, קדש ברנע וקדש עין
משפט, לא בדברי המפרשים שישניהם א' הוא. וקדש עין משפט
אינו בכלל א"י לא תחום עו"ב ולא תחום עו"מ. וזה שאמרו
ורקם כמזרח ר"ל שהוא בעצמו נידון ג"כ כחז"ל.

ופלאים בעיני דברי הרמב"ם בקללית תרומות פ"א ה"ז
וה"ל אי זו היא ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים מרקם שהיא במזרח
א"י עד הים הגדול מאשקלון וכו' עד עכו, היה מהלך מעכו
לכזיב וכו' וכל ששופע ויורד מטורי אמנוס ולפנים א"י וגו', מהיכן
החזיקו עולי בבל מכזיב ולפנים וכו', ע"ש היטב.

כבר הארכתי שתחום עו"מ הוא תחום הנזכר בפרשת א"מ
הר הזור וחצר עינן וגו', ובזמן ההוא כל הארץ שהורה היתה
ולא היתה בה רצועה אשר לא שהורה וגם החזיקו עו"מ עד נחל
מצרים ואשקלון ועזה וכל חבל הים (אף שהיה ביד פלשתים).
וא"כ לא ידענו כונת הרמב"ם שהכנים כפרושו לתחום עו"מ היה
מהלך מעכו לכזיב כו' (וכמעט פותר דבריו שמתחילה אמר
מאשקלון עד עכו כו' ואח"כ הוסיף ואמר וכל ששופע ויורד מטור
אמנוס וכו', מוכח שתחום עו"מ עד הר הזור ולא עד עכו כאשר דוא
באמת). ואי לא מסתפנא הייתי אומר שטעות המעתיק הוא בדבריו
ועירוב דברים בשתי הלכות אלה וכן צריך להיות: איזה הוא ארץ
שהחזיקו בה עולי מצרים כל ששופע ויורד מטורי אמנוס ועד נחל
מצרים וכו' מהיכן החזיקו עו"ב מרקם שהיא כמזרח א"י כו' עד
שירדע לך שאותו מקום חז"ל ומכזיב ולפנים כנגד המזרח ומכזיב
ולחזק כו' לא החזיקו בה עכ"ל, וכזה הכל יבוא אל נכון.

טרם אסיים פרק זה אכאד במתניתן מסכת שביעית פ"ט מ"ב :
ג' ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל וגו' ג' ארצות
לכל א' וא', גליל העליון וגליל התחתון והעמק, מספר חנני

נב תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ

ולמעלה כל שאינו מגדל שקמין גליל העליון ומכפר הנני ולמטה כל שהוא מגדל שקמין גליל התחתון ותחום שכריה העמקי וביהודה ההר והשפלה והעמק, ושפלת לוד כשפלת הדרום וההר שלה כהר המלך, מבית חורון ועד הים מדינה אחת עכ"ל.

ויש לדקדק פהח כג' וסיים ככ' כי לא פירש כ"א יהודה והגליל, ולא פירש ג' ארצות שבעבר הירדן? ונראה לי שהתנא קרא עבר הירדן החלק שבין ים כנרת ובין ים המלח שמחוז ההוא בעבר הירדן המערבי (הושע ה' א' אשר בעבר הירדן יטה), וכאמת לא מצאנו שם הירדן כ"א מים כנרת עד ים המלח, כי לצפון ים כנרת לא נזכר ולא נקרא הירדן בכל תנ"ך אף שיווד מרחק רב מצפון לים כנרת כשזכיר במקומו, וכן מצאנו ביוסיפון שכתב שא"י נחלקת לג' חלקים יהודיא שמאריא וגלילעא. והנה מחוז שומרון הוא בין יהודה ובין הגליל והוא מחוז עבר הירדן המערבי, וכן כל זמן בית שני היו משתמשין בחלוקה זאת כנודע מספרי יוסיפון ושאר מקומות.

ובזה מתירץ תמיהת בעל תוספות יו"ט בסוף מסכת כתיבות ג' ארצות לנשואין יהודה ועבתי והגליל שכתב שקשה לו למה העסיק בעבר הירדן בין יהודה וגליל ששניהם מא"י בעבה"י המערבי עכ"ל, שהוא סבר שעבה"י הנזכר הוא עבה"י המזרחי. אולם לפי שאמרתי שהכונה על עבה"י המערבי מחוז שומרון הנזכר, נמצא ששלתן בעבר המערבי והזכירן התנא כסדרן מדרום לצפון ואין מקום לקושיא.

והנה במקרא מפורש הוא מה שבחלק יהודה ההר (הושע ט"ו ט"ח ובהר שמיר ויתיר וגו') השפלה (שם שם לג' ובשפלה אשתאול וצרעה), אכן העמק לא נמצא במקרא. ובירושלמי שם נזכר ועמק שלו (של יהודה) מעין גדי עד ירחו.

ובחלק עבר הירדן (מחוז שומרון) הם ג' ארצות הר המלך שפלת לוד עמק בית חורון עד הים. ואגב השמיע לנו ששפלת לוד כשפלת הדרום שאוכל פירות שפלת לוד כל זמן שנמצאים בשפלת הדרום. ואם נחקור במציאות נראה שכמעט סבוכים זה לזה כמו

תבואות פרק א' גבולי ותחומי הארץ הארץ נג

שאבדש במקומו ושניהם בכלל השפלה שמושכת על שפת הים מחוץ לוד עד עזה. והר שלה כהר המלך ר"ל הר מחוץ לוד (שפלת לוד) דינו כהר המלך, הוא הר אפרים שאפרש לקמן. ואף אם נדקדק נמצא שהר שפלת לוד כבר נכלל בהר המלך שכפר דנירין היו בטור מלכא (הר המלך) וכפר זה בהרי לוד, מכל מקום אינו הר המלך ממש כ"א צד א' ועצם הר אפרים הוא לצפון לוד במחוז שכם ושומרון. ומאחר שהר לוד קצת בכלל הר המלך הוא דין א' להם. אכן יש קצת לדקדק שאין זה סדר התנא לדקדק ולצמצם כן לכלול ג' ארצות שבעבר הירדן כלשון זה ושפלת לוד וכו', הול"ל ועבה"י שפלת לוד והר המלך ועמק בית חורון כמו שדבר כלשון מפורש ברישא בגליל וביהודה ?

אולם ע"פ הירושלמי יבואר לנו פירוש אחר כמתניתן וזאת, וכוה מתורין הדקדוק הנזכר שפירש עבה"י הוא המזרחי והתנא קורא כל א"י המערבי גליל ויהודה דהיינו מגליל התחתון עד סוף הדרום הוא בכלל יהודה. והנה לפי דבריו לא נחת התנא לפרש לנו ג' ארצות שבעה"י המזרחי, כי ידועים הם במקרא קדיש כמו שאכתוב בסמוך. אולם חלקי יהודה יפרש ההר והשפלה והעמק וידועים גם הם כמו שכתבתי לעיל. אולם בפסוק לא נזכר כ"א דוקא שבט יהודה ממש אבל לא מה שלצפון יהודא, והלא התנא קורא לכל חלק ההוא ארץ יהודא ולא נודעים לנו ארצות חלק ההוא. לכן בא לפרש חלוקת הארץ היא (והיא מחוץ שאמאריא) ואמר שפלת לוד כשפלת הדרום ר"ל שפלת לוד היא השפלה בארץ ההיא הנכלל בכלל יהודא, ואינו מפורש ואינו ידוע, והר שלה כהר המלך ר"ל לוד והר המלך הם הרי הארץ ההיא, ומכית חורון עד הים הוא עמק הארץ ההיא.

וזה שאמר בירושלמי איזהו הר שביהודא זה הר המלך; ויש לדקדק מה שאל איזהו הר שביהודא הלא מקרא מפורש הוא כמו שכתבתי לעיל, ועוד הלא הר המלך אינו ביהודא כ"א לצפון ארץ יהודא כנודע, ואיך תירץ זה הר המלך ? אלא שכונתו על חלק שביהודא והוא שאמאריא כי שניהם נכללו ביהודא כמתניתן.

נד תבואות פרק א' גבול ותחומי הארץ הארץ

ועבר הירדן מפורש בירושלמי מה שאין נזכר במתניתין וז"ל איזהו הר שכעבר הירדן תני רשב"א אומר כגון הרי מכיור (יעזר תרגם יב"ע מכיור) ונגדו (ר"ל גדר) וכן כיוצא בהן ושפלתו חשבוך וכל עריה אשר במשור דיכוך כמות כעל וגוי וכן כיוצא בהן ועמק של בית חורן ובית נמרה וכן כיוצא בהן וכו' עכ"ל. ולכבוד הוסיף עוד ג' ארצות שכעבר הירדן המערבי וז"ל אמר ר"י עוד היא ייש בה הר ושפלה ועמק מבית חורן עד אמאים (עיין מקומו) הר, מאמאוס ועד לוד שפלה, מלוד ועד הים עמק, ניתנו ארבע מעורבות הן ר"ל שהלוקה האחרונה כבר נכלל בחלוקה הראשונה שהיא חלוקה הכוללת וכפרטים נמצא חלוקה אחרת. ומה שאמר מכית חורון ועד אמאוס הר גם הוא חלק מהר אפרים ובמהוזה ההוא אילון שהוא ברר אפרים כנודע וסמוך לאילון העמק הנזכר ביהושע [י' י"ב] וידח כעמק אילון כשאזכיר במקומו א"ה.

וכסיום פרק זה אדבר ממדת שטח הארץ. הכונה ארץ תחומי פרשת א"מ והוא תחום עו"מ מקדש ברנע ועצמון שהם נקודות הדרומיות עד הר ההר וצדד וגוי שהם נקודות הצפוניות ומים הגדול עד ים המלח והירדן ועד ג'בל זפירא (זפרון) וגוי. לפי ידיעתי תכונת "ואדי בירעין" במעלת 30 חלק 45 והר ההר במעלת 34 חלק 20 רוחב הצפוני (מענין רוחב ואורך כבר כתבתי באר היטב בחלק א'). והנה נמצא רוחב הארץ 3 מעלות 35 חלקים. ומשפת הים הגדול עד ים המלח ארבה בערך מעלה א', אכן בחלק צפון הארץ מתמעט האורך ומים כנרת עד ים הגדול כמעט חצי מעלה. אכן מ'ואדי אלעריש" עד ים המלח וכן מים הגדול עד ג'בל זפירא הנ"ל כמעט מעלה וחצי. והנה לפי אומר דעתי לא יכול כל שטח הארץ יותר מן 600 פרסאות גרמנית ואם נעשה מרובע משטח זה לא יהיה כ"א כ"ד וחצי פרסא על כ"ד וחצי. ויש לפרש כונת דברי חב"ל מענין זה שנוכר פעמים הרבה בדבריהם שא"י ת' פרסא על ת' פרסא, שיעלה 160000 פרסאות. וגם אם נחשב 2 פרסאות שבדברי חב"ל לפרסא גרמאני יעלה בערך 13 מעלות האורך וגם לרוחב, וא"כ יהיה כל ארץ

הבואות פרק איגבולי ותחומי הארץ הארץ נה

אנאטאל וטורקיא וארץ בכל כו' בכלל א"י וחלילה לומר שמגזמים כל כך בערך הארץ. והלא משנה מפורשת במסכת תענית פ"א מ"ג רג"א בז' בו ט"ו יום אחר דהג כרי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. הלא מוכח שאפילו עד פרת שהוא ודאי נקודה האחרונה שבא"י (אפילו בתחום עתידות) לא יש יותר ממהלך ט"ו יום שהוא ק"ן פרסאות (עיין מסכת מציעא דף כ"ח ע"א בתוספות בדה-ט"ו יום).

וכן מביא רש"י בפסוק וישבו מתור הארץ וגו' וז"ל והלא ת"פ על ת"פ היא ומהלך אדם כינוני י' פרסאות ליום הרי מהלך ט' יום מן המזרח למערב והם הלכו ארבה ורחבה אלא שגלו וכו'. מישמע מדבריו שמקדש ברנע עד רחיב לבוא חמת הוא מהלך ט' יום וזה ודאי מן הנמנע.

וחפשי' בש"ס ממדת שטח הארץ ומצאתי ריש מסכת מגילה דף ג' ע"א תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו משי הגי זכרי' ומלאכי ונודעוזה א"י ת' פרסא על ת' פרסא וכו' (וכן מצאתי במסכת קמא פ"ב ע"ב כמעשה מלחמת הורקנוס ואריסטובלוס והעלו להם הזיר ביון שהגיע לחצי החימה נעץ צפרניו בחומה ונודעוזה א"י ת' פרסא על ת' פרסא וכו'. וכן הובא מעשה זה במסכת מנחת דף ס"ד ע"ב. ולפי דעתי אין הכונה שא"י ת"פ על

(1) צירוקלמוי הענית פ"ד ה"ח הוצא ונעשה זה וסס נאמר לא הספיקו להגיע לנחלית החונה וכו' וקפץ ואל"י חרבעים פרסאות עכ"ל. וזה וסכיס עם דברי שכתחתי שעי"פ הנחליות שטח א"י צערך כ"ד וחלי פרסאות גרונכי על כ"ד וחלי, והוא כנעט וכוון מי פרסאות (על מ"פ) כל פרסא ד' ויז וויז י"ח דקיס.

ולפי דעתי לשון ס"פ על ת"פ אינו ודוקדק כ"א לשון צעלנא שדרכס לומר וספר כך כוון צולריס (פסחים ל"ד ע"א), וכן וסכת חולין כ"ט ע"ב כי הוא ורחיק ת"פ. גיעין כ"ח ע"ב פחקה ת"פ. וכן ע"ז י"ז ע"ב, יומא ס"ט ע"ב אזל קליה ת"פ. בזוהר פנחס דל"ה ע"א שפרה נשרא דצלנא וולכא ת"פ צעעתא חדא.

נֹ תְבוֹאוֹת פֶּרֶק א' גְבוּלֵי וּתְחוּמֵי הָאָרֶץ

ת"פ (כי לא אמרו הלשון כמו שאמרו במצרים (פסחים צ"ד ע"א) מצרים היה ת"פ על ת"פ) כ"א שהכונה שבכל א"י ובשטח ת"פ על ת"פ שסביבות הארץ נרגש הרעש. וכן יודע ומפורסם הדבר שרעש גדול רח"ל נרגש במרחק רב. ורעיש שנת תקצ"ז בגליל לא תקפ"צ*) נרגש בכל ארץ אנאטאל ובכל ארץ המזרח (וכאלו נאמר נודעוזה א"י עד ת"פ על ת"פ).

ומצאתי בתנחומא וכן כרבה פי' שלח לך וזה הלשונם וישוכו מתור הארץ והלא את מוצא שהלכו מן הדרום לצפון מ' יום ומ' יום היו מהלכין את כולה אלא גלוי וכו' ופרשו המפרשים שהלכו הכונה שהלכו ר"ל מהלכו מן הדרום לצפון. א"כ משמע שמקדש ברנע עד רחוב לבוא חמת מהלך מ' יום כמו שפירש רש"י אכן לשון זה אינו מדוקדק. ומצאתי בילקוט גרסא אחרת וכן צריך להיות והלא את מוצא שהלכו מן הדרום לצפון ולא רבעים יום היו מהלכים את כולה וכו' ר"ל הלא הלכו כל שטח הארץ מנקודה הדרומית עד נקודה הצפונית (וכודאי גם לארכה כדרך מרגלי הארץ לחקור ולדרושי). וכמעט אי אפשר ללכת ולרגל ולשוב מקדש ברנע עד רחוב בזמן מועט כמי' יום אלא גלוי וכו'. וא"כ לא יש שום ראייה מלשון הזה ששטח א"י ת"פ על ת"פ. ובפרט שאינה ע"פ המציאות המפורסמת.

והי' יודע ועד שכל כונתי לפרש דברי חז"ל ע"פ האמת והמציאות להראות העמים והשרים כי כנים כל דברי חז"ל ואין כם דבר שאין מוסכם ע"פ המציאות והאמת.

* ר"ת לא תקום פעמים צרה.

נשלם פרק א' גְבוּלֵי וּתְחוּמֵי הָאָרֶץ
ישוּבוּ אֶל ה' כֹּל אֲפְסֵי אֶרֶץ.

פרק ב'

ימי, נהרי, הרי ועמקי הארץ.

הימים.

בתרא ע"ד ע"ב כי אתא רב דימי אר"י מ"ד כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה אלו ז' ימים ודי נהרות שמקיפין את א"י ואלו הן ז' ימים ימה של סבריא וימה של סדום ימה של חילת וימה של חילתא וימה של סככי וים אספמ"א וים הגדול, ואלו הן ד' נהרות ירדן ירמוך וקירמיון ופיגה עכ"ל. עוד שם ואמר רי"א ר ירדן יוציא ממערת פמיים, תנה"כ ירדן יוצא ממערת פמיים זמהלך בים של סיבכי ובימה של טבריה ומתגלגל ויורד לים הגדול וכו' עכ"ל (ובילקוט פרשת וזאת הכרכה בפסוק ים ודרום ירשה ים זה ימה של סופני ודרום זה ימה של טבריה עכ"ל סופני הוא ט"ס).

זמן הרבה טרחתי על מאמר זה למצוא ולדעת שמות אלה ע"פ המציאות, וברוך העוזר. ודקדקתי מה הוא חילת ומה הוא חילתא הלא אחד הוא? ועוד שאמר שמקיפין א"י וידענו שלא נמצא ים בצד דרום א"י כי שם הר שער ומדבר הגדול והנורא. והפשתי בירושלמי ומצאתי בסוף מסכת כלאים [פ"ט ה"ד] וז"ל ז' ימים סובבים את א"י ימא דבא ימא דטבריה ימא דסמכו ימא דמלחא ימא דחולתא ימא דשלית ימא דאפמ"א, והא איבא ימא דחמץ? דיקלימינום הקוה נהרות ועשאו עכ"ל (ועיין בירושלמי שקלים פ"ו).

ולהגיע לתכלית מבוקשנו אעתיק איזהו דברים וסיפורים טיוס'פון לרומיים. בחלק הספר הנקרא מלחמות היהודים ג' ז"י דברו ממחוז מי מרום (יהושע י"א ה') קראו ים סמכו (ובלשון ארמי וערכי סמוך הוא גבוה במסכת חולין [ג"ה ב'] נישלו הכליות

נח תבואות פרק כ"י מי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

וכו' אבל בסומכיה טרפה) והוא פירוש ותרנום מי מרום ר"ל תכונה.
ובאמת תכונת הים הזה היא על מחוז נכוח והוא הר נפתלי.
והנה נדע ים סמכו הוא מי מרום.

ובדרך מכאניאם לדמשק בערך ד' שעה וחצי למזרח
באניאס נמצא שם קיבוץ מים רבים ככרזה גדולה והערכיים
קוראים "בירפאת אלראם" ויש לו בהקיפו בערך 120 פסיעות,
וסמוך לו מעינות הרבה. ומצאתי עוד ביוסיפון שספר
שמלך פיליפוס בן הורדוס חקר שעין הירדן (במערות
באניאס) מחובר תחת הארץ עם ברכת פיאלא (מלשון פיילאתרנום
קעיותיו פוולותיו וכן במזרקי יין בפייילא חמר (עמוס ו'ו') שהוא
120 מיל (6 שעה) למזרח צעזאריא (דן) וצוה להשליך טוץ בכרזה
הנ"ל ויצא הטוץ במערת באניאס בעין הירדן) עכ"ל. ובירפאת
אלראם הנזכר הוא ברכת פיאלא. וכעת קוראין כל חבל הארץ ההיא
בל"ע "בלד אלחולי" לפי דעתי על שם חול הנזכר (בראשית י'
כ"ג בני ארם) ג"כ "בלד אלמאלחי" ר"ל חבל ארץ מלחית ששם
מראה הארץ כאלו מכוסה במלח (מסכת אהלות סוף פ"ג
שאכלתו מלחת) והמון עם קוראים ים סמכי הנ"ל ים חוילה על
שם חולי הנזכר.

ונראה לי שים חילתא הנזכר בש"ס וכירושלמי הוא ברכת
פיאלא הנז"ל, לפי שהוא בחבל הארץ הנקרא חולי כמו שכתבתי.
וימא דשליית נראה לי או שהוא מעות המעתיק וצ"ל
דאילת או שהיו קוראים בזמן ההוא לים אילת בשם שליית
והוא ים סוף אצל עציון נכר (דברים ב' ח' מאילת ומעציון גבר)
והוא סוכב א"י בצד הדרום כנודע. ⁽¹⁾

ים אספמיא הוא מ"ס כי ידוע שאספמיא אינו בתחום
א"י והוא רחוק מא"י מהלך רב כמו שנזכר במסכת גיטין*]

⁽¹⁾ וארץ ישראל הנזכר כאן הפונה תחום העמיד כונו טנאונר
[שמות כ"ג ז"ח] וייס סוף וגוי עד הנכר כי ויינויה הנזכרים הם
חוץ גבולי הסוכה צפרסת ח"ו והוא ים סוף ויס אפנאני.

* אינו שם אבל הוא בכבא בתרא דף ל"ח א'.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ נמ

שהוא מהלך י"ב חדשי. ובתוספתא דבתרא פ"ב נזכר שהוא מהלך ג' שנים (וי"א שהוא אי' ספאניא היספאניא ושפאניא) וצ"ל אפמיא כמו שגרים הירושלמי. ועד היום נמצא לצפון עיר פאמיא (עיין מקומו) עמק קטן הגקרא בל"ע "באכערעא" ר"ל ים קטן וכעת אין בו מים אכן נראה שהיה בימי קדם מקום קיבוץ מים רבים והנחל "אלעזי" (עיין מקומו) יורד בעמק־זה ויוצא ממנו. ואין ספק אצלי שעל זה כווננו מה שאמרו ים אפמיא.

ים דחמץ עד היום לדרום עיר "חמס" ים קטן הנקרא בל"ע "פאחר חמס". גם נקרא "פאחר קדיסא", והנהר "עזי" הנזכר לקמן נכנס בתיכו ויוצא ממנו וזה שאמר הירושלמי דיקלימינום הקוה נהרות ועשאו ר"ל שנעשה מנהר עזי הנזכר.

וא"כ יש להגיה בלשון בבלי הנזכר במקום סיככי צ"ל סומכי. ובמקום אפמיא צ"ל אפמיא ובמקום חילת (ובירושלמי שליית) צ"ל אילת.

ועתה אכתוב מהות ואיכות ים סרום וים כנרת וים סומכי.

י ם ס ד ו ם .

הוא ים המלח ונקרא בל"ע "פאחר לוט" ובלשון העמים ים המת. ארכו 11 פרסאות גרמניות ורחבו 4 או 5 פרסאות. כצר הדרומי הוא קצר ורחבו שם בערך פרסא וחצי. ועמקו שם 3 או 4 רגל *). על שפתו המזרחי והמערבי הרים וסלעים גבוהים. ובשפתו המזרחית דרומית נמצא איזהו פרסאות מישור מבורכת ופורי. מימיו צח ונקי אבל מלוחים עד מאוד יותר מכל מי הים זמר וחרוף עם ריח גפרית וכמעט אי אפשר להניחו בפה עבור חריפתו. לקחתי ממנו מעט כפי ויותר מחצי שעה נשאר מעם מררי

[*] התנלוות היותר חדשות כתבונת הים הזה הן: ארכו רק 10 פרסאות ורחבו היותר גדול רק שתי פרסאות ושמינית. עמקו היותר גדול 399 מטר, ועמקו היותר קטן (אצל החוף) 3.60 מטר, והוא נמוך 394 מטר מפני מי הים התיכון ומירושלם 1154 מטר. הירדן ישפך אל תוכו 6 מיליון טאן מים בכל יום ובמז' הולכים מ"ה הים הליך והפסוה בי לרגלי הים: החוק יהפך חלק גדול מהם להבל ואדים.

ס תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

וגפרית כפי. אם הושלך מלח בתוכו לא נמס. במאה חלקים
 מים יש 42 חלקים מלח*) 24 חלקים אדמה מררי מלוחית וחמוצית
 (זאלצוזיערע קאלקערדע) 7 חלקים נאטרום (נתר עיין מקומו) מלוחים.
 משקל המים בערך מים זכים מזוקקים כמספר 1000 למספר 1211.
 שקלתי מי ים המלח ומי ים יפו ומי בורות (מי גשמים) ומצאתי
 ערך מי ים המלח לערך מי ים הגדול כמספר 9 למספר 8 וערכו
 לערך מי בורות כמספר 9 למספר 7. (וידוע תדע שהיה בחדש
 ניסן שאז ירדו בו מי נחלים הרבה ובזה נקל מי הים קצת, אולם
 בימות החמה שכבר נתיבשו הנחלים יוסיף הרבה על כבידותו,
 וכמעט כל מה שהושלך בו לא נטבע, גם מי שלא ידע לשוט על
 הימים לא נטבע כמו שלא נוכל להטביע במים צנצנת רקח כן
 גוף האדם, כל כך חזקים המים¹). וכן מצאתי ביוסיפון בספרו מלחמות
 היהודים 4. 8. 8. שכתב שפספיאנוס הישליך בתוכו אנשים

* [עפי' החקירות האחרונות א' צרים המים בקרבם בחשבון מתמצע 25 חלקים
 למאה המרים חזקים והחצי מהם (בערך) הוא מלח ודנשארים הם כלארנאטרום.
 כלארמאנעוים (זהו נתון למים טעם מר ונועל), כלארקאלציום (והוא נתון להמים
 את שמנניתי: התדבקות) ועוד מיני המרים רבים שונים בכמות קלה. נקודה הרחיקה
 של המים הוא אצל 1050C

1) ויינוי כזדים וקשים הרצה וכמעט הוא נוסגר צין ההרים
 לא יטב שם הרוח לכן כוונעו חי אפשר לעצור עליו ספיקות כדרך
 כל הימים והנהרות***) וזה טעמו כנה פענוים צט"ס יוליכס לים
 המלח (נוסכת ע"ז פ"ג נו"ג). וצנוסכת פתחים דף כ"ח ע"א פירש רש"י
 ד"ה ים המלח: הנקרא "ויר צטיאה"***). עכ"ל, ר"ל ים המנוציב וכל
 וזה טעמו עליו נטבע לכן לא יעצרו עליו ספיקות יע"ט, והנוללות
 חיכה כן ובהפוך הוא כונו שאנרתי שקטה לטעמו צווינוי, ולא עוצרים
 עליו הספיקות ונסבה שכתבתי.

***) זה אינונם ביוסיפון מסופר כי בימי עברו אניות על סני ים המלח והאמריקנים
 שחקרו את הים הזה עברו עליו בשתי אניות מתכות שנים ועשרים יום ונס כעת תלך אנת
 שיט של הממשלה פעמים בשבוע להעביר דרכו את היושבים בעברו המערבי לקירק ועוד.
 *** [צ"ל "מיר בטומה" ובל"א "אסטט וע"ע". דאס טאדטע מעער"ו וזהו
 ים המלח שאין ספינה עוברת בו
 (המתרגם).

תבואות פרק בימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סא

שידיהם מקושרים על גביהם ואשר לא ידעו לשוט ועם כל זה לא טבעו במים עכ"ל¹). וכל מה שמונח זמן מה בו יתקבץ עליו מכסה מלחית ועור בעלי חיים הופשט מעט. ולא נמצא בו דבר חי לא דג ולא שרץ ואפילו הדגים אשר יבאו בו דרך הירדן ימותו תיכף כבואם שמה. וכן אם מביאים מי הים למרחקים ומשליכים בו דגים חיים ימותו תיכף. בתהומו נמצא כצה שחורה (שווארצר שלאם) ולה ריח רע. כשחר יעלו תמיד אדים הרבה וערפל גדול ממנו עד שגם פה עה"ק ראיתיו פעם אחת בימות הגשמים כדמות ענן גדול. ואויר אשר סביבו כל כך מעורב מחלקי מלח וגפרית עד שגם כבגדי האנשים אשר יעמדו זמן מה שם יתקבץ מכסה מלחית. בכל סביבו לא נראה דבר חי ולא עץ ולא ירק. ועופות קטנים אשר יעופו על פניו בעת עליית האדים הרבה יפלו מתים^{*}, אננים אשר נמצא סביבו הם דולקים ובווערים כמו פחמים (עיין לקמן במקומו). גם נמצא סביבותיו מין זפת שחור (ערד פעך) אשר הושלך מים חוצה כי שוט על פני המים^{**}) (ועיין במקומו). גם מלח הרבה נמצא בסביבו ועל שפתו אכן מלח זה לא יצלה לאכול כי הוא מר הרבה וריחו ומעטו זאלפטרי כמו שאכתוב במקומו. (פני מי ים המלח עמוקים 598 רגל מפני מי ים הגדול).

הירדן ונחלים קטנים נופלים בתוכו ועם כל זה לא יעבור הים משפתו ומוכח שיש לו דרך וחפירות תחת הארץ או לים

(1) צונסכת סצת דק ק"ח ע"צ כי אחת רצ דינוי חונר ונעולס
לח טצע גצרח ציונה דקדוס (פירש רש"י ופני סהנניס ונלוחין וכה
ונליחותן ונעכצו ונלצוצע עכ"ל):

(*) כך האמינו לפני ולכן קראו לו ים המתו אך בימים האחרונים הוכיח
הנסיך כי עופות שונים יעופו על פני הים ולא ימותו ומעט העופות אשר בסביבותיו
הוא רק מפני מעיט מים מתוקים ועצים ועשבים בהמקום הזה.
**] הוא החמר (אספאלט) ונקרא גם בלשון ערבי החמר ונראה היא הבצה
השחורה שהזכיר למעלה שיהי ו' והחמר יעלה מתהומו ויצף על פניו ובעת הרוח
יושלך על שפתו.

סב תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

הגדול או לים סוף*) (וזה כונת הכז"ל שילך הירדן דרך ים המלח לים הגדול או לפיו של לויתן).

ההרים שהם על שפת הים מכוסים כמעט תמיד באידים וערפל העולה מן הים. ואידים אלה מזיקים הרכה כי מבעם שמיבשים ומכווצים וזאת סיבת הדבר שנמצאים לפעמים הפירות שהם בעצי הרים הנזכרים בפנים יבשים ומעופשים ומלאים כמו עפר פחמי ואף שמראיהם כחוץ בריאות וטובות. ויותר נמצאים הרמונים והלימוני (ציטראנע) מלאים עפר. וזה הוא שהזכיר היוספון מתפוחי סדום שהם מלאים עפר (דברים ל"ב ל"ב כי מגפן סדום גפנס ומשדמת עמרה וגו')**).

בראש הר הזיתים נראה ים המלח ויותר אצל כפר אלעזריא (עיין אצל) ואצל כפר "אלאיזאוויא" בדרך ענתות, ושם נראה סמוך מאוד אכן הוא כמרחק 9 שעות. (מיחזקאל מ"ז נוכל לדעת מהות ים המלח בעת הזאת כי בעת הכל נהפוך מה שיכתיח שיהיו בימים ההם).

י ס כ נ ר ת.

נקרא כל"ע "פַּחַר מַּבְרִיא" לפי שטבריא על שפתו המערבית ארכו בערך 2 פרסאות ורחבו ג' רביעית פרסא ***). הירדן יורד

*) מפני הנמיכה הרבה של ים המלח מים התיכון אי אפשר כי תהיה לו איזה תוצאה למקום אחר. ומי הירדן הרבים הניפלים כתוננו יכלו ע"י ההבל והאידים היוצאים ממנו כאשר העידונו למעלה עמוד 59. ודברי רז"ל נאמרו רק בדרך אנדה.

***) לפי הנראה כיון על הפרי הנדל בסביבות יריחו הדימה בנדלו לתפוח או לרמון ומראהו מכהוץ יפה מאוד. אך תוכו מלא עפר ורקבון. אולם זה אינו מסבת אור ים המלח כ"א הוא מין פרי מיוחד הנקרא "פַּחַר" והוא הוא החֶחֶק הנזכר במיכה (ז' ד') ובדומית נקרא Solanum Sanctum ותרי הארץ יקראו לו "תפוח סדום" כאשר בארנו כהירושלמי שנה ג' עמוד 171.

***) המדידות וההקירות הראו לדעת כי הים הזה נמוך מפיני ים התיכון 191 מטר. איכו הוא 21 קילומטר ורחבו היותר גדוליניע לתשעה והצי קילומטר (אולם בסופו הוא הולך ומתקצר ותמונתו דומה מעט לתמונת הכנור, ולכן קראוהו העברים פְּנִיָּת או פְּנִיָּוֶת). עמקי על הים 50-70 מטר, ובמקומות אחרים מהלקי הצפוני הוא עמוק עוד יותר ממאתים וחמשים מטר. אך עמקו ורחבו ישתנה לפי מצב עתיד השנה וקרקעיתו מכוסה במקומות אחרים באבני בשן.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סג

לתוכו בצדו הצפוני סמוך לכפר תנחום (עיין מקומו) ויוצא ממנו סמוך לכפר סאמא"ח (כפר צמח), והוא לא יתערב עם מי הים וכמעט נראה דרך מהלכו בכל הים (בראשית רבה פ' ב' הירדן עבר בימא דמבריה ולא מתערב ביה מעישה ניסים יש בדבר עכ"ל). מהווים כנרת מכורכת ופוריה הרבה וים זה מתנגד לים המלח: זה מלוח וזה מתוק, סביכות זה הרבה ושממה וסביכות זה פוריה מלאה כל טוב, בזה לא דג ולא כל דבר חי ובוה ישרצו כל מיני דגים ושרץ המים, ועוברים עליו כספינות קטנות (ויושבי עבר הירדן מכיאים עצים למכור בטבריה דרך אניה כלב ים) וכמעט כל ימות השנה לא יש שם רוח, אכן לפעמים ינשב פתאום רוח גדול על הים המהפך ברגע אחת כל הספינות. יושבי טבריה שותים מי הים כי טובים וקלים הם, ופורשים בו מצודות דגים והם טובים ולפעמים יפלו גלי הים בעת הרוח הגדול בכתי העיר (פני מי ים כנרת עמוקים 585 רגל מפני מי ים הגדול).

ים סומכי הוא מי מרום

בלשון העם קוראים ים הוילה ולפי דעתי אינו נכון כי ים הוילה הנזכר בש"ס ובירושלמי הוא ברכת פיילא "פירפאת אל-ראם" כמו שכתבתי לעיל, ובל"ע נקרא ג"כ "פאהר חולי" גם קוראים "פאהר חים" לפי שסביבו זורעין חטים הרבה. גם קוראין "פאהר פאניאס" על שם עיר באניאס שהיא סמוך לו. והוא ב' פרסאות דרומית למעין הירדן (מערת פאמיס), ארכו כערך 1 פרסא ורחבו ג' רביעית. ורוקא כימות הגשמים נמצא בו מים עכורים (שלאמטיכט) שאינם טובים לשתייה ונמצאים בו דגים. אכן כימות החמה נתיבש ולא נשאר בו כ"א כצאים ומרעה, והערביים יבאו ויחנו שם עם מקניהם כל ימות החמה. גם גדל שם קנים ושוכנים שם אז היתו יער ובפרט חזיר היער גם נחשים הרבה (ויים זה דומה ליאור צירקניץ במדינת איליריא). הירדן נכנס בתוכו סמוך לכפר "מאלחא" שהוא על שפתו הצפונית ויושביה זורעין שם אורז אבל הוא משונה כמעט וכמראהו והוא אדמוני

סד תבואות פוק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

ובולע מים הרבה ולא נמצא אורו ככל הארץ כ"א במחוז ההוא ומביאים ממנו לעה"ק צפת ושכניה. וזה לשון הירושלמי ריש פ"ב דמסכת דמאי והא אורו בחולתה אבתר הוא סימוק הוא (ר"ל אדמוני) עכ"ל וכבר כתבתי שכל מחוז ההוא קוראין בל"ע "בלד חולי" או "ארד חולי" והיא חולתה הנזכר בירושלמי (ו). ועל שפתו המערבי שוכנים הערביים הנקראים ערב דופני על שם עיר דפני (רבלה) שתכונתה שם בימי קדם כמו שכתבתי כבר. וימים אחרים ים הגדול ים אילת (ים סוף) ים אפאמאי וים חולתא לא כתבתי כי ב' הראשונים ידועים הם ואין בגדר שלי להאריך בהם וב' הנשארים לא יש להעיר מהם.

הנהרות

הירדן

הירדן נקרא כן על שם שיורד מן (בכורות דף נ"ה ע"א) ממערת פמים (עיין מקומו) לדרום עיר באניאם בערך שעה א'. הערביים קוראים אותו עדיים כנרת "אל אורדאן", לדרום ים כנרת קוראים "אלשריאן" או "שריאת". בצאתו ממערה הנז' הוא קטן מאוד ואח"כ יתערב עמו נחל דן שיוצא בערך שעה א' וצפונת

(1) ויש לדקדק הלל רבליה (דפני) וכל נחוזי ההוא צמחוס עולי צבל כונו שכתבתי כבר צוקונו, ולפי לשון הירושלמי הנזכר מוכח שחולתה חו"ל כונו שהזכיר שם רבליה צבלרה תמרין צאלבס:נדריה חרוב צביארי (עיין מקומו) אורז צחולתה כונו צקיפרוס והלל כל המקומות אלה חוץ לתחוש' עו"צ הס. לכן נראה לי שאין כונת הירושלמי על אורז ים קווכבי ומוכח שיש עוד נחוזי אחר ששמו חולתא ושם נעלל אורז הרבה. ונלמתי אח"כ צפרק הכ"ל בירושלמי תני האורז שצחולת אנטיוכיא נותר צוקונו עכ"ל וכן נלמתי בזיקרא רבה פרשה ה' (חולת) (* אנטיוכיא : הרי ראי' שבוכת הירושלמי על נחוזי אחר שהוא קמוץ לאנטיוכיא והוא חו"ל אצל נחוזי ים קווכבי ח"י ננש הוא.

[* לפנינו הגרסא "המת של אנטיוכיא" וכן הוא במדרב רבה פ"י.

תבואות פרק כ"י מי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סה

מזרחית לעיר באניאס. גם נחל חספיא שקוראין בל"ע קורעוני ¹ והוא הגדול מכולם. ושלשה אלה מתחבויים ומתערבים ונקראים בכלל ירדן, ונכנס בים סומכי הנ"ל וכל מה שיוורד דרומה יתרחב ויתגדל. לדרום ים סומכי רחבו בערך ²⁰ פסיעות, לדרום ים כנרת בערך ⁸⁰, סמוך לירחו ⁹⁰. בשפת ים המלח ²⁰⁰ ולפעמים ³⁰⁰. וערך עמקו: לדרום ים כנרת ⁶ או ⁷ רגל, סמוך לירחו ועל שפת ים המלח ⁵ או ⁶ אמות, וכל זה בימות הגשמים (דבה"י א' י"ב ט"ז וכן יהושע ג' ט"ו) אכן בימות החמה יתמעט מאוד עד ³ רגל עמקו. ויוורד במהירות גדולה, ובמחוז ירחו מוכרחים היוורדים לטבול ולרחץ בו לקשר בחבלים זה לזה כדי שלא ישטפם, וכל מי שאינו קשור ישטף אף שיודע לשוט (*). כל כך נחל שוטף הוא. מימיו קלים וטובים לשתות. על הירדן נמצאים ג' גשרים, הגדול הוא חצי שעה אחר שיצא הירדן מים סומכי וקוראין "ג'ישר אַבְנֵי יַעֲקֹב" גשר בני יעקוב (באמרם על גשר זה עבר יעקב ובניו בכאן מחרץ אבל הוא טעות אצלם כי הוא בא לארץ לדרום בית שאן במחוז סוכות וישלם ושם עבר את הירדן, ואולי כשכרח חרנה עבר דרך גשר זה) והוא בנין אבנים ארכו בערך ⁶⁰ פסיעות ומלך הנוצרים "באלרואינו" בשנת ד"א תתע"ב (עיי' חלק ב') בנה אותו ואברהם פפאשא תקנו שנית (**). (ב' גשרים קטנים לדרום ים כנרת) וא' על הירדן במקום שיוורד הירמוך לירדן ונקרא "ג'ישר מיג'אמא" ר"ל גשר מקום קיבוץ המים על שם ששם מתקבצים מי הירמוך ומי הירדן (וא' על הירמוך סמוך למקום שנופל בירדן) וא' קטן סמוך לים כנרת מול כפר "סאמאח" ונקרא "ג'ישר אלקנאפיר" על הירדן (**). (ואיך יעברו

¹ ולולי נקדח כך על סם עיר קטנה קלרניח הנזכרת
בנוכחי צי"צ כ"ח ע"ט.

(* נוזמא קתני.

(** הנשר נקרא "ג'ישר בנאת יעקוב" גשר כנרת יעקב. זמן בנינו לא נודע והמלך באלרואין הרביעי בנה אצלו בשנת 1178 רק מבצרו וניזר פאשא פחת עכו תיקן את הגשר. (***) בשנת תרמ"ז בנה בית מועצות עירנו עוד גשר עץ גדול הרחוק כשתי שעות לצפון ירחו, ובשנת תרנ"ב חזקה וינבחהו הרבה מעל פני המים, עד כי גם הגשמים הרבים לא יכלו להעתיקו ממקומו. ארכו ⁶⁵ מטר, והוא נקרא "גשר ירחו" ומלבד הגשמים האלו יש בין הגשר הזה ובין הגשרים שלצפוניו יש מעברה גדולה הנמשכת בחבלים.

סו תבואות פרק כו ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

הערביים עם מקניהם ומשאייהם את הנהרות כלא נשירים אנאר
איה בחלק די*).

קישון (שופטים די זי).

נקרא כל"ע "נאהר מוקאטא" (גם הר הכרמל נקרא כל"ע "ראס
אלמוקאטא" ופרשו הריגה על שם שהרג אליהו שם את נביאי
הבעל**) גם נקרא נהר חיפה. הוא יוצא לדרום הר תבורי) ופנה
מערבית דרומית בעמק יזרעאל ובסוף עמק זה ילך דרך הרים עד
לפני מישור עכו כרגלי הר הכרמל ונופל למזרח חיפה בים הגדול.
מימיו זכים ומראהו ירוק, ובימות החמה הוא קטן מאוד, אכן
בימות הגשמים שירדו המים מהרי אפרים (ומהרי שומרון) יתרחב
הרבה וכל עמק הנזכר מלא מים כי הוא מתפשט לכל צד ואי אפשר
לעבור שם ימים אחדים. ולפי דעתי הוא

מי מגדו

הנזכרים (שופטים הי"ט) כתענך על מי מגדו ותענך לדרום
עיר מגדו בערך 1 שעה (כאשר אנאר במקומו) ושניהם בעמק יזרעאל
הנזכר, ולא נמצא שם כ"א נחל קישון והוא עובר על פני עיר מגדו
לכן נקרא מי מגדו (ובירושלמי שבעית [פ"ו ה"א] בתהום עו"ב
געתון ומי געתון הוא לפי דעתי מגדו ומי מגדו כמו שכתתי לעיל),
והמון עם קוראים מי מגדו לנחל שיוצא אצל מירון ועובר על פני
עיר צפת ועליו המחנות ונופל לים כנרת ונקרא בל"ע ואדי אמודו
אכן מעות הוא.

* את החלק הרביעי לא הספיק המחבר להוציא לאור, ונס בכת"י לא
מצאנוהו, ולכן נבאר אהנו א"ה בסוף הספר את הדבר הזה.

1) גם יולא לדרום מזרחית הר תבור נחל אחד הנקרא כל"ע שארר
על שם הכפר שארר שהוא עובר לדרום לו. גם נקרא ואדי צירע והוא
נופל לירדן לדרום גישר ויג'אנא צערך חלי שעה ובעל בפ"ו***) כתצ
שהוא נחל קישון שגם צרחה, כי ידוע שנחל קישון עבר כרגלי הר
הכרמל כמ"ס (חלבים ח"י"ח מי) ויורדס אליהו אל נחל קישון
וישטטס עס.

** הכרמל נקרא כפי הסופרים הערבים פְּרַמְלו והשערות ע"ד השם
"מוקאטא" רחוקה מאוד.

*** בפרק שביעי ובתוצאותינו עמוד קכ"ה, וכבר העירונו על זה שם בהערה
8, אך הנחל נקרא "ואדי נאלוט".

תבואות פרק בימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סו

קנה

הוא מנכיל בין אפרים ומנשה (יהושע י"ז ט'). בערך מהלך רביעית שעה מערבית שכם בדרך לג'ינין (עין גנים) מעין גדול הנקרא בל"ע "עין אלקאסאב" ר"ל עין קנה כי בלשון ערבי קנה אלקאסאב. ויורד מערבה ומשקה השדות עד שיגיע סמוך לשפת הים לדרום קאסאריא ושם נתרחב כבר ונקרא ואדי אלקאסאב ר"ל גחל קנה והוא בלתי חפך קנה הנזכר *).

כרית (מלכים א' י"ז ג').

לא נודע בבירור ושמעתי יש אומרים שהוא נחל קמן הנקרא בל"ע אלפאחא היורד הירדנה מול עיר שכם. אכן לפי דעתי אינו כי נאמר נחל כרית אשר על פני הירדן (מ"א י"ז ג') מוכח שהוא בעד מזרח הירדן. ונראה לי שהוא הנחל הנקרא בל"ע ואדי אליאס ד"ל נחל אליהו שהוא לדרום מחנים מול בית שאן (עין מקומו). והזכירו ג"כ בעל כפ"פ ולפי דעתי נקרא כן על שם שישב שם אליהו והוא נחל כרית (**). (בירושלמי תהומות פ"ח ה"ו) כדי שתפוח הכרית ע"ש).

שיחור לבנת (יהושע י"ט כ"ו).

הוא הנקרא בימי קדם בלשון העמים בעלום וכעת שמו בל"ע נומאן שבא ממחוז הרי כפר "מג'יל אלקרום" ונופל סמוך לעכו בים הגדול, ויש אומרים שהוא הנחל הקמן שהוא לדרום עכו ושמו בלשון ערבי ראמלע אביאד ר"ל חול לבן וידוע שמחול נחל שיחור לבנת היו עושים בימי קדם זכוכיות וזה שהורשין במסכת מגילה (ו' א') טמוני [זו טרית] חול זו זכוכית לבנה.

בשור (שמואל א' ל' ט').

כעת נחל קמן לדרום עזה שקוראין נאהר שריא שיצא מהרי יהודא ונופל לים הגדול.

[* נחל-הקנה נקרא עד היום בשמו העתיק "וואדי-קנה" והוא נרשם במפת הארץ. (***) הרב בעל הכפ"פ בפרק י"א (בתיצאותנו עמוד ש"א) אומר כי הנחל הזה נקרא "ואדי אליאבאס" אך שמע כי תשובה על תמיהתו—מדוע יקראו אותו וואדי אליאבאס? הלא להפך הוא מלא מים בקיץ וחורף—כי שמו המסתר הוא וואדי אליאס".

סח תבואות פרק ב' מי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

קדרון ושלוח.

אכאר אי"ה בביאורי עה"ה ירושלים.

בינאי נהרא חולין דף ז' ע"א

(וכן בירושלמי דשקלים פ"ז [ה"ה] גינאי שטף זיקין. וכן בירושלמי דמאי פ"א [ה"ג] והוה גינאי גבר) שם נחל קטן סמוך ל"גינאי" (עין גנים עיין מקומו) ובימות הגשמים יתרחב הרבה. וכדומה שמעשה ר' פנחס ב"י היה סמוך לפסח שנשא אחד חיטי לפסחא (עיין שם) וכזמן ההוא יתרחב לפעמים עד שאי אפשר לעבור.

נהרות עבר הירדן המזרחי

י בוק (כראשית ל"ב כ"ג).

נקרא בל"ע אלצארקא (על שם שעובר על פני המבצר צרקא בדרך אורחת הישמעאלים מדמשק למעקא) ויצא מהרי חוראן (עיין מקומו) והוא מפסיק בין מחוז מוראד שהוא לצפונה ובין מחוז "באלקא" שהוא לדרומה. והולך מערבה עד שנופל לירדן כמעט מכוון בין ים כנרת ובין ים המלח והוא מול שכם. הנחל הזה גבול בין ישראל ובין עמון. מרם שיגיע לירדן בערך שעה וחצי יוצא מהרים הגבוהים והולך במישור עד הירדן.

ארנון (במדבר כ"א י"ג).

נקרא בל"ע "אלמוג'ב" והוא יוצא אצל מבצר "קאטראני" ג"כ בדרך אורחה הנזכר והוא למזרח עיר "אלקארק" (קיר מואב עיין מקומו) כמהלך יום וחצי. והוא מפסיק בין מחוז "באלקא" ובין מחוז "קארק" הנ"ל. והוא הגבול בין ישראל ובין מואב, ונופל בים המלח למזרח חברון.

זרד (שם שם י"ב).

אינו ידוע בבירור. יש אומרים שהוא הנחל הקטן הנקרא

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ סמ

בל"ע "ואדי איפני חמאר" שהוא לצפון עיר קארק לדרום "ואדי מוג'יב" הנזכר ונופל ג"כ בים המלח (עיי'ן קיר מואב) .

ירמוך (פרה פ"ח מ"י).

נקרא בל"ע "זורמוק" גם "שריאת אלמאנדהור" גם "ואדי מצריב" לפי שיוצא אצל מכצר מצריב כהרי גולן (עיי'ן מקומו) ויורד למחוז "אמחיים" הוא גדר (עיי'ן מקומו) ולדרום ים כנרת בערך שעה וחצי נופל בירדן. בתחום הירדן כישיוצא מהרים כנב נתרחב עד 30 פסיעות אכן עד מישור ההוא הוא קטן ונמוך .

אמנה (מלכים ב' ה' י"ב).

במסכת בתרא (ע"ד ב') שזכרתי בתחילת הפרק נזכר בנהרות א"י קרמיון ופיגה, וכן במסכת פרה פ"ח מ"י וכתב הערוך שהם אמנה ופדפר זכן הדבר כאשר אבאר.

והנה מבאניאם לדמשק בדרך כפר מג'דל (מגדל) על הרים הגבוהים "גיבל הייש" (עיי'ן מקומו) נמצא בעמק בין ההרים הגבוהים אלה כפר א' הנקרא "בית אלגיאנא" ולצפון כפר זה בערך תחום שכת עין גדול ומימיו זכים ומיבים מאוד לשותות והוא נקרא בל"ע "אלבאראדי" (ר"ל הקר) והוא ילך צפונית מזרחית עד דמשק, והוא אמנה. ובימי הקדם היו קוראין אותו "קריזאהאאס" והוא קרמיון הנזכר. וכל יושבי דמשק מבני עמינו קוראים אותו אמנה כי כן מקובל אצלם. וקצתו עובר על פני העיר דמשק ומשקה את סביבותיו וקצתו עובר תוך העיר ויצא משם מזרחה. עד בערך ז' שעות נופל בים הנקרא "בחר מורג".

פרפר (שם שם).

בדרך דמשק ל"בעל ביק" סמוך לעיר "דיר ענון" (חצר עינון) כפר א' הנקרא בל"ע פיני (פיגה בג' דגושה) ולצפון הכפר זה מעין א' הנקרא פיני על שם הכפר הנזכר והוא ילך דרומית מזרחה ג"כ ע"פ עיר דמשק וסמוך לים "מורג" הנזכר

ע תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

לעיל גופל "הפיגי" לתוך "הבארדי" הוא אמנה. וכל בני עמינו קוראים ל"פיגי" הנזכר פרפר כן מקובל אצלם (בדמשק כותכין כגש דיתבא על נהר אמנה ופרפר והוא "כרדי ופגי") ושאר נהרות קטנות אבאר במקומם.

הרי הארץ.

הר לבנון.

לדרום עיר חמס מתחיל הר הנזכר ואצל "ראס אלשאקא" (הוא הר ההר) נכנס בים הגדול ומושך עד לדרום עיר צור עד "ראס אלנאקהורא" (בערך ד' שעות) ושם נכנס ההר משופע בים ועולים עליו כמו דרך הסולם (והוא סולמא דצור עיין במקומו). ראש הלבנון גבוה מאוד יותר מן "אלף רגל עד שנראה במרחקים ליורדים דרך אני" בלב ים במחוז אי קפרוס כמרחק ד' פרסאות. ורוב ימות השנה מכוסה בשלג ונראה לכן לכן שמו לבנון (ירמיה י"ח י"ד שלג לבנון). הנקודה הגבוהה שבכל הר הלבנון היא "ג'בל מאקמל". לצפון נקודה זאת שהיא לדרום עיר* (עדן יש כפר "כשירוראי" שם יער ארזים וכעת נמצאים שם בערך 350 ארזים**) לגדול שבהם יש כגזעו היקיפו בערך 40 רגל וגובהו 90 רגל. וכפי הנראה הם מכמה אלפים שנים.

ויוצאים ויורדים מהר הלבנון מעינות ונהרות הרבה, כאשר אבאר לקמן. (וזה לשון התוספתא סוף מסכת אהלות עירות שבלבנון מהורות שסמוכין לים ולנהרות).

למזרח הלבנון נמצאת בקעה גדולה הנקרא בל"ע אלכקעא ובעבר הבקעה זאת הלבנון המזרחי הנקרא מול לבנון (אנטי לבנון). בצד המזרח מגיע עד מחוז דמשק ושם יתמעט וישפיל מעט מעט. ובצד הצפון מגיע עד המדבר ועד מישור שבמחוז חמס ובצד הדרום מגיע עד מחוז דן או ליש. ועליו ב' ראשים גבוהים ג'בל שיך

(* איננו עיר כ"א כפר. **) מספר ארזים עתיקים הנמצאים בו הוא 377 וע"ד תכונת הלבנון לפרטיו ראה מאמר "הלבנון" בלוח ארץ ישראל שנה ג' לשנת תרנ"ח עמוד 72--96.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ עא

גם נקרא ג'בל תלג' (שלג תלגא) והוא הר חרמון וגובהו כמעט כערך מאקמל הנזכר והוא צפונית מזרחית לעיר חספיא. וראש הב' נקרא ג'בל חיי"ש והוא למזרח דן.

והנה ב' הרים אלה הלכנון ומול לכנון הם נקראים בפסוק הר לכנון. כי (שיר השירים ז' ה') כמגדל הלכנון צופה פני דמשק הוא דוקא המול הלכנון שהוא המזרחי כי על המערבי אי אפשר לומר צופה פני דמשק. כי בהבקעה הרחבה והלכנון המזרחי מונעים לראות פני דמשק. וכן (יהושע י"ג ה') וכל הלכנון מזרח השמש ודאי הוא מול הלכנון לא הלכנון המערבי.

חרמון

דברים ג' ח' ונקח בעת ההיא את הארץ מיד שני מלכי האמרי אשר בעבר הירדן מנחל ארנון עד הר חרמון צידונים יקראו לחרמון שריון והאמורי יקראו לו שניר וגו' ¹. הנה מוכח שכונת הפסוק על ג'בל חייש הנזכר לעיל כי הוא לצפון מחוץ גולן ושם החר הזה כמו חומה גבוה לרדת מטה במחוז עיר "בית אלג'אנא" 'במעין' (ברדי היא אמנה). אכן אין כונת הפסוק דוקא על ג'בל חייש בלבד כי פעמים הכונה בשם חרמון גם על הלכנון (המערבי) כמ"ש (שופטים ג' ג') והחוי יושב הר הלכנון מהר בעל חרמון עד לבא חמת. והנה מוכח שלפעמים כונת הפסוק חרמון על חלקי הרי מול הלכנון והלכנון המערבי ².

¹ עד היום יש כמה שונות להרים אלה. ההר שהוא לצפון מערבית דנעק נקרא צל"ב ג'בל זאניר (טניר) לצפון חספיא נקרא ג'בל תלג' (תלגא) למערב צעל ציק ג'בל לוצנאן.

² ובהקדמה זאת יש לפרט לשון הפסוק (תהלים קל"ג ג') כטל חרמון שיורד על הררי ליון עב"ל, וכל הנפרשים נרחו צבוכת פסוק זה: אכן מלאנו (דברים ד' ו"ז) ועד הר שיאון הוא חרמון ומובח שהר שיאון הוא צבכל חרמון וכונת הפסוק ליון כמו שיון ר"ל שיורד הטל מחרמון על הר שיאון שהוא חלק אי מהר חרמון וכמוך וספל מוננו. וצאמת מלאנו עד היום ג'בל טאנין למזרח צפונית

עב תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

נהרות הרי הלבנון

ד' נהרות גדולות יורדים מהר הלבנון וממול הלבנון. לצד צפון יורד נהר א' שלא מצאתי לא במקראי קדש ולא בדברי הכוזל והוא נהר גדול הנקרא בל"ע "אלעאזי". ודרשתי וחקרתי למה נקרא כן? ואמרו לי על שם שהוא עז ומורד לפי שהולך מדרום לצפון שלא כדרך כל הנהרות (וה"ל אכע"ז פ' וישב בפסוק וירד יהודה : הבא מפאת צפון של עולם לדרומו ; הוא יורד, ואנשי המחקר כינו כי זה אמת עכ"ל), וגם לפי שיורד בהמון גדול וכמעט לא. הנהיג לעשות עליו גשרים כי הוא שוטפים. (במקומות שהם על שפתו נמצאים שם מכני עמינו כותבין כגמ דיתבי על נהר מורד, והוא מלשון עז, עז פנים) ובעל המסעות ר' בנימין קוראו נחל יבוק אכן היא שנגה ומעות גדול. ובלשון העמים מימי קדם נקרא אַרְאָנְטִים והוא יוצא לצפון עיר בעל ביק בערך 5 ישעות מן ג'ורד דודניא והוא אחו גדול הנקרא כן והוא יורד צפונה על פני עיר חמס ויורד בים חמס הנקרא גם ים קאדישא כמו שכתבתי לעיל ויורד על פני עיר חמה (היא חמת) ועל פני עיר פאמיא ויורד בעמק פאמיא הנקרא אלכאחירעא והוא הי' ים פאמיא כמו שכתבתי, ועבר על פני עיר אנמיזוכיא ולדרום לה נופל בים הגדול. גם יוצא לדרום עיר בעל ביק הנחל הנקרא בל"ע "ואדי חאסמיא" ר"ל נחל המחלק והמחתך ובלשון העמים בימי קדם נקרא לעאנמיס. ויורד דרומית מערבית עד מחוז בקעה התחתית והוא מחוז בית רחוב ונופל לצפון עיר צור בים הגדול. (1)

עיר צירוח (עיין מקומו). ואס גם כאן כונתו על חלק הלבנון המערבי שסם הר סאנין הנזכר שהוא שיאין ונצואר כונת הפסוק אל נכון. [ביאר פשוט על הכתוב הזה כתבנו במאמרנו טוב מראה עינים מהלך נפש בה"ירושלים" שנה ג' עמוד 172].

(1) ומלחתי צספרי היטועאלים היטנים סצין לור וצין. לידון נאהר אלבעוד, ולפי מה שכתבתי צסמוך נאהר אלבעוד (עלייטרוס) ללפון ערקי. ולפי דעתי כונתם על ואדי חאסמיא ואולי הוא טעות הטעות סל"ל אלבעוד ר"ל לעאנמיס כי מלחתי ג"כ צספרי הס"ל סקוראס חסמיא הס"ל לבעוד ר"ל לעאנמיס.

תבואות פרק בימי נהרי הדי ועמקי הארץ הארץ עב

גם אצנה ופרפר אשר כתבתי כבר יוצאים מהר הלכנון
(ואלה הם די נהרות גדולות).

לצפון מחוז קיורואן לדרום מחוז הנבלי יורד נהר אברהים
הנקרא בימי קדם אדאָנים ונופל שם בים הגדול.
לצפון ערקא (אשר אכאר במקומו) יורד הנחל הנקרא בל"ע אלעוד
הנקרא בימי קדם עלייטהערום (ועיין מה שכתבתי לקמן בשם
גוברין. ואין כונת המדרש שם על עלייטרום הנזכר לצפון ערקי
כמו שאכתוב במקומו). גם נקרא בל"ע נהר אלפביר ר"ל הגדול,
ועמק נחל זה מפסיק בין הר הלכנון, ר"ל שם קצה הצפוני של
הר הלכנון. והעמק זו מושך מחמה עד ים הגדול.

לצפון עיר בירות יורד הנחל הנקרא בל"ע נהר אלפלבל (כלב) יש
אומרים שנקרא כן על שם שישבו כסחוז ההוא מכני העוים שעבדו
את נכחו (מלכים ב' י"ז ל"א) שהוא כלב כמו שאמרו חז"ל בפרק
די מיתות [סנהדרין ס"ג ב'] ונקרא נהר ההוא על שם אלילם.
ובימי קדם נקרא נהר ההוא ליציאוס.

בין בירות ובין צידון למערב עיר "דיר אלקאמר" כחצי שעה
יורד הנהר הנקרא בל"ע "אלתאמור" גם נקרא "אלקאדי". ובימות
הנשמים יצא משפתו עד שיתפישט לנחל שומף ואי אפשר לעבור
עליו והאורחים מוכרחים לעמוד לפעמים 6 או 8 ימים עד שיחזור
לנכולו. גם נמצא לדרום צידון כשתי שעות נהר צאביראני.
ואזכיר שמות המחוזים ושמות מקומות בהר הלכנון אשר
נמצאים במקראי קדש ובדברי חז"ל בבלי וירושלמי. ואל תאמר
שאזכיר כל המקומות אשר נמצאים בהר הלכנון כי לא תכלית
כונתי לכתוב ולחבר ספר סיפורי כ"א לדעת ולפרש כונת הפסוקים
ודברי חז"ל, ולכן לא אזכיר כ"א שמות דברי קדש ואף שמעטים הם.
ואחקור על בעל גר בכקעת הלכנון (יהושע י"א י"ז) בעל
המון (ש"ה ח' י"א) בעל חרמון (שופטים ג' ג').

כבר כתבתי שהלכנון יחלק לב' חלקים המזרחי והמערבי
ובניהם בקעה גדולה הנקראת גם בל"ע "אלבקעא" ובימי
קדם בל"י נקראת "כאלעזריא" (חול בראשית י" כ"ג).

עד תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

והיא מנעת בצד הדרום עד מחוז צור ושם נקראת בל"ע בקעא תחתאני ר"ל בקעה תחתית והיא בקעת הלבנון ולכוא חמת כמו שכתבתי כבר.

והנה מצאנו במלחמת יהושע עם המלכים על מי מרום ויבואו עליו הכנעני ממזרח ומים וגוי וההוי תחת הרמון בארץ המצפה (יהושע י"א ג'). ולפי דעתי המחוז בעמק המזרחי של "גבול הייש" שזכרתי לעיל הנקרא הייש שאקארא ושם עד היום "תל ג'ובע" (גובע) די שעות לצפון קאנייטרא והוא מצפה כי גבע נקרא פעמים מצפה שהוא גבוה ומשם רואים למרחוק. והנה הנם יהושע וירדפם לצד מערבי עד צידון רכה ולצד המזרח עד בקעת המצפה הנזכרת). ושם (פסוק ט"ז) ויקח יהושע את כל הארץ הזאת וגוי ועד בעל גד בבקעת הלבנון תחת הר הרמון וגוי נראה שבעל גד הוא בין ב' נקודות הנ"ל מחוז צידון ועמק הייש שאקארא. ונראה לי שהוא דן ליש הנקרא כעת בניאס. וידוע שבמחוז ההוא היה מושב אליל יון הנקרא פאן כנודע מספרי הכלי היונים (מיטהאלאגיע) ומערת פמיס בניאס נקראת כן על שם האליל הנזכר כמו שנמצא בכתב חרות על אבני המערה) ואין ספק שגם בימים ההם בזמן יהושע היה שם אליל אחר והוא בעל גד (מלישון העורכים לגד שולחן ישעי"ה ס"ה י"א) ובמחוז ההוא (לצד צפונית מערבית) תכונת עיר תרנגולה וגם שם היה מושב אליל תרנגול כמו שנזכר נרגל באנשי כות, ומחוז ההוא מוכן לבית אליל מימי קדם גם בני דן העמידו שם את פסל מיכה, ירבעם העמיד שם עגלי הזהב. ומי יודע אם לא גם שם בעל המון (שהוא בעל גד) על שם "המון" "אמון" כנודע בספרים הנ"ל (2).

(1) הנקודה הדכוויית של ג'ובע הייש נקרא צלשון ערבי של פאלאס הכוונה הר יהושע, כי יהושע מכונה צלשון ערבי בשם פאלאס, קום, והעם עד שם הגיע יהושע צמלחנתו עם מלככי כנען.
אלבד שהערה רחוקה היא במאד, לא מצאנו בכל ספרי הערבים שיהושע נקרא בשם פאראשו, והוא נקרא אצלם סתם בשם יהושע.

(2) ואלדבר הצלים, אליל אחד שצדו יושבי מזרים ויושבי ארץ יון נקרא אמון והוא הנזכר יכונים וי"ו כ"ה אמר ה' לצלות אלתי ישראל

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי זעמקי הארץ הארץ עה

ומצאתי שכזמן מלחמת הנוצרים נקראת "בניאס" — "בעליאס"
ואין ספק שנקרא כן על שם בעל גד שמו הראשון בזמן יהושע.
מכל דברים אלה מוכח שבעל גד בבקעת הלכנון הוא "בניאס".
ועל ידי חקירתי ודרישתי בעז"ה נודע לי שהר הלכנון
נחלק כעת לששה עשר מחוזים ולא אזכיר כ"א שימותם נזכרים
בדברי חז"ל כמו שכתבתי כבר.

ואכתוב כעת דוקא מעיר טראבלום לצד דרום הכונה ממחוז
הד החר, אכן מה שהוא לצפון הר החר אינו בכלל א"י ואזכירו
א"ה לקמן בפרק תולדות בני נח.

"טראבלום אלשאס" (טריפאלי) והוא טרפליא הנזכר עודא
ד' ט' והיא נקראת בלשון הפסיק סין (בראשית י' י"ז) ומצינו
בירושלמי (שבת פ"א רשב"ל הורי באטראבלום) (היא טראבלום).
וכן תרגום רבסעה"ג ואת המיני, טראבלוסיין; ולצפון עיר הנזכרת
במחוז "אלזאוע" עד היום כפר א' הנקרא בל"ע אלסיני גם
נקראת פינים (בתשובת מהרי"ץ סימן ל"ו). טראבלום רחוקה
מהים בערך חצי שעה ונחל אחד עובר בתוך העיר הנקרא בל"ע
"אבואליא" (וכותבין בגט שם דיתבא על נהר מורד ולא ידעתי
הכונה כי לנהר עזי (אראנטיס) קוראים מורד ונחל "אבואליא"
ודאי אינו נהר עזי ואולי המעם ישנם "אבואליא" פונה צפונה כמו
שכתבתי לעיל בנהר עזי) וכעת לא נמצאים שם מכני עמינו
כ"א בערך שנים עשר משפחות בעלי בתים ויש להם
בית הכנסת גדולה בנין חזק מימים קדמונים, ומיכח שהיה שם

הנני פוקד אל חנוך ונח וגוי ועל נזכרים ועל חלשים וגוי, ועל סם
חליב זה נקרא העיר ונשצ החליב "דיאספאלוס" ר"ל עיר חליב. ולפי
התרגומים היא עיר אלכסנדריא (עיין לקמן צוקומו וצלסון פסקתא
דנתי שהצאתי סם) ויש חוורים שהיא עיר "טהעצע" וכעת חרבותיה
מפורסמות צחלק נזכרים הגזום וחולי צת פרעה ונלך נזכרים אשת
שלמה הנלך קראה הנקום ההוא צעל חנוך (כמו חנוך) על סם חליב
נזכרים, כנזכר נזכרים ח' י"א ח' וחולי גם סם צעל על סם חליב "צעלוסי".

עו תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

קהל גדול מכני עמינו. בזמן ר' בנימין בעל המסעות נחרב טראבלום ע"י הרעש ונהרגו כמה יהודים, וכתב יד"ל בימים ההם הרעישה הארץ של "טריפולי" ובסה הרבה מן הגוים מן היהודים כי נפלו הבתים והחומות והיתה מפולת באותו זמן וככל א"י מתו יותר מעשרים אלף בני אדם בימים ההם עכ"ל. וכן כתב ר' יוסף הכהן בדרף כ"ב ע"ב וז"ל והי לתקופת השנה שנת 4932 והי רעיש גדול בארץ המזרח וכו' ותפול טריפולי וימותו וישיביה וגם "אנטיאוקיא" (אנטיוכא) נפלה כמעט כלה וכו' עכ"ל.

לדרום טראבלום יש מחוז הנקרא "אלקורא" ושם כפר סביל ואולי הוא בית סבל הנזכר בתרגום יב"ע בפרשת אלה מסעי וכן בירושלמי שביעית פ"ו (ה"א) בתחום עו"כ, אכן קשה וכמעט אי אפשר לומר שער מקום ההוא החזיקו עו"כ*. למזרח דרומית מחוז הנזכר יש מחוז אלדאניע ושם נמצאים הארזים שכתבתי לעיל.

זין עיר טראבלום וזין עיר ציבלום (עיין צמנד) נמצא עיר צאטרוס על שפת הים היא עיר צאטרוס צאדן צידונים (פיניכיל) שהזכיר יוספון צחלק קדמוניות ס' ז'.

למערב ג'בל מאקמיל אשר זכרתי לעיל שם מחוז "אורד (ר"ל חבל הארץ) אקלוק" והוא קלקאי שזכרתי לעיל כביאר תריב"ע אולם דקלקאי.

לדרום מערבית מחוז הנ"ל מחוז ג'בל (גבל כג' דגושה) הוא ארץ הגבלי הנקרא בימי היונים כיבלום. ולמזרח מחוז הנזכר על נהר אנרהים הנז"ל נמצאת עיר אפיקא והיא לפי דעתי עיר אפקה הנזכרת ביהושע י"ג ד' עיין שם.

במחוז אלשאהאר נמצא הכפר "אמי" ואולי הוא שנזכר בירושלמי נדרים פ"ד (ה"ט) ר"י טכפר אמי. וכן בירושלמי סוף יומא [פ"ח ה"ה].

* מלבד זה אין להשערה זאת כל יסודו כי בתרגום יב"ע הנרמא "בית סבלי וגם המהבר בעצמו מביא למעלה עמוד ל"ב ל"ג "סבל" בכי לא בכי וגם בירושלמי דפוס וויניציא הנרמא בית סבל בכי.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ עז

במחוז אלשוף (שהוא מחוז עיר בירות) למזרח עיר מאר האנא מעין אחד הנקרא בל"ע "עין אחאב" ומימיו נופלים לנהר אברהים הנ"ל. ולפי דעתי הוא באר אחאב הנזכר במסכת פרה פ"ח מ"א באר אחאב ומערת פמ"ים כשרה. וכתב הברטנורה לא אתפרש היכן הוא והא קמ"ל דמים חיים הם עכ"ל. ובמחוז הנ"ל נמצא כפר א' הנקרא ביותאתיר והוא לפי דעתי שיבוש הלשון והכונה על עיר ביותר הנשנה סוף מסכת חלה נמ"ן נתאי איש תקוע הביא חלות ביותר ולא קבלו ממנו והטעם לפי שהוא בחלק שלא כבשו עו"ב. ועין בתויו"ט שם שדחק את עצמו שסבר הוא ביתר הסמוך לירושלים — אצל מלחא — (בירושלמי ובספרים ישנים מצאתי ביותר לא ביתר כמו שהוא בספרים שלנו).

במחוז "אלג'ורד" עיר "במחון" וידוע תדע שאינה במח הנזכר בערי הדרעזר (שמואל ב' ה' ה') כאשר אבאר במקומו (עיר זאת נזכרת בתשובת מהריט"ץ סימן ל"ו).

בבקעת הלכנון (כין לכנון המזרחי והמערבי) נמצאות עד היום חרבות עיר "בעל ביק" הנקראת בימי קדם "העליאפאליים" (בעל כינוי לשמש, צעק מן צקס ולכן נקרא Heliopolis.) (ר"ל עיר השמש) ונמצאים בהן אבנים 60 רגל ארכם 12 רחבם וכן עובים. וכנ"ן זה נראה שהיה מפואר מכל בניני הארץ והוא מלאכת שלמה המלך ומבהיל עיני רואה עד שכמעט יאמר שמלאכה זאת אינה מלאכת גדר אנושי. והיא בעלת בלבנון הנזכר מלכים א' מ' י"ח וי"ט חכן לפי דברי יוספון קדמוניות פ"ס ח"ג חכונה עיר בעלת שבעה שלמה אינה נחוקה "עיר גזר ע"כ אולי היא עיר "בעל" בחלק דן (ע"ן "קומו) ואין ספק אצלי שהוא מה שנזכר בסוף מסכת מעשרות שום בעל בכי. ר"ל שום שגדל במחוז בעל ביד (ביד בכ' דגושה) וי' ליחוס כמו ראובני שמעוני. והברטנורה כתב ול"ג שום הגדל בהר הלכנון שכן בערבי קוראים ללבנון "בעל" עכ"ל. ולא שמעתי מעולם שקוראין בל"ע ללבנון בעל כיא שבדאי כונת המתניתין על "בעלביק" שהוא במחוז לבנון ¹. (ואולי היא

¹ (1) וכהז' ר' צימין. בעל הנוסעות וז"ל ומסס לבעלציק מלי יוס

עַח תְּבוּאוֹת פּוֹק בִּימֵי נַהֲרֵי הַרֵי וְעַמְקֵי הָאָרֶץ הָאָרֶץ

"עין ככי הנזכר כמסכת ע"ז דף י"א ע"כ ויקוע ששם הי' בית אליל
לישמש ולכן שמה העליאפאליס ר"ל עיר הישמש).

בנין חזק זה החריב והרס מאמארלאן שעלה מארץ המזרח
וכבש כל ארצות המזרח (כאשר אבאר אי"ה בחלק ב') בשנת 5162
(1402) מה שנישאר שלא הרס נחרב בשנת 5518 (1758) ע"י

הרעש הגדול שהי' כבקעת הלבנון ובגליל כשאזכיר במקומו.
לדרום בעל ביק בערך ו' שעה הכפר "ראבכא". ולפי דעתי
הוא רבכה הנזכר שם אצל שום בעל ככי ובצל רבכה (בחילוף
אותיות כדרכם בלשון ערבי).

לדרום מזרחית בעל ביק בערך 9 שעות עיר "זאחלא" וגויי
הארץ מראים שם קבר נח ועליו בנין. וכל אוהכי האמת לא יטה
אזנו לדברי ההמון בענין זה. הלא יודעים קבר משה בעבר
הירדן המערבי כמו שאכתוב במקום אחר. גם לדרום עיר חמס
סמך לים חמס מראים ג"כ קבר משה וקוראים הכפר ההוא קבר
משה. קבר איוב מראים בקושמא גם בעבר הירדן (עין כפ"פ בפרק
י"א לתוצאותינו עמוד שי"ל) גם בארץ ארמיניא. גם בארץ הודו
על גבול ארץ פרס גם בארץ ארמיניא סמוך להר גיודי שעמדה
עליו תיבת נח (עין בקמומו) מראים קבר נח¹).

הלכנון המזרחי בצד הצפון כמעט הוא כולו חרב ושטם.
כ"א בצד הדרום יש בו ישוב. ואיני מזכיר כ"א מקומות אחרים
כמו שכתבתי כבר לעיל.

לדרום גיבל שיך הגבוה (הוא הר היסלג והוא הר חרמון)
יש מחוז אלהספיא ושם עיר חספיא הנזכרת בירושלמי דמאי פ"ב

והיא צעלת צקעת הלכנון אשר צנה שלמה הונך לצת פרעה וצנין
הארמון ואלכנים גדולות, אורך האצן 20 זרתות ורחבה 12 זרתות
ואין צין אצן ואצן כלום. ואוונרים צני אלס שלס נעשה צנין זה
אלס ע"י אשנדאי עב"ל.

¹ עיין חרנוס איכה על פסוק שישי ושנחי צם אלום יושפת צלרן
עון מדיח וכו' צלרעל ארמיניא וכו' ושמע קלס שאיוב ישב צלרמיניא.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקן הארץ הארץ עמ

היא נוב חספא וכפר צמח. ולדרום עיר הנזכרת ירד נחל חספא בליע קורוני (עיין ירדן) דרומה למחוז הן ומתערב עם נחל הן ועם הירדן. מעבר נחל זה לצד מערב כפר אביל הוא אבל בית המעכה והוא לצפון ים סמכי בערך 5 שעות. וסמוך לאבל הכפר "אבל אלקמח" גם "אבל אלקרום" (ואינו אבל כרמים הנזכר שופטים י"א ל"ג כי זה בארץ גלעד לצד עמון) ומכני עמינו יושבי עיר חספא מוליכים מתייהם לכפר "אבל אלקרום" שבעבר הנחל כי מקובל אצלם שנחל חספא הוא תחום א"י וכוונתם תחום עולי בכל כשהארכתי כבר לעיל.

לצפון "אבל קמח" ולדרום "אביל" (בית המעכה) הכפר צרדה ושם קבר יוסי איש צרדה, גם קוראים כפר זה "כפר חמאם". וסמוך להכפר הנזכר כפר כרתותא וכעת חרב ושם קבר ר"א איש כרתותא. ואולי היא עיר כרותי שהזכיר יוסיפון שזכרתי לעיל.

יושבי הר הלכנון ומול הלכנון הם רובם מאמונת "דורסי" (1) (והיהודים קוראים אותם פלשתים אולי מקובל אצלם שהם מפלשתים) והם תחת מושל אחד היושב בעיר "דיר אלקאמר" שהיא למזרחית צפונית צור בערך 8 שעות. וקוראים אותו "אמיר אבישיר" (**) והם שמופס בזמם ואינם מגודרים כעריות. מלאכתם מלאכת המשי ויש מהם גם עובדי אדמה ובפרט היין שבמהום טוב מאוד. וגם נמצא שם גם צמר גפן.

גם כיושבי הר הלכנון מאמונת הנצרים הנקראים "מאראניטי" והפאטריארך אשר להם יושב בבית תפלה בעיר "קאנאבין" במחוז "אלדאניא" והם תחת ממשלת "האמיר" ולפעמים מלחמה ביניהם כמו בשנת תר"ג ונהרגו אז הרבה מהנצרים ובעת הזאת חרש

(1) ואולי הוא נה סזכר בפסקתא רצתי פרטה ט"ו דרס נחום ז"ר קינואי צנריקים ר"ל בעיר שהיא צנחז טריסי ("דורסי").

(*) בשנת ת"ר נכנסו גם הדרוזים תחת ממשלת השולטן יר"ה.
(**) בכלל מהווקים הם את אמונתם בסד ולא יגלוה לאיש הר.

פ תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

סיון תר"ה ג"כ מלחמה גדולה ביניהם והם הורגים מהנצרים עד אין מספר כי ידם תקיפה).

גם נמצא בהם מעטים שהם מאמונת הישמעאלים וגם אלה

תחת יד האמיר .

בשלישה מקומות בהר הלבנון נמצאים מבני עמינו דהיינו

בטראכלוס שזכרתי כבר ובדיר אלקאמר (נמצאים בערך 80

בעלי בתים רובם סוחרים) וכחספיא (בערך 80). והם אהובים מאוד

לאנשי דורסי, והם אנשים חזקים אנשי חיל ועובדי אדמה כמו

גויי ההר. גם בנותיהם רועות צאן עם קשת ורומח בידיהן ללחום

עם חית השדה ואורבים. זה עשרים שנה (תקפ"ה) יצאה נערה

יהודית בעיר חספיא עם צאנה השדה וקשתה במתנה והנה בא

ישמעאלי אחד לענותה כי כשדה מצאה ואין מושיע לה. ותזהיר

אותו לאמר אל תגע בי כי מות תמות בידי, ולא שמע אליה

וגו' ותקם ותשליך עליו בכלי המשחית וימת לעיניה. וכאשר בא

הדבר לפני הישופטים ויהללו בשערים מעשיה .

בשנת תקצ"א כשמרדו יושבי גלילת סאנור (עיין מקומו)

כעבראלא פאשא בעכו והם במבצר סאנור הנזכר ומשחיתים בחיל

הפאשא ויבקש הפאשא מאמיר לשלח לו מבני מדינתו אנשי

חיל יודעי מלחמה: וישלח לו האמיר בערך מאה אנשים יהודים

מדיר אלקאמר ומחספיא ואלה ככשו את המבצר ויהיה להם לשם.

והפאשא בחמת אפו החריב המבצר עד היסוד כו והוא חרב

עד היום הזה.

האמיר הוא תחת ממשלת המלך בקושטא ומשלם לו

המס (אם יטיב בעיניו כי לא מפחד בנקיקי הסלעים ובהרים

אשר עד לב השמים וכמעט הוא מלך). אכן אברהים פאשא

הכניע אותם בשנת תקצ"ח וקָלַחם עמהם זמן רב עד שכבשם תחת

ידו *). בשנת תקצ"ד כשהיתה מלחמת הפלחים בארץ וכשהחריבו

(* כבר העירונו למעלה עמוד הקודם כי משנת ת"ר והלאה פרום כל שבטי הדרוזים

ויתרו השבטנים הנזכרים לממשלת השולטן יר"הו יבהר הלבנון יושב פחה מיוחד

העיצר ביושבו עפ"י תנאים מיוחדים תחת חסות השולטן יר"הו.

תבואות פרק כ"י מי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ פא

ע"ק צפת תו"כבא האמיר עם חילו והציל היהודים מיד שונאיהם
(כמו שאכתוב במקומו) כי בזמן ההוא כרתו ברית עם אברהם
פאשא. אכן בשנת תקצ"ח הג'ל בעת מלחמתם עם הפאשא
באו פתאום ושללו את כל היהודים יושבי צפת כאשר אאריך
במקומו. א"ה.

נשלם ביאורי הר הלכנון
ה' צבאות על ירושלים גנון.

הרי הגליל *

כבר כתבתי איכות הר הלכנון שהוא כחלק הצפוני א"י.
ועתה אכתוב מהרים אחרים אשר בארץ ואלך ונוסע הנגבה.
כמו שמתפשט "ג'בל שייך" ע"י הרים גכנונים (נידריגע
גענירגסקעטמע) לצד דרומית מזרחית והוא "ג'בל חייש" פן
מתפשט ע"י הרי גליל העליון שהוא הר נפתלי לצד דרומית
מערבית ושניהם סוככים המישור ים סמכי. בצפון מערבית לים
הנזכר מתחילים הרי צפת והם חלק מחלק הדרומי של "ג'בל
שייך". מגשר בני יעקב בערך שעה וחצי מישור ואח"כ מתחילים
הרי נפתלי ועולים מעלה מעלה בערך שעה וחצי עד ראש ההר
ההוא הנקרא ג'בל צפר ר"ל צפת ושם נראה ג'בל שייך בצד צפונית
מזרחית. מראש הזה לצד דרום, הדרך מעט מטה מטה, ובערך מהלך
ג' שעה נמצא עיר צפת ובראש הר צפת נראה ים כנרת לצד דרום.
בדרך הר תבור בערך 6 שעות נראה כמישור השפלה ההיא שורות
הרים. מצפת לצד צור בצד צפונית מערבית מהלך 6 פרסאות וחצי
הדרך למחוז מבורכת וארץ גכנונים. למערב צפת נראה ביום צח
הים הגדול אצל עכו. לצד ציפורי מישור מכורך הוא מישור זבולון
(במסכת מגילה דף ו' ע"א והאמר ריש לקיש לרדי חזי לי זבת חלב
ודבש דציפורי והוא ט"ז מיל על ט"ז מיל עכ"ל). מעיר נצרה

פב תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

(Nazareth) למכריא ארץ הרי ואה"כ מטה מטה הרים זקופים, לים כנרת ירידה בערך מהלך שעה אי. מנצרה דרומה לעמק יזרעאל ירידה בערך מהלך ג' רביעית שעה.

ארץ הגליל (מלכים א' טו י"א) הוא מישור גבוה, לצד מערב משפיל מעט מעט לעמק הים אצל עכו, לצד דרום משפיל לעמק יזרעאל, לצד מזרח לעמק יסכנרת ולמישור הירדן העליון משפיל הריבה.

גליל עליון וגליל תחתון.

מסכת שביעית פ"ט מ"ב ב' ג' ארצות לביעור וכו' מכפר חנניה ולמעלה כל שאינו מגדל שקמין גליל העליון ומכפר חנניה ולמטה וכו' גליל התחתון ותחום מכריא העמק עכ"ל.

וזה לשון היוסיפון בספרו מלחמת היהודים 1, 3, 3 ארץ הגליל נחלק לגליל העליון וגליל התחתון.

גליל העליון רחבו (מדרום לצפון) מפרסאבא עד הכפר בעקא. ארכו (ממזרח למערב) מכפר תללא סמוך לירדן עד מעראט (מערות).

גליל התחתון רחבו מכפר "קאללא" (נ"א גינעא) בעמק הגדול עמק יזרעאל עד פרסאבא. ארכו ממכריא עד עיר זבולון סמוך לעכו עכ"ל. גם כתב שנכול הצפוני הגליל היה מגיע עד מחוז צור עכ"ל.

ואחוקור ואדרש להשוות שתי לשונות אלה דהיינו לשון המתניתין דמסכת שביעית עם לשון היוסיפון. והנה לפי לשון המתניתין ה' כפר חנניה הנקודה האמצעית בין גליל העליון לגליל התחתון, ולפי לשון היוסיפון היא פרסאבא. כפר חנניה ידוע עד היום שנקרא כעת "כפר ענן" אצל כפר "פראדי" לדרום מירון

⁽¹⁾ ציווי בית שני נחלקה נחלת ישראל לשלושה חלקים יהודה (Judäa), עבר הירדן (Peräa) והגליל (Galiläa), ועיין לעיל שם יוסיפון, ג' ל' ב' ה' ע' ל' י' ו' החלק הצפוני נחלק אשר ונפתלי, ג' ל' ב' ה' ס' ט' ו' החלק המזרחי נחלק יששכר וזבולון.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הדי ועמקי הארץ הארץ פנ

בישעה וחצי (כאשר אכאז במקומו). ואמרת שכתוב הוא היתה תכונת עיר בירסאכא שהזכיר יוסיפון. גם מצאתי ביוסיפון בספרו מלחמת היהודים 2, 20, 6 שכתב שהחזיק הוא (המחבר) עיר ומבצר סאב בגליל העליון עכ"ל, והוא בלתי ספק מבצר עיר צפת והוא קוראה סאב (או צאף כי לא זכינו ליוסיפון לרומיים בלשון עברי כ"א או בלשון לאמיני או בלשון יונית ולא נוכל לדקדק בשמות כי נשתנו בהעתקות ללשון עברי) ועד היום בתוך עיר צפת מבצר אחד והמון עם אוטרים שהוא "זרפת" ואין זה זכרון כמו שאכתוב במקומו. וגם עד היום סמוך לצפת כתחום שבת הכפר "ביריא". והנה לפי דעתי ביר סאכא הוא ביריא של צפת. וכפר ענן הנזכר כמעט בחוש אחד עם ביריא של צפת הנזכר (אף שצפת מעט צפונית).

כפר בעקא נראה לי שכונתו על הכקעה התחתית של בקעת הלבנון שזכרתי לעיל שמושכת עד מחוז צור וגם הן וכנ"אם בעמק לבית רחוב וכל מחוז ההוא בכלל הבקעה, ואפשר בזמן המחבר ה"י כפר בעקא בעמק ההוא ועל שם הבקעה נקרא הכפר בעקא. ולולי שכפר בקיעין שדוא לצפונית מערבית צפת אינו דחוק מצפת כ"א בערך 4 שעה וחצי הייתי אומר שכונת היוסיפון על כפר זה. אכן אין סברא לומר שלא יתרחב גליל העליון כ"א 4 שעות וחצי, ומוכח שאין כונתו על בקיעין הנזכר כ"א על כפר אחר שהוא יותר צפונית, עם כל זה נראה לי שבקיעין הנזכר נקרא כן שתכונתו גם קצת כבקעה הנזכרת שמושכת עד מחוז ההוא. כפר תל לא סמוך לירדן. נראה לי שהוא חרבות הנקראות כעת "מיללוס" בשפת הצפונית ים כנרת לצפון מקום שנכנס הירדן בים בערך שעה אחת.

מעראט נראה לי היא עיר "מער" (מערה) שעה אחת למזרח עיר כבול (מלכים א' ט' י"ג) (עיין מקומו):

בסלק סלפון (גליל) ה"י אז עיר נדון (יחוסע י"ב י"ט) עיין לקמן סדק ג' אל"א עלכים.

גליל התחתון מכפר קאללאת או "גינעא". אין

פר תבואות פרק בי ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

ספק שכונתו על עין גנים ("גינין") שהוא ביששכר. ולמערכ עין גנים הנזכר עד היום "כפר קוט" (עין במקומו) ומי יודע שאין קאללאט טעות המעתיק שצ"ל "קוט" או שצ"ל קסאלטא הכונה כסלת תבור או שקראו בזמן המחבר "כפר קוט" כפר קאללאט, ובאופן זה בי נסחאות נכונים כי "גינין" ו"קוט" סמוכים ובחוט א'. ובמקומו לקמן אכתוב שכפר קוט (גיות) הוא כפר עותנאי הנזכר פעמים הרבה בש"ס. ובמסכת גיטין דף ע"ו ע"א אנטיפרס (עין כפר סבא) ביהודא וכפר עותנאי בגליל וכו' וכן הוא בירוושלמי מציעא סוף פרק השוכר את הפועלין וז"ל וכפר עותני בגליל ואנטיפרס ביהודא את שבינתיים ממילין אותו לחומרו עב"ל. והוא ראוי לדברי שכפר קאללאט הוא כפר קוט (גיות) כמו עות ע' נחלק כגעין) שהוא בקצה גבול הגליל כמו שנזכר בדברי הז"ל הנזכרים ובדברי היוסיפון.

עיר זבולון. לצפון שפרעם בדרך עכו נמצא מעין אחד הנקרא עין זבולון ומי יודע אם לא נקרא כן ע"ש עיר זבולון שתכונתו שם בימים ההם. אכן מצאתי שיש אומרים שעיר כבול קוראה יוסיפון עיר זבולון (זבול בהחלף כי בו או בצי כנודע. על דרך קיזר ציזר מוקדון מוצדוניא) וכבר כתבתי שא"א לדקדק על הברת השמות שביוסיפון.

והנה מוכח שתכונת גליל התחתון אינה על תכונת גליל העליון כי מתעקם לצד מזרחית דרומית עין גנים כמו לשון. כי בצד מערבית דרומית לא הי' הגליל כי שם עמק יזרעאל ולא יש שם הרים. והנה היוסיפון כולל עמק טבריא בכלל גליל התחתון. אכן לפי המתנתיין עמק טבריא אינה בכלל הגליל והוא נכון. כגליל העליון הם הרי נפתלי הנקרא "ג'בל צ'פד" הוא צפת כמו שכתבתי. וכגליל התחתון מול טבריא אצל כפר היטין הר גבוה ישקוראים "קורן היטין" ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ הר זה מפורסם כי ציוס 4 לחודש יולי (תוניז) צננת 4947 (1187) היתה עס מלחונה גדולה שלחם "ללח חדין" ונלך מלכריס עס הנלכריס ויטצ' את "גוידלחן" ונלך ירושלים ולאחר כך כבש עיר ירושלים וידיס, " והוא השצית מוושלת הנלכריס (עין צחלק צ').

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ פה

בדרום קרן זה בערך 2 שעה הר המפורסם

הר תבור (יהושע י"ט כ"ב)

בל"ע ג'בל טור" גובהו בערך 3000 רגל והיקף ראשו בערך חצי שעה (וכמעט הוא נראה כראש לכל הארץ ועליו נכון להיות מקום המוכחר בית המקדש שהוא ראש לכל הארץ והארצות, ובלתי ספק על זה כיון המדרש הביאו הילקוט בפירשת וזאת הברכה בפסוק ויששכר באהליך וז"ל דבר אחר יששכר באהליך מלמד שבית הבחירה ראוי היתה לבנות בחלקו של יששכר עכ"ל, והכונה על ראש הר תבור שהוא ליששכר כמו שאכתוב בסמוך). בזמן יוסיפון הי' על ראשו עיר ומבצר אשר החריב מיטום (וכן מוכח ממספר ערי שבט יששכר (יהושע י"ט כ"ב) שהר תבור—הכונה העיר שעל ראש הר זה— בכלל מספר הערים, והעלענא אס קאנשאנמיין הגדול בנתה עליו בית תפלה ועד היום נמצאים חרבות בנין זה והוא חומה עבה וכה בצד המערבי כיפות ישער גדול. בצד ההר יער אלון (אייבען) ובו נמצאים חזירי יער הרבה. בזמן יונאפעניץ השלישי בנו הישמעלים עליו מבצר א'.

עמק יזרעאל¹ (יהושע י"ז ט"ז).

(כלשון העמים עבענע עזרעלאן) בל"ע נקרא "מרג' איבן עמר". עמק זה ממזרח למערב בערך כמהלך 8 שעות ומצפון לדרום 4 או 5 שעות. והוא מוסגר בין הרים: לצפונה הר תבור, לדרומו הרי שומרון (רמיה ל"א ד') הר אפרים (יהושע י"ז ט"ז), מצד צפונית מזרחית הרי הגלבוע (ש"א ל"א א') הנקראים בל"ע "גאלכאן" (גבהם בערך 1200 רגל), בצד צפונית מערבית הר הכרמל. נחל קישון יורד בעמק זה עד עמק עכו ברגלי הר הכרמל כמו שכתבתי במקומו. ואף שהוא עמק נמצאים בו

¹ גם נקרא בקעה "נגדו (זכריה י"ז י"ח) עקל סס נגדו סול

פו תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

הרים גבנונים, כאמצע העמק בערך שעה א' דרומית להר תבור
הר יחידי וקוראין בל"ע "ג'בל דאי" ויש קוראים אותו הרטון
הקטן (ואולי תבור וחרמון בשמך ירננו תהלים פ"ט י"ג).
בינו ובין הר גלבוע עמק צר בערך 6 מ"ל. ויש קוראים לעמק
הצר עמק שרון ועמק זה מתפשט עד סמוך למחוז ים כנרת.
הרי הגלבוע מושכים לצד מזרח ומפסיקין בין מהוו
עמק הירדן ובין עמק יזרעאל. בית שאן (יהושע י"ז י"א)
בעמק הנקרא "אלגור" רחבו כחצי שעה. לצפון עיר מגדו בערך
שעה וחצי היה בימי קדם המבצר והכפר סאבא ועל שם זה
נקרא בימים ההם (כומן יוסיפון) עמק יזרעאל עמק סאבא.

מעמק זה עד המדבר הגדול אצל עזה וים המלח כל משך
הארץ הרים גבנונים. לצפוננו הר אפרים ולדרומו הר יהודא. כמד
המערב ישפילו שני הרים אלה למישור ים הגדול וצד המזרח
למישור הירדן ולשפת ים המלח.

הר אפרים טור מלכא¹

לפי דעתי הוא נקרא גם הר ישראל (יהושע י"א כ"א) בערך
הר יהודה הדרומי. בכלל הר זה הר גרזים והר עיבל. העיבל

¹ ולוכית סהר אפרים אינו הר יחידי כ"א הרים גדולים
מושכים מהלך כונה יוסי. והוא הנקרא בש"ס הר הנולך גם טור
מלכא כונו סהרגס יז"ע (שופטים ד' ה') ועיין עקבת גיעין דף
כ"ז ע"ב. (בנסכת אנחות דף ק"ט ע"ב רץ לבית הנולך ט"ס ול"ל
להר הנולך וכן מלחתי צירושלתי יונא פ"ה ה"ג).

ולחזיר טעות הערים שהיו צהר אפרים וזה נדע שהר הטוב
זה. יושב כ"ד ג' ולעזר בן אהרן נת וגו' בגזעת פנחס צנו
וגו' צהר אפרים והוא כפר "עורתח" Auwarta לנזרה טכס
כחתי טעות (עיין נקונו). שופטים ב' ט' תונת הרס צהר אפרים
מלפין להר געש. והוא נקרא כעת "כאפר הארץ" דרונית (ועט)
וערצית טכס כחתי טעות.

תבואות פרק כ"י ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ פז

הוא בצד צפון עיר שכם והוא שמש, גבהו בערך 800 רגל. והגריזים בצד דרומית מערבית עמק שכם והוא מכורך ופורה וגבוה מהר עיבל. בלשון ערבי קוראים הר גריזים "ג'בל היסאן". ולפי דעתי הוא מה שזכר בספר הישר (דברי הימים) במלחמת בני יעקב עם

שם ד' ה' זין הרעה וזין בית אל צהר אפרים. וזה ודאי רעה לצנינון ונוכח שחר אפרים נוגיע עד ללפון רעה הנזכר (תוספתא) דשביעית פ"ג בית אל היא צהר המלך).

שם י' א' והוא יוסב צנויר צהר אפרים. והוא לפי דעתי הנקום הנקרא כעת "סאנור" ללפון "סאצטאל" 1 טעה. שם י"ג ט"ו ויקצר צפרעתון צארץ אפרים צהר העונלקי. וכח צבל כפ"פ*) לנערב שכם נוטה ונעט לדרום כשתי קעות פרעתון וקורחין לו פרעתא עב"ל (כעת לא נודע).

שם י"ז א' ויהי איש וזהר אפרים וסנוו ויביהו. ואורין צונק' סנהדרין דף ק"ג ע"ג סגרב — נקום פסל ויכה — רחוק ונילה ג' ויילין עב"ל ונוכח ג' ויילין ונילה כצר הוא הר אפרים.

שנואל צ' ד' א' ושם נקרא איש צליבל וגו' איש יוניי ר"ל וטצט צנינון. ושם פסוק כ"א אור יואב איש וזהר אפרים טצט צן צברי סנוו, ונוכח שהוא נוסף גם צחלק צנינון.

צירושלוי דנאי פ"ג ה"א ונוכח שחר המלך היה נוגיע עד סיווך לקיסרין (בשפת ים הגדול).

צונסכה גיטין דף כ"ז ע"א נזכר כפר דכרין צטור ונלכא. וצונן כפ"פ**) היה ללפון לוד זין ההרים, ונוכח שחר אפרים נוגיע עד וחוז לוד. ר' צנינון צבל וקעות כתצ וז"ל עד הנה (יצנה) גבול אפרים עב"ל. וצלתי ספק כונתו על הר אפרים לא על חלק אפרים כי לא הגיע חלקו עד יצנה כנודע לכל וצין וכמו שאזכיר צמקונו חכונת חלק אפרים. (דצה"י א' ז' כ"ח ואחתם ונשצותם בית אל וגו' עד עזה וצנותיה, ל"ע הרצה) ונוכח שגם עד וחוז יצנה ונחפשו הר אפרים.

(*) פרק י"א בחיצאותנו עמוד רפ"ה. (** נזכר בפרק י"א ובחיצאותנו עמוד ש"ב.

פח תבואות פוק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

מלך עיר תפוח ויושבי סכיבות שכס שעלה עבד אחד נגד הר
"שיאון" עכ"ל. והוא הר גריזים הנקרא עד היום הר "היסאן" ר"ל
"סיאן" *) והוא הנקודה הגבוה בכל הרי אפרים.

והר אפרים מתפשט לכל צד, גם הר געש (הושע כ"ד ל')
והר צמרים (דהי"ב י"ג ד') בכללו. ובצד דרומית מערבית מתפשט
עד השפלה (הנזכרת בסמוך) עד מחוז עקרון (שופטים א' י"ח).
בצד מזרח דרומית עד בית אל (עיין במקומו). וגם הרי ירושלים
הם כמעט בכלל הר אפרים. והנה רחבו (מדרום לצפון) כמהלך
ב' ימים וארכו כמהלך יום א' (1).

הר הכרמל (מלכים א' י"ח י"ט).

כמו שמושך בצד צפונית מזרחית לעמק יזרעאל הרי הגלבוני,
כן מושכים לצד צפונית מערבית הרים גבוהים שממם חלקי הר
הכרמל שהשפיל לים (וכרמל בים יבוא ירמיה מ"ו י"ח). גבהו
בערך 1500 רגל ונמצאים בו מערות רבות יש אומרים יותר מאלף
ובפרט בצד המערבי. ונמצאת גם מערה אחת 20 פסיעות ארכה
15 רחבה וקוראים אותה מערת אליהו גם מערת אלישע. שמו
כרמל על שם שהוא מבורך ופוריה הרבה. כרגלי ההר נמצאים
זיתים הרבה גם עצי ער (לאאר בעער) בראשו עצי "פיכמען"
ושאר עצי היער. ופרחים נמצאים מינים הרבה, ורואים בו למרחקים:
בצד צפון נראה עכו וסולמא דצור וראם אבי"ד (לבן) הנכנס
בים והוא גבול מישור עכו. בצד צפונית מזרחית נראה ההרמון

*) מלכר שלהשערה הזאת אין כל יסוד, ולוא גם נקרא הר גריזים בשם היסאן כמח
נתן לו השם ע"ש אחת המשפחות שכבשו אותו או התאחו בו (לא מסודר מהשם "סיאן")
אך באמת נקרא הר גריזים בערבית "ג'בל טור" ובשם זה נרשם בכל מפות הארץ.
(1) וזוהו כצין קלת מה שהפליגו חכ"ל צנוקת גימין הכ"ל
ונריצוי העבים אשר היו צטור ונלכא כי לא הר יחידי הוא כ"א הר
גדול מוסך והלך כמה ימים. ועליו היו נקיונות אין נוספר כנראה
קלת עד היום צעת הסרבן.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ פט

(גיבול שיד") והוא רחוק מכרמל בערך 10 פרסאות. העלענא אם קאנשטאנטין בנתה עליו בית תפלה. ובשנת 4987 (1227) בנו הנצרים שכנאו טאיראפא עליו מכצר שהוא כעת חרנ. הר זה מושך לצד מזרחית דרומית אל עבר עמק יזעאל השמאלי עד שמגיע להר אפרים והוא במחוז כפר "קוט" (עיין מקומו) שהוא למערב בנין (עין גנים) 1).

הרי יהודה (יהושע כ"א י"א)

ובכללם הרי ירושלים והם הר ציון הר הבית (הר המוריה) הר הזיתים וביניהם עמק קדרון גי בן הינס עמק רפאים. כל אלה אבאר אי"ה במקומם.

מיפו בדרך רמלה מהלך 6 שעות עמק ומישור מבורך מאוד והוא עמק השרון. ואח"כ מתחיל הר יהודא מהלך בערך 6 שעות בעולה ויורד עד סמוך לירושלים, ומשם בערך 5 שעות הרי המזרחי עד כפר הירדן אצל ירחו. למזרח צפונית עיר גבע הר גבוה אשר קוראים הנצדים הר ארבעים Quarantena (והוא בכלל הר אפרים *). בכלל הרי יהודא מדבר תקוע (דהי"כ ב' כ') (ירואל) (דהי"כ ב' ט"ז) מדבר עין גדי (שמואל א' כ"ד ב') מעון (שם כ"ג כ"ד) זיף (שם כ"ו ב') וכרמל (יהושע ט"ו נ"ה). וכל הרים הנזכרים שהם בצד מערב ים המלח כל מה שהם דרומיים הולכים ומתקרבים לצד ים המלח, אולם בצד עזה נהפוך הוא, כל מה שהם דרומיים מתרחקים מים הגדול. מחברון לצד מערב עד סוף הרי יהודא (עד מישור הים הגדול) 5 שעות ולצד מזרח אצל ים המלח 2 שעה, הנה שמ רוחב ההרים 7 שעה. בדרך כללי הרי יהודא מישור גבוה, כי מחברון להר שעיר (דברים ב' א')

1) גם כנולא עיר נבחרת יהודה צפם כנול (שמואל א' כ"ה ה') וצפם היו נקבה נצל צעל אציגיל, והיא העיר אשר בקרבה הליב שאלו אלצה צפזבו אל ארץ יהודה נהכות את עמלק (שמואל א' ט"ו י"ג).

* הר ארבעים הוא סמוך לירחו כאשר יזכיר המחבר להלן בעצמו בפרק ג' בהלך יהודא.

צ תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

שהוא בצד דרומית מערבית ים המלח עמוק הרבה מאוד דרך עלי
פלע. וכן בצד דרום ים המלח ירידה מטה מטה מהלך דרך
שעה. אצל עזה מתחיל המדבר הגדול עד ים סוף אצל הר סיני.

העמקים על שפת ים הגדול.

מסולמא דצור (קרוב לקצה צפונה) עד ג'בל עזה (קרוב
לקצה דרומה) עמק גדול מבורך. לצד המזרח הם הרי הגליל והרי
אפרים והרי יהודה. הכרמל מפסיק בין עמק עכו שהוא חלק
הצפוני ובין עמק שרון והשפלה שהם חלק הדרומי של עמק גדול
הנזכר. מעיר צור לצד דרום הדרך עלי סלעים (ואומרים שהוא מעשה
אלכסנדר מוקדון) דרך "ראס אלאביאד" (ראש הלכן) לסולמא
דצור ("נאקורא") ומשם רואים מישור עכו למטה.

עמק עכו.

רחבו מצפון לדרום בערך מהלך 6 שעות. והוא מסולמא
דצור דרך עכו עד רגלי הר הכרמל, וארכו ממזרח למערב בערך
מהלך 2 שעה. ובעמק זה נחל קישון ושיחור לבנת כאשר כתבתי כבר.

עמק כרמל עד עזה.

מהר כרמל מושך עמק גדול עד עזה בערך 20 פרסא ורחבו
בערך 2 או 3 פרסא והוא מבורך וכפרט אצל יפו והוא עמק
השרון (והשרון מתחיל אצל טאנטורא שהוא דור, יהושע י"ז י"א).
ושם נמצאים פרחים אדומים ולבנים ממינים שונים יותר מכל
הארץ. לדרום יפו ולדרום רמלה ויכנה (דהי"ב כ"ו ו') מחובר
עמק פלשתים עם עמק השרון והוא נקרא כלשון המקרא השפלה
(יהושע י"א ט"ז), והיא ג"כ מבורכת ופורי' מאוד ומוישכת עד דרום
עזה ועד מערב נחל מצרים (ואדי אלעריש) ושם מתחיל המדבר
הגדול והנורא.

בעמקים אלה נמצאים נחלים קטנים אשר לא זכרתי לעיל

תבואות פרק ב' ימי נהדי הרי ועמקי הארץ הארץ צא

בביאור הגחלים. וכל הנחלים הקטנים אלה הם דוקא בימות
הגשמים אכן בימות החמה יבשו.

לדרום שנמזרא נמצא ואדי קוראג'א ויותר דרומה ואדי
זאקא. לדרום קיסרון ואדי אלקאסאב (הוא קנה שזכרתי כבר*).
אצל רמלה ואדי אוג'א (עיין מי הירקון). לדרום יפו ואדי רובין
שעובר על פני יבנאל (יהושע ט"ו ב') ויותר מזרח נקרא ואדי
צארא (עיין מקומו בנכול בני יהודה). לדרום מערבי כפר עין
פרס נמצא עמק האלה (שמואל א' י"ז) אשר בו הכה דוד
את גלית הפלשתי (כן כתב היראנימוס ואני לא מסכים
בזה עיין מה שכתנתי בשם עזקה¹). למערב חברון
ואדי אזראה ולפי דעתי הוא נהל אשכול (במדבר י"ג כ"ג) והוא
נחל שורק הנזכר בישמשון (שופטים ט"ז ד') (ומצאתי בתנחומא
פרשת שלח לך שנחל אשכול נקרא בן על שם אשכול בעל
ברית אברהם (בראשית י"ד י"ג) שלקחו האשכול ממקומו ע"כ.
הנה מובח שבמחוז חברון הנחל). אצל אשקלון ואדי אסקלון סמוך
לעזה ואדי שריא (הוא בשור עיין לעיל) ובסוף הגבול נחל
מצרים והוא "ואדי אלעריש" בימים הקדמונים נקרא "רהינאקאנורא"
(Rhinokonura).

עמק הירדן כבר הירדן (2)

הערביים קוראים העמק אשר בו יורד הירדן מכנרת ועד

(* למעלה עמוד ס"ז וראה בהערותי שם.

1) והנה בין כפר קוויכיי (שוכס) ובין כפר עזאקאריא (עזקה) מושב
זאדי קונע, ובלשון ערבי קונע עם הכולל לאילנות גדולים כמו האלה, ומכאן
שואדי קונע הנזכר הוא עמק האלה.

2) ויבחר לו לטע את כל בכר הירדן ויסע לטע מקדם וגוי
אזרס ישז בארץ כנען ולוטו ישז צערי הככר (בראשית י"ג י"א) פירש
דש"י מקדם נסע מאלל לצרס והלך לו למערבו של אזרס מולא נוסע
מוזרס למערב. וכן פירש אצ"ז כי קדם מוערצ צית אל עב"ל.
והנה שער צפירוס דוקא הכונה צתיצת מקדם שמוכס מנסע

צב - תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

ים הערבה ים המלח אלגור¹, ופירושו עמק מוסגר בין בי הרים. מכנת ועד ים הערבה ים המלח (דברים ג' י"ז) מתרגם רבסה"ג "מן גינסר אל־בְּהַר אֶלְגֹר וְאֶל בְּחִירָה אֶלְמִיתָה" (ובנוסחא אחרת מצאתי "אלגור ואלאֶרְדֵן" שהוסיף תיבת והירדן) ר"ל עד ים אלגור וים המת, ושם בפ' ד' מ"ט ועד ים הערבה מתרגם "אֶלִי בְּחִירָה שְׂפֵרֶיהָ ע"כ. והנה מוכח שכל עמק זה הוא הערבה וא"כ ים כנרת וים המלח שניהם בכלל ים הערבה.

והוא נקרא ג"כ כבר הירדן והוא חלק השפל והנמוך בכל הארץ ושם חום הרבה כי האויר מוסגר בין ב' שורות הרים. אצל בית שאן הבכר רחב בערך מהלך² שעה, ואצל ירחו התרחב עד מהלך³ שעה (ובתוך כל הבכר עמק קטן בערך⁴ מיל רחבו וכו' יורד הירדן). מול הערבה זאת (ערבת ירחו) בעבר המזרחי היא ערבת מואב. בשפת ים המלח הצפוני מדבר עד מחוז ירחו (וכן כתב יוסיפון בספרו מלחמות היהודים 8.4.8. שמיירושלים עד ירחו (לא מכוון ולא דוקא) מדבר ומלא סלעים). אצל ירחו נחל אחד שקוראים ואדי אלישע* (עיין ירחו) באמרם

לנו ומזרח לנוערצ, ולכן הוכרחו להפך את כל ערי הככר כי ידוע שים המלח הוא צומצם וצית אל וחצרון וכל ערי ארץ כנען הם צומערצ, וצאנח חיצת וקדם לריך פירוש. ולפי דעתי כונת וקדם כונו לקדם ר"ל שנסע לנזקיס שהוא וקדם צקדם (צומצם), כונו ויטע גן צעדן וקדם [צרחשית צי ח'] ופירש רש"י צומצם של עדן נטע את הגן. וכן ויעחק ונשם ההרה וקדם לצית אל [צרחשית י"צ ח'] ופירש רש"י צומצמה של צית אל. וכן שמואל צ' ו' צ' ויקס וילך דוד וגוי וצעלי יהודה שפרוסי לצעלי יהודה וכן כאן וקדם כונו לקדם.

¹ צדה"י צ' כ"ו ז' ועל הערציים היוצאים צגור צעל והנעוצים (תרגם רב יוסף דיתצין צגור וצומישור ונעון) ואולי כונת גור צעל ר"ל ונישור אלגור הכוכר. ותכונת עיר ונעון סאוד לאלגור (עיין תינן).

* איננו נחל ואף לא נקרא בשם ואדי אלישע כ"א הוא מעין אשר מימיו יתפשטו כנחל קטן ויוצא הירדנה. וילידי הארץ יקראו לו "עין סילטאן" ורק המסיה תקראו בשם "מעין אלישע".

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ צג

שהוא המעין אשר רפא אלישע. בדרום ים המלח עמק 2 או 3 פרסאות רחבו והוא עמק המלח ובעמק זה תכונת צוער(עין מקומו). "אלגור" הנזכר מושך עד ים סוף אצל עציון גבר ושם 1) ירד

(1) וזידיעה זאת מפורטים כונה פקוקים ומתורלים כונה תנויהות: צראשית כי י' ויצאו עד גרן האטד אשר צעבר הירדן וגוי, שיש לדקדק מה עסקם צעבר הירדן המזרחי הלא דרך הנולך הוא מנוזרים לעיר הצרון צארץ כנען דרך צאר שצע כמו שירדו מלרימה בנוו שזכר שם צפ' מ"ו ומה להם לכצב כל המדצר הגדול וארץ אדום ונואצ עד שצאו לעבר הירדן. וכן צמדצר ב"ח ד' ויקעו מהר ההר דרך ים סוף לכצב את ארץ אדום, שיש לדקדק הלא נסעו מדרום לפונה והתרחקו מים סוף שהוא צדרום ואיך אפשר להם לנסוע דרך ים סוף אם יעלו לפונה ?

אכן לפי דעתי "אלגור" הדרווי או עראצח הנזכר לעיל נקרא דרך ים סוף (גם דרך הערצה) ר"ל הדרך הנוולך (את הירדן) לים סוף. והר ההר ידוע עד היום (כאשר אצאר צמקומו ח"ה) שהוא לדרום ומערצית קלע (פיעטורח), והנה כשנסעו מהר ההר לפונה הלכו צאלגור הנקרא דרך ים סוף לפונה לא דרומה לים סוף. והנה לפי זה כל חלק המדצר אשר צין צ' לטונות ים סוף — לשון ח' אלל חילת ועליון גצר הנקרא כעת צל"ע "אלבעקצע" ולשון צ' אשר צתוכו עצרו ישראל ושם על שפתו עיר "קויס" (זועץ) — כל אלה נקראים עצר הירדן ר"ל הדרווי ושפיר היה גרן האטד צעבר הירדן (הדרווי) וחלק ראובן וגד נקרא עצר הירדן המזרחי. וזה כונת הפסוק (דצרים ח' ח') אלה הדצרים אשר דצר משה אל כל ישראל צעבר הירדן צמדצר צערצה וגוי ולפי שהנגינה הנופסקת צתיצת צעבר הירדן מוכח שהוא הכלל צמדצר וצערצה וגוי הוא פורט כל הנוקומוה אשר הם צכלל עצה"י (הדרווי). ולקטן פסוק ה' נאמר צעבר הירדן צארץ נואצ וגוי ר"ל שאין ארץ נואצ צכלל עצר הירדן (הדרווי) שהזכיר צתחילת הענין ב"ח הוא צארץ

צד תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ

הירדן—טרם אשר הפך הי סדום ועמורה עד ים סוף. והערכיים קורים העמק לדרום ים המלח "אלעראבא".

טרם אסיים פרק זה אבאר מתניתין אחת המדברת מהרי הארץ: ראש השנה דף כ"ב ע"ב מאין היו משיאין משואות מהר המשחה לסרטבא ומסרטבא לגרופינא ומגרופינא לחזורן ומחזורן לכית כלתין ומכית כלתין לא זוו מישם אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד עד שהי' רואה כל הגולה לפניו כמדורת האש עכ"ל. בגמרא מאי בית בלתי' אמר רב זו בירם מאי גולה ארי' זו פומבדיתא וכו' רשב"א אמר אף חרים וכייר וגדר וחברותיה¹, איכא דאמרי ביני וביני הוו קיימי וא"ר להך גיסא (רא"י הוו קיימי מר חשיב דהאי גיסא ומר חשיב דהאי גיסא ופרשי' לצד כנל ב' צדדים של א"י נמשכין לצד כנל) ארי' בין כל א' וא' (דהנך דמתניתין) שמונה פרסאות כמה הוי להו ל"ב והא האידינא טובא הוו אמר אביי אסתתומי להו דרכי דכתיב לכן הנני שך את דרכך בסירים עכ"ל.

ובתוספתא הוסיף הר תבור והר מכוור (הרי יעזר עיין מקומו). העומד ביום צח כהר הזיתים רואה לצפוניו מכוון הר עבל והגרזים. ולצד צפונית נוטה מעט מזרחה נראה ראש א'. ועי' חקירתי ודרישתי נס"ד מצאתי שראש ההיא נקרא כל"ע "קורן" (ר"ל קרן וראש) סארטף" והוא למערב הירדן בערך ב' שעה ולמזרח "סילאן" (שהוא שילה), והוא כמעט מכוון 8 פרסאות מהר המשחה.

הנוזרחי, ונוכח טיש צ' נחזים הנקראים עבר הירדן, הדרומי והמזרחי, והכל יצוא אל הכון.

והנה נוכח שחכונת גורן האטד צחלק עבר הירדן. הדרומי, ולכן שגגה וטעות הוא מה שחלחתי צספריהם הראשונים שגורן האטד צמחו ירחו כי סצרו שעבר הירדן הנזכר הוא הנוזרחי וצדו נלצס שס חכונת גורן האטד.

(1) ים נהיין של"ל אף הכי נכוור וגדר וכון הוא.

תבואות פרק ב' ימי נהרי הרי ועמקי הארץ הארץ צה

ולמזרח הירדן במחוז מיראיד לדרום "ואדי רגיב (רגב) שנקרא ג"כ ואדי אגילון (עגלון). לדרום המבצר "קאללאת אלראבא" היא רמות גלעד (ע"י מקומו) בערך ב' שעה הרים גבנונים הנקראים בל"ע עראפון, והוא בלתי ספק גרופנא הנזכר (כי ע' נחלף בגעין כנודע עראפון כמו גראפון) ויש להר זה ראש גבוה והוא בערך מהלך יום חרף מהירדן והוא מכון מול מבצר "סאנור" בהר אפרים .

בהרי "הוראן" (ע"י מקומו) יש ראש וקרן גבוה הנקרא בל"ע "קלב הוראן" ר"ל לב הוראן הנקודה האמצעי (כי בל"ע לב קלב) והוא מה שנוכר במתניתין חורן .
ובעבר הנהר פרת הוא ביום ופומכדיתא כאשר אזכיר במקום אחר א"ה .

והנה בשפת ים כנרת מזרחית דרומית עד היום חרבות גדר (ע"י מקומו) ומזרח חרבות "קאניטרא" (ע"י קנת בתחום עז"ב) שהם בדרך דמשק מנשר בני יעקב נמצא הר הנקרא בל"ע "תל הארא" אצל כפר שיטמו ג"כ "תל הארא". ומי יודע אם אין שם זה על שם חרים. ולצפון כפר הנזכר נמצא הר גבוה הנקרא בל"ע "ג'בל כיארא". ולפי דעתי הוא כ"ר. והר זה במחוז דמשק בערך מהלך יום א' לדרום לה .
ואלה הם ב' צדדים שיש מא"י לבבל : לצד מזרח בדרך מחוז ההרים הנזכרים במתניתין הנ"ל וא' בצד הצפון והוא בדרך גדר "תל הארא" "ג'בל כיארא" .

נשלם פרק ב' ימי נהרי הרי עמקי הארץ.

עד מתי תאבל הארץ .

פרק ג'

חלוקת הארץ.

תחלת דברי אבאר ערי ל"א מלכים הנזכרים יהושע י"ב.
 א. ירחו¹). היא עיר חלק בנימין בערך מהלך 4 פרסאות
 גרמניות מזרחית (נוטה מעט) צפונית ירושלים, ורחוק מירדן
 בערך 1 פרסא, והוא במישור כבר הירדן הנזכר לעיל. שמה על
 שם עץ האפרסמון שיש לו ריח טוב אשר נמצא בימי קדם
 בסביבות ירחו^{*}). גם נקרא ירחו עיר התמרים (דברים ל"ד ג')
 שנמצאו שם תמרים הרבה.

כעת כבר קמץ הנקרא בל"ע "ריחא" ובו מכצר קמץ בנין
 מימי קדם אשר שם יושב מושל א' עם אנשי חיל מתי מספר
 אשר לוקח המס מהערביים יושבי מחוז ההוא. ואומרים שכפר
 הנזכר הוא על מקום עיר ירחו שכמי קדם (זמן מלכי יהודה
 וישראל). אכן למערב הכפר בערך מהלך א' שעה נמצאות
 חרבות ואומרים שהם חרבות עיר ירחו בזמן בית שני מלכי
 הורדוס^{**}). למערב צפונית כפר הנזכר מעין א' שקוראים "עין

(1) זנוסרה לפסוק כי את כל התועצת האל (ויקרא י"ח כ"ז)
 "זנוסר ירחו" חסר ו' השניה, אין הכונה על ירחו צ"ל רק על עיר
 צארץ ספרד או לרפת טבעלי הנוסרה ככזה צעזערת ירחו ולדעת
 קלת היא העיר לונדווייל (עיין טבר סצרי לוחות לרי אל"י צחור).
 * עצי האפרסמון נטעו בה רק אחרי ישוב הגולה מבלו ולכן אי אפשר
 לומר כי בנללם, נקראה עוד בפי הכנענים בשם "יריחו" ולכן יותר נכונה השערת
 החכם יוסף הלוי (במאסף השנתי "ירושלים" שנה ג' עמוד 157) כי השם ירחו נגזר
 מהשם ירח אשר יושבי המקום הזה העריצוהו ויקדישוהו ועבודת הירח נמצאה אצל כל
 בני שם וביותר אצל שבטי הארמים שוכני המדבר אשר נקראו בכנני הכולל : ערביים,
 וקרוי הדבר כי אחרי אשר נודעה לתהלה ע"י עצי האפרסמון שנו מעט את התנועה
 האמצעית של שמה למען השכיח את שם ירח ולהדגיש יותר את המושג ירחו ויקראוהו
 ירחו ולכן נקראה ככה"ק בשני המבטאים האלו.

** ע"ד השאלה אם הכפר "ריחא" הנכחי עומד במקום העיר העתיקה "יריחו"
 או לא תמצא בהמאמר "גלגל" להחכם דר' ק. שיק בהחלק האשכנזי של "ירושלים"
 שנה ב' עמוד 12—20.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, ל"א מלכים הארץ צו

אלישע" ע"ש שרפאו אלישע הנביא (מלכים ב' ב' כ"א *).
עד היום סביבת ירחו קצת פוריה ומבורכת ונמצאים שם
חמים הרבה והם מתכשלים ראשונה מכל חמי הארץ, גם נמצאים
שם תאנים ורמונים תמרים (מעטים) אבל לא עץ אפרסמון (כאלזאם).
ב. עי אשר מצד בית אל. לא מצאנו בכל ערי המלכים
שמפרש הפסוק מְצָרִים כמו בעי, ולא על חנם נעשה כן. ומצאנו
שם עי בשניים הרבה: עי, עיא (נחמיה י"א ל"א), עוים (יהושע י"ח
כ"ג), עית (ישעיה י" כ"ח), ובלתי ספק לא נאמר על עיר אחת
ד' שמות, כ"א שמוכה שיש ב' מקומות ששם עי, וכדי
לחלק ולהפריש ביניהם שנה קצת בשמותיהם.

ומצאתי ביוסיפון שקראה עינא (וכן שמעתי **) שבספרי
השומרונים נכתב במקום עי (כראשית י"ב ח') עינא, וכתב
שלצפון ירחו עיר עינא. והפסוק אמר עי אשר מצד בית אל מוכח
שאין כונת היוסיפון על עי הנזכר, כי בית אל רחוק מירחו כמו
שאבאר בסמוך. ומוכח שכונת יוסיפון על עי הסמוך לירחו והוא
קוראה עינא ואולי היא עוים או עית כשינוי לשון קצת להפריש
מן עי עיא שתכונתו לצד בית אל. וזה שאמר מלך עי אשר
מצד בית אל והכונה שאינו עי אצל ירחו.

ובזה יש קצת ישוב לתמיה אחת שמצאתי במדרש שמות רבה
פדשת ל"ב בין ירחו לעי ג' מילין עכ"ל. ואכתוב בסמוך שעיי
ובית אל בהר והם רחוקים מירחו שהוא במישור כבר הירדן יותר
מחמשה עשר מילין. אכן לפי דברי נכונים דברי המדרש שכאמת
סמוך לירחו תכונת עי (והוא שקוראו יוסיפון עינא לצפון ירחו)
אבל עי של ל"א מלכים היא בצד בית אל, והמדרש הולך בדרך
דרוש כאלו היתה עי אצל ירחו עיר מושב המלך מלך עי בצד בית אל.
וכן מוכח קצת מלשון המדרש בעצמו שירחו רחוק מבית
אל (בית אל סמוך מאוד לעי כנזכר ביהושע ח' י"ז) שאמר
בכראשית רבה פרישה צ"ט שירחו מבורכת ובית אל מאפלת ע"כ.

* (המעין נקרא כהיום "עין בולטן") רק המסורה תקראהו "מעין אלישע".

** באמת כתוב שם "עינה". אולם מלת העי שם י"ג נ' מתורגמת "כפרה".

ובספר מלחמת עי בספר יהושע שלהם נקראת "עי".

צח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ ל"א מלכים הארץ

(וכן הוא כתחומא פי' ויחי). וכודאי אי אפשר לומר שנוי טבע
מדינות במרחק ג' מילין, אלא ודאי מוכח עי' בצד בית אל עיר
אחרת רחוקה מירחו.

ואחקור על הכונת עי' בצד בית אל ואם לא נמצא זכרונה
בארץ. ומתחלה אכתוב מה שנראה לי בענין בית אל שראיתי
במפרשים שכתבו שיש כ' מקומות ששמש בית אל א' לכנימין
וא' לכני יוסף. ואני אוכיח כס"ד מהפסוקים ומהמציאות שלא
היה ושלא יש כ"א בית אל א' והוא על הגבול בין בנימין ובין
בני יוסף, לכן נמנה לשניהם כמו שמצאנו בירושלים ונקרית
יערים וכו' כמו שאפרש במקומם.

כבר כתבתי המציאות שירחו במישור הירדן (כבר הירדן),
ושם נתרחק עד ג' שעות לכל צד ולא נמצא כגבול וכתחום זה
אף הר אחר, ואזכיר הפסוקים אשר מהם מוכח שעי' בהר הוא:
יהושע ז' ב' עלו ורגלו את הארץ ויעלו האנשים וגו'
ויאמרו אליו אל יעל כל העם וגו' ויעלו מן וגו' ושם ח' א' וקום
עלה העי וגו' לעלות העי וגו' ויעל הוא וזקני ישראל וגו' וכל
העם וגו' עלו ויגשו וגו'. מכל הפסוקים אלה מוכח שלעי' יש
עליה והוא בהר ועי' סמוך לבית אל כמו שזכור (ביהושע ח'
י"ז) ולא נשאר איש בעי ובית אל אשר לא יצאו וגו'. וכן
מצאנו שבית אל בהר כמו שזכור ביעקב קום עלה בית אל
(בראשית ל"ה א'). וכן בגבול בני יוסף עלה מירחו בהר בית אל
(יהושע ט"ז א'), וכן (מלכים ב' כ"ג) ויעל משם (מירחו) בית
אל הוא עולה בדרך וגו' וכן באברהם (בראשית י"ב ח') ועתק
משם ההרה מקדם לבית אל וגו'.

וכן מצאנו בירושלמי עבודה זרה פ"ג ה"ח שדרש בפסוק
(יהושע ז' ב') העי אשר עם בית און מקדם לבית אל שכתחלה
שמו בית אל ועכשיו נשתנה לבית און ע"כ. וכן הוא בירושלמי
שבת פרק אמר ר"ע [ה"א] וכן כב"ר פ' ל"ט ופירש רש"י
ועכשיו מומן ירבעם ואילך. וכן בהושע י' ה' לעגלות בית און
תיב"ע על די פלחו לעגלים בבית אל, והכונה עגלי ירבעם

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ ל"א מלכים הארץ צמ

שהעמיד בבית אל (בהר אפרים), ומוכח שעי אשר עם בית און
 היא בית אל של ירבעם, ומוכח שעי סמוך לבית אל בהר
 אפרים הוא ⁽¹⁾.

אכן יש לפרש לשון הפסוק יהושע ט"ז ב' ויצא מבית אל
 לזוה ר"ל ללזו (ולזו היא בית אל) א"כ מוכח שכשני מקומות שמם
 בית אל (זוה סמיכת וראית המפרשים שיש בית אל לבנימין ובית
 אל לבני יוסף) ולפי דעתי אין הכרח שהי כתיבת לזוה במקום ל'
 כתחלה, כי מצאנו פעמים הרבה ה' בסוף התיבה ואין המשמעות במקום
 ל' בתחלה כמו (בראשית כ"ה ט"ו) ימורנפיש וקדמה. וכן (ישעי
 י' ל') הקשיבי לישעה, וכן (דכה"א י"ח ג') ויך דוד את הדרעזר
 מלך צבה המתה 'ובתרגום רב יוסף בחמתו, וכן (שופטים י"ד א')
 זירא אשה בתמנתה, וכן (רמיה ג"ב י') שהט ברבלתה. וכן נוכל

⁽¹⁾ ואם תשיב לי אין וציאין ראיה מדרוש, ודברי הירושלמי והרבה
 הם דוקא דרך דרוש חולס לפי הפשטו צית און אינו צית אל? ואשיב
 הלל וקרא ופורש הוא (שנואל א' י"ג ה') ופלשתים נאספו להלחם
 עם ישראל וגו' וישנו צנוכוס קדושת צית און וגו' מוכח שצית און
 היא צנוחז וכוונת (לנוערבו). ולעיל נזכר ויטלש יהושע אכשים וייריחו העי
 אשר עב צית און וגו', הלל זה ראיה צרורה ונופת ונופלטו שעי של
 ל"א מלכים תכונתה סנווך לצית און ולצית אל, והלל ידענו מפסוקים
 ומהנולאות שצית און וצית אל סנווכים לנוכוס וכוונת רחוק וייריחו
 מהלך ז' טעות (לל ג' וייל רחוק עי וייריחו ⁽¹⁾) כנוו סנזכר צמדרש רצה
 טעות פלי"ב, א"כ מוכח ג"כ שצית אל הנזכר צנוחזות עי היא ע"כ
 צית אל הסנווך לנוכוס, וא"כ ראיה צרורה כשנוס טלל יס כ"א צית
 אל ה' והוא צהר אפרים ושם העמיד ירבעם עבליו ושם העה אצרהס
 אהליו ושם צנה יעקב ונצחו ושם היתה מלחמת צני ישראל עם וולך עי.

⁽¹⁾ כנראה נפל טעות סופר צמדרש ול"ל "צין צית אל וצין סי ג' וייל"
 וכן הוא צנוצ"ן פרשת נקעי צפקוק מאת הדב טרנו, וז"ל: וכן הזכירו חכמים
 צין צית אל לעי ד' ויילין עכ"ל (ול"ל ג' ויילין והוא טעות הדפוס ד' צנוקוס ג'
 כי המליאות מורה כן). (שרי סנואה דף ע"ו ע"ב).

ק תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, ל"א מלכים הארץ

לפרש כאן שבית אל נקרא בית-אל-לוזה וכונת הפסוק שהגבול יצא מבית אל לזו ועבר אל גבול הארבי עמרות והיא בית אל הנזכר בערי בנימן ובערי בני יוסף לפי שהיתה על הגבול נמנה לכאן ולכאן והיא בנחלת בנימין, ובתחלת ספר שופטים נזכר שעלו בני יוסף וילכדוהו ⁽¹⁾.

ובעל כפ"פ* (כתב ג"כ ישני בית אל הם שאחד היה בהר אפרים בגבול בנימין ובני יוסף ואחד היה בערבה מקום מישור למטה סמוך לכבר הירדן, וזה שכתוב 'יהושע ח' י"ד) ויהי כראות מלך העי וימהרו וישכימו ויצאו אנשי העי לקראת ישראל למלחמה הוא וכל עמו למועד לפני הערבה עכ"ל. ולפי דעתי לא יש שום הוכחה מפסוק זה, כי כבר כתבתי לעיל במקומו שכל חבל הארץ כבר הירדן מים כנרת עד ים המלח נקרא ערבה, וא"כ גם בית

⁽¹⁾ וראיה צרורה לדברי טאין כונת הפסוק וי"ל מצית אל לזזה מצית אל לזוז (שמוכח ט"ז צית אל היו) כי נאחר שנזכר ונזכר צפסוק ה"ל מצית און קנוך לנכמש וצחוט גבול בני בנימין כאנור [יהושע י"ח י"ז] ועלה הגבול אל כחף ירחו מלפון ועלה צהר ינה והיו תלאתיו נדצרה צית און ועצר נוסס הגבול לזזה אל כתף לזזה נגצה היא צית אל וירד הגבול עטרות אדר וגו'. והנה נוכח מצית אל הוא צהר אפרים כי כבר עבר חוט הגבול נדצרה צית און (שהוא צוחו נוכח) טרם הגיעו לצית אל. וצתחוס בני יוסף לאנור [ט"ז ט"ז און] עולה וירחו צהר צית אל (וצכל כבר הירדן לא נמלח הר וא"כ ודאי הוא צית אל צהר אפרים) וי"ל מצית אל לזזה ועבר אל גבול הארבי עטרות (הוא עטרות אדר), ולמה לא נזכר גם צצחור תחוס גבול בני בנימין שעלה צית אל ואח"כ תלאתיו נדצרה צית און ואח"כ עלה צית אל היא לזוז, אלח צרוז מצית אל צהר הנזכר צתחוס בני יוסף צהר צית אל הוא צית אל הנזכר צתחוס בנימין אחר שהיה תלאתיו נדצרה צית און והוא צית אל לזוז והכונה וי"ל מצית אל לזזה הוא ט"ז ר"ל מצית אל נקרא ג"כ לזוז כונו עכצתיי

* פרק י"א בצצאתו עמיד רצ"ו.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, ל"א מלכים הארץ קא

אל בהר אפרים תכונתה על פני הערבה. והדרך מירחו לבית אל הוא בתוך ערכה. ובסוף ערכה (לצד מערב) מתחילים ההרים, ובית אל בהרים אלה סמוך לערכה. וא"כ כשיצא מלך עי ועמו לקראת ישראל ודאי יצאו לפני הערכה. וא"כ מיכח ישגם בית אל בהר על פני הערכה היא ובית אל אחת היא.

ועתה אחקור ואבאר מציאות מקומות אלה:

לצפון ירושלים (כמעט מכון) בערך כמהלך ג' שעות נמצא הכפר "ביריא" היא בארות לכנימין (שמואל ב' ד' ב') והיא בדרך מירושלם לשכם. למזרח נוטה מעט דרומית "ביריא" בערך שעה הכפר "מוכמאס" הוא מכמש (שמואל א' י"ג ב'). לצפון מכמש (נוטה מעט מזרחה) בערך שעה הכפר (סלע) ראמון (שופטים ב' ט"ה). לדרום "רימון" (נוטה מעט מערבה) בערך ג' רביעית שעה וכן לצפון "מוכמאס" (נוטה מעט מזרחה) בערך א' רביעית שעה נמצא חרבות סמוך לעמק אחד הנקראות חרבות מרינת געי (ר"ל עיר עי) ולמערבית צפופית להם בערך ג' רביעית שעה נמצאות "חרבות ביתון" והם לצפון (נוטה מעט מזרחה) "ביריא" בערך ג' רביעית שעה והם כמעט מכון למערב "כפר רימון" הנ"ל.

והנה בלתי ספק חרבות מדינת געי הם חרבות עי ו"חרבות ביתון" הם חרבות בית אל או בית און¹), ובהכרת שלהם "ביתון" ר"ל בית און, וזה שנאמר [בראשית י"ב ח'] בית אל מים והעי מקדם. והעמק אשר לצפון חרבות געי הוא הגי אשר בנינו ובין העי (יהושע ח' י"א), כי המחנה הי' לצפון עי והאורב ישב בין עי ובין בית אל נוטה מעט דרומה, ויושבי בית אל יצאו מן העיר דרך צפונה אשר שם מחנה ישראל לרדוף אחריהם לא ראו את האורב.

וכל המקומות אלה הם בהרים הגבוהים בהר אפרים

(1) ולולי הוא צוטנא הסוכר צירוסלמי ע"ז פ"א [ס"ד], רצה

סוף פרשת לך לך יריד צוטנא.

קב תבואות פוק ג' חלוקת הארץ ל"א מלכים הארץ

ורחוקים מירחו כמהלך 5 או 6 שעות, לכן אי אפשר לומר שבית אל ועי הם סמוכים וכמהו ירחו, ומוכח שלא הי' ב"א עיר אחת ששמה בית אל והיא על גבול בנימין ובני יוסף ונחשבה לשניהם כמו שכתבתי כבר.

ג. ירושלים. אכאר אי"ה באריכות במקומה.

ד. חברון. גם אותה אכאר במקומה.

ה. ירמות. מצאתי בספרי חכמי העמים שירמות רחוק מבית גוברין (עיין במקומו) כמהלך 4 שעה לצד ירושלים. וכעת כפר "יורמוק" לצפונית (נוטה מעט מזרחית) בית גוברין בערך ג' שעות וכפי הנראה היא ירמות.

ו. לכיש. מצאתי בדברי אייזעביאוס שתכונת לכיש 7 מיל

(בי וד' חמישית שעה) מזרחית דרומית לבית גוברין. ולפי דעתי צ"ל מערבית דרומית וגם המספר אינו מכוון, כי עד היום למערב בית גוברין (נוטה מעט דרומה) בערך 5 שעות חרכות "אום לאכיס" והוא בלתי ספק על שם לכיש (בדכה"י ב' י"א מ' נזכר לכיש עם אדורים, עיין מקומו).

ז. עגלון. כתב הנ"ל כפר "עגלא" רחוק מבית גוברין 10

מיל (4 שעה) דרך עזה עכ"ל. וכעת למזרח חרכות "אום לאכיס" הנזכרת בערך ג' רביעית שעה חרכות אנגלון והוא עגלון.

ח. גזר. עד היום בין יפו ובין רמלה (עיין מקומו)

כפר אחד שקוראים בל"ע "גאזור", וכמוטה לי שהוא גזר הנזכר (*). ומצאתי בספר מכב"י א' ז' ל"ט ומ' שגזר הוא מול בית הורון ואינו כל כך רחוק ממנו. ולפי דברי אייזעביאוס הי' 4 מיל (שעה וחצי) לצפון עמאוס (עיין מקומו), ולפי דעתי דבריו אינם מדוקדקים והיא עיר אחרת). וכן נזכר בתחום בני יוסף (יהושע ט"ז ג') עד

(* הכפר הזה נקרא יאזור, ובוראי איננו יודע. ותורבות העיר

העתיקה גזר נמצאו זה מקרוב בין רמלה ובאבאלואד, בהמקום הנקרא "תל ג'זר"

ורחוק 4 פרסאות אנגליות למערב עמאוס.

תבואות פרק ג' הלוקת הארץ, ל"א מלכים הארץ קב

בית חורון תחתן ועד גזר והיו תצאותיו ימה. וזה מסכים עם דברי שגאזור הנזכר הוא גזר שהוא בחוט הגבול בית חורון תחתן (עיין מקומו) וסמוך לים, ובעל כפ"פ* כתב לדרום עין גנים (ג'נין) בערך ב' שעה הוא גזר וקוראים לו בגזור עכ"ל שגה בוואה. כי גזר לא היה כל כך רחוק מלביש כמו שנאמר (יהושע י' ל"ג) אז עלה הרם מלך גזר לעיזר את לכיש, והוא בחוט הגבול מכית חורון לים הגדול כמו שכתבתי, ואיך אפשר שהוא לצפון שכס בערך 4 שעות שהוא לדרום "ג'נין". במסכת שבת דף ק"ל ע"ב ר"י הגזור או שנקרא על שם עיר גזר או שהי' מל (וימל ת"א וגזר).

ט. דביר. עיר בנחלת יהודא לפנים קרית ספר (שופטים א' י"א) לא נודע, אולם כהרי חכרון דרומית מערבית נמצא עד היום עמק אחד שקוראין כל"ע "ואדי דיביר"**) ומוכח שכעמק ההוא היתה תכונת עיר דביר ועל שמה שם העמק.
י. גדר. כ"ואדי צראר" (אשר אבאר בגבול בני יהודא) למזרח הר מודיעים בערך שעה א' מצאתי חרות הנקראות כל"ע "גאדארא" והם לפי דעתי חרות גדר, או הוא כפר "ג'דר" גדר לצפון חכרון בערך 4 שעה נוטה מעט מערבה (**).
יא. חרמה. בנחלת שמעון (יהושע י"ט ל"ד) לא נודע, אכן חרמה היא צפת כנזכר בתחלת ספר שופטים (א' י"ז), ומצאנו בדה"י ב' י"ד ט' כגיא צפתה למרשה. ומרשה ידוע שהוא בערך שעה א' דרומה בית גוברין (עיין מקומו), ומוכח שחרמה היתה במחוז ההוא.

(* פרק י"א בתוצאתנו עמיד רצ"ד.

(** בהמסות היותר מפורטות לא נמצא "ואדי דיביר", וכנראה נודע להמחבר רק עפ"י השמועה, וההקירות החדשות מאחדות אותה עם הכפר אדראהאריא בדרומית מערבית חברון, והוא נרשם במפת הארץ.

(*** שניהם אינם מתאחדים היטב עם גדר הנכחית, כי הראשונה יותר נכונה להעיר "גדר" בחלק יהודה (יהושע ט"ו ל"ו) והאחרונה תתאחד רק עם העיר "גדור" הנזכרת ביהושע ט"ו כ"ה ומקום העיר גדר של ל"א מלכים לא נודע עד היום.

קד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, ל"א מלכים הארץ

יב. ערד. לדרום חברון כמהלך יום אחד למזרח מילדה הכפר שקוראים בל"ע "תל עראד" *) והוא בלתי ספק ערד הנזכר (ו).
יג. לבנה. בשפלת יהודה (הושע ט"ו מ"ב) לא נודע.
ואייזיביוס כתב סתם שהיא במחוץ בית גוברין.
יד. עדולם. גם היא לא נודעה ומוכח שתכונתה היתה בשפלה. והכותב הנ"ל כתב שהיא 10 מיל (4 שעה) למזרח (ר"ל מזרחית צפונית) בית גוברין. והיא היתה סמוכה לעיר תמנה (עיי' מקומה). והיא נזכרת בס' מכבי' ב' י"ב ל"ה במלחמת יהודה מכבי **) עם געארגי ע"ש.

[* אינו כפר, ב"א הורבה גדולה למזרח באר שבע.

1) הו' ערד יושב הכנען הנזכר במלחמת בני ישראל זהותם חונים זהר הסר (במזרח כ"ח א'), ומה שאנו והחרונותי את עריהם ר"ל צעת שיצאו לארץ, וכן עשו (בזמן הושע) ויקרא שם המקום חרונה, הכונה שמוחו ונקום עיר ערד הניחו חרז ושום ולח צנו העיר ההיא ויקראו שם המקום חרונה, ואל תאמר שהיא עיר חרונה הנזכרת לעיל כי היא רחוקה הרבה מערד כשכתבתי. ושם חרונה לפנים לפת והיא צנוחו ונראשה (בחלק שנועין), חולם ערד היא לדרום חברון (בחלק יהודה) כנעלך יום א'. והנה נעשה החרים ערד וקרו' שמו חרונה אינו נזכר בפרק הושע ושופטים כי כבר נזכר בתורה. ונעשה החרים לפת וקרו' שמו חרונה הוא נעשה אחר ולא נודע לנו קיצת החרם הלז. וראה לדברי כי חרונה נזכרת בכלל ערי שנועין מוכח שצנו לפת ויקראו לה שם אחר שם חרונה. אכן ערד לא נמלא בכלל ערי יהודה (ציהושע ט"ו), מוכח שלא צנו אותה אח"כ כשכבשו והחריווה (בזמן הושע) צעת שכבש ל"ח מלכים) ונשאר המקום ההוא תל עולם לא יצנה עוד (ואולי זה קיצת השם הכפר הנ"ל "תל ערד" שהיה ערד קנוף לדורות האחרונים תל עולם והיה שונה תל ערד ***) ואח"כ נצנה נגויי הארץ הכפר זה).

** החוקר קלירמאנט נאניא מצא את העיר הזאת במקום הנקרא "חריבות איד-אלמא" הרחוק כשמה פרסאית אנגלית בצפון מזרח מבית גוברין, וכל החוקרים מהקים את ההשערה הזאת ונישמת במפת הארץ.

*** בעברית ונס בערבית אין הוראת השם "תל" (לבדו) מקום הרב מאין יושב כ"א צבור או גל נבוה מעט של עפר או חול.

תבואות פדק ג' חלוקת הארץ, ל"א מלכים הארץ קה

טו. מקדה. גם היא לא נודעה כעת. והכותב הנ"ל כתב שהיא 8 מיל (8 שעה וחומש) למזרח בית גוברין*.

טז. בית אל. עיין מה שכתבתי בשם עיר עי.

יז. תפוח. בתחום אפרים ומנשה (יהושע מ"ז ח') נזכר תפוח למזרח שכס. ועד היום למזרח צפונית שכס המחוז על יד הירדן נקרא כל"ע בלד תופאח". והוא על שם עיר תפוח הנזכרת שהיתה במחוז ההוא והיא נזכרת גם בספר הישר (עיין מקומה¹). יח. חפר. היא נקראת ג"כ גת חפר. ועד היום למזרח דרומית צפורי בערך שעה אחת הכפר "מגאת" (שקוראים "מעגיהאת"). ולפי דעתי הוא על שם מנת חפר* א. ששם קבר יונה הנביא מנת חפר (בירושלמי שביעית פ"ו נזכר שחפר בתוך י"ב מיל לצפורי).

יט. אפק. מצאנו ה' מקומות ששם אפק : א' בחלק יהודה (יהושע מ"ו ג'), ב' בתחום בנימין ואפרים (שמואל א' ד' א') שהוא סמוך לאבן העזר ולמצפה ג' בעמק יזרעאל בחלק יששכר שם היתה מלחמת שאול עם הפלשתים (שם כ"ט א' 2), ד' בחלק אשר (יהושע י"ט ל'), ה' בהר הלכנון (שם י"ג ד') אשר זכרתי כבר בערי הלכנון. ולא נדע בבירור באיזה מהם ישב מלך א' הנזכר בכלל ל"א מלכים. ולפי סדר שמות ערי המלכים הנזכרים משמע קצת שהכונה על אפק בעמק יזרעאל (עיין מקומו).

* לפי השערת החוקרים הוא אולי הכפר הנקרא כעת "אלמונהא".

¹ אכן גם בזמננו יסודה כנולד עיר תפוח (יהושע מ"ו ל"ד).

** א' את הכפר הנ"ל ניכל לאחד עם מנת חפר אך מנת חפר הוא בחלק זבולון והוא איננו אחת עם העיר חפר שהיתה בין תפוח ואפק (יהושע י"ב י"ח) ובין שכה ודאר (מלכים א' ד' י"א).

(2) אפק הנזכר צנוחנות צן הדד (נלכיס ח' כ' כ"ו) כנראה לי שהוא אפק ליטשכר צנוחק יזרעאל אשר כתבתי, כי כן לוו לו ללחום עם ישראל צנויטור, ואפק הנזכר הוא צנויטור עמק יזרעאל. גם נולד עד היום כפר פיק צעבר ים כנרת, וכמוונם שאינו וכל חלה שזכרתי, כי תכונתו זהה לים וצן הדד לחם צנויטור כמו שכתבתי.

קו תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, ל"א מלכים הארץ

כ. לשרון. כבר כתבתי לעיל תכונת עמק השרון שהוא על שפת ים הגדול במהו קיסאריא. והמלך הזה מלך על עמק השרון וזה לשרון. ובדרך מקיסאריא ליפו בערך בחצי הדרך נמצאו חרבות הנקראים כל"ע סאראן ומוכח ששם עיר שישמה שרון. כא. מדון. לצפון ציפוריו) בערך שעה וחצי ולמערבית צפונית לכפר רומי (עיין מקומו) בערך שעה כפר מאנדא. ומצאתי בכו"פ* וז"ל וכן מועים הישמעאלים במקום אי הסמוך לציפורי ששמו כפר מאנדא והם אומרים שהוא מדין עכ"ל. ולפי דעתי מעו דוקא בהכרת הלשון, כי אפשר שמקובל אצלם שהוא מדון והם משכשים הלשון וקוראים מדין. ולכן נראה לי מדון היא כפר מאנדא הנז' (**).

כב. חצור. נזכרת במלחמת יהושע על מי מרום (יהושע י"א א'). ויוסיפון בחלק ספרו קדמוניות 5. 5. 1 כתב שחצור לצפון ים כמכ. ועד היום לצפון ים הנזכר (עיין מקומו) ולמערב באנאס" נמצא כפר "חאסור". וכתנך ערבי מצאתי כאן במקום חצור "קיסאריע". ואולי כונתו על הן ליש הנקרא ג"כ "קיסאריא פיליפפי" (עיין מקומו), ותכונתו היה סמוך לעיר חצור הנזכרת (***) . כג. שמרון מראון. מצאנו בערי חלק זבולון קמת נהלל ושמרון (יהושע י"ט ט"ו). ובירושלמי מגילה פ"א [ה"א] מבואר שמרון הוא "סימוני" עכ"ל, והוא עד היום לדרום מערבית צפורי בערך 2 שעה (עיין לקמן במקומו), וא"כ שם תכונת עיר המלך שמרון. אכן מצאתי בכו"פ****) שכזמנו היה לדרום הר גלבוע עיר "דר מראון" שהוא א' מל"א מלכים ע"כ. ועיר זאת רחוקה מכפר סימוני. ואולי שמלך על ב' מקומות שמרון ומראון ונחשבים למלכות א'.

(1) גם מיושע י"א א' נראה שתכונתו צללק הספק (גליל).

[* פרק י"א בתיצאתנו עמוד רצ"א.

[**] יותר נכון לאהדה עם תְּרַבְּת מְרִין למערב ים כנרת וסמוך להכפר המזון

נדעת אחרים מהחוקרים דהרשיס.

[***] לדעת קצת נכון לאהדה עם המקום ג'בל חדידה סמוך לקדש שבגליל העליון.

[****] פרק י"א בתיצאתנו עמוד רצ"ד.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ ל"א מלכים הארץ קז

כד. אכשף. עיין מה שכתבתי לקמן בשם זה עיר חלק אשר.
כה. תענדך. עיין מקומה בערי בני יוסף כחצי שבט
מנשה (שופטים א' כ"ז).

כו. מגדו. גם אזחה עיין במקומה שם.
כז. קדש. היא קדש בהר נפתלי עד היום לצפון צפת
בערך 6 שעות עיר "קדם".

כח. יקנעם לכרמל. לא נודעה. למחר עכו נמצא נחל
הנקרא "ואדי נעמאן" והוא במישור עכו סמוך לכרמל אולי הוא
שיבוש הלשון שהכונה יקנעם. וכדברי אייזיקיאוס מצאתי שבזמנו
היתה עיר "קאמון" (כמו "קאנום") לצפון עיר מגדו 6 מיל (כי
שעות וחצי) ואולי היא יקנעם לכרמל (*).

כט. דור לנפת דור. עד היום לצפון "קיסאריא" בערך
4 שעות הכפר טאנטורא על שפת ים הגדול (עיין במקומו) היא
דור. ולדרום מזרחית טאנטורא בערך ישעה א' הכפר "נאפאתא"
והוא לפי דעתי נפת הנזכר, ומוכח שנפת גם שם עיר.

ל. גוים לגלגל. עד היום לצפון מזרחית יפו בערך ז'
שעות ולדרום כפר "סאבא" כשעה א' כפר גדול הנקרא כל"ע
("גילגל" **) והוא שיבוש הלשון והכונה "גילגל" ר"ל גלגל (בני
דגושה), ובלתי ספק הוא לגלגל הנזכר. וכתנ"ך ערמי מצאתי
שהעתיק במקום גוים לגלגל "אלאכואב" ור"ל אכויב (כויב)
לצפון עכו (עיין מקומו). ואולי שקבלה בידם שגוים לגלגל הוא
כויב, ואם קבלה נקבל.

לא. תרצה. עיין מה שכתבתי לקמן בשמות ערי בני יוסף.

נשלם ביאור מלכי הארץ.

ה' מלך תגל הארץ.

* כל החוקרים החדשים מסכימים לאחד את העיר הזאת עם החורבה והתל
הנקרא כעת תגל. קמון הנשען לעמק זרעאל בדרום הר הכרמל.
** כאמת נקרא בלשון ערבי גילגולא.

קח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ

סדר השבטים וביאור ערי חלקם.

סדר השבטים דרך כללי.

יהודה גבולו בדרום הארץ ¹ ואחריו בנימין. שמעון בתוך

¹ והנה חלק יהודה הוא הגדול וכל חלקי השבטים ותחומו (ומלפון לדרום) היה נירושלים עד סוף גבול הארץ והוא עד מדבר זין וקדש צרנע ועליון ונחל נזרים. וכן (ונוזרח למערב) נים הנולח (כנועט) עד ים הגדול. ולכן נולח צדרי חכז"ל עם ארץ יהודה ונשאל על כל ארץ ישראל חלק הדרומי עד ירושלים (גם לפעמים לזפון ירושלים כמו שכתבתי לעיל צביאור ג' ארלות לצבור, ירמיה נ"י י"צ ויצאו ארץ יהודה אל גדליהו הנלפתה, ונכח שנלפתה בכלל יהודה). ונמסכת צרכות דף ס"ח ע"צ ח"ר הנפנה ציהודה לא יפנה ונזרח ונוערצ אלל לפון ודרום ונגליל לא יפנה אלל ונזרח ונוערצ. והנה לצאר ונאמר זה עד תבונתו ולישצ כל התנויהות והקושיות שיש צו ינטרך ללימודים ולהקדמות (כאשר אצארהו חס יגזור ה' צחיים לקנון צחלק השלישי צחלק הפשט). חולס כל ונאמר זה צנוי על הקדמה אחת שהציא גם רש"י שח"י ברלועה ארובה וקלרה והכונה ארובה ונוזרה לנוערצ וקלרה ומלפון לדרום. אכן לפי הנליאות אי אפשר לוור כן, כי נהפוך הוא, כי ארץ יהודה ונפשט יותר ומלפון לדרום [מאשר] ונוזרח לנוערצ, כי נירושלים עד ואדי גלעין (קדש צרכע) הנרחק [יותר] גדול [מאשר] נים הנולח לים הגדול. ומן הרצה עמדתו על הדצר הזה לפרשו ע"פ הנליאות.

וכראה לי שכונת צעל הנאמר אינו על כל ארץ יהודה כ"א על חלק הארץ ההיא הנושצת וצני עונינו, כי ידוע (כמו שכתבתי בצר) שצחלק הדרום ארץ יהודה ישצו צו אדומיים ויוכים כנועט רוצ ונשך זון ציה השכי וכ"ש אחר החרצן. ואפילו חצרון וצית לור היה תחת ידם וכנועט לא ישצו וצני עונינו צכל חצל ההוא. וא"כ צאופן זה נולח צאות ארץ יהודה רלועה ארובה וקלרה, כי הנרחק נים הנולח עד ים הגדול כפל ויותר ונוה שיש נירושלים עד סוף תחום

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קמ

יהודא בצד דרומית מערבית. ולצפון שמעון הן ומגיע עד עיר דור (טאנטורא) על שפת הים ומפסיק לבנימין ולאפרים ולמנשה להגיע עד תחום הים. לצפון בנימין בני יוסף (ו) אפרים ומנשה. וגבולם עד עמק יזרעאל, ועמק זה היה ליששכר וחלק מהרי הגליל הדרומי (התחתון). זבולן על חוף ים כנרת וגם הגיע עד מחוז ים הגדול בצד הכרמל. נפתלי לצפון זבולן בצד המזרח. אשר בצד המערב על שפת ים הגדול עד סוף תחום כיבוש יהושע דחינו עד צידון וגו'.

יהודה (יהושע ט"ו).

גבול הדרום כבר פירשתי לעיל בתחום א"י ע"פ פרשת א"מ, ואפרים כעת דוקא שמות הערים אשר לא נזכרים שם: ועבר הצרון ועלה אדרה ונסב הקרקעה. בפרשת מסעי נזכר ויצא הצר אדר עיר א' וכאן נזכרים ב' ערים הצרון ואדר. ולקמן בשמות ערי יהודא בנגב נזכרים כמה מקומות הצור וחצרון, ונראה לי שמהו ההוא הוא מחוז העוים היושבים בחצרים עד עזה (דברים ב' כ"ג). והכונה הצור, הצר חרתה (יהושע ט"ו כ"ה). הצרון היא הצור, הצר גדה (שם ט"ו כ"ז), הצר שועל (שם

יסוב בני עמינו ללד דרום והוא מחוז הצרון (ואולי אפילו ללפונו), ולכ יתפשט הרלוע ב"ח צערך 6 או 8 טעה ומזרח לנערצ כונעט מהלך ב' ימים.

(1) ויש לפרש לשון הפסוק (יהושע י"ח ה') יהודה יעמוד על גבולו ונגב וצית יוסף יעמדו על גבולם ואלפון. אין הכונה שיוסף הוא ללפון ז' השצטים (כמו שכתב הרד"ק) כ"ח שכונת הפסוק שלא יאמרו אח"כ כשיצאו האנשים לחלק להם פעם אחר כל הארץ וגם ליהודא ולבני יוסף החלק אז חלוקה אחרת שנתבטלה חלוקה הראשונה, לכך אמר לא כן, יהודא יעמוד על גבולו וגו' ר"ל מה שיריתי בצר יהיה צוקומו וחלק דוקא צין ז' השצטים ואלה יקחו צין יהודא ובני יוסף ואלפון בני יוסף, ויהודא ובני יוסף נשאר צוקומו, עיין רש"י.

קי תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ

ט"ו כ"ח). חצר סוסה (שם י"ט ה'). (עיין לקמן כי"ש רפ"ח) (כהעתקה יזנית במקום חצר אדר כתבו "ארד" ר"ל ערר ואינו נכון).

והנה מוכח שחצרון ואדר וקרקע תכונתם בין "ואדי נאעין" שהוא קדש ברנע ובין "ואדי קייסי" שהוא עצמון. וידוע תדע שחבל הארץ ההיא הרב ושמש כמעט יותר מכל חלקי הארץ כי הוא כעת מדבר חול ומהלך כמה ימים לא נמצא אף עלה ירק ולכן אל יפלא בעיניך כי לא אוכל לרות צמאונך במדבר הזה.

גכול המזרחי והמערבי ידועים כי הוא ים המלח וים הגדול. ונכול לפאת צפונה מלשון הים מקצה הירדן ועלה הגכול בית הגלה ועבר מצפון לבית הערבה וגו', דבירה מעמק עכור וגו' והיו תצאותיו אל עין רוגל.

ואזכיר מה שנמצא ומה שנודע ממקומות אלה אף כי

מעטים המה :

בית הגלה. מזרחית דרומית ירחו טעין א' גדול ומימיו טובים ונקרא בל"ע "עין הגלה" ומוכח ששם היתה תבונת עיר בית הגלה. וכן מצאתי בדברי היראניטוס, שבזמנו תכונת בית הגלה 3 מיל (שעה א' והימש) מירחו, 2 מיל (ד' חומש) מירדן עכ"ל. ולמערב דרומית המעין נמצא כפר "קאסר חאג'לא" (לפי הנראה הוא בית הגלה. (ואולי עין הגלה הוא עין עגלים¹) הנזכר יחזקאל מ"ז י').

בית הערבה. לא נודעה, ומוכח שתכונתה למערב בית

גלה (ויש אומרים שבית ערבה היא בית כרה הנזכרת במלחמת

* כפר אין במקום הזה וקאסר היראנו מבצר בנח על כי הנכסיה שעמדה לפניו פה היתה בנין בתבנית מבצר וזה שנים מספר בנתה הנכסיה היונית שבירושלם מקלט קטן (על כי לפי מסורתם נר בהמקום הזה אחד מקדושיהם) וגם הוא בתבנית מבצר. (1) עגלים לשון רכזים תמורת עגלה לשון יחיד. עגלה כמו חגלה, שמאלנו פעונים הרבה ע' תמורת ה' כמו פוסעים תמורת פוסעים, פעוים הם הפועים, תמורה כמו עתירה, תויל נקרא ג"כ עויל, חור זכוע כמו זרוח, (עיין צרמזין צפוק והעוים היושבים צלכרים). ונלמח עין גדי (עיין מקומו) ועין חגלה שנים צמחו ים המלח כנזכר במקרא סי"ל.

(פכי הכולה דף ע"ו ע"ה).

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קיא

גדעון (שופטים ז' כ"ד), ומעות¹ הוא כי בית ברה לא היתה כמחוז ירחו כ"א יותר צפונה). ב' מקומות אלה נזכרים לקמן בחלק בנימין ומוכח שחוש הגבול עבר דרומה להם (ולא ידעתי פירוש ועבר מצפון לבית הערבה).

עמק עכור. נזכר גם במעשה עכן עובר ישראל ויקח יהושע את עכן וגו' ויעלו אותם עמק עכור [יהושע ז' כ"ד] 1, ומוכח שעמק זה מושך עד סמוך למחוז סביכת הר הזיתים למחוז עין רוגל. וחקרתי ודרשתי על עמק זה והנה נמצא לדרום מזרחית הר הזיתים כפר "אלעזריא" (בית הני) ותכונתו בעמק (עין לקמן אצל). ועמק זה מושך מזרחה עד סוף ההרים בכרך הירדן. ולפי דעתי הוא עמק עכור *.

אחר (** כתבי כל דברי אלה זכני ה' לעבור ולחקור ולדרוש מחוז ההוא יותר ממה שחקרתי ראשונה (ויודע ידע הקורא כי מחוז ההוא מסוכן עד מאוד לעבור ואי אפשר ללכת שמה כ"א בשומרים דורכי קשת ללחים עם הערביים יושבי אהלים בחבל ההוא) (**). ושאלתי ודרשתי מפי "השיך" (מושל ושופט) של כל הערביים ההם לאמור ולהודיע לי כל שמות החרבות והנחלים (ואדי) והרים וגבעות שנודעים להם בשמותם עלי אדמות וזכיתי בזה לדעת דברים יקירי הערך שלא נודעו עד היום הזה. למזרח אלעזריא (אצל עין מקומו) בערך חצי שעה מצאתי עמק רחב בצד עמק עכור ושם בריכה ומעין הנקרא בל"ע "ואדי האמ". ולפי

1) ואם יקשה צעניך הלא יריחו צמיסור צככר הירדן וצכל ככר זה לא כנאל לא הר ולא עמק, אכן ידוע מדע שזמנה ישראל י"צ מיל שהוא צערך ג' שעות וחלי וא"כ סוף הנותנה הגדול הזה היה נגיע עד סוף הככר קרוצ להרים שהם צלד המערבי של הככר ושם עמק עכור. * [הכפר הזה איננו בעמק כ"א במורד המזרחי של הר הזיתים ולכן יותר נכונה השערת החוקרים החדשים לאהרו עם "ואדי קלת" בדרום ירחו (אשר אהדים מהתרים אהרזו עם "נהל כרית").

**] כל המאמר הזה נדפס בתוצאת ירושלים (תר"ה) בסוף הספר.

***] בעת הדרך סלולה למרכבות ואין כל פחד ומנוח.

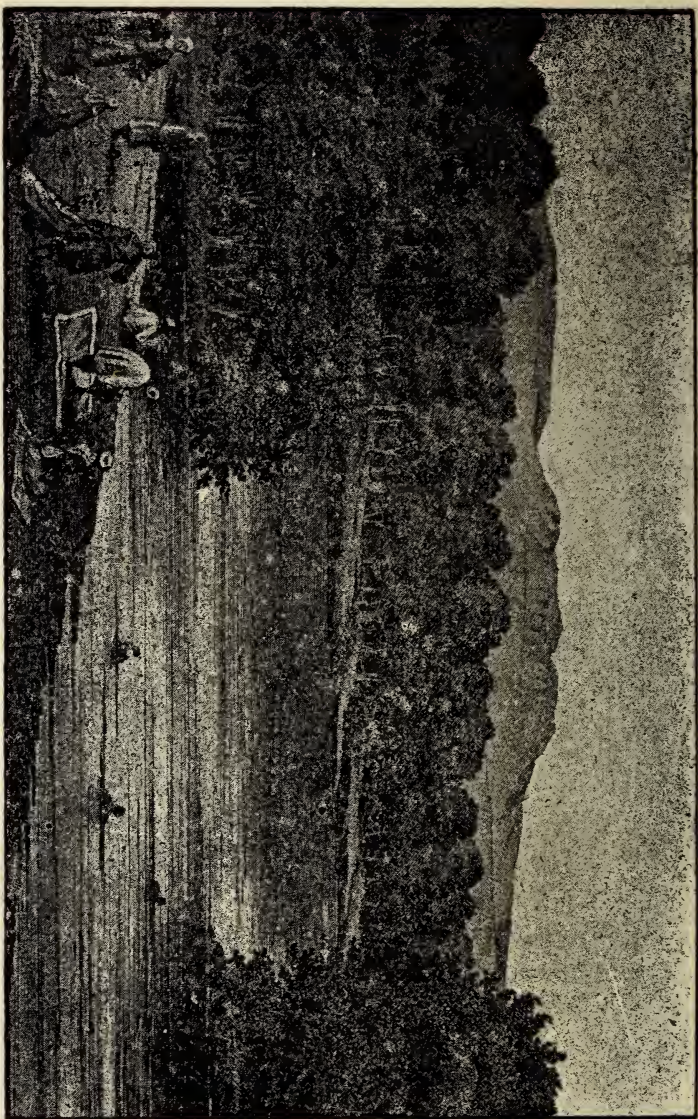
קיב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ

דעתי הוא מי עין שמש" (יהושע ט"ז ז"ל, ולמזרח עמק זה בערך שעה א' מצאתי מקום הנקרא כל"ע "תוגרית" ר"ל מקום קיבוץ אלדיבר", ואין ספק אצלי שהוא דכיר ועלה הגבול דכירה (שם). וסמוך לו מצאתי גבעה גבוה שכל אבניה וסלעיה אדומים הרבה (ממין אבני אש) ונקרא כל"ע "תלת אדום", וברור כשמש שהוא מעלה אדומים הנזכר שם. והנה נודע לנו כזה אמיתת תכונת מעלה אדומים, לא שהוא בדרך עמק קדרון כמו שכתב אייזעביוס, ולא שהוא הר ארבעים כ"א הוא למזרח ירושלים (נוטה מעט צפונה) בערך כ' שעות וחצי. ולמזרחו כשליש שעה נמצאת הרבה אחת אצל סלעים גדולים וגבוהים הנקרא כל"ע "חאן", ולפ"ד לשון משובש הוא ור"ל "בוחאן" והכוונה אכן בהן בן ראובן **) הנזכר שם. למזרח חאן נמצא "מספאת בית ג'אבר" (גאבר) ו"חירבית גאטון" ולא ידעתי מהו).

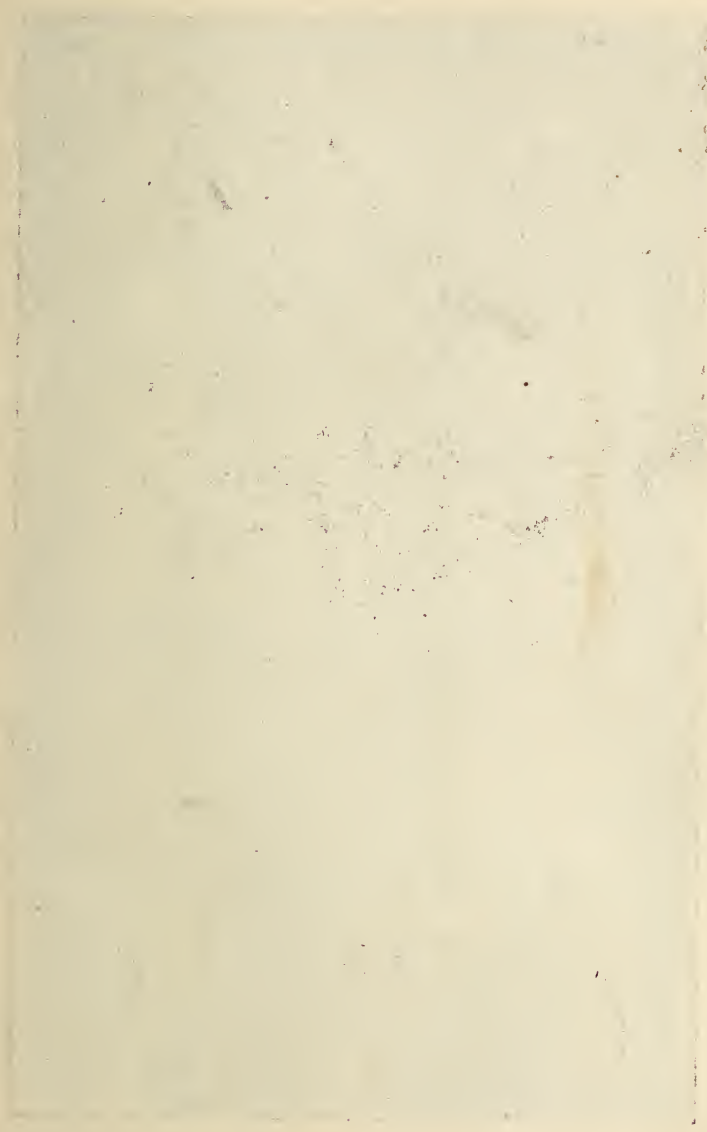
וכל מי שיראה וישגיה בעינא פקחה יראה וימצא עד היום דרך תכונת הגבול בין יהודא ובנימין מהר הזיתים (עמק עכור עיין מקומו) עד ככר הירדן. ר"ל שנמצאים ונודעים העמקים אישר בהם הלך חוט הגבול, וכל המקומות הנזכרים חאמ, דיברי, "תלת אדום, חאן וכיו תכונתם על הגבול (או סמוך לו) בדרך העמקים. בכל ככר הירדן (מחו ירחו) לא נמצא בית א' כ"א לצפון ים המלח כשתי שעות נמצא מכצר קטן שזכרתי לעיל ואומרים שהוא ירחו. אכן לפי ששמעתי משיך הערביים שיושב שם ואמר לי שנקרא בורג' (מגדל) או חאן חג'לא (חגלה) ועל פניה

[*] זה מוסכם לפי מהלך סמני הגבול כי המעין הזה הוא מי עין שמש והמעין נקרא "ביר אלהאט" ע"ש הנהל, וכאשר שמענו נקרא לפנינו מורד ההר שאצל המעין "עקאבת אלהרוד". ולדעתנו הו' פה בית הדרוד הנזכר במסכת יומא פרק ו' משנה ח' ותכונתו מסכים עם מרחקו מירושלם כאשר בארנו כבר במאמרנו "אחת נערים לירחו והירדן" בלוח ארץ ישראל שנה א' עמוד 103.

[**] להשערה הזאת אין כל יסוד, והשם האן איננו משובש כלל, והודאתו תחנה או מלון, וחאנים כאלה נמצאים בכל הדרנים בארץ, והוא נבנה בל"ם מאת אחד הפחות בירושלם לתועלת עובדים ושבים בהדרך הזה, אך מפני מעוטם נתקלקל ונחרבו, וכאשר החלו התרים ללכת להירדן וים המלח תקנייתו והנהו עומד וקים עד היום הזה.

הירדן ויער האלונים שבסביבותיו . והוא נאון הירדן הנזכר בירמיהו (פ"ט י"ט)

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קינ

עובר נחל קטן הנקרא "עין חג'לא" ומוכח ששם היתה תכונת בית הגלגל ומשם עד "עין סולטן" שהוא לצפון המגדל בערך ג' רביעית שעה קוראים כל מחוז ההוא "ריחא" ר"ל ירחו, ומוכח ששם היתה תכונת ירחו. הלכתי עד הירדן מימיו טובים לשתות, אבני הגלגל * (לא ראיתי. למערב עין סולטן ינוטה מעט צפונה) נמצא "בירפאת אלטאוואחין" (ר"ל רח'ים) **, וסמוך לה מקום חרב הנקרא "ג'רונדלי" ***). הלכתי עד ים המלח ועברתי בו עם הסוס בקצה אחר (ובחלק ד' אי"ה אאריך בו ****). בחזרתי עברתי כל עמק קדרון הוא ההולך משפת ים המלח עד עין רוגל (ביר איוב), ותכונתו מתפשטת מעט דרומה, והגכול בין יהודה ובנימין הולך לצפון עמק זה בערך ב' שעות. קצה אחרון של עמק זה סמוך לים המלח קוראין "ואדי אלקאניטרא".

תכונת הכנר והירדן וסביבותיה פלא והפלא לא נמצאת כמוה בכל הארץ. הכנר הוא מישור גדול ורחב עד מאוד (כמו שכתבתי לעיל) והירדן עובר בו ומשני עבריו עצי היער מינים ממינים שונים ובתוכם אהלים מענפי העץ לשבת אהל בתוך אהל, הכל מעשה טבעי, לא יאומן כי יסופר היופי והנועם אשר בו. קול נמוך שאון גלי הירדן ושפתו כגן ירק וקול עופות המנגנים והמצפצפים וניצוצות השמש המתנוצצים באהלים דרך ענפי העצים כולם מתיחדים ומתחברים להרבות הנועם, ואולם גם לעורר דעיוני הלב להשתוחח ולהשתפך נפש. אלהי עלי נפשי תשתוחח

* לראות אבני הגלגל לא יעלה על הדעת. אבל במרחק 45 מינוט בצפון הדרך ההולכת מירחו להירדן נמצאת נבעה קטנה הנקראת עד היום "חל גלגלי" והוא לצפון "ואדי אלקלת". הנבעה הזאת נולתה מאת ה' טשאקי והיא תימך את המצאתו ואת כי המקום הזה הוא "גלגל" אשר בו העמידו את שתיים עשרה האבנים שהעלו מן הירדן.

** מלבד הברכה יש עוד הרבות רבות הנקראות "אל שנתון" ר"ל הרחוב שבהם שחנו את קנה הסוכר שנדלו למכור בהמקום הזה ויכינו מהם סוכר.

*** לא טקום הרב כ"א הר הסמוך לירחו נקרא בפי ילידי הארץ בשם קאראנדעלו וזהו משובש מהמלה הרומית קאראנטענא שהוראתו ארבעים, על כי לפי הנדתם נתנסה מחוקק דתם שם ארבעים יום וכעת עומדת על ההר הזה כנסיה נוצרית.

**** מה שיש להעיר בענין ים המלח כבר העירונו למעלה עמוד ג' ט"ב.

קיד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ

לעל כן אזכרך מארץ ירדן הלא כל ככר הירדן כלה משקה כגן
הו. וכמעט לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם לא יהל שם
ערבי ורועים לא ירבעו שם.

כה אמר ה' צבאות עוד יהיה במקום הזה החרב מאין אדם
ועד בהמה ובכל עריו נזה רעים מרכצים צאן וגוי כימים ההם
תושע יהודה וירושלם תשכון לכמח וזה אשר יקרא לה ה' צדקנו
וגוי (ירמיה ל"ג י"ב מ"ז).

ועלה הגבול דבירה וגוי פונה אל הגלגל אשר וכח
למעלה אדומים אשר מננב לנחל. נראה לי שאין הגלגל ומעלה
אדומים בכלל מקומות על חוט תחום הגבול, כי שניהם בחלק
בנימין הם. והפסוק מיישב התמיה הלא עמק עכור במחוז ירחו
כמו ישנוכר במעשה עכן וכבר עבר חוט הגבול רחוק מן ירחו
ואיך בא עכשיו חוט הגבול לעמק עכור. לכן אמר וצפונה פונה
אל הגלגל, ר"ל עמק עכור פונה לצד צפון לגלגל אשר נוכח
למעלה אדומים, כי מצאנו גלגל בין הירדן ובין ירחו לכן אמר
שיש עוד מחוז גלגל שהוא נוכח למעלה אדומים; והמעלה זה
ננב לנחל. ולפי העתי הוא ההר שהוא במחוז מורחית צפונית
עיר גבע (ג'בע) הנקרא אצל הנצירים הר ארבעים כנודע מספריהם,
והוא למערכת צפונית עמק עכור הנזכר, וצפונה לו הוא הנחל
(עמק בלא מים) המישך מאילון מורחה עד מישור הירדן. (אכן
מצאתי בספריהם שכזמן איזעביוס נקרא המקום ההוא שדה אדום) ו
זהו שם מכצר בית תפלה בנין חזק לשמור הדרך המסוכן
משוללים ואורבים בנקיקי הסלעים וההרים. וכתב שתכונתו בדרך
ירחו בדרך עמק קדרון, והנה משמע שתכונתו דרומית להר
הארבעים הנזכר.

והנה הר הזיתים מושך לצד דרום בערך שליש שעה
ואח"כ מתחיל עמק אחד ואח"כ הר הנקרא ג'בל ערב זאחורי" על
שם הערביים היושבים שם ומתפשטים עד כפר "בית זאחור" אשר

(1) אולי הוא חקל סונוקתא (פס דמים) הנזכר רות רצתי ליש פ"ה.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ קטן

אזכיר לקמן שהוא לדרומית מזרחית כית לחם. ונראה שחושב הגבול הולך מעמק עבד ופונה מכפר אלעזריא דרומה דרך כפר "אבורים" דרך העמק הנזכר עד עמק קדרון לעין רוגל שהוא לדום ירושלים כתחום שבת.

עין רוגל וגי בן הינם ועמק רפאים ומעין מי נפתוח אבאר בדברי מירושלים.

ויצא אל ערי הר עפרון ותאר הגבול בעלה היא קרית יערים וגי והיה תוצאת הגבול ימה ע"כ.

חקרתי ומצאתי למערב צפונית ירושלים משור כמהלך גי רביעית שעה ואח"כ עמק גדול הנקרא "ואדי צראר" גם נקרא "ואדי בית האנינא" (הכפר "ליפטא" בישיפוע וכשפת עמק זה) רפונה מערבה ואח"כ קצת דרומה ואח"כ קצת צפונה ואח"כ חוזר מערבה ומושך והולך מערבה נוטה קצת דרומה עד היס הגדול אצל מחוז עקרון. וכמהלך בערך ב' שעות מערב (נוטה קצת דרומה) ירושלים מושך ג"כ עמק קטן ובסופו מהובר עם "ואדי צראר" הנזכר. ובין ב' עמקים אלה מישור הררי ובערך העמקים הוא הר גבוה והוא לפי דעתי הר עפרון. וזה שאמר שיצא הגבול ממעין עין נפתוח לערי הר עפרון והולך בעמק "צראר" עד שתאר אח"כ לצד צפון לעיר בעלה היא קרית יערים.

ועתה אזכיר קצת הכפרים והחרבות אשר מצאתי במחוז ההוא : בערך א' וגי רביעית שעה מערבית ירושלים (נוטה מעט דרומה) בין ההרים כפר קטן הנקרא "עין פארם". ומצאתי בתרגום היונים של 72 ו"ל המתורגם לפי דבריהם ע"י ע"ב הכתוב כנזכר במסכת מגילה במעשה תלמי המלך) בפסוק יהושע ט"ז ס' שהוסיף שם עיר "קארעם" והוא לפי דעתי "עין פארם" הנזכר. לצד מערבית צפונית כפר הנזכר בערך חצי שעה סמוך לכפר "קסמל" שהוא בראש הר א' מצאתי חרבות הנקראות בל"ע "חירבאת יצפא" (מצפה). מול ציבא (סובא) אשר אזכיר לקמן לצד מערב מצאתי חרבות הנקראים בל"ע "חירבאת גאדאר" וסמוך

קמז תבואות פוק גי חלוקת הארץ יהודה הארץ

לו כמו מגדל ישן וכנינים מפוארים חרבות ושטמים וברנל המגדל יוצא מעין גדול וחשוב ונקרא "עין אפים", וכצר חרבות המגדל והכנינים לצד מערב בערך תחום שבת מצאתי חרבות על צד החר הנקראים כל"ע "חרבות גיבע" (גבע). ולמערב חרבות אלה בערך מהלך שעה או מצאתי הר גבוה יחירי וברגליו חרבות הנקראים כל"ע "מידאן" והוא בלתי ספק הר המודיעים הנזכר במסכת פסחים דף צ"ג ע"ב שרחוקה מירושלים 15 מיל (בערך 4 שעות וזחי 1) וכעת כמעט מכיון המרחק ערך זה, ועל ראשו נראה הים הגדול לדרום יבנה אצל אשדוד. (ומצאתי בספר מכב"י א' י"ג כ"ט ששמעון אחי יהונתן מכני חשמונאים בנה בנין מפואר על קברי אבותיו בהר המודיעים והבנין זה נראה לעוברים בים עכ"ל*).

והנה מעבר לעמק הנ"ל (ואדי צראר) כצד הדרום "יצפא" "חארס" "עין אפים" חרבות לוז" הר המודיעים" (וחרבות שזכרתי לעיל) וכל אלה בחלק יהודה. ולצפון עמק זה "צובא" "קסטל" "בית עולא" "בית טיקסא" "בית האנינא" "נעכי נביא" סמואל" ר"ל רמה רמתים צופים (לפי דברי העם, עיין במקומו) והם בחלק בנימין. מכל דברי אלה מוכח שעמק זה (ואדי צראר) הוא המגביל בין יהודה ובין בנימין.

למערכת (מעט צפונית) ירושלים בערך מהלך 3 שעות הכפר "קאריע" או אבוגוש (לפי ששם מושב הישר אבוגוש) והוא קרית יערים. למערבו בערך מהלך שעה או על ראש החר כפר "סארים" (ושם הנקודה הגבוה בהרים מירושלים לרמלה) ובהעתקת היונים הנ"ל מצאתי עוד שהוסיפו בפסוק הנזכר (ע"פ גרסא א') "סארים", והוא לפי דעתי כפר "סארים" הנזכר. והמחוז הזה נקרא כל"ע "בני אמאליק"**) ואולי שנקרא כן על שם עשו כי עמלק מבני עשו והוא שעיר הר שעיר הנזכר למערב בעלה (יהושע

(1) לפי מה שהצחתי לנעלה (עמוד ק"י אלל ציה סגלה) עמוד ק"י מדברי היסטוריוס יעלה מרחק המיל 24 ניינוטען יעו"ש.

(*) החפירות החדשות גלו את העיר מודיעים עם עיר מילדת החשמינאים בהכפר "אלמדיה" לצפון מזרח לוד ושם נגלתה מערות הקברות של המשפחה הזאת. ** לא בני אמאליק כ"א בני מלך שמו והיא שם משפחה או שבט ערבי.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ ק"ז

ט"ז יי) (ואולי גם "סארים" הוא שיבוש הלשון מלשון שעיר). ולדרום כפר זה בערך חצי שעה הכפר "קיריע אזאידע" ולדרומו בערך שעה א' בין העמק ההולך לקרית יערים ובין העמק ההולך מצרעה לכפר "סארים" הנ"ל הר המודיעים שזכרתי לעיל. ולפי דעתי הוא הר יערים דקרא, ומוכח שמחוז ההוא שבין ב' העמקים נקרא יערים ועל שמו נקראת העיר קרית יערים וההר הר יערים. וכצד "ואדי צראר" למערב "צובא" בערך שעה אחת מושך עמק קמץ עד קרית יערים ולמטה הוא מחובר עם "ואדי צראר", ומכפר "סארים" מושך ג"כ עמק אחד דרומה עד סמוך לכפר צרעה (עיין במקומו) כמו שכתבתי.

והנה עלה הגבול מעמק צראר לעמק הנ"ל ההולך לקרית יערים ומשם לכפר "סארים" ומשם ירד להר המודיעים וכסלון ירד שנית לעמק צראר ומשם ירד לבית שמש הוא כפר למערב הר מודיעים בערך שעה א' ג"כ ב"ואדי צראר" הנקרא "עין שמש" (עין שמש), ובערך שליש שעה מערב בית שמש הכפר "תיבנא" הוא תמנה. לצפון מערבית תמנה בערך ³ שעה הכפר "עקאר" הוא עקרון והוא למזרח צפונית ואדי הנ"ל. ומוכח שיצא חוט הגבול מואדי צראר לצד עקרון, וזה שאמר ויצא הגבול אל כתף עקרון צפונה. למערבית צפונית "עקאר" בערך שעה אחת הכפר "יבנה" הוא יבנאל² (יהושע ט"ו י"א) יבנה * (כשבאו הנוצרים בארץ כנו אצל יבנה עיר וקראוה "היבעלים" ע"י פולגא מלך בירושלים, וזה שכתב ר' בנימין בעל המסעות "עבלים" היא יבנה עכ"ל). ומוכח שבין עקרון ובין יבנאל היו שכרון ** והר בעלה ובעת לא נודעים שמות אלה בארץ. ויבנה הוא בעמק הנ"ל, ושם קוראין "ואדי רובין" *** ושם נמצא מים ויורד גם בימות החמה עד

¹ צה"ך Kennicoti מציא ספרים הרבה שנמלל כמוצ במקום עיר צים שמש—עין שמש, וכן מלחתי צה"ך ערבי המכונה לרצינו סעדים הגאון עין שמש וזוה נראה שנוסחה עין שמש היא נכונה ששם המליחות מורה כן (סכי תבואה דף ע"ז ע"ה).

² גם נמלל יבנאל בצבול נפתלי (יהושע י"ע ל"ג).

* בשם זה נקראת רפסע אחת (דבה"י ב' כ"ו י') ובדברי הו"ל נקראת תמיד בשם זה. ** אנהו הושבים לאחד את שכרון עם הכפר צארניקא הסמוך לעקרון והלף

דאותיות בשתי הלשונות האלה ידוע

*** ר"ל משם וקראו לאדי צראר—ואדי רובין.

קִיחַ תְּבוּאוֹת פֶּרֶק ג' חֲלוּקַת הָאָרֶץ יְהוּדָה הָאָרֶץ

ים הגדול. והנה הלך חוט הגבול מיבנה לצד צפון ב"אדי" הנזכר
עד ים הגדול. כתב היוסיפון: ליהודה חלק "יהודעא" הצפוני
עד ירושלים.

שמות ערי חלק יהודה.

וידוע תדע שאזכיר דוקא הנודעים עד היום (אף בשנוי
הלשון) והנודעים אחר החרבן בזמן חכמי העמים בזמן שני
הסופרים אייזעביוס והיראנימוס כמו שכתבתי בהקדמה. והנה
השמות הנזכרים בפסוק וכדברי חכ"זל ולא אזכירם תדע שלא
נודעים ואבד זכרם מהארץ ולא נודעים גם בזמן חכמים הנזכרים
כי דקדקתי בעיון גדול בדבריהם והוצאתי יקר מזולל למצוא
מבוקשנו.

חלק זה נחלק בדרך כללי לדי' חלקים:

נגב, השפלה, הר והמדבר.

נגב.

הוא חלק דרומית סמוך לגבול ארץ אדום¹. וערי הנגב הם:
קִבְצָאֵל. נזכר כנחמי' (י"א כ"ה) חברון ודיבון וקבצאל,
תכונתה לא נודעה.

עֲדָר. אולי היא ערד בחילוף האותיות (על דרך במדבר
ל"ב ל"ח ואת בעל מעין מוסכת שם) ועיין מה שכתבתי בשם

1) ועם נגב או דרום (חכמי הנגב או חכמי הדרום) שנלחנו
דצרי חכ"זל אין הכונה דוקא הנגב הנזכר צפוק כי לפעמים זה
מושלל לכל חלק וארץ יהודה וגם לחלק בנימין ודן (בלשון העמים
נקרא מחוז דארחא ר"ל דרום). ועלתי צועשה סמכר צצלי צוסכת
סצת דק קכ"ז ע"צ עד סצחמי לחצרי סצדרום, סצירוסלמי הוצא נועשה
זה ועם נחמי סצחתי לחכמי לוד, ונוכח סחכמי לוד נקראים חכמי
הנגב או חכמי הדרום. והכונה צעך הגליל נקרא לוד וכו' נגב.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קיש

מלך ערד מל"א מלכים. ובדברי היראנימוס אראט 20 מיל (8 שעה) לדרום חברון ע"כ.

יגור. בתוספתא סוף אהלות (לפי גרסת הר"ש שהביאה בפרושו סוף מסכת הנ"ל ובתוספתא שלנו גרסא אחרת) תחומי אשקלון מקבר גדול עד יגור ועד גוב ועד תרעין עכ"ל. וכעת בין מגדל (מגדל עיין מקומו) ובין אשקלון הכפר ג'ורא, ואולי הוא יגור הנזכר בתוספתא. אכן יגור* הוא מערי הנגב, וג'ורא הנזכר הוא בשפלה ומוכח שעיר אחרת היא.

קִנְיָה. אולי הוא כמו צינה והוא עיר במחוז מדבר ציין כמו שכתבתי לעיל בנבולי הארץ**).

קָדֶשׁ. הוא קדש ברנעב* ואדי אל בירעין* כמו שזכרתי במקומו. יתָבֵן. בדברי היראנימוס נזכר שהוא במחוז בית גוברין בדרך חברון ו' מיל (בערך ב' שעה וחצי) רחוק מבית גוברין. וכעת שם הכפר אידנא (יתנא) אכן תהיה תכונתו בהר ולא מערי הנגב***). זִף. לצפון הר מאדורא (הנזכר לעיל בפרק א' בביאור נבולי אלה מסעי) בערך ב' שעות עמק צר הנקרא בל"ע "נוקב אלזאפא"****) לפי דעתי על שם עיר זיף שתכונתה היתה שם. טלם. המחוז שהוא לדרום מולדה (עיין מקומו) נקרא בל"ע "טולאם", ואין ספק אצלי שהוא על שם טלם הנזכר (ולפי דעתי היה סמוך לעיר טלם עוד עיר א' שישמה טלם ולכן נמצא (שמואל א' ט"ו ד') ויפקדם בטלאים על דרך רבוי שהכונה על ב' מקומות שישמם טלם 1) ולכן שם המחוז ההוא עד היום טולאם).

בעלזת. לדרום מזרחית למחוז טולאם ולצפון מערבית ל"נוקב אלזאפא" בערך ג' שעות נמצא "קוביש אלכאעול" שהוא

* ר"ל יגור של המקרא (יהושע ט"ו כ"א).

** ההשערה הזאת רחוקה גם מגדר א"ל י.

*** ובאמת לדעת כל ההוקרים לא נודע מקומה.

**** השם הזה לא נישם במפת הארץ, ולדעת כל ההוקרים לא נודע מקום

עיר זיף הנוכחית.

1) במדבר קהלת סקוק צרכות הטובה איננה כ"ס וכי יוסתן שאלו

למנחה עלמח.

קכ תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ

לפי דעתי על שם בעל בעלות הנזכר*).

מולָדָה. עד היום דרומית מערבית לתל עראד (עיין מלך ערד) בערך מהלך שעה א' וחצי כפר הנקרא בל"ע "מולאדא" (**).
חָצֵר גְּדָה. בדברי היראנימוס עיר בחלק הדרום בצד המזרח סמוך לים המת (ים המלח) אולי כונתו על עין גדי עיין מקומו.
בְּאֵר שֶׁבַע. כעת שמו בל"ע "ביר סיבא" לדרומית מערבית חכרון כמהלך י"ב שעות.

עַצִּם. לפי דעתי הוא עצמון (על דרך זכר זכרון חצר חצרון) והוא "ואדי קיסיימי" כמו שכתבתי במקומו.
כְּסִיל. הוא בתול הנזכר בערי חלק שמעון והוא בית אל דשלל דוד (שמואל א' ל' כ"ז) עיין לקמן בשמות ערי שלל דוד.
חֶרְמָה. עיין מה שכתבתי בשם זה בל"א מלכים. אכן רחוק מראשה מחלק הנגב וחרמה היא מערי הנגב. ויש לומר שהגיא הי' מגיע עד סמוך למרשה אבל העיר צפת היא חרמה היתה דרום מראשה במחוז הנגב.

צִקְלָג. לא נודע. אכן לפי הנראה תכונתו סמוך לים הגדול בין "ואדי שעריא" ובין "ואדי סמסום" אשר אזכיר בסמוך, כי ואדי צקלג לצפון נחל בשור (ואדי שעריא) שהוא לדרום עזה בערך שעה א'.

מַדְמְנָה. לפי דעתי היא עיר מנדא הנזכר בספר הישר עיר קבורת שמעון והיא עיר לויים (ועיין מה שכתבתי בערי הלויים), ומצאתי בדברי אייזעכיוס שקראה מינוים מול עזה (***)).

[* המקום הזה ושלפניו אינם נודעים לדעת כל החוקרים.

[**] כפר בשם מולדה לא נמצא כלל, אך ראבינואהן אבה לקבוע את מקום מולדה בהחזרה שאצל "תל מיל" הסמוכה לתל ערד, אך לדעת החוקרים אין לאחד את העיר הזאת עם אחד מהמקומות הידועים.

[***] החוקרים החדשים מאחדים אותה עם חורבת אסידומנא הרהוקה 12 פרסאית אנגלית מצפון מזרח באר שבע.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קבא

סנסננה. לפי דעתי הוא הכפר "סומסום" סמוך לואדי סומסום הג'ל לצפונית מזרחית עזה בערך ב' שעות (כי מ' נחלף בנ"י). אכן לפי זה צקלג ומדמנה וסנסננה הם במחוז השפלה ולא במחוז הנגב. ואולם לא ידענו בדקדוק גבול מחוז הנגב, אולי מחוז עזה כבר הוא בכלל הנגב (דרומית מערבית). "ואדי סומסום" נופל אצל אישקלון בים הגדול.

ה ש פ ל ה .

היא מתחלת מדרום מערבית קרית יערים בצד מערבית הר המודיעים ומתפשטת עד ים הגדול. והעומד למערב ירושלים בהרים שהם למזרח הכפר "עין פארם" רואה כל השפלה לפניו גם הים הגדול אישר למערב השפלה, ובצד הדרום מגעת עד לדרום עזה כאשר כתנתי כבר.

צָרְעָה וְאַשְׁפָּאוֹל. עד הזום למערב הר המודיעים בערך שעה אחת הכפר "צארא" (זוא צרעה) ולמערב "צארא" בערך שעה אחת נוטה מעט דרומה הכפר "שטואל" (הוא אשתאול). עין גנים (**). למזרח דרומית אישקלון בערך שעה וחצי הכפר "גינין".

תפוח (1). לצפון מערבית בית גוברין בערך ב' שעות "בית אפא", וכדקדוק הלשון צ"ל בית תאפא. ולפעמים קוראים ח' בסוף התיבה כמו א' והוא תאפא ר"ל תפוח (**).

הַעֵינָם. במחוז "זאאפיר" (עין במקומו) במרחק שעה אחת הכפר "בית עני" והוא לפי דעתי עינם הנזכר. (פירש רש"י ערים י"ד: אומר אני תפוח והעינים אחד הוא וזה פרושו תפוח והעין שלו הוא עין תפוח האמור בנחלת מנשה אל יושבי עין תפוח עכ"ל, נראה לי [במקום] "הוא עין תפוח" צ"ל" כמו עין תפוח". ויותר נראה לי

[*] לא שטואל שמו כ"א עשוואוא.

[**] דהוקרים החדשים מאחרים איתה עם "חורבת אם גינא", למערב בית שמש.

[1] גם נמלא תפוח על גבול אפרים ומנשה.

[***] לפי ההקדמות החדשות לא נתאחרה העיר הזאת בהמקומות הידועים.

קכב תבואות פרק גי חלוקת הארץ יהודה הארץ

שגדרה וגדרתים הם עיר אחת מתפוח והעינים). ויש אומרים שהיא עיר ענים (בפתח ענים) הנזכרת במעשה יהודה ותמר (בראשית ל"ח י"ד) *).

יְרֵמוֹת, עֲדוּלָם, עֵיץ בַּלֵּא מַלְכִים.

ש"כ"ו. כתבו אייזעביאום והיראנימוס שהוא 9 מיל' ג' שעות וחצי) מכית גוברין לצד ירושלים. ובעת הכפר 'סואווייכע' (סוכו) לצפונית בית גוברין (נוטה מעט מזרח) בערך כ"י שעה**).

עזקה. למזרח "תל סאפיא" בערך שעה וחצי הכפר "תל עזאקריא" והוא לפי דעתי עזקה. ובעל כפ"פ*** כתב שעזקה היא בין עזה ובין נחל מצרים (אלעריש) וקוראין לו עזקה ע"כ, שגה ברואה, כי עזקה היתה סמוך לשוכו כמו שנאמר בין שוכה ובין עזקה 'בעטק האלה' שמואל א' י"ז א' וכיוס'פון נקרא עיר הנזכרת "צעקא" (1).

שְׁעָרִים. לא נודע. אכן משמואל א' י"ז נ"ב מוכח שהיה במחוז עקרון וגת. (מכ"י א' ה' ס' נזכר שומרון וצ"ל שערים, ומוכח שתכונתו בארץ פלשתים במחוז אשדוד, ואולי הוא עיר תרעין בתחום אשקלון הנזכרת בתוספתא אהלות****). עיף לעיל בשם יגור.

* [יותר נכון לאחדה עם 'הורבת אלין' אשר בקרבת עין שמש.

** [אינו כפר כ"א חורבה.

*** [כפר "א תיצאתנו עמוד ש"ד.

1) צין סוכו ובין עזקה צענוק האלה, לפי דעתי הוא ולדי זונט שנוסף צין כפר סואווייכע (סוכו) ובין תל עזאקאריא וכפר עזאקאריא (שהוא ללפון התל צערך טעה) שהוא לפי הנראה עזקה, ובלשון ערבי זונט סם מין עץ תות (מויל צעער) עיין מקומו, וצדך כללי זונט כולל כל עלים גזוקים וגדולים כונו חלם חלון וחרז וכו' וח"כ ולדי זונט מוסאל על סם עזק האלה.

**** [ההשערה זאת קרובה מאד, כי העיר אשר נקראה לפניו בעברית שערים 'בלי ספק על שם איזה חכמה של שני שערים טבעיים שהיו בקרבתה) נקראה בימי הנביא המשנה בארמית בשם תרעין. והשם תרעין נשתבש א"כ בשפת ערבית להשם 'דוראן'. (החילוף הת' והד' 'דוע) והשם הזה נודע גם עד היום בקרבת עקרון יבנה ואשקלון, ועל אדמת דוראן עומדת כעת המושבה 'רחובות', ובערבית שמה עד היום 'דוראן'.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קמב

עֲדִיתִים. כתב היראנימוס שהוא במחוז עזה. למזרח עזה בשתי שעות הכפר 'עדרים' אולי הוא עריתים.

הַגְּדֵרָה וְגִדְרָתִים ('עיר א'). ואולי היא הנזכר דכ"י א' ב' נ"א. מדברי שמראבא בספרו 16 משמע שהיה בין אשהוד ובין אשקלון. ובין משמע מיוסופון. (* ויא' שהוא עיר מלך גדר (עיין במקומו).

צָנָן היא צָאָן הנזכרת מיכה א' י"א. למזרח דרונית מרשה (עיין במקומו) בערך שעה א' הכפר 'צאן עברא' (**). ואולי הוא צנן.

חֲדָשָׁה. במסכת עירובין דף ט"ז ב' עיר חדשה שביהודא שיש בו ג' דורות). יש אומרים שהיא עיר 'אדאסא' הנזכרת ביזסיפון ובמכ"י א' ד' מ' במלחמת יהודא עם נקמור. ולא נראה לי כי 'אדאסא' היתה סמוכה לבית חורון וא"כ אינה בחלק יהודא כ"א בחלק בנימין. ולפי דעתי הוא הכפר בין מגדל ובין אשקלון. 'ג' ארא די אלחדאש'. וכבר כתבתי לעיל ג' ארא (גורא) אפשר יגור. ואלחדאש נראה לי שהוא על שם חדשה. וידוע תדע שגשתנו שמות הערים, ויושבי הארץ מחליפין מוסיפין תזרעין בשמות ופעמים קוראים שם מקום א' בשתי שמות של ב' מקומות ופעמים גהפוך הוא ואין להאריך בזה (***) .

מְגִדָּל גְּד. הוא 'מגדל' הנזכר סמוך לשפת הים (****). והנה חדשה ומגדל גדר סמוכים כמו שנוכרים בפסוק זה אחר זה. והכפר 'גורא אלחדאש' רחוק שלישי שעה ממגדל (מגדל).
דְּלָעָן מְצַפָּה. עד היום לצפונית מערבית בית גוברין

(*) שם העיר הזאת נשאר עד היום בהכפר קאטרא הסמוך ליבנה אשדוד ואשקלון ואחינו שעלו לראשונה לארצה'ק לעבוד את ארמיה ויבנונו מושבה בארמת הכפר הזה החורו להבקים הוה את שמו העתיק גדרה.

(**) לפי דעת החוקרים החדשים לא נוכל לאחזה עם שים מקום.

(***) לדעת החוקרים החדשים יש לאחזה אולי עם הכפר אָדִים או אָבִדִים הרחוק

שושה והצי פרסאות ממגדל גדר.

(****) הכפר הזה סמוך לאשקלון ובו מושב מנהל (מודיד).

קכד תבואות פדק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ

בערך ג' שעות על הר קמץ הכפר יתל צאפי. ומי יודע אם אינו מורכב משם דלען ומצפה. והיראנימוס כתב מצפה לצפון (צפונית מערבית) בית גוברין מסכים על כפר יתל צאפי הנזכר *).

לְכִישׁ, עֶגְלוֹן. עֵיץ בל"א מלכים.

גְּדֵרוֹת. היא לפי דעתי חרבות. גאדאר על שפת יואדי צראר שכתבתי לעיל. וכן נזכר בדה"י ב' כ"ח י"ח עיר גדרות עם בית שמש ואילון שוכו ותמנה וכל המקומות הנזכרים סמוכים לואדי צראר הנזכר.

בֵּית דָּבָן. אייזעביוס כתב חרבות כפר דבן בין יאמניא (יבנה) ובין דיאספאלים (לוד) ובעת לא נודע. ואין זה בית דבן שהוא בין ומלה ובין יפו**). כמו שאכתוב לקמן בשם בת גלים עיין שם (תוספתא דאהלות פ"ג בית דגון שביהודא).

מִקְדָּה, לִבְנָה. עֵיץ בל"א מלכים.

עֶשֶׂן. הוא כור עשן הנזכר שמואל א' ל' ל'. וכתב אייזעביוס שהוא 15 מיל (6 שעה) מירושלים (מערבית).

נְצִיב. למזרח בית גוברין בערך שעה הכפר בית נוציב. (הוא נציב **).

קַעֲיָלָה. כתב הנ"ל שהוא 8 מיל (ג' שעה וחומש) מבית גוברין לדרך חברון****).

אֶבְזִיב. בזמן הכותב הנ"ל כפר סמוך לצפון עדולם והיא כזיב במעשה יהודא ותמר*****).

מְרֵאשָׁה. לדרום בית גוברין בערך חצי שעה חרבות מְרֵאשָׁא.

[* השערתו רחוקה מאד ועד היום לא נודעו שני המקומות האלה.

** [דעת החוקר קלרמאנט נאמא לאחר את העיר הזאת עם חורבת דאניון הנמצאת בדרום הכפר "בית דינין" יען כי שם הכפר הזה נודע רק מימי הנוצרים.

*** [אינו כפר כ"א חרובה והיא רחוקה 8 פרסאות אנגליות לצפון מערב חברון.

**** (העיר הזאת נשארה עד היום בשמה העתיק והכפר "קולא" הנהו בהרי חברון 6 פרסאות אנגליות למערב הכפר הלחיל.

***** אהדים מהחוקרים מאהדים אותה עם המקום הנקרא "עין כְּזַבְרֵי".

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קכה

ור' בנימין בעל המסעות כתב בית גוברין היא מראשה לא דקדק כל כך כ"א שהיא סמוכה לה אבל לא שהיא עיר א'. ובעל כפ"פ*) כתב שמראשה סמוך לכפר דכרין שהוא לצפון לוד שנה ברואה, כי מראשה בשפלה ולא בהר אפרים בחלק בנימין.
עֶקְרוֹן, אֶשְׁדוֹד, עֵזְרָה. אזכיר לקמן בערי הפלשתים.

בהר.

הוא הר יהודא שזכרתי לעיל בהרי הארץ. בדרך מירושלם להר ההוא (דרומה למחוז חברון) לא נודע ולא ניכר כל כך גובה ההר, אכן בעד דרום ולמזרחו ולמערכו נמצא עמק וירידה גדולה. בראש ההרים אשר סביבות עמק חברון שם הנקודה הגבוה בכל הרי יהודא. (גבהה 2664 רגל מפני מי ים הגדול).
יְתִיר. לדרום חברון בערך ו' שעה ולצפון מולדה בערך שתי שעות הכפר יאתיר**).

שׁוֹכֹ לַצִּפּוֹן יאתיר בערך שעה וחצי ולמערב מעון (עיין בסמוך) בערך שתי שעות הכפר "סואוויכא".
קַרְיַת סֶנָה. עיין דביר בל"א מלכים.
אֶרֶב לַמְּזוּחַ דְרוֹם חֶבְרוֹן בערך שעה וחצי על ההר הכפר אלאראב***).

עֵנָב (ואולי היא ענב הנזכר יהושע י"א כ"א). לצפון סואוויכא הנ"ל (נוטה מעט מזרחה) חצי שעה כפר "אנאב"****).
אֶשְׁתָּמָה. (היא אשתמע הנזכר בערי הלויים) כעת כפר "סאמא למזרח סואוויכא שעה א'. (עיין זנוח)*****).

(* פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש"ב.

** איננו כפר כ"א חורבה הנודעת בשם "הרבת אתיר" בדרום שבה הנזכר בסמוך.

*** החוקרים מאהדים את העיר הזאת עם ה"רַבַּת אֶרְבַּאֲכָא" הנמצאת בהרי

יהודה בדרום חברון ויוכל להיות כי המחבר כיון נ"כ להמקום הזהי אך לא דקדק בלשונו.

**** איננו כפר כ"א חורבה והיא רחוקה שתי פרסאות וחצי למערב דביר.

***** ע"פ החקירות החדשות תחאחד אשתמיע עם הכפר סעמא (לא

סאמוע) כדעת ה"א שמביא המחבר להלן בשם זנוח.

קבו תבואות פוק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ

ענים. למזרח חכרון נוטה מעט צפונית בערך ג' רביעית
שעה הכפר "בין ענים" (*).

גלה. למערב בית לחם כחצי שעה הכפר הגדול בית "ג'אלא" (**).
דומה. כתב היראנימוס שהוא במחוז נוכרין. ובמחוז מגדל
על שפת הים הנזכר לעיל נמצא הכפר "בית דימי" אולי הוא
דומה 'אכן תכונתה כשפלה ולא כהר) (***) .

בית תפוח. למערב חכרון בערך ג' רביעית שעה כפר קטן
"תאפוח" הוא בית תפוח .

אפק. למזרח (נוטה מעט צפונה) "יורמוק" היא ירמות 'עין
מקומו) בערך שעה וחצי הכפר "אביק" היא אפקה (***) .
חברון. אאריך במקום אחר.

ציעור. צפונית מזרחית חכרון בערך שעה א' הכפר "ציעורי"
(גם קוראים זיער) ושם מראין קבורת עשו שקוראים הישמעאלים
"סיד יוסיף" ר"ל ישר יוסיף כי קוראים לעשו יוסיף 'ולפי תרגום
יב"ע בפרשת ויחי נקבר עשו סמוך לחכרון ע"ש).
מעון. לדרום חכרון (נוטה מעט מזרחה) בערך כ' שעות
הכפר מאעון.

כרמל¹) לצפון "מאעון" (נוטה מעט מערבה) בערך ג' רביעית

[*] החוקרים החדשים מאחדים את העיר הזאת עם 'חורבת נוכין' הנמצאת בדרום
חברון וקרוינה לאשתמע .

[**] לפי סדר הערים הנזכרים ביהר את העיר הזאת המבוארים למעלה כמעט
אי אפשר לאחד איתה עם הכפר בית ג'אלא הסמוך לבית לחם ולכן השערת החוקרים
החדשות לאחדה עם 'חורבת ג'אלא' הנמצאת בהרי חברון החוקה³ פרסאות אנגליות
מצפון הכפר חלחול .

[***] החוקרים החדשים יאחדוה עם חורבת דאמה החוקה¹⁰ פרסאות אנגליות
לדרום מערב חברון .

[****] ע"י החוקרים החדשות לא נודע המקום הזה .

(¹) טנואל' א' טיו י"ז וישבס טנואל' וגו' זל טחול הכרנוולה וסנה
וולי' לו יד וגו' פירש רש"י והרד"ק זנה לו ונזח טכאמר זאליהו
זירפח אס ונזח ה' הסרוס. (ויונתן תרגם וסל ונתקן ליה טען

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ קכו

שעה על הר קטן הכפר "אלקורמול" * ושם בריכה טובה הנקראת בירפאת אלקורמול, וסמוך לה מכצר קטן (קאללע) ובו נראה ים המלח .

ז'ף. לצפון "אלקורמול" בערך ג' רביעית שעה ולדרום מזרחית חברון ג' רביעית שעה כפר ז'ף. וביוסיפון כחלק קדמוניות 8, 3 כתב זיפא היא בארץ הקני (עיין לקמן ערי הקני). **
יוט'ה. לדרום חברון מכוון, בערך שעה א' ומערבית צפונית "אלקורמול" בערך חצי שעה הכפר "אמא" והוא יוטה .

זנוח. לדרום מערבית "מאעון" שעה וחצי הכפר "סאמא" (עיין סנסנה) הוא כפר גדול על גבעה אחת ושם מכצר קטן (קאללע) וחרבות בית תפלה בנין רומיים. גם בנין בארות יפס וננות כולה משקה (וי"א שהוא אשתמא הנ"ל ע"ש) ***.
תמנה. אייזעביוס כתב שהוא 10 מיל (4 שעה) למזרח "בית גוברין" בהר (סוטה י" ע"א ב' תמנאות הם ע"כ), ועיר הנזכרת ותמנה במחוז עקרון עיין שם ****).

אחר לפגא ציה ציזמא, והוא נכון צדך הפסט). וכן פירש רש"י צוולכיס א' י"ח ל'. וכן וולחתי צוודרש י'קוט, ואס קצלה נקבל. אכן לפי הפסט נראה לי שאין כונת הפסוק על הר הכרמל על שפת הים הגדול כ"א על כרמל הנזכר לדרום מזרון צארץ הקני צדדך זה הלך שאלו ללחוס עם עוולק שהוא לדרום גבול יהודה צדדך מזרר שור. אבל הר הכרמל לא ידעתי איך צל שאלו צשוזו ונהכות עוולק בגבול הפסון ואיך לא שוע שוואל צרוה צהר אפרים כשצא שאלו עם ונחכהו להר כרמל עד שכאמר לו אח"כ שכצר הליז לו יד צכרמל וכצר שז וצא לגבלגל ? וכל זה מוכח לפי הפסט שלא הליז צהר הכרמל הפסוני כ"א צכרמל הדרווני הנזכר.

* הכפר כרמל הזה הרב בעת.

** איננו כפר כ"א הר ועליו הירבות הנקרא "תל ז'ף".

*** כבר הבאנו למעלה אצל אשתמוע שההלכה כה"א ששאמא הוא במקום

אשתמוע וזוה הנוכחית מתאחדת עם "חורבת ואנוטא" הנמצאת לדרום יוטה.

**** לפי הקירות החדשות מתאחדת העיר הזאת בהחורבה "תיכנה" הסמלכה

לניכא (בנעה) במערב בית לחם.

קכח תבואות פרק ג' הלוקת הארץ יהודה הארץ

חֲלָחֹל. בערך ב' שעות צפונית (נוטה מעט מזרחה)
חברון על הר כפר חלחול ושם קבר גד החוזה.

בית צור. עיר ומבצר מפורסם בזמן מלכי בית חשמונאי
כנזכר ביוסיפון ובמכב". וגם זמן מה אחר חרבן הבית היה בה
ישוב קצת מבני עמינו (עיין בחלק ב' בשנת 4543). וטרחתי הרבה
לדעת תכונתה, ומצאתי במכב" ב' י"א ה' בית צור בין ההרים
רחוק מירושלים 5 מיל (2 שעה), ולפי דעתי מספר 5 הוא שעות
המעתיק וצ"ל 15 שהוא 6 שעה. והנה בדרך מחברון ליפו רחוק
מחברון בערך 6 שעה, נמצא עד היום "ואדי צור" למזרח דרומית
"ואדי זונט" הנ"ל והוא בלתי ספק על שם בית צור שהיה במחוז
עמק (נחל) הנזכר, וכן נמצאים שם חרבות וכן "ביר צור" ותכונתה
רחוק מירושלים בערך 6 שעה (15 מיל) דרומית מערבית.

אחרי כתבי זאת שמעתי מפלחין מחוז ההוא שקוראים
החרבות שהם על ההר למערב "חלחול" (ושם מעין טוב מאוד
יוצא מכותל הסלעים והוא על אם הדרך לחברון הנקרא בלשונם
דירב) "חירבאת בית צור" והיא ג"כ רחוקה 6 שעות מירושלים,
וסמוך לחלחול כנזכר בפסיק, ותכונת חרבות אלה כתכונת
מבצר הן לכן נ"ל שכן הדבר *).

גדור. בדברי אייזעכיוס גאדארא בעמק האלה עכ"ל. והנה
לפי דבריו גדרה קמחו בית צור הנזכר לצפון מערבית חברון
כמו שכתנתי (**).

מַעֲרָת. לצד מערב עקר (היא עקרון) הכפר "מראר" (ר"ל
מערות) ואולי היא מרות מיכה א' י"ב.
קְרִית בַּעַל. היא קרית יערים הוא כפר "קיריע" אישר
כתנתי לעיל (ועיין גבע וגבעה) (***)).

* הדעה האחרונה עיקרה וחרבות בית צור רחוקות רק 4 פרסאות אנגליות
מצפון חברון.

** לפי הערותנו הקודמת חסול השערות וזאתו וגדר הנכחית מתאחדת עד
היום עם הכפר או חורבת גדור הנמצא בהרי חברון ורחוק 4 פרסאות מצפון חלחול.
*** הוא קאריות אלענב הנקרא בעת אבוג'וץ העימר על דרך ענלות ההולכת.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קכט

והנה אכתוב מה שמצאתי בהעתקת היונית של 72 שהוסיפו בפסוק זה מקומות. ואף שאין לנו לסמוך כ"א על ספרינו הקדושים עם כל זה אזכירם מאחר שמצאתי בהם שהם שמות בארץ במחוז ההוא עד היום הזה :

פְּקוֹנֵי אֶפְרַת (היא בית לחם) אזכיר בסמוך.

פֶּאֶגוֹר. עד היום כפר א' הנקרא בל"ע "בית פאגאר"

דרומית מערבית בית לחם. שעה ונ' רביעית.

עִיטָם אֶזְכִּיר לְקֶמֶן בְּסֻמֶךְ. (פלגן א') ומאמי לא נודעים לי.

סָאָרִים. כתבתי כבר שהוא למערב קרית יערים.

קָאָרִים. הוא הכפר עין פארם שכתבתי לעיל.

גַּלְלִיִּם. לא ידעתי כי בת גלים היא במחוז יפו (עיין

במקומו) ואינו בחלק יהודה.

ביתר. למערבית דרומית ירושלים בערך 3 שעה עד היום

הכפר בתיר (ואינו ביתר הנזכר בחרבן ירושלים כאשר אבאר במקומו. ועיין תו"ט סוף מסכת חלה*).

מְנוּכָאֵם. אולי הוא מכונה הנזכר בנחמ"י י"א כ"ח. ובזמן

היראנימוס כפר בין ירושלים ובין בית גוברין. (ע"כ מהעתקת היונית).

במדבר.

הוא על שפת ים המלח המערבי ומתפשט עד מדבר צין והוא

נקרא מדבר סתם 'אכן המדברות שכדרום הם קטנים ונקראים

מירושלם ליפו רחוק שבע חצי פרסאות אנגליות מירושלם. וכן חשבו כל החוקרים טראבינואהן עד לפני שנים מספר. אולם ע"י החקירות החדשות של החברה האנגלית נגלתה לא רחוק מהכפר הנז' הורבה הנקראת כעת "הירבת ערמא" ולפי דעת החוקר קאפסאן קאטאר ראוי לאחד אותה עם קרית יערים. החורבה רחוקה כשתים עשרה פרסאות מירושלם וכארבע פרסאות מהנבעה אשר לנכה בית שמש.

1, אולי הכונה קולוניא (עיין מולא), אכן קולוניא היא לחלק בנימין לא ליהודה.

(* אצל הכפר הזה כעת התהנה הראשונה של מסלת הברזל מירושלם ליפו.

2) אולי הוא ע"ס ול"ל מליכא מלוחה וסיא מלחה (עיין לקמן מלמ"פ).

קל תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ

על שם העיר הסמוכה לו כמו מדבר מעון מדבר זף מדבר ירואל וגו' ומגיע עד מדבר צין אצל מחוז צוער.

בית הערבה זכרתי לעיל.

עיר המלח עיין צוער.

עין גדי. עד היום למזרח דרומית ירחו סמוך לים המלח על שפת צפונית מערבית הרבית עין ג'די רחוק מירושלים בערך 7 שעות. ומשם מביאים האכמיחים הראשונים פה העירה כי יתבשלו שם ראשונה כי הוא בעמק ובכבר הירדן אף שהוא בקצה המדבר. (ועיין חצצון תמר).

ועתה אזכיר שמות ערי יהודה הנזכרים במקומות אחרים: אלני ממרא (כראשית י"ד י"ג), לצפון חברון לצד הלחול מישור אחד בערך שעה אחת, והישמעאלים קוראים מישור זה בלעז אילון-והכונה על שם אלני ממרא *).

גרר (שם ד' א'). רבינו סעה"ג מתרגם כלוץ (ועיין מ"ש בביאור מתניתן ריש גיטין), ופלא הדבר בעיני כי כלוץ הוא ברד מדבר שור וידוע שגרר בכלל הארץ ולא מחוץ לגבול במחוז שור וברד. וכונת הגאון שגרר הוא בין קדש ובין שור כמו שמשמע מפסוק ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר. אכן על פי המציאות מוכרחים אנחנו לומר שכונת הפסוק מתחלה ישב בין קדש ובין שור ואח"כ גר בגרר. כי אין תכונת גרר בין יואדי גאעין" ובין כלוץ שהוא לצפון ים סוף שעברו בו בני ישראל. יש אומרים כלוץ הוא אלוש במדבר ל"ג י"ג ואנו נכון כי אלוש כגבול הר סיני).

היא נקראת כלשון הירושלמי והמדרש גררקי (עיין ירושלמי שביעית פ"ו וב"ר פרשה ס"ד). וכזמן הרומיים נקרא מחוז כאר שבע הכל גרר על שם גרר שהיא במחוז ההוא. בדברי היראנימוס

(* ההשערה הזאת אין לה כל יסוד כי השם אילוני איננו שם עצם פרטי ששמו ישאר נב בערביות ולפי דעת ההוקרים לא נוכל להגביל את מקומו רק כי ה' בסביבת חברון. אולם במחקר עשירי דגעים מהעיר לדרומה יש אלוץ גדול וכן מאד ומד בכית מקלט הרומסים ולפי ההנחה הננו אחד מהאלונים שהיו באילוני ממרא.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קלא

מצאתי שבזמנו היה גרר 25 מיל (10 שעה) לדרום בית גוברין, וא"כ תכונתה בין באר שכע וכין עזה וכעת אכר זכרה מארץ *). אפרת היא בית לחם (בראשית ל"ה י"ט). לדרום ירושלם לבוטה מעט מזעיר מערבה) כשעה וחצי כבר גדול בית לחם (1). ושם אפרתי נמצא גם בזמן חכמי המשנה (כלאים סוף פ"ג ר"י בן החוטף אפרתי).

קבורת רחל .

ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת הארץ לבוא אפרתה וגו' (בראשית ל"ה ט"ז).

והנה נחקור על מדת כברת הארץ ועל ידה גרע תכונת קבורת רחל. רש"י מפרש מהלך רב. והרמב"ן כתב ע"פ המציאות שראה שכברת הארץ ר"ל דבר מה דבר מועט. ורבינו סעה"ג מתרגם ויהי עוד כברת הארץ לבוא אפרתה ותלך רחל וגו' ובקי לחם מיל מן אלטריק לידכלו אלי אפרת פולדת (2) רחל וגו' ור"ל שהיה

[*] זכרה נמצא עד היום בהחורבה הנקראת "אום ג'דאר" החוקר ארסאות אנגלוות לדרום עזה וגם הייסופן בקדמוניות כותב "כי היא עיר עתיקה מאד בדרום עזה".
(1) הכונת נוחזו צית לחם לינו רחוק נוחזו נחל קדרון כנוו שבתצתי כצר לעיל צתחוס בצול צני יהודא. וצזה נצולר לשון נדרש אחר הציחו הילקוט צנוגילת רוח צפאוק צתחילת קליר שעודים: אומר שנואל צר נחוני אוחו היום קליר העומר היה ותניכן תנון כל העיירות הסמוכות לשם ותכנסות לשם כדי שיהיה נקלר צעק גדול עכ"ל. ונה שייכות יש לצית לחם עם קלירת העומר הלל רחוק (צית לחם) מירושלם כוהלך שעה וחצי? אולם היא תוספתא נוחזת פ"י עומר צל נוצקעת צית וקלה של נחל קדרון נודרונת היתה עכ"ל. וכפי שאמרתי שתכונת נוחזו צית לחם סנווך לנחזו נחל קדרון, נוכח שגם יושבי צית לחם התכנסו לקלירת העומר שהיתה סנווך להם.

(2) הנה ילחתי ונגדתי לצאר דצר לי ונלסון ערצני לפי שנואל דצברי האצע"ז פענויס הרצה לשון זה ולינו ננוצן וידוע ב"א לצקיאיס ולמדקדקיס צלסון ערצני. והוא כפי רפא צלסון יסנועאל,

קלב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ

להם עוד מיל לבוא לאפרת. ובתרגום הפרסי מצאתי "בוד ניו פרסך אן זמין באמרון באפרת" וכו', ר"ל ויהי עוד כפרסת הארץ (בערך אורך שדה) לבוא לאפרת.

ועינינו רואות שציון קבורת רחל באמת בערך מיל מכפר בית לחם היא אפרת הציון למערב ובית לחם למזרח. אכן יש לחקור שע"כ קבורת רחל בחלק יהודה רחוק מחוש גבול בנימין בערך שעה וחצי, ואיך אמר שמואל הנביא לשאול (שמואל א' י"ב) בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצה? ועוד הלא שאול הלך מרמה (רמתים צופים) לביתו גבעת שאול (גבעה קרית יערים) ולא הגיע במחוז בית לחם וקבורת רחל שהוא לדרום מזרחית גבעה הנז' בערך 4 שעה? ובמדרש רבה פ' וישלח יש ב' לשונות לתרץ התמיה הזאת, הלא קבורת רחל בחלק יהודה ואיך אמר בגבול בנימין? ח"ל אמר ל"י הכי אמר בלכתך היום מעמדי עם קבורת רחל ומצאת ב' אנשים בגבול בנימין בצלצה (משמע ששמואל ושאול הם עם קבורת רחל) ואיך דאמרי בלכתך היום מעמדי בגבול בנימין בצלצה ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל, והאי דוקא עכ"ל. ובלשונות אלה מבואר ומתורץ דוקא התמיה הראשונה, הלא קבורת רחל בחלק יהודה. ואמר שנוכל לפרש בונת הפסוק שקבורת

כן כהן צפירושו צפסוק ולזה בני עדה וענה וצפאר נקויות. וכן כתב צעל כסף משנה צפרק ח' הלכה ח' ויטודי התורה צפרוסו שיש טס מלוי ראשון וכתב חז"ל ונת טס פה היא כפ' רפח צלסון ישועאל. וידוע מדע כי מנהג לטון ערבי להוסיף צפועלים פ' לתפארת הלסון צלח לורך וצלח הועיל כונו צתיצה המ"ל ותלד רחל הוא צלסון ערבי ולזה חכן לתפארת הלסון חוורים בולדת ויוסיפין פ', וכן פיקאל ר"ל חור, פיעונל עשה, פיעושי הלך, פ"חכל חכל, פכה צתצ, וכן כל כיוכל כזה שנקדיין פ' רפה צראש המנהג ללח לורך. ח"כ הכונה על אות ותיצה שהוא כונו יתרון חוורים כפ' רפח צלסון ישועאל. וכן ו' טל וענה והצן.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קלג

רחל אינה בגבול בנימין. אכן לא מתורץ התמיה שלא יגיע שאול לקבורת רחל. ולפירוש רש"י שפירש וז"ל עכשיו הם בקבורת רחל וכשתפגע בהם תמצאם בגבול בנימין בצלצח עכ"ל, יש לדקדק איך אפשר שימצאם בצלצח (היא ירושלים, עיין מה שכתבתי בשם צלע). הלא מקבורת רחל לצלצח שעה וחצי ומצלצח לרמה בהר אפרים כשני ימים ויותר, ואם כאותו יעה שדבר עמו היו בקבר רחל ועד ששאול יגיע שם ודאי הם כבר עברו צלצח. אולם בס"ד מצאתי הגרסא והיא במדרש שמואל וז"ל למחר הן באים מקבורת רחל את הולך והן באים ואת מוצא אותן בגבול בנימין בצלצח עכ"ל. ובלשון זה מתורצים כל התמיהות, כיון ששאול ילך כל היום והוא ולמחר כבר הוא סמוך לצלצח והם יוצאים מקבורת רחל עד שהם באים לצלצח גם הוא יגיע שם. ואולי היה אז דרך המלך מרמה בהר אפרים לגבעת קרית יערים דרך צלצח שהוא במחוז ירושלים ומשם הלך לביתו (עיין צלצח).

אכן לשון ספרי פי' וזאת הברכה לא זכיתי לפרשו. וז"ל בפסוק ברך ה' חילו* ר' מאיר אומר בחלקו של בנה מתה שנאמר ואני כבואי מפרן וגו' ואין אפרתה אלא בית לחם שנאמר ואתה בית לחם אפרתה שומע אני בחלקו של יוסף זה בנה שנאמר הנה שמענוה באפרתה מצאנוה בשדי יער במי שנמישל בחיתו יער ואיזהו זה בנימין שנאמר בנימין זאב יטרף וכו' עכ"ל. והנה מוכח לפי דבריו שמתה בחלק בנימין, ויש לדחוק ולומר שכונת הספרי שמתה בחלק בנה אבל לא שנקברה שם. ואולי קודם הגיעה לתחום יהודה היתה מסוכנת ונוטה למות עד שנקראה מתה בחלקו של בנימין אף שילדה דוקא בתחום בית לחם. ודברי הרמב"ן שכתב וז"ל והדרך אשר המצבה בה קרובה לבית אל בגבול בנימין וכו' אינם מובנים לי (1)

* ו"ס הוא וצ"ל בפסוק "ישכון לבטח עליו".

(1) גם נלחתי קתירה בדבריו שצפרטה זאת כתב וכן ראיתי שאין קבורתה צרונה ולא קרוב לה אצל הרמב"ם אשר לבנימין רחוק

קלד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יהודה הארץ

גם מצאנו לשון רש"י בפרשת ויחי בפסוק ואקברה שם
וה"ל ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ עב"ל. משמע
שקבורת רחל היא בחו"ל ולא יעלה על הדעת לומר כן. וכבר מישב
הרא"ם לשון רש"י שהלילה לומר שרחל נקברה בחו"ל ואין כונת
רש"י כ"א לומר להכניסה לעיר ולישוב. ואר תשיבני מלשון הזוהר
פ' ויחי בפסוק ואני כבואי מפרך דף רמ"ו ע"א וה"ל ועל דא אתמר
בעוד כבדת ארץ לבוא דמיתו על יחוד שמא דקב"ה לבר לארעא
וכו' עב"ל. כי אין כונתו על רחל אמנו כמו שאמר דמיתו לשון
רבים ודורש הענין דרך דרוש על יושבי הגולה (עיין היטב בלשונו).
ועוד הלא כל לשון זה אינו מזהר כמ"ש המעתיק בתחילת פרישה
זאת. עיין שם.

ואל תשיבני גם מלשון ריש המכילתא בפסוק החדש זה
לכם וה"ל וא"ת דן אני את הנביאים שנדבר עמהם בחו"ל לא
נדבר עמהם אלא בזכות אבות שנאמר קול ברמה נשמע וגו' כה
אמר ה' מנעי קולך מבכי ויש תקוה לאחריתך עב"ל, כי אין הוכחה
מכאן שרמה חו"ל ע"ש היטב, כי אין בגדרי כאן להאריך בזה.
והנה מכל דברי אלה מוכח שהציון קבורת רחל הידוע הוא
אמתי בלא ספק. והוכרחי לומר כן לפי ששמעתי וראיתי חולקים
שקבורת רחל היתה סמוך לבית אל כהר אפרים רחוק מבית לחם
כמהלך יום א' (ואומרים כבדת ארץ הוא מהלך יום א'). אכן מעות

מונח ד' פרסאות והרמה אשר זהר אפרים רחוק מונח יוסר מ'צ'
יומי עב"ל, ובפרשת ויחי בפסוק ואקברה שם צדך אפרת כהצ
וה"ל כי היא לא מנח צדך רק צמח שהיה עיר צאריך צניונין
ושם נקברה עב"ל. חולם אין ספק שדצרו צפרשת ויחי כהצ צעודנו
צח"ל שלא דאם ולא ידע המליחות אכן כאשר זכה לצוא צאריך
חזר מדצרו וכהצ לשון פ' זאת כמו שכתב צעלמו זה כהצתי תחילה
ועכשיו שזכיתי וצאתי אני לירושלם כו'. וכן כ"ל הלשון שכתב כאן
וה"ל: ונראה צעיקי כי קצרה יעקב כו' והדרך כו' שזכרתי לעיל, גם
זה כהצ צח"ל, כי מי שיודע המליחות אי אפשר לומר כן.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קלה

ושגגה היא בידם כאשר הוכחתי מכל הלשונות שזכרתי (1).
מגדל עדר (כראשי ל"ה כ"א). לדרום מבצר בוראק (עין
עישם) בהר אצל הכריכות שהם במעין עין עישם מקובל ליושבי הארץ
ששם ה' מגדל עדר והוא דרומית מערבית בית לחם כשעה אי**).

בשלה דוד (שמואל א' ל').

בית אל. (ובדה"א ד' ל' כתואל). הוא כסיל הנזכר לעיל
בערי יהודה (2). לדרום מערבית בית גוברין בערך ז' שעה נמצאות
על גבעה גבוהה הרבות מבצר א' וסמוך לו הכפר "כסי" (כמו כסיל).
ומצאתי בספריהם שכימי קדם נמצא כפר "ביטוליא" (כתול)
במחוז עזה על גבעה גבוהה עכ"ל, וכפי הנראה הרבות המבצר סמוך
לכפר "כסי" (כסיל) הוא "ביטוליא" (כתול, בית אל) (אכן נמצאת
תכונתו בשפלה וכסיל נזכר בערי הנגב (***)).

(1) כתב צבל כפוי פ* *) וז"ל והנה נצית אל זה אל קצורת
רחל אמרו שיש כנהלך ח' שעות בקירוב ולזה נראה פ"י שהציה
רש"י ז"ל צ"ס מנחם ספירש כצרת ארץ נהלך רצ וגם הוא ז"ל
פירש מהלך יום או יותר עכ"ל. צמחילת כצ"ת שגגה גדולה צדצרי
בי רש"י מפרש מהלך רצ יום או יותר וקצורת רחל לצית לחם
לא וקצורת רחל לצית אל, ומה הוכחה יש ונמחק ח' שעות נצית
אל לקצורת רחל ועדיין לא נדע הנרחק שצין קצורת רחל לצית
לחם היא אפרתה? ונהלך לו צית לחם צצית אל.

(*) פרק י"א בתוצאותנו עמוד רצ"ו עיין שם בהערה 2.

(**) אם קבלה נקבלו אך לדעת כל החוקרים לא נודע המקום הזה ואולי נשענת
הקבלה על דברי היראנימוס האומר כי מגדל עדר 1000 צעדים מבית לחם.

(2) צחיכה רצתי צפסוק על אלה אני צוכיה נזכר צית אל
דיסוד ר"ל שהוא צארץ יהודה וצית אל הידוע צהר אפרים הוא,
ונוכח שיש עוד צית אל, שנתן סינון לצד שהוא צארץ יהודה, וכמלדומה
השני הוא צית אל (צחול) הנזכר שהוא צארץ פלשתים.

(***) בביור לא נתאחרה העיר הזאת עם אחד מהמקומות הידועים אך נובל

לאחרה אולי עם הכפר הקטן בית-אולא ההחוק 5 פרסאות למערב חלהול. — אך אין
לנו ראוי וראית כי בית אל הנכחית היא בתואל ואיננה בית אל הנודעת בהר אפרים.

קלו תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ

ערער. עד היום לדרום מלדה בערך שעה א' הכפר
"אראר" (*).

ערי הקני. בהעתקת היונית של 72 הוסיפו לפרש ערי
הקני "צאפעט" הוא לפי דעתי צפת (חרמה). "קארמילוס" הוא
כרמל במחוז זיף 'והוא מסכים עם דברי יוסיפון שכתב שזיף הוא
בארץ הקני). "האליים" לא נודע לי.

עֶתָךְ. עד היום לצפון הר "מאדארא" (עיין זיף) נמצא
"ואדי אתאכא" כלתי ספק על שם עתך. (**)

הגשורי והגרזי (שם כ"ז ח'). בדרך מכפר "דיר דיכונ"
(עיין בסמוך) למגדל נמצא חצי שעה מ"דיר דיכונ" הכפר
אגישור והוא לפי דעתי הגשורי. וסמוך ל"ואדי סומסום" נמצא
כפר "בית גרזי" הוא הגרזי הנ"ל.

גבעת החכילה (שם כ"ג י"ט). למערב חברון בערך שעה
א' בדרך לכית גוברין הכפר "בית חאכאל" והוא לפי דעתי על
שם גבעת החכילה (***) .

אֲדוּרַיִם (דבה"י ב' י"א ט'). למערב חברון בערך שעה וחצי
הכפר "דורא" ושם מושב השר חבל הארץ ההיא עד מצרים
הנקרא "עבד אלרחמן". (***)

עֵיטָם (דבה"י ב' י"א ו'). כעת שם המבצר הקטן הנקרא
בל"ע "אלבוראק" (אולי היתה סמוך לו ברקא הנזכר סוף מסכת
כריתות יששכר איש ברקאי) לדרום קבורת רחל שעה א' (נוטה
מעט מערבה) (****). ולקמן בביאורי ירושלם מי נפתוח (הוא עין
עֵיטָם) אאריך בזה .

(* איננו כפר כ"א חרבה בשם ער אראר ודיא רחוקה¹² פרסאות למזרח באר שבע.

(**) החקירות החדשות לא יכלו למצוא את עקבות העיר הזאת.

(***) החוקרים החדשים משערים את הנבעה הזאת בהמקום הנקרא "הארית

אלקאלא" בהמדבר אשר למזרח זיף.

(****) זה הי' בזמן המחבר אבל משנת ת"ר והלאה נכנס כל החבל הזה תחת

ממשלת השולטאן יר"ה, והכפר הזה עומד תחת משמעת הקאיקאם שבחברון.

(*****) המבצר הזה הנהו הרבו והשם בוראב הוא ע"ש הכרבות הגדולות שבקרבתו

הנקראות כפי העם "כרבות שלמה", ולפי"ו אי אפשר לאחד את המקום הזה עם העיר
"ברקא".

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קלז

תְּקוּעַ (שם). עד היום לדרום (נוטה מעט מזרחה) בית לחם בערך ב' שעות חרבות תַּאקוּא וּלְמִזְרַחֶיהָ צְפוֹנִית־לַחֶם שְׁעָה אחת הריחידי הנקרא בל"ע ג'בל פְּרִידִים. גם נקרא בלשון העמים הר פראנקאר"ל הר בני ארץ פראנקיאכי אחר שגורשו הפראנקים (הנוצרים שכאו מפראנקיא) מירושלם ושאר מקומות ממלכת המצרים (כשאספר בחלק ב') ישבו בהר ר"ל כמבצר הר זה זמן מה. תמונתו כתפוח ארוך ונמצאים עליו חרבות בניני מבצר והוא הר הרודוס הנזכר ביוסיפון. יש אומרים שהוא בית הכרם * (ירמיה ו' א') הנזכר עם תקוע, כי נראות עד היום עליו המדרגות וישורת הכרם (מעראססען). לצפון מזרחית הר זה מערה גדולה הנקראת בל"ע "אלמאמא" 60 רגל ארכה 6 גבהה. ולפי דעתי היא המערה הנזכרת במעשה שאול ודוד במדבר עין גדי (שמואל א' כ"ד ד'), ואולי הר זה (הר בית הכרם) הוא בכרמי עין גדי (שיר השירים א' י"ד). ולמערכ חרבות "תאקוא" הנזכרות נמצאות מערות הרבה. בעמקי ההרים ההם ונקרא בל"ע "אלכרייתון" (לאכארינט). בשנת 4898 (1138) ברחו אנשי תקוע למערה זאת מפני חיל הישמעאלים.

רְפִיחַ. (דברים ב' כ"ג היושבים בחצרים עד עזה מתורגם ברפיח). בין עזה ובין הכפר "אלעריש" על שפת הים חרבות "ראפיאה". הנה מוכח שהעוים התפשטו עד שם ולדרום הארץ כמו שכתבתי לעיל בשם חצרון חצר אדר וגו'.

בֹּר הַסִּיקָה (שמואל ב' ג' כ"ו). מצאתי ביוסיפון שקראו "ביסירא" וכתב שהוא רחוק מחברון 20 רים (שעה א'). ומי יודע אם לא היה אצל "סיעור" ("זיעור" עיין ציעור) שהוא מכון במרחק שעה א' צפונית מזרחית מחברון. **

לְחִי (שופטים ט"ו ט'). מצאתי ביוסיפון שכתב שנקרא בלשון העמים (יונית) זיארון (והכונה לחי קינבאקען) ע"ל. ובימי

* יותר נכון לאחד אותו עם הכפר עין כרם הנז' למעלה עמיד קט"ו.

** לפי משמעות השם נכון מאד לאחד את הכור הזה עם המעיין הנקרא עד היום

"עין סארא" הסמוך לחברון וההמון הושב בטעות כי הוא נקרא ע"ש שרה אמנו.

קלח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ

הקדם היה לפני עיר בית גוברין מעין א' הנקרא זיארון ומוכה שלחי הוא אצל בית גוברין. (*).

שְׁפִיר (מיכה א' י"א). למזרח דרומית אשדוד בערך ב' שעות הכפר סְפִיר, הוא לפי דעתי שפיר הנזכר (**). (בירושלמי קידושין פ"ג הלכה ט"ו ר' סימאי הורה בכפר ספוריא. ואולי היא בקעת בית שופרי הנזכרת בויקרא רבה פרשה כ"ב).

חַרְשָׁא (עזרא ב' נ"ב). לדרום "ואדי צראר" רחוק מחרבות גאדאר שכתבתי לעיל מצאתי חרבות שקוראים הישמעאלים הארסא והם לפי דעתי על שם חרשא הנזכר (**).

בְּרָקוֹס (שם נ"ג). למערב צפונית בית גוברין ב' שעה וחצי הכפר בארקוסיא.

יִשְׁנָע (נחמ"י י"א כ"ו). למזרח עקרון בערך ב' שעות נמצא כפר חולדא וסמוך לו הכפר הנקרא בל"ע יסוע. ושם מתחלת השפלה בצד זה.

דִּיבּוֹן (שם כ"ה). לצפון בית גוברין בערך ב' שעה הכפר דיר דובאן.

עִיר נַחֲשׁ (דבה"י א' ד' י"ב). למזרח בית גוברין כחצי שעה הכפר דיר נאחאס.

רְבָה (שם). לדרום הברון כשעה וחצי הכפר ראכיא.

ועתה אזכיר שמות מקומות חלק יהודה הנודעים לי הנזכרים בדברי הכ"ז בבל וירושלמי ותוספתא ומדרשים:

(*) ההקירות החדשות לא נילו את המקום הזה.

(**) בקרבת אשדוד ישנם שלשה כפרים בשם זהו ואחד מהם הוא בל"ס במקום העיר הנכחית, וגם איינעביאוס והיראנימוס קבעו את העיר הזאת בהרים אשר בין בית גוברין ואשדוד.

(***) לדעת כל המפרשים הרשא שם איש או שם משפחה, ואם נאמר כי השם הרשא הוא שם עיר ומלת בן היא כמו איש, יהי' עלינו לאמר כי כל השמות הנזכרים אצל הנתינים הם שמות ערים כאלו זה ודאי אי אפשר.

תבואות פדק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קלמ

בית גוברין. (בראשית רבה פרשה ס', שם ס"ו ומטל
 השמים מעל זו בית גוברין. שיר השירים רבה דף ב' ע"ד. קהלת
 רבה דף ק"ב ע"ב. פסקתא רבתי פ"י). היא נקראת בימי קדם בזמן
 היונים והרומיים עלייטרפוליס * (והוא החורי כנזכר בבראשית רבה
 פ' מ"ב ואת החורי זו אליטרפוליס (ומטרפולין גרסת ספרים שלנו
 טעות המעתיק). והיתה בימים ההם עיר גדולה ומפורסמת. וכעת
 עיר קטנה ונקראת בל"ע "בית גיברין"¹, ותכונתה למערכ חברון
 (נוטה מעט צפונה) בערך 7 שעות, ושם נמצאים בנינים מפוארים
 וחרבות גדולות ומערה א' גדולה ורחבה עד מאוד ובה בניני בית
 התפלה של הנצרים מתחת לארץ, כל אלה מזמן שמשלו מלכי הנוצרים
 בארץ (ונחרכ בשנת 457/797 ע"י הסאראצ'ענען הם הישמעאלים).
 ברור חיל²) (סנהדרין דף ל"ב ע"ב, וכן תוספתא מעשרות
 ריש פ"ב, וברושלמי דמאי ריש פ"ג הגרסא בלי חיל). לדרום
 פארים רחוק מירושלים בערך 3 שעות חרבות באבוראיא. ולפי
 דעתי לשון משוכשת והכונה באורואיא ר"ל ברור חיל. ומצאתי
 ביוסיפון בספרו מלחמת היהודים 7. 66 שפעספאזיאן הניח מאנשי
 חילו שלחמו זמן הרבה מלחמותיו לעיר אמויס שהוא רחוק
 מירושלים 60 רים (3 שעה), ולפי דעתי נקראת עיר הנזכרת ברור
 חיל על שם שישבו שם אנשים שהם ברורי חיל בשכתבתי.

אמאוס גם עמאוס (כריתות פ"ג מ"ז) ויש גורסים אמאוס
 והוא טעות. לדרום "קאכאב" ולמזרח "אקר" (עקרון) בערך 3
 שעות עד היום הכפר אמוואס, והוא נקרא בימי קדם "ניקאפאלים"
 וסמוך לו מעין טוב. וכפי הנראה אינו אמויס ברור חיל הנ"ל
 כי ברור חיל דרומה לו.

בית דלי (סוף מסכת יבמות). בדרך חברון ליפו בערך ג'

[* ובעלי המשנה (מע"ש פ"ה מ"ב) קצרו את השם הזה על תמינה עברית וקראוה אילת.

(1) חולי צית גוברין על טס הענקים והגזורים שיטבו

צחבל הארץ הסיא, חברון (צראשית כ"ג צ) תיב"ע קריתא דגוברין.

(2) צונסקה מגילה י"ס ע"א בקראת ג"כ גזוכ סיב.

קמ תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ

שעות הכפר "בית דוליא" והם קוראים בשינוש הלי "בית עוליא" (*).
בית גרם (עירובין דף י"ט ע"א). אולי הוא הגרמי
דכה"י א' דו י"ט. ביושר למזרח עזה מהלך יום וחצי בזמן כפופ
הכפר "מנזול גרם" (**).

מלחיא. (ויקרא רבה פרשה כ"ו ר"י ממלחיא) מערבית
(נוטה מעט דרומה) ירושלים בערך שעה 1 וג' רביעית הכפר
מאלחא ושם מעין טוב שמימו קלים וטובים ומביאים מהם
העירה למכור, ושם נמצאים ורדים הרבה.

כפר אבום (ירושלמי סנהדרין בפרק כל ישראל [ה"ו]).
לפי דעתי הוא כפר אכיס הנזכר ביוסיפון מלחמות היהודים 8, 5
שהוא בארץ יהודה העליון ע"כ. ונראה לי שתכונתו סמוך לחרכות
"גאדאר" ב"ואדי צראר" שזכרתי כבר, ועל ישם הכפר הזה נקרא
המעין ישם "עין אכיס" כמו שכתבתי לעיל.

כפר אימרא (ירושלמי תענית פ"ד [ה"ה]). לדרום (נוטה
מעט מערבה) חברון בערך שעה 1 הכפר "כית אימרא" (***)
כפר אריה. (בירושלמי כלאים פ"א ה"ד, ובתוספתא
שם אריח צ"ל אריה) מצאתי בספריהם כפר סמוך לכית גוברין (***)
.

(* כבר הבאתי למעלה עמוד קל"ה שבית אוליה עומדת במקום העיר בית אלו
ואת העיר הנכחית אשר היתה מושב לאחדים מהנמני התלמוד (יבמות קכ"ג א') ירושלמי
שביעית פ"ד ה"ו יותר נכון לקבוע כהל ואדי דאליא אשר מצא החכם
ראבינואן בין העיר תבנין ובין צפת.

(**) פרק ז' צ"ל "מנדל גרם" כמ"ש בתוצאותנו עמוד קכ"ו. והנה במסכת עירובין
נאמר מפורש כי הוא ה"י בערבייה ומשם נראה שהוא ה"י מקום שמן ונתן פרי עד כי
נקרא בשם "גן עדן". ולפי"ז נכון לאחדו עם המקום נארים או נקם שבערב (תימן) אשר
נזותיו מהוללים מאד.

(***) הכפר נקרא בית אומר והוא בצפון חברון רחוק 3 שעה וחצי
(עין בלוה ארץ ישראל לשנת תרנ"ז בהמאמר "שמות הכפרים והחורבות אשר במהוו
הברון" צד 120), ומאשר כי בירושלמי נמנין עם כפר אימרא עוד מקומות אחרים שכלם
הם בגליל לכן דעת החוקר דר' טייבויער לקבוע את מקום הכפר הנכחי נ"כ בארץ הגליל.
[****] סמוך לכית גוברין לא נמצא כפר בשם זה ולדעתנו שמע המהביר את שם
בית המקלט "מרטאכא" וסאבא בערבית אר"י ה ויחשוב כי פה ה"י לפנים מקום הנקרא

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יהודה הארץ קמא

כפר ברקא (סוף מסכת כריתות ר"י איש ברקא). מצאתי בדברי איזעכיוס שתכונתו במחוז אשדוד. (ועיין לקמן בערי 'ששכר').

כפר דרום (סוטה דף כ' ע"ב). לדרום עזה כשתי שעות הכפר 'דארוץ' (כפ"פ **).

כפר שחרא (תוספתא סוף מסכת יבמות). לפי דעתי הוא הכפר 'סאחור', גם קוראים 'כית סאחור'¹) צפונית מזרחית בית לחם שעה 1 אשר זכרתי לעיל (ואולי הוא אשחור דבה"י אי ב' כ"ד ותלד לו את אשחור אבי תקוע, כי הוא במחוז תקוע).

כפר עָנִים (פסקתא רבתי פרשה כ"ג). ואולי הוא עוני (תוספתא אהלות פרק ט"ז). לפי דעתי הוא עינם מערי החר הנזכר לעיל, ובל"ע 'בין ענים'.

כפר תמרה שביהודה (תוספתא דחולין פ' ג' ובראשית רבה פרשה ו' ובפסיקתא רבתי פרשה ט"ו). לדרום מזרחית בית לחם בערך שעה 1 הכפר 'בית תאמרא'.

כפר עיטם (יבמות סוף פרק י"ב). עיין עיטם.

בספר מכב"י:

קדרון (ישם אי סימן ט"ו פסוק ל"ט וט', וסימן ט"ז פסוק ט'). וראיתי בספריהם שחקרו הרבה על מקום זה ולא מצאוהו. ויש אומרים שהוא טעות המעתיק וצ"ל גרה ולא כן דברו. כי

בשם אריהו אך שגגה היא כי בית המקלט הזה נוסד בסוף המאה החמישית למספרם. על שם אחד מקדושיהם סאבאם שגזר במערה במקום הזה ולפי הגרסתם מצא פעם אחת בשוכו למערתו אריהו והארץ לא ננע בו לרעה ולהיפך נחשניהם יחד בהו וכמוכן אין להשם הזה כל יחס עם הכפר ארץ. ולפי"ז לא נוכל לשבש את נוסחת התוספתא אריהו ודעת החכם נייבוער לאחד את כפר אריה עם תרחיא שבמחוז טבריא.

* [אייזעכיוס בון בדבריו בל"ס על הכפר יבני ברק] הנזכר ביהושע י"ט מ"ה והוא נודע עד היום ולהנ"ס הביא המחבר את השם הזה פה בחלק יהודה והכפר ברקא שלפנינו מקומו אצל עין גנים חלק ישכרו כמו שמביא המחבר להלן בשמות הערים בדה"ל בחלק ישכרו.

** פרק י"א בתוצאותנו עמוד ש"ג ושם העירונו כי המחבר בון אל הכפר הנקרא כהיום 'דיראלבלד' יעו"ש.

1) ואולי הוא בית לאסאכיל שהזכיר היוסף בן אי. 1

קמב תבואות פרק ג' הלוקת הארץ יהודה הארץ

זכיתי לדעת תכונתו ונקרא עד היום "קאדרון" כמערב "עקאר"
היא עקרון בערך שעה וחצי כפר גדול הנקרא בל"ע "קאדרון" הוא
קדרון המבוקש כנראה מספר הנ"ל שתכונתו במחוז ארץ פלשתים*.
חאממא (שם א' סימן ג' פסוק מ'). בשפלה לדרומית
מגדל (מגדל) בערך שעה 1 הכפר "חמאמע" והוא בשפלה כמו
שזכור בספר הנ"ל.

נשלם ביאור ערי חלק יהודה.

זכרה ירושלים ימי עניה ומרודה.

ארץ פלשתים.

יהושע י"ג ב' כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי
וגו' חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלני
הגתי והעקרוני והעוים.

כל ערים אלה נודעות בארץ עד היום הזה.

גשור. כבר כתבתי לעיל שהוא הכפר "אג'ור" (אגור).

עזה. נקרא בל"ע "גאזא" (בגעין) עיר גדולה מול חברון
(נוטה מעט דרומה) במרחק 8 שעות ורחוקה מים הגדול כחצי
שעה. יושביה ישמעאלים ונצרים מעטים. מכני עמינו לא נמצאים
בה כעת, אכן עד שנת תקנ"ט (1799) היה שם ישוב, כי בשנה ההיא
בא חיל צרפת עם נאפאלעאן באנאפארטע לארץ כשעברו
ממצרים לא"י דרך עזה, ויהי עת צרה ליהודים יושבי עזה ויברחו
הרבה מהם, ומאז היה הלוך והסוד קיבוץ בני עמינו עד שבשנת
תקע"א (1811) לא נשאר אף אחד שם כי הלכו להם לחברון ולירושלם
ובית הכנסת נשאר חרב ושמש. ואברהם פאשא לקח אבניה
לכנות מכצר אשקלון (עיין בסמוך), ונמצא שם בית הקברות
גדול מימי קדם ושם קבר הר"ר ישראל גארא בעל השירות

* הכפר נקרא קאטרא והוא הנדרה הנזכר למעלה עמוד קמ"ג ואצלו נוסדה

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, פלשתים הארץ קמג

וקבר אביו הר"ר משה וכנו הר"ר משה כאשר אכתוב בחלק ב"י).
אשדוד. כעת כפר גדול נקרא בל"ע סדוד לדרום נוטה
מעט מערבה) יבנה כשתי שעות ורחוק משפת הים כשעה אחת
ויושביו ישמעאלים.

אשקלון. בל"ע יעסקלון" כפר קטן לדרום "סדוד" בערך 3
שעות על שפת הים. יושביו ישמעאלים ונצרים, ובזמן ממשלת
אברהים פאשה החלו לבנות בו מבצר ומגדל אכן לא נגמר הבנין.
גת. לא נודע ברור כמו ערים הנזכרות. כפי כל יושבי הארץ
שרמלא יע"ין מקומו) היא גת, וכן כתב בעל כפ"פ** שישמעאלים
קוראים לרמלא— פליסתין ר"ל ארץ פלשתים והסכים שהוא גת
לפלשתים. אכן לפי דעתי תכונת גת יותר מערבה ודרומה כנזכר
במעשה דוד שישב בצקלג שהיא במלכות מלך גת 1, ונזכר שם
שהלך דוד מצקלג ללחום עם הגשורי והגרזי שכולם בחלק
דרום ארץ פלשתים. ומצאתי בדברי היראנימוס שגת רחוק מבית
גוברין 5 מיל (2 שעה) לצד לוד עכ"ל.

ועד היום נמצא לדרום יפו בערך שעה וחצי סמוך לשפת
הים כפר אחד הנקרא בל"ע "גאתא" והוא בלתי ספק גת בארץ
פלשתים ולא "רמלא" שהוא בארץ בנימין***).

(* בשנת תרמ"ג נתחדש בה ישוב קטן מעמינו ומספרם עולה 75 נפש.

** פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש"א.

1) לפי הפסעו נראה לי שאכיש היה מלך פלשתים ומושל על
כל הארץ גם על עזה ואשדוד וג' וצערים אלה יסזו הסרנים הנקראים
סרני פלשתים (שמואל ח' ד"ט ב'). לכן נולדנו שנתן אכיש מלך גת
לדוד את זקלג שהיה ודאי תחת ממשלת סרני עזה שזקלג סמוך לעזה
שמוכח שמושל אכיש גם על עזה ואשקלון וזקלג אף שהם רחוקים
מגת, ואין הכרח לומר שזקלג וגת סמוכים הם.

*** החוקרים האנגלים מסכימים לבקש את העיר גת בתל אלשאפי והחברה
לחקירת ארץ פלשת בבירושאניא חופרת סמוך להמקום הזה ועד היום אי אפשר עוד
להחליט דבר ברור אדות העיר הזאת.

קמד תבואות פרק ג' הלוקת הארץ, פלשתים הארץ

עקרון. הוא הכפר הנקרא בל"ע "אקאר" * שזכרתי לעיל
בתחום גבול יהודה¹

* אצל הכפר הזה בנויה כעת המושבה עקרון שהוסב שמה "מוזרת בתיא".

1) אורנין צומכת ונגילה דף וי ע"א אר"א עקרון העקר
(לפניו צ' די) זו קסרי צת אדום שהיא יושבת צין החולות והיא היתה
יתד תקועה לישראל ציוני היונים וכשבגרה ונלכות צית חשונאחי ונלחום
היו קוראין אותו אחידת מגדל עיר עב"ל. וצמקום אחר ונלחתי ונגדל
עיר וצמקום אחר לור. וציונר לשבת שניה דמזוכה נקרא אחידת ונגדל
כשיל. והנה וזה ונשוע שעקרון זו קיסרי היא קיסאריא (פללעכטינא)
על שפת הים הגדול כאשר כתבתי צמקום אחר. וצעל כפ"פ* *) כתב
וז"ל: ועקרון זו קיסרי וא"כ יהי צין קיסרי וצין לוד ויצנה שלשחם
כנו ונשולש בו ולזה הוא שהיו הולכים ושצים החבמים וזה לזה תמיד
צאנרם סוף די וייתות (סנהדרין ס"ח א') למונאחי שבת פגע בו רבי עקיבא
צין קסרי ללוד זה נורה שקסרי הוא עקרון הסמוך ללוד דאלו אב"קיסריא
כנה וקומוות צינה וצין לוד עב"ל. אכן לא מלינו צשום וקום שיש עיר
קיסרי כ"א קיסאריא הב"ל, ואי אפשר לוור שכונת התלמוד שעקרון
היא קיסאריא הלא רחוק וננה כמהלך יום וחלי ועקרון צגבול יהודה
וקיסאריא צגבול הגליל, אם כן מוכח שאין עקרון וקיסאריא עיר אחת.

אלא נראה לי שכונת התלמוד היא הנצואה שניצח לפניה על
עקרון שתעקר כתקיינה צקיסרין צח אדום שצזנן היונים כצשזה מלכי
צית החשונאחים והיא היתה מטרפולין של ארץ ישראל ושם היה מצר
ומגדל חזק שצבו אח"כ צני אדום (הם הרומיים) הנקרא ונגדל שטרטטאניס
וזה הוא שאנרו יתד תקועה וכשבצשזה פרקו עול צני אדום מלואריהם
והי' לשנחה ולצברון עולם, לכן אנרו על זה רמז הנציא צאנרו שתעקר
אלל לא שהיא עיר עקרון ממש. ונה שזכר שפגע בו רי. ועקיבא
צין קיסרי ללוד היא ודאי קיסאריא הנזכר כי לא יש עוד קיסרי
צחלק יהודה. ונה שכתב צעל כפ"פ אם הוא קיסאריא כנה וקומוות
צינה וצין לוד עב"ל, אין קושי כלל ועיקר. כי מוכח שנת צקיסרי
והוליכוהו ללוד, והנה נזכר צי נקידות וקום שהוליכוהו וקום שהציאוהו,

**] פרק י"א תוצאתו עמוד ש"ג ועיין שם בהערותינא

תבואות סדק ג' חלוקת הארץ, פלשתים הארץ קמה

העוים. בעת לא נמצא שם זה בארץ, אכן אין ספק שישבו בחלק הדרומי ארץ פלשתים והתששצו עד מחוז קדש ברנע כמו שכתבתי לעיל בשם רפיח שהוא לדרום עזה על שפת הים, והוא מחוז עוים היושבים בחצרים.

גבתון. (מלכים א' ט"ו כ"ז כגבתון אשר לפלשתים) והיא מעדי הלום חלק הן (יהושע כ"א כ"ג וכן שם י"ט מ"ד). ובסמוך אכתוב שנעלת היא הכפר בעילין וגבתון נזכר עם בעלת (יהושע י"ט מ"ד) ואלתקה (עיין מקומו). טובה שתכונת גבתון היתה בין בעילין ובין עלתני שהוא לפי דעתי אלתקה. ושם גבתון אבד מן הארץ *.

אמרינן בשיר השירים רבה בפסוק הנך יפה דודי מגבתון ועד אנטיפמסרם סי' ריבוי עיירות היו וקטנה שבהם זו בית שמש וכו'. (כמסכת סנהדרין דף צ"ה ע"ב הגרסא מגבת וכמקום אחר מצאתי מגבע והכל כונה א' על עיר גבתון. אכן כבראשית רבה פרשה ס"א הגרסא מעכו ועד אסטיפרים וזה ודאי טעות המעתיק אז המדפיס). וכן אמרינן במסכת יבמות דף ס"ב ע"ב י"ב אלף תלמידים היו לר"ע מגבתון ועד אנטיפמסרם וכולן מתו וכו'. והקרתי לדעת איזהו מקום ישיבת ר"ע בעת שגורש מחמיו וקבץ תלמידיו כנזכר במסכת כתובות. ומצאתי כבראשית רבה פרשה א' ופרשה כ"ב שר"ע שמש את ר' נחום איש גמזו כ"ב שנים. וכן הוא במסכת

ואף שיש עקוונות הרבה זיניהם לא נזכרו חלא צ' הנקודות, וכן נלחנו צוהר פ' לו ופ' פנחס ר' שזעון הלך מקפודקאי (הוא כפתור והוא דניאט על יד הנילוס של נלרים כאשר אבחר צוקומו ח"ת) ללוד. וזולאי יש עקוונות הרבה בין דניאט וצין לוד ולא הזכיר כ"ח צ' נקודות המקום שילא נשם והמקום שדעחו ללכת שנה. וכן צפרסה צלק הוו חזלי מאושה ללוד. וכן כאן שילאו מקיסרי ללכת ללוד, והזכיר סחס שפגע צו ר"ע צין צ' הנקודות ואין הוכחה כלל ועיקר שהכונתם קטנות זה לזה. וא"כ אין ספק שקיסרי הוא קיסאריא על שפת הים ולא יש עוד קיסרי בחלק הדרום. ועל זה דרשו חכ"ל עקרון תעקר זו קיסרי וכו' שנתקיס צו נצולה הזכרת חבל לא שצקרון היא קיסרי.

* השערת החוקרים תאחדה עם הכפר "קיביא" במערב הכפר תיבנה שהוא במקום תגנת.

קמו תבואות פרק ג' הלוקת הארץ פלשתים הארץ

חגיגה דף י"ב ע"א. ובלתי ספק ישב ר' נחום בעיר גמזו שנקרא
כן על שם עירו (כמו שכתבתי בשם גמזו), ומזכה ששם למד
ולמד ר"ע. וכמעט הכפר גמזו כמו נקודת המרכז לסביבות מקום
ישיבת תלמידיו כי מגמזו למחוז גבתון כערך מגמזו למחוז
אנטיפטרס ¹.

אכן קשה לי הלא סמוך לטבריא מראים קבורת ר' עקיבה
וז"ל אלף תלמידיו ולא נדע מי הוליכם שמה הרי הוא חוץ לגבול
מגבתון עד אנטיפטרס שהרי טבריא בגליל.

אולם מצאתי במדרש משלי בפסוק מנחה מנחה שספר
מקבורת ר"ע (במסכת שמחות פ"ח ר' עקיבא נהרג בקיסרין) ואמר
שהוליכוהו לאנטיפטרס של קוצרים עב"ל, וזה ודאי טעות
המעתיק וצ"ל של קצרה והוא קצרה דגלילא שהוא בתוך ע'
אמה לבית מעון כנוכר בירושלמי דעירובין פ"ה (ועיין מה שכתבתי
במקומו). ובאמת מראים קבורת (מערת) ר"ע בין טבריא ובין
הרבות בית מעון (עיין מקומו).

הנה יצא לנו מזה שאין כונתם על אנטיפטרס הידוע
(כפר סבא (צאבא) עיין מקומו) כ"א על אנטיפטרס שבגליל. וכעת
לא נודע שם אנטיפטרס בגליל. וא"כ ב' נקודות הגבול הם
מגבתון או גבת שהיא נקודת מערבית דרומית עד אנטיפטרס
שהיא נקודת צפונית מזרחית. ומזכה ג"כ שיש ב' מקומות
ששם אנטיפטרס.

וזה לישון הגה"א' בספר המרי והיי על מסכת סנהדרין דף י"ז ע"ב:

¹ ואין הכונה דוקא על הצל הארץ שצין מקוונות המזכרים
כ"א דוקא בערך לפון ודרוס הם נקודות הקלוות הצל כולל גם לצד
מזרח עד סוף ח"י. וכ"ל מנגזתון ולצד מזרח ועד אנטיפטרס ק' רצוי
שיירות הן ואין לך שיירות מקולקלות מהם וצית אל וירחו וכו' ע"ש
ח"ב מוכח שגזע צית אל וירחו ככלל מנגזת ועד אנטיפטרס וזה
דוקא צלופן שכתבתי שגם הצל הארץ שהוא למזרח גבת ועד אנטיפטרס
הוא ככלל.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, פלשתים הארץ קמז

נחל מצרים הוא "ואדי אלעריש" והוא לדרום עזה מהלך
בי ימים למגדל שוכה שישמו עד היום "אלעריש" והמגדל הלז
הוא רחוק מהנחל חצי יום, והנחל יורד ממזרח למערב (ר"ל
מזרחית דרומית) עד הים זכוי, ועד המגדל הנז' הוא עד היום
תחום מצרים ועד היום במגדל הנ"ל שומדים מאנשי מצרים
ואחריו מהלך יום שלם מתחיל נכזל עזה והולך על שפת הים
עד יפו שסמוך לה היא גת שקוראים לה "רמלה" זכוי, לצד
צפון להר הקדש קרוי "בלד אלשאם" (ר"ל ארץ דמשק שכרוב
הזמן היא תחת ממשלת מישנה של דמשק. ומצד דרום "בלד
אלשחל" (ארץ המישור - ר"ל השפלה) ומהנחל עד מצרים קרוי
"בלד מצר" (ארץ מצרים) עכ"ל. מגדל שוכה כעת לא נמצא בארץ
כ"א הכפר הגדול הנקרא "חאן יונאס" הוא במקום שהיה לפי
דבריו המגדל הזה, ולא ידעתי אם הכונה על עיר שוכה במלחמת
דוד וגלית (שמואל א' י"ז א') הלא תכונתה היא בעמק האלה
שהוא יתר צפונה ממחוז זה. ואם הכונה על עיר שוכה ערי
ההר (יהושע ט"ו מ"ח) הלא תכונת המגדל בישפלה אז בארץ
הנגב ולא כהר *).

נשלם ביאור ארץ פלשת.
הנה הרשעים ידרכון קשת.

שמעון.

זיהי גחלתם בתוך נחלת בני יהודה וגוי (יהושע י"ט א').
לא נזכר חוט גבול חלק שמעון כמו שנזכר ביהודה כ"א
ישמות הערים אשר נפלו בחלקו מחלק יהודה ועל ידיהם נחקרה
זנרעה חוט הגבול.
והנה לצד מזרח הגיע תחום שמעון עד עיר מולדה ואח"כ
מושך הגבול מערכית דרומית עד "ואדי קיסיימי" שהוא עצמון הוא
עיר עצם כמו שכתבתי לעיל. ואח"כ מושך צפונה דרך נחל בשור שהוא

(* בעל ספר "המרי והיו" לקח את השם "מגדל שוכה" בליים מהכפזר ופרת

פרק י"א בתוצאתנו עמוד רמ"ה ועיין שם ובהערה *).

קמח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ שמעון הארץ

"ואדי שעריא" כי צקלג (שם י"ט ה') היילשמעון ותכונתו במחוז (לצפון) ואדי הנזכר, ומושך עוד צפונה עד יואדי סומסום ועל שפתו הצפוני הכפר "סומסום" שהוא לפי דעתי סנסנה כמו שכתבתי במקומו והגיע עד בעלת באר. ולצפון (נוטה מעט מזרחה) כפר בארקוסיא בערך שליש שעה נמצא כפר "בעילין" והוא לפי דעתי בעל היא בעלת באר (שם י"ט ח' דכהי"א ד' ל' געד בעל). וכדברי היראנימוס מצאתי שעיר באר 8 מיל (ג' שעות וחומש) מבית גוברין עכ"ל. וכפר בעילין רחוק מבית גוברין ערך מרחק הנזכר בדבריו.

ועיר בעל היא הנקודה הצפונית שבחלק שמעון, אולם בעלת עצמו הי' לרן כנזכר לקמן בערי דן, ומוכח שמחוז שמעון בנגב ושם באר שנע מולדה חצר שועל וגוי, בשפלה עתר עשן חצר סוסה וגוי, אכן המחוז שעל שפת הים נשאר ליהודה כמו שנאמר שופט' א' י"ח וילכד יהודה את עזה וגוי, ולצפון שמעון התחיל גבול דן כמו שאבאר במקומו. (כמדרש איכה בפסוק בלע הי דף ע"א ע"כ נזכר טור שמעון מוכח שתחום שמעון גם בערי ההר). וכבר זכרתי שמות הערים הנודעים בחלק יהודה ומהם שנפלו לחלק שמעון, ואיני זוכר כעת כ"א :

בית המרקבות וְחֶצֶר סוּסָה. לפי דעתי הם ערי הרכב הנזכרות דכהי"ב א' י"ד והם מדמנה וסנסנה הנזכרות בערי יהודה. עין וְרַמּוֹן. מצאתי בהעתקת היונים של 72 שהעתיקו במקום עין ורמון—תאלכע. וכדברי אייזעכיוס נזכר שכזמנו הי' הכפר "תאללא" (הוא ודאי "תאלכא" הנזכר) מ"ו מיליובערך 6 שעה) לדרום בית גוברין *).

עיטם. (דכהי"א ד' ל"ב וחצריהם עיטם ועין וגוי) לצפון בית גוברין שעה א' הכפר הנקרא בל"ע "גומנא". וידוע שבל"שון ערבי מחליפין ע' בגעין. ונראה לי שכפר הנזכר הוא עיטס, גומנא כמו "עומנא" "עוטמא" **).

* לדעת קצת שניהם שם לעיר אהתו והיא עיר "עין רמון" הנזכר ביהושע (ט"ו ל"ב ב' י"ט ד') וכנהמיה (י"א כ"ט) ועוד, ולפי ההשערה נוכל לאחדה עם הכפר "אום ערומאטין".

** יותר נכון לאחדה עם החורבה הנקראת "כפר חייטין" דרום מערב גוברין.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, שמעון הארץ קמט

כתב היוסיפון: לשמעון חלק א' מיהודעא אשר על יד
ערב (אראביען) ומצרים עכ"ל. (ועיין מה שכתבתי בכיאר מ"ח
ערי הלויים).

נשלם ביאר חלק שמעון

יושבי הארץ לוטן ושובל וצבעון.

ב ג י מ ין.

ויהי להם הגבול לפאת צפונה מן הירדן ועלה
הגבול אל כתף יריחו מצפון ועלה בהר ימה והיו
תצאתיו מדברה בית און וגו' (יהושע י"ח י"ב).

כבר כתבתי לעיל שבית און הוא בית אל (כמוכח מירושלמי
ומהתרגום יב"ע) או לפחות יבית און סמוך לבית אל הנקרא
ג"כ בית-אל-לוז. אם כן חוט הגבול לבני יוסף הוא המגביל
לבנימין (עיין מקומו כ"א *) מלוו ירד חוט הגבול אל עמרות אדר
הוא הכפר הנקרא כעת אדארא והוא לדרום בארות בערך חצי
שעה (עיין לקמן בתחום בני יוסף). והיו תוצאותיו אל קרית
בעל היא קרית יערים עיר בני יהודה זאת פאת ים (שם י"ח י"ד).
וכבר כתבתי פעמים ושלוש שהוא הכפר קיריע או אבגוש
לצפון מערבית ירושלם ג' שעה.

ופאת נגבה מקצה קרית יערים ויצא הגבול ימה

ויצא אל מעין מי נפתוח (שם י"ח מ"ו) עכ"ל.

כונת פסוק זה קשה הרבה. הלא כבר אמר זאת פאת ים,
ומוכח שקרית יערים היא נקודה המערבית חלק בנימין, ואח"כ
אמר ופאת נגבה מקצה קרית יערים ויצא הגבול ימה, משמע
שחזור להתפשט לצד מערב? והמפרשים כתבו ימה לים אחד
שהי' שם, והלא ידענו שלא יש שום ים או קיבוץ מים במחוז
ההוא? וכן כתב רש"י ולא ידעתי איזהו ים הוא עכ"ל. ולפי
דעתי ימה הוא לצד הים ר"ל מערבה, וכונת הפסוק מוכן בנקל
בהקדמה אחת.

* ר"ל בהוספה הזאת שמלוו ירד וכו'.

קנ תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

הלא יש לרדק לפי הנכולים אלה מוכח שלא הגיע חלק בנימין למערב קרית יערים דהיינו חוט הגבול המערבי הלך מבית חורון עד קרית יערים. הלא מקרא מפורש הוא (נחמ' י"א ל"א) ובני בנימין וגו' נוב חדיד לוד ואונו בני החרשים, ועינינו רואות שתכונת כל המקומות אלה הן למערב קרית יערים כמהלך ו' או ז' שעות, ומי הביא בני בנימין שמה בנחלה אשר אין להם?

ואם תשיכני שבמשך הזמן התפשטו שמה ובפרט בזמן עולי בבל שהארץ חרב ושטם והפקר לכל מי שהחזיק בעיר או כחבל א' לו יהיה, ולא שמרו בזמן ההוא תחומי חלוקות הארץ המפורשים ע"י יהושע, אולם בזמן יהושע באמת לא הגיעו בני בנימין למערב קרית יערים. הלא מקרא מפורש הוא בדה"א ח' י"ב ובני אלפעל עבר וגו' הוא בנה את אונו ואת לוד ובנותיה עכ"ל, ומפרש המתרגם רב יוסף דצדיאו בני ישראל ואוקדונון בנורא כד אגחו קרבא בגבעתא עם שבטא דבנימין עכ"ל. וכן אמרינן במסכת מגילה דף ד' ע"א מוקפות חומה מימות יהושע ב"נ הוה חרוב בימי פלגש בגבעה וכו', ופירש רש"י דכתיב גם כל הערים הנמצאות שלחו באש עכ"ל (והוא לשון הירושלמי ריש מגילה). הנה מוכח שגם בימי השיפטים כבר ישבו בני בנימין במחוז ההוא למערב קרית יערים? ועוד הלא נזכר בערי בנימין הכפירה, ומצאנו בנחמיה ו' ב' כפירים (הוא כפירה) בבקעת אונו; א"כ מוכח שגם בזמן יהושע הגיע חלק בנימין עד מחוז אונו שהוא למערב קרית יערים בערך ד' או ה' שעות וא"ך אמר הפסוק זאת פאת ים?

לכן נראה לי שזה כונת הפסוק ויצא הגבול ימה וגו', הכונה מבית חורון עד קרית יערים לא היתה שום בליטה לחוט הגבול שהלך מבית חורון לקרית יערים ביושר מצפון דרומה והוא גבול המערבי לבנימין, ומקרית יערים ביושר מצפון דרומה. אכן טרם שיתחיל החוט להתפשט מזרחה היה שם בליטה לצד מערב ושם היה מחוז לוד ואונו וגו' ואח"כ פונה מזרחה ויצא אל מעין מי נפתוח וגו' כמו שכתבתי לעיל בגבול יהודה.

תבואות פרק ג' הלוקת הארץ בנימין הארץ קנא

שמות ערי בנימין.

רוכן נודעים עד היום הזה .

ירחו ובית הגלגל ובית הערבה ובית אל (בית אל לזה) והעוים (היא עי, ואולי נקרא בלשונרבים שהכונה על כי מקומות ששמותיהם עי כמו שכתבתי לעיל) כבר זכרתי לעיל כתחום יהודה. עמק קציץ. לפי דעתי שם עיר שהיתה בעמק עכור וכעת לא נודעת. ומצאתי במכבי' א' סימן מ' פסוק ס"ב וס"ד כפר בית קציץ (והוא בנוסחת לאטיני והיא נראה לי נכונה, ובנוסחאות לשונות אחרות מצאתי בית צין ואולי הם טעות חילוף האותיות). ולפי דעתי הוא עיר בעמק קציץ .

צמרים. עד היום בכפר הירדן לצפון ירחו בערך שעה וחצי סמוך לירדן הרבות הנקראות בל"ע (חירבאת אלצאמרא*). עפרה. מצאתי בדברי אייזעביוס שהוא 5 מיל (2 שעות) למזרח בית אל וכעת לא נודע. ולפי דבריו תכונתו אצל הכפר "טאיבי אשר אזכיר לקמן**).

פרה, כפר העמוני. לא נודעים (ומצאתי בספר מכבי' א' סימן מ' פסוק ג' וז"ל ויבן את חומת ירחו עמון בית חרון בית אל פרה עכ"ל. ובלתי ספק עמון היא כפר העמוני ופרה היא פרה הנזכרת בפסוק) וכעת "ואדי פארא" (פרה) למזרח דרומית רמה המיושך מזרחה. ומוכח שנקרא כן על שם עיר פרה שתכונתה היתה בנחל זה***).

העפני. כבר ידוע שבל"ע מחליפים עי בגעין. ולפי דעתי הוא כפר "גיפני" (גיפני ר"ל עפני) לצפונית חרבות "ביתון" (בית אל) בערך ג' רביעית שעה נוטה מעט מערבה. והיא העיר הנזכרת במסכת ברכות דף מ"ד ע"א עיר א' בא"י וגופנית שמה

(*) בהשערה הזאת מסכימים כל החוקרים והחורבה נודעת היום בשם

"כפר אום צימרא".

(**) החוקרים מסכימים לאחרה עם הכפר "טאיבי".

(***) העיר פרה מתאחדת עם "חירבת פארא" בדרום מזרח מכמני.

קנב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

גם נקרא גופנא (ירושלמי תענית פ"ד ה"ח) גם בית גופני (סוף תוספתא דאהלות).

גבע גבעה. עיין לקמן.

גבעון. לצפון מצפה נוטה מעט מזער מזרחה (עיין בסמוך), בערך חצי שעה הכפר "גייב" (גיב ר"ל גבעון) על נבעת סלעים גבוהים, וביזויפון קדמוניות 10, 7. נזכר גבעון 50 שמאדיען (2) שעות וחצי) מירושלים. והוא מכוון לכפר "גייב" הנזכר. סמוך לכפר זה נמצא קיבוץ מים רבים הנקרא בל"ע "בירפאת מאלכי" הוא הנזכר ירמיה מ"א י"ב.

הרמה. נקרא בל"ע "ראם" הוא לצפון מזרחית מצפה בערך שעה א' על הר קמץ עגול והוא בדרך מירושלם לשכם. בארזות. נקרא בל"ע "ביריא" לצפון "ראם" בערך שעה א' נוטה מעט מערבה והוא כפר גדול.

מצפה. היא לפי דעתי מה שקוראים בל"ע "ראמא נעבי שמואל" (עיין מה שכתכתי לקמן בשם רמה רמתים צופים. פאה פ"ב מ"ו ר' שמעון איש מצפה). ובכל מקום שנזכר אצל שמואל הנביא שקבץ ישראל למצפה היא עיר זאת שהיא על ראש הר גבוה ולכן שמה מצפה שנראה למרחקים (לא כמו שכתב הרד"ק שהוא מצפה גלעד). ומצאתי כמכ"י א' ג' מ"ו וז"ל מצפה מול ירושלים כי במצפה היה בימי קדם מקום תפילה לישראל עכ"ל, כונתו על מצפה שנזכר תמיד בשמואל שקבץ ישראל למצפה (וכל מקום קיבוץ ובית הכנסת הוא מקום תפלה בלשון יונית "זינאגאגע" ר"ל מקום קהל ועדה וקיבוץ) והוא מצפה הנזכר שהיא מול ירושלם צפונית (נוטה מעט מערבה). ולפי דעתי הוא צופים הנזכר בדברי חז"ל אם עבר צופים פסחים פ"ג מ"ח*).

למזרח צפונית מצפה הנזכר בערך ג' בביעית שעה נמצא

[*] זה גם דעת רמב"ם לאחד את מצפה עם הכפר "נבי סמואל" (אשר לפי המסורה שם קברו של שמואל הנביא) אך חוקרים אחרים חולקים על דבריו מהם יאחזקה עם הכפר "תל אלפול" ומהם עם נבעת סקיפוס (צופים) ודעת אחרים כי מצפה אהת היא עם נוב.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, בנימין הארץ קנג

כפר הנקרא בל"ע "ביר נאבאלא" (1). ובתוך הכפר כור גדול ואולי שם הכפר על שם הכור הנזכר. במעשה גדליה בן אחיקם (ירמיה מ"א ז') ויהי כבואם אל תוך העיר וישחטם ישמעאל בן נתניה אל תוך הכור הוא והאנשים אשר אתו. והכונה "ביר נאבאלא" כור (מעשה) נבלה (**). ואף שלפי המקרא משמע שהכור היה בתוך העיר מצפה.

הַכְּפִירָה. לפי דעתי הוא הכפירים בכקעת אונו (נחמיה י' ב') עיין אונו (**).

מוצה. הוא הכפר "קולוניא" שעה וחצי מערבית (נוטה מעט צפונה ירושלים) והוא הנקרא במסכת סוכה פ"ד מ"ה מוצא (והדרש ידרש עיין שם ****).

תְּרֵאֲלָה. במחוז לוד כפר א' נקרא בל"ע "תניאל" ואולי שיבוש הלשון במקום תריאל (****).

צלע. אולי הוא כמו סלע, והיא היתה סמוכה לירושלים, וכן מצאתי בילקוט שמואל ב' כ"א בפסוק ויהי רעב בימי דוד וז"ל מהו בצלע בקבר קיש אביו מלמד שהביאוהו לגבול ירושלים וקברוהו שם, וצלע היא מצד ירושלים שנאמר וצלע האלף והיבוסים היא ירושלים עכ"ל (*****). עיין לקמן צלצה.

גבעתי קרית. עיין מה שכתבתי לקמן בשם גבע גבעה.

(1) ומה שנזכר במקרא נדה פ"א ע"א מעשה בצלע צית מורין וכח שכל הוא הכור שמילא ישמעאל בן נתניה הללים וכו' הלל צית מורין כחוק עומלם, עיין בחלק הגהות בגליין הש"ס למסכת ה"ל אשר ישנה צע"ס שמי' זאת צטוב טעם ודעת *).

* את הישוב הזה מביא המחבר בסוף ספר דבדי קסמי ואנחנו נתנהו בהערות התקנים שבסוף הספר.

** חולשת ההשערה הזאת איננה צריכה באור.

*** העיר הזאת מתאחדת היטב עם ההורבה "בסירא" שמה פרסאות

אנגליות בצפון מערב ירושלים, ואי אפשר לאחדה עם הכפירים בכקעת אונו הרחוקה מש פרסאות לצפון לוד.

**** בו נוסד בשנת תרנ"ה מושב קטון' לארבע משפחות מאחינו ויוסב

לו שמה העתיק "מוצא".

***** לפי תכונת המקומות הנזכרים עמה אי אפשר להרחיקה כל כך ועד היום

לא נודע מקומה.

***** המקום הזה לא נודע עד היום.

קנר תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

שמות ערי בנימין הנזכרים במקומות אחרים.

עֲנַתוֹת (יהושע כ"א י"ח). למזרחית צפונית ירושלם בערך שעה וחצי כבר קטן "עֲנַתָּא" (עיין זוהר סוף פרשה ויחי) ולצד צפון הכפר מחצב אכן ואבני בנימי ירושלים מונאים משם. ירושלמי ריש פ"ה דברכות ר"י ענתניתא וכן שם פ"ו [ה"ה] ר"ח ענתניי, נראה לי שהי' מענתות.

עֲלָמֵן (שם). בְּחֹרֵי־ם (שמואל ב' ט"ז ה'), עֲלָמֵת (דבה"י א' ח' ל"ו), עֲזָמֵן (נחמ' ז' כ"ח). שמות אלה לא נודעים לכל מחקרי הארץ איה תכונתם וכחסר אל זכיתי לדעתם. הנה בעברי במחוה הוא לחקיר ולדרוש ראיתי לצפון מזרחית לכפר "ענאתא" הנזכר בערך חצי שעה הר נבוה ובה חרבות כנין מימי קדם. ודרשתי מפי הגוים יושבי "ענאתא" אם לא נודע להם שם העיר שהיתה בימי קדם על ראש ההר הוא ואין מגיד לי עד שבא זקן מהם ואמר לי שישמע בילדותי מאבותיו שחרבות ההר הם חרבות עיר "עלמות" ויושבי מדרו כמושל הארץ וקם עליהם והתריב העיר עד היסוד בה. ויהי אז בידי ספר תנ"ך וחפשתי בכל ערי בנימין בספר יהושע ולא מצאתי. וחפשתי בשמות ערי לויים שבט ההוא ומצאתי שם ענתות ועלמון. ואמרתי קצת ראה לדבריהם שעלמות הוא עלמון הנזכר עם ענתות. ואח"כ חפשתי בדבה"י א' ח' ומצאתי בפסוק ל"ו ויהוערה הוליד את עלמת ואת עזמות. והנה מוכח שעלמון נקראת ג"כ עלמת ובל"ע קוראים "עלמות". ולפי דעתי מה שנזכר בספר עזרא ונחמיה בני עזמות אצל בני ענתות היא עלמת ועלמון. ובתרגום יב"ע תרגם בחורים עלמת. והנה מוכח שיש לעיר הנזכרת די שמות: בחורים עלמון עלמת עזמות. גם היא היתה עיר לוייה. ומוכח שאין המרחק בין ערים אלה מכוון ר"ל כמו שמצאנו בערי המקלט שנאמר בהן ושלישת שבין כל א' היה חלק רביעית הארץ כי בין ענתות ובינה המרחק כחצי שעה ושניהם ערי לויים (*).

[*] בזה מסכימים כל החוקרים והירכת אלמות נרשמת במפת הארץ הנדולה.

אולם אם לאחד עמם גם את העיר "בחורים" צריך עיון.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ קנה

גלגל (יהושע ה' ט"ז). לפי דברי היוסיפון תבונת גלגל 10 רים (חצי שעה) מירחה 50 רים (2 שעות וחצי) מהירדן. אכן כעת נמצא סמוך לירדן גבעה אחת כמי גל אכנים והישמעאלים קוראים אותה "גאלגאלא" ר"ל גלגל. זאינו רחוק מירדן ב' שעות וחצי כדברי היוסיפון*).

בעל תמר (שופטים כ' ל"ג) סלע הרמון 'שם כי מ"ה' לבונה (שם כ"א י"ט).

בעל תמר. לא נודע כעת, ומצאתי בדברי אייזעביוס שבזמנו סמוך לגבע הכפר "בית תאמר" והוא כלתי ספק בעל תמר.

סלע הרמון. עד היום למזרחית בית אל כערך שעה א' הכפר הנקרא בל"ע (סעלא) רוזון, וכל הכפר כמעט על סלע א' ולכן שמו כן (תוספתא דסוטה פ' י"א נגב ירושלם מישור והמחוז גבע ורמון מרשין וקסקסין עכ"ל) והוא נזכר בירושלמי ריש ברכות רבי דרומנה. וכן בתוספתא דאהלות פ' ט"ז רמון, וכן בזוהר פ' שמיני דף ל"ט ע"א ר"ז דכפר ראמין¹).

* חירבת נילנזלא והקפרסאות אנגליית למורה יד חו. ועין למעלה עמוד קי"ב בהערה.
1) צוודרש איכה דף ס"ז ע"א צפסוק על אלף אבי צוכיה
ווספר שקצן אדריונים היהודים צבקעת צית ריוון והרגס עד שהדס צוקע והולך עד הגיע לקיפרוס נהר עכ"ל, ולפי דעתי הוא הצקעה אלל קלע ריוון הנזכר הנקרא בעת ולדי אלמודיא שנוטף לנזרס ריוון. ונאלאטי ציוסיפון הורדוס הוולך צנה צנוחו. ירחו ונצלר אחד וקראה על שם אנו קיפרוס ע"כ. [אולם צפסרו ונלסנות סיהודיס פ"א חלק ט"ז משמע שהסונה הסדשה צנה ציריחו נקראת קיפרוס] ונראה לי שהנחל אשר עצר על ונצלר זה נקרא נחל קיפרוס ועל זה ביון הוודרש. והצעל כפופ הציא צפסרו**)
לסון הוודרש הנז' והיה צוקע ציס והולך עד שהגיע לקיפרוס וכו' ואנור שהוא אי קיפרוס (ליבערן). והנה צכל הנוסחאות כלן צפסוק על אלה (נזכר צ' פענויס לסון זה) וכן לקוץ צפסוק קליס היו
** פ"ק ט' בתוצאותנו עמוד קמ"ו.

קנו תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

לבונה (שופטים כ"א י"ו). עד היום למערב שילה בערך
שעה א' (נוטה מעט צפונה) הכפר לזבאן והוא בדרך שכם לירושלם.
ישעי"י כ"ח בא (סנחריב) על עית עבר במגרון
למכמש יפקיד כליו עברו מעברה גבע מלון לנו חרדה
הרמה גבעת שאול גסה צהלי קולך בת גלים הקשיבי
לישה עניה ענתות נדדה מדמנה יושבי הגבים העיוז
עוד היום בנוב לעמוד וגוי.
עית. הוא עי וכן נזכר בנחמיה י"א ל"א מכמש ועיה

וגו' והיה הדם צוקע והולך עד שהגיע לקיפרוס נהר וז"ל כ נובח
שאינו אי קיפרוס. ועוד הוא גוזאל גדולה עדם ילך כנהלך יוס' ח' צים
הגדול. לכן אין פסק אללי שאינו אי קיפרוס כ"ח נהר קיפרוס ואדי
אלמודיא הנזכר. ואות אגיד טזירושלמי טובה פי החליל [ה"ח] הגירסא
כנוו שהציא הכפול"פ והולך הדם צים עד קיפרוס, ולפי דעתי ז"ל
כיס ר"ל כנחל שוטף, וזדרך גוזאל כים ולא שכונתו צים הגדול עד
קיפרוס. אכן צלצל גדול חני רואה צועשה זה כי לפי הירושלמי
הנזכר היה נעשה רע הזה נעשה ליהודים יושבי אלכסדרים צארץ
נזרים. וכן נובח מלשון המדרש ריש אסתר, וז"ל אי אפשר לומר
שהכונה על קיפרוס נהר שצונחזו ירחו וקלע הריוון שצא"י (וצאונת
צונדרש הנזכר לא נזכר נדס עד קיפרוס כ"ח הקיפן לגיונות והרגן
עכ"ל). וצפוק על אלה צועשה של טרכינוס הרשע לא חנר
שהיה ליושבי נזרים וכן צפוק קלים היו רודפינו, וצחלנווד צצלי
צפרק החליל הוצא נעשה זה ונובחה שהיה ליושבי נזרים, אכן שם
נוחס נעשה רשע זה לאלכסדרוס נוקדון, וזה טעות הסופר או
הנעתיק. כי ידוע שאלכסדר היה צונן שנעון הלדיק, וצונן חזיו
צנו שצנה הנקדש (צית חוניו) צנזרים (ומלחתי צספריהם שהיה
צעיר ליאנטיפוליס ויש אונזרים היא עיר החרס, עיין צצוקונה)
התרכזו היהודים צארץ נזרים וצונן הרצה חח"כ נהרגו. וז"ל אי
אפשר לומר שאלכסדר הרגן כ"ח שז"ל טרכינוס הרשע כנוו
שנזכר צונדרש (עיין חלק צ' ענה 4014).

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ קנז

ובית אל עיין מה שכתבתי כל"א מלכים).

מִגְרֹן. לפי לשון הפסוק שמואל א' י"ד כי ושואל יושב בקצה הגבעה תחת הרמון אשר במגרון מוכח שמגרון היה סמוך לגבעה שישב שם שואל, כמו שזכר שם (י"ג ט"ז) ושואל ויונתן בנו וישבים בגבע בנימין (עיין בסמוך גבע וגבעה). ולדרום הרבות "ביתון" (בית אל) בערך 8 דקים נמצאות חרבות מגדל א' הנקרא כל"ע "בורג" (בורג' מגדל) מאגרון. ומוכח שתכונת עיר מגרון סמוך לבית אל ולצפון מערבית מכמש ולמערב עיר עי (עיין מקומו). והנה בא סנחריב ממזרח למערב ואח"כ דרומה עי מגרון מכמש וגו' *).

מכמש. לצפון גבע בערך ג' רביעית שעה נוסה מעט מזרחה הפער "מיכמאס". וסמוך לו כחצי שעה נמצאות חרבות זאנוח. וכזה ידענו שהגרסא הכנונה במסכת מנחות דף פ"ג ע"ב היא מכמש וזנוחא כמו שהובא לְכַמְשֵׁנִיּוֹת וכמו שהביא הערוך ולא מכנים וזמחא, כי עד היום מכמס וזנוח ומשש כאו החטים הטובים. בין גבע ובין מכמס עמק גדול ובצה. הדרום על שפת העמק גבע ובצה הצפון מכמס. העמק זה מתחיל ויצא ממחוז גבעון (גי"ב) לכארות (פיריא) ומישך מזרחית דרומית עד כנר הירדן. מִעֲבָרָה. אינו שם עיר כי"א הוא המעבר הנזכר בשמואל א' י"ד א' ויאמר יונתן וגו' לכה ונעכרה אל מצב פלשתים אשר מעבר הלז וגו' ובין המעברות וגו' שן הסלע מהעבר הזה ושן סלע מהעבר הזה וגו' השן האחד מוצק מצפון מול מכמש והאחד מנגב מול גבע עכ"ל. וכעת לא נודעים שמות סנה ובוצץ **).

גבע גבעת שואל. עיין בסמוך גבע וגבעה.
הרמה. עין לעיל.

בת גלים. עד היום בין "ראמלא" ובין יפו הכפר שקוראים בית דגן. וחקרתי ודרשתי הרבה על שם זה ושמעתי מבעלי

(* המגדל הזה לא נודעו אך בעמק הסמוך למכמש ישנן חרבות הנקראות "מאגרון" והן מתאחדות עם העיר "מגרון".

** השם סנה נשא" עד היום לרעמק כלי הנקרא "יארזי סנאוויניט".

קנח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

הלשון "באת ג'אלין" והוא כלתי ספק בת גלים הנזכר ג"כ בשמואל א' כ"ה מ"ד לפלמי בן ליש אשר מגלים/ואולי הוא מה שנזכר בב"ר פי ג'א ר' יודן דמן גליי (והוא כמו גלים). ומצאתי בדברי אייזעביוס שגלים כפר אצל עקרון, לפי דעתי טעות הוא כי לא הגיע סנחריב בעת ההיא עד עקרון, וכל השמות אלה כמעט כולם בחלק בנימין הם לצפון ירושלים*).

לְיִשׁ. מצאתי במכבי' א' ט' ה' שנזכר עיר לייזא בגבול פלשתים כמלחמת יהודה עז כאכידעס שרדפס יהודה מעיר לייזא עד הר אישוד עכ"ל, ולא ידעתי אם הכונה על ליש הנזכר, וכעת לא נודעה תכונתו**).

ענתות. עיין לעיל. מִדְּמֶנְהָ לא נודע.

הַגְּבִיּוֹם. מצאתי בדברי אייזעביוס שהוא ג'יבא אצל גופני עיין עפני. ולפי דעתי הוא גוב הנזכר במלחמת דור (שמואל ב' כ"א י"ח) וברה"י א' כ' ד' נכתב גזר מוכח או שגוב נקרא גזר או שהוא סמוך לו או במחוז ההוא וגזר רחוק מגופני***).

נזב. עד היום למערב צפונית ירושלים בערך 7 שעה ולצפון

[* לפי משמעותם הם יאכו הקרים אחרים לאהרה עם הנפר - בית ג'לה. מול בית להם שהזכרנו למעלה אצל הללו אולם גם היא איננה מתאחדת היטב כי מסע סנחריב הל' בצפון ירושלים. ולכן נשער אנתנו כי השם "בת גלים" איננו שם עצם פריטי כ"א שם משאלו, והוא נדרף להשם נבעו (שהוראת שניהם תל או צבור של עפר). ונס ביתר הערים הנזכרות בהפסוקים האלו משתמש הנביא בשמות משאלים ונדרפים (ראה בהערותינו הסמוכות), ובוה תנעם מאד מליצת הכתוב "צהלי קולך בת גלים": 'את יושבת נבע שבך יבוא היל האויב ללון תיימו את קולך למען) וקשיבו יושבי ליש עניה וענתות וימהרו לברא.

[** נזבנה השערת החכם יוסף הלוי במאספני השנתי "ירושלים" ש"ג עמוד 162 כי השם ל' ש הנכחי נדרף לשם כפירה לאמר לביאה והנביא רימו על עיר כפירה בנחלת בנימין הנזכרת בין ערי הנבעונים (יהושע ט' י"ז) ונס אחרו שוב הגולה מכבל (עזרא א' כ"ד) יהיה היתה סמוכה להערים נבע ורמה ועוד הנזכר בזאת הפרשה.

[*** השערת החכם הנז' שם כי השם מדמנה נדרף עם עפרה יהושע י"ח כ"ב כי דמן מדמנה ועפר נזרת עפרה פתרון קרוב להם מאד. והשם נזבם נדרף עם בארות (יהושע ט' י"ז) ויושביה עלו מן הגולה עזרא ב' כ"ד).

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, בנימין הארץ קנט

אילון חצי שעה הכפר "בית נובא" והוא לפי דעתי נוב עיר הכהנים בחלק בנימין כנזכר בנחמ"י י"א ל"ב ובני בנימין מגבע וגומר ענתות נוב (1) ענני*.)

גבע, גבעה, גבעת בנימין, גבעת שאול.

אם נעיין בלשון הפסוקים בשמות אלה ונחקור על תכונתם נמצא ספיקות הרבה. ואכתוב בקיצור מה שהעלתי בעזר האל ע"י הקירתי ודרישתי.

גבה וגבעה שם א' הוא פעם נקרא בן ופעם בן כמו שמצאנו כמעשה מלחמת בני בנימין שנקראת העיר אשר נעשה בה התועבה ההיא גבעה, וגם נאמר (שופטים כ"י י"י) לעשות לבואם לגבע בנימין וגם ממערה גבע (שם כ"י ל"ג), וגם ביהושע י"ח כ"ד בערי בנימין נזכר עיר גבע, גם נקראת גבע בנימין או גבעת בנימין (שמואל א' י"ג פסוק ב' וט"ז). מכ"ז מוכח ששם א' ועיר א' היא. ותכונתו סמוך לרמה כמ"ש (שופטים י"ט י"ג) ולנו בגבעה א' ברמה, והוא בלתי ספק הכפר הנקרא כעת גבע שעה א' למזרח ראם (הוא רמה).

אכן נמצאת עוד עיר אחת שנקראת ג"כ גבעת או גבע והיא במחוז קרית יעריסכי מצאנו שאמר שמואל הנביא במשיחתו את שאול (שמואל א' י"ה) אחר בן תכוא אל גבעת האלהים אשר שם נציבי פלשתים, וישם י"ג ג' ויך יוגתן את נציב פלשתים

(1) וסגנה היא למהרש"א צחידוסי אגדות לנוסכת זצח"ס דק קי"ח שכתב וז"ל משמע הכל לכוז פשיטא להו דצחלק צנינין הוא מוקרא לא מוכח בן דחשיב י"ד עריס צחלת צנינין וחשיב בצעון וירושלים ולא חשיב כוז צניניהו עכ"ל, הלא כמה מקומות הם לכל כתיבי צנו, יהושע. והלא מוקרא מפורט צנחניי שזכרתי לעיל שכוז מערי צנינין.

* בזה יש לפקפק הרבה והוקרים אחרים מאחדים את העיר נוב עם הכפר אסעוויא כחמשה ועשרים רגעים לצפון מזרח ירושלם בדרך ענתותו ומקום העיר הואת בבירור אי אפשר להחליט.

קם תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

אשר בגבע. ומוכח שגם עיר זאת נקראת גבע וגבעה והיא גבעת שאול כי שם נולד ושם בית אביו ומשם הלך לבקש האתונות ושמה חזר לביתו אחר שנמשח. וכן נזכר בישע"י " כ"ט הנזכר לעיל יגבע רמה גבעת שאול".

ואם נע"ין במספר שמות ערי יהודה ובנימין נמצא שקרית יערים גמנה לבי שבטים אלה ומוכח שהיא על חוט הגכול ונמנה לכאן ולכאן כמו ירושלים ובית אל וגו'.

והנה בחקירת מצאתי בעזר האל שקרית יערים אבו גוש בשפולי ההר שהוא בצד הדרום וסמוך לכפר זה ממש בצד מערבית צפונית גבעה בינונית, ומוכח שעל גבעה זאת היתה תכונת העיר גבעה או גבע. ושניהם קרית יערים וגבעה עיר אחת היתה זאת (קרית יערים) לדרומה וזאת (גבעה) מערבית צפונית, וחוט הגכול עבר ביניהם בתוך העמק הקטן הנראה עד היום ושם עובר הדרך מירושלם ליפו. ולכן נמנה לפעמים ליהודא ופעמים לבנימין כי מחוברת היתה עם גבעה. ובלתי ספק נקראות ביהושע י"ח כ"ח גבעת קרית שניהם בסמיכות כי גבעה היא גבעת קריה וקריה היא קרית גבעה כי כעיר אחת נהישים (1). וזה שנאמר שמואל א' ז' א' שבאו בני קרית יערים והביאו הארון אל בית אבינדב בגבעה כי גבעה וקרית יערים לעיר א' נחשבים. ולכן נקראת גבעת אלהים על שם שארון שם. ושם פסוק ב' ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים כל זה מורה מאחר ששתיים עיר א' נקרא מקום הארון פעם גבעה ופעם קרית יערים ושם היתה בית שאול המלך ושם מצא דודו וכל בית אביו, לכן לא נזכר שבא שאול לביתו כי כבר נאמר ויכל מהתנבאות ויבוא הבמה (שם י' י"ג) ובבמה ישב.

ואולי באו אנשי קרית יערים להביא הארון אליהם ולא יראו כמו אנשי בית שמש לפי שידעו שצריך להיות בחלק בנימין

(1) ע"ין במדבר רבה פרשה ד' ותמלא כל"י זרובב לדברי כ"ח
תמלא ע"ס והשענה צלשון המדרכ כאלכר כהצחי צחלק הנהפס וגליון המדרכ.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ קסא

כמו שנאמר (דברים ל"ג י"ב) ובין כתיפיו שכן (וגם בשילה אף שאינו בחלק בנימין כבר אמרנו) נמסכת זבחים דף ק"ח ע"ב שרצועה יצאה מחלק בנימין להוך חלק יוסף עיין שם) מה שאין כן בעיר בית שמש שאין תכונתה (אף שגם היא על הגבול) כתכונת קרית יערים ששם מחוברים השבטים יהודה ובנימין בעיר א' כמו שהיתה בירושלם שביסוד המזבח היה הגבול וחשבו שאולי לכן נשלח יד ה' ביושבי בית שמש, מה שאין כן בעירם שהיא מחיבת עם בנימין לא ידעו דבר רע ולכן באמת הביאוהו בבית אבינר כנגעה שהוא בחלק בנימין.

נחמיה י"א ל"ב, ובני בנימין וגו' עֲנֵנָה חָצוֹר גְּתִים חָדִיד צְבָעִים נְבֻלֵט לֵד וְאוֹנוֹ גֵי הַחֶרְשִׁים.

עֲנֵנָה. נראה לי שהוא הכפר "בית חנינא" (ע' תמורת ח') לצפון ירושלם שעה זשליש לדרך מצפה.

חָצוֹר. לצפון מזרחית בית אל כערך שעה וחצי סמוך לכבר הירדן חרות הנקראות בל"ע "הירבאת תל חצור". (וא"כ תכונתו חוץ לגבול בנימין, עיין תאנת שילה בהג"ה). וכמהו ההוא היתה תכונת עיר עֲפְרַיִן (עיין במקומו), ואולי חצור הנזכר הוא בעל חצור אשר עם אפרים (שמואל ב' י"ג כ"ג) ור"ל סמוך לעיר עפרין (כמו אפרים).

גְּתִים. נזכר גם שמואל ב' ד' ג' ויכרתו הבארותים גתימה. לפי דעתי הוא "ראמלא" שקוראים גם גת (עיין גת), ושמו היתה מתחילה גתים ובאורך הזמן נשתכח ונשתבש וקוראים גת לפלשתים (*). ואמת שמצאנו עיר גת לדרום שכם כשתי שעות על הר שאינו גבוה והוא לבדו ולמערכו מישור הים (כפ"ס**) וצ"ל למערב שכם כנראה מהמציאות: אכן גתים הנזכר היה בחלק בנימין ועיר גת

(*) מהכתוב בשמואל ב' ד' ג' נראה כי גתים לא היתה רחוקה מאורות לבנימין ולפי"ו אי אפשר לאחדה עם גת שהיא רמלא לדעת המחבר, ובאמת לדעת החוקרים לא נודעו עד היום מקום העיר הזאת.

**] פרק י"א בתוצאותנו עמוד רצ"ה.

קסב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

היתה כחלק אפרים. והיא היתה בימי קדם עיר גדולה ומפורסמת כמו שמצאתי בספרי העמים ונקרא עיר שומרונית, ומוכח שאינה גתים לבנימין וכעת נקרא כפר א' שם "קיריאת ג'יד (גית). חָדִיד. (במסכת ערכין פ"ט מ"ו חדיד ואונו וירושלם

ומסכת עדיות פ"ז מ"ה ר' יקים איש חדיד, כן מצאתי באיזהו נוסחאות הישנות ובנוסחא שלנו איש הדר, עיין במקומי). העיר הזאת נזכרת בספר מכבי' א' י"ב ל"ח ויכן שמעון את מכצר "אדידא" אשר בשפלה, וכן י"ג י"ג (*), וכבר כתבתי שהשפלה מתפשטת עד הרי לוד, ומוכח שבמחוז ההוא היתה תכונת חדיד. ועד היום "אלחאדיתא" כפר קטן למזרח לוד בשתי שעות על ראש הר עגול. צְבָעִים. לפי דעתי הוא כפר צובא (צובע) למערב ירושלים כשעה א' וחצי על הר נכוה. ואולי הוא הר צבועים הנזכר חלה פ"ד [מ"י] אנשי הר צבועים (**).

נְבֻלָט. נראה לי הוא הכפר "בית נאבאלא" לדרום ראמלא כשתי שעות (***) .

לֹוד. עד היום למזרח צפונית רמלא כשעה א' הכפר הגדול לִידָא (***) (עיין מה שכתבתי לקמן בביאור המתניתן לוד מן הערב) שמות רבה פ' ג' ר"ש לודיא. ושם מראים הנצרים קבר גיורג ולכן נקרא לוד בזמן הנצרים "סאנקט גיורג" ¹ וזה שכתב ר' בנימין בעל המסעות ומשם חצי יום לשר גורג והיא לוו וצריך להיות לסנקט גורג והיא לוד. וכן כתב לקמן ומשם (מחברון) לשגורש והיא לוד. (סוכת הילנא המלכה בלוד, ירושלמי סוכה פ"א ה"א).

(* בהתרגום העברי מלשון יון כתיב מפורש "חדידה".

(**) לפי הערים הנזכרות עמה א' אפשר שתתאחד עם הכפר צובא ולדעת

כל החוקרים לא נידע מקומה.

(***) הכפר הזה רחוק 3 פרסאות אנגליות וחצי בצפון מזרח לוד.

(****) איננו כפר כ"א עיר ובה מושב מנהל.

¹ אולי הוא נה שזכר צנסי שוחס פ"ג 17 נעסס 330 של

תבואות - פרק ג' חלוקת הארץ, בנימין הארץ קסג

אונז. אמרינן סוף מסכת כתובות (ק"א ב') מלוד לאונו
גי מילין (בזוהר פ' וצא דף קנ"א ע"א חקל אונז. וכן פ'
פנחס דף קי"ז ע"ב בקעתה דאונז) וכעת לא נודע *
גי החרשים. בירושלמי במסכ' מגילה פ"א [ה"א] ר"ח בשם
ר פנחס לוד ואונז הן גי החרשים עכ"ל **).

אָצֵל (דבה"א א' סוף סימן ח' זמי, וכן זכרי" י"ד ה"י) הוא
לפי דעתי עיר הוצל הנזכרת בכמה מקומות בש"ס¹) ובמס' מגילה
דף ה' ע"ב אמר ר"א האי הוצל דבית בנימין²) מוקפת חומה
מימות יהושע ע"כ. מדברי זכרי" הנזכר מוכח שהיה סמוך להר
הזיתים. ולפי דעתי הוא הכפר הנקרא כעת "אצאריא" *** (כמו
אצאליא) ואולי נקרא ג"כ ע"ש ישעיהו בן אצל (דבה"א ח' ל"ז)

* העיר הזאת מתאחדת היטב עם הכפר "בְּפֶר אַנְא" הדחיק כחמש פדסאות

לצפון לוד.

** ההשערה תאחד את הניא הזה עם החורבה "כפר דירשא" הרחוקה ארבע

פדסאות חצוי למזרח יאלא (אילין) ושנים עשר פדסאית חצוי לדרום מזרח לוד.

1) זמק' כהנזות קי"ח ע"ח הולל דבנימין צלרץ צבל דתיבת דבנימין

יש לנחוק וכן נאלץ צנוקסאותה ספרים ישנים זכ"כ הרב המליכי סס.

2) ונאחד שאלמד הולל דבית בנימין נוכח שיש עוד עיר ששונה

הולל. ולפי הנודע היא צלרץ צבל כנזכר פעמים הרבה צטי"ס וכן צנוקסכת

יומא צפרק הוליאו לו [כ"צ ע"צ] תנא הוא יוסף הצבלי הוא יוסף

איש הולל. ויש אומרים שהיא עיר מוולל שצבער הסנה ורצקעס"ג

מתרגם ונלך אשיר ונלך אלמוולל ועד היום קוראים אותה מוולל

(וואזעל), ולכן כחצ צעל כפוי"פ שהולל היא מוולל. אכן מואחי

צספר היוחסין דף ס"ט ע"ח (דפוס אונטרדס) וז"ל הולל צצבל קרוב

לכהרדעא והבית הכככת קרוב לנדרש עזרח עכ"ל.

*** שננה היא כי השם אלעודיא של הכפר הזה מקורו בהשם לאצאריאם אחד

מקדושי הנזכרים ובתלמוד פסחים נ"ג ע"א נקרא הכפר הזה בית היני. וכן יקראו לו

כל תרי הארץ Bethania ולדעת קצת עמדה פה העיר עניה הנו" בישע"י ל'.

זהשם "א צ ל" אי אפשר לאחד עם אחד מהמקומות הידועים.

קסד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

מבני בנימין) כי ר' נחלק בלי משתדר כמו משתדל אלמנותיו (יחזקאל י"ט ז') כמו ארמנותיו. וארו כמו ואלו. וכן בלשון המשנה כל הגלעינין (עוקצין פ"ב מ"ב) כמו הגרעינין. הוא בצד מזרחית דרומית להר הזיתים כתחום שבת (עיי' לעיל).

גמזו (רבה"י ב' כ"ה י"ח). עד היום למזרה לוד נוטה מעט דרומה בערך א' שעה בדרך מלוד ירושלימה הכפר "גימזו" היא גמזו ומעיר זאת היה נחום איש גמזו והדרוש ידרש גם זו לטובה (אולי הוא בר גמזא הנזכרת באיכה רכתי בפסוק סלה כל אבירי דף ס"ז ע"א).

ענב (יהושע י"א כ"א). עד היום למזרח "רמלא" נוטה מעט דרומה בערך שעה וחצי הכפר "אנאבא". (עיי' ענב לעיל בחלק יהודה *).

שפיר (מיכה א' י"א). כבר כתבתי לעיל בערי יהודה שלמזרח דרומית אשדוד הכפר "סואפור" אכן גם לצפון מערבית "לירי" (לוד) בערך שעה א' הכפר "סאפיריא" ואולי על זה כיון הנביא. אולם כמעט כל העיירות הנזכרים כדברי הנביא הם בחלק יהודה בצד מערבית צפונית **).

אפק (שמואל א' ד' א'). תכונתו היתה סמוך למצפה, כמו שנאמר (שמואל א' ז' י"ב) ויקה אבן אחת וישם בין המצפה ובין השן ויקרא את שמה אבן העזר. ושם (ד' א') ויחנו על האבן העזר ופלשתים חנו באפק. ובעת לא נודע ***).

בית פך (שם ז' י"א). כמחוז "ראמאל" (אינו רמלא כ"א כפר א' על ההר למערב בארות בערך ג' רביעית שעה) כפר א' הנקרא "כאורא" והוא לפי דעתי כר. אכן גמצא "ואדי קוראוא" המחובר עם "ואדי לופאן" (לבונה) ומושך עד "ואדי אוגיע" (ע"ש) ואולי שם היתה תכונת בית כר ****).

[* איננו כפר כ"א החזקה היא חנוקה שתי פרסאית אנליות והצי למערכ דביר.

[** ראה למעלה עמוד קל"ה ובהערות נג.

[*** בהחלט לא נתאחדה ואך אולי תתאחד עם החזובה "בלד אל פיקא" השמוכה

לתל סאפי (לדעת קצת נח).

[**** בביתור לא נודע המקום הזה אך אולי אפשר לאחדו עם הכפר עין כרם

שהזכרנו למעלה עמוד קט"ו וקל"ז בהערה.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, בנימין הארץ קסה

שמות ערי חלק בנימין הנזכרים בדברי חז"ל הידועים לי:

קני. (סוף מסכת אהלות רבי ובית דינו נמנו על קני וטהרוהו. וכן בירושלמי סוף מסכת תרומות בעלי קני) עד היום למזרח לוד בערך שעה א' הכפר "עין קני". וכן מצאתי בזהר פ' תזריע דף מ"ב ע"ב כפר קניא במערתא דלוד. ושם נטמן רשב"י כי הוא נטמן במערתא דלוד וכן כתוב בהקדמת תיקוני הזהר וז"ל ר' שמעון אזל ליה וערק למדכרא דלוד ואתגניז בחד מערתא הוא ור"א ברי" עכ"ל. ואם כן מעות הוא מה שכתוב בסוף ספר ישכחי ירושלים שננטמן רשב"י במערה סמוך לכפר פקעין בגליל (עין מקומו). ומראין המעין והחרוב אשר היה אצל המערה וכן נזכר בירושלמי תענית פ"ד [ה"ח] מערתא דלוד*). וכן בפסקתא רבתי פרשה ל"ב מערתא דלוד סמוכה ללוד.

כפר דיכרין (גיטין דף נ"ז ע"א). עיר כמור מלכא לצפון לוד בערך שעה א' בהרים כפר דאכרין (כפ"פ**) וכעת לא נודע. והוא לפי דעת יבית זאכארא***) (ר"ל בית זכר הוא דיכרין) הנזכר במכב"י א' ו' ל"ב ובשאר מקומות וביוסיפון קדמוניות י"ב ז' ו' ז' ובמלחמות היהודים א' א' ד'.

פקיעין. (חגיגה דף ג' ע"א סנהדרין ל"ב ע"ב זחר בלק ר"ד ע"ב) מוכח שתכונתו היתה בין יבנה ללוד וכעת לא נודע****) בי תרי (סנהדרין דף צ"ה ע"א). אולי הוא הכפר "בי תרים" למזרח לוד כחצי שעה.*****)

(* בירושלמי דפוס וויניציא הנרסא במעברתא ואולי גם בזהר תזריע צ"ל במעברתא.

** פרק י"א בתיצאיתנו עמוד ש"ב.

*** הכפר בית זאכארא הנזכר במכב"י הוא במקום הכפר ההרב כעת

כפר בית זאכארא בדרום מערב בית לחם.

****] במאמרנו פקיעין ושפרעם בלוח ארץ ישראל לשנת תר"ס הוכחנו שאיננו מוכח כלל מהמקומות שהיא נזכרת בש"ס שתכונתה היתה בין יבנה ולוד ויוכל להיות שהיא היתה בגליל, ועד היום נודע הכפר פקיעין סמוך לטבריא ובני ישוב מיהודים עיבדו אדמה עוד מהמאה החמישית להאלף הנכחי עיין שם

***** הנרסא הנכונה בגמרא שם הוא "בית" (לא בי תרי) ואין ספק כי בה כונו חז"ל אל העיר ביתר המחאהרת עם הכפר בְּתֵר אשר בו היום התהנה הראשונה של מסלת הברזל ירושלים—יפו. וראויות מוכיחות לזה ימצא הקורא בהירושלים כרך ה' הוצבת נ"ו

קסו תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בנימין הארץ

קובי (שם). אולי הוא הפסר "קובאב" למזרח דרומית
ומלא בערך יתתי שעות וחצי. *

צלמון. (יבמות דף קכ"ב ע"א וכן במסכת כלאים סוף
פ"ד מעשה בצלמון. תוספתא דפרה פ"ח וכתורת כהנים פ'
בחקותי חרובי שקמה וצלמונה). מצאתי בספרי חכמי היונים
"צאלאמינע" עיר במחוז דיאספאליס (לוד) וכעת לא נודע (**).
ואולי היא חרבות קאלומין (כמו צאלמון) לדרום חיפה בערך
ג' שעות על ששת היס למערב הפסר "קונייזא" בערך שליש שעה.
כתב היוסיפון חלק בנימין מירושלים עד בית אל ע"ל, ובמקום
אחר כתב שבנימין הגיע עד ששת היס הגדול ע"ל, וסותר דבריו
במה שכתב בתכונת חלק דן.

נשלים ביאור ערי בנימין.
טמנו פח לי הבט ימין.

דן (יהושע י"ט מ"א).

גם בחלק זה לא נזכר חוט הגבול כ"א שמות הערים
אשר בחלקו ועל ידיהם נגביל התחום. אכן מצאתי בדברי יוסיפון
בספרו קדמוניות 5, 1, 22. שכתב יאמניא (יבנה) נתן יהושע לדן¹.
ובמקום אחר כתב דור (דאר. טאנטורא) היה לשכט דן, גם מצאתי

[*] לא אילי כ"א ודאי הוא.

**] עד היום יש בקרבת לוד נהל הנקרא "ואדי צ'למן" ויכול היות כי
כי עמדה העיר הנכחיתו ועוד מצנינו במקרא (שופטים ט' מ"ה) הר צלמון ואם אמנם
כי לא נודעה תבניתו בנידונו אך הוא ה"י בל"ס סמוך לשכט ולפי"ו יוכל גם היות
כי ביגלי ההר הזה עמדה העיר צלמונה.

1) ונחשך שנואלכו יבנה (יבנה) צבלל ערי יהודה ונכח סדצריו
לאו דוקא כ"א דוקא נחשו יבנה נתן לדן אצל יבנה היה ליהודה. אכן
נחשתי עוד דצריו צוקוס אחר שהיו צ' נקוות סנקראות יבנה אי
על שפת היס ואל' ונחשך לו רחוק קלת נהיס ע"כ. והנה צנה
מוצאים דצריו הראשונים שיבנה על שפת היס נתן לדן (ופעת לל
נחש) ויבנה הנוזרחי היה ליהודה והוא עד היום.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ דן הארץ קסז

בדבריו שאשדוד היא עיר קצה גבול דן. וכזה ידענו ב' נקודות הקצוות נקודה הצפונית והדרומית .

ועתה אזכיר ערי דן הנודעות לי תכונתם בארץ ואחר כן אנבילהו .

צרעה ואשתאול . כבר כתבתי בתחום יהודה .

עיר שמש . היא בית שמש אשר זכרתי לעיל .

שְׁעֵלְבִין . מצאתי בדברי אייזעביוס שכזמנו נמצא כפר שעלבים במחוז "סבאסטא" (שומרון). לפי דברי יוסיפון שגבול דן הגיע עד דור יתכן שהיתה עיר דן במחוז שומרון ואף שאילון הנזכר עם שעלבים רחוק ממחוז שומרון. אכן כבר מצאנו פעמים רבות שהמקומות הנזכרים זה עם זה לא היו סמוכים בכל פעם. וכעת לא נודע שעלבים . *

אֵילוֹן . נזכר גם במלחמת יהושע אצל גבעון שאמר שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון (יהושע י' יב¹). ואודיע מציאות ערים אלה ובה מובן כונת הפסוק. למזרח לוד כדרך גמזו (אשר בארתי כבר) נמצא עמק גדול בתוך שני ראשי הרים גבוהים א' לצפון וא' לדרום, על ראש הר הדרומי הכפר הנקרא בלע "יאלא" והוא אילון. וכראש הר הצפוני הכפר "בית אור" הוא בית חרון תחתון מול "יאלא" זה לצפון וזה לדרום. ומ"בית אור" ולמעלה יש מקום צר לעבור עד הכפר שקוראין "בית אור פוק" (ר"ל העליון והכונה בית חרון) [העליון] אכן הוא טעות כמו שאכתוב במקומו, ולפי דעתי הוא מורד בית חרון והכפר "בית אור פוק" הוא ג"כ על ראש הר זקוף, והנה עמד יהושע בראש ההר אשר על פני בית חרון והיה למזרחו גבעון ולמערכו (מערכת

(* אולי תוכל להתאחד עם הכפר סְלֵבִיש בדרום מזרח לוד.

1) לפי דברי חז"ל הים מעשה זה ציוס תקופת תמוז, ומוכח שהיי' אז התקופה תיכף אחר חלי החדש (הניגוד), ואז זלאת השמש (שהיה השמש בגבעון שהוא למזרח יושב והירח צעמק אילון שהוא למערב) עולדו כלאה הירח כלל המערבי, ואין כאן וקונו להסריך זו.

קסח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, הן הארץ

דרומית) היה עמק אילון. וביום יפון מצאתי שאילון רחוק מירושלים 90 רים (בערך ד' שעות וחצי) והוא מסכים עם המציאות כי "יאלא" הנזכר במרחק זה מירושלים, והנה בין אילון ובין גבעון בערך שעה א' (ודברי רש"י ביהושע י' י"ב שאילון רחוק מגבעון כו' הוא בדרך אומר הדעת).

אֵילוֹן. לא נודע כ"א שנזכר מלכים א' ד' מ' אצל שעלכין בית שמש ובית הנן (עיין מקומם) (*).
אֵלְתֶקָה. (הוא אֵלְתֶקָן הנזכר בערי יהודה יהושע מ"ו נ"ט) אולי הוא הכפר הנקרא כעת "אלתיני" סמוך "לבעילין" (בעלה (**)).
גכתון. בעלה. כתבתי כבר.

יהוד. למזרח דרומית יפו בערך 3 שעות הכפר "יהודיא" הוא בלתי ספק יהוד הנזכר. (***) ולפי דעתי בקעת ידים הנזכר במסכת גיטין [נ"ז א'] כמעשה החרבן נקרא על שם עיר יהוד, ידים כמו יהודים. והוא בקעה סמוך לכפר הנ"ל.

בני ברק. (במסכת סנהדרין דף ל"ב ע"ב מקום ישיבת ר' עקיבא ובמסכת כתובות דף קי"א ע"ב) לצפון מזרחית יפו בערך שעה וחצי הכפר "בני באראק". ואיזעביוס כתב שהוא במחוז אישדוד טעה.

גת רמון. כתב אייזעביוס שהוא לצפון בית גוברין בדרך לוד 12 מיל (4 שעות וד' חמישית) וכעת לא נודע.

מי הירקון. לפי דעתי הוא "ואדי עוג'ה" אשר זכרתי כבר היצא מהרי לוד (כי "עוג'ה" כל"ע צער יסורין חולה ואולי מי הירקון מלשון ובשדפון ובירקון והוא ג"כ מין חולה וצער). ואולי

(* לדעת רבים מהחוקרים נקראת העיר הזאת "אילון בית הנן". ולכן יחסנו לאהדה עם הכפר בית אנאן כשמנה וחצי פרסאות מירושלם. בהדרך הישנה ההולכת לנסוה (**). החקירות החדשות יאהדוה עם הכפר "בית ליק'א" הנמצא 2 פרסאות

לדרום בית הנן תחתון. (***) בהכפר הזה יסרו בני המושבה פתח תקוה מושב למעונם כי אויר המקום הזה טוב מאד, ויקראו איתו בשמו העתיק "יהוד", אך זה שנות מספר שבו כלם לנור בהמישבה ובתי יהוד סגורים מאין יושב.

תבואות פרק ג' הלוקת הארץ, דן הארץ קסט

שם עיר הרקון * על שם הנחל שסמוך לה**).
יפו. עיר קטנה מוקפת חומה ובה מבצר קטן. וכעת שם
מכני עמינו בערך ג' מנינים*** (וכאשר-באתי ארצה הקדושה
לא נמצא שם אף אי****) (וכוזמן חכמי התלמוד ישבו שם, כי מצאנו
ד' חנינא דיפו (ירושלמי סוף מו"ק [היו]****) ר' אחא דיפו
(פסיקת' רבתי פי מ"ו) ר' תנחום דיפו (שם פרשה י"ז) ר' נחמן
דיפו (ויקרא רבה פרשה ו') (י). אם כן אין ספק שלא לעשות
שם כ"א יום טוב א' (עיין מה שכתבתי לעיל בביאור תחומי
עו"ב). בשנת 5358 (1598) נחרבה יפו עד היסוד בה וגבנה אח"כ,
גם בשנת 5560 (1800) כשחזר נאפאלעאן באנאפארטע מעכו הרם
בחרון אפו חומות יפו (כשאספר בחלק ב' אי"ה).
יפו היא נמל של ירושלים. ועמדתי על מעשה הנזכר
במסכת יומא דף ל"ח ע"א כיון שהגיע לנמלא של עכו וכיו
לא ידעתי למה עברו דרך צפונה לעכו ולא ליפו שהוא סמוך
לירושלים? עד שמצאתי בירושלמי שם שגרם נמלא של יפו
וכן יש להגיה בש"ס שלנו.

שמות ערי דן הנזכרים במקום אחר.

בני עילם בני חדים (עזרא ב' ל"א ול"ב). לצפון (מעט
מזרחית) יפו סמוך לשפת הים בערך ג' שעות הכפר שקוראים
בל"ע "חארים בן עלים"***** (ומראים שם קבורת עלי הכהן כבנין

[*] החקירות החדשות יאהרו אותה עם המקום הנקרא "תל אלראקיש" בצפון יפו.
** למלת עינ'ה אין כל הוראה של צער ויסורין רק עקלתון ועקמימותו וכן הוא מרוק
הנהר הזה והוא עיבר על פני המושבה פתח תקוה ונופל בים התיכון.
*** במשך היובל הזה נתגדלה העיר הוות במאד ותומתה נפרצה ובה קלה גדולה
מאחינו אשכנזים זספדים.

**** זה הי' בשנת תקצ"ג.

***** בירושלמי דפוס וויניציא הנרסא ר' חיי' כריה דר' אדא.

1) גם נמלא כי אדלח דמן יפו (נגבלס ע"ז ע"ז) כי פנחס דיפו
(ירושלמי פסחים פ"ח).

***** איננו כפר כ"א בנין גדול והוא נקרא "חאראם עלי אבן אלים" (האראם
הוראתו מקום קדוש) ומה טעו המינים אחרים לחשב כי הוא קבר עלי הכהן אך באמת
לא נמצא זה בשום רשימה מרשימות הקברים.

קע תבואות פרק ג' חלוקת הארץ הן הארץ

מפואר. ואני עמדתי על הדבר הזה כמישתאה איך אפשר שקבורת עלי שם הלא מת בשילה ומי הביאו למרחקים? וגם הקרתי על שם הכפר הזה. ולפי דעתי מורכב הוא משני שמות חרים ועילם הנזכרים בעזרא והם בתחום ההוא כנראה משמות הנזכרים שם. ובלתי ספק מזה יצא הטעות עלי הכהן בהתחלפם עלי בעילם. ונמצא שם על קבר ההוא בנין מפואר ומצבה גדולה כתוב מצד א' כתב אישורית ובצד השני כתב עברי (שומרונית). ולפי הנראה הוא קבר מכהני השומרנים והם הולכים תמיד שם להשתטח על קבר זה. וידוע שמת'חסים את עצמם לכהנים שאמרו שכולם כהנים והגדול אשר להם קוראים כהן גדול ובלתי ספק קבר כהן גדול שלהם הוא. וכפי הנראה היה שמו עלי לכן אומרים המון עם שהוא קבר עלי הכהן הגדול. ושומר נפשו ירחיק מלהאמין דברי הכל *). וסמוך לו נמצאות חרבות ולפי הנראה הן חרבות אפולוניא הנזכר ביוסיפון קדמוניות י"ג ה' ד' ובמלחמת היהודים א' ח' ד' **).

עטרות בית יואב (דבה"י א' ב' נ"ד). בדרך מירושלים ליפו שעה וחצי למערב סארים (עיין מקומי) נמצא כפר א' הנקרא כלשון העם משובשת "אלעטרוין" (ואומרים תיבה א' "לעטרוין") והוא בלתי ספק על שם עטרות הנ"ל. ולצפוננו נוטה מעט

* (כנראה לא ה' המהכר בעצמו בהמקום הזה ועפי' הערה הקודמת במלות שתי השערותיו והשם האראם עלי איבן אלום אין לו כל יחס להשמות העתיקים עילם וחרים וגם אין בהבנין כל כתבת. ובאמת קביר בהאראם הזה אחד מנזירי המושלמים שלקה בידו משרת הממשלה על מחוז ארסוף שבקרבת המקום הזה ויהויק מעמד זמך רב ננד חיל השולטן ב' בארס ולפי המסיפר בנה השולטן כיבארם בעצמו את מצבת הזכרון הזאת על קברו.)

** (הרבות אפולוניא נקראות היום בשם "ארשוף", ולפי דעת החכם קלירמן ננו המיבא מאת החכם יוסף הלוי בהירושלים שנה ד' עמוד 9 היתה שמה לפנים קרית רשף ובה"א ז' כ"ה נמצא השם רשף אצל בני אפרים.)

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ דן הארץ קעא

מזרחה בערך מיל א' נמצא הכפר שקוראים 'בית יואב' * זהו
בית יואב הנזכר וזה עטרת בית יואב ^ל.

שמות הנזכרים בדברי חז"ל.

כפר סבא (בירושלמי דמאי פ"ב ה"א). לצפון הכפר
בייליל (עיין גלגל מ"א מלכים, בערך שעה א' הכפר שקוראים
בל"ע 'כפאר סאבא' **). ובתוך הכפר בנין א' והישמעאלים
קוראים בני יעקוב ד"ל קבורת בני יעקב ולא ידעתי שורש הדבר.
ולפי דברי יוסיפון כפר סבא הוא עיר אנטיפטרס הנזכרת במסכת
יומא דף ס"ט ע"א במעשה אלכסנדר מוקדון עם שמעון הצדיק
(בתלמוד שלנו נזכר הגיעו לאנטיפטרס ויוסיפון בספרו מעשה זה
באין זה שנים כתב הגיעו לכפר סבא ומוכח שא' הוא). ובמקום
אחר כתב שהודדום בנה כפר סבא וקרא שמו אנטיפטרס
על שם אביו. וכן נזכר במסכת גימין דף ע"ו ע"א ה"ו הולך
מידודה לגליל זהגיע לאנטיפטרס).

ביתר (גימין דף נ"ז ע"א). לצפון כפר סבא הנזכר בערך
ד' שעות עד היום חרבות גדולות יהם חרבות ביתר הידוע. וכן
מצאתי בספריהם שביתר רחוק מאנטיפטרס 10 מיל (4 שעה).
בירושלמי תענית פ"ד ה"ח] נזכר שביתר רחוק מים ארבע מיל וכן
הוא באיכה רכתי (ארבעים כנרסת ספרי הירושלמי שלנו הוא
שעות המדפים) והוא יותר נכון ממה שנוזר בכבלי שם מיל א'

* כפר בי"ש בית יואב או בית איוב לא נמצא בהקדים הזה ולפי"ו אין כל
דאיה להשערות לאחר את הכפר לעטרון עם העיר הנכחית וגם כל ההקדים לא יכלו
לאחדה עם המקומות הידועים. ובימי הבינים השבו שהשם לעטרון מקירו בהשם הרומי
לאטרא שהוראתו שוד ד"ס, ויכול להיות כי המקום הברד הזה הי' או מרביץ
לנבים ושידדים.

^ל וקמוך לכפר בית יואב נמצא צוק גדול הנקרא צוק יואב, ודאי
נקרא כן ע"ש הסוקוס, אך "צוק יואב" היא עין רוגל (עיין מקומו) לא ידעתי
למה נקרא כן **

** שם המעין "ביר איוב", ואדמותיו נעיר להלן אצל עין רוגל.

*** חלק גדול מאדמת הכפר היה קנייה לאחינו אך מישיבה טרם נוסדה בהן

קעב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, דן הארץ

כמו שנראה ממציאות. (תוספתא סוף יבמות כרכום ביתר).
קיסרין (מגילה דף ו' ע"א ובמקומות הרבה בש"ס
ובמדרשים). והיא היתה עיר הגדולה בארץ משחרב ירושלים.
באיכה רבתי בפסוק היו צריה לראש דף ס"ד ע"א משחרבה
ירושלם נעשה קיסרין מטרפולין ותנופילין. כעת הרב ושמש
ונמצאות שם חרבות בנינים מפוארים עד מאור. והם חרבות בנין
הרודוס הגדול שבנה עיר זאת וקראה קיסרי על שם המלך רומי
קיסאר (ציזאר). וכעת נמצאים בתוך החרבות כתי הריגים ותכונתה
לדרום דור בערך ג' שעות. וכעת שבנה (תיקן) איכרהים פאשא
מבצר עכו הביאו אכנים גדולות מחרבות קיסרין. ובל"ע קוראים
ג"כ "קיסאריא" ובימי קדם שמה "קיסאריא פליסטינא". סמוך
לקיסרין נופל בים נהר אקדאר לפי דעתי הוא "כהארזעאוס"
הנזכר ביוסיפון שיוצא מיל א' מקיסרין.

פונדקא (ירושלמי דמאי פ"ב [ה"א] פונדקא עד כפר
סכא). למזרח כפר סכא הנ"ל בערך ב' שעות כפר אי הנקרא בל"ע
"פונדוק". וכן נמצא לצפון (נוטה מעט מזרחה) סכאסמא (שוטרין)
בערך שעה א' עוד כפר שישמו "פונדוקומי". ולפי הירושלמי
הנזכר נמצאים ב' מקומות שישמם פונדקא (ע"ן שם) והם
פונדוק ופונדוקומי.

צריפין (מנחות דף ס"ד ע"ב העומר בא מגנות צריפין).
לצפונית (נוטה מעט מערבה) רמלא בערך שעה א' על יד הדרך
ליפו הכפר "צארפאנד" הוא צריפין. אכן נמצא במחוז השפלה
במחוז עקרון כפר אי הנקרא "צארפאן עתיקא" ר"ל הישנה.
אולי עליה כיונו חז"ל.

קושטא. (סנהדרין צ"ז ע"א). אחלי הוא כפר קושטאני
בשפלה לדרום עקרון *).

* הכפר הזה נודע עד היום ובהלק מאדמתו הנקרא כהיום "כירטאבי" נבדח
המושבה קסטנינא אי באר טוביה. אולם מהנמרא שם אין רא"י שהעיר קושטא היתה
בא"י ועוד זאת כי מספור הנמרא נראה בעליל כי השם קושטא איננו שם העקרי של
העיר. כי שם בניו ותיארו על שם שיושבה היו נהרים לרוב רק אמת יעוש.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, הן הארץ קעג

רמלא. (בלשון ערבי "רמלא" חול, על שם החול שיש מ"פו עד המקום ההוא) ד' שעות דרומית מזרחית י"פו והיא בשפלה כמו שכתבתי כבר (לכן טעות הוא מה שיש אומרים רמלא היא רמתים צופים בהר אפרים). וראיתי בספרי חכמי העמים שכתבו רמלא אין לה זכרון בימי קדם לפי שכתב אבולפעדא (חכם כותב העתים לישמעאלים) שנבנה בשנת ס"ג למנין הישמעאלים (היא שנת 4407 (647) או 4437 (677) לבריאה) ממלך סלימאן עבד אלמאליקי (עיין ח"ב בשנה הנזכרת). ולפי דעתי טעות היא. כי מצאתי זכרונה מימי קדם מזמן בטולמיוס שכתב ה"ל "אלרמלא" ארכה 65 ורחבה 32, שוה לירושלם ברוחב (אינו מדוקדק) ומערבית מירושלים מי (צ"ל כ') ראשונים מעלה לכד עכ"ל. ומוכח שכבר היתה עלזתילה זמן הרבה קודם עבד אלמאליקי*) ומה שכתב שנבנה ממלך הנ"ל כונתו שובנה ישנית.

תכונת חלק דן .

זה לשון הירושלמי מסכת סנהדרין פ"א [ה"ב]: והרי מצאנו שקידשו את השנה כבעלת הדא בעלת זימנין מיהודה וזימנין מדן. אלתקא וגכתון ובעלת הרי הן מיהודה, בעלה ועיים ועצם הרי מדן. והרי מצינו שקדשו את השנה כבעלת אימר בתים מיהודה ושרות מדן עכ"ל. והלשון זה תמוה מאוד כי מצאנו בפסוק שנהפוך הוא? לכן יש להגיה אלתקא וגוי הרי הן מדן בעלה ועיים וגוי הרי מיהודה. ועל זה מקשה והרי מצינו שקדשו כבעלת והרי בעלת מדן? ומתרץ בתים מיהודה וכו'.

והנה מוכח גם מהירושלמי הנזכר שעיר בעלת היא עיר קצה גבול דן (כצד דרומית מזרחית). ומה שאמר בתים מיהודה ר"ל שנפל אח"כ בחלקו של שמעון, כי כל חלק שמעון מיהודה הוא. והנה עיר בעלת היא בעלת באר היא בעל היא בעלה כמו

* השנתו מוטעת, כי דברי בטלמיוס אינם מוסכים על רמלה הנכחית כ"א על עיר אחרת ששמה "ראמאלא" במצרים, וגם הרב בעל כפ"פ טעה בזה כאשר העירנו שם, ולפי"ז לא צריך להגיה בדברי בטלמיוס מאומה. (כאשר הגיה כ"י במקום מ') והעיר רמלה נבנתה באנת כהוש בשנת ד'א ה'ו או ת"ז מאת המלך הנז'.

קעד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ הן הארץ

שכתבתי לעיל, אך מלשון הירושלמי משמע שבעלה אינה בעלת) היתה לרן ולשמעון ועל פניה עבר חוט הגבול והלך דרך אשדוד עד הים הגדול (והוא לפי דברי יוסיפון שאשדוד היא עיר קצה גבול הן בצד הזה) וכל חבל הים עד דור היה לרן (אף שדור לצפון נחל קנה עיין מקומו). ולפי לשון הפסוק היה הנחל חוט הגבול בין אפרים ומנשה. א"כ מוכח שדור למנשה ולא הגיע הן לצפון נחל קנה (כמו שאכתוב בסמוך). וגבול המזרחי היה שחוט הגבול הלך מבעילין דרך בית שמש לאילון ומשם פנה צפונה והלך (צפונית מערבית) בין לוד לרמלא כי לוד לבנימין. ועלה צפונה דרך גלגל ויהודיא ובני באראק ופפר סאבא ומשם פנה מערבה דרך דור עד הים.

מכל דברי אלה מוכח שלא היה לא לבני בנימין ולא לבני אפרים חבל הים (1) כי הן מפסיק ביניהם ובין הים. ובה ידענו שאין כונת הפסוק והיו תוצאותיו ימה שהגיע חוט הגבול עד הים ממש כ"א שפונה ימה ר"ל שמשם הולך ביושר (בלא נטות צפונה או דרומה) לצד הים. ואפשר שחבל אחר מפסיק בין הים כי מצאנו בחוט גבול בני יוסף (יהושע ט"ז ג') ועד גזר והיו תוצאותיו ימה, והרי מצאנו ערי הן לצפון חוט הגבול מנזר עד היום הזה. וכן (שם ה') מתפוח ילך הגבול ימה לנחל קנה והיו תוצאותיו הימה ואם חוט הגבול מתפוח לים הגדול ממש איך אפשר שערי הן לצפון הנחל הנזכר? וזה ראוי כרורה שכונת הפסוק בתיבת ימה לצד ולמחוז הים ביושר אבל לא לים ממש. כתב היוסיפון: לרן היה מחוז הים בין אשדוד ובין דור, גם יבנה ונת היה לרן עכ"ל. והנה מוכח ילא הגיע בנימין עד הים. ויש סתירה בדבריו כמו שכתבתי בתכונת חלק בנימין.

נשלם ביאור חלק הן

הגוי אשר יעבודו הן.

(1) וזה טעמו צפרי פי' וזאת הצרכה אלס נעמיה קפינתו צחלקו של יוסף עכ"ל, הכונה צחלק נכסה שהיה לו חבל הים מן דור עד נוסח הר הכרמל (עיין נקומו).

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בני יוסף הארץ קעה

בני יוסף

(יהישע ט"ז א') ויצא הגורל לבני יוסף מירדן יריחו למי ירחו מזרחה המדבר עלה מיריחו בהר בית אל ויצא מבית אל לזוה ועבר אל גבול הארכי עשרות וירד ימה אל גבול היפלאטי עד גבול בית חרון תחתון ועד גזר והיו תצאותיו ימה .

כבר כתבתי תכונת ירחו. ולמערכת צפונית יריחו מעין א' טוב (עין אלישע) שקוראים בל"ע "עין סולטאן" והוא מתפשט אח"כ כנחל, הוא לפי דעתי מי ירחו הנזכרים. והנה הלך חוט הגבול מירדן שהוא למזרח ירחו דרך "עין סולטאן" הנזכר ועלה אח"כ בהרים הר בית אל לזו, כמו שכתבתי כבר.

הנה ידוע שחוט דרום חלק בני יוסף הוא חוט צפון חלק בנימין (כי מגבילים זה בזה). ובגבולי בנימין נאמר (יהושע י"ח י"ב) ועבר משם הגבול לזוה אל כתף לזוה נגבה היא בית אל וירד הגבול עשרות אדר על ההר אשר מנגב לבית חרון תחתון .

ונראה לי שמכאן מוכח שארכי עטרות היא עטרות אדר (דברי אייזעביוס שארכי עטרות לצפון סבאסטי (שומרון) 4 מיל (שעה וחצי) שגבה ושעות גמור הוא) או כי מקומות סמוכים הן ארכי ואדר ושניהם נקראים בשם עטרות .

וכונת הפסוק להגביל חלק בני יוסף מצד הדרום. ולפי שדרום הוא גבול הכללי הן לאפרים והן למנשה אמר סתם בני יוסף ואח"כ מכאן ומפרש כפרטות תכונתם כל א' לעצמו .

לדעת תכונת עטרות אדר אני קצת בספקות כי עד היום נמצאים בי מקומות ששמותם "אטארא". א' לדרום "ביריא" (כארות) בערך חצי שעה נוטה מעט מזער מזרחה וכמעט הוא דרומה מכיון והוא כפר קטן הנקרא בל"ע "אטארא", וא' לצפון חרבות "ביתון" (בית אל) בערך 3 שעות והוא גם כן כפר קטן הנקרא בל"ע "אטארא" .

והנה לפי דרך חוט הגבול מבית אל לבית חרון וגו' הסכרא נותנת שעטרות אדר (וגם ארכי העטרות) הוא "אטארא" לדרום

קעו תבואות פרק ג' הלוקת הארץ בני יוסף הארץ

"ביריא". אכן יש לדקדק הלא לצפון מערבית חרבות "ביתון" (בית אל) בערך ג' רביעית שעה הכפר "גי'פני" הוא בית גופנין הוא עפני (עיין מקומו) לבנימין. ואם הלך חוט הגבול מביתון לכפר "אטארא" לדרום "ביריא" נמצא "גי'פני" חוץ לגבול בנימין. ואם תאמר שמוכח מכאן שהוא הכפר "אטארא" לצפון "ביתון" הלא נאמר וירד הגבול עטרות אדר וגוי מוכח שחוט הגבול מתפשט ויורד מבית אל דרומה ומערכה לא צפונה עד כפר ההוא במרחק ג' שעות, וזה ודאי מן הנמנע.

ונראה לי ישיותר נכון לומר שעטרות אדר הוא הכפר "אטארא" לדרום "ביריא" (*). ואף שגי'פני (עפני) חוץ חוט זה לא יש לדקדק כל כך על מרחק ג' רביעית שעה מחוט הגבול, וא"כ אפשר ששם עפני לבנימין אף שהוא רחוק מעט מחוט הגבול, כי מצאנו כמעט ברוב חלקי השבטים שנכנסים זה בזה. וא"כ אין ספק אצלי ששם כפר "אטארא" הצפוני הוא בכלל השמות אשר כרו מלכם כנורע.

יפליט. לא זכיתי לדעת תכונתו (ועיין מה שכתבתי לקמן בשם כרזית). וכפי הנראה תכונתו בין הכפר "אטארא" לדרום "ביריא" ובין "בית אור" היא בית חרון. עיין בסמוך.

גזר. זכרתי כבר בל"א מלכים (**). ומוכח שתכונתו למערב "בית אור". ומשם פנה והלך חוט הגבול לצד הים אבל לא לים מטש כמו שכתבתי כבר שדן היה מפסיק.

ועתה מגביל גבולתם בפרט דהיינו חלק אפרים ומנשה. (שם ט"ז ה') ויהי גבול בני אפרים ויהי גבול נחלתם מזרחה עטרות אדר עד בית חרון העליון.

וטרם שאבאר כל תחומי בני יוסף אצטרך להקדים כיאור

(* איננו כפר כי"א חורבה, וכן מסכימים כל החוקרים, אולם דעת החוקר קאנדאר ורעיו שעסקו בהכנת המפה הנדולה לאחרה עם החורבה הנקראת אלדאהאריה למערב בית חרון.

(**) עיין בהערותנו למעלה עמוד ק"ב.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, בני יוסף הארץ קעז

בית חורון עליון ותחתון.

מלשון הפסוק מוכח שהם רחוקים זה מזה. ולהגיע לידעת תכונתם אזכיר לשון ספר הישר (דברי הימים) ממלחמת בני יעקב עם מלכי ארץ כנען כפי וישלח :

ויראו אנשי בית חורון מרחוק את הדם יוצא מעיר געש וגוי זיבאז עד מקום הדם וילכו במסלות הדם ויבאו עד חומת בית געש ויראו הדם יוצא מן העיר עכ"ל. וכתב עוד וירכ הדם בעיר (געש) ויהיה כנחל מים יוצא הדם כנחל עד חוץ לעיר ויגיע עד מורד בית חורון עכ"ל. והנה מוכח שבית חורון למחוז עיר געש. וידענו שתמנת סרח קבורת יהושע בן נון הוא לצפון הר געש (יהושע כ"ר ל'). ומוכה שבית חורון הוא במחוז "פאפר הארס" שהוא תמנת חרס ששם ציון יהושע שהוא לדרום שכס כשתי שעות נוטה מעט מערבה (עיין מקומו). ולפי דעתי הכפר הנקרא "חוארא" שהוא לדרום שכס כשלושה שעות וחצי הוא בית חורון העליון והוא למזרח "פאפר הארס" בערך שעה וחצי. ולפי דעתי סנבלט החרני (נחמיה ב' י') נקרא בן על שם בית חורון עיר הנזכרת. ומצאתי בספריהם שחורון מקום סנבלט הוא כפר במחוז הר גריזים ע"כ, עיין בספר באדטאלאעציאום חלק ב' דף 376, וזה מסכים לדברי שבית חורון הוא חוארא במחוז שכס.

וכבר כתבתי לעיל בשם אילון שלצפון "אלא" הוא אילון נמצא בראש ההר הכפר "בית אור תאחת" (ר"ל התחתון) וממעל לכפר הנזכר נמצא עוד כפר הנקרא "בית אור פוק" (ר"ל העליון). ואומרים שהם בית חורון העליון והתחתון וכיניהם כחצי שעה. זה למזרח וזה למערב. ולפי דעתי טעות גמור הוא שאין בין העליון והתחתון כ"א כחצי שעה. כ"א בית חורון העליון הוא "חוארא", וכאמת בית אור (תאחת) הוא בית חורון התחתון, ומאחר שמצאו שם עוד כפר והוא יותר גבוה קוראם לו "בית אור פוק" (ר"ל העליון). (עיין מה שכתבתי בשם צוער עיר התמרים).

והנה במלחמת יהושע עם מלכי הארץ כנען נזכר וירדפס

קעה תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בני יוסף הארץ

דרך מעלה בית חורון ויכם עד עזקה ועד מקדה (יהושע י"י). מוכח שמדבר על בית חורון התחתון שהוא סמוך לאילון הנזכר לעיל, ובאמת שם מורד ומעלה גדולי, ועל זה אמרו במסכת סנהדרין דף ל"ב ע"ב וכן תוספתא נדה פ"ח"י וכן ב' גמלים שהיו עולים במעלות בית חורון ופגעו זה בזה אם עלו שניהם שניהם נופלים וכו' ע"ש. אולם הכפר "הוארא" בתחתית ורגלי הר ולא נמצא שם לא מעלה ולא מורד כמו ב"בית אור" הסמוך לאילון. אכן גם בבית חורון הנזכר במלחמת בני יעקב נזכר מורד בית חורון והוא "הוארא" הנזכר, ויש לומר פן ואולי גם בהר "הוארא" היה בימי קדם מורד א' וכעת לא ידעתי בהר הזה (ב"ר פי ע"ג רב הונא דבית חורון, נדרים פ"ה מ"ו מעשה וכו' בבית חורון 1).

ויהי גבול נחלתם מזרחה עטרות אדר וכו'. הגה תיבת מזרחה מושעמת כמעם מפסיקי מוכח שכונת הפסוק שתכונת גבול

* ככל הנספחאית הגירסא "פלע בית חורון", אך שם נזכר כיהא הי' מקום מדרון. 1) צונסכת יומא פ"ו מ"ט ג' מילין וירושלים ועד צית חדורו וכו'. גרסת הירושלמי (וכן הביא הרמב"ם צפרושן) וירושלים ועד צית חורון. ואמת אגיד שלל ידעתי כונת גרסא זאת, כי ידוע שצית חורון רחוק וירושלים יותר ויותר. וציוסיפון מלחתי שצית חורון רחוק וירושלים 100 ריס (צערך והלך 4 שעות) וכן הוא הנליחות עד היום הזה. ועוד לפי דעתי נראה לי שלוק ההוא אין תכונתו ללפון ירושלים כ"א שלל הנזרח והוא צעמק קדרון בדרך ירחו ושם נמלל מלצר ובמרחק 3 או 4 שעות וירושלים צשפת עמק הנזכר נמללים סלעים גבוהים וזקופים עד מאוד וכפי הנראה שנה מוליכים השעיר (וזה לשון צעל כפוי"פ **) וירושלים לעזאזל כשלשה שעות וחלחול ותקוע שם קמובים עכ"ל, לא דקדק מה שכתב הלחול שהוא צונחז חזרון כמו שכתבתי צמקומו והוא רחוק ונעחז תקוע) ולכן נראה לי גרסת הצבלי צית חדורו (לא צית חורון) היא הנכונה (***) .

** פרק י"א בתוצאתנו עמוד רצ"ט ועיין בהערותנו שם.

*** אין ספק כי גרסת הבבלי היא הנכונה, ואת מקום בית חדורו נלוינו אנהט

במעטנו להירדן כאשר הזכרנו למעלה עמוד קי"ב.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בני יוסף הארץ קעמ

בני אפרים בצד המזרח (על יד הירדן) מעטרות אדר עד בית חוץ העליון הוא "חוארא" לדרום שכם כמו שכתבתי. וכל מה שהוא למזרח ב' נקודות אלה הוא לאפרים (כאופן שאינו בתוך גבול בנימין). (שם ט"ז) ויצא הגבול הימה המכמתת מצפון. ונסב הגבול מזרחה תאנת שלה ועבר אותו ממזרח ינוחה. וירד מינוחה עטרות ונערתה ופגע בירחו ויצא הירדן.

מצאתי בדברי אייזעביוס שעיר מכמתת רחוקה משכם 15 מיל (6 שעה) לצד בית שאן ורחוקה מבית שאן 6 מיל (בי שעות וחצי). (וכן נזכר לקמן המכמתת אשר על פני שכם. הבונה למזרח או למזרח צפונית לו). גם כתב שעיר תאנת שילה 10 מיל (4 שעה) למזרח שכם על יד הירדן¹. גם הזכיר ינוח 12

¹ וזה לשון הידושלמי מגילה פ"ח [ה"ד] רבי חייא רבה אומר לר"ש בר רבי חני שמעתי ונאציך שכל חופות שהיו לא היו אלא בתוך חלקו של בנימין מה טעמא זצין כתיפיו שכן. והא כתיב וימאס צאהל יוסף וצצט אפרים לא צחר וכו' ? רבי יונה רבי אבהו צסס ר' יוסי צן חגינה ורלון שוכני סנה קדשים המרלין נאבלים צחלקו של יוסף א"ר אבדונה דליפורין כראש תוד היה נכנס מתוך חלקו של יוסף לתוך חלקו של בנימין והיה המצח כחון עליו ונה טעמא ונצב הגבול ונרחה תאנת שילה עד איסכופיה דשילה עכ"ל. וכן הוא צצצלי זצחים דף קי"ח ע"ב כי אחא רב דימי אמר צדי וקומות (כל"ל וכן הוא צילקוט) שרתה שכניה על ישראל צשילה צכו צצצצן וצית עולומים וצכולן לא שרתה אלא צחלק צנינון וכו' והכתיב ויטש ונשכן שילה וכתיב וימאס צאהל יוסף וצצט אפרים לא צחר אמר רב אדא נאי קא קשיא ליה דילמא שכניה צחלק צנינון וסנהדרי גדולה צחלק יוסף ודנולכו צצית עולומים דשכניה צחלקו של צנינון וסנהדרין צחלק יהודה א"ל הכי השתא התם ויקרצן נחלות צבי הדדי הבא מי ויקרצן? הבא נמי ויקרצן כדאינר ר' חמא בר חנינא [זכו] רצועה היתה יולאה ונחלקו של יוסף לחלקו של צנינון והיינו דכתיב תאנת שילה עכ"ל. והנה אם נעיין צצצלי צנינון וצבי יוסף

קפ תבואות פדק גי חלוקת הארץ בני יוסף הארץ

מיל (ר' ודי חמישית שעה) למזרח שכס. נערה 5 מיל (2 שעה) מירחו (והוא שנזכר באיכה רבתי בפסוק צוה ה' ליעקב סביבו צרו נעורין לירחו) ולפי דעתי הוא הכפר הנקרא כעת ינעמא לצפון ירחו בערך 2 שעות (נוטה מעט מזרחה).

ויש לפרש כונת הפסוק ויצא הגבול הימה המכמתת מצפון כי אי אפשר לומר שהלך חוט הגבול הימה לצד מערב דרך מכמתת הלא מכמתת לצפון בית חרון העליון (הוארא) יותר

ידענו ששילה (חרצית כייכון אשר אצאר לקמן או חלחט שילה היא שילה לפי לשון הירושלמי הנזכר) רחוק הרבה מקוט גבול צנינון שעלה ויירחו דרך צית אל לוח. וזה שאמר בלשון צצלי הנזכר הכי השתא החס תיקרצן נחלות גבי הדדי הכי ווי ונקרצן ר"ל צצית עולמים מחובר צנינון עם יהודה וזה שאין כן בשילה שהוא רחוק ונחוס צנינון. ומתוך רלוועה היתה יולחט ונחלקו של יוסף וכו'. ויש לדקדק הלא כל חצן הארץ שהוא לפפון צית אל עד שילה הכי הוא ליוסף ואיך שיך לוור שרלוועה יולחט ונחלקו של יוסף לחלק צנינון הלא שילה נחלקו של יוסף הוא ואינו צרלוועה? ואי לא ויסתפסא הייתי אומר שכך ל"ל בלשון הירושלמי הנ"ל: כראש תור היה נכנס לתוך חלקו של יוסף ונתוך חלקו של צנינון וכו', וכן בלשון הצצלי יש להגיה כן רלוועה היתה יולחט ונחלקו של צנינון לחלקו של יוסף וכו'. ואל יפלא צעייך לוור כך כי ווי שידע המליחות ההיא פועט אי אפשר לוור שרלוועה יולחט ונחלקו של יוסף וכו' כ"א ונחלקו של צנינון לחלקו של יוסף (וצעין) יעקב הגרסא והיה צנינון וולטער וגוי לא ידעתי אה לער יש לו על הרלוועה שלו סנכס צתחוס אחר? לכך נראה לי שהיא לשון ויותרת ונלשון הראשון צרלוועה של יהודה צירושלים וכן לא נזכר צ"ס צצלי ולא צירושלמי צנינון וולטער). ואציא לך ראיה לדברי שטעות כונו זה נאל וסכיס: הנה אחריון צנטכת יווא דק י"ב ע"א רלוועה היתה יולחט ונחלקו של יהודה ונכנסה צחלקו של צנינון וכו' ע"ש. וצספרי פרשה וזאת הצרכה נזכר וז"ל ובראש תור יולחט ונחלקו של צנינון לחלקו של יהודה שנאמר וצין חסיפיו סכן וכו' עכ"ל. ע"כ

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בני יוסף הארץ קפא

מן 9 שעות ולא למערבו. ועוד אח"כ נאמר מכואר ומפירש מתפוח
ילך הגבול ימה נחל קנה והיו תוצאותיו הימה ומוכח ישעד כאן
לא מגביל גבול ותחם ימה לאפרים?

ונראה לי שכונת הפסוק שלא הלך חוט הגבול בדרך הישר
מבית הרון למכמתת כ"א פונה מעט מערבה וזה ויצא הגבול
הימה ר"ל שיצא קצת לצד מערב ופונה אח"כ מזרחה צפונה
על מכמתת ומשם פונה למזרחה תאנת ישילה וזה ונסב הגבול

ונוכח שבבטן או וצי לשונות חלה טעה הנועתיק צו. ח"כ אין מן
הנוגע שגם בלשון הנ"ל ברצועה של יוכף וצנינון טעות כוונה ול"ל
יולאה ונחלקו של צנינון וכו' כונו שכתצתי. והנה ברצועה הנזכרת
יולאה ונחלק צנינון ונחסום עיר קלע ריוון עד שילה ושם היטה
השכינה בחלק צנינון, וסנהדרי גדולה בחלק יוסף. וזה נראה לי קצת
לישב תנ"י א' שכתצתי לביב צס חזור עיר צנינון (נחנני"א ל"ג),
שליש תכונת "חירצחת חל חאזור" נוולא חזור חוץ לגבול חלק צנינון
והלא נחשז בכלל ערי צנינון? אכן לפי שאמרת ברצועה יולאה
ונחלקו של צנינון לחלקו של יוכף נוולא תכונת "חירצחת חל חאזור"
ברצועה הנזכרת ושפיר נחשזת בכלל ערי צנינון אף שהוא חוץ גבול
הכללי חלק צנינון.

גם נדע ונלשון הירושלמי הנזכר ששילה היא תאנת שילה ר"ל
מפתן שער עיר שילה (איסכופי דשילה) וכנראה שדברי אייזעציוס
אינם מדוקדקים שכתז שתאנת שילה 10 מיל (4 שעה) למזרח שבס על
יד הירדן. כי מאחר שידענו ע"פ הירושלמי שתאנת שילה היא שילה וידענו
ששילה היא חרצות קייבון (כונו שכתצתי צנוקונו) ותכונת חרצות
קייבון הם לדכוונית וזרחית שבס, וגם הנורחק ציבן וצין שבס הוא יותר
מני מיל. אחר זמן מה זכיתי לנולא רח"י לדברי צדצרי הרד"ק שמואל או יי
הי וזה לשונו: קצלו הם כל ישראל הנלפתה זכו וצדצז אמר ר' קיוון וכי
שילה היא הנלפתה או הנלפתה היא שילה אלא כיפה יולאה ונחננו של
צנינון לתחמונו של יוסף ועליה ציהנו"ק של שילה נתון עכ"ל (צרי תבואה 47
מ"י ע"ב)

קפב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ בני יוסף הארץ

מזרחה תאנת שילה ר"ל ממכמתת הלך חוט הגבול דרומה למזרח
תאנת שילה וירד עוד דרומה (דרומית מזרחית) עד הגיע לירדן.
ועדין לא נדע חוט גבול צפונית (והמערבית) חלק אפרים
לכן אמר מתפוח ילך הגבול ימה נחל קנה והיה תוצאותיו הימה
זאת נחלת מטה בני אפרים למשפחתם .

וכבר כתבתי לעיל תכונת תפוח ותכונת נחל קנה. ומוכח
שחלק חוט הגבול ממכמתת דרך תפוח מערכה לנחל קנה שהוא
למערב ישנם ונופל כמחוז דרום "קיסאריא" בים הגדול והוא
המגביל בין אפרים ומנישה. והנה תכונת חלק אפרים לדרום מנישה.
כתב היוסיפון: תכונת אפרים מכית אל עד עמק יזרעאל
עכ"ל (כי מכמתת על יד עמק יזרעאל היה).

מנישה.

(יהושע י"ז) ויהי גבול מנישה מאשר המכמתת אשר על
פני שכם והלך הגבול אל הימין אל יושבי תפוח למנישה
היתה ארץ תפוח ותפוח אל גבול מנישה לבני אפרים
וגוי. ושם לקמן נאמר ובאשר יפגעון מצפון וגוי ויהי למנישה
ביששכר ובאשר וגוי. ומוכח שחלק אשר מגביל למנישה והוא
בצד צפונית מערבית לו (עייין לקמן תכונת חלק אשר). וזונת; בקעוויאל
תרנג מאשר המכמתת מאשר למכמתת. הנה כונת הפסוק שחוט
הדרומי חלק מנישה הלך מתחום נחלת חלק אשר לצד מזרחית דרומית
עד מכמתת שהוא לצפון מזרחית שכם. ומשם הלך הגבול למחוז
תפוח. ושם נכנסים ב' גבולות זה בזה למנישה ארץ תפוח
ולאפרים עיר תפוח. ומשם דרך נחל קנה כמו שכתבתי כבר .
ועדין לא נדע גבול מנישה למזרחו ולצפונו לכן אמר
ובאשר יפגעון מצפון וביששכר ממזרח. כי אשר הגיע עד מחוז
הר הכרמל. ובמזרחו הגיע עד בית שאן שהוא ליששכר כאשר אנאר.
(שם שם י"א) ויהי למנישה ביששכר ובאשר בית שאן
ובנותיה ויבלעם ובנותיה ואת יושבי דאר ובנותיה יושבי
עין זור וגוי תענך וגוי מגדו ובנותיה שלשת הנפת .

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ מנשה הארץ קפג

בית שאן¹). לדרום מבריה כארבע שעות ורחוק מהירדן ג' רביעית שעה כפר קמץ שבעים או שמונים כתים קמנים שפלים ובערך מאתים יושביכי; וגמצאות שם חרות בניני רומיים, ובימי קדם שמה זקיטיפאלים ר"ל עיר "הזקיטי" שישבו במחוז ההוא. ובש"ס נקראת ביישן? לשון קצר בית שאן. וכזמן בעל כפו"פ*) היתה על תילה עיר גדולה ויושביה הרבה מכני עמינו כאשר הזכיר פעמים הרבה.

יבלעם (כדה"י א' ו' ג"ה נקרא בלעם). במחוז בית שאן בצד מערבית דרומית** (לדרום כפר יפאפארא" עיין מקומו) בערך חצי שעה הכפר יפאפלא" הוא לפי דעתי יבלעם. ובספר יהודית סימן ז' פסוק ג' נזכר "בלעמא" נראה לי שהוא יבלעם הנזכר.

קמון (שופטים י' ה'). כתב אייזעביאוס עיר בעמק יזרעאל 6 מיל לצפון מגדו בחלק מנשה עכ"ל. כעת לא נודע***).

דאר. על שפת ים הגדול לצפון קיסאריא בערך ב' שעה כפר קמץ הנקרא בל"ע "דארדורא" או "טאנטורא" ובו חרבות מבצר

(1) חולי צית הסן אשר צבה אחאב (נ"ח כ"ז ל"ע) הכונה עיר צית שאן כי כן מלאכו שמואל חי ל"ח יי צית סן. (ולפי"ז תהי' הכונה "אשר בנה" ר"ל שהרחיב והגדילו כי בימי חלוקת הארץ עמדה על תילה).

(2) צירושלנוי פאה ריש פ"ז ציטני חית דצעי ויוור ציטני ממש חית דצעי ויוור דהוא מצעית לחצרי' עכ"ל, כראה לי שהכונה ציטני ממש שנקראה על שם צית שאן (ציטן) שצמחו ההוא הזיטים ופורקמים והר"ש שם וצאר ויוור וז"ל כלומר זיטים יצטים שאין עושה שוין. הרצה וכו'. ולפי דעתי אין זה הכונה כ"ח כשחומרתי.

(*) הרב בעל כפר"ם בעצמו יושב בה.

(**) הכפר הוא בצפון מערב בית שאן ושריד השם בלעם הנזכר בדה"י נמצא בהנחל הנקרא בהיום ואדי בילאמא. ויש מהחוקרים שקובעים את מקומה אצל הבור שבנהל זה הנקרא נ"ב באלאמא.

(***) המהבר העיר על דברי אייזביאוס רקבי כעת לא נודע המקום הזה, אולם דברי אייזביאוס אין להם כל יסוד, כי העיר קמון נזכרת רק פעם אחת בבה"ק, ומשם נודע רק כי בה קברו את יאיר הנלעדי ומה נראה כי גם היא אחת מערי הנלעדי, ואם נאמר כי אייזביאוס מצא בעמק יזרעאל עיר בשם "קמין" אין מזה ראוי שהיא קמון שבכה"ק אולי עיר חדשה שנקראת נ"ב בשם זה.

קפד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ מנשה הארץ

א' ויושבי הכפר הם בערך ג' (*).

עיין דור. למזרח צפונית יזרעאל (עיין מקומו) בערך שעה

וחצי הכפר "אנדאר" הוא עין דור (**).

תענך. בעמק יזרעאל לדרום עיר לגיין הנקראת בלשון
העמים לעגיאן היא מגדו בערך שעה א' הכפר "תענוק" על שפת
נהר מעקאטע הוא נחל קישון. וכדה"י [א' וי"נ"ה] בערי הלויים
נקראת עַנר (***) .

מגדו. כתבתי שהיא נקראת "לעגיאן" (****) (מלשון רומי
לגיין לגיונות ר"ל חיילות) וגם על פניה עובר נהר הנ"ל ועל שמה
נקרא הנחל גם מי מגדו כמו שכתבתי בנהרי הארץ .

שלשת הנפת. נראה שהם היו במחוז דאר (עיין רש"י),
ונמצא לדרום מזרחית דאר בערך שעה א' עד היום הכפר
"נאפאתא" ואין ספק שהוא על שם נפת הנזכר, ומוכח שגם
שם העיר היה כן ****). אולי ג' מקומות נקראים כן בשנוי
קצת כמו בית חורון

תכונת חלק בני יוסף בקיצור :

לפי האמור הלך חוט צפונית מערבית מנשה דרך הרי
הכרמל למזרחית צפונית עיר מגדו ועבר דרומית מערבות לעין
גנים כי כפר "גותא" למערב גינין (היא עין גנים, עיין מקומו
בשם גת רמוץ) היה למנשה ועין גנים היה ליששכר ומעין גנים

(* בעיר הזאת יש גן שלחן גדול השייך להנדים הנודע ובה היה לפני איזה שנים
בית מעשה הוכוכים אשר ימי קיומו לא ארכו.

(** רחוק כשלוש פרסאות למזרח נצרת.

(*** זה אינו מוכרח.

(****) שם מקומה כעת לא הזכיר המהכר כלל, וההוקרים נפלגים בדעותיהם אדותה:

ראבינווארן יאחדה עם המקום "אללאנין" כשמה הרומי. וטאמסאן יאחדה עם יתל
אלמוטיסאליים הנמצא בצפון לאמיון, אולם דעת קאנדאר לאחדה עם הכפר מונ'קיא
אשר בעמק יזרעאל, פרסאות אנליות לדרום מערב בית שאן.

(*****) מזה אין רא'י, ורוב המפרשים אינם הושכים את שם נפת לשם עצם

פרטי כ"א ישוראתו נדרף עם מחוז או פלך.

תבואות פדג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ קפה

פונה צפונה (צפמ"ז) למערב צפונית בית שאן עד הירדן כגבול דרומית ים כנרת. והנה מוכח שהיה לו ב' בליטות כשתי קרנות א' לצד מזרחית צפונית וא' לצד מערבית צפונית וביניהם תכונת חלק יששכר (עמק יזרעאל). (ולפי דעתי על זה מרמו משה רבינו בכרכת יוסף ודברים ל"ג י"ז) וקרני דאם קרניו בהם עמים ינגח יחדיו אפסי ארץ. כבליטה מוצ"פ היה בית שאן ויבלעם וגוי ובליטה מעצ"פ היה מגדו ותענך עד הר כרמל. והנה יששכר מוסגר מבני מנשה מג' רוחות מצד מזרח דרום ומערב.

וכתב היוסיפון: תכונת מנשה בהירדן (במחוז בית שאן) עד ים הגדול אצל דור (ר"ל סמוך להר הכרמל) ע"ל.

שמות ערי בני יוסף.

שומרון (מלכים א' ט"ז כ"ד). מערבית צפונית שכם כשתי שעות כפר קטן הנקרא בל"ע «סבאסטי»¹. ושם זה נזכר במסכת ערכין פ"ב ואחד המקדיש בפרדות סבסטי (ושם סבאסטי בלשון יונית הוא שם אויגוסט בלשון רומי לפי שמלך הורדוס בנה עיר שומרון לעיר גדולה בבנינים מפוארים ויקרא את שמה

¹ זה לשון מגילת העניות פ"ח ככ"ה צי (וחדשון) אחידת שומרון שורא ומה היא אחידת שומרון מפני שכשעלתה גלות ראשונה הלכו להם לונטליית זו של כותיים ולא הניחוסו צאו לים צוקטי וישבו אותה והקיפיה עיר חומה ונקטבו לה עיירות רצות מישראל והיו קורין אותה ערי כזכרתה עכ"ל. לא שונעתי ולא ראיתי ועולם מים צוקטי. ועוד מה שייכות יש לים צוקטי עם שומרון שקוראין אחידת שומרון על שהקיפו ים צוקטי? ועוד איך אפשר לישב את הים ולהקיפו עיר חומה ולמה דבר צלשון נקיצה וישבו אותה והקיפיה ונקטבו לה קוראין אותה הלל ים לשון זכר הוא? וכרחם לי צרור שיש טעות סופר צלשון הזה עכ"ל צאו לטצקטי וישבו אותה והונעתיק העתיק לים צוקטי וזה שנקרא אחידת שומרון כי שומרון נקרא טצקטי וזוה מתורגמים כל התמיהות.

קפו תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ

אויגוסטא לכבוד הקיסר אויגוסטוס שמלך אז על הרומיים) והיא על הר (הר שומרון ויבן את ההר ויקרא וגו' שומרון, שם שומרון סמוך לשכם פסיקתא זוטרתא פי כי תבוא). וסמוך לסכאסטי נמצאות חרבות ובהם שורה א' מן שישים עמודים וכנראה הם מוזן הורדוס המלך.

תרצה (שם י"ד י"ז), למזרח "סכאסטי" כשעה א' על הר גבוה כפר פארסא הוא תרצה (*).

שכם (בראשית י"ב ו'). כעת עיר גדולה בלא הומה ונקראת בל"ע "נאבלוס" (על שם פלאפיא נעאפאליס שעמד שם בזמן הרומיים 1) ותכונתה בין הר גרזים שהוא לדרומה ובין הר עיבל שהוא לצפון. ומכני עמינו שם בערך ב' מנינים, וכותיים הרכה ולא נמצאים בכל הארץ כ"א בעיר הנזכרת (**), ומהותם אכתוב במקום אחר. למזרח שכם בערך שעה א' בכפר "אבלנוטא" (***) קבר יוסף הצדיק. (במדרש רבה סוף פ' מסעי ישכם בהר אפרים זהו נפולין, צ"ל זהו נפוליוז ר"ל נאבלוס).

גבעת פנחס (יהושע כ"ד ל"ג). לדרום שכם (נוטה מעט מזרחה) כשתי שעות הכפר "עוארתא" ושם קבר פנחס בן אלעזר בכנסייה של הישמעאליים, וקבר אלעזר על הר תלול ועליו ציון גדול ותחת הכפר בין הזיתים קבר איתמר ועליו ציון גדול. (ושמעתו ממבני הלשון שבלשון ערבי עורתא כמו ירושה והענין מרמו למה שדרשו חכז"ל במסכת בתרא דף קי"א ע"כ בפסוק ואלעזר

(* כן דעת בארקאידו והשם הערבי דומה באמת להשם העברי, ככ"ז נוטים מרבית החוקרים מההשערה הזאת מהם יאהדו אותה עם הכפר תיאציר אשר בהעמק הרחוק 2 פרסאות לצפון שכם ושתיים עשרה פרסאות למזרח שומרון, ומהם יאחדוה עם הכפר שאלוצא אשר בההר הרחוק רק 6 פרסאות למזרח שומרון.

(I) זיכרונותי ע"ז פ"ה [ס"ד] מזכר כי ישנעאלל זכ"י חזל להדא כיפוליס לחון כותיאל, וסכונה שכם.

(**) ישוב היהודים לא נתנדל בה ונס כעת מספר נפשותיה רק 31, אולם גם מספר הכיתים איננו רב ומספרם רק 110 נפש בערך.

(***) שם הכפר באלאט ובן נוכר בכפר יהוש הצדיקים.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ מנשה הארץ קפו

בן אהרן מת וגו' עיין שם (*).

תמנת סרה (שם שם ל'), לדרום שכם כשתי שעות
'נוטה מעט מערבה) עד היום "פאפר האראם" ושם קבר יהושע
וזון אביו וכלב בן יפונה ועליהם ציונים גדולים.

שלם (כראשית ל"ג י"ח). עד היום למזרח שכם כשתי
שעות (נוטה מעט צפונה) הכפר "סאלים" (** (כן נזכר בירושלמי
ע"ז פ"ה ה"ד) כפר שלם) והוא שלם עיר שכם בן חמור ¹.

פרעתון (שופטים י"ב ט"ו). בהר עמלקי למערב שכם
(נוטה מעט דרומה) כשתי שעות כפר שקוראים "פרעתא" היא
פרעתון (כפ"פ ***) בעת לא נודע ****).

שמיר (שם י"א). לפי דעתי שתכנית עיר שמיר היתה
במקום המכצד (בעת חרב ושמש) "סאנור" לצפון מזרחית "סיבאסמי"
בערך ב' שעות (אשר אזכיר במקום אחר) סאנור כמו סאמור
הוא שמיר ****).

שילה (שמזאל א' א' ג'). לצפון סלע הרימון בערך 4 שעות
(נוטה מעט מזרחה) הכפר "תורמאסעייא" (ירושלמי ברכות פ"ב ר')

(* בשם וְרֵתָא בלא ע"י יש המישג ירושה אבל בהשג עֲרֵתָא אין כל
מושג והוראה של ירושה ולזה אין מקום להשערתי.

(**) רחוק 4 פרסאות אנגליות למזרח שכם ולפ"ו יה"י רחוק שעה ושליש.

(1) וזוה נראה לי לפרש מה שאמרו חכז"ל צנוסכת ערכין דל"ב
ע"ב תרי ירושלים הוה. ונועולם לא נמלא שיש עוד עיר ירושלים צנוולם.
אכן נמלאנו צפוק ונלכזי דק מלך שלם [צראשית י"ד י"ח] ואמרו חכז"ל
שהיא ירושלים (וכן תרגם אונקלוס). והנה נמלא עוד עיר ששמה שלם,
א"כ נוכל ג"כ לומר שעיר שלם צנוחז שכס נקרא ג"כ ירושלים (כמו
עיר מלכזי דק) וזה כונתם תרי ירושלים הוה.

(***) פ"ק י"א בתוצאותנו עמוד רפ"ח.

(****) הכפר פרעתא לא נודע עד היום. והחוקר קאנדאר הפץ לאחד את העיר
פרעתון עם הכפר פָּרְעָן הרחוק 14 פרסאות אנגליות משכם והוא בצפון פרעתא של
בעל כפ"פ.

(*****) החוקרים אינם מסכימים בזה ומקום העיר הזאת לא נודע עדיין.

קפח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ

יעקב תורמאסיא) ולצפוננו נוטה מעט מערבה הרבות "סילון" הם הרבות שילה: ובזמן בעל כפ"פ*) היה על תילו ונמצא שם כיפה שקוראים "קופת אלשכינה" ר"ל כיפת מקום השכינה וכוונתו אהל מועד. ב"ר פרשה ס"ג לחד מן אינון דבית סלוני, ר"ל שהי' מעיר סילון היא שילה.

הבין (שופטים ט' ג'). למזרח צפונית שכם בערך 5 שעות הכפר תובאין¹).

בית אל (בראשית י"ב ה'). כבר כתבתי לעיל (בשם עי) שהוא במקום הרבות ביתון שהם צפונית מזרחית פיריא (בארות). ובעל כפ"פ כתב*) ואל דרום שילה הוא בית אל וקורין לו ביתאי הפילו הלמ"ד עכ"ל. לא ידעתי כונת דבריו כי הכפר ביתאי הנזכר הוא לדרום מזרחית הוארא (בית חורון) כמו שעה א' והוא לצפון שילה (סילון) בערך 4 שעות לא לדרומה.

רמה בהר אפרים, רמתים צופים. מרם שאחקוד על העיר הזאת אנאר שמות ארצות הנזכרים במעשה משיחת שאול בעיר רמה (שמואל א' ט') ובוה נגיע אל תכלית מבוקשנו לדעת תכונת רמה.

אַרְצֵן שְׁלִישָׁה, שְׁעָלִים, יְמִינֵי צוּרָה.

שלישה. מצאתי בדברי איזעכיוס שכזמנו היתה עיר "בית סאליסא" 15 מיל (6 שעה) לצפון לודה, אכן לפי דברי חז"ל ישרשו בפסוק מלכים ב' ד' ט"ב ואיש בא מבעל שלישה וגו' אין לך קלה בא"י לבשל פירותיה יותר מבעל שלישה (סנהדרין דף י"ב ע"א). ובתוספתא דשביעית פ"ז מוכח שעיר ירחו קודמת להוציא פירות. וכן אמרו בכ"ר פ' צ"ט ירחו היתה מבכרת ובית אל מאפלת. אם כן משמע קצת שארץ שלישה היא במחוז ירחו בכבר הירדן. וכן מצאתי במדרש שמואל פרשה י"ג שלישה (היא) כי רמתא עכ"ל לעיין לקמן בחלק ג' בשם "בית הרים", משמע

* פירק י"א תוצאתנו עמוד רצ"ה.

1) אולי עיר הכנז היא עיר טבת (שופטים ז' כ"ב) צחילוק אחרים

סי צע' ולי צח'.

** בפרק י"א בתוצאתנו עמוד רצ"ו.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ קפט

שהוא במחוז רמה גבעה מכמס שהוא גבוה מאוד (עיין "טאיבי")
וסמוך לכבר הירדן. ויונתן ב"ע תרגם ארעא דרומא. וכבר
כתבתי במקום אחר בשם הירושלמי שגם עיר לוד בחלק הגב
והוא דרום (שקורא חכמי לוד חכמי הדרום). וזה מסכים קצת
שארץ שלישה במחוז לוד.

שעלים. לפי דעתי הוא ארץ שועל (שמואל א' י"ג ט"ז)
ופלשתים חנו במכמש ויצא המשחית ממחנה פלשתים שלשה
ראשים הראש אחד יפנה אל דרך עפרה אל ארץ שועל והראש
אחר יפנה דרך בית חורון והראש אחר יפנה דרך הגבול הנשקף
על גי הצבעים המדברה עכ"ל.

ויב"ע תרגם ארץ שועל ג"כ ארעא דרומא. אכן ארץ שעלים
תרגם ארעא מתכרא (ובדברי הרד"ק יש שגגה וסתירה עיין שם).
וכבר כתבתי לעיל בערי בנימין שעיר עפרה היתה למזרח
בית אל כבי שעות ותכונתה במקום שנמצא כעת הכפר "טאיבי".
א"כ מוכח שגם ארץ שועל במחוז ההוא כמו שנאמר דרך עפרה
אל ארץ שועל.

והנה ראש א' פנה מזרחית צפונית (דרך עפרה) וראש א'
מערבית דרומית (דרך בית חרון). וראש א' מזרחית דרומית
(דרך גי הצבעים. כי סמוך לחרבות "עין ג'די" (עין גדי עיין מקומו)
סמוך לשפת ים המלח המערבי נמצאים צורים וסלעים גבוהים
עד מאוד ובראשם נראה ים המלח למטה ברגלי הסלעים עמוק
הרבה בערך 1500 רגל. ולפי הנראה הם צורי היעלים הנזכרים
(שמואל א' כ"ר ג') במחוז מדבר עין גדי. וכין סלעים אלה
נמצא גיא. ואולי במחוז ההוא היתה בימי קדם תכונת עיר צבועים
אשר הפך ה' ולכן שמו גי הצבעים. ואין זה הצבעים הנזכר
בנחמיה [י"א ל"ד] בערי בנימין כי הראש אשר יפנה דרך בית
חרון (הוא בית חרון תחתון) יגיע שם ואין צריך ראש אחר. ומוכח
שהוא יפנה על צד אחר וגם אין מדבר במחוז הצבעים בנחמיה.
ימיני. ידוע שהוא שם כללי על חלק בנימין.

צוף. לפי הנראה שמחוז רמתים צופים נקרא ארץ צוף
על שם גכחו ומשם רואים למרחקים.
ועתה אפרש דרך שאול ונערו. וכבר כתבתי שחר אפרים

קצ תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ

מתפשט הרבה לארכו ולרחבו.

והנה מתחילה הלכו מגבעת קרית יערים (היא גבעת שאול) למחוז לוד צפונה, והוא כפר בהר אפרים (עיין כפר דכרין), ומשם הלכו לארץ שלישה והוא לצפון לוד, ומשם פנו מזרחה לארץ שעלים, ומשם לצד צפונית מערבית (וארץ הימיני הנזכר כאן הוא חלק בנימין הצפוני אצל בית חורון ואדרה וגו') והלכו עוד צפונה עד שהגיעו לארץ צוף היא רמתים צופים.

ואין כל כך לדקדק על סדר הליכתם כי לא שמרו הסדר והדרך כל הארץ. כי המחפש ילך כפי הנראה והנשמע למצוא מכושיו ולא שומר דרך הקצר והנכון.

ממעשה זה מוכח שרמה בהר אפרים רחוק מגבעת שאול מהלך יום או יומים וכנזכר שאמר שמואל לשאול ולאתונות האבדות לך היום שלושת הימים. ואמרתי בדעתי אין ספק שרמה הוא לצפון מחוז שכס. וחקרתי ודרשתי הרבה אם לא נמצא עד היום זכרונה בארץ. וברוך העוזר כי נמצא עד היום למערב מבצר "סאנור" (עיין שמיר) בערך שעה וחצי על הר הכפר "ראמע" והוא בלתי ספק רמה בהר אפרים. וכבר כתבתי כי הר אפרים מתפשט עד עמק יזרעאל¹. ומצאתי בדברי הרמב"ן פרשת וישלח שרמה בהר אפרים רחוק מקבירת רחל יותר משני ימים עכ"ל. וזה מסכים כמעט מדוקדק עם דברי שרמה בהר אפרים הוא "ראמע" הנזכר אצל "סאנור" והוא רחוק מירושלים כמהלך בי ימים.

¹ (נלחתי צפון יהודית ד' פסוק ה' וז"ל: ויכתוב הכהן יהויקים ליוצאי מו"ל יזרעאל והוא הסדה הגדול (מיסור או הענוק) אלל צנתאים וכו' לשמור כקיקי הסלעים אשר על פני ההרים דרך ירושלים אשר צהם יעצור האויב עכ"ל. ולא נמלא צבל הדרך וגליל ליהודה דרך צין ההרים וסלעים כמו אלל סאנור הנזכר שהוא בגבול הפונה הר אפרים ועל פני ענוק הגדול יזרעאל. ולפי דעתי צנתאים (גם נמלא נוסחא אחרת דתים, דתאים) טעות המעתיק וז"ל רנתאים והוא רונה רנתים כופים. ולאות הכפר ראמע הוא על פני ענוק יזרעאל וע"פ כקיקי הסלעים אשר ציניהם הדרך לארץ יהודה.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ מנשה הארץ קצא

וכפי כל יושבי הארץ שרמה בהר אפרים היא צפונית מערבית ירושלים בערך שעה א' וג' רביעית, ומראים שם ציון שמואל הנביא וקוראים בל"ע "ראמע נאבי סאמואל". וכן כתב בעל כפופים* (למערב ירושלים וכו') היא הרמתה ושם שמואל ע"ה כי שם ביתו עכ"ל. ויסוד ושורש לדבר זה שאמרו ש"רמע" הנזכר היא רמתים צופים בהר אפרים הוא מזמן ממשלת הנצרים בארץ והם הרסו ובנו ויקראו להם שמות כשמות אשר עלו על רוחם: ואמרו שלקחו שמואל הנביא מרמה בהר אפרים והביאוהו לשילה ויקברו אותו שם ובנו על"י בית תפילה ויקראוהו על שמו עד היום הזה (כן כתב ר' בנימין בעל המסעות). וכהיום בית תפילה הנזכרת ביד הישמעאלים והם עשו ובנו ממנה בית תפילה להם ומגדל גבוה אשר בו יקראו כהניהם ה' פעמים ביום. והנה בנין התחתון בית תפילה הנזכרת הוא בנין מימי קדם בנין חזק מאוד והוא מלאכת הנצרים, אכן בנין העליון והמגדל הוא בנין חדש מלאכת הישמעאלים ע"י השר אשר ישב בירושלים מחמד פאשא בשנת 5385 (1625) ועליתי למגדל זה ושם נראה כל חכל הים הגדול וגם מישור ים המלח והרי הדרומיים אצל חלחול (עיין מקומו) והרי שכם. וכמעט לא ראיתי ראייה רחבה ולמרחקים כמו שראיתי בראש מגדל זה. ובתוך בית הפנימי בית התפילה הנזכרת מדליקים הישמעאלים נר תמיד ושם תמונת קבר וציון ומכוסה בפרכת ירוק ואומרים שתחת הציון מערה א' ושם קבר שמואל אלקנה וחנה 1). ומבני עטינו הולכים שמה לבקר קברי צדיקים ובפרט

* פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש'.

1) ונלחתי צילקוטי חנוני קדם (שחצר הנקובל חלחי ונהר"ח וינאל ונה ששוע ונפי רבו חיש חלחי חר"י לזר"ח זלוק"ל) שצדך מלפס לגוש חלב חלל "ציר סיד" מערה ושם קצורת חלקנה חצי שמואל הנציח עכ"ל. ח"כ מוכח שנה שחנרו שצרוה גם קצר חלקנה הוא טעות. ונאחר חחי ליתח כולח ליתח לח חלקנה ולח שנואל ולח חכה. ולח ונלחתי 2777 הרב הקדוש הנזכר שהזכיר שהסכים רבו קדוש עליון על ליון

קצב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ מנשה הארץ

ביום כ"ח וכ"ט לחדש אייר (עיין מ"א סי' תק"צ). ואין טפק אצלי שהוא שגנה גדולה ומעות גמור לומר שציון הנזכר (שנכנה בית חשך ואפלה) הוא ציון הצדיק שמואל הנביא בהר אפרים כמו שנאמר (שמואל א' כ"ה א') וימת שמואל וגו' ויקברו בכיתו ברמה (הוא רמתים צופים בהר אפרים), ומקום ציון הנזכר הוא בתוך ערי בנימין סמוך לגבעת שאול ולא יעלה על הדעת שדוד המלך ברח משאול וישב בנזית ברמה שהוא על ידו וסמוך לו. וגם שאול שהלך לבקש אתונות אביו יסב כמחוגה על המרכז כשלשה ימים על חבל הארץ שתכונתו כ' או ג' פרסאות, כי ביום הישלישי הגיע לרמה בהר אפרים. ולא אאריך עוד בראיות ובפרט שזכיתי למצוא תכונתו עד היום הזה. וכפי הנראה מדברי הרמב"ן שזכרתי לעיל מוכח שידוע ומפורסם בזמן ההוא שרמה בהר אפרים הוא רחוק מציון רחל יותר משני ימים (ומוכח שלא שם לבו על דברי הבל שאמרו שהביא ר' בנימין בעל המסעות). ולפי דעתי** הוא מצפה מערי בנימין (וכשמו כן הוא***). ונראה לי שהוא צופים שמשם רואים ירושלים.

והנה ידוע ששמואל הנביא מבית לוי חי וגולד ברמה בהר אפרים מוכח שרמה מערי הלויים היא (עיין הרד"ק שם). ועתה נחקור בשמות ערי הלויים לדעת מאיזהו שכט היתה. כבר כתבתי שהר אפרים מושך לארכו ולרחבו גם לחלק שבטים אחרים אפרים מנישה בנימין דן וקצת גם בחלק יהודה ברגלי השפלה. ולפי דעתי גם חלק יששכר היה מגיע עד הר זה

שמואל הנביא ועל ציון חולדה הנביאה (עיין וקומו) וזו יאמין לדברי העם אס הם קותרים לטון הפסוק ודברי חז"ל*).

* קבלת הארץ איננה כ"כ בר סמכא בנידון זה והקבלות והמסורות שלפניו הן יותר נאמנות וכדאיות לסמוך עליהן. אך בנידון שלפנינו אם אמנם כי מסירת קבר שמואל הנביא נזכרת אצל הר"ב מטורולא וכל הנוסעים שהיו אחריו בכ"ז נוסדה על הגדת הרמון ואין לה ערך היסטורי. וכל החוקרים מסכימים בעת כי הכפר "נבי שמואל" איננו רמה או רמתים צופים עיר שמואל הנביא.

** ר"ל הכפר נבי שמואל הוא במקום העיר מצפה.

*** ר"ל כי השם מצפה יורה על תבונתו שממנו יצפו לארחוק כנזכר למעלה.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ קצו

אצל עין גנים (ג'ינגן) זרמת וגז, כי חלק הצפוני הר אפרים מחובר קצת בהר הכרמל המושך מזרחית דרומית, ובמחוז ההוא עין גנים זרמת. וכן מצאנו שופטים "א' תולע בן פואה איש יששכר והוא יושב בשמיר (סאנור) בהר אפרים, אף שהוא משבצ יששכר עירו בהר אפרים. ומוכח שהר זה מגיע עד תחום יששכר. לכן נראה לי שרמה היא עיר לויים חלק יששכר, והיא רמת, וביהושע כ"א כ"מ נקראת ירמות, וברח"א ו' ג"ח נקראת ראמות, והיא רמה רמתים צופים.

ולאמת דברי שרמה בהר אפרים והוא כמהו צפון, שכסם אניא עוד ראייה א' והוא (שמואל א' י"ט כ"ב) וילך גם הוא הרמתה זיבא עד בור הגדול אשר בשכני וישאל ויאמר איפה שמואל ודוד ויאמר הנה בניית ברמה וגז' (1).

וחקרתי ודרשתי הרבה לדעת תכונת עיר שכו. והנה לדרום מזרחית שכסם עד היום הכפר אספר 'עיינ לקמן בקעת עין סוכר) ומצאתי בספריהם* "סיכאר" עיר שומרונית וסמוך לה באר יעקב ע"כ. ויש אומרים עיר סיכאר היא עיר שכסם ממש. אכן לפי דברי היראנימוס שהזכיר עיר שכסם ועיר געאפאלים ועיר סיכר סמוכים

(1) כיות צרונה, יצ"ע תרגם צית חולפכא ר"ל וקוס ניוחד לצני הנציאים שיצטו טס ולמדו לפני סנואל הנציא. ולפי הפשט הוא טס הנקוס אשר סצויד לרונה או בקלה העיר רמה, ואולי הוא מה שנזכר צמס' טצת ד"ל ע"א ר' הנחום דונן כוי וכן צמס' ע"ז דף ל"ו ע"א חצימי כותחה (צמסכת טצת דף י"ז ע"ז הגרסא חצימי סנוותאה והרשטונה נראה לי), וכן צירושלמי סנהדרין פ"י[ה"ו] רצנן דכוס סורו. ומה סלמרו חכו"ל סוף וס' זצחים ומה ענין כיות אלל רמה וכו' הוא צדרך דרוט ולפי הפשט היא כיות אלל רמה.

צקליחות למנהג הספדדים: דעני לעלי צרונה ע"כ. לא ידעתי מה היה לו להפייטן לאחר כן, דבר שלל נמצא לא צמקרא ולא צטוס וקוס שעלי ישצ או נענה צרונה לכן נכון שלל לאמרו וכן לא נמצא צקידורי השככזים.

(* עיר סיכאר זאת נזכרת רק במשני השלוחים.

קצד תבואות פרק ג' הלוקת הארץ מנשה הארץ

זה לזה. מוכח שסיכר אינו שכס ממש כ"א סמוך לו תכונת סיכר. וכהיום נמצא לדרום שכס בערך שעה א' בדרך ירושלימה באר (בור) גדול ועומקו בערך מאה רגל (ושמעתי שנתחתית הכור נמצאת ניפת בית תפלה חרבה) הנקרא בלשון העמים באר יעקב וסמוכות לו חרבות בניני העלענא אם קאנשמאנשין שבנתה אצל באר יעקב הנזכר.

ואין ספק אצלי שישם "סיכאר" וגם השם סופר בדברי חכז"ל הוא מוסכת ישם שכו אשר במקראי קודש שזכרתי לעיל וזה בור הגדול אשר בשכו* (י). וברור שישם הגיע שאל בלכתו רמתה לבקש דוד.

בזק (שופטים א' ד'). לדרום בית שאן כשתי שעות עד היום הכפר איבזיק הוא בלתי ספק בזק הנזכר**).

צלצח (שמואל א' י' ב'). כבר כתבתי לעיל שלפי דברי חכז"ל וכן הביא רש"י הוא ירושלים וכבר זכרתי לעיל בשם צלע שהוא כמו סלע, וידוע שסלעים צללים ר"ל עושים צל, וזה צל צה. ובאמת בצד דרומית מזרחית ירושלים (לדרום עמק רפאים עיין מקומו) נמצאים סלעים גדולים והרכה. והוא כמעט על גבול בנימין מכון. אולם נמצא עד היום למערב "סיילון" (שילה) בערך שעה וחצי נוטה מעט דרומה הכפר "מסלמטיא" אולי הוא שיבוש הלשון במקום צלצח ר"ל צלצח כי לפעמים הברת צי' בל"ע כמו טס והוא אינו כל כך רחוק מחלק בנימין וזש"א בגבול בנימין***).

ארומה (שופטים ט' מ"א). לפי המפרשים נקראת גם תרמ"ה. למערב "סיכאסטי" (שומרון) בערך שעה א' הכפר "ראמין" אולי הוא ארומה הנזכר****).

[*] יותר נכון לאחד את שכו הנכחית עם "חורבת סוויכא" הסמוכה לבארות אשר לבנימין (בעד דרום) וזה לא יסתר כלל את השערת המחבר בתכונת רמה או רמתים צופים. (***) שגנה היא כי בזק הנכחית היתה ביהודה כמבואר מהכתובים, ואין נזכר לאחרה עם הכפר איבזיק שבנחלת מנשה, וההוקרים החדשים הפצוים בלאחרה עם חורבת בנקא הרחוקה פ' פרסאות אנגליות בדרום מזרח לוד. והכפר איבזיק הנזכר בסנים הרחוקים¹³ פרסאות לצפון מזרח שכס עומד במקום העיר בזק הנזכר בשמואל א' י"א ח'. (***) הכפר הזה לא נודעו לפי דעת החוקרים לא תתאחד עם אחד מהמקומות הידועים. (***) יותר נכון השערת החוקרים לאחרה עם "אלארימא" הרחוק פ' פרסאות לדרום

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ קצה

ישָׁנָה (דבה"י ב' י"ג י"ט). לפי דעתי הוא הכפר "אלסאניא"
למערכ חרכות "ביתון" (בית אל) כשעה א' *.
עפרה (שופטים ד' י"א). אולי הוא הכפר "עראפא" (בחילוף
האותיות) לצפון מבצר "סאנור" **].

עפרון (דבה"י ב' י"ג י"ט. מנחות פ"ג ע"ב עפרים בבקעה).
מצאתי בספריהם יתכונתו למזרח בית אל על יד הירדן. ובדברי
הירוניםמוס נזכר שהוא 20 מיל (8 שעה) לצפון (צפמ"ז) ירושלים ***].
ברזית (שם א' זו ל"א). עד היום למערב צפונית "גי'פני"
'עיין עפני) בערך ג' רביעית שעה הכפר "ביר זית". ואף ששם
ברזית מכני אישר ותכונת הכפר כחלק אפרים, לא יש תמיה, כי
מצאנו הרבה כמו כן שהתפשטו בחלק שבטים אחרים. וכן יפלט
הנזכר אצל ברזית, כי מצאנו ג"כ גבול יפלטי אצל בית חורון
תחתון (יהושע ט"ז ג').

גת רמון (יהושע כ"א כ"ה. וברה"י א' ד' נ"ה נקראת בְּלָעַם).
מצאתי בספר יהודית ז' פסוק ג' וז"ל: ויכינו כל המחנה נגד בני
ישראל ויחנו על ראש ההר מול בתאים (עיין דמתים צופים) מן
בלעמא עד חלמון שהוא על פני ירעאל עכ"ל. ונראה לי בלעמא
היא כלעם היא גת רמון, ומוכח שתכונת עיר הנזכרת במחו
"סאנור" שזכרתי לעיל והוא לפי דעתי

הדררמון בבקעת מגדו (זכריה י"ב י"א). ראיתי בספריהם
הראשונים שעיר הדררמון נקראת בזמן הרומיים מאקזימיאנאפאליס,
ובעת שמו "פאפר גות" ****), והוא למערב עין גנים
(גינין) בערך שעה א' ולמזרח דרומית לגינן (מגדו) בתוך "מערגי

* השערת החכם נאנו לאחדה עם הכפר "עין סיניא" בהעמק שמצפון לבית
אל ואולי כיון המחבר ג"כ על העיר הזאת, רק כתב את שם הכפר שלא כהוגן והחליף
מערב בצפון.

** יותר נכונה השערת החוקרים לאחדה עם הכפר פְּרָאָתָא 6 פרסאות
אננליות למערב שם אשר לפי דברי הימים של השמרונים ה" שמו עפרה.

*** ולדעת אחדים מהחוקרים אחת היא עם העיר עפרה לבנימין ראה למעלה עמוד קנ"א
**** איננו כפר גת כ"א הכפר רומאני במערב עמק ירעאל. והוא מתאחד
היטב עם תכונת מאקזימיאנאפאליס לפי כאורו של היראנימוס.

קצו תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ

איבן עמר" * (בקעת מגדו עיין מקומו). ולפי לשון ספר יהודית הנ"ל תכונת "בלעמא" במקום אשר עד היום הכפר "גות" הנזכר. וא"כ לפי דעתי גת רמון הוא הדרמון והיא עיר לוייה בחלק מנשה שהגיע עד מגדו.

ונראה לי כאפר גות הנזכר הוא כפר עותני כגבול דרום הגליל הנזכר במסכת גיטין דף ע"ו ע"א. וכן בתוספתא דמאי פ"ד, כי בל"ע נתחלק ע"ו בגעין וגות כמו עות הוא עותני. ומצאתי במסכת בכורות דף ג"ה ע"א מכפר חניני לכפר עותני ל"ב מילין בערך ט"ו שעות וחצי וציפורי באמצע שתייהם ע"כ. וזה מסכים מדוקדק עם דברי כי מכפר "גות" הנזכר עד כפר "ענאן" הוא כפר חנני (למערב צפת נוטה מעט דרומה כשתי שעות, עיין מקומו) מכוון ט"ו שעות וחצי, וציפורי (עיין מקומו) מכוון ביניהם בין ב' הכפרים במרחק השווה והם שלשתם בקו א' ישמושך מצפונית מזרחית דרומית מערבית.

אבל מחולה (שופטים ז' כ"ב). מצאתי בדברי אייזעכיוס שתכונתו 16 מיל (בערך 10 שעות וחצי) לדרום בית שאן על יד הירדן. אכן כעת נמצא למזרח דרומית מבצר סאנור בערך שעה א' הכפר "מיטחאלאן" * אולי על שם מחולה ⁽¹⁾.

* מערני איבן עמר הוא השם הערבי של עמק יזרעאל.

** לפי ביאורו של אייזעכיוס והיראנימוס ואחריהם ההקירות החדשות עם המקום

הנקרא עין חלקה הרחיק השעה פרסאות אנגליות: חצי לדרום בית שאן.

⁽¹⁾ כן לשון המקרא (מ"א ד' י"ג) מצית שאן עד אצל מחולה עד מעבר ליקנעס. וכן (שופטים ז' כ"ג) וינס המהכה עד צית השעה ללחה עד שפת אצל מחולה (ר"ל שפת הירדן). מוכח שהכונה אצל מחולה צעבר הירדן המערבי סמוך לירדן בנחלת בני יוסף, ויש לפרש (מ"א י"ט ע"ז) ואת אלישע בן שפט מאצל מחולה המשה לכזיח הסהיד, משמע שמולדת אלישע היא אצל מחולה, ואיך אמרו הכו"ל (פסחים ק"ח ע"א) אלישע בא מן הצן שנאמר (דברים י"א ה' י"ג) ויעני ושפט (אצי אלישע) בצן. וכן אמרינן (כתובות ק"ה ע"ג) וכי אלישע אוכל בכורים הוה, ופירש רש"י שהרי מלינו דה"י שכתייסק אצי על שבע גד וכו', שזכר שם וצני גד לכגס ישבו בצרף הצן עד סלכה

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנישה הארץ קצו

צרתן. נקרא ג' צורתה (שם). לפי לשון הפסוק (מלכים
א' ז' מ"ז) בין סוכות ובין צרתן מוכח שתכונתו לדרום בית
שאן מול חרבות הנקראות בל"ע "הירבאת סופאת" שהוא סוכות
בעבר הירדן (עיי' מקומו) ובעת לא נודע. *

וגוי ויעני ושפט צצן. הלל ע"ש הסכונה אשר אמרנו בעיר אצל מחולה מוכח
שהיא עיר בני יוסף צעבר הירדן המערבי לא מצני גד צעבר הירדן מזרחה .
ועוד יש לדקדק לפי לשון המקרא (דברים ג' י"ג) ויתר הגלעד וכל
הצן וגוי נחתי לחלי שצט מנשה. וכן (יהושע י"ג כ"ט) ויתן משה לחלי שצט
מנשה וגוי כל ממלכות עוג. מלך הצן וגו'. מוכח שארץ צן נחמה דוקא
לחלי שצט מנשה לא לצני גד. ואיך נאמר צדה"י שצני גד ישנו בארץ הצן?
לדעתי נוכל לפרש שצחמה צעת חלוקת הארץ עצה"י מזרחי ע"י משה לא
הגיעו צני גד עד גבול הצן. אכן באורך הזמן התפשטו מזרחה ולפונה וישנו
גם צצן (עיי' הרד"ק), וצמון שפט אצי אלישע כבר ישנו שם. וצזה מיושב
הדבר שהיי מצני גד אף שיש צצן בארץ הצן. ועל דבר אצל מחולה נראה לדעתי
לישב הדבר, אין הכרח לומר שאצל מחולה צחמוס צני גד היתה כ"א אלישע (אולי
גם שפט אציו) צא מעה"י מזרחי ויש צעיר אצל מחולה ולשון ואת אלישע צ"ש
מאצל מחולה אינו מכריח לומר שהיא עיר מולדתו אלא צעת ההיא הוא יש
ודר שם, ואולי שפט יש שם ערס נולד אלישע, אף שהוא מצני גד יש או
נולד גם כן צעיר חלק נחלת בני יוסף.

אכן צני חומר שני מקומות היו שנקראים אצל מחולה, אי צעבר
הירדן המערבי צחמוס חלק יוסף כאשר מוכח ממקראות שזכרתי כבר. ואי
צעה"י המזרחי צחלק גד בארץ הצן עיר מולדת אלישע צ"ש. וקמך לדברי
כי נאמר (מ"א י"ט ע"ו) לאליהו לך שוב מדצרה דמשק וגוי ואת אלישע צ"ש
מאצל מחולה תמשח וגוי וצלתי ספק עשה אליהו כאשר לוה לשוב ללכת
דרך מדבר דמשק וצדך זה עבר גבול צני גד בארץ צן אשר על יד מדבר
דמשק. כי מקצת יש לומר שירא לנפשו לעבור דרך ארץ ישראל, אלא
ואיזבל, שומרון, והלך דרך צעה"י המזרחי ושם מלא את אלישע צעיר אצל מחולה,
כמו שנאמר וילך משם וימלא את אלישע צ"ש והוא חורש וגו'.

ועד היום נודעת חורבות עיר אציל על שפת נחל ירמוך, ללשון
מזרחית לו צעריך גי שעות, והוא המגזיל צין חמוס צני גד וחמוס צני הלי
מנשה, והוא לדעתי מה שזכר צמככי פסחים ע"צ ע"א אצל ערב. כי צחמה
ארץ צן המזרחית צחמוס ערב(אראציה) הוא, והוא לדעתי אצל מחולה המזרחית.
(פרי תבואה דף מ"ה ע"ב).

* גם הדי קאנדאר קובע את מקומה בדרום בית שאן בהגבעה הנקראת "חל הארעם"

קצח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנישה הארץ

שמות ערי חלק בני יוסף הנזכרים בדברי חכז"ל:
עקרה (מעשר שני פ"ה מ"ב). עיין מה שכתבתי באריכות
כביאור משנה זאת בסוף זה הפרק.

אסירי (תוספתא מקואות פ"ד). מכוון לצפון ישכם בערך
2 שעות עיר "גיבע" (גבע), ושם גבע זה אין לו מקום בדברי
חכז"ל ולא במקרא והוא שם חדש, ולדרום מכוון "גיבע" הנזכר
הכפר "אסירי".

כפר נמרה (מדרש איכה דף ע"ב ע"א). לדרום מערבית
"גיבע" הנזכר שעה א' הכפר "בין נאמרה" והוא נמרה הנזכר.
יתמה (ערלה פ"ב מ"ה איש כפר יתמה). לדרום "ביתא"
שהוא לדרום "חוארא" (עיין בית אל) בערך שעה א' עד היום
הכפר "יתמא".

בדן (שם פ"ג מ"ז כלים פ"ז מ"ה וירושלמי דמאי פ"ב
ה"א). כמחוז מזרחית צפונית ישכם "ואדי אלכאידאן" [וכתב
הברטנורה כמסכת כלים הנ"ל בלשון המתנתיין רמוני בדן והציר
גבע. שבבדן וגבע ישנו כותיים. וכתוספתא דמאי פ"ב נזכר
שישבו כותיים על יד הירדן בזמן ר' עקיבה ע"ש.

פרך (שם). חלק "ואדי" הנזכר שהוא יותר דרומה ומזרחה
סמוך לירדן ממש נקרא בל"ע "ואדי אלפרכא". ואין ספק ששמות
הנחלים הנזכרים על שמות מקומות אלה שתכונתם כנחלים הנזכרים.
בקעת עין סוכר (מנחות דף ס"ד ע"ב). למערב ונוטה מעט
דרומה) כפר "סאלים" עיין שלם כינו ובין הכפר "אבולניטא" ** |
ששם ציון יוסף הצדיק נמצא הכפר "אספאר", ומעין יוצא משם

הרהוק ³ פרסאות אנגליות ממנה אולם הח' הנדרסאן קיבע את מקומה בהמקום הנקרא
"תל אצצאהרא" ³ פרסאות למערב בית שאן בינה ובין עמק יזרעאל מול הכפר
שיטאו וזה מסכים יותר עם הבית השם צרתן או צרתהו אך כביאור לא נתאחד
המקום הזה.

(*) אולי כיון להנחל הנקרא אצל האביונאן "ואדי אלבעדע" והוא נרשם במפת הארץ.
(**) צ"ל "אלכאלאט" וכן נקרא עד היום ונס בכל רשימת הקברים וכספר יחוס
הצדיקים שנדפס בשנת שכ"א נקרא "אלכאלוטה".

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ קצמ

ונקרא "עין אספאר" ושם בקעה מברכת הפתוחה לצד מזרח עד הירדן, והיא לפי דעתי בקעת עין סוכר *). גם נראה לי שעין זה הוא הנקרא עין כושית בירושלמי ע"ז פ"ה [ה"ד] וז"ל ושל עין כושית מפני כפר שלם עכ"ל ¹). ומוכח שכפר שלם סמוך לעין כושית והוא "עין אספאר" הנז"ל סמוך ל"סאלים". בב"ר פ"ח צ"ח בסוף, ברכת שמים מעל זו אוזרות שכבעל עכ"ל. לפי דעתי הכונה מחוז מעין אסכר שמשקה שם שדות הבעל הנמצאים שם והוא לכני יוסף וזהו ברכת שמים מעל.

בורני (סנהדרין דף ל"ב ב' קול רחים בכורני). נראה לי שהוא הכפר "פארין" למערב ישנם רחוק משפת הים בערך ב' שעות בדרך ארחות הישמעאלים מלוד "לג'ינין" (עין גנים).

כפר דיכרין. עיין מה שכתבתי בשם הר אפרים.

ראמין (זוהר פ' שמיני דף ל"ט ע"ב ר"ז דכפר ראמין). למערב "סנסטי" (שומרון) כשעה א' הכפר "ראמין". ואולי הוא ארומה הנזכר במעשה אבימלך (שופטים ט' מ"א. עיין לעיל).

שמות הנזכרים בספר הישר במלחמת ב"י עם יושבי

הארץ בפרשת וישלח:

חסר. לפי דעתי הוא הנקרא בפסוק חצור (נחמיה י"א ל"ג). עיין חצור לבנימין. וגרסת הילקוט בשם מדרש ויסעו היא חצר. סרטן. נראה לי שנקראת העיר כן על שם הר סרטפא

(* כההשערה הזאת שערנו גם התוקרים שאחריו אילם כבר העיר החכם יוסף הלוי בהירושלמי" שנה ד' צד 4 שההשערה הזאת דחוייה היא כי הבקעה הזאת נזכרת בכבלי שם וגם בירושלמי שקלים פ"ה ה"ב לענין הבאת שתי הלחם ואין ספק כי לא הביאו את הבזאתם מארץ הכותים שהיתה ארץ סמאה אך גם השערתי לאהר את עין סוכר עם בית שמש שביהודה ולאמר כי השם סוכר הוא שם חרפה שכנו בימי הבית השני להמקום שהי' שם לפני עבודת השמש היא רק השערה הדדית, ועד היום אי אפשר לנו להחליט את מקום הבקעה הזאת.

¹ ואולי כונת הירושלמי על המקום והצאח הנקרא אלל הנוזכרים צאח

יעקב כנודע צפאריהם וזכו שם צית חפלה (עיין למעלה עמוד קל"ד).

ר תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, מנשה הארץ

(עיין מקומו) שהיה סמוך לה, ובלתי ספק הוא מעות המעתיק שנחלף לו ן בף שצ"ל סרמף. ובילקוט הגרסא שרתה ולא נראה לי. ארכליו. וישמעו כי יצאו להם אנשי ארכליו עכ"ל. אי אפשר לומר שהוא ארכל (עיין ארכל בחלק נפתלי) כי הוא במחוז ים כנרת ורחוק הרכה מכני יעקב. ומצאתי ביוסיפון קדמוניות י"ז י"ג א' שעיר ארכלי במחוז ירחו כמרחק מהלך יום א' ואף שמשפר שנכנה מארכלוס ונקראת על שמו, מי יודע אם לא כבר שם עיר על תילה הנקראת "ארכיל" ומלך ארכלוס בנה ותיקן אותה, וא"כ נראה שצ"ל ארכליו בכי, עיין במוסיף הערוך בשם ארכל.

איתנים. נראה לי שצ"ל מחנים שהוא בעבר הירדן מול מחוז ההוא שישבו בו בני יעקב. וגרסת הילקוט מחנה והיא כמו מחנים.

שילה. געשו. בית חורון, תפוח, הר סיאון, כל אלה כתבתי כבר במקומם. עיין בהם.

קסטרה. 'איכה דבתי בפסוק צוה ה' קסטרה לחיפה. במדרש שמואל פרשה ט"ז קצרה לחיפה צ"ל קסטרה. ב"ק דף צ"ח ע"א בקסטרה או בהר המלך). מצאתי כספרי חכמי העמים שהמקום הנקרא כעת "חירבאת אתלית" על שפת הים לצפון דאר (טאנטורא) ולדרום חיפה ברגלי הר הכרמל נקרא כימי קדם קאסטרוס פערעגרינארוס. ואין ספק אצלי שעליו כונו חכו"ל בשם קסטרה שהוא סמוך לחיפה. ולבעל כפ"פ * לא נודע קאסטרוס הנזכר ודחק את עצמו לפרש ולדעת מציאות ותכונת קסטרה לחיפה ואמר קסטרה הוא קיסרין.

טאבא. (כמכ"י א' מ' ן נזכר טאבא אצל ירחו ובית אל). למערב נפר "נעמא" (עיין נערה). בערך ג' שעות כהרים שהם למערב כבר הירדן בנקודה הגבוה שבכל מחוז ההוא עד היום הכפר "טאיבי" והוא בלתי ספק טאבא הנזכר. ובין "טאיבי" ובין

* פרק י"א בתוצאותנו עמוד רנ"ו.

תכונות פרק ג' הלוקת הארץ מנשה הארץ רא

עמא" הנזכרים נחל א' נקרא בל"ע דוגא ר"ל דגים. עין יחזקאל מ"ז מ' וגו' (1).

מעברתא (ירושלמי תענית פ"ד אה"ה). ז"ל יוסיפון מלחמת היהודים ח"ה פרק כ"ו ויסע דרך שומרון וניפאלי (שכס) הנקרא מעברתא עכ"ל.

נשלם ביאור חלק בני יוסף

ה' אלהי אבותיכם יוסף.

יששכר.

בחלק זה לא נזכר הוט הגבול כ"א הערים לכדם ועל ידיהם נגביל הגבול.

יזרעאל. לצפון עין גנים (ג'נין) נוטה מעט מזרחה בערך שעה וחצי הכפר "זרעין" והוא יזרעאל. ולמזרחו בערך שליש שעה הר א' הנקרא "ג'בל ג'לוד" (גלוד) וממנו יורד נחל קטן. וכידיעה זאת מבואר פסוק א' שהוא כחדה וכל המפרשים לא הגיעו לתכלית הדבר. והוא במלחמת גדעון עם עמלק (שופטים ז' ג') זעתה קרא נא באזני העם לאמר מי ירא וחרד ישב ויצפר מהר הגלעד עכ"ל. והנה כל קורא ישאל מי הביאם לעבר הירדן מזרחה במחוז גלעד עד שישבו מהר הגלעד הלא חנו בעמק יזרעאל? ולפי דברי הנזכרים מובן כונת הפסוק. השם "ג'לוד" (גלוד) הוא לשון משובשת והכונה הוא גלעד והוא הר הגלעד הנזכר ולא הר הגלעד בעבר הירדן. וזה לשון הכפ"פ (2) למזרח יזרעאל ביושר כמרוצת הסוס הוא העין שחנו עליה ישראל במלחמת שאול האחרונה ויוצא מהרי הגלבוע מן הדרום וקוראים לה יעין ג'לות" ואומרים הישמעאלים כי שם היתה מלחמת דוד עם גלית והם טועים עכ"ל. הנה מחליפין גילות בגלעד. והמחבר הנזכר עבר על הדבר הזה ולא השגיח ולא הרגיש הטעות שהוא דוקא בכונתם ר"ל שגילות הוא גליל הפלשתי. אבל לא

(1) לפי דעתי גם היטה הכונה כפר דאגון שהזכיר יוסיפון עלמאט סיכודים ח"ה מ"ח.

(2) פרק י"א בתוצאתנו עמוד ר"צ.

רב תבואות פוק גו חלוקת הארץ, יששכר הארץ

שעצם השם הוא טעות כי בלתי ספק השם גילות הוא גלעד הנזכר. ומדי דברי מעיר יזרעאל נראה לי לפרש פסוק א' (מלכים א' כ"ט י"ט) כה אמר ה' במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה. ושם כ"ב ל"ח וישמף את הרכב על ברכת שומרון וילקו הכלבים את דמו והזונות רחצו כדבר ה' אשר דבר עכ"ל. והנה יש לרקדק הלא נבות נסקל ביזרעאל והכלבים לקקו דם אחאב בברכת שומרון ואיך יקוים דבר ה' במקום אשר לקקו וגו' ? והרד"ק כתב וז"ל ויש לשאול האיך אמר כדבר ה' הנה נבות נסקל ביזרעאל ודם אחאב בשומרון ללקוהו הכלבים ומהנראה כי יזרעאל קרוב לשומרון, ומי ברכת שומרון הולכים עד יזרעאל והמים בא אדומים מן ההם עד יזרעאל ושם לקקו הכלבים הדם עכ"ל. ואין ספק אם היה ראה או ידע המציאות לא היה כתב כן שמרחק רב בין יזרעין ובין יסביסטי" (שומרון) וביניהם הרים וגבעות עמק ומישור ולא יעלו המים ההרה.

לכן נראה לי "במקום" אין הכונה מקום בארץ כ"א במקום ר"ל תחת כמו שנאמר (הושע ב' א') והיה במקום אשר יאמר להם וגו' ר"ל תחת אשר נאמר להם, וכן כתב הרד"ק וכן האבעז וז"ל ופירש והיה המקום כמו תחת אשר לא עבדת וכו' ר"ל ענשו תחת אשר לקקו הכלבים וגומר ילקקו גם דמך אבל לא במקום בנקודה בארץ כי אי אפשר להכחיש המציאות.

כסל"ז. למערב הר תבור (עיין מקומות אכשעה א' הכפר "איפסאל". שונם. מכוון לצפון זרעין כישעה א' הכפר סולאם והוא שונם. חפרים. לצפון מגדו (ליגיון) כישתי שעות היתה בזמן אייזוביוס והיראנימוס הכפר "אפראמא" והוא חפרים וכעת לא נודע*). שי'און. כדברי אייזוביוס נזכר שהוא בהר (ר"ל בצד תבור). ועד היום בין "דבורי" (דברת) ובין "יאפא" (יפיע) נמצא הכפר "סאין" והוא שיאון הנזכר.

* [אפשר לאמרה עם החורבה "כפר סאריאה" למערב עמק יזרעאל.]

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יששכר הארץ רג

הַרְבִּית. כתב היראנימוס שכזמנו למערב בית שאן בערך שעה וחצי הכפר "הארבא" (עראבא), ולפי דעתי הוא הרבית. וכן עליו כיון המדרש ב"ר פ' ל"ג ר"א עיר היא בתחום בית שאן ושמה ערבי עכ"ל. וכעת שם הכפר "ארובוני" ותכונתו כהרי גלכוע*. קְשִׁיזֶן. בתב בכפ"פ** (לדרום "אכסאל" (כסלות) כמו שעה א' קישון ומשם יצא הנחל עכ"ל. וכעת קוראים הכפר אשר יצא ממנו נחל קישון (והוא לדרומית מערבית הר תבור) "שיך אבוֹיק" על שם ברק בן אבינועם. והוא סמוך לכפר "מחר". ולפי הנראה הוא קשיון הנזכר. בדבה"י [א' ו' ג'ז] בערי הלויים נקראת קדש. אָבִיק. לפי דעתי הוא הכפר "קארם עין אביק" שהוא למערב "איכסאל" נוטה מעט דרומית כשעה א' וחצי ויש קוראים 'קונאייביק'.

רַמַת. עיין מה שכתבתי בשם רמה רמתים צופים.

עֵין גַּנִּים. לדרום זרעין נוטה מעט מערבה בערך שעה וחצי הכפר *** (ג"נין ושם מתחיל עמק יזרעאל (מרג' איבן עמר). וסמוך לכפר נחל קמן הנקרא "עין ג'נין" (עין גנים), עיין בכיאר נהרי ארץ בשם ג'נאי נהרא. בדבה"י (שם שם נ"ח) בשמות ערי הלויים נקראת ענם.

תְּבוֹר. מצאתי ביוסיפון שהיתה בזמנו עיר ומבצר בראש הר תבור והחרבות אשר נמצאות שם עד היום הם הרכות בנין בית תפלה שבנתה העלענא אם קאנשטאנטין כשכתכתי במקומו. ועל עיר הנזכרת כיון הפסוק בשם תבור. והיא היתה עיר לוויה כנזכר בדבה"י (שם שם ס"ב).

בית שמש. לפי דעתי הוא הכפר "כוכאב אלחאמא" (ר"ל כוכב השמש והכונה בית שמש) למזרח כפרה (עיין בסמוך)

[*] החקירות החדשות מאחדים את העיר הזאת עם הכפר "ראבא" אצל אשר

המים אשר לדרום הרי גלכוע.

** פרק י"א בתוצאותנו עמוד רצ"ג.

*** איננו כפר כ"א עיר ובה מושב מנהל (מודיר).

רד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, יששכר הארץ

כחצי שעה. בפסקתא רבתי פרישה מ"ו שאלתי את ר"ד א' מן כוכבה ר"ל חכם א' מן עיר כוכבה והיא יפוכאב אלחאמא הנזכר. ובכפ"פ*) כתב בית שמש הוא לדרום צפודי ונקרא כל"ע "שומשיה"***). ולפי דעתי הוא בית שמש לנפתלי (עיין מקומו).

שמות הנזכרים במקום אחר :

דְּבַרְת (יהושע י"ט י"ב, כ"א כ"ח). בצד המערבי הר תבור
כחצי שעה הכפר "דִּיבּוּרְיָא" והוא נזכר גם בערי זבולון. מוכח
שתכונתו על הגבול ממש ונמנה לשני השבטים אלה.
מראון (יהושע י"ב כ'). לדרום הר גלכוע "דר מראון"
(כפ"פ****). עיין כל"א מלכים.
בית עֶקֶד (מלכים ב' י' י"ב). בזמן אייזעביום חרבותיו
בעמק יזרעאל 15 מיל (6 שעה) מלגיון עב"ל****).
אַפֶּק (מ"א כ' כ"ו). הר א' מהרי גלכוע בצד הדרום נקרא
"ג'בל פוקוא". אולי נקרא כן על שם עיר אפק בעמק יזרעאל
שתכונתה בהר ההוא *****).

דוֹתָן (בראשית ל"ג י"ז). לדרום "גיינין" (עין גנים) בערך

[* פרק י"א בתוצאותנו עמוד רצ"ג.

** השם בית שמש שהיו לערים רבות בא"י בימי הכנענים היו בל"ס על
שם בית הפלה להשמש שעמד בה. וכמוכן אפשר ששמה העתיק נשאר (בשנים
קטנים) עד היום והיה אך זה רב-שלא יעלה על הדעה כי בשפת ערבית יקרא המקום
בתנ"ס שמו העתיק, ולכן יותר נכונה דעת הרב בעל כפ"פ, וההקירות ההדשות ישעוד
לאחר את העיר הזאת עם המקום הנקרא עין אלשמיא בכפר הירדן לדרום בית שאן.
*** שם עמוד רצ"ד.

**** מהכתוב שם נראה כי בית עקד היו רק מקום מקלט או קבוץ להרועים
וכן הרגם אונקלוס בית כנישת דעיא, וכן הושבים כל המבארים.
***** שננה היא, כי אפק הנכחית לא היתה בעמק יזרעאל, רק בעבר הירדן
המזרחי בהבל אשר לקח ארם מכני ישראל, והראוי כי גם אחרי אשר ניגפו בני
ארם לפני בני ישראל מאה אלף הנלוו ביום אחד נסו הנשארים אפקה וגם המלך
בעצמו גם לעיר הזאת להחבא ולכן אי אפשר לקבוע את מקומה באחד מהרי
גלכוע, אולם שם העיר הזאת נשאר כמעט כמלואו ומאד אפשר לאהרו עם הכפר "פיקר"
אשר במזרח ים כנרת בדרך-הגבולה ההולכת להמשק.

תבואות פרק ג' הלוקת הארץ, יישכר הארץ רה

2 שעות וחצי הכפר "דותא" והוא דותן (*), וסמוך לו מראים הכור שהושלך לתוכו יוסף הצדיק(1).

מרוז (שופטים ה' כ"ג). לצפון מערבית בית שאן בערך שעה הכפר "מראס" והוא מרוז כלשון משובשת. עיין מרעשת בתחום עולי ככל (**).

בית השֶׁטָה (שופטים ז' כ"ב). ב' שעות צפונית מזרחית לכפר זירין הכפר "זיטטא" (***) .

שמות חלק יושכר הנזכרים בדברי חז"ל :

עין טוב (ר"ה דף כ"ה ע"א. וכפסקתא רבתי פרשה מ"א). בין הר תבור ובין בית שאן הכפר "אום אלטאיב" ושם "ואדי טובאעיני" היורד מהרי גלבע ("טובעיני" כמו עין טוב). ולפי דעתי נקרא ג'כ טבעון (במסכת מכשירין פ"ק מ"ג איש טבעון. מסכת מגילה רף כ"ד ע"ב). ובעת שישבו הסנהדרין בגליל (כבית שערים או בציפורי או בטבריא) נחשב הקביעות בעין טוב או לפי שאוירה צח או לפי שתכונתו על מקום גבוה ורואים שם למרחקים וכפרט מזרחה בעבר הירדן, ולכן שלח רי יהודה הנשיא את ר"ח לעין טוב כנזכר ר"ה דף כ"ה. ועיין ירושלמי תענית סוף פ"ב

(*) איננו כפר כ"א הורבות אחרות העומדות על גבעה קטנה הנקראת תל דותאן והוא לצפון סכסמ"א היא שטרן.

1) צנדרש רצה סוף פ' ויחי וכן צנדרש תנחומא צפוק ויראו אחי יוסף מה ראו חלל ראו צעת שחזרו ונקצרת אציהם ראו שהלך יוסף לצדק על אותו הצור שהשליכוהו אחיו צמוכו וצדק עליו כמו שחייב אדם לצדק על וקוס שנעשה לו נס צדק הוקוס שעשה לי נס צנוקוס הזה וכו' עכ"ל. חידוש צעיני ח"ך צל יוסף צנחזו הצור שהוא שהוא ללפון שכם אחר קצור אציו צחצרון. ואם קצלה נקצל. (** קן דעת בורקארד וראבינואן אך השם הערבי איננו דומה להשם העברי ורוב ההוקרים מננדים להשערה הזאת.

(***) המקום הזה הוא "מהחוספות שבסוף ספר פרי תבואה, אולם השם הערבי "זוטא" איננו מהאים כלל אל השם העברי ש ט ה ויותר נכונה דעת ראבינואן לאהרו עם המקום דנקרא שוטא הנמצא עד היום בכפר הירדן ונרשמה במפת הארץ.

רו תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, ישיבת הארץ

וכריש פ"ד. פסחים דף נ"ג ע"א אהיני דטוכני. הוא תמרי מחו
עיר עין טוב.

סרוניא (כירושלמי סוף בלאים, ה"ד) כנישתא עתיקא דסרוניני*
כבראשית רבה פרשה א' ראב"א סרוניא. בזהר פ' תרוע דף נ"א
ע"א האי מערתא דסגיר' סרוניא) עד היום בין טכריא ובין בית
שאן מעט צפון לגשר "מיגאמא" שהוא לדרום ים כנרת (עיין ירדן)
רחוק מהירדן בערך שעה א' הר ועליו עיר קטנה ושמה "סירין"
היא סרוניא הנזכר ואולי הוא בית שיריין הנזכר בירושלמי סנהדרין
פרק ד' מיתות [ה"ב].

נעורין (מסכת חולין דף ה' ע"א). למזרחית דרומית "זרעין"
כחצי שעה הכפר "נעורים" בקצה הרי גלבוע והוא נעורין הנזכר**.)
ומה שנזכר בדה"י א' ז' כ"ח אינה נעורין הנזכר בארץ הנליל כ"א
היא הנזכרת בערי נבול בני יוסף (עיין לעיל נערה).

כפרה (ירושלמי שקלים פ"ה [ה"ב] ר"י אזל לכפרה.
בירושלמי מגילה פ"א [ה"א] בכנשתא דכפרא). למזרחית דרומית
הר תבור כשתי שעות הכפר "קאפארא". ובכפ"פ***) כתב שהוא
הפרים ישגה ברואה.

נעים (מדרש רבה פרשת ויחי [פרשה צ"ח] הארץ כי נעמה
זו נעים). לדרום הר תבור נוטה מעט מערבה כישעה א' הכפר
"נאעין" הוא נעים.

תנעם (שם מנוחה כי טוב זו תנעם). לצפון בית שאן נוטה
מעט מערבה כשתי שעות הכפר "תנע" הוא תנעם.

פסלון (שם בקעת פסלון). בין ההר שקורין חרמון הקטן
(עיין עמק יזרעאל) ובין הרי הגלבוע עמק צר ובסוף העמק סמוך
לירדן עד היום הכפר "פאסאל" ולפי דעתי על שמו נקרא כל
העמק והבקעה הנזכרת בקעת פסלון.

(* בירושלמי דפוס וויניציא הנרסא דסרונין.)

(** בכפ"פ פרק י"א בתוצאתנו עמוד רצ"ג נאמר כי נעורין הנז' היא לדרום

הר תבור כמו שעה נוטה מעט למערב וקורין לה נעורה.

(*** פרק י"א בתוצאתנו עמוד רצ"ב.)

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ יששכר הארץ רז

כפר ברקאי (סוף מסכת כריתות. מסכת פסחים דף ג"ז ע"א). למערב "ג'נין" (עין גנים) כחצי שעה הכפר "בארקין" (כפ"פ*) ונודע עד היום (**).

כפר תמרתא (מסכת מגילה דף מ"ז ע"א ר"ש איש כפר תמרתא). למזרח עין דור (עיין מקומו) כחצי שעה הכפר "תאמרא". אולם (ירושלמי) [סנהדרין] בפרק כל ישראל [ה"ב]. ירושלמי שביעית פ"ז אולם רבתי. ספרי פ' בלק). עד היום בין סירין ובין האמלי (עיין לקמן) כפר "אולאמא" (עיין תחום עו"ב).

נבול (מסכת כתובות דף קי"ב ע"א. ירושלמי חלה פ"ג [ה"א] ר"י נבוליי). בדרך מבית שאן לשכריא מהלך שעה וחצי בצד השמאל בתוך הנחל עיר "נבול" וקוראים נבול תחתון ושאל מערב הנחל כשתי ישעות מלמעלה על שפתו עיר נבול העליון (כפ"פ***). ונודע כהיום בשם כפר נבול או יבול.

תכונת חלק יששכר :

מצד המזרח היה מגיע עד הירדן וסמוך לשפת ים כנרת הדרומי. לצד הצפון מגיע עד הר תבור ומשם הולך חוט הגבול מערבה דרך איפסאל וקארם עין אבין עד מחוז הר הכרמל. והנה כל עמק יזרעאל היה ליששכר ונקודה הדרומית [של] חלקו לפי דעתי היא רמת רמה רמתים צופים. וכבר כתבתי בחלק בני יוסף שיששכר מוסגר מבני מנשה משלשה רוחות. ואולי על זה מרמז יעקב אבינו בברכתו רובץ בין המשפתים (בראשית מ"ט י"ד). כתב היוסיפון תכונת יששכר מירדן עד הר כרמל עכ"ל.

נשלם ביאור חלק יששכר אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר.

1) חולי הוא הכפר בארקעאס שהזכיר היוסיפון בנספח מלחמות היהודים ג' 17 צעיר הגבול בין גליל ובין שומרון.

[*] פרק י"א בתוצאתנו עמוד רצ"ד.

** הכפר הזה רחוק כשעה לדרום מערב נינין (ראבינוזאהן).

2) הוא באצאלא שהזכיר יוסיפון ע"ו י"א עיר בגליל שבה הוולקס,

***) פרק י"א בתוצאתנו עמוד רנ"א.

רח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, זבולון הארץ

זבולון

יהושע י"ט" ויעל הגורל השלישי לבני זבולון
למשפחותם ויהי גבול נחלתם עד שריד ועלה גבולם
וגוי וידאלה ובית לחם ערים שנים עשר וחצריהן .

אף שזכר חוט גבול חלק זבולון לא נדע להגבילו עד
שנחקור על כל שמות הערים שבחלק זה ועל תכונתם כי מעמים
הם שנודעים לנו. והרבה ובפרט ערי הגבול ממש לא נודעים
וכבר אבד זכרם. לכן אזכיר מה שנודע לי אולי נזכה אחר כן
לדעת להגבילו.

יְקִנְעָם. כבר כתבתי בביאור ל"א מלכים שאולי היא עיר
"קאמון" לצפון מגדו כשתי שעות וחצי ותכונתה במחוז (ברגלי)
הר הכרמל ובשפת נחל קישון. וזה ופגע בנחל אשר על פני יקנעם.
כסלת תבור ודברת כבר כתבתים בחלק יששכר .
יפיע. למערב צפונית "איקסאל" (כסלת) בערך שעה א'
הכפר "יאפא" הוא יפיע.

גת חפר. עיין מה שכתבתי בל"א מלכים מלך חפר.
רמון. לצפונית מזרחית צפורי בערך ג' רביעית שעה הכפר
"רימון". ולפי דעתי היא עיר דְמָנָה עיר לוייה (יהושע כ"א ל"ה).
וראיה לדבר. שבדה"י א' ו' ס"ב נקראה רמונו. ומוכח רמונו היא
דמנה היא רמון המתואר. ולמערב רימון בערך שעה א' חרבות
רומי והם לצפון צפורי מכוון *.

ומצאתי כתוב בשם מהר"ם אלשיך על פסוק ראשך עליך
ככרמל וז"ל בעינינו ראינו עד היום קרוב לצפורי עיר ישימה
רומי ושם היה יושב אנטונינוס ויסב שמה רומי כשם מלכותו
וכו' עכ"ל. ואולי מתחילה שמה רימון והוא היסב שמה רומי (עיין
ארכיליו בחלק בני יוסף).

ירושלמי מגילה פ"א [ה"א] קמת ונהלל וגו' .

* העיר רמון מתאחדת עם הכפר רומאנה אשר בקצה העמק סאהעל אל-
בוטוף לצפון צפורי ונצרתו ויובל היות כי גם המחבר כוון להכפר כוון שלא דקדק בשמו.

רי תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, וזולתן הארץ

על סימוניא). לדרום (נוטה מעט מזרחה) "שפעמר" (שפרעם) בערך 3 שעות הכפר "סאמוני" *).

ידאלה היא חיריי. מערבית דרומית "סאמוני" כשתי שעות וחצי הכפר "קיללאת אלחיריי" **).

בית לחם. למערב כפר "נאצארא" (הידוע לנצרים) בערך 3 שעות ולדרום שפעמר הנ"ל ג"כ בערך 3 שעות הכפר בית לחם ***).

שמות הנזכרים במקום אחר :

קטרון (שופשים א' ל'). במסכת מגילה דף ו' ע"א קטרון זו צפורי והוא למערב זכריא נוטה מעט דרומית בערך 5 שעות וחצי באיכה רבתי בפסוק בלע ה' ולא ח"י מיל כמטבריא לצפורי) והוא על ראש הר גבוה (כמו שאמרו במסכת שבת [ק"ה ב'] יהי חלקי עם מפקי שבת בצפורי) ובל"ע נקרא "צאמוריא" ובזמן היונים נקרא דיצעפאלים וכעת כפר גדול (כ"ר פ' פיג שמעון איש קטרון ¹).

מדון (יהושע י"ב י"ט). עיין מה שכתבתי בליא מלכים. בעת נקרא "פאפר מאנדא" ****).

* כפר קטן בשם סאמוניא נמצא 5 פרסאות אנגליות למערב נצרת והוא יותר טהאים להעיר סימוניא המבוקשתו כי מקומו איננו רחוק כ"כ מכפר קאטא שהוא קטת לדעת המהברי. ולהגם הלך המהבר לבקשה בדרך רחוקה.

** בהערה הקודמת העירונו כי המהבר הלך בדרך רחוקה לבקש את הכפר סימוניא. וגם את העיר חיריי היא ידאלה נוכל לאחד יותר עם אלהוא-ארא בדרום בית לחם של זולתן הנז' בסמוך.

*** הוא כפר קטן רחוק 7 פרסאות אנגליות לצפון מערב נצרת.

1) צונכת תענית דף כ"ד ע"ב נזכר צונכת דרצא אהא ונטרע עד דספוך ונרצזי לזפורי לדגלת עב"ל, ע"ס ו"ל"ל נרצזי דנחוזא ***).
ובן נולדתי צפריים ישנים. וידוע סרצא ישב צעיר מחוזא, ודגלת הוא הסדקל סנוך לחרץ צבל.

**** בן גם נרבת העין יעקב זכור תקניהו בגלויני השנים החדשים.

**** עיין למעלה עמוד ק"ו ובהערותיו.

תבואות פדקני חלוקת הארץ, זבולון הארץ ריא

למערבית צפינית רומי בערך שעה, ושם קבורת עקביא בן מהללאל
זר' ישישברור' שמעון בן גמליאל וכולם תחת הכפר. (כ"ר פ' נ"ב
וע"ד. ויקרא רבה פ' א' ר' ישישבר דכפר מנדא. תוספתא יבמות
פ"י מנדון ¹).

שמות הנזכרים בדברי חכ"ל :

זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אגיות וירכתו
על צידון (בראשית מ"ט י"ג). לפי הפשט נאמרה כל נכואה
זאת על תחומו וחבל ארצו אשר ינחל בארץ. ונראה לי שלכך
אמר לחוף ימים בריבוי שהכונה על ים הגדול וים כנרת יזבולון
מגיע לכ' ימים אלה. ומצאתי ראיזה לדברי בדברי חכ"ל ² :
מסכת מגילה דף ו' ע"א אמר זבולון לפני הקב"ה כו'
זלי נתת ימים ונהרות אמר לו כולן צריכין לך ע"י חלון שנאמר
דשפוני טמוני חול תני ר"י ישפוני זה חלון, טמוני זו מרית, חול זו
זכוית לכנה. וכמסכת שבת דף כ"ו ע"א צידי חלון מסולמא
דצור עד חיפה. וכן הביא הילקוט פ' וזאת הברכה בפסוק כי
ישפע ימים ינקו וה"ל אמר ר' יוסי פעם א' הייתי מהלך בדרך
מכזיב לצור ומצאתי זקן א' ושאלתיו בשלום א"ל פרנסתך כמה
א"ל מחלון זכו' ע"ש. הנה ידענו בזה שהגיע זבולון לחוף ים
הגדול. וכזהר פ' תרומה ד' קט"ט ע"ב מצאתי שתכלת (הוא חלון)

¹ צמנות רבה פ"ג הגרסא "שני מוק" הוא פ"ט ופיין לקון צמס

ויכון בחלק נשחלי.

² וזה לשון הזוהר פ' צמלה צפסוק ויסר חס חופן מרכבתיו (דף
מ"ח ע"ב) כתיב זבולון לחוף ימים ישכון, והא ינא חד הוא צעדציה?
חלל מאי לחוף ימים ישכון ודאי חוקמיה חזריא צרוא עלאה וירכתו
על לידון כד"ל יולאי ירך יעקב וזבולון סוקא דימיכא דגופא הוא ויס
כנרת הוא צעדציה ומחבא חסתכא חלון לתכלתא עכ"ל. ולפי דברי
ש"ס הצבלי אשר הזכיר בסמוך מוכח (שגס) ציס הגדול כולל החלון
(וכן הוא המליחות) ומוכח שגס ים הגדול צחלקו של זבולון והא הוא
שנאמר לחוף ימים.

ריב תבואות פרק ג' הלוקת הארץ וכולון הארץ

בא גם מים כנרת שהוא בחלקו של זבולון. וכן כזוהר פ' בהעלותך דף ק"ז ע"א מפורש שם כנרת היה לזבולון. אכן יש לדקדק שאמרינן במסכת מגילה הנז"ל רקת זו טבריא, ועינינו רואות שטבריא על חוף ים כנרת ורקת נזכר בערי נפתלי, ומוכח שלא היה לזבולון כל חוף ים כנרת כ"א חלק ממנו וגם לנפתלי היה (ועיין בסמוך).

כמדרש רבה פ' ויהי [פ' צ"ח] וירכתו על צידון, ר' אלעזר אומר זכור דגלילה ר"י אומר בגדל ריו עכ"ל. בין צידון ובין ראס צארפאנד" (צרפת) על שפת הים נמצא כפר א' הנקרא בל"ע "בורג" אלריו" (בורג בל"ע מגדל). וא"כ אין ספק שעל כפר זה בין המדרש, וא"כ צ"ל ר"י אומר בגדל ריו. ולצפון מזרחית צור בערך ב' שעות נמצא כפר הנקרא בל"ע זיפדיא והוא לפי דעתי זכור דגלילה. וכזה ידענו שזבולון הגיע עד מחוז צור וצרפת.

ומצאתי בילקוט פרשה ויהי בפסוק זבולון לחוף ימים וז"ל מה ראה יעקב אבינו שכרך זבולון אחר יהודה והלא יששכר גדול ממנו אלא צפה אבינו יעקב וראה שעתידה ירושלים להחריב ועתידה סנהדרין שתעקר ממקומה משבטו של יהודה ולקבוע בחלקו של זבולון לפי שבתחילה גלתה סנהדרין וישבה לה ביבנה ומיבנה לאושא ומאושא לשפרעם ומשפרעם לבית שערים ומבית שערים לצפורי ומצפורי לטבריא עכ"ל. מזה מוכח שאושא ושפרעם ובית שערים וצפורי (וטבריא) בחלקו של זבולון הם.

אושא (חוספתא מקואות פ"ו מעשה כמקוה שבין אושא לשפרעם). למערב "פראת" נוסח מעט צפונה כשתי שעות וחצי הכפר אוסא.

שפרעם. למזרח חיפא כשלשה שעות ולמערב כפר מאנדא כשתי שעות הכפר הנקרא בל"ע "שפעמר" (שפרעם בהילוף האותיות), וכינוי ובין "אוסא" מראים קבר ר' יהודה בן כבא כנוזר במסכת ע"ז ד"ח ע"ב ע"ש. בישפרעם מבני עמינו כשלשה מנינים ולהם בה"כ*).

(* בלוח ארץ ישראל שנה ה' לשנת תר"ם עמוד 184 בארנו זמן יסוד של ישוב היהודים האחרון בשפרעם ובעת יש בה רק 45 נפשות.)

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, וכולון הארץ ריג

בית שערים. נקרא כעת "תוראן" והכונה תערא, תרגום שער תערא, והוא מזרחית צפורי נוטה מעט צפונית כשתי שעות. ואולי הוא אבי תורן במסכת שבת ק"ך ע"ב. ובכפ"פ* קורא לבית שערים אישערה**).

צפורי זכרתי כבר. טבריא אזכיר לקמן במקומו אי"ה. קצרה הישנה של צפורי¹, יערכין פ"ט מ"ו. והיא בתוך ע' אמה ושירים לבית מעון (עיין מקומו) כנזכר בירושלמי עירובין פ"ה ה"א. וכהיום כבר נחרבה העיר, אכן נודע תכונתה ע"י ציון (מערת) ר' עקיבא שנקבר במערת קצרה כנזכר במדרש משלי בפסוק מבחה טבחה שהולכיכוהו לאנטיפטרס של קצרים צ"ל קצרה (עיין מה שכתבתי לעיל בשם גבחיף) והיא בהר למערב טבריא בערך שליש שעה. מדרש שמואל פ' כ"ו ר' יצחק בר קצרתה אולי היה מקצרה.

[* פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש"ב.]

** השם בית שערים נודע עוד בפי האמיראים שהיו אחרי החרבן בעת אשר השפה הארמית כבר הדלה מהיות השפה המדוברת בא"י ולכן אי אפשר לאמר שאח"כ החליפו את השם בית שערים להשם הארמי תוראן (כמו שאמרנו למעלה עמוד קכ"ב אצל יערים). ולכן אין להשערת המחבר כל יסוד, והאיהוד של הרב בעל כפרים נכון מאד, ואתו נוכל למצא בהמקום הנקרא כעת אַשְׁשַׁאֲרָא למזרח צפורי ונרשמת במפת הארץ של יואן די וועלדע.

(1) ופירש קלרה הוא קטרה גטרה והוא צלשון רווני נחנה ומערכה ללון סס חנשי הנולחמה (ואולי caserne וצלשון זה) ואכל לפורי צנו הרוויים צנין ונצלר והושיצו סס חילותיהם, וכנראה היא הסדשה, והיסנה היא וזמן יהושע צן נון כנזכר צונסכת ערכין ס"ל קלרה היסנה מוקפת חומה וזמן יהצ"ל. ורמיה לדצר שקלרה היא גטרה שצונסכת שצת דך קכ"ח א' צונעשה שגפל דליקה צשיחין וצאו חנשי גטרה של ליפורי לכצות פירש רס"י גטרה שילטון וצירושלמי סס צונסכת שצת וכן צירושלמי ונסכת נדרים פ"ה [ה"ט] וכן צירושלמי סוף נככת יומא [ה"ה] הוצא ונעשה זה ואמר וירדו צני קלרה של ליפורין וכו'. הנה מוכח שקלרה היתה מושב גטרה של רוויים לכן נקראת קלרה וגטרה.

ריד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, זבולון הארץ

שיחין (שנת דף קכ"א ע"א). מוכח שסמוך לציפורי היה והיא היתה עיר גדולה והישובה כמו שזכר באיכה רבתי בפסוק בלע ה': שיחין כבול ומנדלא. גם נמצא כפר שיחין שבת ק"ן ע"ב. גם כפר שיחי ביממות פרק האשה שהלך בעלה. ולפי דעתי הכל אי. בשעת החרבן נחרב שיחין ונעשה כפר. (עיין שכה בנציבי שלמה מ"א ד' י"א). ביוסיפון קדמוניות י"ג י"ב ד' וכן במלחמת היהודים א' ד' ב' נזכר שיחים עיר סמוך לציפורי. ולפי דעתי היא שיחין, שיחי, שכה.

גופתא. גם נקראת גובבתא כמדריש קהלת בפסוק כל אשר תמצא ירך, במעשה מות רכיניו הקדוש. וכן בירושלמי מגילה ר' יונתן ספרא גופתא. גם ירושלמי שקלים פ"ז [היה]. במסכת עירובין דף ס"ד ע"ב ר"י מגופתי היה ג' מיל מציפורי כנזכר במדריש קהלת הנ"ל. ולפי דעתי זו כונת המדריש רבה פי ריחי [פי צ"ח] יונה משל זבולון הוה הה"ד ויעל הגורל השלישי וגומר אילין גובבתא דציפורי עכ"ל. וכל המפרשים דחקו בפרושם, ולי נראה שכונתו על עיר גופתא גובבתא הנזכרת שבתחום צפורי. יודפת הישנה (ערכין שם). עיר בגליל שלחם בה יוסיפון עם מהנה פעספיאן. ומצאתי בדבריו שתכונתה סמוך לעיר יאפא (יפיע). ולפי דעתי הוא הכפר הנקרא עד היום דפאתא (ויש קוראין ג'פאתא) לדרום יפיע הנזכר בערך שעה אי. ולפי זה טעות הוא מה שאומרים בני הגליל שמבצר יודפת (קוראין ברי והוא טעות השני) בעיר צפת הוא. כי תכונת יודפת סמוך ליאפא כמו שמספר יוסיפון לרומיים. ומצאתי בדבריו במקום אחר בחלק מלחמת יהודים 2. 20. 6 שקורא המבצר של צפת יאפא לא יודפת, וזכחים ק"י ע"ב ר' מנחם יודפאה. שהיה מעיר יודפת הנזיז).

1) לדעתי הוא הנזכר בתוספתא ג' סוף פ"ג כ"י אומר מנעקת יענה (העונות ידפת), כי כחוק ע"ן הדעת לומר שכונתו יענה (במדבר ל"ג ל"ג) צמחז עליון גצר על שפת ים סוף, הנודע עד היום ואלי עאזא שהוא כחוק הכזה ע"א", ובאמת צבצלי ג' דף כ"י ע"א הנכסא כן מנעקת יודפת (פרי סבואה דף ע"ח ע"ח)

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ וזבולון הארץ רטו

מעון (זכחים דף קי"ח ע"ב, ב"ר פרשי הו יוסי מעונאה. בתוספתא דשביעית פ"ז מעון בגליל התחתון). למעריב טבריא כרביעית שעה חרבות מעון. ובזמן כפופ היתה על תילה, וכתב*) מעון זה הוא אותו של דוד שנאמר עליו מדבר מעון וערכה וגומה, שגה כרואה כי דוד ישב אז במדבר יהודה, ואילו גודע למחבר מעון וכרמל וגוי שהם עד היום לדרום חבון לא היה פותב שמעון אצל טבריא הוא מעון של דוד. ולא יעלה על הדעת לומר שדוד המלך ברח לגליל דרך מחוז גבע וגבעה מקום ישיבת שאול ואנשיו¹. וכעת "קאללאת אבין מעאן" למערב "מגידל" כחצי שעה².

* פרק י"א בתוצאתו עמוד רס"ז.

- 1) צוקסון מעשה חיו דף ע"ג צעטה מיינטי (כ"ל צית מעון) די שעלדיען מעטריא עכ"ל (והוא מרחק 12 דקים).
- 2) צונסקת זכחים הנזכר תכל רואה שאמרו כל שהוא רואה ואין דבר מפסיק בינו לבינו. ח"ל ר"ש צן אליקום לר"א אספרא לך כגון צי כנסתא דמעון. פירש רש"י. מעס היו רואין את שילה ולא היה דבר מפסיק עכ"ל. כל מי שיודע מליחות וקוונות אלה יראה ויצין שאי אפשר לראות צמעון שילה שהוא רחוק מוננו יותר מהלך יום וחצי, וכל הרי טכס (וצפרטו הר פרטצא, עיין וקונו) מפסיקין לראות לדרום טכס וכ"ש שילה שהוא לדרום טכס כארצב שעות. אלא כראה לי שפרטו כגון צי כנסתא דמעון חולי טהס ישצו אז צעצרי או סמוך לו והראה לו צי כנסתא דמעון שהוא למערב טבריא צשפולי ההר ר"ל צאונלע גוצה ההר כי טבריא צרגלי ההר וכפר שוצתי (עיין צסמוך) צראש ההרים ומעון ציניהס צאונלע ההר ולא שהכל הר א' כי קלת מישור צין הר מעון והר שוצתי. וכבר כתצתי שצדרך מכפר קאנא לטבריא יורדים צצרך טעה ח' מטה מטה עד ים כנרת ולא היה צחוט ראות עיניהס מוטצרי' עד כנסתא דמעון טוס דבר ר"ל כפרים ומקוונות אחרים מפסיק. אצל לא טצכנסתא דמעון רואים שילה ולא היה דבר מפסיק, כי ח"א לראות טס שילה, וצאונת דבר מפסיק צין מעון וציל שילה. (עיין צירושלנוי מגילה פ"א כגון הדא צי מעון. ומובח דלא פפי רש"י).

רשז תבואות כרך ג' הלוקת הארץ וזולון הארץ

כפר שובתי (ב"ר פ' פ"ה דסלקי' ליה מן טברי ונחתין לה מן כפר שובתי). עד היום למערב טבריה בערך בי שעות בראש החרים כפר הנקרא בל"ע "כאפר סאפת" והוא כפר שובתי הנזכר. עין תאנה*). קהלת רכה ג' בי מעשה באחד מגדולי צפורי שבאתה לו מילה ועלו אנשי עין תאנה לכבדו ע"כ. עד היום בדרך מטבריא לצפורי לצפון מזרחית קאללאת אָבן מאַעאן הנז' נמצא מעין גדול הנקרא "עין תין" (עין תאנה) ומוכח ששם היתה תכונת עיר עין תאנה הנזכרת.

רביתא (חולין דף ס' ע"א גידא דרביתא). לפי דעתי הוא ואדי (נחל) ראבותיא" היוצא ממחוז "פראדי" ובית ענן (עין מקומם) ונופל לצפון "מגידל" (מנדל) בים כנרת. ורחוק מקצה הים צפונית מערבית בערך שעה א' הכפר "ראבותיא".

סנברא(1) (ירושלמי מגילה פ"א ה"א) רבה ויחי פרשה צ"ח). הוא סנאברי שהזכיר יוסיפין בספרו מלחמות היהודים 2,8,4 וכתב שהוא 30 ישמאדי שעה וחצי לדרום טבריא ושם מתחיל עמק הירדן עב"ל וכעת לא נודע. וכפי הנראה הוא לצפון הכפר "אלקיראק" שתכונתו סמוך לשפת הים והירדן.

עמום (קהלת רבתי דף ק"ז ע"ב ה' תלמידים היו לריב"ז). מצאתי ביוסיפון שעמום בגליל על מעינות טבריא ר"ל חמי טבריא. ובלתי ספק סמוך למקום שנמצא כעת המרחץ (עין מקומו ועיין חמת).

קרותי והטולים וערוך גרם הטלים (מנחות דף פ"ו ע"ב משם היו מכיאין את היין **) (קרותיה היא קריתים עיין מקומו). לדרום ים כנרת סמוך לירדן מול הר תבור עד היום הכפר "אלחאטלי" והוא לפי דעתי הטלים או הטולים והוא במחוז מבורך ופיריה בכבר הירדן.

[*] הוספה מפרי תבואה דף מ"ט ע"ב.

1) ירושלמי שביעה פ"ע [ה"ז] כי לוי לנצריא ונזאלים עד היום עם חרבות שקוראים הערבים הירצחה סינאצארני.

[**] לפנינו הגרסא "קדוחים ועטילין".

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, זבולון הארץ ריו

עיר לבן בהר (שם *). מצאתי בספריהם שעיר נצרה בגליל נקראת כימי קדם עיר לבן, לפי שבמחוז ההוא כל אפר הארץ ואכנים לבנים והיא בהר. ולפי דעתי היא בית לבן בהר. בית רימה(שם), אולי הוא "ראמע" למורה "אוסא" כחצי שעה. גרסיס (עירונין בפי עושין פסין ר"י הגרסי תלמיד ר"ע). עיר בגליל בן כתב יוסיפון מלחמת היהודים 12, 6, וכמקום אחר בחלק הנקרא ווישא דף 10²⁹ הגרסא גרסימי (ודאי מעות המעתיק וצ"ל גרסיסי) עיר בגליל 20 רים (שעה א') מצפורי עכ"ל, לא נודע. ספסופא (ירושלמי תרומות פ"ח ה"י). לדרום "שפעמר" כשלושה שעות הכפר "אסיפא" אולי הוא ספסופא. ויותר ג"ל שהיא כפר "סאפסאף" בין צפת ובין מירון.

תכונת חלק זבולון.

מאחר שלא זכינו לדעת עדי קצוות חלק זבולון ע"פ המציאות, כי לא נודע לנו שריד (**מרעלה ***) (רבשת ****) עתה קצין חנתן (****) ג' יפתחאל : וככל חקירתי ודרישתי הן במציאות והן בספרי הראשונים והאחרונים לא נמצא זכרון שמות אלה. וא"כ קשה לנו הרבה לדעת ולפרש תכונת שבט זה יותר מכל השבטים. וכפרט שנמצא סתירות בדברי חכז"ל על התפשטות חלק זבולון. כי לעיל כחבתי בשם מסכת מגילה ובשם הזוהר שים כנרת היה לזבולון, וכבבא קמא ד' פ"א ע"ב ת"ר ימה של מבריא בחלקו של נפתלי היתה ולא עוד אלא שנטל מלא הכל חרס בדרומה לקיים מה שנאמר ים ודרום ירשה עכ"ל. ונראה לי כל מחוז על

* צ"ל "בית לבן בהר" כמו שמוכח מסוף המאמר ובהנרסא בשם שלפנינו.
** בתרנום השבעים כתוב שְׁדָאֻק ובהספרי אשדוד, ולפי החקירות החדשות אפשר שהוא "חל שאדוד" הנמצא בקצה הצפוני של עמק יזרעאל רהוק 4 פרסאות אנגליות ורצי מכסלות תבור.
*** אולי אפשר לאהרו עם הכפר מאלול למערב נצרת.
**** נגלתה ע"י החקירות החדשות והיא מתאחדת עם ההורבה "כפר דאבישא" לדרום כפר תרשא.

***** החקירות החדשות יאחדו עם כפר אנאן אשר לזבולון.

ריח תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, זבולון הארץ

יד ים כנרת היה לזבולון, אכן נמצא שם כמה מקומות שהיה לנפתלי (וכן אמרינן במסכת בתרא דף קכ"ב ע"א נפתלי תחום גניסור), כי רקת (היא טבריא), בצעננים, אדמי, הנגב, יבנאל, חקקה, הצידה, בית שמש, כל אלה היו לנפתלי והם סמוכים לים כנרת. והנה ים כנרת היה לזבולון ועריו לנפתלי. וחוט גבול המזרחי חלק זבולון היה מחוז ושפת ים כנרת, ומקצה הדרומי ים הנזכר הלך חוט הגבול מערבה להר תבור כי עיר תבור היתה ליששכר ומוכח ששם עבר חוט הגבול והלך דרך דברת (כי דברת נחשב ליששכר ומוכח הזבולון ומוכח שתכונתו על הגבול ממש), ומדברת פונה מעט צפונה לצפון שיאון שהוא בין דברת ובין יסיע ושיאון הוא ליששכר ומשם הולך ומגיע דרך הרי הכרמל הפונים מזרחית דרומית במחוז נחל קישון, וזה ופגע אל הנחל אשר על פני יקנעם והיה מגיע עד מחוז עכו (וכן אמרינן במסכת בתרא קכ"ב ע"א זבולון תחום עכו). ולצד צפונית מזרחית היה מגיע עד כפר נחום (תנחום) עיין מקומו. כי מצאתי בספריהם שכפר תנחום היה על הגבול בין זבולון ובין נפתלי. ומשם פונה מערבה לצפון קמרון היא ציפורי ומשם היה לו בליטה ארוכה וקצרה כמו ירך וזה וירכתו עד צידון (וכן מצאתי בפירושי הגאון מהור"א מווילנא) דרך צפונה סמוך לשפת הים ושם מגדל רוי וזיכרא וצידון. ולקמן אי"ה אדבר עוד בדרך כללי על תכונת חלק השבטים אלה.

כתב היוסיפון תכונת זבולון מים כנרת עד ים הגדול אצל

הר הכרמל עכ"ל.

נשלם ביאור חלק זבולון

בג' בארץ וארח נטה ללון.

נפתלי.

יהושע י"ט ל"ג ויהי גבולם מחלף מאלון בצעננים וגו' וערי מבצר הצדים צר וחמת וגו' ובית ענת ובית שמש. וזה לשון הירושלמי מגילה פ"א[ה"א] שזכרתי לעיל בערי זבולון. בצעננים אנני דקדש. וכן תרגם יב"ע (שופטים ד' י"א)

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי הארץ ריט

עד אלון בצעננים אשר את קדש עד מישר אנניא דעם קדש, והכונה בצעי המים (עיין רש"י ורד"ק שם), והוא המישור אשר במחוז עיר "קאדעם" (עיין קדש) שהוא סמוך לשפת מערבי מי מרום (ים סמכי). וכבר כתבתי לעיל כימי הארץ שכל ים סמכי כימות החמה בצעים בצעים. והנה מוכח שתכונת אלון בצעננים על שפת ים סמכי אצל קדש בהר נפתלי.

אָדְמִי הוא דמין. עד היום כפר "דאמי" מערכת דרומית טבריא שעה וחצי ולמזרח "כאפר שובתי" (*).

הַנְּקָב היא ציידתא. עד היום נמצאות "חירבית אלאצדהי" לצפון "חאטלי" בערך שעה א' (**).

יְבֵנְאֵל היא כפר ימא. כעת לא נודע ***. ובלתי ספק תכונתו סמוך לים כנרת בשפתו הדרומית (1).

אֲזִנּוֹת תבור לא נודע. וכפי הנראה תכונתו סמוך להר תבור בצד המזרח.

חֶקְקָה. הוא הכפר הנקרא כעת "יאקוק" והוא מזרחית צפנית הר תבור בערך 4 שעות ושם מראים קבר חבקוק הנביא. יהודה הירדן אאריך לקמן בסמוך.

כירושלמי מגילה [פ"א ה"א] הנזכר לעיל.

הַצְּדִים הוא כפר ח'טייא. למערב טבריא (נוטה מעט צפונה) בערך כ"י שעות הכפר "ח'טיין" וסמוך לו ראש הר גבוה הנקרא בל"ע "קורן ח'טיין" (עיין לעיל פרק כ"י. ב"ר פרשה ס"ה כפר ח'טייא. ובמסכת חגיגה דף ה' ע"ב ר' יעקב איש כפר ח'טייא).

(*) יותר נכונה השערת החקירות החדשות לאהר את העיר הזאת עם חירבת אדמא ההוקה 6 פרסאות אנגליות לדרום מערב ים כנרת.

(**) סמוך למערב ים כנרת יש חירבה הנקראת "חירבת פיאדעי" המהאמת לביאור הירושלמי ואולי עליה בין המהבר רק ששינה את שמה מעט.

(***) הורבת יעמא נודעת עד היום והיא הוקה 7 פרסאות אנגליות לדרום טבריא. (1) אכן מלחתי ציוספון מלחמת היהודים די לו וז"ל ; ים סמכי שהוא ל' טעמי רחבו וסי' ארכו וגזלו עד יצנה עכ"ל. וזהו שקראו הירושלמי כפר ימא שהוא על שפת ים סמכי.

רכ תבואות פרק ג' הלוקת הארץ, נפתלי הארץ

צָר דַּסְמִיכִי לָהּ. כַּעַת לֹא נֹדַע וְעַכְפּ מֹכַח שֶׁסְמוּךְ לַחֲשִׁין

תְּכֹנְתוּ.

חַמַּת. אִמְרִינָן בְּמַסְכַּת מְגִלָּה דָף ו' ע"א חַמַּת זֶו חַמַּתָּן.
וְשֵׁם דָּף כִּי ע"ב מַחְמַתָּן לְטַבְרִיא מִלֵּי, וְהוּא לְפִי דַעְתִּי בְּמִקּוּם שֵׁישׁ
כַּעַת בְּנִין הַמְרַחֵץ הַמִּי טַבְרִיא (עֵינָן מְקוּמוֹ), וְאַף שֶׁהוּא רַחוּק יוֹתֵר
מִמִּיל מְטַבְרִיא, אֲכַן יָדוּעַ תִּדְעֵי כִי עֵיר טַבְרִיא תְּכֹנְתָהּ כַּעַת יוֹתֵר
צְפוּנָה מִמִּקּוּם אֲשֶׁר הִיָּתָה בִּמְיָ קֶדֶם בְּזִמְנֵי חַכְמֵי הַתְּלַמּוּד. גַּם חַמַּתָּן
הַנּוֹכַח נִרְאָה לִי שֶׁהוּא עַמּוּזִים שֶׁהֹזְכִיר יוֹסִיפּוֹן (עֵינָן לְעִילָא).
וְלְפִי דַעְתִּי חַמַּת הִיא חַמַּת דְּאֹר (ר"ל חַמַּת שֶׁל אֹר וְהוּא
חַמִּי טַבְרִיא) אוֹ חַמּוֹן מַעְרֵי הַלְוִיִּים בַּחֲלָק נִפְתְּלִי. גַּם נֹזְכֵר שֵׁם
בְּמַסְכַּת מְגִלָּה חַמַּת זֶו גִּדְרָה וְהוּא בַּעֲבַר הַיַּרְדֵּן כְּמוֹ שֶׁאֲכַתּוּב לְקַמָּן
וְכָל כֹּוֹנְתָם לְפָרֶשׁ וּלְדְרוּשׁ חַמַּת מְלִשׁוֹן חַס ר"ל מַעֲיִנוֹת חַמִּים.
וְיָדוּעַ שֶׁגַּם בְּגִדְרָה הֵיוּ מַעֲיִנוֹת חַמִּים. וְלִכְּן דְּרִישׁוּ שְׁעֵיר חַמַּת הִיא גִּדְרָה
אֲכַן הוּא בְּדֶרֶךְ דְּרוּשׁ כִּי לֹא עֲבַר גְּבוּל נִפְתְּלִי אֶת הַיַּרְדֵּן.

רַקַּת (שֵׁם בְּמַסְכַּת מְגִלָּה) רַקַּת זֶו טַבְרִיָּה (עֵינָן מְקוּמוֹ).
בְּנֶקֶדַת (שֵׁם) זֶו גְּנוֹסֵר. בְּזִמְנֵי הַכּוֹפֵה הִיָּתָה עַל תִּילָה. וְכַעַת
לְצַפּוֹן טַבְרִיא בַּעֲדָךְ שַׁעֲהָ אִי חֲרֻכּוֹת "גְּאֹנְסוֹר" (1).

אֲדַמָּה. לְפִי דַעְתִּי הוּא הַכֹּפֵר יִדְאָמָא" לְמַעַרְב צַפַּת כְּשֵׁתִי
שַׁעוֹת* נֹמָה מַעַמ צְפוּנָה. עַרְלָה פ"ב [מ"ה] דּוּסְתָאֵי אִישׁ כֹּפֵר
דְּמָא (**). מְנַחֲת דָּף צ"ט ע"ב שֶׁאֵל בֶּן דְּמָא.

חַצוֹר. לְמִזְרַח עֵיר דָּן (עֵינָן מְקוּמוֹ) וְלְמַעַרְב עֵיר מְגִדְלָה
הַכֹּפֵר יִצְוֹר" הוּא חַצוֹר, עֵינָן בְּל"א מְלָכִים (***) .

קֶדֶשׁ. לְמַעַרְבִית צְפוּנִית יֵם סְמִיכִי בַּעֲרָךְ שְׁתֵּי שַׁעוֹת הַכֹּפֵר

(1) עֵינָן יוֹסִיפּוֹן מְלַחְמָה הַיְסוּדִים גִּי ל"ה שֶׁהֶאֱרִיךְ לְסַפֵּר בְּשֵׁם צִקְעָה
גְּנוֹסֵר, וְכַתֵּב שֶׁאֲרָכּוֹ לִי וְכַתְּבוּ כִי שֶׁאֲדִי עַכ"ל. מַעֲשֵׂה וְכוּ' מִגְּבוּסֵר לְחַמְמָן
(מִסְפָּח עֶסְכּוֹת מְרַק ו')

(*) יוֹתֵר בְּכֹוֹנָה הַחֲלָטָה הַהִקְיָרוֹת הַהֲרִישׁוֹת לְאַחַד אֶת הָעֵיר הַזֹּאת עִם הַחֲוָרְבָה
עַד דְּאִמְיָא הַרְחִיקָה 5 פְּרָסָאוֹת לְמַעַרְב טַבְרִיא.

(**) בְּכָל הַדְּפוּסִים הַגְּרָמָא יִתְמָה (אוֹ יִתְמָא כְּנִירְפָת הַאֲנֹדָה וְשֵׁם בְּת"י מִינְכַעֲנָן). יִתְמַחְבֵּר
מִפֶּךָ כְּנִירָאָה עַל גְּרַסַּת הַכּוֹפֵה"פ (פ"א בְּתוֹצְאָתָנוּ עֲמוּד רַפ"ד) הַמְּבֹאֵת גַּם בְּסֵדֶר הַדְּרוֹרוֹת.

(***) הַהִקְיָרוֹת הַהֲרִישׁוֹת יָאֵבוּ לְמַצוֹא אֶת מְקִימָה בְּנִיבַל הַאֲדִירָא בְּנִלְיָל הָעִלְיָו
בְּקִרְבַּת קֶדֶשׁ.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי הארץ רכא

קאדס"ו הוא בהר ושם קבורת דבורה וברק ואבינועם ויעל וחבר ומדרש ליהושע בן נון.

עין חצור. לדרום "אצור" הנזכר בערך שעה א' הכפר "עין אצור" הוא עין חצור (*).

מנדל אל חרם. למזרח עכו בערך ג' שעות וחצי הכפר "מנדל אלחרום" והוא לפי דעתי בלשון משובשת מנדל אל חרם שתכונתם במחוז ההוא (**).

בית ענת. מצאתי בדברי אייזעכיוס למזרח צפורי 15 מיל (6 שעה) עיר פאתאנעא עב"ל, והכונה בית ענת (תיבה א'), וכעת לא נודע, ואולי הוא ט"ס וצ"ל לצפון צפורי, כי למעד"ר אושא בערך שעה וחצי עד היום הכפר "אלבאינע". ולפי דעתי הוא במקום בית ענע ר"ל בית ענת והוא כמרחק 5 שעות מצפורי (***) . (ירושלמי סוף ערלה כאינה כו' עיירות המובלעים כא"י, ובתוספתא כלאים פ"א הגרסא בית ענה ומוכח שאחת היא) .

בית שמש. לדרום צפורי בערך שעה א' בזמן כפ"פ (****) הכפר "סומסי", ולפי דעתי הוא בית שמש לנפתלי (אף שהוא לדרום חוט גכול נפתלי עיין לקמן תכונת נפתלי ואשר) ולא בית שמש לישישכר כמו שכתב (****) .

חרשת הגוים (שופטים ד' ב'). לפי דעתי הוא הכפר על ראש הר גבוה למערב גשר בני יעקב כחצי שעה הנקרא בל"ע גרש והוא שיבוש הלשון ורצ"ל חרש והוא חרשת הגוים, ויב"ע תרגם מחרשת הגוים מתקופה כרכי עממיר ר"ל לשון מבצר. ובאמת

החקירות החדשות תאחדנה את המקום הזה עם צבור הרבות האצורה אשר אצל ואדי אלעיון.

** מהכתוב נראה מפורש שמנדל אל וחזים הם שני מקומות נפרדים, והשם הערבי הוראתו מנדל הכרמים. ולכן יותר נכונה החלפת החקירות החדשות לאחד את מנדל אל עם המקום מונידאל אשר בנליל העליון, ואת "חרם" עם הורבת האדאה אשר בין מונידאל ובין עניתא הנז' כסמוך .

*** החקירות החדשות תאחדנה את העיר הזאת עם הכפר "עניתא" הרהוק 6 פרסאות אנליות למערב קדש וזה יותר נכון כמבואר בהערה הקודמת.

**** פרק י"א בתיצאותנו עמוד רצ"ג.

***** הוקרים אחרים יאחדוהו עם הירבאת שמשין למזרח הר תביר.

רכב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי הארץ

ככפר זה נכון הדבר לומר שהיה שם מבצר כימי קדם. וברעש שנת תקצ"ו נחרב ונהרס כל הכפר וכעת חרב ושמם *).
תשבי (מלכים א' י"ז א' אליהו התשבי). מצאתי בספר טובי' סימן א' פסוק ב' שעיר תיסבי היא כגליל העליון למזרח הדיש נפתלי לצפון אשר עכ"ל (לא ידעתי כונת לצפון אשר, למזרח אשר הל"ל). ואולי שנולד אליהו בעיר זאת ולכן שמו התשבי. אולם לשון המקרא ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אי"כ מוכח שתשבי בעבר הירדן בארץ הגלעד ואינו בארץ הגליל. ומצאתי בספריהם (עפיפאניאוס סימן 287) שכתב מהעסבים (תשבי) הוא בארץ ערב עכ"ל. וידוע שכל עבר הירדן המזרחי נקרא להם ארץ ערב. לכן יש אומרים שחשבון נקראת ג"כ תשבי שהיא היתה עיר-לויה. ובדברי יוסיפון בחלק הקדמוני 5. 8 מצאתי שקורא חשבון "תיסבונים". ויש קצת ראייה שתשבי בארץ הגלעד היא חשבון, ותשבי יכריע.

וביהודה הירדן (יהושע י"ט ל"ד).

יש לפרש איך אפשר שמגיע חלק נפתלי שהוא כגליל העליון ועל שפת ים כנרת ליהודה שהוא לדרום הארץ. וראיתי כפירוש הגאון ר"א מווילנא זצ"ל. וז"ל וביהודה הירדן מפני שכל הירדן שייך לנפתלי וקצה הירדן הוא ביהודה לכן אמר וביהודה הוא הירדן. דברים אלה דחוקים הרבה. ויש לפרש כונת הפסוק בדרך אחר.

דבה"א' ב' כ"א ואחר בא חצרון (שהוא בן פרוץ בן יהודה) אל בת מכיר אבי גלעד וגו' ותלד לו את שנוב ושנוב הוליד את יאיר ויהיו לו כ"ג ערים בארץ הגלעד. ויקח גשור וארם את חות יאיר מאתם את קנת ואת בנותי ששים עיר כל אלה בני מכיר אבי גלעד עכ"ל.

* דעת חוקרים אחרים לאהדה עם הכפר "אלאראטהיא" בהדרך הצר אצל קצה הצפוני של הקיפון המפזיר בין גליל התחתון והגומל. אולם חוקרים אחרים הפזים לקבוע את מקומה בהחלק העליון של ערבנות הירדן אצל מי מדום.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי הארץ רבג

וזה לשון אבנ"ו סוף פרשת מטות בפסוק ויאיר בן מנשה הלך. הוא ממשפחת יהודה כי בן כתוב כי חציון לקח בת מכיר בן מנשה והוליד ממנה שגוב ושגוב הוליד את יאיר שהיו לו הערים בערי הגלעד ונקראת על שם משפחת אמו. גם יש כהנים שנקראים על שם ברזלי כי בן כתוב. ואין פה מקום לשאול איך לקח יאיר נחלה עם שבט אחר כי ארץ כנען היא הנחלקת ולא ארץ האמורי שהיה מעבר לירדן מזרחה וכי עב"ל.

ואמרינן במסכת בבא בתרא דף ק"ב ע"א וכי מניין ליאיר שלא היה לו לשגוב מלמד שנשא יאיר אשה ומתה וירשה עב"ל. מכל זה מוכח שכל חות יאיר הם ממשפחת מכיר בן מנשה עד שנקרא יאיר בן מנשה אף שהיה בן יהודה לפי שירש כל הנחלות האלה מצד אשתו שהיא ממשפחת מנשה. אכן מאחר ששגוב ויאיר מצד האב ממשפחת יהודה לכן נקראת חות יאיר גם חלק יהודה. וזה שאמר וביהודה הירדן שנפתלי הגיע על יד הירדן שהוא במחוז חות יאיר שהם ליהודה כאשר אבאר לקמן בס"ד תכונת ערי עבר הירדן.

שמות מקומות חלק נפתלי הנזכרים בדברי חכז"ל :

צפת (ירושלמי ראש השנה פ"ב [ה"א]) אאריך אי"ה לקמן. מירון¹). אולי היא מעלת בית מרון (ר"ה י"ח ע"א). (זוהר פ' שמיני דף ל"ט ע"א ר"י אזיל מני מרוני² לציפורי. ובפרשת האזינו סוף אדרא זוטא בני מרוני). למערב צפת נוטה מעט צפונית בערך 2 שעות על ההר הכפר מירון ושם נהכ"נ ישנה וסמוך לכפר לצד דרום קבורת ר"י הסנדלר ובסמוך מדרש בלא תקרה עליו ובתוכו ציון ר"ש בן יוחאי לצד דרום ורי אליעזר

(1) בשמות רבה פנ"ג נזכר וידע כי שבעון והוליאן לצקעה אחת פני מדון ואין ספק שהוא ע"ס ול"ל שלפני מדון כ"ל לצקעה שהיא לפני (מזרח) עיר מדון ששם ישב רשב"י כנודע. וצילקוט נשלי הגרסא לצקעה שעל פני העיר ע"כ. וזה כמו שכתבתי. (הוספה לפני הצוהה שצ"ס דצ"י יוסף חלק ג' ודי דף ק"ס ע"ג).

רכד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ נפתלי הארץ

בנו למערכובי*) (עיין בספר גרושין מהאיש אלקי ר"מ קורדוארי זצ"ל סימן י"ח מעגין זה). ובסמוך לפתח המדרש למזרחו גל וציון רבי יבא סבא. ובירידת הנחל מערה א' מלאה כוכין היא מערת הלל הזקן ותלמידיו ע"ה, ומעבר לנהר למעלה בכרמים שם קבורת שמאי ואשתו וסמוך לכפר קבר בנימין בן יפת ובצדו ציון ר' חמופא ובסמוך ר' יוסי בן קסמא. ובל"ג בעומר הולכים על קבר רשב"י ואלעזר בנו ומדליקים נרות ואכזקות גדולות ושמחים שם שמחה גדולה ומתקבצים שם קיבוץ גדול לאלפים ¹).

כפר חנינה (שביעית פ"ט מ"ב. מדרש נעלם פ' וירא דף קמ"ו ע"א נקרא כפר חנן וכן בזהר פ' ויגש דף ר"ו ע"ב ריור"י אערו בכפר חנן). למערב צפת כשתי שעות נוטה מעמ דרומה הכפר ענען הוא כפר חנינא (עיין מה שכתבתי בשם גליל

*) בעת עומד על שני הציונים האלה מדרש גדול ומפואר ומסביב לחצר הגדול הנשען לבימה"ד בנייה הדרים למישב להנבדלים שבהאורחים הבאים להחלולא. I להשמחה והחג הזה יקראו "הלולא דרשב"י", ומקראי ודרשתי על יקוד הדבר הזה מה היא הכונה הלולא ולשמחה מה היא עושה ואין מגיד לי. והנה מלאנו שם זה צמקתה כחוצות דף ק"צ ע"ב ר' חכילאי הוה קאזיל לצי רב צלתי הלולא דרשב"י (צמקת רבה פרשת אחרי מות פרשה כ"א נזכר שהלכו ללמוד תורה אלל ר' עקיבא צבני צרק שהו שם י"ג שנה) ח"ל איעכב לי עד דאהאי צהדך, פירש רש"י צד"ה צלתי צקוף ימי חופתו כו' עד שיכלו ימי חופתו ואלך עמך כו' משמע ששמחה היא לזכר ימי חופתו. אכן זה רחוק מן הדעת לומר שזכות האתרוגים עושים חג לזכרון ימי חופתו ומלינו ג"כ שם זה צקוף אידרא רבה צוהר פרשת נשא ח"ר שמעון הוהנח על ההוא חגיר חלן מארי דשערי (אליהו הנביא) אחאי לא אשתכח צבי אידרא דילן וכו' אהכי אחא אליהו ותלת קפעוכי נהורין צאנאוי ח"ל ר"ש מה דלא שכיטי צקדוטא גליפא דמאריה ציווא דהלולא וכו'. קצרה לומר שהשמחה והחג ההוא לזכר שציוס ההוא גלה נסתרות עמוקות הנזכרים שם צאידרא שלא נודעו צין הצצריא עד היום ההוא, גם צעעס זה לצ האצין יפוג, ויאתר נראה צעיני שהעעס שציוס ההוא נסתלק ועלה לרקיע והיתה כל כך שמחה צעילוניס (כציוול) צעת עלותו השמיימה עד שנקרא היום ההוא יום שמחה והלולא דרשב"י כנזכר צקוף אידרא זועא (פי האזינו) שמעו קלא עולו ואתו ואתו ואתו להלולא דרשב"י יבא שלום וגוי וקבלה צידיס שאתו היום ל"ג צעומר היה, (פרי תבואה דף א"ח ע"ב).

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי הארץ רכה

העליון והתחתון). ונמצא שם בהכ"ג הרבה ונצד הדרום הכפר
קבר ר"י איש כפר סכני ועוד כמה צדיקים.

פרת'י (רכה פרשת ויחי פרשה ק' ויוסי הפרת'י). לצפון
כפר ענען הנזכר בערך חצי שעה הכפר פראדי שם קבורת
נחום איש גמזו ומערת ר' ישמעאל ע"ה.

כפר סמי או סימאי (תוספתא ריש מסכת גיטין מעשה
בא' מכפר סמי וכו') (בנוסחאות שלנו כפר ססי הוא ט"ס וצ"ל סמי).
ובתלמוד גיטין דף ו' ע"ב הובא מעשה הנזכר ונקרא כפר סימאי,
ושם נאמר שקרובה לצפורי יותר מעכו. במדרש קהלת בפסוק
ומוציא אני מר וחוטא זה יעקב איש כפר סמאי. בירושלמי חלה
פ"ב[ה'ד]כפר סמי כיון דנהרא מפסיק). לדרום מרון בערך חצי שעה
ולמזרח כפר ענן (נוטה מעט צפונה) כשעה א' הכפר סימאי * ו
וסמוך לו נהר קטן "ואדי לימון" היוצא אצל הר מרון ונקרא בלשון
המון עם "מי מגדו" והוא טעות (עיין נחל קישון) ויורד דרומה
ונופל בים כנרת ושם נקרא "ואדי עמוד". והוא נהרא המפסיק
הנזכר בירושלמי. והנה מכפר סימאי הנזכר עד ציפורי הוא
בערך 6 שעות (עיין לעיל בשם הדררימון ושם כתבתי המרחק
בין ציפורי ובין כפר ענן הוא כפר חנניה) ומכפר סימאי עד
עכו יותר משמונה שעות.

שיזור. למערב כפר ענען בערך שעה וחצי הכפר "שיזור"
וסמוך לכפר קבורת ר"ש שזורי, ובסמוך ר"י בן אלישע כ"ג וקבר
ר' שמעון בן אלעזר.

קפרה. למערב "מגדל אלקרום" (עיין מקומו) כשתי שעות
הכפר "קאפארא"**, ושם מערת ר"א הקפר ובר קפרא.
סיכנין (ספרי האיזנו [פיסקא ש"ט] דבש בסכני. ראש
השנה דף כ"ז ע"א הנהיג רחב"ת בסכני. פסקתא רבתי פ' ט"ו

* דעת הח' נייבוער לאחד את הכפר הזה עם הכפר "קפר סומיא" בצפון

מזרח עכו בדרך אשר בינה ובין צפת הרשום במפת "נודדע"תלד".

** הח' נייבוער הפין לאהרו עם המקום "קפרא" אשר לצפון בית שאן.

רכה תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי הארץ

י". לצפון מבריא כחצי שעה הכפר "ארבל" ושם קבורת ניתאי הנ"ל ודינה בת יעקב, ואצל הדסים קבורת שת בן אדם גם קבורת ר' זירא .

מגדל¹) מגדל דצבעיא (כ"ר פרשת וישלח [פרשה ע"ט] שם גדלו ארזים. מדרש שיר השירים בפסוק עד שהמלך במסיכו. וכן מדרש שמואל פרשי ג' ומדרש איכה בפסוק בלע ה' שיחין ככול ומגדלא). צפונית מערבית מבריא כחצי שעה עד היום הכפר מגדל (מגדל), ומצאתי בספריהם שמגדל הנזכר נקרא בימי קדם גם "מאלמאנוטא". ולפי דעתי הוא :

מלימאן (ירושלמי דמאי פ"ב [ה"א] מערת מלימאן). הוא מאלמאנוטא הוא מגדל הנזכר. ואולי הוא שנוכר בדה"א י"א מ"ז ויעשיאל המצביה .

פתוגתא(שנת דף קמ"ז ע"ב מ"י דיומסת והמרא דפרוגייתא ובויקרא רבה פרשת ה' הגרסא פתוגתא והוא נ"ל נכונה). למזרח צפת על יד הירדן ב"ואדי זיזאבאן" הכפר "פאתיגהא" והוא פתוגתא^{*}. עסיא או עססיות (גיטין דף ד' ע"ב. ובפרק האשה שהלך בעלה מעשה בעסיא). לדרום מערב באניאם 'עיינ מקומו) בערך חצי שעה הכפר "עסיאם"²).

גמלא (ערכין פ"ט מ"ו. בירושלמי [מכות פ"ב ה"ז] וכתוספתא

(1) הוא נקרא ג"כ מגדל לוכיא רחוק מטבריא מ"ל כנזכר פקחים מ"ו ע"ח חולי לריך להיות מגדל לוכיא כי מלחמי צקסניהם הכלשונים שנקרא מגדללעניא .

*] שם הכפר הזה לא נרשם בטפת הארץ וגם בהרשימה המיוחדת מהכפרים שבמהחז צפת שפרסמנו בליח ארץ ישראל לשנת תר"ם (צד 95) אשר אותה השננו מבית פקודת הממשלה לא נמצא שם כזה או דומה לו. ולכן הוסיבים אנהנו כי הגרסא שבויקרא רבה היא משוכשת והגרסא הנכונה היא פרוגייתא כמו שהוא בבבלי שם וכמו שהביאו כל המפרשים את השם הזה; ודחכס יוסף הלוי משער (במאספנו "ירושלים" שנת ד' צד 49) "כי השם פרוגייתא (אשר אין להפרידו מן המלה פרוגיית המורה צפרים או הרנגולים צפרים) הוא שם משאל ומליצי אם להעיר הידועה צפורי היושבת בתוך הנליל; או לעיר תינגולא הנז' בירושלמי ובתרגום המיוחס ליב"ע 'אשר' החכם גיב"יער נוטה לאהדה עם העיר הנקראת ליוסיפון Gabara מן גבר הוא תינגול).

(2) ויס הנזכר שם הוא ים סומכי הנקרא ים חולי .

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי הארץ רכט

דמכות פ"ב ואע"פ שהפריש קדש בגליל לא היתה קולטת הפרישו
גמלא תחתיה עד שכבשו את קדש). לפי דברי היוסיפון היא
במהו גולן בארץ טרונוניא בעבר הירדן. אכן לפי דברי חז"ל
מוכח שתכונתה בגליל. ושמעתי מעוכרי דרך שבדרך מקדש נפתלי
ל"חספיא" לדרום כפר הונין כשתי שעות על הר גבוה עד
היום חרבות הנקראים בלשונם "חירבאת גמאלא" והוא בלתי ספק
גמלא הנזכר ומסכים עם דברי חז"ל שהוא בגליל (*).

נבוריא (מדרש קהלת נפסוק ומוצא אני מר זה יעקב
איש כפר נבוריא. ירושלמי ברכות ריש פ"ט). אולי הוא כפר
נברתי לדרום קדש נפתלי בערך ג' שעות לצפון עמוקא (עיין
בית העמק) בערך שעה א' בהר וכעת הוא חרב. ושם קבר ר'
איש כפר נבוריא ור"א המודעי.

עין כחל (במישנה כלי המקדש הביאה בעל עמק המלך
בהקדמה וזה לשונו משנה י' ואלו הן משקלי הכסף הגנוזים
בעין כחל על ידי ברוך וצדקיה ככרי כסף ק"כ רבוא כו' ע"ש).
עד היום בדרך מטבריא לצפת לצפונית מערבית ים כנרת מעין
גדול הנקרא עין כחל.

ירחי (ר"ש ירחנאה ב"ט פ"ה כ"ו). למערב מגדל אלקרום
בדרך עכו הכפר ירחי. (שאר מקומות אזכיר לקמן בשם דן).

נשלם ביאור חלק נפתלי

אתה תומיך גורלי.

אשר.

(יהושע י"ט כ"ה) ויהי גבולם חלקת וחלי וגוי ועמה ואפק
ורחוב ערים עשרים ושתיים וחצריהן. ואזכיר מה שנודעה לי:
חלקת. למזרח כפר יוסף (עיין אכשף) בערך ג' רביעית
שעה הכפר חקאת ולפי דעתי לשון משובשת ור"ל חלקאת,
כנודע שמחליפין ל' כר'. עיין אצל עיר בנימין. בדבה"י [אי ו' ס']

(* אין ספק כי גמלא הוא בעבר השני של ים כנרת. ואצלו הכפר אישנים

אשר באדמתו נוסדה המישבה "בני יהודה" מאחינו שבצפת.

רל תבואות פרק ג' הלוקת הארץ אשר הארץ

בערי הלויים נקרא חוקק * (ולא היא חקק כגבול נפתלי).

ח'לי. מצאתי בספר יהודית ז' פסוק ג' ויהנו וגו' עד חלון (כך היא גרסת ספרי לאמיני) מול עסדראלאם (זרעאל) עב"ל. גאולי חלון היא חלי, וא"כ משמע שתכונתו סמוך לרגלי הכרמל (**).
'עין אלמלך בסמוך).

בְּטָן. בדברי אייזעביום נזכר שהוא 8 מילוגי שעות והומיש למזרח (מזרחית צפונית) עכו. וכעת לא נודע (**).

אֶבְשָׁף. בהעתקת היונית של 72 נמצא במקום אבשף "קעאפ" ר"ל "חייפא" (עין מקומו). ובדברי היראנימוס מצאתי שהיה עיר "כאסאלא" במחוז צור על שפת נהר "עלייטהר" (ר"ל קיסמיא כמו שכתבתי לעיל בפרק ב'). עלייטהר הוא טעות וצ"ל "לעאונד" (לעאנטיס) עין שם, ודברי שניהם לא נראים לי. ולפי דעתי הוא הכפר הנקרא כעת "כאפאר יוסיף" *** ולצפון מזרחית עכו בערך ב' שעות ושם בית הקברות של עכו כמו שכתבתי לעיל בכיור תחום הארץ. וכעת לא נמצאים שם מכני עמינו אכן לא זמן כביר שנתבטל הישוב ועדיין הבית הכנסת על תילה. ואולי "יוסיף" הוא לשון משובשת וצ"ל "חוס'ף" "כוס'ף" הוא "אבשף". ובעל כפופ כתב ****) שהוא "ארסוף" לדרום תענך כארבע שעות על שפת הים, אי אפשר לומר כן כאשר אכתוב לקמן. אֶלְמֶלֶךְ. למזרח דרומית חיפה בערך ב' שעות וחצי נמצא נהר אלמלך ר"ל אל מלך *****) והוא נופל סמוך לים בקישון

* הח' וואן די וועלדע יאהר את העיר הזאת עם הכפר יֶגְקָא הרחוק 8 פרסאות וחצי אנגליות למזרח עכו ועוד לא הוברר הדבר. ויכול היות כי המחבר כיון על הכפר הזה רק לא בטה את שמו כהונן כי כפר הערקה לא נמצא למזרח כפר יאסיף. (** לפי השערת החקירות החדשות אפשר לאחזרה עם "הירבת אלחל" 18 פרסאות אנגליות בדרום מזרח עכו.

*** לפי דברי אייזעביום יש לאחזרה עם הכפר "אלכאני" הרחוק 12 פרסאות אנגליות למזרח עכו.

**** בזה מסכים עמו גם החכם קאנרארי אך חוקרים אחרים יאחזרו עם חורבת אֶבְשָׁף הנמצאת בקרבת עכו ולפי משמעות השם זה יותר נכון.

***** בפרק י"א תוצאותנו עמיד רצ"ני.

***** איננו נהר כ"א נחל.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, אשר הארץ רלא

ואולי נקרא כן על שם אלמלך שתכונתה כמחוז הנחל ההוא.
עמֶּעַד. לצפון כפר יוסף הנזכר בערך שעה א' כפר
הנקרא אלמעאד והוא לפי דעתי עמֶּעַד.

מִשְׁאֵל. מצאתי כדברי אייזעכיוס שהוא על שפת הים
סמוך להר הכרמל, וכעת לא נודע *).

בית דגון. למערב כפר פאקיעין (עיין לקמן) בערך שעה
א' הכפר שקוראים בל"ע בית שאן. וחקרתי הרבה על שם זה הלא
בית שאן לדרום ים כנרת על יד הירדן ועוד עיר בית שאן לא
מצאנו ולא שמענו מעולם. ושמעתי מכעלי הלשון שקוראין
"בית דגין" והוא דגן וברור **) שהוא בית דגון הנזכר. תוספתא
דשביעית פ"ו לפסי בית דגן.

בית העמק. לפי דעתי הוא הכפר עמוקא לצפון נוטה
מעט מערבית) צפת בערך המשה שעות בדרך קדש נפתלי
ולצפון הכפר פרעס והוא בעמק לכן שמו בית העמק ***) (והוא
כפר עמיקון הנזכר במסכת תענית כפרק סדר התענית א"א א'.
וגרסת כפ"פ בב"ק דף ע"ט ע"ב כפר עמוקה ובש"ס שלנו
הגרסא שכספר עכו).

קָבוּל. לצפון עכו. בערך ב' שעות נוטה מעט מזרחה כפר
גדול הנקרא "קאבול" ****) ושם מראים קבר ר' אבעז' ור"ש בן
גבירול *****). (פסחים דף ג"א ע"א. ויקרא רבה פרשה כ').

עֶבְרוֹן. לדרום מבצר "קאלאת שאקיף" כבקעה התחתית
בעמק "וואדי קאסמיא" עיין מקומו) נמצא הכפר "עכרא" ולפי
דעתי הוא עברון. (בערי הלויים נקראת עברון ברי').

* מקום העיר הזאת לא נודעו אך רהוק כשמננה פרסאות לצפון מזרח עכו
יש ואדי (נחל) מאישלאו, ובל"ס נוכל למצא העיר הזאת באחת החרבות שבהנחל הזה.
** [אין זה ברור כלל, ובכירור לא נתאחדה העיר הזאת וקאנראד יאבה
לאחרה עם הירכת דאוק בדרום עכו.

*** יותר נכונה השערת החוקרים לאחרה עם הכפר עמֶּעַד הרחוק 7 פרסאות

אנגליות לצפון מזרח עכו.

**** [הוא למזרח עכו רהוק 9 פרסאות אנגליות.

***** [מנבא בספר "יהוס האבות" ובספר "זכרון בירושלים". אך מרבית

רושמי הקברים לא הביאו את המסרה הזאת ובנידע מתו שניהם בחילועיין בתולדותיהם.

רלב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ אשר הארץ

רחוב. מצאתי בספריהם שרחוב תכונתו למזרח צור בערך ג' שעות על שפת נחל לעאנמים (קאסמייא) בנקעה התחתית. וכעת אבד זכרו מארץ.

המון (היא נקראת בירושלמי דמאי פ"ב אמון) למערב קנה בערך חצי שעה הכפר האמאני אולי הוא המון.

קנה. למזרח דרומית צור בערך שעה וחצי הכפר קאנא. צידון רבבה. כעת נקרא בל"ע צידא עיר קמנה יפה על

שפת הים וחוף קטן; וכה מבני עמינו בערך די מנינים ולהם כהכ"ג גדולה ויפה. וחוף לעיר קבורת זכולן בן יעקב ע"ה ועליו כיפה וסכיבה חצר והישמעלים קוראין לו "שיך צידא" ר"ל שר צידון. וא"כ קצת ראייה שתחום זכולון הגיע עד צידון ממש, כי ודאי נקבר בחלקו ירושלמי ברכות פ"ד ורי יוסי צידנא. תוספתא דגיטין פ"א זקנים שנצידון בנדה אמר"ש מצאני ח"ב בצידון.

לדרום לעטרון (עיין עטרות בית יואכ) נמצא כפר א' הנקרא צידון. ואולי נקרא צידון הידוע צידון רבה לפי שנמצא עוד עיר צידון (קמנה) והוא כפר צידון הנזכר להפריש ביניהם. אכן לא מצאתי כשום מקום ישנמצא צידון בחלק יהודה.

צור. עיר קמנה נקראת בל"ע צ'ור" וכעת אין בה מבני עמנו והיתה מזמן אלכסנדר מוקדן כחצי אי וקודם לו היתה אי ממש בתוך הים. ובימי קדם היתה עיר גדולה ומפוארה מאוד עד שנקראת ארץ החיים. בב"ר פריש"ע"ד ובירושלמי סוף כלאים [היד]. וחוף לעיר מראים קבר גדול וישמעאלים קוראים אותו "סידנא חור" ר"ל שר הירום, שאמרו שהוא קבר זיורם מלך צור. בשנת תקצ"ד כשנחרב צפת באה ספינה עם יהודים מבארבריא (צפון אפריקא). וכשישמעו שכמעט כל הגליל נחרב ע"י הפלחין ישבו בצור והתחילו לעשות שם ישוב אכן לא הצליחו ועד 5 או 6 שנים נתכטל הישוב כי רובם מתו והנשארים הלכו להם למקומות אחרים, ובימי קדם נקרא בלשון העמים טירום. וכן כל מחוז ההוא נקרא טורסיא, ולפי דעתי הוא מה שנזכר פעמים הרבה בדברי חכז"ל טורסים. (כהכ"ג של טורסים היה בירושלים מגילה דף כ"ו ע"א).

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ אשר הארץ רלב

וכן בלוד כנוזר ויקרא רבה פרשת בחוקתי דף ל"ה. וכן בפסקתא רבתי פ' ט"ו [פסקא החדוש הזה לכם] דרש נחום בר"ס במריסי ר"ל במחזו צור .

לדרום צור בערך ד' שעות על שפת הים ולצפון "זיב" (אכזיב) בערך שעה א' נמצאים סלעים גדולים נכנסים בים ונראים למרחקים ועליהם דרך מעבר מצער שבו עולים כמו בסולם והוא סולמא דצור הנזכר במסכת עירובין דף פ' ע"א ביצה דף כ"ה ע"ב .

חסה. מצאתי בדברי אייזעביוס שכומנו תכונתה בין צור זבין אכזיב ובעת לא נודעה. לצפון מזרחית אכזיב בערך שעה א' הכפר "כוסא" ואולי הוא שיבוש הלשון וצ"ל חוסא *).

קָמָה. לדרום מערבית קדיש בערך ב' שעות הכפר "ראמים" ואולי נקרא כן על שם רמה **).

אַבְזִיב. לצפון עכו בערך ב' שעות על שפת הים הכפר "זיב" והוא אכזיב. ובעל כפ"פ כתב שאכזיב הנזכר הוא [כזיב] הנזכר במעשה יהודה בן יעקב שנה כרואה כי הוא בחלק יהודה כמו שכתבתי שם .

אַפְקָא. לדרום מערבית "באניאס" בערך שעה וחצי הכפר "סיקי" *** (ויש קוראין "סיט") ואולי הוא אפק לאשרי ואף לפי הנראה תכונתו בחלק נפתלי ואפשר שהתפשט אשר עד שם כמו שאכתוב לקמן .

רחוב. כתב אייזעביוס שעיר "ראוב" ד' מיל מבית שאן עכ"ל. והרבה טעו בלשונו לאמר שכונתו על רחוב ואינו נכון

* לפי השערות החקירות החדשות יש לאחדה עם החורבות לדרום צור הנקראות אַצִיָּאת אלפוקא (העליונה) או אַלְתְּחָמָא (התחתונה)

** עפ"י החקירות החדשות אפשר לאחדה עם הכפר באַמְיָא בגליל העליון למזרח סולמא דצור .

*** עפ"י החקירות החדשות אפשר לאחדה עם אַפְקָא אשר בצפון מערב צלע הלבנון ואולי אהת היא עם אפקה הנז' ביהושע י"ג ד' .

רלד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ אשר הארץ

לומר כן, כי לא הגיע חלק אשר עד מחוז בית שאן. ומה שכתב "ראוב" כונתו "אראבא" היא הרבית עיר יששכר (עיין לעיל הרבית) ורחוב לא נודע.

שמות הנוכרים במקום אחר:

עכו (שופטים א' ל"א). נקרא בזמן הרומיים פמאלמיזוס, על שפת הים לצפון הר הכרמל בערך ג' שעות, והוא מכצר חזק (עיין בחלק ב'). בלע "עפדה" חול חם אולי על שם החול שיש במחוז ההוא מחיפה עד עכו על שפת הים כל הדרך בין החול והוא כמדבר בערך מהלך ג' שעות (רשב"י איש כפר עכו. תוספתא סוטה פ"א. וכו"ר פרשי ע'. וכן במסכת סוטה דף ל"ד ע"כ. ומוכת שבזמן ההוא היה כפר ונבנה אח"כ שנית למבצר ועיר. או כפר עכו כפר א' הסמוך לעכו ונקרא על שם עכו). בזמן שמלכו ונלחמו מלכי הנוצרים בארץ עכו ברוב הזמן ההוא עיר מושב המלך. מבני עמינו נמצאים בעת בערך ג' סנינים *). ויש להם בהכ"ג קמנה ישן נושן.

עיר זאת נכבשה בשנת 4398 ע"י פאליף אומאר מיד מלך היוונים ותבוא תחת ממשלת הטאראציני (הישמעאלים). בשנת 4864 כבשה מלך באלדואין הראשון (מלך הנוצרים) מיד הישמעאלים. בשנת 4947 כבשה סלאדין מלך מצרים. בשנת 4951 כבשה ריכארד לעווענהערץ ופיליפא מצרפת. בשנת 5051 כבשה סולטאן זעראפא מלך מצרים ויהרגו ס' אלף נוצרים. בשנת 5559 נלחם סידי סמיד מבריטאניא עם נאפאלעאן באנעפארטא. בשנת 5592 נלחם בה אנרהים פאשה ותבוא או הארץ תחת ממשלת מלך מצרים. בשנת 5600 נלחמו בה חיל מלך קושטא וחיל מלך בריטאניא עם חיל אברהים פאשא ותבוא הארץ תחת ממשלת מלך קושטא עד היום הזה.

צרפת (מלכים א' י"ז מ'). לדרום צידון בערך ג' שעות הכפר "צארפאנת" סמוך לשפת הים ואולי הוא מה שנזכר יהושע

(* בעת נמצאים בה בערך 130 נפש.)

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ אשר הארץ רלה

י"ג ו' משרפת מים כל צידונים, כי פן ואולי שם בצרפת עשו וקבצו המלח והוא מלשון צורף.

שמות הנזכרים בדברי חכז"ל:

חיפה. (ישבת דף כ"ו ע"א. תוספתא יבמות פ"ו מעשה בחיפה. שמות רבה פ' י"ד ר' אנדמי דמן חיפה). ובלשון העמים נקראת בימי קדם פארפירעאן מלשון "פורפור" שהוא צבע ארגמן על שם שרץ המים שנמצא שם בימים אשר מדמו צבעו אדגמן (פורפור שנעקע). וביוסיפון נקראת גפא עיר הרוכבים שישבו שם חיל הרוכבים עיר קטנה ברגלי הר כרמל וסמוך לה נזפל הקישון בים הנדול. ומכני עמינו שם בערך ג' מנינים *.

ונכה"ק מראים קבר ר' אנדמי הג"ל ור"י נפחא.

שקמונה. (דמאי פ"א [מ"א] רימי שקמונה. בתרא דף קי"ט ע"א ר"ש השקמוני). כתב היוסיפון שיקמונא עיר בין קיסרי וכן עכו ע"כ, וכעת לא נודעת. ויש אומרים שהיא חיפה הנזכרת. מוריא (מדרש שה"ש בפסוק מים רבים ר' אושע איש מורי. מדרש שמואל פרשה ח'. בירושלמי פ' אלו מציאות [ה"ה]. בין הים ובין הר הכרמל המושך מזרחית דרומית אצל "מרג' אבן עטר" כפר מוריא. וכן בין "שפימר" ובין עכו כפר "מיריע". גוש חלב. (פנחות דף פ"ה ע"ב. מרוש קהלת בפסוק תן חלק לשבעה גוש חלב ומירון. שמות רבה פרשה ה' מירון וגוש חלב. ספרי האזינו [פסקא יש"ז] זיתים בגוש חלב. פסחים דף נ"ג ע"א. בזוהר פרשה אחרי דף ס"ג ע"ב. היי חרב בזמן ר' חזקי" ור' ייסא בזוהר הג"ל דף ע"א ע"א). לצפון מערבית צפת בערך 3

(I) ואל תאמר שכונתם על חלזון הנזכר צונקתא טבת הג"ל וקולנוח לזור עד חיפה (וצלחת שנעקע קוראים עד היום צל"ע חלזון), כי דס חלזון הוא תכלת ולא ארגמן ונוכח טהוא מין אחר.

(* בעת יש בה קהלות נכבדות מאחינו ספרדים ואשכנזים

רלו תבואות פרק ג' חלוקת הארץ אשר הארץ

שעות ונקרא בל"ע "גייש חלאב". ושם קבורת ר"מ בעל הנס ותלמידי רשב"י ושמעיה ואבטליון ובני סנהריב (ירמז קבורותם למה שאמרו חז"ל שמע"י ואבטליון מבני בניו של סנהריב כי סמוכים הם). ולפי דעתי גוש חלב הוא הנזכר שופטים א' ל"א אשר לא הוריש וגו' ואת אחלב. כיוס'פון (כחלק מלחמות היהודים ב' כי וי ועוד שם ד' ב' א') נזכרת עיר "גשאלא" עיר מפורסמת במלחמת יוס'פון עם חיל הרומיים. והיא עיר מולדת יוחנן הפריץ הידוע במלחמת חרבן ירושלים. ולפי דעתי היא עיר גוש חלב (בלשון ערבי קוראים "גייש").

תרנגולה עילאה דלמעלה מן קסרין (תרנום יב' ע' פ' מסעי וירושלמי דשביעית פ"ו [ה"א]. וירושלמי דמאי פ"ב [ה"א]. עין לעיל בתחום הארץ). מצאתי בספר פליניאוס 19.5 שהזכיר צארעפטא (צרפת) וארניטהאן (ובלשון יונית תרנגול ארניטא), ואין ספק שכונתו על עיר תרנגולה הנזכרת. ומוכח שתכונתה במחוז צרפת היא "צרפאנת". וכיוס'פון נמצא פעמים הרבה שהזכיר עיר "גאצר" (מלשון גבר תרנגול) עיר גדולה בגליל העליון וכנראה כונתו על עיר ארניטהאן שהזכיר פליניאוס. ועד היום למזרח דרומית צור כטהלך חצי יום כפר קטן הנקרא "גאבארא" והיא לפי דעתי תרנגולה הנזכרת. ותכונתה למערבית צפונית באניאס (דן) הנקרא ג"כ קיסריא פהליפא (עיין לקמן בסמוך). וזה דלמעלה מן קסרין ר"ל לצפון דן. פסיקתא רבתי פרש' ג' אר"א סרונגלא צ"ל תרנגולה שהיא מעיר הנזכרת.

נהר דרומה של כזיב. (תוספתא שביעית פ"ד. ובעל חסדי דוד הגיה "מצד דרומה" ואינו נכון). במחוז כזיב נמצאים בי נחלים קטנים א' לצפון כזיב שיוצא מכפר חמסין (עיין בסמוך) שהוא למזרח כזיב בערך ג' רביעית שעה. וא' לדרום כזיב וגם הוא יוצא ויורד ממזרח למערב ושניהם נופלים בים הגדול, וזה נהר דרומה של כזיב.

ירושלמי מסכת דמאי פ"ב [ה"א] :

יעדוט. לצפון כפר יוס'ף בערך חצי שעה הכפר אלודוט.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, אשר הארץ רלו

עוד נמצא במהו צידון הר א' שקוראין ג'ודוד ושם מראים קבורת אהליאב בן אחיסמך. ואולי נקרא כן על שם עיר ג'ודוד (נגעים פ"ז מ"ד) שתכונתה היתה בהר ההוא ובהברת ערביים נקרא ג'ודוד. וכן נמצא למערב דרומית הספיא בערך שעה וחצי הכפר יודייטא. סוסיתא. (וכן ב"ר פרישי ל"א [בסוף] והי מתלים תלמות במן טבריא לסוסיתא. וכן ב"ר פי ליב לסוסמה מטבריא. במדרש איכה רבתי בפסוק ציה ה' סוסיתא לטבריי. סוסיתא עיר שרובה נכרים ירושלמי ר"ה פ"ב [ה"א]. וכן שם שביעית פ"ו [ה"א] וישב בארץ טוב זו סוסיתא. פסקתא רבתי פ' כ"א בני סוסיתא ובני גדר). היא העיר הנקראת ביופיפון חיפוס או חיפון שהוא בלשון יונית סוס (ר"ל עיר הסוסים והוא סוסיתאי) ותכונתה היתה לפי דבריו במחוז גולן סמוך לים כנרת. ולפי דעתי היא נקראת ג"כ בלשון חז"ל חיפון * כמו שאמרו במסכת מגילה דף כ"ד ע"ב חיפוני ובישני. וכן במדרש רבה פ' ויחי [פ"ק] ר"י דפינוס (עיין בישם "טוב" לקמן בעבר הירדן).

נ"ב. לדרום אוישה (עיין במקומו) בערך חצי שעה הכפר "נאבא" 1).
הספיא. כתבתי כבר בהר הלבנון.

כפר צמח. על שפת הירדן המזרחי ובשפת ים כנרת הדרומית הכפר "סאמאח" והוא צמח בשבוש הלשון.
בצת. בין עכו ובין כזיב הכפר "באצא".

* השערתו לאחד את סוסיתא עם חיפוס שביופיפון נכונה, ובה מסכים גם הח' נייבויער, והוא מביא כי הניסע בורקארד מצא במרחק שלשה רבע שעה מהכפר פיק (אפק) תל עם חורבות הנקראות סאן שהוראתו סוס, ולדעתי אפשר לאחד את המקום הזה עם חיפוס שביופיפון או סוסיתא שבדרזיל. אולם הראי' שמביא המחבר כי גם בדבריו רז"ל נמצא העיר חיפון איננה ראי' כלל, כי מה שנאמר במס' מגילה חיפוני מוסב על אנשי חיפהו כמו שמביאר בגמרא מיד אח"ו, וכן מפרש שם רש"י. ובבראשית רבה כתוב הפינוס (בגירסת המחבר) ומה נוכל לאמר כי היה מעיר פינוס, אולם בבבלי בתיבות (ק"ג א') מובא ר"י הפני ולגירסא זאת נוכל לומר שהיה מעיר חיפון, אולם רש"י מפרש כי היה מעיר חיפה.

רלח תבואות פרק ג' הלוקת הארץ אישר הארץ

ראש מיא. לפי דעתי הוא "ראם אלעין" לדרום צור
בערך שעה א'.

מזי. לדרום מערבית קדש נפתלי בערך 2 שעות בדרך מבאניאם
לחספיא הכפר יראמים" אולי הוא הכפר ימזי' (בשכוש הלשון).
ברין. ג"ל שהוא "ברוי" (בעראי) בדרך מגידל אלקרומ לעכו.
אמון. הוא חמון הנזכר לעיל .

כרכה דבר הזרג. לפי דעתי הוא כרכא דבר סנגרא
הנזכר בירושלמי שביעית פ"ו [ה"א] (עיין לעיל תחום עולי בכל
עמוד מ"ד).

חמס. הוא כפר "חמסין" למזרח כזיב בערך ג' רביעית
שעה (עיין נהר דרומה של כזיב) .

צומריא. (כפר צומירא תוספתא דשביעית פ"ד). לצפון
עכו כמו חצי שעה סמוכה לים כמו מרוצת הסוס כפר צומריא
(כעת קוראין "זימוריע") והוא כפר צמר (כפר פ"ס"ג ע"א *) וצריך
עיון שבנוסחא שלנו הוא כפר צמח .

כפר סיגנה בבקעה¹). (מנחות דף פ"ו ע"ב מינה מביאין
היין). במחוז פקיעין (שהוא כנקעת הלבנון בקעה התחתית
שזכרתי כבר פעמים ושלוש) שהוא בעמק לבית רחוב לצפון עיר
"מעג" (היא מערה שזכרתי לעיל בשם הגליל) עד היום כפר
סאגאן והוא לפי דעתי סגנה בבקעה .

ערב. (שבת בפרק כל כתבי מ"ז). למזרח כבול בערך
4 שעות הכפר "עראבי" ואולי הוא אבי עלכון הערבתי (שמואל
ב' כ"ג ל"א). וכן נמצא למערב צפונית שכם בערך שעה
וחצי הכפר "עראבי", ומושל כפר זה וחבל ההוא נלחם כמה
שנים עם מושל עיר שכם כי הוא היה בזמן ממשלת איברהים
פאשא מוצעלים בשכם, ובכל מחוז וחבל ההוא שקוראין "מודיר",
וכעת נתגרש משכם ויושב ב"עראבי" הנ"ל וזמן הרבה אי
אפשר הי' לעלות גלילה דרך שכם עבור מלחמתם. אכן מצאתי

* [1] פרק י"א בתוצאתנו עמוד ר"ע, ושם כתוב "כפר כמר"

(1) חולי היא קאגאנא סהזכי יוקסון

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ אשר הארץ רלט

בירושלמי סוף פרק כל כתבי וז"ל רבי עולא אמר י"ח שנים עבד הוי יהיב כהדא ערב ולא אתא קומוי אלא אילין תרין עובדיא אמר גליל גליל שנאת התורה סיפך לעשות במסיקין עכ"ל. מוכח מכאן שערב היא "עראבי" למזרח ככול שהוא בגליל, לא "עראבי" למעצ'פ שכם.

נשלם ביאור חלק אשר
לפניך אלך והדורים אשר.

דן ליש פמאים בניאם.

במדרש איכה בפסוק פרשה ציון דף ס"ט ע"א נקראת ג"כ פומעים שורש שם פמאים בניאם הוא משם אליל יון פאן כמו שכתבתי לעיל.

למזרח (נוטה מעט דרומית) צור בערך 9 שעות הכפר באניאם וסמוך לו מערה א' ומשם יוצא הירדן והיא מערת פמאים אשר זכרתי כבר לעיל בשם ירדן, ולמערכו 4 מיל (בערך שעה וחצי) היתה עיר דן (כן כתב היוסיפון שדן למערב באניאם 4 מיל). ודן נקרא כימי קדם קיסאריא פיליפפא לפי שפיליפפא הרודוס בנה אותה לעיר גדולה וקראה קיסאריא על שם המלך רומי (קאיסר) והוסיף לקראה פיליפפא להפרישה בין קיסרין הנקראת "קיסאריא פלסטניא". וזה הוא שתרגם תרגום הירושלמי בפרשת לך לך וירדפם עד דן עד דן דקיסריון ר"ל קיסאריא פיליפפא. ולפי דעתי היא הנזכרת במסכת סוכה דף כ"ז ע"ב קיסרי בגליל העליון וכעת לא נודע דן (קיסאריא), אכן "באניאם" והמערה אשר בו ידוע כמו שכתבתי ושם קבורת עדו הנביא ועליו אילן כומס (אלה, עיין מקומו). גם קבורת שבואל בן גרשם בן משה רבינו ושם עוד מערה ובה קבורת אביי ורבא ע"ה.

לצפון "באניאם" בערך שעה א' כהר שם בנין עם כיפות ואומרים שם מקום ברית בין הבתרים וקוראים בל"ע "משהד אלמיר" ר"ל עדות העוף כמו שנאמר [כראשית ט"ו י"א] וירד העיט (והוא עוף).

רמ תבואות פרק ג' חלוקת הארץ אשר הארץ

צרדה. לצפון הר הנזכר בדרך "חאספייא" נמצא כפר
חמאם הוא הנקרא ג"כ "צאראדא". ושם קבורת יוסי בן יעזר איש
צרדה. בן כתוב בספר שבחי ירושלים (אכן באמת הוא כפר
אחר למערב "חמאם" כשעה א').

ברתותא. סמוך לכפר חמאם הנזכר, וכעת חרב ושם קבר
ר' אליעזר איש ברתותא (ערלה פ"א מ"ד).

אבל, אבל בית מעכה. שמואל ב' כ' י"ח. מלכים א'
ט"ז כ'. ובדכ"ה"ב ט"ז ד' נקרא אבל מים ¹).

הנה נקרא אבל בית מעכה. שער שם הגיע מחוז המעכה בעבר
הירדן מזרחה (עיין מקומו). ועד היום לצפון מי מרום (ים סמכו)
בערך ה' שעות הכפר "אביל" והוא בדרך "חספייא" כמו שכתבתי
לעיל בהר הלכנון. והוא נקרא אבל סתם בלא כינוי וסמוך לו
כפר א' הנקרא "אבל קאמח" וגם כפר א' הנקרא "אבל קרום"
(ר"ל אבל כרמים, אכן הוא שעות כי אבל כרמים הוא בעבר
הירדן בארץ מואב כאשר אכתוב במקומו). והנה "אביל" הנזכר
הוא בלתי ספק אבל בית מעכה וסמוך לו נחל חספייא (אשר
זכרתי לעיל בנהרי הארץ) לכן נקרא ג"כ אבל מים.

ודע כי היתה עוד עיר אבל במחוז ציפורי כנזכר במסכת
עירובין דף פ"ז ע"א אמת המים הלך מאבל לציפורי. ולא יעלה
על הדעת לומר שהלך אמת מאבל בית המעכה הנזכר לצפורי
מהלך איזה ימים, ומוכח שהיא עיר אחרת, וכעת לא נודעת.
הברים (שמואל ב' כ' י"ד). נזכר במחוז אבל בית המעכה.

לפי דעתי הוא מה שנמצא ביוסיפון שבין קדש ובין ים סמכו
עיר בירי. גם כתב שנמחזו ההוא עיר ברותי ששם הכה יהושע
את המלכים עכ"ל. וכן נזכר בירושלמי שביעית פ"ו (ה"א) בירי
רבתי אצל תפני (הוא דפני על שפת ים הנ"ל כמו שכתבתי
במקומו). וכנראה היא עיר בירי שהזכיר היוסיפון. ועל שם המקומות

¹ ופלא צעני תרגום רב יוסף במקום זה שתרגם וית אל

ונוערצא ונוכח שהיה לפניו מים ולא מים.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ אשר הארץ רמא

אלה נקרא מחוז ההוא כרים. וזה כל הברים כמו הבררים.
כפר לקיטיא (מדרש איכה בפסוק על אלה) אולי הוא
כפר יתל קאטי" סמוך לרן ליש.

כפר קוריינים. (ויקרא רבה פ' י"ז ובמדרש חות (בפסקתא
רבתי פי' י"ז הגרסא כפר קרנים ואינה נראה לי כי קרנים בעבר
הירדן הוא כאשר אכתוב במקומו) יצאו מכפר קוריינוס והלכו את
כל האבלים כולם וכיון שהגיעו למגדל צבעייתא מתו שמו). מחוז
האבלים נראה לי שהוא אבל בית המעכה, אבל קאמת, אבל קרום
שזכרתה, ונמצא לצפון מחוז האבלים הנזכר ואדי צוראני וגם
שם כפר דיר צוראני, והוא לפי דעתי קוריינים (צ' תחת ק'
קוראני). ומצאתי בב"ר פ' ל"ג ג' מעיינות נשתארו, מעין מכריא
ואבלוני ומערת פמאים עכ"ל. ובמסכת סנהדרין דף ק"ח ע"א ג' מעיינות
חמים נשתארו, בלועה דגרר צ"ל גרר*) (עיין מקומו) חמי מכריא
ועיני רבתי דברים (עיין לקמן מה שכתבתי בשם ברים) ולא
נודע כעת במחוז האבלים הנזכר מעין מפורסם (מעין חם) ואולי
אין כונת המדרש מעין חם כיא מעין גדול, וראוי לדבר שחשב
מערת פמאים שהוא הירדן שאינו מעין חם, ואפשר אבלונים הוא
אמה של אבל הנזכר במסכת עירובין שזכרתי לעיל.

תכונת חלק נפתלי ואשר.

כבר כתבתי לעיל שלנפתלי היו הרבה ערים על שפת
ים כנרת כמו כנרת (כתרא דף קכ"ב ע"א לנפתלי תחום גינזור
הוא כנרת עיין במקומו) וכן רקת (מכריא) וחמת וגו' וזה שאמרו
בקמא דף פ"א ע"ב ימה של מכריא בחלקו של נפתלי היתה
(בילקוש פ' וזאת הברכה בפסוק ים ודרום ירשה ים זה ימה של
סופני ט"ס וצ"ל סומכי ודרום זה ימה של מכריא) ומלשון הזהר

(1) [המלאך הזה מוסב על מצשכי חיון]. דברי ר' אבין זכר כהנא
אשר צמחו נאמר הדכות הזה הם עמ"י דעת וספרת ר' יוסמן ורי אלעזר
דאמרי סרוייהו (צח צהרל ע"ו ח') חיוצ מעולי גולה היה ונדכשו צעצריל
סיה. (פרי תבואה דף מ"ח ע"ב)

* בשם"ן החדשים כבר תוקן זה.

רמב תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי אשר הארץ

שכתבתי לעיל במקומו מוכח שים כנרת לזבולן היה. הנה מוכח שנכנסים חלקי בני שבטים אלה זה בזה וסוף התפישות חלק זבולן בצד הצפון היה עד כפר תנחום כמו שכתבתי לעיל שמצאתי בספריהם שתנחום על תחום זבולן ונפתלי היה. ומשם הלך חוט גבול נפתלי צפונה על יד הירדן עד מי מרום (ים סמכי) ועד מחוז דן. ומשם פונה ימה על יד גבול אשר והלך חוט הגבול למזרח גוש חלב (בין דמא היא אדמה עיר נפתלי ובין גוש חלב עיר אשר) שהיא אחלכ לאשר וירד דרומה עד תחום זבולן אצל שפרעם, כמו שנאמר (יהושע י"ט ל"ד) ופגע בזבולן מנגב. והלך משם מזרחה דרך צפון רמון המתואר (הוא "רומין" לצפון מזרחית צפורי כשעה א') עד כפר תנחום וים כנרת.

ואשר תחומו על יד מערב נפתלי מנכול צידון רבה שהוא סוף הגבול שכבש יהושע כמו שכתבתי לעיל בפרק א'. וכל הערים שהם על שפת הים הם לאשר כיא בליטה א' שהיתה לזבולן שם, ושם מנדל רוי שהוא סמוך לצידון כו', וירד דרומה עד כבול ואכזיב, וכן מצאנו חלי ואלמלך שהם למזרח דרומית חיפה כשתי שעות היו ג"כ לאשר. ומוכח שהיתה לו לאשר בליטה א' דרומה עד סמוך לעמק יזרעאל במהו הר כרמל הפונה דרומית מזרחית ושם הגיע עד מנשה כמו שנאמר (יהושע י"ז י') ובאשר יפגעו מצפון, וכן ויהי למנשה ביששכר ובאשר וגו' תענך ומגדו שלשת הנפת ע"כ, ואלה היו בחלק אשר.

כתב היוספון תכונת נפתלי גליל העליון עד הר הלבנון ומעינות הירדן, ותכונת אשר עמק הר הכרמל לצד צידון עכ"ל. וידוע תדע כי כמעט כל חלקי השבטים נכנסים קצתם זה בזה כמו שכתבתי כבר שעכו הוא לאשר, ובדברי חז"ל נזכר עכו הוא לזבולן, צידון הוא לזבולן והוא בתחום אשר. ים כנרת היה לנפתלי והוא בתחום זבולן, וכן הוא מפורש (יהושע י"ז א') ויהי למנשה ביששכר ובאשר, ומוכח שערי מנשה מובלעים בתוך חלק ביששכר ואשר, וכן כמעט ברוב חלקי השבטים. ודברי בעל כפ"פ* בניאור תחומי ומעמד חלקי השבטים

* בפרק י"א בתוצאתנו עמוד רפ"ב.

תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי אשר הארץ רמב

כו' אינם מוכנים ואינם מדוקדקים אם נעיין בתכונת הערים לשנטיהם וכפרט מה שכתב * שגזר הוא "בגזור" לדרום "גינין" בערך כ' שעות (עיין גזר) ואכשף הוא "ארסוף" על שפת ים הגדול לדרום תענך כארבע שעות. כי אי אפשר לוטר שהגיע חלק אשר עד "ארסוף" הנזכר, ובעזר האל אם תעיין בכל דברי אלה מבין הכל וירוח צמאונך.

ביאור מתניתין מעשר שני פ"ה מ"ב.

כרם רבעי הי' עולה לירושלם מהלך יום א' לכל צד ואיזהו תחומה אילת מן הדרום עקרבה מן הצפון לוד מן המערב והירדן מן המזרח ע"ל (כן היא הגרסא הנכונה, ובמסכת ביצה דף הי' ע"א הגרסא בהיפוך אילת מן הצפון ועקרבה מן הדרום והיא שנגת המעתיק או המדפיס).

וזמן הרבה מרחתי לדעת תכונת ומציאות עקרבה ואילת

וברוך העוזר.

עד היום לצפון "סיילון" (שילה) הכפר "עקראפי" והוא במחוז שכם (דרומית מזרחית), וכל המחוז ההוא נקרא בזמן יוסיפון עקראפאתינא כנזכר פעמים הרבה בספריו. והכפר הנזכר הוא בערך 13 שעות לצפון ירושלם נומה מעט מזרחה.

אכן אילת לא מצאתי ולא שמעתי מעולם שיש במחוז דרומית ירושלם (הוא מחוז חברון) עיר אילת, ובכל הספרים הראשונים והאחרונים שהפשתי לא מצאתי שם אילת בארץ יהודא.

ואמרתי אל לבי שהכונה על עיר בית גוברין (בית ג'יברין) הנקראת בימים ההם אלייתרפולים ר"ל עיר "אלייתר" (וכן הוא במדרש ואת החורי זו אלייתרפולים עיין במקומו), והיא נקראת בלשון המתניתין אילת (ואל תתמה על הרי"ש שהוסיפו בה להקרא אלייתרפולים ולא אלייתפולים, הלא דרכם כן כמו שמצאתי בספרי הישמעאלים, שלצפון ערקי נהר אלעוד והוא בלשון העמים "אלייתר" והוסיפו ר' לתפארת הלשון, כן הדבר בשם עיר אלייתרפולים היא עיר אילת).

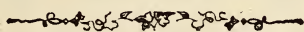
* שם עמ"ד רצ"ד

רמד תבואות פרק ג' חלוקת הארץ, נפתלי אשר הארץ

ובאמת אינה דרומה ממש כי נוטה מעט מערבה. וחקרתי ומצאתי שתכונתה כמעלת אורך א' עם לוד, כ"א שלוד צפונה לה בערך מהלך יום א'. ומוכה שאין כונת המתניתן שהם לדי רוחות מדוקדק כ"א עקרבי לצפון ממש (כנטיה קטנה מאד לצד מזרח), לוד מערבי נוטה הרבה צפונה וכמעט הוא מערכית צפונית. וכן אילת דרומה נוטה הרבה למערב כמו שלוד נוטה צפונה ואילת כמעט דרומית מערבית.

גם מרחקם מירושלים אינו על מרה א' ומהלך יום א' מדוקדק, כי עקרבי במרחק 13 שעות, הירדן בערך 10 שעות, לוד בערך 9 שעות, וכן כמעט מצומצם אילת 9 שעות מירושלים.

נשלם פרק ג' חלוקת הארץ ולא נותר בה פרץ.

פרק ד'

עבר הירדן המזרחי (והדרומי)

מציאות הארץ בדרך כללי.

כבר כתבתי לעיל שהר חרמון ג'בל אלהייש" הוא נקודת גבול מזרחית צפונית של חלק השכטים בעבר הירדן המערבי. ולשכטי עבר הירדן המזרחי הוא נקודת גבול מערבית צפונית. כרגלי ההר הזה לצד מזרחית דרומית אצל ג'בל פאראס" (הוא נקודת הדרומית של ג'בל הייש") מישור הררי גדול מאד והגיע עד טחוז "הויראן" (עיין בשן).

במישור הררי זה לדרום נחל ירמוך (עיין מקומו) בערך במרחק 4 שעות מתחילים הרי גלעד הנקראים בל"ע גילוד" (גלוד) גם נקראים גדש", וזה כונת מדרש שמואל פרשת לי ויבא הגלעדה

(* צ"ל ג'רש" כמו שהגירסא הנכונה במדרש שמואל פ' לי"ב והשם הזה נודע עד היום, ובפרשה ל' נדש בד' הוא ט"ם כאשר הוכחנו למעלה עמוד כ"ה.

תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ רמה

גרש עכ"ל (הדרך דרום ים כנרת למזרחית צפונית עליה בערך שעה א'), והרים אלה מתפשטים דרך נחל יבוק עד רבת בני עמון, לדרום הרי גלעד הנזכרים ג"כ מישור הררי, כצד מערב מישור זה מחוז הירדן (בהר הזיתים נראים הרי מערבי מישור זה כצד הירדן), ובצד מזרח מישור זה מדבר ערבי, ובצד דרום מתפשט מישור זה עד נחל ארנון בו (מול ירחו) הר אמארום והר נבו, לדרום נחל יבוק נמצא הר גבוה הנקרא הר גלעד ועוד הר אסא שהם לצפון "סאלט" (עיין לקמן) בערך שעה א'. לדרום נחל ארנון מתפשט עוד מישור הררי הנז' עד אלקארק (הוא קיר מואב) ומשם מתחיל ארץ הררי גבוה עד נחל אהוא שהוא נופל לים המלח כצד מזרחית דרומית, ומשם מתחיל הר שעיר הנקרא בל"ע ג'בל (גבל בתרגום יב"ע הדברים א' ב' הר שעיר מורא דגבלא), גם נקרא "שאררא" והוא מתפשט עד עציון גבר על ים סוף. (יוסיפון קורא לעבה"י פערעא).

שמות הארצות שהם בעבר הירדן

(המזרחי והדרומי).

אדום מואב עמון מדין (קני) בשן (גשור)
מעכה ארגב) עמלק.
ארץ אדום.

תכונתו בדרום ארץ ישראל במדבר צין במחוז ים המלח למזרחו ולמערבו ולדרומו והגיע עד ים סוף באילת ועציון גבר, ובאורך הזמן התפשטו יושביה הרבה לצד מזרח (מזרחית צפונית) עד מחוז "הוראן" (עיין מקומו). וזה שנזכר בכ"ר פרשת ע"ד כשהלך דוד המלך לארם ציבא ולארם נהרים פגע באדומיים ובמואבים ע"כ, כי כשענר את נהר פרת ללכת לארם נהרים הגיע למחוז "הוראן" וכבר ישבו בזמן ההוא שם אדומיים, ואולי הגיע לפעמים הרבה צפונה כמו שנזכר שם (פרשה ע"ה) אדומיים

רמו תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ

מתיראים מבני ברבריא ובני גרמניא (שהוא בארץ הצפון, עיין מקומם).
 בימי הקדם נקרא ארץ אדום פיעטרא על שם עיר סלע
 (מלכים ב' י"ד ז') שהיתה עיר הגדולה בארץ אדום וכשמה בן
 היא (עיין בסמוך) פיעטרא כלשון רומי אבן. ואזכיר שמות הערים
 אשר נשארו זכרונם בארץ ונודעים עד היום הזה.

סלע (מלכים ב' י"ד ז') נקראת גם יקתאל. וכלשון הרומיים
 פיעטרא. תכונתה לצפון מזרחית הר ההר (הנוזר בסמוך) בערך
 שעה וחצי בעמק קטן מוסגר בתוך סלעים גבוהים מאוד והיקף
 העמק בערך שעה א' ונקרא בל"ע "ואדי מוסא" (מישהו). ונמצא דרך
 ומעבר צר הולך מערבה ("עראבא" עיין לעיל עמק הירדן) בתוך
 הסלעים לתוך עמק המוסגרה ונחל קטן יוצא ממנה דרך המעבר
 לתוך הערבה. והמעבר הנוזר ארכו בערך רביעית שעה ומצר שלא
 יוכל גמל טעון לעבור בו וצידיו סלעים גדולים ונוראים וגבוהים
 עד מאד והמעבר מעשה טבע והפלא. בעמק המוסגר מסלעים
 אשר גובהם 5 או 6 מאות רגל נמצאות חרות בתים בנינים
 מגדלים כתי תפלה כתי תיאטרון אשר יסודם מזמן מלכי אדומים
 ומזמן מלכי רומיים, וככל מקום נראה גלי אבנים עמודי שיש
 נשברים יסודות בנינים וכו'. ככותלי הסלעים הפנימיים עמק
 זה נמצאים שורות בתים ועמודים וקברים גם כתי תפילה נחצבים
 ופסולים בתוך הסלעים. ואף כי מעשה ישן נושן מכמה אלפים
 שנים הוא מראהו נראה חדיש כאלו נעשה בזמן הזה אשר יפלא
 וישתומם כל רואה (שוכני כהגוי סלע מרום שכתו וגו' עובדיה
 פסוק ג'). המחוז ההוא נקרא בל"ע "גאבאל" (כמו "עאבאל")
 ויש אומרים שהוא על שם עובל (בראשית י' כ"ח).

בוז (ירמיה כ"ה ג'). נוזר עם תימא ודרן. עד היום עיר
 "באסטא" לדרום סלע הנזכרת.

בצרה (בראשית ל"ו ל"ג). ישעיה ל"ד ו'. שם ס"ג א'.
 ירמיה מ"ט י"ג. עמוס א' י"ב. היא היתה בימי קדם עיר הגדולה
 בכל ארץ אדום וכעת שם מבצר "בוצירא" על הר א' כהרי

* איננו מבצר כ"א כפר קטן אשר בו יושבים כהמשים משפחות.

תבואות פרק ד' ענר הירדן הארץ רמז

גיבל הנזכר לעיל לצפון עיר סלע בערך י"ב שעות. וסמוך למבצר הנזכר נמצאות חרבות גדולות. (עיר בצרה בהיראן היא עיר אחרת). תימן (בראשית ל"ו י"א. ט"ו ל"ד. ירמיה מ"ט ז' ב'. עמוס א' י"ב. עובדיה ט'. איוב ב' י"א). נקרא כעת מעאן למזרח עיר סלע בערך ב' שעות נוטה מעט דרומה. עיר קטנה במדבר על הדרך אורחות הישמעאלים מדמשק למִקְבָה וסביבת העיר גנות ופרדסים. תוספתא סנהדרין פ' י"ב שמעון התימוני וכן תענית פ"ג מ"ז. ידים פ"א מ"ג ר"ש התימוני. (גרסת הר"ש ר"ש התימוני עיין רבלה). ויותר נראה לי לאמר שמעאן הנזכר היא עיר מעון דכה"ב כ"ו ז' והמעונים. וכן שם א' ד' מ"א ואת המעונים. *)

תפל (דברים א' א') כעת עיר קטנה "תופילא" כבי שעות לצפון "בוציירא" הנ"ל. **) דדן (יחזקאל כ"ה י"ג). כעת לדרום בוציירא (נוטה מעט מערבה) כבי שעות הכפר "דראנא".

עציון גבר (דברים ב' ח'). נקרא בליע "עקבה" (***) על שפת ים סוף המזרחי עיר קטנה וכה מבצר קטן. בזמן יוסיפון נקרא ביריניצי (עיין קדמוניות ח' ב'). אולם לפי שנודע לי בידעיה ברורה כותכין בעיר עדן בשפת ים פרסי סמוך לבאב אלמנדב (המקום שמתחבר ים סוף עם ים הפרסי) כגט עיר עציון גבר דמתקרא עדן. ונמצאים שם בערך ש' ב"ב ותכונת העיר היא במדינת תימן (יעמען), והברת לשון יהודים אלה כמעט כהברת האשכנזים⁷ ת"ס⁸ גם ניגון הטעמים מנגנים כנגון האשכנזים (לא כספרדים). ובערך ב' שעות מעיר הנ"ל על הר גבוה נמצא אבן (סלע) גדול וכתוב בכתב אשורית אני שלמה בן דוד מלך ישראל באתי עד הנה. (גם בעיר "מאכא" שמשם הובא

*) השערתו זאת נכונה. (כי בשם תימן תכונה כל ארץ אדום על שם שהיא

בנב א"י) ובה מסכימים כל החוקרים.

**) איננה עיר כיא החרבות ונמצאות במשור שבהרים לדרום מזרח ים המלח.

***) העיר עציון גבר סמוכה לעקבה ומקומה לא נודע בבירור לדעת החוקרים.

רמח תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ

קאפע הטוב נמצאים בערך ק' ב"ב). ובידיעה זאת הותר לנו הספק הגדול שיש לכל מחקרי הזמנים אם כתבו בזמן ההוא (בזמן בית א') בכתב עברי או אישורי וכמעט כולם מסכימים שכתבו דוקא עברי כ"א שעזרא העלה להם כתב אישורי וכן משמע (קצת) מדברי חז"ל סנהדרין כ"א ע"ב (עיין המפרשים שם). ובוזה נדע ברור שהיה להם כתב אישורי. וכן שמעתי מאנשים הרבה פעמים ושלוש שבמדינת מערב הפנימי סמוך לכפר יסגוריא"ה נמצא על אבן א' בהר גבוה כתב אישורי חרות עד הנה רדפתי אני יואב בן צרויה את הפלשתים עכ"ל. מכל זה מוכח שאין ספק שכתבו בזמן ההוא כתב אישורי. ואמת אני שבכל חקירתי ודרישתי לא יכלתי למצא כארץ כתב חרות מזמן ההוא, אף ששמעתי אומרים שבימים שעברו נמצא כן באבני בנינים ישנים (וכעת נחרבו ונחרסו) אני לא ראיתם.

אילת (שם). למזרח "עקבה" הנזכר עד היום חרבות אילא (ר"ל אילת) ג"כ על שפת הים. ולכן נקרא ים סוף בזמן הרומיים ים אילא.

הר ההר (במדבר כ"ה). למערב "מעאן" בערך 3 שעות הר גבוה הנקרא בלשון ערבי "ג'בל הארון" ר"ל הר אהרון ועליו בית תפלה לגוים. ולתוך המערה שבהר ההוא קבר אהרן וכותלי המערה הם כתובים, וכפי הנראה הכתיבה כתב אישורית הוא"י אבל לא מוכן מה שכתוב שם¹).

* הבית שמעל הקבר הוא קדוש להישמעלים ובו עומד ציון קברו אך הציון והבנין איננו קדום מאד, והכתובות שעל כותלי המערה מכילים רק זכרונות משמות הנוסעים שבקרו את המקום ומרבייתם בשפת ערבית.

¹ וכוונעו הר ההר הנזכר שהוא חלק מהרי הר סעיר מחוזר עם כל הרי ארץ מואב כי לא נפקק נוסף הסורים. ואולי זה כונת הספרי פ' וזאת הצרכה ד' טונות לו הר העצרים הר נצו הר ההר ראש הפסגה עב"ל. ואין הכונה שהר העצרים הוא הר ההר מואב כ"א שמחוזר נוסף מהרי ההר עד הר העצרים.

תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ רמט

לצפון תופל בערך 2 שעות וחצי (נוטה מעט מערבה) למזרח קצה ים המלח הדרומי עיר קטנה "חאנזירי" והיא מפורסמת על ידי המלחמה הגדולה אשר נלחם בה אנבהים פאשא עם יושביה וסביבותיה בשנת תקצ"ד והם נגפו מגפה גדולה במחנהה אכן כבשה ואת כל הארץ כאשר אכתוב אי"ה בחלק ב'.

והנה מדי דברי מארץ אדום אזכר עוד איזהו שמות הנודעים לי במדבר הגדול אשר נסעו בו בני ישראל. ואף כי מעטים הם אכתבם לפי שלא נודעים עד היום הזה.

איתם. (מדבר איתם) המדבר הגדול שהוא לצפון ים סוף נקרא עד היום הזה "איתיא" Etia ר"ל איתם*.)

פי החירות בין מגדל ובין הים לפני בעל צפון וגו' (שמות י"ד ב').

סמוך לעיר "סוויס" (זועמין) שהיא על שפת ים סוף המערבי (כי ב' ראשים לים סוף, המזרחי הוא ים עזיון נבר הנקרא "עקבה" והמערבי הוא ים "סוויס" הנזכר) נמצא "תל ק'אלסום" (בלשון ערבי ים סוף "בחר אלקלסום" וכן תרגם רבסע"ג [אלקלסום]) וסמוך לתל הנזכר "ביר צופיס". לפי דעתי במקומות אלה תכונת מגדל ובעל צפון (צופיס כמו צפון) והנה במקום זה עכרו בתוך הים בחרבה. ולדרום מחוץ עיר "סוויס" הנ"ל כמהלך ב' ימים סמוך לשפת הים מעין א' הנקרא "עין האוארא". וכפי הנראה הוא על שם

וז"ל הזהר פרשת חוקת דף קפ"ג ע"א ר"ט אמר הכי תלחח לחין עלחין קדישין חנאי לא חתקצרו זלחחר חד ושייפון חתצדרו חד הכל וחד חכל וחד זלחחר חחרל וכו' ונריס זקדש זין לפון לדרום חחרן לזטור יוניס ונסה זקח חזי לי חחיד הסוח טורח לטורח זלחרן וכניס לקזרתח לנריס לנזי הסוח טורח חחיד לתרי קטרי ועל זל חתקרי הר העצזריס וגו' עכ"ל.

* שנה בהשערתי כי שם המדבר איננו אֶתִיָא כ"א תִיָא ומלת את היא במקום ה' הידיעה והשם תִיָא הוא שם כולל להמדבר הגדול שבו עברו בני ישראל והוראתו משודש תעה.

רנ תבואות פוק ד' עבר הירדן הארץ

מדה, ועד היום מי המעין הזה זכים וצלולים אכן הם מרים מאור.
לדרום "עין האוארא" הנזכר כמהלך יום א' על שפת
הים "ואדי שאיבע" וראשה ר' א' נכנס בים הנקרא "ראס צעלימא"
הוא לפי דעתי על שם אלימה. ומוכח שם תכונת אילם*.)
הר סיני או הר חורב. הם שני הרים גבוהים גובה א'
בערך 7000 רגל מגובה פני מי הים והר הישני בערך 6000 רגל.
ברגלי הר א' בצד הדרום עמק גדול ורחב. ולא נודע מי משניהם
הוא הר הנבחר אשר בו נתנה התורה (**).

פארן. (מדבר פארן במדבר י' י"ב). תכונת פארן למערב
"איילא" (אילת) מול "גיבל זערבאל" ונמצא שם "ואדי פיראן" (הוא
פארן). ובימי קדם נמצאת בנחל הנזכר עיר "פארן" או "פיראן".
ומוכח שבמחוז ההוא תכונת מדבר פארן***). אכן לפי הנראה
מתפשט מדבר פארן צפון צפונה, כי נאמר (במדבר י"ב ט"ז) ואחר
נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. ונפרש' מסעות (שם
ל"ג י"ח) נאמר ויסעו מחצרות ויחנו ברתמה. הנה מוכח שגם
"ואדי ריתמאת" (עין בסמוך) בכלל מדבר פארן. והנה מוכח
שמתפשט מדבר פארן ממחוז הר סיני עד מחוז "ואדי ריתמאת",
ולפי דברי יוסיפון בחלק מלחמות היהודים 4. 9. 4 תכונת פארן
במחוז ים המלח עכ"ל. אולי מתפשט ג"כ לצד מזרחי (מזצ"פ)
עד מחוז ים המלח.

(*) מרבית החוקרים מסכימים כי אצל המעין הזה הרהוק 16 שעה מעין מוסא
או אצל אחד מיתר המעינות שבקרבתו וביחוד בהנחל הנקרא "ואדי נורונדול" היתה
תחנת בני ישראל שנקראה אז בשם "מדה" אולם הראי' שהמחבר מביא על עין האוארא
כי מימיו מרים עד היום, היא לדעתנו ראיה לסתור, כי בליים אחרי שנמתקו המים ע"י
משרע"ה נשארו מתוקים לעולם. ואת התחנה אילים אי אפשר לקבוע בבירור.
אך לפי מסקנת החוקרים היתה בי"ואדי נורונדול" בהדרך אשר בין סואין לגיבל מוסא.
אך השערותיו אדות בעל צפון פי החירות וכו' הן רק השערות פרחות ומקומם לא
נודעים עד היום.

(**) מרבית החוקרים מסכימים שהר סיני הוא הנקרא כהיום "גיבל מוסא"
(הר משה) והוא הפסגה השניה שבהרי נראניט שבמחוז פענינסולא.
(***) החקירות החדשות יאחדהו עם האדבר הנקרא אלתיא אשר בין
קדש והר סיני.

תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ רנא

למזרח הרים הנ"ל על שפת ים סוף (ים עקבה) עד היום חורבות "דהאב". והוא בלתי ספק די זהב (הדברים א' א') כי זהב בל"ע "דהאב" (י).

לדרום "ואדי קיסימי" (עיין עצמון) כערך מהלך חצי יום "ואדי ריתמאת" והוא רתמה (במדבר ל"ג י"ח). ונראים דברי רש"י רתמה הוא (סמוך או במחוז) קדש ברנע, ובאמת "ואדי" הנזכר אינו כל כך רחוק מ"ואדי נאיען".

1) ספרי ריש פרשת הדברים ח"ל ר"י בן זורעוסקוס צרי יהודא צרבי למה חסה מעות עלינו את הכתובים ונעידני עלי שנים וארץ שהזרנו על כל הנקומות שצבורה ואין נקום שנקרא חלל על שם המלורע ע"כ. הלשון הזה קשה לפרשו. אין ספק שבמלואים נקומות צבורה שלא וקראים ע"ש המלורע. והילקוט הביא לשון אחר. הזרנו על כל הנקומות ואין נקומות חלל שנקראו ע"ש המלורע ע"כ. הכונה על כל הנקומות שזכורים כאן בעבר הירדן צמדצר צערצה ונול סוף פארן ספל לבן חרות די זהב, אכן פליחה עלומה הלא נודעים עד היום הזה משמות נקומות חלה ואיך נוכל להכחיש המליחות. וזמן זמנים היה מאחר זה דבר פלא צעיני. עד שזכיתי לנלל הגרסא הנכונה והאמיתית בפסיקתא זוטרתא צרשה הזכרת זז"ל אמר רשב"י הזרתי צכל הנקומות שנסעו ישראל לידע אם נסעו ישראל ומשל ולבן. ולא מלאנו חלל דברים של תפלות שהולילו על הנון שהוא לבן ע"כ. מוכח מלשון הזה שמה שזכור בספרי שהזרנו על כל הנקומות שצבורה, הכונה הנקומות שנסעו ישראל. ובאמת לא נזכר שם לא תפל ולא לבן ולא די זהב ואף שצאונה הם נקומות הנודעים עד היום הזה. עם כן זה כנים דבריו שלא מלאש צונקומות שנסעו ישראל, ומוכח שכונה הנקרא שהוכיחם על הדברים המרומזים צשם תפל ולבן ודי זהב. ורחיה לדבר שנקומות חלה הנודעים עד היום הזה צאונה אינם על דרך משעות צני ישראל כי לא צאו לנקומות חלה.

ואולי נלל ג"כ לפרש בן נוסחת הספרי הזרנו על כל הנקומות שצבורה, ר"ל נקומות נסעי צני ישראל שצבורה הנזכרים צונקומות מפורטים צפי צהעלותך. קחת נסעי, עקצ, ולא נמלאו שנות חלה, ולא שהכונה שחזר ונסע צאנך ההלא להקור חולי ימלא נקום שנקרא כן, כי ודאי היה מולא שנודעים עד היום הזה חה חשונה לאפיקורסים שנקשים מלשון הזה שלחבו"ל לא נודע המליחות (פרי תבואה דף ק"ח עמוד א').

רנב תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ

למזרח "ואדי רית'מאת" הנזכר כמהלך חצי יום "עין אל-חומיירות" לפי דעתי היא חצרות* א. (ויסעו מהצרות ויחנו ברתמה). לדרום "עין חומיירות" כמהלך יום א' (נוטה מעט מזרחה) "עין אלשהוה" (שעהאוע), והוא לפי דעתי קברות התאווה כי בלשון ערבי תאווה "אלשהוה". וכן מתרגם רבסה"ג קברות התאווה "קבור אלשהוה". (ויסעו מקברות התאווה ויחנו בחצרות).

לדרום "ואדי רית'מאת" כמהלך יום א' "ואדי מוצערא". והוא לפי דעתי מוסרה (מוסרות), ויסעו מחשמונה ויחנו כמוסרות). לדרום "ואדי מוצערא" בערך חצי שינה (וכמעט הוא מחובר עמו) נמצא "ואדי לוואן". ומי יודע אם אינו על שם עיר לזו הנזכרת (שופטים א' כ"ו) וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לזו הוא שמה עד היום הזה.

לדרום "ואדי מוצערא" הנזכר בערך ד' שעות "ואדי אלעקא" וכן שם הר גדול סמוך לו, אולי הוא על שם בני יעקן (ויסעו ממסרות ויחנו בבני יעקן).

לדרום "ואדי אלעקא" כמהלך יום א' "ואדי אלגודהאגיד" והוא בלתי ספק על שם הר הגדגד (ויסעו מבני יעקן ויחנו בחר הגדגד).

סמוך לים סוף מול "עקבה" הוא עציון גבר נמצא "ואדי טאבא" הוא יטבה (יטבתה) ויסעו מחר הגדגד ויחנו ביטבתה ויסעו מיטבתה ויחנו כעברנה. אולי עברן מלשון עברה עבר הים, כי פנו ועברו לעבר הים המזרחי, כי עציון גבר על שפת הים המזרחי ו"טאבא" (יטבתה) על שפת הים המערבי. ומשם באו לעציון גבר.

לדרום סלע (היא פיעטרא) כארבע שעות נמצא מעין אי הנקרא בל"ע "עין אלסדאקא" (עין הצדקה) והכונה לפי דעתי על עין משפט היא קדש והם קוראין משפט "סדאקא" (על דרך צדק ומשפט טכון כסאך) וגם קדש הנזכר מתורגם רקס. וזה הוא

* מרבית החוקרים משערים לאחד את הצרות עם המקום "עין אלהודירא" הרחוק ככ' או כ"י ימים לצפון מזרח הר סיני.

תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ רנג

שכתב היראנימוס לפי תומו וז"ל ארקס(ר"ל רקס) היא בייעטרא' (סלע) דיוסיפין עכ"ל, ומוכח שרקס (קדש עין מישפט) סמוך לבייעטרא' ר"ל במחוז ההוא והוא כמו שכתבתי. (עיין מה שכתבתי בפרק א' בכיאר המתניתין ריש מסכת גיטין). (ויסעו מעציון גבר ויחנו במדבר צין היא קדש. ויסעו מקדש ויחנו בהר ההר). ולא יש לרקדק על סדר וערך מסעיהם, כי לא הלכו דרך המלך ודרך הישר במדבר הגדול ופעמים מוכח שמסע א' בערך מהלך יום או יומים ופעמים בערך מהלך ג' או ד' שעות. ונראה לי י"א מקומות מרתמה עד מסרות תכונתם במדבר הררי הנקרא אצאצימאת שהוא למזרח ואדי רתימאת ואדי מאצירא ואדי ביערין ומגיע עד הר מאדורא (כמו שכתבתי במקומו). ובכל המדבר הגדול והנורא הזה לא נודע לא שמות הנחלים ולא שמות המעינות ולא שמות המקומות כי לא נושב הוא ולא עברו בו הולכי דרכים כי ארץ הררי הוא. ונסעו בני ישראל מרתמה מזרחית צפונית הלך ונסוע עד שהגיע למסרת שהוא לדרום רתמה כמהלך יום א'.

נביות (בראשית כ"ה י"ג). יוסיפון קורא יושבי הארץ נביות

(1) והנה ידענו שקדש עין ושפט סמוך להר ההר כמו שנאמר ויסעו וקדש ויצאו וגו' הר ההר (צמדצכ' כ"ז). וא"כ לא יעלה על הדעת לוונר שקדש עין ושפט הוא קדש צרנע. כי ורחק רצ' צין עין אלסדלקא וצין ואדי גאפין (עיין ויקומו). ורליתי צמפרטיס שכתבו כן, ואס היו רואים הנחלים ודאי לא היו אוננים כן. ואמת אגיד שגם אלסון רש"י ושנע כן שקדש צרנע היא קדש עין ושפט (דצריס א' ו"ו) שהציח צסס קדר עולם י"ט שנה הולכים וונטרפיס וחזרו לקדש עכ"ל. ופלח צעיני צ' תיצות וחזרו לקדש שנשנע שצסוק וי' שנה היו צקדש צרנע וזה אי אפשר לוונר כן. וצאונת צ' תיצות חלה לא כאלאים צקדר עולם ומוכה שרש"י הוקיפס ודעתו. אכן ואלחתי צרש"י צמדצכ' ל"ז ח' וז"ל וקדש צרנע כך שמה וצ' קדש היה עכ"ל. והנה יש סתירה דצצרו וז"ע ודצרו חלה הס עיקר.

רנד תבואות פקד' עבר הירדן הארץ

בשם ערביים. ותכונתם היתה מנהר פרס עד ים המלח (גם נקרא עיר סלע עיר הגדולה בארץ נכיות). בספר מכת"י א' ה' כ"ד כ"ה מ' ל"ה נקראים הנכיות יושבי עכה"י המזרחי. וכבר ידוע שאי אפשר להגביל תחום ותכונת הארץ ויושבי אהלים כי ילכו ומתפישטים מקצה אל הקצה.

קדר (שם). גם אלה ככלל יושבי אהלים ולא נודע בצימצום תכונת ארצם. וכפי הנראה הם סמוכים לנכיות במדבר ערבי המזרחי גם למזרח ים המלח, גם הגיעו עד עיר ככלל. משרקה (שם ל"ו ל"ז). אולי הוא עיר עין מפנק לדרום עיר סלע הנזכרת לעיל (נוטה מעט מזרחה) כשלשה שעות. ישבק (שם כ"ה ב'). אולי הוא מחוז הר שובאק לצפון עיר סלע.

ארץ מואב .

היא לצפון ארץ אדום ומתחיל מן "ואדי אלאהוא" עד נחל ארנון. וכעת נקרא "בלד קארק" והוא עד היום ארץ מכורכת ביותר (ישעיה ט"ז מ' י'), והחיתים אשר נמצאים שם טובים מאוד ומביאים ממנו פה עה"ק והיא הטובים מכל חמי הארץ. ושמות הערים הנודעים עד היום הם:

ער מואב (במדבר כ"א כ"ח. הדברים ב' כ"ט) והוא נקרא ג"כ רבת מואב ובלשון העמים נקרא "ארעפאלים" כעת שמו "ראכבא" לצפון "קארק" כערך 6 שעות ונמצאות שם חרבות אשר הקיפם כהצי שעה.

קיר מואב (ישעיה ט"ו א'). הוא נקרא בל"ע "קארק" והיא עיר הגדולה ככל מחוז ההוא "בלד קארק" הנקרא כן על שם העיר. היא בנויה על הר סלעים גבוהים על פני עמק עמוק וצר. ויש אומרים שהוא עמק נחל זרד שנופל לים המלח. ובצדה מבצר גדול וחזק עד מאוד, (ואולי הוא מצפה מואב הנזכר בדוד ישמואל א' כ"ב ג'). ואיברהים פאשא כשמרדו יושביה בו בשנת תקצ"ד והרגו כל אנשי חילו אשר במבצר ובעיר (עין חלק ב'). בחרון אפו בקש כשכבש את יושבי הארץ להרוס ולהחריב

תבואות פרק ד' ענר הירדן הארץ רנה

המנצר הזה ולא יכול כי כמעט כל המנצר בסלעים. והיא נראה למרחקים ער שכיום צח נראה פה עה"ק באמצעות כלי הבטה בגגות שהם בחלק הגבוה שבעיר. וכפי הנראה ישנו פה מקדש גם מבני עמינו, כי כאבני הבית בעיר הזאת נמצא כתב אשורית, אולם בעת הזאת לא נמצא יהודי או בכל עבר הירדן.

לצפון "אלקארק" יורד "ואדי צפצאף" ונופל לים המלח. לפי דעתי בלתי ספק הוא נחל הערבה הנזכר עמוס ו' י"ד מלבוא חמת עד נחל הערבה. כי ערבי נחל (ויקרא כ"ג ט') נקראים בל"ע "אלצפצאף".

סלע (ישעיה ט"ז א'). לצפון "ואדי אלאחזא" נמצאת עיר קטנה נקרא בל"ע "ביטרא", ושם זה מזמן הרומיים שקוראים סלע פיעטרא כמו שכתבתי לעיל, ונשאר כן גם בפי הערביים עד היום הזה והוא סלע שבארץ מואב.

אגלים (שם ט"ו ח'). בעת שמו "אגאלא" 8 שעות לדרום ער הנזכר (ושאר השמות אזכיר לקמן כגבול ראובן וגד).

ארץ עמון .

היא משפת נחל ארנון עד שפת נחל יבוק (דברים כ' ל"ז) רק אל ארץ בני עמון לא קרבת כל יד נחל ארנון וערי ההר וגו'. לפי דעתי הוא ההר אשר בדרום "הוראן" אשר אנארכסמין. רבה היא רבת בני עמון (אשר אבאר לקמן). היא עיר הגדולה בכל ארץ בני עמון. וחויץ מעיר זאת לא נודע לנו מכל מקומות מחוז ההוא .

מדין .

לא נודעה לנו היטב תכונת מושב עם הזה. הנה מצאנו מדין במחוז שפת ים סוף סמוך למדבר סיני וגו'. וכן מצאתי ביום־ספון שכתב שמשח רכיניו בא לעיר מדין בשפת ים סוף שהוא נקרא כן על שם מדין בן אברהם עכ"ל. ועד היום נמצאים על שפת ים המזרחי לדרום עציון גבר (עיין לעיל) עיר הנקרא בל"ע "מדיאן". וכן נזכר (שופטים ו' ד') ויחנו עליהם (מדין ועמלק)

רנו תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ

וישחיתו את יבול הארץ עד כואך עזה. הנה מוכח שתכונתם בדרום יהודה. אולם מוכח שהתפשטו גם צפונה במחוז ים המלח סמוך לארץ מואב. כמו שנאמר המכה את מדין בשדה מואב (בראשית ל"ו ל"ה), וכן (כמדבר כ"ד כ"א) ושים בסלע קינך (עיין בסמוך קני). ותכונת עיר סלע במחוז ים המלח, וכן כזכי בת נשיא מדין בשמים בזנות בנות מואב. ואולי ממלכי מדין א' שמו רקס, לפי שתכונת ארצו היתה במחוז קדש עין משפט המתורגם רקס "ארקס", עיין לעיל בכיאר תחום עולי בבל במתניתין ריש גיטין שכתבתי שארקס הוא פיעטרא¹ (סלע). וכן מצאנו (יהושע י"ג כ"א) שתכונת מלכי מדין היתה בארץ אמורי במלכות סיחון אשר ישב בחשבון.

ה ק נ י .

יצא ממדין (שפטים ד' י"א) וחבר הקני נפרד מקין מבני חובב חותן משה. (דכה"י א' ב' ג"ה) ומשפחות סופרים וגוי המה הקינים הנאים מחמת אבי בית רכב. וכן ירמיה ל"ה, מלכים ב' י' ט"ו. כל אלה הם משפחת יתרו שהתגייירו וישבו בתוך ישראל. (עיין מה שאכתוב לקמן בשם בני רכב).

ונמצא עוד משפחת קני שהם בכלל גוי הארץ המדינים. והם הנקראים ג"כ שלמאי, וכן תרגום אוינקלוס ויב"ע. (כמדבר כ"ד כ"א) וירא את הקני וגוי כי אם יהיה לבער קין וגוי. והם הקני הנוכר כברית בין הבתרים. (ועיין מה שכתבתי לעיל פ"א בחקירה אם עבר הירדן המזרחי בכלל א").

והקני הנוכר בכלל ערי ארץ יהודה (שמואל א' ל' כ"ט) בשלל דוד, וכן (שם כ"ז י') נגב יהודה ואל נגב הקני הם ודאי הקני שהם בכלל ישראל מבני יתרו. (ועיין מה שכתבתי לעיל בשם ערי הקני בשלל דוד).

¹ ונלחמי ציוסיפון קדמוניות ד' ז' סכחז שטיכ רקס צוודינס עכאזי, והיונים קורחאים אוחה פיעטרא (סלע) ונקרא כן על שם רקס הלך מדין עכ"ל.

תבואות פרק ד' ענב הירדן הארץ רנז

עמלק.

מושבו בהר שעיר (כמו שנאמר דבה"י א' ד' מ"ב) ומתם
מן בני שמעון הלכו להר שעיר וגוי זיכו את שארית הפלטה
לעמלק. וכן (בראשית י"ד ז') וישוכו ויבאו אל עין משפט היא
קדש ויכו את כל שדה העמלקי. וכן מצאנו עמלק במלחמת
שאול המלך בדרום ארץ יהודה במדבר הנדול שור (שמואל א'
ט"ו ז'). וכן מוכח שתכונת עמלק בארץ אדום (מלכים א' י"א
ט"ז) כי שיטת חדשים ישב שם (באדום) יואב ויך כל זכר באדום,
לפי דברי חז"ל בב"ב דף כ"א ע"כ שהכרית את זכר עמלק ע"ש.
אכן מצאנו הר עמלק בהר אפרים (עיין פרעתון) בנבול
בני יהודה ובנימין. למערב קרית יערים נקרא עד היום מחוז ההוא
בל"ע "בני אמלק" (עיין שם) וגמצא שם הר שעיר (יהושע ט"ו י"ג).
כמחוז "גיפני" (גפני עיין עפנה בערי בנימין) לצפון "ראמאלא"
עד היום כפר יעמליק". הנה מוכח שישבו גם במרחקים ואי
אפשר להגבילם.

בפי כל בני עמינו יושבי המזרח קוראים בני ארמעניא—
עמלקים, ואולי נתקבל אצלם שיתר הפלטה ברח לארץ הצפון
למדינת ארמעניא כמו שמצאנו מהם בארץ פרס והוא משפחת
המן בן המדתא האנגי (1). לפי דברי יוסיפון תכונת ארץ עמלק
בהר שעיר ובערבי פיטמרא (הוא עיר סלע).

בשן.

השם זה כולל מדינות הרבה גשור מעכה ארנב סלכה גולן.
דברים ג' ה' ונקח בעת ההיא את ארץ וגו' מנחל ארנב
עד הר חרמון וגו' כל ערי המישור וכל הגלעד וכל הבשן עד
סלכה ואדרעי ערי ממלכת עוג בבשן וגו'. שם ג' י"ד יאיר בן

* כבר העירונו למעלה עמוד קט"ז כי המחוז נקרא "בני מלך". לא בני אמלקי יעו"ש.

(1) צהרנוס שני אספסר ס' י"ג נזכר הן צד המדחא מהנדיא (הודו)

הוא ומן זרע"י דבית עמלק הוא עכ"ל.

רנח תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ

מנשה לקח את כל חבל ארנב עד גבול הגשורי והמעבתי. וכן מלכים א' ד' י"ג חבל ארנב אשר כבשן ששים ערים גדולות וגו'. ואזכיר התרגומים שמות אלה.

האונקלוס מתרגם כשן מתנן וכן יב"ע. וכן יב"ע (האמתי) ביהושע י"ב ד' ורבינו סע"ג מתרגם אל בתניה. חבל ארנב ת"א בית פלך טרכונא (ויב"ע חרגונא מ"ס וצ"ל תרגונא, ירושלמי אמרכונא ורסע"ג כט אלמוג'ב. גשור והמעכה ת"א ואפקירוס (וכן יב"ע ביהושע וכשופמים), ויב"ע קורזי ואנטיקירוס, והירושלמי קריית אפיקרס, יב"ע סלוקיא.

ואכתוב מה שמצאתי ביוס'פון משמות אלה ואח"כ אכתוב המציאות הארץ היא.

בחלק ספרו קדמוניות 13, 15, 8 וגם בחלק מלחמות היהודים 1, 4, 8 הזכיר ג'ולאן וזילייציא הם במחוזים סמכו (מי מרום). בספרו קדמוניות 4, 5 כתב שעונג הוא מלך ג'ולאנימי בגלעד (במקרא נאמר בשן וגלעד) ובמקום אחר כתב שמלך אויגוסטי נתן לכן הורדוס אנטיפאס ארץ פערעא (עבר הירדן המזרחי) וגאלילעא (הגליל). ולבנו השני פיליפוס נתן באתאניא טראכאניא ואוראניא. ובמקום אחר מצאתי שאמר שמחוז באתאניא הוא אצל טראכאני' עכ"ל.

ועתה אודיע מציאות הארץ הרהבה הזאת, ואחלקה לחמשה חלקים.

א' גולן. נקרא כעת בל"ע "ג'ולאן" (גולן) תכונתו מדרום ים כנרת עד למזרח עין ירדן (כמחוז באניאס), ובארץ גולן הנזכר תכונת חבל ארנב, בו ששים עיר בצורות חומה גבוהה דלתים ובריה, ועד היום נמצאות שם חרבות הרבה עד אין מספר חרבות ערים גדולים מבצרים מגדלים כפרים בנינים כתי תפלה כתי תיאטראות (ושמעתי שהם יותר משלוש מאות חרבות) והם מזמן שכני ישראל על אדמתם ומזמן שמשלו מלכי הרומיים בארץ. וככל מחוז ההוא לא נמצא עצים, כ"א אכני "באזאלט" שהם קשים

תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ רנ"ט

עד מאיד זתר מאבני חול ואבני סיד (1). ידלא גראה ככל בתי הארץ ההיא מאזמה ממלאכת עץ. גם הבריחים והמסמרות הם מאבנים. יושבי הארץ מעטים הם והם יושבים בתוך ערים אלה שהם מימי קדם, וזה שנאמר בגבול נפתלי (יהושע י"ט ל"ד) וביהודה הירדן שהם חות יאיר (ששים עיר הכל ארגבו) כמו שכתבתי במקומה ושם גולן עיר המקלמ, ועל שמה נקרא כל מחוז ההוא גולן. ולפי דברי חז"ל במסכת מכות תבונת עיר גולן מול קדש כהר נפתלי זכעת לא נודע *

כי יטור. נקרא כעת כל"ע ג'דורלובלשון העמים "איטורעא". ותכונתו למזרח דגלי הר חרמון (עין מקומו). ולמזרח מחוז גולן הנזכר עד סמוך למחוז היום דמשק. ונקרא כן על שם יטור כן ישמעאל (בראשית כ"ה ט"ז). ולפי דעתי שם ג'דור גם על שם גשור שהוא במחוז ההוא. וכן מעכה, כי אבל (היא אבל בית המעכה) עד היום לצפון ים סמכו זכר גלי הר חרמון כמו שכתבתי במקומו. והנה תכונתו במחוז "ג'דור" הנזכר. ובצד מזרח מחוז זה נמצא כפר הנקרא כל"ע "מעכאג" ואולי על שם מעכה וסמוך לו בצד הירום הכפר "סקארא" גם הכפר "קעראט" גם הכפר "קיריא". ומי יודע אם אין שמות אלה על שם אפיקרוס קרוז (**). תרגום גשור והמעכה.

ג' עוין. נקרא כל"ע לְגֵיא (אלגא). ולפי דעתי הוא לישון משובשת וכונתם "אלגוט" כמו שתרגם רבסעה"ג עוין אלבוטה. והוא מחוז דרומית (ניטה מעט מזרחה) לדמשק עד הרי חוראן אשר אנא-בסמוך. והרומיים קראוהו בלשונם "טראבאניטיס" (וכן

(1) ופה חלק יעשה מדיחה (תעלי כ"ח) מרגס יצ"ע יעציד תרככותא (ובנוכחות יסנות טרככותא) אולי על סס דחיה קיס צאלאכת אצני צאלאלט הקסים בצרזל ומדיחיס ידי העיסק לחלוז ולפסול נוסס נקרא כל "אחוז הסוז טרככותא".

(*) לפי החקירות החדשות אפשר לאחדה עם חודבות פאחים אלגולאן.

(**) כינתו להתרגום המיוחס ליב"ע בדברים ג' ח' שמתנים קרוי ואנטיקורוס.

ובנזמחת הירושלמי קרית אפיקרס.

רם תבואות פרק ד' עבר הירדן – הארץ

יוסיפון). ומוכח שחבל ארגב מתפישט עד מחוז ההוא כי תרגום חבל ארגב מרכזנא כמו שכתבתי. ונקודת המורחית מחוז "לגיא" הנזכר סמוך להרי חוראן עד היום עיר קטנה בליע ג'ופא ואולי עליה כיון הגאון בתרגומו ארגב "מוג'וב".

במחוז הזה היתה כשנת תקצ"ג מלחמה גדולה של איכרהים פאשא עם הדורסי (דרוזען) יושבי הארץ ההיא. והם נגפו במחנהו מגפה גדולה כי הם ידעו הדרך לצאת ולכוא ולכרוח ולהסתר במקומות אלה ולא אנשי חילו והוכרח להשלים עמהם. די הרי חוראן (מלשון חורים לפי שנמצאות שם מערות הרבה). נקרא בל"ע "ג'יבל חוראן". והוא הנזכר יחזקאל מ"ז ט"ז גבול חורן. וכן במסכת ר"ה דף כ"ב ע"ב כמו שכתבתי לעיל בהרי הארץ. והוא "באתאניא" (באטאנעא) דיוסיפון; וכן בירושלמי דע"ג כפרק כל הצלמים [ה"א] כד דמך וי חנינא דכרת חורן. יושביה מעשים והם "דורסי" (דרוזען) אשר זכרתי בהר הלכנון. וחבל הארץ ההיא קצת מכורכת והוא סוף הגבול ארץ נושבת, כי למזרח הרים אלה מתחיל המדבר הגדול עד יד פרת.

הי מישור חוראן. בל"ע "סאכל חוראן". והוא "אוראנטיס" דיוסיפון; והוא מערבית דרומית הרי חוראן הנזכרים; והוא מישור מבורך ופריה כתגובת השדה (תבואה וירקות) אבל לא עצים. וכיותר נמצא שם צמר עץ. ומשור זה הוא הנזכר כל ערי המישור וגו' עד סלכה ואדרעי (הדברים ג' י').

ועתה אכאר שמות המקומות הנמצאים בארץ הזאת הנזכרים במקרא קדש ובדברי חז"ל.

סלכה (הדברים ג' י). ויקרא רבה פרשה הי חד כר ניש מן בני דסילכא ר"ל חד מן בני עיר סלכה). ברגלי הרי חוראן דהיינו בצד מזרחית דרומית עיר ומבצר שקוראין בל"ע "צאלכאת". כעת חרב ולא ישכובו אנשים (*). וכפי הנראה היא מזמן שישבו בני ישראל בארץ ההיא כי חרבתיה בניני ימי קדם אינם מלאכת הרומיים והדרוזות אשר קמו אחריהם.

(* כעת היא עיר גדולה.)

תבואות פרק ד' ענף הירוק הארץ רסא

קנת נכח (במדבר ל"ב מ"ב). נקרא כעת "קאניא" ותכונתו לצפון מערבית הרי חוראן הנזכרים והם חרכות גדולות בניני מלאכת הרומים.

אדרעי (הדברים ג' א'). נקרא בל"ע "דרא" במישור "חוראן" לצפון מזרחית* המבצר הגדול מִיִּצְרִיב (עיין בסמוך). וחרכותיה הרבה וגדולים ולא יושבים בהם אנשים. ר' תנחום אדרעי ירושלמי כרכות פ"ה.

קרקר (שופטים ח"י). לדרום "אלחראק" אשר אזכיר בסמוך בערך ב' שעות הכפר "אלקרק" והוא לפי דעתי קרקר הנזכר**). עשתרות קרנים. (בראשית י"ד ה'. יהושע י"ב ד'. ובמסכת סוכה דף ב' ע"א מוכח שתכונתה בין ב' הרים גבוהים). למזרח המבצר "מיצריב" בערך מהלך חצי יום עיר הנקרא בל"ע "אלחראק" ואומרים שהיא עיר עשתרות קרנים***). (וכן כתב בעל כפויפ****). אכן שמעתי אומרים שהוא המבצר "מיצריב" הנזכר שהוא על הדרך אורחות הישמעאלים מדמשק למעקא. וסמוך למבצר זה יוצא הנחל "ירמוק" (ירמוך) לכן קוראים לירמוך "ואדי מצריב". ועיין מה שכתבתי לקמן בשם רבסעה"ג בשם עשתרות קרנים.

בצרה (מסכת ע"ז דף נ"ח ע"ב ר"ל איקלע לבצרה: וכן בירושלמי שביעית פ"ו [היא] שמע שאמו באה לבצרה. והוא הדרך מבבל לא"י. וכן שם בתחום ע"ב ותרכונה דמתחם לבצרה. וכן בירושלמי בכורים פ' אחרון [ה"ג] דכלה בצרית. מדרש שמואל פ' כ"ה ר' יונתן בוצריי ויקרא רבה פ"ח ר' יונה בוצרי. ולפי דעתי היא הנזכרת בספר מכבי"א ה' כ"ו כאזאר ע"ש). ונקראת בל"ע "בוסטרא" ותכונתה במישור "חוראן" בצד

(* צ"ל לדרום מזרח.

(**) לפי החקירות ההרשיות אי אפשר לאחרה עם אחת מהמקומות הידועים.

(***) לפי החקירות ההרשיות יותר נכון לאחרה עם "תל אשתארא" אשר בדרה

הגבוה ההולכת לדמשק.

(****) פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש"א

רסב תבואות פרק ד' עבר הירדן הארץ

דרומית מזרחית. ובזמן מלכי הרומיים היתה עיר הגדולה בכל ערי עבר הירדן. חרבותיה גדולים מאוד ויושבים בהם אנשים מעטים והוא המקום האחרון הנושג בצד דרומית מזרחית, ומשם ואילך לא נמצאות כ"א חרבות בלא ישוב ואח"כ מתחיל המדבר הגדול עד הנהר פרת.

וכעל כפ"פ כתב *) וז"ל ובצר במדבר למזרח אדרעי כחצי יום וקוראין לו בצרה עכ"ל. שנה ברואה כי מקרא מפורש בצר במדבר לראובני ועיר בוסטרא הנזכר למזרח אדרעי תכונתה בחלק מנישה, והיא מכוונת מול הרי שומרון, וכמסכת מכות דף ט' ע"א מוכח שבצר במדבר לראובני מול חברון, וראמות גלעד מול שכם בהרי שומרון. ועיין מה שכתבתי לקמן בשם בצר.

צהר (כרמב"ם פ"א מהלכות תרומות ה"ט וצהר הרי היא כסוריי). לצפון עיר סלכה בערך מהלך יום א' כפר הנקרא אל-צוהארא (וכן כיוסיפון קדמוניות 18, 15, 4 קוראה צאהאראו). היא היתה בימי קדם עיר גדולה ומפורסמת. וכעת יושביה בערך 200 והרבותיה בהיקפן בערך פרסא א'. ולפי דעתי עליהכיון הרמב"ם. חלוקת ארץ עבר הירדן לשבטיה.

טרם שאבאר חלוקה זאת אדבר בקיצור נמרץ מהרי

גלעד.

כבר כתבתי לעיל ששם ארץ גלעד מושאל על כל עבר הירדן המזרחי. ומוכח שתכונת גלעד בכל חלק שכתי עבר הירדן. ואכתוב תכונת הרי גלעד.

הרי גלעד מתפשטים לד' הרוחות, בצד המזרח מגיעים עד מישור חוראן. בצד המערב עד סמוך לעמק ומישור הירדן. בצד הצפון עד נחל ירמוך. בצד הדרום עד מחוז "באלקא" שהוא לדרום נחל יבוק. וא"כ הרי לראובן וגר ומנשה חלק ונחלה כהרי גלעד (כאשר מבואר לקמן גבול נחלת השכטים אלה). וזה

*) פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש"י

תבואות פרק ד' ענב הירדן הארץ רסג

שאמר (דברים ג' י"ב) וחצי הר הגלעד וערו נתתי לראובני ולגדי ויתר הגלעד וגוי נתתי לחצי שבט המנשה (ע"ן גרוסנא בהרי הארץ).

ונקודות הגבוהות בהרי גלעד הן "ג'בל ג'ולוד" (ר"ל הר גלעד) לדרום נחל יבוק ו"ג'בל אוסא" לצפון "צאלט" (ע"ן רמת מצעה) בערך חצי שעה (והישמעאלים מראים בהר הזה קבר הושע ועל שמו קוראים ההר "אוסא". וע"ן מה שכתבתי לעיל בקבר נח בעיר "זאכלא" בהר הלבנון). והרי גלעד מכורכים הם ונמצאים עליהם יערות נחמדים עצי אלונים (פיכטען אונר אייכען) גם עין עושה פרי למיניהם.

וגבוהים מהרי גלעד הם הרי עברים שהם כחלק הדרום מחוז "באלקא" והרי מכור (הרי יעזר) ולא שנעצם הם גבוהים מהרי הגלעד לא כן כ"א תכונתם גבוה מהם כי מחוז דרום "באלקא" אשר שם הרי עברים והרי יעזר הוא ארץ הרי גבוה יותר ממחוז דרי גלעד. ג'בל אמארא שלשה שעות וחצי דרומית מזרחית לעיר חשבון הוא הנקודה הגבוה בארץ הזאת. (ע"ן לקמן בשם נכו).

ועתה אבאר שמות הערים לשבטיהם.

ר א ו ב ז .

תכונתו בחלק הדרומי הארץ הזאת כמו שנאמר (יהושע י"ג ט"ז) ויהי להם הגבול מערוער אשר על שפת נחל ארנון וגוי ותחומו עד לצפון חשבון (כמו שאכתוב לקמן) ויתן משה למטה בני ראובן למשפחותם. ויהי להם הגבול מערוער אשר על שפת נחל ארנון והעיר וגוי חשבון וכל עריה וגוי ויהי גבול בני ראובן הירדן וגבול.

כבר כתבתי לעיל שארנון הוא ואדי מוג'ב המפסיק בין ישראל ובין מואב, וכעת מפסיק בין מחוז אלקארק הדרומי ובין מחוז אלבאלקא הצפוני (1).

(1) והערציים קוראים נחוז אלבאלקא גם צסס צלל אלכאפר

רסד תבואות פרק ד' עבר הירדן, ראובן הארץ

ערער. על שפת מוג'ב הנזכר הצפוני נמצאות חרבות הנקראות בל"ע אַבְאִיר (והן מכוונות למזרח חברון).

מדבא. לצפון חרבות הנזכרות כמהלך 7 שעות לדרום חשבון (נוטה מעט מזרחה) בערך 2 שעה חרבות מיידאבא ולהם חצי שעה כהיקפם*) (ומצאתי בדברי היראנימוס מדבא עיר בחלק ערב מול חשבון).

חשבון. למזרח קצה הצפוני ים המלח במרחק 5 שעות הכפר "האֶסְבְּאִין"**, וסמוך לו חרבות גדולות והם על גבעה גבוהה. ועד היום נמצא שם מקום הכריכות כמו שנאמר (שיר השירים ז' ה') עיניך ברכות כחשבון וגוי. ותכונת חשבון במישור שהוא בין הרי יעזר ובין ההרים שביניהם ירד יואדי צִירְקָא (וג'בל אטארא הנ"ל בכלל הרים אלה). ומישור זה מושך עד סמוך למחוז ים המלח. והוא המישור הנזכר חשבון וכל עריה אשר במישור של "ואדי צירקא". ואף שתכונתה במישור רואים בחרבותיה בגבעה הנזכר במרחק רב מאוד. בצד ימה רואים עמק יואדי האסבאין ועמק הירדן וים המלח גם עה"ק ירושלים וביותר בית לחם. בצד צפון נראה מכצר רמות מצפה (עיין מקומו) וכצד הדרום כל מישור ארץ טואב.

דיבון. לצפון חרבות "אראר" הנ"ל בערך יעשה אי הכפר "דיבאין" (ואולי היא נקראת ג"כ דימון ישעיה מ"ו מ').

לפי שיבצו סס כלרים הרצה זמון טעלו לארץ כמו שאזכור בחלק ז'. וידוע שהיסטורעאלים קוראים לכלרים ולכל נוי שאינו מאוויין צדתם צסס אלכאפר ר"ל כופר. וכן שונעתהי על צנינים וחרצות ויומי קדם סלומורים היסטורעאלים "הדל" מן זמון אלכאפר" זה נהזמן אלכאפר, וכונתם נזמון שיטצו הנלרים צארץ. והצנינים והמזלרים נזמון ממשלת היונים קוראין רוס קאלע ר"ל נוצר הכוס והס קוראין לארץ יון רוס.

(*) כעת היא עיר מיושבת מישמעאלים ונוצריים. ובזמן האחרון נודעה ע"י מסת המוזאיק הנפלאה שנמצאה ברצפת אחת מחרבותיה (ראה בלוח ארץ ישראל שנה ג' לשנת תרנ"ה עמוד 188).

(**) איננו כפר כ"א הורבה.

תבואות פרק די עבר הירדן, ראובן הארץ רסה

בית בעל מעון. לדרום חשכוֹן (נוטה מעט מערבה) בערך ג' רביעית שעה נמצא הכפר "מאין" * הוא בעל מעון (ונדברי היראנימוס מצאתי שכתב שבזמנו נקרא בעל מאוס במחוז חשכוֹן עכ"ל, וזה מסכים עם דברי) .
יהצה. לדרום מערבית "דיבאן" הכפר "יאצאצא". לפי דעתי היא יהצה (**).

קדמות. לא נודע. אכן (הדברים ב' כ"ו) ואשלח מלאכים ממדבר קדמות תרגם יב"ע ושרית אזגדין מנהרדעא דסמוך למדבר קדמות עכ"ל. כל רואה ישתומם על המראה הזה, הלא נהרדעא בארץ ככל בעבר הנהר ? אכן ע"י חקירתי ודרישתי ידעתי בעור האל כי למזרח הר גרופינא (עיין מקומו) בערך 2 שעות נמצא נחל קטן הנקרא "אדי נאהאדי". וא"כ צ"ל בתרגום הנ"ל מנהאדעא. ולפי זה מוכח קצת שעיר קדמות במחוז הזה, אכן לא נראה לי שתכונת קדמות כל כך צפונה בחלק גד, הלא ממקרא מוכח שתכונתו לדרום נחל ארנון או לפחות סמוך לו (**).

קריתים. לדרום הר "אטארא" בערך חצי שעה חרבות קריאת היא קריתים (***) (היא שוה קריתים בראשית י"ד ה'). שבמה. לצפון מזרח יעור (עיין מקומו) כמו יום הוא שבמה וקוראים לו "שאהבה" (כפ"פ****). ואין נראה לי, כי תכונת "שאהבה" הנזכר בחלק גד היא *****.

צרת השחר. בירושלמי ברכות פ"ח ר' יוחנן דקרציון,

(* איננו כפר כ"א תל והורבות.)

(**) גם איזיביוס אומר כי בימיו נודעה העיר הזאת בין מדבא ודיבון, אולם התכונה הזאת איננה נכונה, ולכן יחפץ הח' קאנדאר לאחדה עם המקום הנקרא כעת "זונם אלמאקסיא"

(***) מהמקראות נראה שהוא במזרח ים המלח.

(****) בהשערה הזאת מסכימות גם החקירות ההדשות והיא בין מדבא ודיבון.

(*****) פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש"י

(*****) החקירות ההדשות הפצים לאחדה עם המקום הנודע בשם "סימצא" הרחוק

2 פרסאות והצי למערב חשכוֹן.

רסו תבואות פרק ד' עבר הירדן, ראובן הארץ

אולי שהיה מעיר צרת השחר, כי שחר כלשון הירושלמי קרצי קרצתי, וכעת לא נודעה.

בית הישמות. מול ירחו למזרחו סמוך לשפת הירדן הכפר "בית יסימות".

שמות הנזכרים במקום אחר.

לשע. (בראשית י"ט) תיב"ע קלרהא. וכן כמדריש רבה שם. וכן בירושלמי מגילה פ"א [ה"א]. מצאתי ביוסיפון שהורדוס הגדול בנה עיר לשע וקראה "קאלירהא" (ומוכח ש"ס הוא בתרגום וצ"ל קלרהא כ"ו) ותכונתה היתה סמוך לשפת הים ברגלי הרי (אשדות) הפסגה והיו שם מעינות חמים ומימיהם נופלים לים המלח, ע"כ. וכעת נמצאות חרבות במקום ההוא לדרום "ואדי צירקא" סמוך לשפת הים, ונמצא שם מעין חם.

מתנה (במדבר כ"א י"ט). מצאתי בדברי איזעכיוס שכזמנו עודנה על תילה למזרח מידכא 12 מיל (5 שעה ודי חמשית) וכעת לא נודעה (**).

שיטים (במדבר כ"ה א'). כתב היוסיפון שיאבילא (אבל השיטים) 60 רים (בערך 3 שעות) רחוק מהירדן. והירונימוס כתב שתכונתו בהר פוגור (פגור) שהוא לצפון "ליפיאס" (בית הורן) עכ"ל (**).

אלעלא (שם ל"ב ל"ז). לצפון השבון כחצי שעה על הר חרבות "אלאעל".

(*) כפר בית יסימות לא נמצא, רק אצל מקציע צפנית מזרחית של ים המלח נמצא הר קטן ומעין הנקרא "עין סיבימה", ואצלו חרבות, ואותן נוכל לאחד עם בית הישמות.

(**) בבירור לא נתאחד המקום הזה אבל השערות החוקרים לאחדו עם המקום הנקרא ואדי ואלה.

(1) ציונאס ז' נוצח; שמונת היסיון עד אלב השיטים ג' פרסא ז'ס (מסכים עם דברי יוסיפון).

(***) לפי הקידות החדשות תתאחד שיטים עם המקום הנקרא "ג'ור (ערבת) אַססיפאבאן ואת אבל השיטים ואחדו עם המקום הנקרא כעת כאפריין בקצה הצפוני של הערבה הנוכרת.

תבואות פרק ד' עבר הירדן, ראובן הארץ רסז

בצר (הדברים ד' מ"ג) את בצר כמדבד בארץ המישור
לראובני תיב"ע כותירין. זמי יודע כונתו כזה. עד שזכני ה' לרעת
שלדורם מזרחית ערער בהרים שהט לדרום שפת מוגיב הר
יחירי נכזה ישקוראים בל"ע ג'בל קיזיא" והוא מול חכרון. ואין
ספק שעל ההר הוא תכונת בצר עיר המקלט שהיתה מול מקלם
חכרון כמו שזכור במסכת סכות. וזאת כונת התרגום (*).

נבו (הדברים ל"ב מ"ט). הנה מוכח שתכונתו על ראש
הר גבוה הנשקף על פני הירדן וגוי וארץ הגלעד וגוי זכעת לא
נודע. וזה לשון במסכת סוטה דף י"ג ע"ב :

תני אמר ר"י אלמלא מקרא כתוב א"א לאזמרו היכן מת
משה בחלקו של ראובן שנאמר ויעל משה מערכות מואב אל הר
נבו ונבו בחלקו של ראובן קיטא דכתיב זכני דאובן בנו את נבו
ואת בעל מעדן והיכן משה קבור בחלקו של גד שנאמר וירא ראשית
לו כי ישם חלקת מחוקק ספון בחלקו של ראובן עד חלקו של
גד כמה הוא ד' מילין וגוי עכ"ל (י). וידענו שנבו מהרי העברים
הוא כמו שנאמר (דברים ל"ב מ"ט) עלה אל הר העברים הזה
הר נבו וגוי על פני ירחו עכ"ל. מכל הדברים האלה מוכח שתכונת
נבו היתה בהרים שהם לצפון מישור השבון שכתבתי לעיל (עין
חשבון) שהם לצפון מערבית השבון ובהם יורד ואדי חשבון
זהם כמעט מכון לירחו. וכדברי היראנימוס מצאתי נבו למערב
(ר"ל מערבית צפונית) חשבון 6 מיל (2 שעה וחצי) עכ"ל, וזה
מסכים לדברי. זכעת כל עוברים ושבים מחכמי העמים לחקור את
הארץ אמרו שהר אטארא הוא הר נבו לפי שכצדו המערבי לצד

* לפי ההקירות החדשות אפשר לקבוע את מיקמה בהמקום הנקרא כעת
"קוסר אלבושייר" הנמצא בקרבת דיבון.

(1) וזהו שאמרו ונחלקו של ראובן עד חלקו של גד כונה הוא
די ולין. הכונה נכדו סחול בחלקו של ראובן עד תחילת גבול גד
כי גבולות סניסס מוגעים זה צדו ולא הוא סוס נרחק צניסס כדרך
כל הנוגזילים.

רסח תבואות פרק ד' עבר הירדן, ראובן הארץ

עמק הירדן נראה כהר גבוה מאוד (אף שבצדו המזרחי נראה כהר קטן) אכן טעות הוא בירם, כי לפי לשון המקרא ודברי חז"ל מוכח שנכו יותר צפונה מהר אטרא (על פני ירחו סמוך לגבול גר) והוא לדרום הרים הנזכרים שהם לפי דעתי הרי העברים יותר מארבע שעות (עיי' מה שכתבתי בסמוך בתכונת חלק ראובן*).

מינית (שופטים י"א ל"ג). בערך ב' שעות למזרח חשבון הכפר "מינג'א" היא מינית. בספר מלכ"י א' ה' כ"ו "כאסבאן מאנעט", לפי דעתי הוא חשבון מינית ונחלף להמעתיק מלשון ומכתב אשורי ג' בני וכתב "מאנעט" במקום מאנעט היא מינית.

תכונת חלק ראובן.

הנה בצד הדרום נחל ארנון תחומי, כי עד ארנון ממלכת סיחון מלך חשבון. ולדרום ארנון היא ארץ מואב (דברים כ' כ"ד) ולא ינתן להם מארץ מואב. ולמזרח תחומי ארץ עמון כמו שנאמר (שם ב' ל"ז) רק אל ארץ בני עמון לא קרבת כל יד נחל יבוק וערי ההר. ונמצא שורות הרים מושכים מצפון דרומה מרבת בני עמון עד למזרח "אלקארק" ובהם דרך אורחות הישמעאלים. מדמשק למיקא, ובלתי ספק הרים אלה (שהם למזרח מישור מואב) הם מגכילים בין מואב ובין עמון, והם תחום וגבול המזרחי לבני ראובן. ותחומי הצפוני הוא לפי דעתי הנחל אשר לצפון ההרי שהם במישור חשבון אשר זכרתי כבר יששם תכונת נכו והוא יוצא לדרום יעזר והולך מערבה ונופל בים המלח סמוך למקום שנופל הירדן בו. והוא רחוק מהרים הנזכרים בערך שעה א' והוא מסכים לדברי חז"ל הנזכרים לעיל שנכו רחוק מחלק גר די מיל.

נשלם ביאור חלק ראובן

לא ישיא אויב בו וכן .

* [התקופות החדשית הראו לדעת כי שם ההר הזה נשאר עד היום נ'בל נבא

בארץ מואב והוא נשקף על פני עיבית הירדן

תבואות פרק ד' עבר הירדן, גר הארץ רמט

ג ד .

(יהושע י"ג כ"ה) ויהי להם הגבול יעזר וכל ערי הגלעד וגו' עד ערוער וגו' ובעמק בית הרם ובית נמרה וסכות וגו' עד קצה ים כנרת עבר הירדן מזרחה. יעזר. מצאתי בדברי אייזעביוס שיעזר לצפון השכון 15 מיל (6 שעות) וגם בזמן. בעל כפ"מ היתה על תילה (*). וכעת חרב (**). וסמוך לחרבותיה יורד מעין "עין האציר" ל"ואדי נימרון". ולפי דעתי על מעין זה מרמו ירמיה (מ"ח ל"ב) עד ים יעזר נגעו, אולי היה בימים ההם בריכה וקיבוץ מים רבים ממעין הנזכר ונקרא ים על דרך ים של שלמה (מלכים א' ז' מ"ד). רבה. היא רבת בני עמון (דברים ג' י"א). (כלשון הרומיים פילאדלפיא). לפי דברי אייזעביוס 10 מיל (4 שעות) לצפון מזרחית יעזר הנזכר. וכעת נמצא שם הכפר אמאן וסמוך לו חרבות גדולות עד מאד.

לצפון מערבית רבה בערך 8 שעות נמצאות חרבות זאפיט ותכונתן כהרי הגלעד. ומצאתי ביוסיפון שכתב שיפתח נקבר בעיר צאפעא (נ"א זיכיא. שופטים י"ב ז' ויקבר בערי גלעד). ואולי היא יקב זאב הנזכר במלחמת גדעון (שם ז' כ"ה). ערוער. סמוך לאמאן הנזכר הכפר אירא והוא ערוער אשר על פני רבה (**).

רמת מצפה. היא נקראת ג"כ (שופטים י"א כ"ט) מצפה

[*] פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש"י. אך שם לא מיכה כלל כי היתה על תילה כי הוא אומר רק כי יעזר קוראין לו זרעה.

[**] המחבר לא הזכיר את שם החורבה המתאחדת לפי דעתו עם יעזר. והנה בראשית המאה התשע עשרה מצא החוקר זיטצין שתי חרבות שיכולות להתאחד עם יעזר. והן חרבת זאר וחרבת זיר. הראשונה רהוקה 6 פרסאות אנגליות והצי למערב עמין ועשרה פרסאות והצי לצפון השכון. והאחרונה רהוקה 9 פרסאות למערב עמון ותשע פרסאות והצי בדרך ישרה או 14 פרסאות בהדרך הנכחי (המתקמת) לצפון השכון. והקאפטאן קאנדאר משער לקבוע את מקום יעזר בהרבות בית צירא הרחוקה 3 פרסאות לצפון השכון ועשר פרסאות לדרום עמון. [***] מקום העיר הזאת לא נודע עד היום.

רע תבואות פוק ד' עבר הירדן, גר הארץ

גלעד*). כעת שמה בל"ע "צאלט" עיר גדולה ובה מבצר גדול והיא עיר נושבת לכדה בכל חבל הארץ באלקא. תכונתה על הר גבוה והרים סביב לה ובתיה בשפולי ההר זה למעלה מזה כמו מדרגות. בתוך העיר מעין גדול וכתחתית הארץ דרך ומעבר מהמבצר להמעין, ובסביבות העיר נמצאים חטים הרבה אשר יובאו מהם פה עיר הקדושה והם בכלל חטים המוכים הנמצאים בארץ. יש אומרים שהיא ראמת או רמת גלעד עיר המקלט, ולפי דעתי טעות הוא, כי לפי דברי חז"ל תכונת עיר המקלט רמת גלעד מול שכס בחר אפרים, וצאלט הנזכר הוא מול שילה שהוא לדרום שכס כה' שעות**); ומיכה שתכונת רמת גלעד לצפון "סאלט" (ע"יין בסמוך רמת גלעד). מחנים. מכוון למזרח בית שאן בערך חצי יום עיר מאחנא היא מחנים¹), כעת לא נודע***).

* מהכתוב שם נראה כי היא עיר אחרת ולפי הנראה היתה במקום גלעד של יעקב ולבן, והמקום היותר נכון לאהרו הוא "סוף" אשר בצפון נחל יבוק וקרוב לנ'רש. ושם נמצא עד היום גלים גדולים של אבנים לא מסותתות-ורמת גלעד אפשר לאחד עם "הירבת רימתא" אשר בצפון גביל גר ובאמצע הדרך (בערך) שבין בצרה להירדן. ** אי משום הא לא אירי כי יוכל להיות שח"ל לא דקדקו על מרחק קטן בזה, כאשר הוכיח המהבר בעצמו למעלה עמוד רמ"ד אצל המרחקים של העלאת כרם רבעי לירושלם, ובאמת מכוונת עיר סאלט במרחקה עם רמת גלעד כפי המרחק שהגביל איזויבוס אך בכ"ז יאבדו אהדים מההוקרים לאחד את ראמת גלעד עם המקום "דימון". 1) הוא לשון כפוי"פ ובפירק י"א [בתולאחנו עמוך ש"ח]. אולם בפירק יו [בתולאחנו עמוד כמ"ח] כתב וז"ל כראס לבי הענין שיעקב אע"פ לא בא עמקן דרך הישוב וכו' אצל הוא ע"ה הלך דרך המדבר מלפון לדרום נטע לנערב עד הגיע לגבול בני עמון ומשם בא אל ירדן ירמו ועלה שכס עכ"ל. כשנגה היולחם מהשליט, לא בא דרך ירדן ירמו. כ"א דרך פנואל, מחנים. סכות, שלם, שכס, כל חלה מוקומות לפוניות המה וכחוקים מהערצה, ירדן ירמו. אולי סיבת ירמו יש למחוק, ול"ל ומשם בא אל הירדן ועלה שכס***), (פרי הצואה כ"ג ח"י).

] לא צריך למחוק כלל, כי אין כונתו כי עבר את הירדן ובה לירחו, כ"א את חלקו הדרומי הוא קורא בשם "ירדן ירחו" כמו שנקרא נ"ב בתורה (במדבר ל"ד ט"ו) שני המיטות והצי המטה לקהי נהלתם מעבר לירדן ירחו קדמה מורחה ונס ביהושע [כ"ח'] ומעבר לירדן ירחו מורחה נתנו את בצר וכו'. ובאמת עבר אותו אצל שלם ושכס. *) לפי החקירות החדשות אפשר לאחד את המקום הזה עם צבור החריבות הנקרא עד היום "מהנה" היהוק 14 פרסאות אנגליות לדרום מזרח בית שאן וממוך ליבש גלעד.

תבואות פרק ד' ענר הירדן, גר הארץ רעא

בית הרים. (ירושלמי שביעית פ"ו בית הרים (היא) בית רמתא. וכמסכת שבת כ"ו ע"א מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא. ומצאתי שבלשון רומיים נקרא בעטהארמאמטא. והורדוס קוראה ליפאים). תכונתה היתה במקום תוצאות נחל יבוק אל גהר הירדן והוא מול שכם. וי"א שתכונתה היתה יותר דרומה. והוא שעה 1 לצפון חרכות בית נימרא (עיין בסמוך).

בית נמרה. מהרי "סאלט" יורד נחל א' הנקרא "ואדי נימירין" ונופל בירדן במחוז צפון ירחו בערך שעה א'. ועל שפתו בעמק הירדן נמצאות חרכות "בית נימרא" (*). ובעל כפ"פ** כתב וז"ל בית נמרה קוראין לה נאמר והוא לדרום יעזר כמו שעה א' עכ"ל. ולא ידעתי כונתו בזה אם על חרכות עיר "בית נימרא" דבר הלא הם רחוקים הרבה מיעזר. ולפי לשון הפסוק תכונתה בעמק (עמק הירדן), ולפי דבריו (שעה א' לדרום יעזר) תכונתה בהרים (פאה פ"ד מ"ה בית נמר).

סוכות. למזרח דרומית בית שאן (בעבר המזרחי) סמוך לירדן חורבות סוכות. אכן גם לדרומית בית שאן כשעה א' בעבר הירדן המערבי מראים חרכות סוכות וזה ודאי טעות כי סוכות בעה"י המזרחי.

צפון. בירושלמי שביעית פ"ו צפון (היא) עמתי עכ"ל. היא "אמאטהא" הנזכר פעמים הרבה בדברי יוסיפון. ולפי דבריו תכונתו במחוז רמות גלעד על יד הירדן. כעת לא נודע (**). בטנים. בדברי אייזעביוס נזכר שבזמנו עיר באמאהאניא בחלק גר ולא הזכיר תכונתה (***)).

[*] החורבה נקראת "תל נימירין" ובוה מסכימים כל ההוקרים והיא רחוקה 10 פרסאות אנגליות מצפון ים המלח.

[**] פרק י"א בתוצאתנו עמוד ש"א.

[***] החקירות החדשות יאחדו את המקום הזה (לפי באור רז"ל) עם המקום הרוב הנקרא כעת אלהאממע אשר על חוף הירמך ומכוון מול דרום מזרח ים כנרת.

[****] בשם באמאהאנא נקרא כהיום צבור של הרבית הרהיקספראות אנגליות והצוי לדרום סאלט, אך בכ"ז לא נקבע בכירור מקום העיר הזאת.

רעב תבואות פרק ד' עבר הירדן, גר הארץ

שמות הנזכרים במקום אחר .

רמות גלעד (דברים ד' ט"ג). נקראת ג"כ רמה (מלכים ב' ה' כ"ט). לפי דעתי הוא המכצר הנקרא בל"ע "קאלאת אלראבאת" על ראש הר גבוה הנראה למרחקים והיא אחת מנקודות הגבוהות הר גלעד והוא סמוך לעיר "אג'לון" (עיין עגלון) לצפון "ואדי זארקי" הוא נחל יבוק בערך שעה וחצי מול עיר שכם*) (עיין מסכת סכות ט' ע"ב). בהרי "כפר טאיב" (עיין מקומו) בערי חלק בני יוסף) נראה מכצר הנ"ל כצד צפונית מזרחית .

קמון (שופטים י' ה'). למזרח הירדן על פני בית שאן כמו ה' שעות מעט דרומי וקוראין לו "קומימא" (כפ"פ* ז).

אבל כרמים (שם י"א ל"ג). בזמן אייזעביוס כפר 6 מיל (ב' שעות וכו' חומש) מפילאדעלפיא (היא רבת בני עמון) וסכיכותיה כרמים הרבה לכן שמו כרמים ע"כ. וכעת לא נודע. וכבר כתבתי לעיל שלדרום "הספיא" נמצא כפר א' הנקרא "אביל קרום" ואומרים שהוא אבל כרמים, ומעות הוא, כי אבל כרמים בארץ גלעד תכונתה לא בהר הלכנון. וידוע שכל חלק עבר הירדן נקרא ונכלל כימי קדם בשם ארץ ערב (אראביא) ולפי דעתי היא היא אבל ערב הנזכר במסכת פסחים דף ע"ב ע"א. (עיין בסמוך ארץ טוב בהג"ה) .

ארץ טוב (שם י"א ג'). ירושלמי שביעית פ"ו [ה"א] זו סוסיתא. וכבר כתבתי לעיל בשם סוסיתא שהיא עיר חיפוס. ומצאתי גספריהם שתכונתה היתה על שפת דרומית מזרחית ים כנרת ורחוק מטבריא בערך ב' שעות. וכל מחוז ההוא נקרא ארץ טוב (ויושביה קורא היוסיפון "טובאני", מכב"י א' ה' י"ג) והיא א' מערי דעצאפאליס ¹ .

*] כפר העירונו למעלה עמיד ר"ע כי יש מהחוקרים שמאחדים אותה עם העיר סאלט עיין שם. וכן אפשר לאחדה עם המקום הנקרא נומון.
**] פרק י"א בתוצאותנו עמוד ש"י.

¹] בזמן ומסלת הרוונייס צארץ {מוזון סורדוס ולינד} כנאליס ל' ערים צארץ אקר רוצ יוסציה אינס וצני ישראל הוה כ"א רוונייס

תבואות פרק ד' ענר הירדן, גר הארץ רעג

יבש גלעד (שם כ"א ח'). מול בית שאן ד' שעות מירדן
הכפר יאבים על שפת ואדי יאבים הנופל בירדן למזרח מחוז
גינין (עין גנים) והוא לצפון אגילון (עין עגלון).
בתרון (שמואל ב' כ"ט). קוראין לו אלאחרון לדרום
מחנים (כפ"פ*). כעת לא נודע.

שמות הנזכרים בדברי חכז"ל.

גדר (ר"ה דף כ"ג ע"כ. סנהדרין דף ק"ח ע"א בלועה דגדר.
עירובין דף ס"א ע"א בני גדר וכני חמתן. בתוספתא דטהרות
סוף פ"ח חצר בית גדי וחמתן צ"ל בית גדרו). כעת חרב וקוראים
לו בל"ע "אוגקיש"**, סמוך לשפת נחל ירמוך, והרבות גדולות
סביבותיה אשר משם יצאו מים חמים. וז"ל כפ"פ***) גדר על
ההרים הגבוהים, ואם תרצה לרדת אל הערבה תרד אל בקעת המים
החמים ופניך לים כנרת והיא בקעה עמוקה כתחום שבת וחמתן

יוכים ושאר גויי הארצות. ואף שחוקים זה וזה כל יושביה בקשר
ח' בחוקותיהם ומשפטיהם כעיר ח' זהם נקראים דעללפחלים ר"ל
עשרה עיירות. ואלו הן: דמשק. פיללדעלפיה. ראשחא (תכונתו
סמוך לעשתרות קרנים, עיין מכז"ח' ה' ל"ז). צית שאן. גדר. חיפוס
(סוקיסח), דיאן (לא נודע). פעלללס (סמוך לגדר). גארלזאס (נקרא
בל"ע "גויצראש" למזרח "קאללח חלראצח" כשעה שעות ונמלחות
שם חרצות גדולות עד נמלוד כחרצות תדמור וצעל ציק). קאלטאהס
(קנת). ויש חושבים ליש (קיסאריא פיליפי). צית גוצרין. כפר למח.
כפר קרנים. חזיל. צחחאעל (כעת חזיל וחרצותיה על שפת נחל
ידמוך לפונית וזרחית צערך ג' שעות, ואולי הוא חזל ערצ הנזכר
צמקת פסחים דף ע"ב ע"ח כי גם חכונת זאת צארץ ערצ). והנה
מללכו שצמקוונות חלה יצבו גויס הרצה וזה שנקרא צירושלמי ארץ
עוצ שפטורה מועשר. רבי החיר צית שאן צית גוצרין כפר למח
לפי שהחזיקו צהם הגויס כמו שכתבתי לעיל.

(*) בפרק י"א בתוצאותנו עמוד ש"א.

(**) שמה העתיק לא נשכח כליל, והרועים שבסביבותיה קוראים אותה גם

בשמה העתיק "גדר".

(***) פרק י' בתוצאותנו עמוד קצ"ב וקצ"ג והמחבר דלג על המאמרים

שאיתם נוגעים להענין.

רעד תבואות פרק ד' עבר הירדן: גר הארץ

למטה סמוך אל החמים וקוראים לה "אלחמי" והיא עשויה כעין אכסדרה עגולה כלומר אותה בקעה כאלפים אמה פתוחה למערב, והירמוך נכנס לתוכה לדרומה מן המזרח, וכא מן הגולן בין ההרים והבקעה היא לצפון גדר תחת החומה ובריכות החמים הם לצפון הבקעה, וכמטחוי קשת למערב נפגשים עם ירמוך, יורדים אל הירדן לכמו שעה ודומה זה אל שער או אל פתח וגדר שם בנין וענין מופלא מאוד, אומרים יש הוא היה עיר עוג' ומשם יצא לישראל למלחמה עכ"ל. הארכתי בזה לפי שכעת לא נשאר שם כ"א החרבות לדעת המציאות שהיתה בימי קדם (ירושלמי ערלה פ"א [ה"ב] חרוב גדודה צ"ל גדרה).

בפר עקביה (ירושלמי סוף נזיר [ה"ג]). עד היום למזרח דרומית ים כנרת בדרך דמשק "עין עקבי" ו"האן עקבי". גם נמצא כפר עקביה לדרום צפת ושם סמוך להכפר קבור אדמון ועקביה בן מהללאל.

רגב (מנחות דף פ"ה ע"ב). כעת לא נודעת עיר זאת כ"א "ואדי רגיב" (רגב) במחוז עגלון. ומצאתי בדברי אייזעביוס שעיר רגב 15 מיל (6 שעות) למערב (ר"ל מעצ"פ) "גראזא" עכ"ל (עין לעיל בסמוך בשם דעצאפאליס). שמעתי שבספרי הכותיים הם השומרונים בעיר שכם במקום חבל ארגב כתוב רגב בלא א'. מגדל גדר. תענית דף כ' ע"א מעשה שבא ר"א בר"ש ממגדל גדר (ובנ"א מצאתי עדר ושניהם אינם נכונים וצ"ל גדר*) מכית רבו והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הנהר (ובנ"א מצאתי שפת הים וכן הוא במסכת דרך ארץ ושניהם נכונים או על שפת ים כנרת או על שפת הירדן או הירמוך כי שלשתם סמוכים). ובלתי ספק תכונת מגדל גדר סמוך לעיר גדר הנזכר וכעת לא נודע.

עגלון. עיין בתשוי מהריט"ק ר' יום טוב צהלון סימן ר"ו. ומוכח מדבריו שבזמנו שנת ש"ל (עיין בחלק ב' מעיר צפת ת"ו) ישבו בה מבני עמינו. כעת היא עיר קמנה ברגלי הר

(* בהשע"ם החדשים כבר תוקן זה.)

תבואות פרק ד' ענב הירדן, גר הארץ רעה

"קאלאת אלראבאת" הנזכר לעיל וקוראין לו "אג'לון" (עגלון). ושם נחל א' הנקרא "ואדי אג'לון" גם "ואדי רג'יב" (רגב) הנופל לירדן. מכוור (תרגום יעזר). אולי עיר מכוערוס (לשע) שהזכיר יוס'פון נקראת על שם מכוור, שתכונת קלרעא סמוך להרי יעזר.

תכונת חלק גר.

הנה מצאנו ראינו תכונת ערי גר עד סמוך לים כנרת. ולפי דעתי הנחל ירמוך הוא המגביל בין גר ובין מנשה, וכפי הגראה שגם בצד המזרח שכל מה שהוא כנגד חלק זה דהיינו מנחל הירדן לדרום יעזר (שהוא מגביל בין ראובן ובין גר כמו שכתבתי לעיל) עד נחל ירמוך היה לגר, כי כן כתוב בדב"ה א' ה' י"א וכני גר לנגדם ישבו בארץ הבשן עד סלכה. וכן הביא הילקוט בפרשת וזאת הברכה בפסוק ברוך מרחיב גר, מלמד שתחומו של גר מרחיב והולך כלפי מזרח עב"ל (ע"י רש"י). והנה הרי גלעד (ארץ גלעד) מתפשטים לצד מזרח עד מישור חוראן, וחלק זה הוא בנחלת מנשה כמו שכתוב (הדברים ג' י"ג) ויתר הגלעד וגו' נתתי לחצי שבט המנשה.

נשלים ביאור חלק גר

הלא תשמעו הלא הוגר.

מנשה.

כבר כתבתי לעיל חבלי מנשה והערים אשר נודעים בארץ הזאת, ואזכיר עוד מה שלא כתבתי לעיל.

עשתרות קרנים (כראשית י"ד ה'). זכרתי לעיל דעת החוקרים. ורבינו סעה"ג מתרגם "אלצַנְמִין", והיא העיר הנקראת עד היום "צאנאמעין" דרומית מערבית דמשק* בערך מהלך 12

[* גם בנוסח השמרוני כתוב צונאמין במקום עשתרות קרנים והיא רחוקה 28 פרסאות אנגליות לדרום דמשק ועומדת על דרך האורחה ההולכת למִבְדָה. גם אפשר לאהרה עם המקום הנקרא "תל עֶשְׂתְרָא" אשר הנהו יותר צפוני מהקודם.

רעו תבואות פרק ד' עבר הירדן, מנשה הארץ

שעות למזרח "קאנייטרא" (עיין קנת בערי תחום עולי כבל). ולפי דעתי היא הנזכרת במכב"י א' ה' כ"ו במכצרי ארץ גלעד. חלמיש. (איכה רבתי דף ס"ט בפסוק צוה ה' חלמיש לנוה). ראיתי בספריהם שיעיר "צנמין" (גם נקראת סלמין) היא עיר חלמיש ובי שמות אלה לה.

נוה (שם). תוספתא דשביעית פ"ד בתהום נוי. מדרש קהלת דף פ"ח ר' פלמי דנוה. מדרש רות דף מ"ט ר' שילה דנוה). נקראת בימי קדם נינוי ועד היום נדעה בשמה כן. 6 שעות מצנמין הנ"ל בדרך בית שאן בהר חרמון (עיין אמנה) לדמשק למזרח "תל אלפראס".

שוקמזי (יב"ע פרשת מסעי בגבולי הארץ). למזרח ים כנרת כמהלך יום לצפון מערבית "דראא" (אדרעי) העיר "שיקמוסקין" היא שוקמזי (עיין לעיל בגבולי הארץ).

בשכר (שבת קל"ט ע"א). לפי דעתי הוא בסגר של ערבייא (איכה רבתי בפסוק גדר בעדי) כי כבר כתבתי שעבר הירדן נקרא ערב ערבייא. ומצאתי ביוסיפון קדמוניות 5.6.13. בסגא בארץ גלעד שם נהרג יונתן מכב"י. ובספר מכב"י א' י"ג כ"ג. נזכר שנהרג בעיר בסנאמא. והיא בסגא והיא בסגר והיא בשכר. תכונת חלק מנשה כבר מבואר בדברי שכתבתי לעיל בשם בשן וגו'.

נשלם ביאור חלק מנשה
כפלים לתושיה ודע כי ישה.

נציבי שלמה (מלכים א' ד').

בהר אפרים כבר כתבתי תכונתו לעיל פ"ב.
מקץ שעלבים בית שמש ואילון בית חנן.

בהעתקת היונית של 72 נמצא במקום מקץ—מכמש. ואינה נראה, כי מכמש רחוק משעלבים שהוא במחו שומרון (עיין שעלבים), ובעת לא נודע מקץ. בית שמש היא עיר שמש

תבואות פרק ד' נציבי שלמה הארץ רעז

(עיר דן) הנזכר בגבול יהודה ובנימין. בית חנן. אולי הוא "בית עוני" (כמו הוני) לדרום "עין קיני" (עין מקומו *).

ארבות, שבה ארץ חפר (שמואל ב' כ"ג ל"ה פערי הארבי). לפי דעתי ארבות הוא כפר "ראבותיא" דרמ"ז ל"קולאת שוני" (כרכה דבר סנגורא) בערך חצי שעה ולמערב ים כנרת בערך שעה א', ולדרום הכפר יורד "יאדי ראבותיא" (**). וחפר הוא גת חפר למזרח צפוני. שבה אולי שיחין או שיחי (כפר שיחי) נקרא על שם שבה דקרא ותכונתו במחוז צפוני ושלשתן בחלק זבולון. נפת דאר בחלק מנשה בצד הים.

תענך ומגדו וגו'. כבר כתבתי תכונתם והם בחלק מנשה המערבי ומהם בחלק יושכר. רמות גלעד וגו'.

באשר ובעלות. לפי דעתי בעלות הוא בעל גד (ליש), ובעלות ר"ל ובעלות, ב' של באשר שייך גם לבעלות. ושמות הנזכרים עוד ידועים הם.

ויש לדקדק לא מצאנו בכל המקומות אלה אף עיר א' שהיתה בחלק יהודה ולמה לא היה לשלמה נציב א' בארץ יהודה ארץ גדולה ורחבת ידים?

ונראה לי לישב בדוחק בדרך דרוש שדורשין כן כונת הפסוק (פסוק י"ט) ונציב א' אשר בארץ יהודה וישראל רבים וגו' כאלו מחובר בארץ עם יהודה ר"ל בארץ יהודה (***) וישראל רבים

(*) יותר נכון לאחזרה עם הכפר יבית אנאן, הרחוק 8 פרסאות וחצי מירושלם בהדרך הישן ההולכת לנמון.

(**) את העיר ארבות אפשר לאחזר עם הכפר ארוב הסמוך להמעין הנודע "עין ארוב" באמצע הדרך (בערך) ההולך מירושלם הכרונה, ואשר שם תעמודנה העגלות להנשא, ואם אמנם כי לפי דעת המחבר שהפר הוא גת חפר הסמוך לטבריא לא יתכן האיהוד הזה. אך כבר העירונו למעלה כי רוב החוקרים מסכימים כי הפר ונת חפר הם שני מקומות נפרדים ושבה נודעת עד היום שהיא לדרום חברון, ויוכל איפוא להיות כי הנציב ישב בארבות ולסקודתו סרו המחוזות שבה וחפר (שתכונתה לא נודעה עדיין) אך בכ"ז לא נחלטה והותו של המקום הזה.

(***) גם בדרך דרוש אי אפשר לאמר זהו כי לפי"ו יהיו נציבי שלמה י"גו ובפסוק ז' כתוב ולשלמה שנים עשר נציבים. אולם לפי הערותנו הקודמת על תכונת מקום ארבות אין כל מקום לקשיתו ואתו כי בעיר ארבות ישב הנציב של ארץ יהודה.

רעה תבואות פרק ד' נציבי שלמה הארץ

הוא ראשית הענין. כמו שדורשין בפסוק במספר ארבעים אצל
מכות. אף שנמספר הוא סוף הפסוק וארבעים הוא ראשית פסוק
אחר, עם כל זה מחברין ודורשין, כן הדבר ונציב א' בארץ יהודה.
ולפי הפשט באמת הנציב אשר בארץ ר"ל בעיר אשר יושב
שלמה והיא ירושלים שהיא בארץ יהודה.

מ"ה ערי הלוי (יהושע כ"א).

ליהודה ושמעון ט' ואלה שמותן חברון לבנה יתיר
אשתמוע חלון דביר עין יוטה בית שמש (ובדה"א ו' הוסף
עשן וחסר עין ויוטה).

ונחקור איזהו מהם בחלק יהודה ואיזהו בחלק שמעון.
לפי מה שבתנתי לעיל במקומו הלך חוט הגבול של חלק
שמעון מצפון עיר מולדה צפונה דרך יתיר ואשתמוע (ולבנה)
ומשם מערבה (קצת צפונה) עד הכפר בעילין שהוא בעלת באר
או בעל. והנה לפי זה נמצא יתיר ואשתמוע ולבנה חלון ודביר
(ואדי דיביר) בחלק שמעון. ועין ועשן הם נזכרים מפורש בערי
שמעון. וא"כ לא נשארו לבני יהודה כ"א חברון ויוטה ובית שמש¹).

¹ וזה נראה לי לפרש לשון מדרש רבה פ' ל"ח צקדר ויחי
שהוא כנאמר מוסגר וכונעט כלל הצנה וז"ל צפוק ואפילס צישראל
זה שצטו של שמעון הדא חננה רובן של עניים משצט שמעון היו
חנור ר"ת ח"ג דא: מפרשין וחנורין והערים אשר תתנו מאחזת
צני ישראל ששה עיר ואת מגרסהן כולם (כ"א רוצס) ושל שמעון
היו עכ"ל. הלא לשון זה פלא והפלא חליצה לומר שכונת המדרש
שערי המקלט היו רוצס או כולם צחלק שמעון. הלא ידענו שאף
גם א' לא היה לשמעון כנודע לבל קורא, ואין אחר כך צראות
מהפסקים. ועוד לשון הפסקים שהציא המדרש לא מאלא כן. לכן
נראה לי שהמדרש לא הציא כ"א ראשית הפסוק פלריך לבעינו. והנה
מתחיל צפוק והערים אשר תתנו מאחזת צני ישראל וז"ל
וגו' והוא סוף הפסוק ואת הרצ תרצו ואת המעט תעביטו. אכן

תבואות פרק ד' ערי הלויים הארץ רעמ

ובספר הישר (דברי הימים) סוף ספר יהושע נזכר שנקבר שמעון בעיר ימנרא אשר נתנה לבני שמעון והי מגרש העיר לבני לוי עכ"ל. ולא זכיתי לדעת איזהו מערי הלויים חלק שמעון מכונה בשם מנרא.

לבנימין ד': גבעון, גבעי, ענתות, עלמון. כבר בארתי במקומם.

לאפרים ד': שכם, גזר, קבצים, (וכדה"י [א' ו' נ"ג] נקראת יקמעם) ולא נודע תכונת קבצים (* או יקמעם לאפרים. בית חורון, לא ידענו אם הוא העליון או התחתון.

לדן ד': אלתקא, גבתון, אילון, גת רימון. מצאתי בדברי אייזעביום שנת רימון 12 מיל (4 שעות וד' חומש) מכית נוכרין בדרך לוד. וכעת לא נודע.

למנשה ד': תענך, גת רימון (כדה"י [שם שם נ"ה] ענר ובלעם) וכבר כתבתי במקומו שלפי דעתי גת רמון היא הדר רימון עיין שם. גלן, בעשתרה (כדה"י [שם שם נ"ו] עשתרות) היא עשתרות קרנים.

הלשון שהציא אח"כ עשה עיר ואת מגרסהם זה ודאי טעות המעתיק כי לא נמלא פסוק זה ול"ל ארבעים ושמונה עיר ואת מגרסהם.

והנה כונת המדרש היא מאחד ש"וה הי' מאת הרב תרבו וגו' וא"כ יהיה מערי הלויים (שהם מ"ח צלירוף ו' ערי המוקלט) מעטים צחלק שמעון ויותר מכולן צחלק יהודה שהוא הגדול שצכל השצטיס, ולפי הכרחא נהפוך הוא שמלאנו ו' (או ז') צחלק שמון וזי (או ג') צחלק יהודה. וא"כ מלאנו רוצס משל שמעון (לא רוצס של מ"ח שהוא כ"ה) ר"ל ע"פ חלוקת השצטיס יגיע לשמעון רוצ ויותר מנה שהגיע לכל א' וא' כי לא לקח גס א' מכל השצטיס וי' או ז' ערי לויים כ"א שמעון וכונת רוצס ר"ל יותר מכל א' וא'. וצזה ידענו כונת המדרש..

(* ההקירות החדשות יחפצו לקבוע את מקומה בהמקום הנקרא כהיום תל אלקבוס אשר בין מכמש וירושלם.

רפ תבואות פרק ד' ערי הלוי הארץ

ליששכר ד' : קישון (כדה"י [שם שם נ"ז] קדש), דברת, ירמות (כדה"י [שם שם נ"ח] ראמות) עיין כמקומו שלפי דעתי ירמות רמות הוא רמה רמתים צופים בהר אפרים שמתפשט גם בחלק יששכר, עין גנים (כדה"י [שם] ענם).

לאייר ד' : משאל, עבדון, חלקת, רחוב, (וכדה"י [שם שם נ"ט וס"ו] משל עבדון חוקק רחוב). כבר כתבתי עבדון היא עברון עיר אשר. וחוקק (חלקת) אינו חקק עיר גבול נפתלי כמו שכתבתי לעיל. ורחוב לא ידענו איזהו הוא כי באשר נמצאים ב' רחוב. לנפתלי ג' : קדש, חמת דאר, היא עיר חמתן (טבריא) הנזכרת במסכת מגילה דף ו' ע"א, עיין שם, (וכדה"י [שם שם ס"א] חמוץ, קרתן (כרבה"י [שם שם] קריתים) לא זכיתי לדעת.

לזבולון ד' : יקנעם, קרתה, דמנה, גהלל, (כרבה"י [שם שם ס"ב] רימונו ותבור ב' לבר). כבר כתבתי שנראה לי שרימון המתואר עיר זבולון היא רימונו היא דמנה (ויקנעם ונהלל ידוע תכונתם כמ"ש במקומם). א"כ מוכח שקרתה היא עיר תבור שזכור בערי יששכר, וידוע שהר תבור נחשב לשניהם ליששכר ולזבולון. ובספרי מלחמת הנצרים בארץ מצאתי שעיר יקרתא 8 מיל (פ' שעה וחמש) מקיסרין פאליסטיניא. ואין זאת עיר קרתה הנזכרת.

לראובן ד' : בצר (תיב"ע כותירין עיין מקומו), יהצה, קדמות, מיפעת¹). מיפעת לא נודע.

לגד ד' : רמות בגלעד, מחנים, חשבון, יעזר. גם זה ראיה שתחומי השבטים נכנסים זה בזה, והערים אשר על הגבול נמנים ונהשבים פעם לזה ופעם לזה כי חשבון עיר בני ראובן וכאן נמנה בכלל ערי גד.

נשלם פרק ד' עבר הירדן המזרחי

משכיל להימן האזרחי.

¹ (צקפרים הישנים לא נזכרים בצפון יהושע ד' חלה כ"ח צד"ה. וצקפרים שלנו החדשים כצר הוסיפום.) (צח"ך הקטן אשר לפני דפוס אנונימית ונסתה טל"ג ונלחתי ארבע חלה. אכן בצוקראות גדולות אשר לפני ונסתה טע"ז לא נזכרים). עיין צד"ק טס.

פרק ה' תולדות בני נח.

זהו ביאורי השמות בראשית י' ע"פ התרגומים אונקלוס, יונתן בן עוזיאל, הירושלמי¹ ורבינו סע"ג. וע"פ המדרשים בבלי וירושלמי וכו'.

בני יפת גמר ומנוג ומדי ויון ותבל ומשך ותירס.

יב"ע ושום אפרכיותהון אפריקי וגרמניא והמדי ומקדוניה ויתיניא ואוסיא ותרקי (ושינוים מעטים בתרגום הירושלמי) ובתרגום רב יוסף על דברי הימים (א' א' ה') נמצא ע"פ נוסחאות ספרים אחרים גרמניא גיטיי והמדן ואוביסוס ויתיני ומוסיי ותרקי. אפריקי. יש לדקדק הלא שמענו וגם ידענו שארץ אפריקי (שבה מצרים וכוש וכו') הוא מכני חם כשנזכר לקמן ואיך מתרגם גמר שהוא מכני יפת—אפריקי? ועוד אמרינן במסכת תמיד [ל"ב א'] במעשה אלכסנדר מוקדון ששאל את זקני הנגב ואמר להון בעינא דאזיל למדינת אפריקי אמרו ליה לא מצית אזלת דפסקי הרי חשך וכו'. וכבר כתבתי שארץ הנגב הוא חלק יהודה (ובירושלמי נזכר שזקני הנגב הם חכמי לוד²). והלא ידוע שיש דרך סלולה מא"י למצרים ולאפריקי ולא שמענו ולא ראינו שמפסיקים הרי

¹ הירושלמי הנזכר הוא תרגום יונתן בן עוזיאל (לח האמיתי שתרגם הנביאים), כ"ח בנוסחאות אשר נאלצו צופרי ירושלים לנאלצים שינוים וכחצום בגליון וזה הוא הירושלמי (כך טעמתי עפי המדקדק הגדול וההו"כ ואלף הידעיים ז"ל).

² צירושלמי פסחים פ"ה וחס נהרדעי וזר דרוס, וצצלי סס וחס מלוד ומושבך בנהרדעי (חילוף הלשון) ועכ"פ יכנה הירושלמי לוד צס דרוס.

רפב תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

חושך? וכבר כביש אז אלכסנדר כל ארץ מצרים טרם כואו לא"י
וכבר ידע אפריקי ולמה התייעץ עם הז"ל בדבר הזה?
והנה הכרח לומר שלא על אפריקא הידוע הכונה כ"א
מדינה אחרת שהוא במרחקים. ועתה אחקור על תכונת המדינה
ההיא, וזונתי להראות העמים כי כנים ואמתים דברי חז"ל.
כי שמעתי אומרים שלא נמצאה מדינה אחרת ששמה אפריקי
ולא נמצאים הרי חשך, ודברי חז"ל אלה הם משלים (להכין
במשל ומליצה).

ואעתיק מעשה א' מספר יוסיפון (הקצר שהוא בלשון
הקדש ואף שספקתי הרבה בקיצור זה כי נמצאים בו שינויים
הרבה מספרי יוסיפון האמתיים (1) ואין כאן מקומו להאריך בזה)
סוף פרק י"ב וז"ל ומשם (ממדינת מלכות הנשים) הלך (אלכסנדר)
מהלך ג' ימים ויבוא אל מקום חושך, ומשם הלך לארץ כרש
וקריקסם שהוא ממדינת פרס וכו' עכ"ל. ובפרק צ"ו כתבנו ז"ל
ויהי בימים ההם ויהי עם א' במדינת הרי אררט ושם העם הוא
אלאן ומושכם בתוך ההרים וכו' ויהי רעב במדינה ההיא וכו'
ויפנו אל ההרים אשר במדינת מדי ויצא ללחום עמהם מלך
אררט וכו' כי אין בינינו ובינך כ"א הרי אררט. והמלך אלכסנדר
הסגירנו בין ההרים האלה. וישמע שימוש וישם פניו ללכת
ללחום עם העם האלאן אלה וכו' עכ"ל, עיין שם.

והנה לפי דברי יוסיפון אלה ידענו שמדינת הנשים היתה
במחוז אנאטאל (אסיה הקטנה) סמוך למחוז כארס וקירקאסיא.
ומושב האלאנים היה בתוך הרי אררט וגם הרי טוירוס הנודעים
בספרי חכמי העמים מימי קדש לצפון נהר פרת.
ומצאתי בספריהם שבעבר הרי טוירוס הנזכרים עיר גדולה

(1) אולם בהקדמה לספרו לרונגייס [עלמנות היהודים] כתב הוא בעלמו
שחבר ג"כ ספרו בלשון עברית*.)

* כנודע נאבד מאתנו הספר שכתב בלשון עברית, והיוסיפון העברי הוא רק
קובץ של ספורים והנודות מומן מאוחר ממחבר לא נודע.

(2) המעשה הזה נזכר ג"כ בעלמנות היהודים ד' כ"ט.

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ רפג

דשמה בלשונם "טאפראקי" ותכונתה בקצה מחוז קאפאטאציא¹.
 זאין ספק אצלי שכונת התלמוד והתרגומים בשם אפריקי
 על מחוז הארץ אשר בעבר הרי טוירים והם הרים גדולים ונוראים
 דכמעט אי אפשר לעבור עליהם כי אם דרך המעבר הצר אשר
 ביניהם והם בדרך חשך ואפלה כי גובה ההרים והסלעים מינע
 האור ולכן נקראים הרי טוירוס הרי חשך, ומשם בא למדינת מלכות
 הנשים ולארץ אפריקי הנזכרת². (כזוהר פרשת בהעלותך דף קמ"ה
 ע"א טורי קדרו (הרי אררט) הם הרי חשך עכ"ל³) והרי טוירוס
 סמוכים (ומחוברים קצת) להרי אררט⁴. (עיין לקמן הרי אררט).
 ובירושלמי מציא פ"ב [ה'ז] וכן כבראשית רבה פ' ל"ג בסדר
 ופרשת נח וכן בויקרא רבה פ' נ"ז אלכסנדר מוקדון סליק לגבי
 מלכא קיציא. (וגרסת הילקוט תהלים ל"ו הוסיף לבתר הרי חשך).
 ומצאתי עוד בספריהם שלצפון הרי טוירוס במדינת פאנטוס
 (סמוך לים הישחור) עיר גדולה הנקראת בלשונם "קיצניא" והיא
 בלתי ספק עיר קיציא הנזכרת⁵. ובמדרש ויקרא רבה הנ"ל
 נזכר שבמלכות קרמניא מלכות הנשים. הוא מ"ס וצ"ל קראניא
 שהוא מחוז א' ג"כ בצפון להרי טוירוס כמו שנזכר בספריהם
 קאראכינע Charachine במדינת פיזידיא.

ולצפון מזרחית למחוז טאפראק הנזכר מתחיל מחוז
 קירקאסיא ואפשר הוא מה שאמרו חז"ל גרגשי פנה והלך לו
 אל ארץ אפריקי. ששם "קירקאסיא" יצא משם "גרגשי" (עיין
 ירושלמי שבעית פ"ו [ה"א]). וזה שאמרינן במסכת סנהדרין דף

- 1 ועד היום נחמו ארצקיר Arabkir עיר קטנה ושמה עפריקי
- 2 Tevriki נלשון טורקי והוא ע"ש אפריקי.
- 3 ועללתי ציוסיפון קדמוניתה אי"ז ש"גמנ"י היא ארץ גאללטיה
- 4 וזם נסכים עם דברי שאפריקי (תרגם גמ"ר) היא צלחן אכטאל.
- 5 צוהר צלחן נפסק ותרא האתון וז"ל טורי פאכא הכרי קדם
- 6 עיין יוסיפון י"ח וי ותאלל כדברי.
- 7 ארמן עכ"ל.
- 8 וציוסיפון קראה קליקא.

רפר תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

צ"ד ע"א להיכא אנלי להו מר זוטרא אמר לאפריקא ו. וכן אמרינן באיכה רבתי בפסוק ממרום שלח איש דף ס"ו ע"ד ישראל גלו דרך ארמעניא עכ"ל. ובאמת הדרך למחוז הרי מוירוס ומאפראקי הנזכר לעיל הוא דרך ארץ ארמעניא כנודע.

גם מצאתי בספריהם שסמוך למדינות הנזכרות נמצא מחוז א' הנקרא "כארצאן" (אולי הוא כרס שהוזכר יוסיפון הנ"ל בפרק י"ב) ושם עיר "כאלכיאן" והיא על נהר אוזיו עכ"ל. ולפי דעתי הוא מה שנוזכר באבות דרי גתן פ' ט"ז ר' עקיבא הלך לארץ אוכילא קורצא. וידוע תדע שכל אלה השמות נודעים בימים ההם בזמן ההוא בזמן ממשלת היוונים (אלכסנדר מוקדון) והרומיים שהיתה ארץ נושבת מאוד מאוד. אכן כעת כמעט כל ארץ אנאטאל (אסיא הקטנה) חרב ושטם וכבר אכר זכרון כל שמות אלה מן הארץ.

והנה מוכח שיש ב' מדינות ששמש אפריקי. א' אפריקי הידוע מצרים כוש כו' וכן במס' סנהדרין דף צ"א ע"א אפריקא מכני כנען הוא (וכנען הוא מכני חם). וא' במדינת הצפון והוא מכני יפת. והיא נזכרת גם בירושלמי שביעית פ"ט [ה"ב] כמעשה דקליטיאנוס אעיק לבני פנייס וגו' ושלחון לאפריקי ובסוף תלתין שנין חזרון לאתריהון עכ"ל ע"ש. וגם אפריקי הנזכר בתרגומים אלה היא אפריקי הצפונית.

גם מצאתי בספריהם שיש בארץ אנאטאל הנזכר מדינה א' הנקרא "פריגיא" Phrygia. ובמדינה זאת נמצא מחוז פריציא פארארוס איזאאוריא דיאללוס. ואולי עלי' כונו התרגומים אפריקי כמו פריגיא. (ומה שכתבתי בתחילה יותר נ"ל).

(1) וזכרך דרום. אונתי כי סכסריז אונר (ע"י רבסקה) עד צאי ולקחתי אתכם אל ארץ בארלכס ארץ דגן ותירוס וגוונר (ע"י י"ח ז"צ) ואונריין צולרס גרגסי פנס לפיכך כתסה לו ארץ יפה בארלו וזהו אפריקא (ע"י ירוסלנוי טביעית פ"ו). והנה מוכח שהגלס לאפריקי שהיא בארץ ישראל כמו שאונר סכסריז להציחם אל ארץ בארלכס.

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ רפה

בבלי וירושלמי גומר זו גרמניא, גרמניא עיין לקמן בסמוך.
גרמניא. בערי טוירוס הנזכרים נמצאת בימים ההם עיר גדולה הנקראת גארמאניא ותכונתה היתה למערב נהר פרת, ועליה כיון התרגום. ויש אומרים שהוא גארמאני אשכנז (דייטשלאנד). עיין מה שכתבתי בדבר הזה לקמן בשם גליא. גם מצאתי בספריהם מחוז כאראמאניא על שפת ים הגדול בארץ אנאמאל למערב עיר טארסוס (עיין תרשיש) ואולי היא גרמניא הנזכר. הנה יונתן ב"ע תרגם גרמניא על מגוג¹ והבבלי והירושלמי רוב יוסף כולם מפרשים ומתרגמין גרמניא או גרמניא על גומה, ודבריהם נראים יותר.

בבלי יומא דף י' ע"א מגוג זו קנדיא. ולפי דעתי הוא ט"ס כי אי קנדיא היא במדינת יון ושם קנדיא הוא שם חדש כי בימי קדם שמה קריטא או טעלכיניא, ושם קנדיא לא נודע בזמן התלמוד, ונ"ל שצ"ל קודיא, ובירושלמי מגילה פ"א [היא] גותיאי, וכן בתרגום רב יוסף הנזכר לעיל. והוא כמו קודיא בהכרה אחרת, והכונה היא ארץ כינא. ובלשון רוסיא עד היום קוראים ארץ כינא קודיא (קיטאי). והמין אריגה הכאה ממדינת כינא מעיר "נאנקין" ונקראת ע"ש העיר ההיא נאנקין, נקראת בלשון רוסיא קיטיי ע"ש ארץ קידיי שיצאה משם. (לפי דעתי על שם Katcheou קאטכעאו שהוא שם מדינה (מחוזי גליל) אחת בארץ כינא. קידיי כמו קידכיי ר"ל קיטכיי). ובלתי ספק זאת כוונת הבבלי והירושלמי בשם קודיא או גותיא.

המדיי. היא מדינת מדי. ושמעתי מאנשי פרס שעד היום עיר גדולה במדינת מדי הנקראת "האמדאן" ומקובל אצלם שהיא שושן הכירה, שם עד היום קבורת מרדכי ואסתר בבנין מפואר, והוא כמו בהכ"נ, ומתקבצים שם ומתפללין במקום ההוא (עיין לקמן ערי מדי זו חמדן). בבבלי הנ"ל מדי זו מקדונא. לפי דעתי אין כונת הש"ס שארץ מוקדונא בארץ יון היא מדי, כ"א שהכונה

(1) ציוסיפון לי זו עגוג סס עם סוקיעים Seyten.

רפו תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

על מדינת מיקדוניה כמחוז מאזאפאטאמיה (עיין מקומו) והיא סמוכה לגבול פרס ומדי ¹).

מוקדוניה. לפי סדר תרגומו תרגם כן על יון וכונתו על מוקדון הידוע "מאצאדאניען" שהוא סמוך למחוז "מארעא" וארץ היונים כאשר אנאר במקום אחר. בכבלי הנ"ל יון כמשמעו. ירושלמי מגילה אוסס, ותרגום ר' יוסף אוכיסוס, נראה לי שהוא Ephesus עפייסוס (אוכיסוס, אוסס) במחוז יאניא באנאטאל. ועיר עפייסוס עיר גדולה מאוד בימים ההם. ובעת חרכותיה לדרום אומיר (זמירנא) כמהלך יום א'.

ויתניא. ובתרגום ירושלמי וותנייא וכן הוא בירושלמי מגילה ובתרגום רב יוסף. נראה לי שהיא מדינת "ביתניא" Bithinia (ו' במקום כ') בארץ אנאטאל ² ובמדינה ההיא מחוז פאנטוקא מאריאנדיא קויקאנעס. ובכבלי הנ"ל זו בית אונייקא ר"ל Bithinicia "בית יניצא" (ק' נחלף בצ' כנודע) ומדינה הנזכרת, נקראת בב' שמות אלה כנודע מספריהם ³).

אוסיא. בכבלי וירושלמי הנ"ל מוסיא וכן תרגום ר"י. נראה לי היא מדינת Mysia מיסיא בארץ אנאטאל. ובמדינת מיסיא הנ"ל מחוז אזיא ועל שמה נקרא כל חלק הארץ ההיא "אזיא" כנודע (עיין לעיל פ"א מעבר הירדן המזרחי בהגה"ה ב').

תרכי. היא מדינת "טורקומאניא" למזרח ים "כספיא" ועל שמה נקראת מדינת ישמעאל ארץ טורקיא (טורקייא), כי משם יצא העם טורקוס לשבת בארץ הזאת. או תרכי היא מדינת "טראציא" בארץ אנאטאל (ק' נחלף בצ'). ובכבלי ובירושלמי וכן

1) ומלחמי ציוספון קדמוניות חלק כ"י פ"ג שצמחה כליצין היחה ציני קדם עיר אכעיוכי הנקראת ג"כ מוקדוניה ע"ש שצנו אוסס וישנו צה המוקדוכים.

2) יוספון קדמוניות ח"ז תוצל הנקראים איצערק Iberer צאקן אכאטאל.

3) יש אומרים עיר Tobolsk צמדיתה רוקיא הלפני נקראת כן על שם חובל

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ רפז

ברכה יש מחלוקת בתירס יש אומרים שהוא פרס ויש אומרים שהוא תרקי הנ"ל.

ורבינו סעה"ג מתרגם גומר "אלתרך" בכי דגושה (ר"ל טורקיא), מנוג "אניג", מדי "מאהאת", יון "אליונאני" ר"ל אלוני* (העלעניא) כנודע (עיין ירושלמי סוטה ריש פרק אלו נאמרין רי לוי בר חיתה אזל לקיסרין שמע קלון קריין שמע אלוניסתין וכיו ר"ל שקראו ק"ש לשון יוגית ע"ש). תוכל "ואלצין" (ר"ל כינא שנקרא גם צין), משך "כראסאן". ואמרתי בתחילה שהכונה על עיר "כארסאן" על שפת ים השחור הצפוני על נהר דניבר. אכן שמעתי מאנשי פרס שעד היום עיר "כראסאן" בקצה מדינת פרס והיא עיר גדולה ויושביה הרבה מבני עמינו מהם עשירים גדולים. וזה עשרים שנה קמו רשעי הארץ והעלילו עליהם שהרגו פרסי א' ויהרגו הרבה מהם והנישארם גורשו טהעיר. תירס "פארס" ר"ל פרס עכ"ל. יש אומרים נמר היא מדינת "קרים" על שפת ים השחור הצפוני.

ובני גמר אשכנז וריפת ותנרמה.

בתרגום הירושלמי ושום אפרכיותהון אסייא ופרכוון וכרבריא. אסייא. הוא אוסיא (מוסיא) איש גזכר כבר בפסוק א'. ופרכוון. לפי דעתי הוא פרגיון ר"ל פריגיא אשר זכרתי לעיל בשם אפריקי ע"ש.

ברבריא. ידוע הוא חלק הצפוני שנארץ אפריקא (מוניס ברבריי ומורטניא שהולכים ערומים בשוק. ספרי פרשת האזינו). אכן מצאתי בספריהם שנמצא עיר (ומחוז) ברברים בעבר נהר פרת סמוך לעיר רסן (עיין מקומו) ואולי עלי כיון התרגום. במדרש רבה סדר נח פי' ל"ז אסייא והדייף וגרמניא. ר' ברכי' אמר גרמניקיא. ובירושלמי מגילה [פ"א הי"א] הדיית. לפי דעתי הוא ט"ס וצ"ל הדייף. וכן (ירמיה נ"א כ"ז) אררט מני ואשכנז. תיכ"ע ארעא קרדו חורמיני (אורמיניו ארמעניען) והדייב. במסכת קדושין דף ע"ב ע"א חבור זו הדייב. היא מדינת אדיביניו)

* טעותו כי תרגום יון היא יונאן ואין לו כל שייכות עם השם העלעניא. רק שהרסעה"ג הוסיף בראשו מלת "אל" שהוא הי הידיעה בערבית.
1) היא ארץ עלכות הילכה המלך שסמגינו כנודע.

רפח תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

(Adiabene) בעבר נהר חדקל שם העיר הגדולה "ארבאלא" (הושע י' י"ד בית ארבאל) והיא נודעת ומפורסמת ע"י מלחמת אלכסנדר מוקדון עם דרוש מלך פרס (ובספר ר' בנימין בעל המסעות וז"ל ומנינוה מהלך פרסה עד עיר ארבאל) עיין לקמן.
גירמניא. עיין לעיל בשם גרמטיאי ולקמן בשם גליא. ורב יוסף תרגם איסיא ופרסווי (ר"ל פרס) וברכריא.

ורבינו סעה"ג מתרגם אשכנזי "אלצקאלכה" (ר"ל הסלאווען) ריפת "פרנניה" (ר"ל הפראנקען) ותגרמא "ואלכרגיאן" (ר"ל בורגונד).

ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודדנים.

תרגום יב"ע אלסטרסס אכזיא ודורדיא וכן הוא בתרגום ירושלמי כ"א אלסטרסס הוא שם א' אבל הוא טעות המעתיק והמדפיס. וטעות זה גם בירושלמי מגילה [פ"א ה"א] וברכה.

אלס. נראה לי שהוא אי הים (וכן שם עיר אשר באי "אלוסא" במחוז "לאמאטיס" בארץ אנאטאל על שפת ים הגדול למערב דרומית "טרסוס" היא תרשיש (עיין בסמוך). במסכת סנהדרין ס"ד ע"א מעשה בסכמי בן אלס. פירש רש"י בסמ"ך ושם מקום [הוא]. ולפי דעתי היא אלס הנזכר (ובספריהם מצאתי עיר אלס במחוז יפו וגת) ולא יש הכרח להגיה ולאמר אלס בסמ"ך, כי בירושלמי ובספרי הגרסא אלס והיא אולמא רבתי הנזכרת בתחום עו"ב ע"ש.

טרסוס היא תרשיש. עד היום על שפת הים הגדול בדרום אנאטאל במחוז הנקרא בימי קדם "ציליציא" הוא קיליקיא הנזכר פעמים הרבה בדברי חז"ל (ירושלמי סוף מסכת חלה שתה יין בעכו הבא מקיליקיא) עיר גדולה הנקראת בל"ע טרסוס ושם הרבות גדולות מימים הקדמונים. וכעת נמצאים בעיר הנזכרת מבני עמינו בערך מנין אנשים אשר באו מעיר חלב (אלעפפא) והתיישבו שם. היא תרשיש הנזכרת ביונה לברוך תרשישה כי יפו ותרשיש שניהם על שפת ים הגדול.

אכן יש לדקדק מה שנאמר (מלכים א' כ"ב מ"ט) יהושפט

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ רפמ

עשר אניות תרשיש ללכת אופירה לזהב ולא הלך כי נשברו אניות בעציון גבר. וידוע לכל יושבי הארץ כי כמעט אי אפשר ללכת מים עציון גבר (הוא ים סוף) לים תרשיש הנזכר, כ"א עד שיקיף כל חלק אפריקי ועד שיבא דרך ים אקיונים לים הגדול (ים-התיכון), וזה ודאי מן הנמנע שישלח דרך רחוק זה ולא דרך יפו עכו וכו' שהם על שפת ים הגדול ומשם יגיע בזמן מעט לתרשיש, ואם תשיב שנקראים דוקא אניות-תרשיש אבל לא שהלכו לתרשיש, הלא מקרא מפורש הוא כדה"י כי ל"ו ויחכרהו עמו לעשות אניות ללכת תרשיש ויעשו אניות בעציון גבר. והנה מוכח שהלכו לתרשיש דרך עציון גבר, וא"כ אי אפשר שהוא תרשיש הנזכר לעיל באנאטאל.

לכן נראה לי שמוכח ששני מקומות הם הנקראים תרשיש. א' הנזכר שהוא מבני יון וא' שהוא במחוז בני יקטן. ותרשיש ואופיר או מדינה א' הם או לפחות סמוכים זה לזה, ולכן נזכר במעשה יהושפט הנ"ל בספר מלכים ללכת אופירה, ובדבה"י נזכר ללכת תרשיש.

וראיה ברורה לדברי אלה שנכל מקום שנזכר במקרא תרשיש הצפוני היוני בארץ אנאטאל מתרגם יב"ע מדינת ימא, כמו (ישעי" ס"ו י"ט) תרשיש פול ולוד מושבי קשת תובל ויון. וכן (שם כ"ג א') אניות תרשיש וגו' מארץ כתיים נגלה למו, ושם מדבר מתרשיש היוני שהיא ממלכות צור. וכן (יהזקאל כ"ז י"ב) שמדבר על תרשיש היוני. וכן (שם ל"ח י"ג), וכן ביונה [א' ג'] לברוח תרשישה, והוא תרשיש היוני. ככל מקומות אלה תרגם מדינת ימא.

אולם (מלכים א' כ"ב מ"ט) באניות תרשיש ללכת אופירה מתרגם ספינות אפריקא. וכן (ירמיה י"ט) כסף מרוקע מתרשיש יוכא וגו' (וידוע שגם שלמה הביא כסף משם) מתרגם כספא דמחפן מאפריקא. וכן (מלכים א' י" כ"ב) כי אני תרשיש וגו' ארי ספנתא אפריקא.

ועתה נחפשה ונחקורה לדעת תכינת תרשיש במדינת אפריקא:

רצ תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

ולפי הנראה תכונתו במחוז בני יקמן (עיין מקומו) שהוא בחלק ערב הדרומי (עמען או ערב המאושרה) ובאורך הזמן התפשטו ג"כ מעבר לים סוף עד שהגיעו לארץ אפריקא הידועה הסמוך לו. כי דוקא הים סוף מפסיק בין מדינת בני יקמן ובין ארץ אפריקא (1). ושמעתי שבמדינת מאנאמאטאפא שהיא מול אי הים מאדאגאזקאר הר א' שחופרין ממנו זהב הרבה ושמו אפורא (אופיר), וכל מחוז ההוא הנקרא זאפאלא מוציא זהב הרבה. וכן נמצא בארץ ההיא פילים (שנהבים) וקופים ותוכיים. כמו שנזכר מלכים א' י"ב"ב. ובלתי ספק במחוז ההוא עיר תרשישו אופיר. ודרך המלך לארץ ההיא הוא על ים סוף בעציון גבר.

ומה שהתעכבו ג' שנים לא יש לדקדק, כי בזמן ההוא יורדי הים באניות הלכו לאט לאט ולא התרחקו משפת הים ולא הלכו באמצע הים, ועל ידי זה התעכבו הרבה בדרך לסכוב כל ההרים והסלעים אשר נכנסים דרך שפת הים. וגם לא ידענו אם עיכוב הזמן ג' שנים הוא מהמרחק הרב או מסיבות אחרות עד שיקבצו הזהב וכל הדברים שהביאו משם.

וראיתי בספריהם שתרשיש היא מדינת היספאניא (ספרד). כי בימי קדם נקראה "טארטעזוז" על שם עיר גדולה ורוכלת שהיתה שמה על שפת הים. ואומרים שנקראת כן על שם תרשיש. ורחוק הדבר מאוד בעיני. כי למה ילכו דרך ים סוף ולא דרך הים הגדול למדינת "היספאניא" הנ"ל כמו שכתבתי לעיל? ועוד לא שמענו שנמצאים פילים (שנהבים) במדינת שפאניא וגם תוכיים הרבה לא נמצאים שם *).

(1) ויש אומרים ששם אפריקי ילל ושם אופיר (אפיר), הנה מוכח שתכונת אופיר צלרץ אפריקי, וזה נוסכים עם דברי.

* לפי החקירות האתולוגיות של התייר הגדול ד"ר קיל פטר באפריקא. ארץ אוסירי היא על שפת נהר מואירה בהמשה עשר מיל ננכה מומבו בין סנה ותתה. ילידי הארץ קוראים עתה למקום הזה פורה, אבל הערבים לפניו קראו לו אפיר, הוא הצורה הערבית או הסבאית של השם העברי אופיר. בלשון העם יושבי המקום הוראת פורה הוא מהפורה. והעב. ילידי הארץ קוראים לעצמם טקלנא לאמר עם השמש והם

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ רצא

אכזיא. לא נודע לי. ולפי דעתי הוא ט"ס וצ"ל אכזיא כמו שהוא בירושלמי מגילה [פ"א הי"א] אביה (כמו אכזיא), והוא לפי דעתי אפיי (Appii) עיר במדינת איטליא רחוק 7 פרסאות מעיר המפורסמת רומי, והיא נקראת בלשון רומי פארום אפיי. (ספרי פ' בלק ומלכות זו (הרומיים) אין לה אלא ד' מדינות שראויות למלכות : אכזיא, אלכסנדריה, קרטינג' ואנטיוכיה¹). וכן הוא במדרש רבה הנ"ל [פליז] כיתים איטלי' וכן בתרגום רב יוסף [דהי"א א' ז'] איטליון וכוונתם ארץ איטליא. ובארץ הזאת במחוז עיר לאטיניום נמצאת עיר קיטיא Citia על שם כיתים הנ"ל. (ורחוק בעיני הדבר לאמר שכונתם בשם איטליא איטליון על שם אטליא בארץ אנאטאל במדינת פאמפיליא עיר גדולה על שפת ים הגדול, כ"א על ארץ איטליא הידועה), וכן תרגום סאונקלוס בפרשה בלק כיתים רומאי *) ר"ל רומי בארץ איטליא. אכן ביחזקאל כ"ז ו' כתיים מתרגם יב"ע אפיליא, והוא לפי דעתי אפולוניא בארץ מוקדון (מאצעדאניא). ובספר מכב"י א' א' ב' נזכר שאלכסנדר מלך מוקדון הוא מארץ כתיים עכ"ל. ומוכח שמוקדון בכלל כתיים. וזה ראיה לדברי בכונת יב"ע בשם אפיליא.

דורדניא. וכן הוא בירושלמי מגילה [פ"א הי"א] וכן תרגום ירושלמי. על שפת [ים] פרסי סמוך לים סוף כחלק הדרומי מדינת ערב עד היום עיר דאדאן. ובישעיה כ"א י"ג משא בערב ביער בערב תלינו ארחות דדניס. מוכח שתכונת ארץ דדן בערב היא. אכן נמצא עוד עד היום במדינת עפירוס במחוז מוקדון עיר ומחוז "דאדאנא". (ואולי היא הנזכרת יחזקאל כ"ז ודן ויון

עובדים להמה ולאש עד היום. במראה פניהם אינם רומים כלל להאפדיקים האחרים. וסרצוסם הוא סרצוף יהודי בכלל ולפי דעת דר' פטר הם תערובת מילדי הארץ הקדומים עם העברים שנתישבו בארץ בימי שלמה. וזה נמצא בארץ גם עתה, ויושבי הארץ עושים בזה משא ומתן גדול.

1) כחזק סיוקסיון ג' ג' אנטיוכיה עיר גדולה צמטלת השלישי ערי

ומלכות הרומיים עכ"ל.

* נוכחאות אהרית "כיתאי"

רצב תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

כאזל דן במקום דדן הנזכר עם יון שהיא במדינת עפירוס הנ"ל.¹
ורבינו סעה"ג מתרגם אלישה "אלמציצה" (לא ידעתיו).
תרשיש "וטרסוס". כתים "קברוס"², ר"ל אי ציפרים, וכאמת עד
היום נמצא באי הנזכר עיר קיטטים, ומוכח שנתישב אי זה מכני
כיתים, דרגים "ואדנה", ועד היום בקצה דרומית מורחית ארץ
ערב על שפת הים הגדול סמוך לקצה ים סוף (הנקרא בל"ע
"באב אלמנדב") עיר "עדן" (ארץ), וזה מסכים לדברי הנ"ל כי עיר
"ארץ" כמחוז עיר ידאדאן. שזכרתי לעיל.

בחרגום רב יוסף נ"א אלס תרסס אכווייה ודרדניא רדום
וחמין ואנטיוך עכ"ל. רדום הוא "רואד" (עיין לקמן הארודי) חמין
הוא חמת ואנטיוך הוא אנטיוכיא, עיין במקומם.

ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען.

תיב"ע ושום אפרכיותהום ערביא ומצרים ואליחרוק
וכנען, וכן תרגום רב יוסף.

ערביא, הוא ערב. הנה מוכח שמכאן כוש ערביא, וכבר
ידוע ומפורסם שכוש הוא בארץ אפריקא (עמיאביעא,
אבאסיניא), ולמה פרש ערביא? אכן ידוע תדע שמוכח שתכונת
כוש כבי מדינות. א' במדינת אפריקא הנזכרת והוא הנזכרת מלכים
ב' "מ"ט. ישעיה י"ח א'. שם כי ג. תהלים ס"ח ל"ב. אכן

¹ אכן חס כעייין צלשון הפסוק קשה לומר שכונת הנציא על יון
הידוע כי כבר הזכירו לעיל [פסוק י"ג] יון חוצל ווסך. וגם לא כולל
צארץ היון קדה וקנה וגו'. ושנעתי וואנשים הצאים וואודו שעד היום
למזרח עיר אדאן כוההלך יום א' עיר דואן על שפת הים הגדול
צחלק דרוונית ארץ ערב וגם כולל לפונה לה עיר יואן. ושניהם
צמדנית תיוון (ר"ל יעמען עיין צוקונוו) וצלתי ספק צ' עירות אלה
הם דן ויון ועליהן כיון הנציא.

² אולי הכונה צנסהדרין ק"ו ע"א : ולס ויז כחיס אחר רב ליגיון
(וכן הוא צילקוט, עיין ערוך ערך אספר) אספיר, ע"כ. ר"ל ונהנה וחייל
אי קער ר"ל לפר ליפרוס (סי' חמורת ל', עיין ערוך ערך אספיר).

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ רצג

מצאנו גם כוש בארץ תימן (יעמען) הוא ערב ועליו כיון המתרגם הנזכר פה ¹). והוא שנמצא צפורה אשת משה המדינית נקראת אשה כושית. הנה מוכח שמדין בכלל כוש הוא, וכן חבוק גי ז' אהלי כושן וגוי ארץ מדין. וכן ירמיה י"ג כ"ג היהפך כושי עורו מתרגם יביע האיפשר דישני הידואי (כמו הינדואי, ר"ל אינדיא) (תרגול הודו נקרא בל"ע 'אלדיק הינדו', גם קוראין 'אלדיק חבש' ר"ל כוש, ומוכח שאינדיא נקרא גי' כוש). וכן ישעיה י"א [י"א] ומפתרום ומכוש תיב"ע ומפתרום ומחודו. והכוונה על כוש שבארץ תימן הנזכר שהתפשטו עד הודו ²). וכן דבה"י ב' כ"א ט"ז

1) בתרגום שני צמגלת אסתר : מהודו ועד כוש, מהודו דמערבי ועד כוש דמדינתא עכ"ל. לא ידעתי כונתו, הלל הודו צמזמת, וקשה לוור שהכונה על הודו המערבית צמדינת אמעריקא, אכן בתרגום ראשון (צמקראות גדולות) מלאתי "דמן מדינתא דהינדיא רבא ועד מערבא דכוש", והוא הנכון.

2) וזוה נראה לי לישב התמי' שיש צמלוגתא דרצ ושמואל צמסכת ומגילה דף י"ח ע"א צענין מהודו ועד כוש חד אמר הודו וכוש סמוכים זה לזה וחי"א הודו צסוף העולם וכוש צסוף העולם וכו'. וקשה לוור שיש פלוגתא ציניהם צענין המליחות זה אמר המליחות היא כןזה אמר כן ולא מלאתו שיש פלוגתא צמליחות כי המליחות א' היא ואין להסתפק צלמת. ונראה לי שזה כוונת מחלוקתם, כי מלחר שונלחנו שתי מדינות ששונות כוש א' צחלק אפריקא וא' צחלק אזיא צמחז יעמעןהנזכר, ומחז זה אינו כל כך רחוק מלרץ הודו וכמעט הוא חלק ממונו (כמו שבראה מתרגום יצ"ע הכ"ל שופרש ומתרגם כוש הינלחי ומוכח שאלח הוא לו לפחות סמוך ממש כוש להודו), והנה חולקים על כונת כוש הנזכר עם הודו, אם הוא הסמוך (ציעמען) או הרחוק (צאפריקא), וצמון ההוא כוש הרחוק צסוף העולם ר"ל עולם הנוצז והנודע. חד אמר הו"ב סמוכים שבונת הפסוק כוש צצחלק אזיא. וח"א שכוש צסוף העולם. ואין חולקים צמליחות כ"א צכונת הפסוק. ועל זה הדרך מלאתי כתוצ צסם הבאון ר"א וווילנא זלוק"ל ג"כ שפירש המחלוקת שציניהם צענין מחפקה ועד עזה חד אמר חפסה צסוף העולם ועזה צסוף העולם וח"א חפסה ועזה צהדי הדדי הו קיינוי כשם שמוך וכו'. והנה

רצד תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

והערביים אשר על יד כוש, הוא כוש שבמדינת תימן ערב. (אכן לפי תרגום רב יוסף הוא כוש שבארץ אפריקא שכתב וערבאי די על תחומי אפריקאי). וזה כונת יב"ע בתרגומו שלפעמים יניח כוש בלא תרגום ואז הכונה על כוש באפריקא שהוא ידוע, שסתם כוש הוא הנזכר. ולפעמים מתרגם הודו והכונה על כוש שסמוך ליעמען. (והנה נמצאים פה בירושלם אנשים שהם ממדינת פרס קמזן(מדי)סמוך לים כספאי והבטיחו לי שירוואן שהוא על שפת ים כספאי המערבי נקרא מבני עמינו כוש, ואולי כך מקובל אצלם). וא"כ מוכח שגם בארץ המזרח תכונת מדינת כוש.

מצרים עיין לקמן מקומו.

אליחרוק. עד היום כחלק מצרים הצפוני סמוך לנהר נילוס נמצאת העיר "אלג'ריניא", ואולי הוא על שם "אלחרקא". ביחזקאל ל' ה' הוסיף כוב. ובשמות רבה פרשת בא נאמר שישראל הלכו מ' שנה במדבר כוב. ושם פרשת כיד מדבר שור הוא מדבר כוב.

ורבסעה"ג מתרגם כוש "אלחבישה" היא המדינה שהיא לדרום מצרים ונקראת עד היום "אלחבש" והוא "אבעסיניא" כנודע (עיין לעיל כוש), ולפי מה שנודע לי לא נמצאים במדינה ההיא הרבה מבני עמינו (**). (ואין כאן המקום להאריך ואם יגזור ה'

וואלכו עיר תפסח סיוך לעיר תרלה (מלכים ז' ט"ו ט"ז) (שנמלאת עד היום למזרח שומרון כשלה שעות (עיין וקוונה), אכן עיר תפסח צעלמה לא זמיתי לננוח תכונתה) (*). וגם עד היום צפת נהר פרת עיר תאפסאחוס (עיין וקוונה) היא תפסח, והנה חולקים על כונת תפסח אס היא הסצוכה לעזה או שהיא על שפת הנהר שהוא רחוק הרבה שהוא צוק העולם עולם הנוצר והנודע, כי ללפין תפסח כצר ונתחילים הרי טוירוס (הרי חסך) שהם ציונים ההם צוק העולם (עיין לעיל אפריקאי).

(* עד היום נמצאת הורבה הנקראת "חירבת תאפסאח" והיא לדרום מערב שכם.

(** כונתו על היהודים שנמטעו בין הנושים הנודעים בשם פאלאשת.

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ רצה

בחיים אאריך בו כחלק ד'), בשמות רבה פרשת י' וי'ג נזכר שמחלוקת היתה בין בני כוש ובין בני מצרים בענין הגבול עד שבא הצפרדע והארבה ועשו שלום ביניהם עכ"ל, ר"ל כי המכות היו דוקא בארץ מצרים וכזה ידעו גבול מצרים, ומוכח שמגבילים זה לזה. מצרים תרגם "מציר", ועד היום קוראים הישמעאלים מצרים "אלמצר". פוט מתרגם "תפת", עד היום בארץ "נוביא" המפסיק בין "חאביש" ובין מצרים נמצא עמק גדול הנקרא "ואדי תופיות" ואולי כונתו על ארץ נוביא הנזכר. כנען מתרגם "כנעאן".

ובני כוש סבא וחווילה וסבתה ורעמה וסכתא

ובני רעמה שבא ורדן.

תיב"ע ושום אפרכיותהום סינראי והנדקי וסמדאי ולבאי וזינגאי ובני דמוריטי זמר גד ומזג. ובשינוים מעמים כתרנום רב יוסף סינראי בדי' וכן דמרנד במקום זמר גד. סינראי. אולי כונתו על סיניר (זענאר) בארץ תימן (עיין לקמן הדורס) או כונתו על מדינת "סינאר" בגבול יעטהיאפיא בארץ אפריקא.

הנדקי. תרגם חווילה. ולקמן נזכר גם חווילה מבני יקמן עם אופיר שתכונתה במדינת תימן, והיא נזכרת גם בבני ישמעאל וישכנו מחווילה עד שור (בראשית כ"ה י"ח). והנה נזכרת גם חווילה בתחום נהר פישון כמו שנאמר [שם בי י"א] הוא הסובב את כל ארץ החווילה אשר שם הזהב, ומוכח שנמצאות ב' מדינות ששמותם חווילה. א' סמוך לים פרסי למזרח תימן (יעמען, ערב) וכן נמצא בדברי שטראבא הסופר שנקראים יושבי מזרח ארץ ערב קרוב לים פרסי "חווילאמאיי" (ר"ל על שם חווילה). ותכונת מדינה זאת סמוך לגבול הודו וזה כונת התרגום שתרגם חווילה הנדקי, ר"ל הודו והיא חווילה הנזכרת בעדן. וא' בדרום ערב. וכפי מה ששמעתי נקראת עד היום בל"ע "הולאן" והוא מבני יקמן שתכונתו במדינת ערב כאשר אכתוב במקומו.

רצו תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

סמדאי. לפיך הוא מה שבחלק "נוביא" נמצא עד היום
חבל א' הנקרא "סנדי" (כמו סמדי) וגם שם עיר הנקראת כן
ותכונתו סמוך לנהר נילוס. אכן נמצא עד היום במדינת "יעמען"
על שפת ים סוף עיר סאבאטא. וכפי הנראה נקרא כן על שם
סכתה שתכונתה במדינה ההיא.

לבאי. היא מדינת "ליביא" למערב מצרים (ירושלמי
כלאים פ"ח [ה"ג] "לוב" הוא מצרים).

זינגאי. הוא מחוז "צינק" (זינג) "צאנגובאר" בארץ אפריקא.
מוריטי. (עיין לקמן ענמים).

זמרנד. (וכן מתורגם מלכת שבא מלכות זמרנד). ונראה
לי שתרגם כן על שם אבן טוב זמרנד שנמצא במדינת שבא,
ועד היום נמצא במדינת מצרים הנכונה סמוך לחכש (אכעסיניא)
הרבה אבני זמרנד. וכן נזכר אצל מלכת שבא ואבן יקרה
שהביאה למלך והוא אבן זמרנד הנזכר.

מזג. הוא לפי דעתי מחוז "מוזאמביג" (מוצאמביק) במדינת
אפריקא לדרום זינג הנ"ל. בכלי יומא הנ"ל [י' א'] סכתה ורעמה
וסכתבא תני רב יוסף סקיסתן גוייתא וסקיסתן ברייתא בין חדא
לחד מאה פירסי והקיפה אלפא פרסי עכ"ל, לא זכיתי לדעתם.
אולי הכונה על מחוז עם סקיתי Scyten שתכונתם לצפון ים
שחור וים כספאי.

רבסעה"ג סבא "סבא". חוילה "זוילה", לפי דעתי כונתו על מחוז
זאפאליא שבמדינת "מאנמאטאפא" שמוציא זהב הרבה כמו שכתבתי
לעיל בשם תרשיש עיין שם. סכתה "זוגאווה", לפי דעתי הוא צינג
הנ"ל שהוא בחבל ארץ "זאפאלא" הנזכר, וכעת קוראים "זאגואה".
רעמה "אלקאקו"¹, עד היום למערבית צפונית מחוז "צינג"ו
הנזכר המחוז הנקרא בל"ע "אל מיקוקו", ולפי דעתי עליה כיון.

(1) צספר אלדד הדכי וולחתי צסנות המדינות סנגלו הסצנטיס
צעצר לכהר כוש סהזכיר ארץ לודיס וקאקא חולי הכונה על מדינת צני
רעמה ע"פ תרגום הגאון.

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ רצו

סכתא יאלדמס, לא ידעתיו. ובני רעמה שכא "אלסנדר", עין
מה שכתתי לעיל בשם סמדאי. ודרך "אלהנדר", הודו הנקרא
בל"ע "אלהינדר".

ותהי ראשית ממלכתו בכל וארך ואכד
וכלנה בארץ שנער.

תריב"ע בכל רבתי והרם ונציכין וקטספון בארעא דפונטוס.
בכל רבתי. אספר בקיצור נמרץ מהות עיר המפורסמת
הזאת לפי מה שנודע לי מספרי חכמי העמים.
תכונת עיר הנזכרת היתה על שפת נהר פרת (המזרחי
והמערבי), והנה עבר הנהר תוך העיר) לדרום בגדר כערך י' פרסאות.
הקיפה היה שנים עשר פרסאות (24 ישעות), גובה חומותיה בערך
300 רגל ועובי 87. ובתוך העיר בית האליל כל (ירמיהו נ"א מ"ד)
אשר גבהו 600 רגל. ויש אומרים שהוא המגדל אשר בנו בני
אדם (בראשית י"א ה'). גם היו בתוכה בניני גנות התלויים
שתכונתם על גני בית הצד המלך שנזכרם 300 רגל. והם
מלאכת פלא והפלא עד שנחשבים בכלל ז' דברים מעשה יקירי
הערך ומעשה פלא בעולם. ובאמצע העיר תכונת הצד המלך
נבוכדנצר והוא כעיר מיוחדת הקיפו כ' פרסאות ונכנסים בו דרך
מאה שערים דלתים וברית. גם מעשה הפלא היו בה בניני הכריכות
ושפתות (דעממע) נהר פרת שהם ימנעו מי פרת להשמיץ העיר
כהתגברו, וגם שלא יחסר להם מים אף בעת שישפילו ויתנמכו
מי הנהר.

המלך כורש כבשה תחת ידו אכן לא החריבה ועודנה
בגדולתה עד זמן ממשלת ארתחשסתא כי הוא החריבה והרס
מכניניה. אלכסנדר מוקדון שם על לבו להציבה על מעלה הראשונה
אשר הי' לה מימי קדם ויחל לבנות שפתות נהר פרת ויבנו בהן
עשרת אלפים אישי, אכן לא נגמר הדבר כי מת אלכסנדר.
בזמן הרבן הבית (ע"י מישום) עודנה על תילה אך לא
במעלה הראשונה. ותרד פלאים מטה מטה. ובזמן קאנשטאנמן

רצח תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

(בשנת 4072) כבר היתה בלי יושב ועדיין קצת חומותיה עומדות אשר כתוכן הניחו חיות לשחוק למלכי פרס .
וכעת היא תל עולם וחרכותיה גדולות מאוד והם מעון תנים שמה ושוקה מאין יושב (ירמיה נ"א ל"ז) ורכצו שם ציים וגוי ושכנו שם בנות יענה ושעירים וקדו ישם וגוי ותנים כהיכלי עונג (ישעיה י"ג כ"א).

באמצע חרכות אלה נמצא כהר לבנה וזוכית (פֶּרְגֶּלְאֶסְמֶע בארגשטיינע), ברגלו היקפו 2280 רגל וגבהו 198 רגל. בראש הר זה נראה יסוד הכנין גבהו 37 רגל, ובצדו המערבית נמצא כנין חרב ארכו 500 רגל, ונראים בו ב' עליות, העליה התחתונה גבהה 60 רגל והעליונה יותר ממאה (גם התחתונה גבהה כעליונה כ"א שכמעט טמונה בעפר הארץ עד הציה) ועל העליונה נראה יסוד לעליה השלשית ואומרים הם חרכות המגדל הנ"ל *).

הדס. היא הנקרא בזמן הרומיים "עדעסא" Edessa (הוא הדס) ונקראת ג"כ אורפא (עיין לקמן אור) וכעזרא די מ' ארכוי הכונה מעיר ארך הנוכר .

נציבין . עד היום עיר זאת על תילה בארץ דיארבקיר לדרום עיר "מארדין" בערך י"ב שעות ושם נמצאים הרבה מבני עמינו ושם מראים קבר ר' יהודה בן בתירא, וכן כתב ר' פתחיה הסובב, ושם בהכ"נ של ריב"כ. (פסחים דף ג' ע"ב. סנהדרין דף ל"ב ע"ב).

קטספון. (ויקרא רבה פרש' ה'. גימין ו' ע"א מארדשיר לאקטיספון). עד היום בארץ דיארבקיר הנ"ל העיר כיסיספון **). פונטוס. תרגום ירושלמי בארעא דבבל הוא הנכון, כי פנטוס הוא מחוז ים השחור והוא בסוף הצפון כל מדינות הנזכרות ורחוק מערים הנזכרים. תורת הכהנים פ' בהר שהוציא עקילם לעכדיו בפנדוס עכ"ל . וידוע שעקילם הגר המתרגם

(* ר"ל מגדל דור הפלגה שהוזכר בעמוד הקודם.)

**] העיר הזאת המהוללה בימי קדם עמדה על חוף המזרח של נהר תיגריס

'הרקל) ומטנה נשארו כהיום רק חרכות מעטות הנקראים אצל ילידי הארץ טאק קיסרי והשם קטספון ניתן לה מהמלך הפרסי פאקירוס.

תבואות פק' ה' תולדות בני נח הארץ רצמ

התורה כלשון יוון נולד במדינת פונטוס ונקרא כלשון העמים אקווילא (Aquila), וכתבו שנולד בארץ פאנטוס וישב בעיר רומי וברח משם בעת שצוה המלך קלודיוס לגרש כל היהודים מרומי. והיה גם בזמן ר' אליעזר זר' יהושע כנזכר בירושלמי מגילה פ"א [ה"א] וזמן האדריאן כנזכר בירושלמי חגיגה פ"ב [ה"א] אדרינוס שאל לעקילס הגר וכו'. ריש מדריש איכה רבתי דף נ"ח ע"ג תרגם אונקלוס צ"ל עקילס.

בבלי יומא [י"א] ארך זה אוריכות (נ"א ארכש ואין נראה לי) במסעות של ר' בנימין ז"ל רביא היא כלנה עכ"ל. ומוכת שבזמנו על תילה והיא לפי דעתי אוריכות הנ"ל ביומא. אכד זו בשכר (עיין מה ישכתכתי לעיל בשם בשכר. וידוע תדע שישם ארץ גלעד וארץ ערב הוא שם הכולל כל חבל הארץ עד נהר פרת). כלנה זו גופר (נ"א נופה נינפי). לפ"ד צ"ל גיפה והוא שקוראין אלנזכר על שפת פרת (זר' בנימין בעל המסעות קוראה איליוכיר היא פוטבריתא) ונינפי נ"ל שהוא בדרך דרוש שדרוש כלנה כמו כלה נאה כמו שאמרינן במסכת ר"ה דף כ"ז ע"א ארשב"ל כשהלכתי לתחום קן נשרייא (עיר בארץ כבל) היו קוראים לכלה נינפי עכ"ל. והכונה ניספסע כמו שידוע בספרי הבלי היונים (ביחזקאל כ"ז כיג כנה במקם כלנה חסר לי).

רבסעה"ג הנ"ח בכל ואכד וכלנה כלא ביאור כ"א ארץ מתרגם "ואלכרס", ולא נודע לי.

ויבן את נינוה ואת רחבת עיר ואת כלח ואת רסן. תריב"ע ית נינוה וית פלמיאת קרתה וית פרוית (תרגום ירושלמי חרית) וית תלסר (תלאסר) וכן הוא ב"ר פ' ל"ז.

נינוה. חרבותיה הם על שפת חדקל המזרחי מול עיר מוצ'ל (מאסול). עיין תרס"ג בסמוך ועיר מוצ'ל נקראת מבני עמינו אשור. עיר נינוה היתה בימי קדם עיר גדולה מאד במדרגת וכמעלת עיר כבל רבתי. סמוך לחרבות נינוה על גבעה אחת בנין גדול ונקרא בל"ע נאפי יונים (נביא יונה) וגויי הארץ אומרים כי שם קבורת יונה הנביא. אכן טעות הוא בידם כי קבורתו כגליל כמו

ש תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

שכתבתי במקומו (עיין גת חפרו). ירושלמי ברכות פ"ה בנינוה צריכין למעבר.

פלטיא קרתא וגו'. כאן סר מהפשט והלך בדרך דרושה, כלח כמו קלח (קלחי אילן) וזה שתרגם פרות חרית (כמו חריות של דקל). וכן רחובות עיר מתרגם מלשון סרטיא ופלטיא גדולה ר"ל רחוב העיר. תלשר עיין לקמן בערי מלך אשור (ישעי' ל"ז י"ב). כבלי יומא"י א"י גינוה כמשמעו, רחובות עיר זו פרת דמישן, כלח זו פרת דבורסיף, רסן זה אקטיספון עכ"ל. חלק הדרומי של מעזאפאטאמיע (עיין מקומו) במחוז שמחובר פרת והדקל לצפון עיר בצרא (באסארא, באלסארא) נקרא בימי קדם מעסא (Mesa), והכונה מישן. וזה פרת דמישן, ור"ל עיר על שפת פרת במחוז מישן. וכן פרת דבורסיף ר"ל עיר על שפת הנהר אצל בורסיף. והוא סמוך לעיר כבל הישנה אשר בלל הי שם שפתם. במדרש רבה שם וז"ל לא תאמר בורסיף אלא כול סיף, (סנהדרין דק"ט ע"א כבל ובורסיף סימן רע לתורה, עיין רש"י). רבסעה"ג מתרגם אשור "אלמוצל", עיין לעיל גינוה. רחובת עיר ירחבה אלקריה, והיא עיר רחבת (Rababet) שתכונתה על שפת פרת בין "אנא" ובין "צרקוויאום". ואת כלח "ואלאכלה", לא ידעתי. ואת רסן "אלמדאיין". עד היום בארץ "דיארבקיר" העיר "אמאדיא" והיא עיר גדולה ושם מושב מלך דיארבקיר* אנמצאים שם הרבה מבני עמינו. כבלי יומא (שם) אשור זו סילוק. לפי דעתי הוא סעליקיא Seleucia במדינת מעזאפאטאמיא במחוז כגדה.

ומצאתי כספריהם הראשונים כלח היא "חאלואן" עיר בין "איראק ערבי" ובין פרס עכ"ל, וכעת לא נודעה.

ומצרים ילד את לודים ואת ענמים ואת להבים ואת נפתוחים ואת פתרסים ואת כסלחים אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתרים.

אונקלוס תרגם כפתרים קפטקאי. הוא "דמיאט" (עיין לקמן

* גם המחוז הזה הוא אחד מסהודות טיטלתנו יר"ה.

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ שא

בלשון רסה"ג. תוספתא מקאות פ"ו מעשה כדמיו נ"ל צ"ל בדימט*.)
יב"ע ומצרים אוליד ית גיוטאי מריוטאי ליווקאי פנטסכינאי
נסיוטאי פנטסולוטי וגו' קפטקאי. ותרגום ירושלמי ומצרים אוליד
ית מריוטאי פנטפוליסאי לוסטאי פלוסאי פנטסכנאי.

גיוטאי. נראה לי שהוא ריכטיג וממנו יצא השם עגיפטי,
ואומה ומשפחה אחת מיושבי מצרים אשר מתפשטים כמעט ככל
הארץ ונמצאים גם בארץ הזאת הם "ציגאני" (ציגינער). נקראים
בלשון עם ארץ המזרח בשם "עגיפטי" (במסכת ישכת ריש
פרק כל כתבי היתה כתובה גיפטיה. במסכת מגילה דף י"ח ע"א
גפתי לנפתים). ולפי התרגום הנזכר הם הלודים, (עיין לקמן
בפירוש רבינו סעה"ג מה שכתבתי מאומה זאת).

מריוטאי. כספרי פ' האזינו. טונים ברכי' מורטניא
שהולכים ערומים בשוק. וכן במסכת יבמות דף ס"ג ע"ב. היא
מדינת "מורטניא". לפי דברי היוסיפון מדינת פומפישם נהר פומ.
ליווקאי. לא נודע לי.

פנטסכינאי. הוא המחוז בין עזה ובין פלוסי (רעמסס)
הנקרא בימי קדם "קאזיאי קאדזאי".

נסיוטאי. אולי צ"ל וסיוטאי, ועד היום קוראים חלק
מצרים האמצעי יוסטאני. כי נחלק לג' חלקים מצרים הגבוהה
נקרא "אלצ'עיד" (עיין לקמן בלשון הגאון), האמצעי "אלנסטאני",
התחתון שהוא על שפת הים "אלכאחרי". וכן לוסטאי בתרגום
ירושלמי נראה לי שכונתו על נסיוטאי הנזכר.

פנטפולוטי. לפי דעתי הוא מורכב משם פול ולוד (לוט).
פלוסאי. הוא רעמסס (עיין במקומו) וכן תרגם יב"ע
(שמות י"ב ל"ז) מרעמסס סכותה מן פלוסין.

ורסה"ג מפרש לודים "אלתניסיין"¹, היא צוען מצרים כמו

* בתוספתא הנדפס עפ"י כת"י וויען ועיפרט הנדפס ברמון"י ומשם נראה

שהמקום הזה הוא בא"י ולפי"ז נהנת המהבר מוטעת.

1) וידוע מדע שנאלץ עוד מדינה לודים (הנזכרת ישעיה ק"ו י"ט

הכ"ט ש כול ולוד) לפי דעתי הכונה בלכץ הלכון והיא מדינה לידא שהיא

שב תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

שתרגם ג"כ האונקלוס פ' שלח לך [במדבר י"ג כ"ב] צוען מצרים תנים דמצרים (1). ענמים ואלאסכנדראניין, הוא אלכסנדרי של מצרים, עיין בסמך במקומו. להבים יאלבהנאסיין. נפתוחים "אלפרטיין", עד היום * נמצא עיר באנהא במשיכת הנילוס המזרחי 18 פרסאות לצפון קאירא, וכן הכפר פרטין פ' פרסאות למערב נילוס 18 פרסאות לדרום פיתוס (פ'אום). פתרוסם "אלביטיין", אולי הוא כמו פיומיין (עיין פתום). כסלחים "אלצעידדיין", ככר בתכתי חלק מצרים הנכוה (הדרומי) נקרא עד היום "אלצעיד", כפתורים "אלדמיאטיין", והוא דמיאט סמך לים הגדול על יד נילוס המזרחי, עיר קטנה ויושביה מבני עמינו מעמים.

ומדי דברי מארץ מצרים אזכר עוד שמות ערי הארץ הזאת

הנזכרים במקומות אחרים.

ג'יחון (בראשית ב' י"א). פירש רש"י פישון זה נילוס. וג'יחון לא פירש. ולפי הנשמע מוכח שג'יחון הוא הנילוס. לפי מה שישמעתי שיושבי הכש (אבעסיניא) קוראים לנילוס ג'וחאן; ופישון* הוא נהר ג'ון (גאנגיס) בארץ הודו וכ"כ יוסיפון קדמוניות ח"א פ"א שג'יחון הוא הנילוס ופישון הוא הגאנגיס, אכן נמצא

לדרום מדינת מיקיא (עיין לעיל עמוד רפ"ו) ועיר הגדולה היסה זאכדעס ושם היי מושב הוולך העשיר המפורסם קרעזוס הידוע, וכן פול אולי היא מדינת סאמפיליא סמוך למחוז קיליקיא ושם עיר הכשיש ה"ל, או מדינת סאסלאגאניא סמוך למדינת סאזעוס.

(1) הנה לפי דעתי שם ל'גאני שזכרתי לעיל צעס ג'יווטא ילא משס לוען, (ע' כחלף צגעין, לוען לוגן), וכחצתי לעיל סג'יווטא היס הליגאני (הלוענים). והוא פידוש וציאור הלודיס, ורצינו הגאין וחרגס לודיס אלתיסיין והוא לוען כמו שכתצתי בצר. ויצ"ע וחרגס לודיס ג'יווטא שסס הליגאני שילאו מלוען. ומוכח ששניהם לדבר אחד נכתבו שהלודיס הם הליגאני. ומי שמביר אומה הכבדת והיקרה הזאת יודע ומצין דברי חכ"ל מוונהגה (שאובלין צער אדם) ירושלמי תרומות פ"ח.

* הבאור הזה הוא מההוספות שבסוף ספר פירי תבואה.

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ שג

עוד עד היום נהר גאחון בארץ פרס הצפונית ומושך צפונה ונופל בים אוראל, אולי הוא גיחון הנזכר.

און (כהן און בראשית מ"א מ"ה, יחזקאל ל' י"ז און). ז"ל פסיקתא רבתי פרשת י"ז מצרים הי ערים מדברות שפת כנען ואלו הן: עיר ההרם עיר השמש נוון. אלכסנדרי נוף מנפוח תחפנס חופינס ועיר החרם סרק אני ועיר שמש אילו פילום עכ"ל. נראה לי להגיה ולפרש לשון זה כי יש בו בלכול ועירוב. וכך צ"ל עיר החרם עיר השמש נא נוף תחפנס (אלה הן הי ערים) ואח"כ מכאום עיר ההרם היא "סרקאני" (ולא זכיתי לדעת תכונת עיר זאת כי עיר סיראקוס היא באי "סיציליא" ואין לה שייכות לארץ מצרים). עיר השמש היא העליפולים (בלשון יוגית "העליאם" שמש, פאליס" עיר) והיא בית שמש (ירמיה מ"ג י"ג), נא היא אלכסנדריא. וכן (ירמיה מ"ו כ"ה) אל אמון מנא תיב"ע אלכסנדריא. וכן (נחום ג' ח') התיטבי מנא אמון תיב"ע אלכסנדריא. (בראשית מ"א מ"ה) כהן און מתרגם רבסעה"ג יאמאם אלאסכנדריה" (ומוכח און היא נא*). נוף היא מנפום (מנפוח הוא מ"ס). הוא הנקרא בל"י "מעמפס" וכן תרגם יב"ע (ירמיה מ"ד א') נוף מפס ר"ל: מימפס הנזכר (ישעיה י"ט י"ג שרי נוף בתיב"ע אינש מכים טעות המרפס וצ"ל מפס). תחפנס היא דופינים** (חופינס מ"ס) היא הנקראת דאפני. (יב"ע כהן און רבא דטניס ר"ל צוען).

תכונת דאפני" היתה בחלק הדילטא (עיין בסמוך) הוא חלק מצרים הצפונית במחוז הים. "מימפס" תכונתה סמוך לעיר "קאירא" (עיין צוען ע"פ פירוש הגאון). תכונת העליפולים היתה בשפת המזרח של הנילוס המזרחי, כי הנילוס יפרד לב' ראשים המזרחי והמערבי, עיין רעמסס.

* לפי החקירות החדשות היא און היא העליאופולים והיא היתה רחוקה 10

פרסאות לצמין מורה קאירא.

** בהפסקתא תוצאות הרה"ח כמוהר"ר מאיר איש שלום (ויוען תר"ט) הונהו

מרבית ההנהות האלו יער"ש.

שד תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

גשן (כראשית מ"ה י') מתרגם הגאון "אלסדיר". עד היום בחלק מצרים הגבוה על שפת הנילוס המזרחי עיר "דיר" וממולה בצד המערבי עיר "גאשן" ר"ל גושן. ובלתי ספק על זה כיון הגאון. אכן תכונה זאת רחוקה מצוען ושאר העירות הנזכרים פה. ולפי משמעות הפסוקים ארץ גשן סמוך לעיר מושב יוסף ופרעה שהוא צוען. ועד היום נמצא כפ"ר "גישן" לצפונית מזרחית מצרים הישנה (אלקאירא) בערך י"ב שעות.

פיתום (שמות א' י"א), הגאון מתרגם "אלפיום". ועד היום לדרום עיר "קאירא" (נוטה מעט מערבה) כמהלך יום א' עיר "פיום" (והיא עיר מולדת הגאון לכן נקרא רבינו סעדיה הגאון "אלפיומי"). ובדברי סופרי היונים הקדמונים (העראדאטוס) נקרא "פאטאמוס" סמוך לעיר פי בסת (עיין מקומי). ולפי דבריהם תכונתה לצפון פיום יותר ממהלך יום א'*) (יב"ע תרגם ית טאנים וצ"ע).

רעמסס (שם). בלשון קופטי Rem Schoss איש רועה. רעם בלשונם איש שאם רועה, על שם שישבו שם בני יעקב שהם אנשים רועים רועי צאן. הגאון מתרגם "עין אלשמס" (ר"ל עין אלשמס) והוא עיר השמש או בית שמש (עיין לעיל העליפוליס). ויב"ע תרגם ית פלוסיין, ותכונתה בחלק המזרחי ארץ מצרים סמוך למדבר.

צוען (כמדבר י"ג כ"ב). ת"א תנס וכן יב"ע טאנים וכן (ישעיה י"ט י"ג) שרי צוען תיב"ע רברבי טאנים. והגאון מתרגם "פסמאט מצר"**) ועד היום למערב "קאירא" (היא נקראת בלשון ערבי "מצר" ר"ל מצרים — כגט כותבין אלקאהרה דסמיכה לפסמאט מצרים — ופירוש השם "קאירא" אכתוב לקמן כחלק ב' בשנת 4400 במעשה מלך עומר בן קמף אשר בנה עיר הנזכרת) בערך שעה א' על שפת הניל עיר גדולה הנקראת "אלפאסטאט

*) לפי החקירות החדשות עמדה בהמקום הנקרא "תל מאחוטא" במצרים התחתינה אצל מסה"ב שבין איסמאילא לַעֲנַנְעַנ.

*) בנוסחאות אחרות של תרגום רסעה"ג "צוען מנכר מצר", ובפ' חסר מלת "צוען".

תבואות פדק הי תולדות בני נח הארץ שה

מצרי, ומקובל ליושבי ארץ מצרים שהיא צוען. ומכני עמינו יושבי עיר קאירא הולכים בחדש אלול שם להתפלל במקומות הידועים להם שהם מזמן יעקב אבינו ומראים שם בנין אוצרות יוסף וכו', ומקובל אצלם ששם מושב יוסף הצדיק. כעת לא יושבים בה מכני עמינו. וזמן לא כביר שנתכטל שם הישוב (אני ראיתי נט הנכתב והניתן בעיר פאסטאט וכתוב בו בפסטאט מצרים דקרו לה מצרים הישנה דעל נהר נילוס וכו'*).

סֹנָה (יחוקאל ל' ו'). היא עיר הדרומית בכל ארץ מצרים ונקראת "סיענע", וכעת עיר "סינא" על שפת הנילוס בסוף גבול ארץ מצרים בתחילת מדינת נוביא. ותכונתה לצפון מזרחית עיר "סיענע" בימי קדם (**).

פי בסת (שם שם י"ז). בספרי העמים נקראת "בונאסמוס", ותכונתה היתה בחלקי נחל נילוס במקום שיחלק לבי ראשים. והוא בערך במרחק 20 שעות משפת הים (**). לצפון יקאירא" בערך מהלך יום א' נחלק הניל לבי ראשים. המזרחי נופל בים סמוך לעיר "דומיאט" (כפתור, קפודקאיו), והמערבי נופל בים סמוך לעיר "ראשיד (ראזעטטא) ותמונתו שם כתמונת אות היונית Δ "דלתא" (הנהפך) ולכן נקרא מחוז ההוא "דלתא" על שם האות הנזכר (1).

סין (שם ט"ז). הוא הנקרא בימי קדם פיליסיאום (עיין דעמסס). פתרום (שם כ"ט י"ד). מצאתי בספריהם בחלק מצרים הגבוה עיר "פאטהורים" ועל שמה נקרא חבל הארץ ההוא "פאטהיריטים". ותכונת עיר "פאטהורים" סמוך לעיר "טהעבי" חרכות

(* ההקירות הדרשות מאהדות אותה עם חודבות צ'אן הסמוכות לנהר מנצאלקה

דיש מהחוקרים שאומרים שצוען ורעמסס אחת היא.

(**) ההקירות הדרשות קובעות אותה בהמקום הנקרא "אסואן".

(**) כעת נקראת יתל באסטאט סמוך לצאנציני במצרים התחתונה.

(1) וזיוסיפון קדמוניות י"ג ו' נזכר שצית חוניו (הנז' סוף ונקי מנחות) 'הי בעיר ליאנטיפאליס הנקרא צלשון המון עם "צוצאסיעי" עכ"ל, (עיין בסמוך "צית חוניו"), וצמלחמות היהודים ז' ל"ז נזכר שהיטה 180 שפאדי 9 (שעמס) ונעיר מיימסיס, וכחצ שעמד על חילו ש"ג שנים.

שו תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

מהעכי שהם גדולים ופלאים בערך חרכות "בעל ביק". ולפי דבריהם עיר "טהעבי" הנזכרת היא נא אמון לפי שנמצא שם בית אליל אמון. בית חוניו. מנחות דף ק"ט ע"ב הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח זכו". ראיתי בספריהם שלא היה המזבח בעיר אלכסנדריא ממש כ"א סמוך לה בעיר הנקראת בל"א "ליאנטיפוליס" וכעת לא נודע.

נשלם ביאור ערי ארץ מצרים.
פרץ ה' את אויבי לפני כפרץ מים.

ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני.

ת"א ויב"ע הסיני אנתוסאי. היא העיר הנקראת "אורתוסא" לצפון ערקי בערך 6 שעות. ערקי זכרתי כבר בערי הר הלכנון, (והוא*) עד היום כפר הנקרא בל"ע ערקא לצפון טראבלוס (נוטה מעט מזרחה) בערך ג' שעות]. תרגום ירושלמי וית טריפולאי**). הוא "טראבלוס" אשר זכרתי לעיל. כפרוסאי הוא אי כפרוס (ציפערן). במדרש דבה א : ערקי "ארקס דליבנון", ובאמת ערקי כמעט תכונתה בקצה הלכנון הצפוני, סיני ארתוסאי. וגרסא זאת יותר מדוקדקת מאנתוסאי הנזכרת, כי עד היום קוראין "ארתוסא" ברי ולא בני.

רסה"ג הסיני ואלטראבלסיין, ר"ל יושבי עיר "טראבלוס", עיין מקומו.

ואת הארודי ואת הצמרי ואת החמתי.

תיב"ע לוטסאי חמצאי אנטוכאי.

לוטסאי היא "לאאטיסעא" שנקרא ג"כ "דווי אלדעטטע".

היא צדה, עיין מקומו.

(* מההוספות שבסוף ספר פרי תבואה.

(**) הוא תרגום של "החוי", וכפרוסאי תרגום של "הסיני" ואת הערקי גם הוא איננו מתייחס.

(1) גם צמקס צמכות דף כ"ז ע"ב כולל ; העיר ריב"ס נעקרה

לצנה, הכונה נעיר ערקס צהר הלכנון, (וכזכרה צמתיכות וצמיצור חנוכה ערקס

הצנה [של] הלכנון, ערקס לצנה) (פרי הצוחה נאמר ערקי דף כ"ג ע"א).

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ שו

חמצאי היא חמס" (חמס" המין) עיין לעיל במקומו.
אנטוכאי (ב"ר פרשה ס"ג מעכו עד אנטוכיא). נקרא
בל"ע "אנטאקיא" סמוך לשפת הים בערך 4 שעות על נהר
"אלעזי" כמו שכתבתי בנהרי הר הלכנין. וכעת היא עיר בינוני
והיתה בימי קדם עיר גדולה עד מאוד. ומבני עמינו נמצאים בה
בערך ארבעים בתים, וכבר כתבתי לעיל בפרק א' בשם דפני
שהיתה עוד עיר א' גדולה אנטוכיא בארץ אנטאל במחוז "פריניא"
ע"ש. בתרגום ירושלמי וית אנטוכיא מן כבל. לא ידעתי פירושו.
ברכה הג"ל הצמרי חמץ. כבר כתבתי. החמתי פינתי היא
העיר הנקרא בזמן היונים עפיפאניא. וכן נזכרת במסכת פסחים
דף ט"ב ע"א דרש רב מתנה בפפוניא. והיא עיר חמה וזכרתי
כבר לעיל בפרק א' בשם לבוא חמת.

ירושלמי מגילה הנ"ל (פ"א ה"א) ארודי רודוס (Rodus). אל תאמר
שכונתו על האי רודוס בים יון (והיא נזכרת במקום אחר
בירושלמי ע"ז פ"ג צלמא דרודוס וכן ירושלמי יבמות פ"ח ה"ב,
וכן במדרש שמואל פרשה י"ט. והוא הגולם (קאלאס) של רודוס
שעמד על שפת א' הנזכר והספנים עברו בין רגליו ומעשה זה א'
משבעה דברים מעשה יקרי ערך ומעשה הפלא שבעולם). רק כונתו
על האי הקטן הנקרא עד היום "רואדוס" והוא מול
עיר "ראדוס" (עיין לעיל אנתוסאי) לצפון המקום שנופל נחל
"אלית" (אליטהערוס) בים הגדול.

רסעה"ג הארודי ואלארודיין. הצמרי ואלחמצין. החמתי
וואלחמאתיין. כבר פירשתי.

ויהי גבול הכנעני מצידן באכה גררה וגו' עד לשע.

תיכ"ע מצידון מן כותניים. לא ידעתי פירושו עד שהכיתי
למצוא בתרגום רב יוסף דכה"א א' י"ג וכנען ילד את צידון
בכורו ואת חת. ה"ל וכנען אוליד ית כותניאס הוא דכנא ית
צידון הוא כוכריה דכנען וית חת עב"ל. הנה מוכח שעיר צידון
נקראת גם כותנים על שם כונה. לשע מתרגם קלרהי צ"ל קלרהי

שח תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ

כמו שכתבתי בשמות ערי חלק ראובן. וכן הוא בירושלמי מגילה א' פ"א ה"א. רסעה ג' גררה "אלי כלוף". עיין מה שכתבתי בשם גרר*).

בני שם עילם ואשור וגו'.

רבסה ג' עילם "פוזסתאן". לפי דעתי יפורהסתאן (קורדי) שהוא על יד גבול פרס ומדי, ובמחוז קורד עיר יהאמאדאן שהוא עיר שושן כמו שכתבתי. ובמו שנאמר (דניאל ח' ב') ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה**). אשור "אלמוצל", כבר זכרתיו. ארם "ארמין" (ארמעניא). עוף "אלגומה", עיין בשן (במדרש איכה רכתי דף פ' ע"ב עוף זו פרס). חול "ואלחולה", כבר כתבתי לעיל שהוא חאלאזיריא בין לבנון ובין מול הלבנון. גתר "אלגראמקה", לא ידעתי. יקטן "קקטאן", בספרי הישמעאלים נזכרות משפחות ישמעאל ומהם יקטן תמור ג' רהם מידיאן עמליק קחטאן***). עכ"ל. ומוכח שכונת הגאון על משפחה הנזכרת. חצרמות. עד היום במדינת "יעמען" (ת'מן) על שפת ים הגדול (ים פרסי) למזרח עיר "ארן" בערך מהלך כ"י ימים עיר א צ ר מ ו ת היא חצר מות.

הדורם. היא עיר "זונאר". שם מושב מלך ארץ "יעמען"****). אוזל. היא עיר "זאנאן", ובמדינת יעמען נמצאים הרבה מכני עמינו (ויש מהם חכמים גדולים ובפרט בחכמת הקבלה). הם מכונים בשם מזרחיים. (ואני דברתי עם איש מעיר הדורם הנזכרת) ויש אומרים שבמדינה ההיא נמצאים בני רכב (פסקתא רבתי פ' ל"א מארץ סינים) אלולא בני יונדב בן רכב עכ"ל. ובכ"ר פ' נ"ב סינים ארץ הנגב. וידוע שארץ "יעמען" (ת'מן) הוא ארץ הנגב).

* כבר העירונו למעלה עמוד ק"ל כי השם גרר נשאר עד היום להרבת אום נ"אר ההוקה 6 פרסאות אנגליות לרום עזה.

** העיר האמאדאן הנקראת כפי אחינו יושבי פרס בשם "שושן" היא בפרס עצמה לא במחוז כורדיסתאן ועיין בטלה השערות בדברי הגאון כי כוזיסתאן היא כורדיסתאן. ובאמת השם עילם הונה למדינת פרס שהיתה בידו היונים. והעיר שושן שבבב"ק איננה העיר האמאדאן כמו שחשבו לפני כפי כעת נגלה שמה העתיק בחיבות סיסא אצל הגהר שאפור.

*** הם שבטי הערבים שכבר נאבדו מן הארץ. אך השם מדין לא נודע אצלם.

**** ארץ תימן היא כעת תחת ממשלתנו הרוססה ירה.

תבואות פרק ה' תולדות בני נח הארץ שט

ויהי מושבם ממשא באכה ספרה הר הקדם.

רבסה"ג: ממשא "מן מִכָּה" (*). ספרה "אלי אלמְדִינָה" עכ"ל.
ב' עירות אלה ידועות הם שילכו ככל שנה אלפים ורבבות
ישמעאלים על קבר נביאם הקבור בעיר מעקא והנולד בעיר
מעדינא, ואין להאריך.

בתרגום הפרסי מצאתי הר הקדם "כזה אהלי ערב". ר"ל
הר עם וקיבוץ ("אהל" בלשון פרסי כמו קהל) ערב הם הערביים.

נשלם פרק ה' ביאור תולדות בני נח
גלתה יהודה היא ישיבה בגוים לא מצאה מנוח.

פרק ו'

בשמותם עלי אדמות.

והוא ביאור השמות הנזכרים בתנ"ך אשר לא זכרתים.

ארץ תחתים חדשי. (שמואל ב' כ"ד ו') ויבאו הגלעדה
ואל ארץ תחתים חדשי ויבאו דנה יען וסבב אל צידון. והנה
מוכח שארץ הזאת היא בין גלעד ובין דן. וכל המפרשים לא
פרשוה איה תכונת ארץ הזאת. ורש"י ורד"ק הולכים בדרך דרש.
ובתנ"ך ערכי מצאתי שתרגם "אלי ארד אליבושין". (וכהעתקה
אחרת מצאתי "אלי ארד תְּרִדְשִׁי אֲשַׁפְּלִי". וכן תרגם יב"ע ארעא
דרומה). ולפי דעתי היא השפלה שברגלי הר חרמון שקוראין
"גיבל הייש" ר"ל "חירדש" מלשון חדשי. והוא למזרח דן ומשם
באו לדן. גם כפר "בית אל גיאנא" (עיין אמנה) אולי לשון
משוכשת הוא והכונה "אלחדשאנא" (חדשי) שהוא במחוז ארץ

* יש מהדוקרים שהושיבים לקבוע את מקומה בהעיר מוכא אצל ים האדום.

שי תבואות פוק ו' בישמות עלי אדמות הארץ

חדשי הנזכרת. ומחוז ההוא כבר נחשב מחלק כשן כמו שכתבתי במקומו. וזה כונת תרגום ערבי "ארד אליבושין" ר"ל חבל כשן. במדרש שמואל ואל ארץ תחתים (הוא) בית ירח עב"ל לא זכיתי לדעתו.

אלקוש (נחום א' א'). מצאתי בדברי היראנימוס שבזמנו עיר בארץ הגליל הנקראת "אלקעסי" ע"כ, וכעת לא נודע. וכפי הנראה תכונתו סמוך לתנחום, כי מצאתי כתוב בשם האר"י שקבורת נחום האלקושי בכפר תנחום. והנה מוכח שטעות הוא כפי האנשים (יושבי המזרח ארץ דיארבקיר) שתכונת אלקוש סמוך לננוה ומראים שם קבורת נחום הנביא. ומספרים שבא נינותה והוכיחם (אחר יונה) והרגוהו וקברוהו שם. וכתב ר' בנימין בעל המסעות וז"ל ובמדינת אשור (נינוה) כנסת עובדיה וכנסת יונה בן אמיתי וכנסת נחום האלקושי עב"ל.

נוד (בראשית ד' ט"ז). יש אומרים שהוא ארץ הודו (הינדי) ושרש תיבת הודו הוא נוד.

יובל (שם שם כ"א). אי קמץ בים סוף המערבי ימים (זועץ) בגבול מצרים לדרום הר סיני נוטה מעט מערבה הנקרא "יובאל" אולי על שם יובל ישיב שם.

אררט (שם ח' ד'). תרגם אונקלוס וכן יב"ע וכן רבסעה"ג קרדו והוא הר אחד מהרי ארמעניא, ולצפון עיר זאחו מהלך ג' ימים הר הנקרא "גיבל גיורי", והישמעאלים יושבי הארץ ההיא ילכו בכל שנה (בחדש תמוז) להר ההוא ויעבירו עליו משואות גדולות באומרים שם נחה התיבה (והבטיח לי איש א' מבני עיר זאחו הנזכרת שרואים שם המשואות האלה במרחק ג' ימים כי הרי גיורי גבוהים מאוד, ואומרים שקאלוף עומר לקחה משם ויבן ממנה בית תפילה. וזה לשון תרגום יב"ע הנזכר ונחת תיבותא וגו' על טורי דקררון שום טוורא חד קרדניא ושום טוורא חד ארמיניא וכו' ע"ש. אכן בדרך מטיפלים לארצערום (לדרום עריוואן) נמצא הר גדול מאוד (על מחוז גבוה) וגובהו בערך 13300 רגל וראשו מכוסה תמיד בשלג ונקרא בלשון טורקי "אגרידאגה" ר"ל הר

תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ שיא

זקוף, והארמנים קוראין אותו "מאקים", ואומרים הוא הר אררט שנחה עליו תיבת נח. והוא נראה גם בעיר "עריוואן" (לוח א') מתיבה זאת נמצא בעיר "עשמיאצין" גובהו מפני מי ים קאספיה 16254 רגל. למזרחו נמצא ג"כ הר גבוה הנקרא אררט הקטן. ברגלי הר מאקים הנ"ל נמצא בעבר הנהר אראקזעס (היורד בין ארגהורי ובין עשמיאצין) כפר הנקרא "ארגהורי", בלשון ארמעני "ארגה" נטעו "אורי" זמורה, ר"ל נטע כרם ע"ש נח ⁽¹⁾.

כשדים (שם י"א ל"א). לפי הנראה יצאו מבני נזור כמו שנאמר (בראשית כ"ב כ"ב) ואת כישד ואת חזו. ונקראת אור כשדים על שם עתיד (כמו כוש ואשור הנזכרים בנהר היוצא מעדן) ונקראת בלשון העמים "קאלדעאי" (ובדברי חז"ל כלדאי) לפי דברי ספרי היונים (הומירוס) מושב עם קאלדעא בארץ הצפון (סמוך לשפת ים השחור) ואחד ממלכי אשור הביאם והושיבם במדינת מוסיפיטאמיה (ארץ בכל בין נהר פרת וחדקל) שהוא ארץ בצעי מים ואגמי רפש לתקן ולרפא המחוז ההוא ויפרו וירבו מאוד עד שבאורך הזמן הכחידו והשביתו מלכות אשור והם מלכו בארץ ע"כ ⁽²⁾.

אור (בראשית י"א כ"ח). נקרא כעת "אורפא" והיא בעבר הנהר פרת במדינת דיארבקיר ומראים שם בית אברהם ומקום ככשן האש אשר הושלך בו אברהם אבינו. וכעת במקום הככשן בריכה אחת ובה דגים הרבה אין מספר ולא מניחים הישמעאלים לצוד מהם לכבוד אברהם אבינו.

(1) עיין יוקיפון קדמוניות חי' ד' עמ' 277 שהמקום ההוא שילא שם נח מהחנה נקרא בלשון ארמעני "אסאזאטעריא" ר"ל מקום היליאה, ושם כמלאים מלוחות התיבה עכ"ל, ובקדמוניות חי' ז' עמ' 277 שצמדנית קעכון כמלאים מלוחות התיבה ע"כ.

(2) וחולי זה כונת הפסוק (ישעיה כ"ג י"ג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה אשור יסדה לזייס הקינוו צחוניו וגו' שנה למפלה. הכונה שצתחילה לא יסדו הכשדים צארץ כ"א אשור יסדה לזייס ר"ל שאלך אשור הציאם והוסיבם לתקן ארץ ליה ושמונה. הקינוו

שיב תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ

חרץ (שם י"א ל"א). בערך מהלך ט' שעות דרומית מזרחית לאורפא במדבר נמצא כפר חואראן (חיא חרץ) ושם מגדל גמרוד. ונחל המים של אורפא יורד על פני כפר חואראן. ומראים שם קבורת תרח אבי אברהם.

אלסר (שם י"ד א'). מדינה זאת לא נודעת. אכן לפי דברי ספר יהודית א' ו' מוכח שהיתה סמוך למדינת מדי במחוז עיר הגדולה המפורסמת כימי קדם היא עקבאטענא היא הנקראת כעת "האמדאן" (עיין מקומו).

גוים (שם). לפי הנראה תכונתו בחלק צפון הארץ. שמצאנו חרשת הגוים (שופטים ד' ב') סמוך לחציר (עיין מקומו). גליל הגוים דרך הים עבר הירדן (ישעיה ח' כ"ג). ואולי התפשטו גם מעמ דרומה, כי מצאנו מלך גוים לגלגל שהוא לדרום אנטיפרס (עיין מקומו).

הזוזים בהם (שם ה'). לפי הנראה זוזים הם זמזומים (וכן פירש רש"י), כי רכסעה"ג מתרגם זמזומים (דברים ב' כ') "רוי אלהים", ומוכח שתכונתם בהם היא הם הנזכר בזוזים. ועד היום נמצא לצפון קיר מואב היא "אלקערק" (עיין מקומו) כחצי היום הכפר הומיימות. ואולי על שם "המם".

שורה קריתים עיין קריתים בחלק ראובן.

חצצון תמר (בראשית י"ד ז'). היא עין גדי דבה"י ב' כ' ב"ז.

צחוכיו שמה לנפלה ר"ל אחר כך קמו והתעוררו על אשור ושמו חרכו (ר"ל מושלחו) לנפלה כי הם נשלו אח"כ צארץ והשציחו ונעלכת אשור אף שהיו צתחילה גרים צארץ, וזה שאמר ונתחילה ונארץ כתיס נבלו לנו: תיב"ע נארעא כיתחאי חתי עליהון. אף שכיתיס ילאו ונלודון החריצו חרלס (עיין רד"ק), והכונה שאל יפלא צעיניך הדצר הזה, כי כן נלחנו בכשדיים שהיו גרים צארץ אשור ועם כל זה החריצו חרלס. כן יעשו הכתייס לחרץ לור ולודון.

(* מהכתוב הזה נראה מפורש כי חצצון תמר הוא השם המקורי של עין גדי והשם חצצון נשאר להנחל הסמוך לעין גדי אשר הערבים יקראו לו "גדי האציאציא" ואפשר כי הוא נקרא גם בשם מעלה הציץ (דבה"ב כ' מ"ז).

תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ שיג

יודע תדע שנמצאים ב' מקומות שנקראים עין גדי, א' סמוך לשפת צפונית מערבית ים המלח כמו שכתבתי לעיל בערי יהודה, וא' בעת חורבנות "עין גידי" על שפת ים המלח לצפון חרבות צוארי (היא צוער), ונמצא שם מעין גדול שמימי חמים ונראות סביבותיהם בהר כמו מדרגות כדרך הכרמים, ולכן סברא לומר שהוא בכרמי עין גדי (שיר השירים א' י"ד). האויר שם חם מאוד כמקומות שגדלים תמרים, ובלתי ספק בימי קדם נמצאו שם תמרים הרכה, ולכן נקרא ג' כחצצון תמר. ולא זכיתי לדעת על איזהו הכונה (ביהושע ט"ו ס"ב) אם על הצפונית או על הדרומית (*).

חובה (בראשית י"ד ט"ו). עד היום לצפון דמשק בערך שעה וחצי הכפר "חובא" (וכן ת"א ויב"ע והירושלמי משמאל ר"ל מצפון). ומה שהביא רש"י אין מקום שישמו חובה ר"ל שלא נמצא עוד בשום מקום במקרא עוד שם עיר חובה. אבל לא שיחליט שאין חובה שם מקום הלא ידוע עד היום הזה (**).
ישבק (שם כ"ה ב'). אולי תכונתו בהרי שעיר (גיבל), כי עד היום לצפון סלע ביעטרא בערך 4 שעות הר שובק (עיין ארץ אדום).

שוח (שם). במדבר ערבי למזרח "באטאניא" (עיין בשן) נמצא מחוז "סאהאי" הוא שוח.

פתור (במדבר כ"ב ה'). לפי דברי ר' בנימין בעל המסעות היא עיר "באליץ" על נהר פרת ועד היום ההוא נמצא שם מגדל

(* אין כל הוכחה כי שני מקומות נקראו בשם עין גדי. רק מקום אחד הנקרא גם בעת בשם עין ג'די והוא במערב ים המלח ושם יש מעין וחרבות רבות. וגם למעלה (עמוד ק"ל) בהלק יהודא הזכיר חרבת עין גדי בצפונית מערבית ים המלח. (** באמת צדקו דברי רש"י שביניהם (וגם עד היום) לא נמצא מקום אצל דמשק ששמו חובה, או חובה, רק לפי קבלת היהודים יושבי דמשק הכפר ג'ובאר הסמוך לה לצד צפון הוא חובה שבכה"ק. ומסרת הישמעאלים תספר כי אברהם אבינו התחבא במלחמתו זאת במעלה הסלעים שבבצרה שהנהו יותר צפוני מדמשק ולמערב הכפר ג'ובאר.

שיר תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ

בלעם בן בעור שכנה על ענין שעות היום ע"כ. ובעת נקרא
באלים גם באליץ למזרח חלב (אלעפפא).

ארץ צידון. (צידונים יהושע י"ג ד'). נקרא בימים ההם
פיניציה ובלשון חז"ל פניקיא (קן נחלף בצ' כנודע) בראשית רבה
פרשי צ'. והוא חבל הארץ מעיר צור עד מהו "מראבלוס אלשאם".

שמות הערים אשר לא זכרתי עדיין הם.

ארפך (מלכים ב' י"ח ל"ד. וישעי' ל"ו י"ט). היא ארודי
שזכרתי לעיל (פי נחלף בו') וגם היא בכלל מלכות צור. וצור
נקרא נ"כ ארד כמו שנמצא במטבעות הישנות של צור כתב
חרות עליהן "מלך אלארד" ר"ל מלך של מדינת ארוד.

גם נמצא כעת עיר גדולה ומרכולת לצפון צידון בערך
6 שעות ונקרא "בירותי" ושם מבני עמינו בערך ד' מנינים* ויש
להם כה"כ נושנת. יש אומרים שהיא עיר בירותי ערי הדרעור
(שמואל ב' ח' ח'). אכן הוא טעות כמו שאכתוב לקמן בסמוך. ולא
נוכרת עיר הנזכרת לא במקרא ולא בדברי חז"ל, ומוכח שאינה מזמן
ההוא, בתרגום יב"ע פ' מסעי' ל"ד ט' א' נזכר בירא (והיא ברותי שביחזקאל
ט"ז ט"ז. עיין לעיל עמוד ל"ג), משמע שהכונה על עיר "בירותי" ¹.

ברתי ובטח (שמואל ב' ח' ח'. כדה"א י"ח ח' [מכתת] היא
עיר "בירי" על נהר פרת בעבר המזרחי כדרך עיר "חלב" הנקראת
אדם צובה. והנה בטח וברתי הם ערי מלך צובה, וכבר כתבתי
שתכונת ארץ צובה היא מהו עיר חלב הנזכרת, ובטחו הוא
נמצא נחישת הרבה. ולמערב עיר חלב בערך שליש יעשה נמצא
הר א' הנקרא "גיבל אנחיש" ר"ל הר נחישת, ומוכח שממנו
הוציאו נחשת.

בטח (שם). חקרתי הרבה על שם זה. ושמעתי שלמערב
עיר חלב בערך ז' שעות עיר "מטח". ולפי דעתי אין ספק שהוא
שיבוש הלשון והכונה בטח והיא מערי הדרעור. והנה ראייה שאין

* בעת יש בה קהלה נכבדה מאחינו הספרדים וגם קהלה קטנה מאחינו האשכנזים.

1) וכן נזכר בירושלמי ציוקספון נלחנת סיסודים ז' י"ג, ובעוד

תקומת רבים, והכונה על צירועי הנזכרת.

תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ שמו

ברתי עיר "בירותי" הנזכר לעיל לצפון צידון וכן במה אינו עיר בטחון שנמצא עד היום כהר הלכנון במהו "ג'ורד". כי לא הגיעה ארץ ארם צובה עד הר הלכנון בגכול בירותי ובטחון הנזכרים .

חלבון (יחזקאל כ"ז י"ח ביין חלבון). בזמן היונים נקראת "חאליבון" ותכונתה לדרום עיר חלב בערך מהלך יום א' וכעת שם עיר "קצראין" *).

תדמור במדבר (מ"א ט' י"ח). בדרך דמשק לצד נהר פרת בערך מהלך ב' ימים נמצאות "חרבות תדמור" והם גדולות מאוד בנינים מפוארים ונפלאים עד מאוד והם כחרבות "בעל ביק" כבקעת הלכנון (ששניהם מעשה שלמה). ונמצא בתוך חרבות תדמור הנזכרות כמו בנין בית הכנסת מאבני ישיש ואומרים שהיתה כנסת שלמה. בלשון רומי נקראת "תדמור" פאלמירא. (כ"ר פ' נ"ז ויוש זרעך את שער שנאיו זו תדמור. במסכת שבת ל"א ע"א בני תדמור דרין בין ההול **).

ברכמיש (ירמיה מ"ו ב'). דהיי"כ ל"ה כ"ג. עד היום עיר על שפת נהר פרת בקצה גבול ארם נהרים במקום שנופל נהר כבר בפרת. ונקרא "קארקאסיא" *** והוא שנוכר כאיכה רבתי בפסוק צדיק הוא ה' בכרכמיש על פרת (הוא) בקרקסיון דעל פרת עב ל. תפסח (מלכים א' ה' ד'). לצפון עיר "קארקאסיא" ועל שפת הנהר פרת המערבי עד היום עיר "תאפסאקי". ועד שם הגיע ממשלת איברהים פאשא בארץ הזאת .

נהר כבר (יחזקאל א' א'). הוא הנהר הנקרא כעת "חאבור" יוצא כמדנית "ארמעניא" סמוך לים "וואן". ונופל כחרקל לצפון עיר מוצל כמהלך יום א' .

כותה (מלכים ב' י"ז כ"ד). וזה לשון הרמב"ן סוף פרשת נח ועוד חקרנו וידענו ע"פ תלמידים רבים שהיו יוייבי הארץ

* שם העיר הזאת חלבון נשאר עד היום. והכפר חלבון הוא בין ההרים וההיק

13 פרסאות אנליות לצפון דמשק.

** לפנינו במדרש וכן במרא הנרא "תדמור".

*** המקורות החדשות יאבו לאהרה עם העיר ג'יראלום או ג'ימביע.

שמו תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ

ההיא, כי כותה עיר גדולה בין חרן ובין אשור (מוצל) רחיקה ממדינת בבל, ובינה ובין חרן כמו וי ימים, אבל היא נכללת בעבר הנהר בעבור היותה בין ארם נהרים ובין נהר פרת גבול א"י ובין חרקל החולץ קדמת אשור וכו' כמו שכתב הרמב"ם במורה הנבוכים וכו' כי אברהם אשר נולד בכותה חלק על דעת ההמון שהיו עובדים השמש עכ"ל. וכן אמרינן במסכת כתרא דף צ"א ע"א י' שנים נחבש א"א, ג' שנים נכותה וי' שנים בקרדו (אררט) עכ"ל ע"ש. וכעת לא נודעה לנו עיר כותה בעבר הנהר. ויש אומרים שעיר כותה היתה במהו צידון כי השומרנים (הכותיים) אומרים שהם צידונים, עיין ביוסיפון קדמיניות 8. 11. 6. 5. 12. עוא (שם). מצאתי בספריהם שהוא מדינת יואדיא" כארץ מדי.

ספרוים (שם). עיר "סיפפארא" בנהר פרת כארץ מעזאפאטמאים. מלכים בי"ח י"א. וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי. חלח. היא המדינה הנקראת כעת "חאלא" כארץ "דיארבקיר" סמוך לנחל כבר.

חבור. אמרינן במסכת קידושין דף ע"ב ע"א חבור זה הדיב. וכבר כתבתי לעיל שהוא "אדיביענע" *.

נהר גוזן. שם במסכת קידושין זו גיזוק. עד הים עיר "גאנצאקיא" מזרחית צפונית לים אורמיו ומדינה ההיא נקראת "אדיר בייזאן" (כמו "גייזאן" היא גוזן). וכל מדינה ההיא קוראים בלשון העם — פרס הקטן או מדי. זה שאמר כב"ר פי ליג גיזוק של מדי, לפי שתכונת עיר גיזוק וים אורמיו במדינת מדי הנ"ל. ואולי נהר גוזן לפי הפשט נהר גאנגיו בארץ אינדיא המזרחי. וכספריהם מצאתי שהוא נהר א' שיוצא מהרי אררט ויוצא אל ים הכספיו והארץ אשר סביבותי נקראה גויצאנישים (היא גוזן). ערי מדי (שם). זו חמדן, היא מדינת "האמעדיאן" בין ים

* נהר בשם "חבור" נמצא עד היום והוא שופך את מימיו לנהר פרת. ובל"ס

נקראת המדינה שאצלו בשם "חבור".

תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ שיז

כספא וכין לשון הים הגדול הנקרא ים פרסי ושם היתה עיר הגדולה והמפוארה "עקבאטאנא". וכעת נקראת "האמדאן" כמו שכתבתי לעיל בפרק תולדות בני נח בשם מדי (עיי' בספר יהודית א' א'). והיא עיר הנזכרת בעזרא ו' כ' אחתתאי עיין שם.

שם כמסכת קידושין ואמרו לה זה נהוגד וחברותי מאי חברותי אמר שמואל כרך מושכי וכו' עכ"ל, אולי כונת נהוגד על מחוז ואן ושם עיר מוש וזה כרך מושכי. (ובחדש טבת שנת תר"ה הוכאו כנשים הרבה פה עיר הקדושה מארץ המזרחי. ועיי' חקירת יודרשיתי שמעתי שהם ממדינת פורד ובעליהם הוא מעיר מוש הנזכרת שבמדינת פור"ד היא פורדיסטאן). והוא כמהלך ה' חדשים.

וכד"הי א' הי כ"ו הוסיף הרא ותרגם רב יוסף טורי קבלא ר"ל הרי חושך (תרגום חושך קבלא), ועיין מה שכתבתי כבר לעיל בשם אפריקיה והרי חושך, ויש אומרים שהוא אריא ובישם זה תקרא לפעמים לסופרים הקדומים מדינות מדי.

רצף (מ"כ י"ט י"ב). למזרח עיר חלב (אלעפפא) נוטה מעט דרומה כמהלך כ' ימים סמוך לנהר פרת עד היום הכפר "רצאפא" והוא כלתי ספק רצף הנזכר*.)

תלאשר (שש). מיכח שהוא כמחוז עדן כמו שזכר ובני עדן אשר בתלאישר. ואכתוב בסמוך שלפי דברי חז"ל עדן הוא "אדאביענע" ואולי היא עיר בנוי על הר או תל א' והיא במדינת אישור ולכן שמה תל אישר (כמו אישור). וכעת לא נודעת.

הנע (שם שם י"ג). עד היום עיר "אנא" על שפת נהר פרת המזרחי** לצפון מערבית עיר "היט" (יושבי "היט" כולם המכונים שם "בני ישראל" הם קראים (צדוקים) ולא נמצא א' מבני ישראל).

* ערים רבות ישנן בארם נהרים שנקראים בשם זה הא' לעיר פרת בהדרך שבין ראקא לחומס והבי למזרח פרת סמוך לבגדד. ואי אפשר להוכיח מי משתי אלו מכוונת לעיר רצף שבכה"ק.

** בזה נסתייב כל החקרים והיא סמוכה למיסיב.

שיח תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ

עדן (יחזקאל כ"ז כ"ג). תריב"ע הדיב. וכבר כתנתי לעיל שהדיב הוא "אדאכיענע".

קיר (מ"ב מ"ז ט'). נהר גדול בין ים קאספיא ובין ים השחור (ועיר טיפלים על נהר זה) הנקרא קירוס. ובנראה שם הנהר על שם מדינה ההיא הנקרא כן בימי קדם (וכך אמר לי שכני אשר הוא ממדינה ההיא ועבר על נהר קירוס הנזכר *).

חילם (שמואל ב' י" ט"ז). מצאתי כשם תלמי המצרי שהוא עיר "אלאמחא" בעבר הירדן במחוז ארנכ. ולפי דעתי היא עיר והמבצר "אולאמא" הנזכר בספר מככ"י ממכצרי גלעד.

כלמד (יחזקאל כ"ז כ"ג). תיב"ע מדי. וראיתי בספריהם שהיא מדינת "פארמאנדא" בארץ מדי (**). (רי נחלה בלי כנודע וכמו שכתנתי כבר לעיל).

חתלון (שם מ"ז ט"ו). לדרום צרפת בערך שעה וחצי על שפת הים חרבות "אתלון" (כמו חתלון), אכן קשה לומר שלא מתפישט גבול העתידי לצפון צידון והר ההר (***) .

אפרסתכיא (עזרא ד' ט') היא שם מדינת "פארעמעעני" Paraceteni בארץ פרס (במחוז מעדיא).

בית ארבאל (הושע י"ד). תכונתו למזרח נינוה ב' ימים ונמצאים שם מבני עמינו ולהם בהכ"נ גדולה ישן נושן (***) .

שמות הנזכרים בדברי חז"ל הנודעים לי .

לודקיא (במסכת שבת דף קי"ט ע"א. מנחות דף פ"ה

* דב"י הבאי כי לפי הכתובים מקום העיר הזאת כהלק החתין של ארם נהרים וזהותה לא נודע.

** החקירות החדשות תאחדנה אותה עם העמק קאלואדהא.

1) חלבי היא היחלו (כדס ע"ז) וזיכושלמי שם הגיסקא עיינלו. *** השערת החוקרים לקבע את מקומה בהרדך אשר בקצה הצפוני של הלבנט הנמשך מים הגדול עד המישור הגדול שלפני המזר. ולפי"ו יהי אחד עם לבא המת.

**** החקירות החדשות ישערו לקבוע את מקומה ב"חרבת ארביד" שבמחוז אנילין מעבר לירדן מזרחה.

תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ שיט

ע"ב. פסיקתא רבתי פ' כ"ג לודקיא היא נכלל סורי". לדרום מערבית אנטיוכיא כמהלך יום א' על שפת הים "לאַנְקִיא" עיר קמנה וישבו בה מבני עמינו עד בערך ו' שנים שעברו [תקצ"ט] ישנתבטל הישוב שם והלכו להם, וכעת לא נמצא בה אף א' מהם ונמצא שם בהכ"נ נושנת.

כוחלית שבמדבר (קידושין דף ס"ו ע"א. ולפי דעתי היא מדינת כלקים הנזכרת בירושלמי מגילה פ"א [ה"ו]). עד היום ידוע מדבר קאלכים במחוז אנטיוכיא. ואולי היא מדינת עיר קאלאציאס (ק' במקום צ') על שפת נחל ליקום במדינת פריגיא בארץ אנאטאל ישוכרתי כבר בפרק ה' ⁽¹⁾.

בית בלתין זו בירם (ר"ה דף כ"ג ע"א). ונמסכת סנהדרין ד' ק"ח ע"א ג' מעינות חמים נשתארו: כלועה דגרה, חמי מבריא ועיני רבתי דבירם עכ"ל. וחקרתי וררשתי הרכה על תכונת מעין חמים דבירם. ושמעתי מעוכרי דרך ההוא שסמוך לעיר הימ' על שפת נהר פרת בדרך האזרחות מדמשק לבגדד נמצא מעין א' פלא והפלא מאוד. המעין ההוא נחלק לגי ראשים, ראש א' מוציא מים מלוחים ונתיבשו שם ומקבצים ממנו מלח הרכה. וראש הב' מוציא מים חמים (כחמי מבריא). וראש הג' מוציא נפש וזפת ומקבצים שם הזפת ומשלחים לכל הארץ. וכל בתי עיר הימ' וכל בתי ערי מחוז ההוא נבנו בזפת הנזכר. ולפי דעתי הוא והחמר היה להם לחמר (בראשית י"א ג'). וכן מתרגם רבסה"ג והחמר "ואל קפר". ולעיל [שם וי י"ד] וכפרת אתם מבית ומחוץ בכפר מתרגם "באל קפר". ומוכח שהחמר הוא מין זפת הנ"ל. אסתרקנית. (ביצה דף ל"ט ע"א. מלח אסתרקנית. וכן בתרא דף כ' ב'. מנחות דף כ"א א'). נראה שהיא עיר "אסטראכאן" על שפת ים כספיא, ושם נמצא מלח הרכה.

גליא. (ר"ה דף כ"ו ע"א אמר ר"ע כשהלכתי לגליא). יש

(1) לדעתי הוא שזכר צונגלת תענית פ"ב והלכו להם לסוריא ושכו צונדינת קוכליקום ע"כ. כי אנטוכיא הוא בארץ סוריא ונראה כוחלות קוכליקום וכלקים שם אי הוא.

שכ תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ

אומרים שהוא מדינת גאליען צרפת, אכן הדבר רחוק שהלכו בימים ההם כל כך למרחקים עד מדינת "פראנציא". ונראה לי שגליא היא מדינת "גאלאטיא" מחוז בארץ אנאטאל סמוך לנהר "האליס" ועיר "אנקירא" היתה ממרפולין של מדינה ההיא. (שמעתי שלשון מדינה ההיא דומה קצת להברת לשון גרמאניא, לכן יש אומרים שמיושבי מדינה ההיא נתישכ בארץ גרמאניא, וכבר כתבתי לעיל שנמצא בארץ אנאטאל עיר "גארמאניא". ואם כן כונת הפסוק בשם אשכנז על עיר גארמאניא בארץ אנאטאל, אכן באורך הזמן יצאו אנשים משם לארץ גרמאניא וישבו שם, וזה הטעם שמורגל בפי כל האנשים שאשכנז הנזכר בפסוק הוא דייטשלאנד).

וסמוך למדינת "גאלאטיא" הנזכרת מחוז "טעפריקא". וזה שזכור שם במסכת ר"ה שאמר ר' עקיבא כשהלכתי לאפריקא, וכן סמוך לה מדינת "אכוליא קורצא" (שזכרתי לעיל בשם "אפריקא"). והנה מוכח שבשלשה מדינות אלה הלך ושב ר' עקיבא אבל לא לארץ "פראנציא". אכן אמת אניד מלשון יבמות דף ס"ג ע"א אפילו ספינות הבאות מגליא לאספטיא ע"כ, מימע שגליא היא "פראנציא" שסמוך לאספטיא היא "ישפאניא".

כסיפא. (ויקרא רבה פרשי' הי ארץ רחבת ידיים זו כסיפא). בין מחוז "חמס" ובין נהר פרת מישור גדול וכו' הר "כסאפיא" ושם מעינות המים. ולפי דעתי שמחוז ההוא הוא "כסיפא" הנזכר¹). פיסקא. (ירושלמי סוף ביכורים ר' יונה היה בפיסקא*). לפי דעתי הוא מחוז "פיסדיא" (כמו "פיסיציא") והיא במדינת "גאלאטיא" הנזכרת לעיל. ובמחוז "פיסדיא" היתה עיר "אנטיוכיא" (לא עיר אנטיוכא הנזכרת כבר בארץ סוריא) ובעת חרבותיה אצל עיר הקטנה "יאלאבאטיץ". כתפי ** (סנהדרין ד' ע"ב). לדעתי הוא המחוז הנקרא

1) אולי הוא "כספיל סנקוס" הנזכר בעזרא חו י"ז.

* בירושלמי דפוס וויניציא הנרמא "בפיתקא".

** מההוספות שבספר פרי תבואה.

תבואות פרק ו' נשמותם עלי אדמות הארץ שכא

כעת בלשון טורקי "קאטאפענקיאר" בארץ אנאטאל הצפוני
בגבול עיר ברוזע.

בנריס* (במגילת אנטיוכוס). בדרך מעיר חלב לעיר אנטאקיא
(אנטיוכיא) נמצא מכצר חרב ושמש הנקרא עד היום באגריס.
קפדקאי (סוף מסכת כתובות [ק"י ב']). אף שכתבתי
לעיל שהוא כפתור (דימיאט) אכן מצאנו גם מדינת "קאפאדאציא"
במדינת אנאטאל והיא מדינה גדולה וישבו בה הרבה מכני עמינו
בזמן בית שני ולאחר החרבן. ואולי עליה הכונה קפדקאי הנזכר
פעמים הרבה בש"ס ובמדרשים. ולפעמים משמע שהיא רחוקה
מארץ יזתר מדיאט שהוא כמעט בגבול הארץ.

איטאליא של יון (ב"ר פרשה ס"ו. והביאו רש"י בפסוק
משמני הארץ יהיה מושבך) כראשית כ"ו ל"ט]. לפי דעתי היא מדינת
קאלאבריא בארץ איטליא כמחזו שכעת שם תכונת עיר
טארענט. שמצאתי בספריהם שמדינת "קאלאבריא" נקראת
"ארץ יון הגדולה" והיא ארץ שמנה מאוד. (משפחת איש אלקי
מוה"ר חיים ויטאל וצוק"ל היתה ממדינה ההיא לכן נקרא הרב
ר' חיים קאלאבריו).

אתונא (סבי דבי אתונא כבורות דף ח' ע"ב. איכה רבתי
בפסוק רבתי כגוים). היא היתה בימי קדם עיר מפורסמת בחכמה
ומלאכת מחשבת בכל ארץ יון ונקראת "אטהען". וכעת עיר
"אטהען" חדשה ונבנה על חרבות אטהען הראשונה והיא עיר
מלכות היונים ומושב המלך אטטא מן מלך באיערן.

טיריא (ר' אושיע איש טיריא. וכן שיר השירים בפסוק מים
רבים. ויקרא רבה פרשה ל'. מדרש שמואל פרשה ח'). היא עיר
הגדולה והמפורסמת בימי קדם הנקרא "טראיאס" על שפת ים
הגדול באנאטאל במדינת "מיזיא". וכעת היא עיר קטנה ונקראת
"טיריא" ונמצאים שם הרבה מכני עמינו.

קרטינגא (מנחות דף ק"י ע"א. ירושלמי שבת פ"ז ר' בא

* מההוספות שבסוף הספר פרי תבואה.

שכב תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ

קרטיגניא. וכן ירושלמי סנהדרין פי"ב. ירושלמי כלאים פ"א. היא עיר המפורסמת בימים ההם הנקראת "קארטאגא" בארץ "אפריקא" על שפת הים הגדול, וכעת במקום ההוא תכונת עיר טונים.

קריה (תוספתא מעשר שני פ"ד אנא חלקי מן קרויה). לפי דעתי היא עיר ציריני (קיריני) במדינת אפריקא במחוז קארטאגא הנ"ל, וכעת נקרא מחוז ההוא בל"ע "אלבארקא" ושם עד היום כפר קרין. ומצאתי בספריהם שבזמן הבית ישבו שם הרבה מבני עמינו. פרנדיסון (ערובין פ"ד מ"א). עיר במדינת איטאליא ושמה כרינדיסי במחוז קאלאבריא (עיין בסמוך).

קלברי (בראשית רבה סוף פרשה כ"ג). היא קאלאבריען (עיין לעיל בשם איטליא של יון).

פלטילום (סוף מסכת מכות*). ובאיכה רבתי בפסוק על הר ציון הגרסא פילילום). רחוק מעיר רומי ק"ב מיל. עד היום נמצא פיטוליאנו בלישון איטליא Pazzuala לדרום רומי כמהלך בי ימים וחצי וכחצי שעה מעיר נעאפאל ונמצאים שם מבני עמינו א.

טרבנת (ירושלמי מגילה פ"ד [ה"ה] שמעון ספרא דטרבנת). עד היום עיר גדולה בשפת ים כספי המערבית ושם בנינים גדולים חומות ובריה מימי קדם. ואומרים שהם מזמן אלכסנדר מוקדון (וקוראים המגילה ב"ד ובט"ו). בשנת תר"ב חפרו בה מצד הרכה אחת ומצאו בארץ סנעול רגל בן אדם יושן ובלוי שארכו יותר משלשה רביעית אמה (וכו נדע ערך גדלות בני האנשים בימים ההם).

בולי (ירושלמי שקלים פ"ז ה"ד כנשתי דבולי. וכן בירושלמי ע"ז דף מ"ג ע"ב [פ"ג הי"ג] צלטא דבולי. בלישון יונית נקרא קושטא בולי (סטאמבול).

בגדת (קדושין דף ע"א ע"ב בגדת. כתובות דף ז' ע"ב רב חנה בגדתאה). עיר גדולה בשפת נהר חרקל (עיין רש"י) הנכנה בשנת 4523 (עיין ח"ב) מקאליף אלמאנזור. אבל מציאתה היתה מקודם ונמצאים שם הרבה מבני עמינו.

* אלפנינו בנמרא הנרסא פלטיה ובניא פילילום ובאיכה רבתי הנרסא פוטילילום.

1) בולי הוא פוטילילי שהזכיר יוספון קדמוניות י"ח סי' ובשאר מקומות.

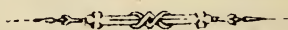
תבואות פרק ו' בשמותם עלי אדמות הארץ שכג

סרדיא (ב'ר פרשה ל'ד). הוא אי סארדיניא בים
אדריאטיקיא.

בריטאניא (פסיקתא רבתי פרשה מ"ו). היא מדינת ענגלאטערא
(ענגלאנד) הידוע.

קנטיר (זוהר בראשית נ"ז ע"ב בגולפא דקנטיר). שם
מקום מעבד לים טבריא. וגולפא מלשון גאלפא (זעעהאפען).
(מעריך של ר"מ די לונאנו).

נשלם פרק ו' בשמותם עלי אדמות.
אשירה למנצח לבני קרח על עלמות.

פרק ז'

הצר הפנימית.

והוא ביאור תכונת עיר הקדושה ירושלים, הרי, עמקי,
נחלי, חומותי, שערי, יושבי וכו' מיום הוסדה עד עתה.

תכונתה בדרך כללי.

למזרחה הר הגבוה הר הזתים (גבהו מפני מי הים הגדול
2556 רגל) ומגיע עד לצפון לה. וכינה וכינו עמק עמוק הנקרא
עמק קדרון, ועמק זה מתחיל למזרחית צפונית לה ושם מישור
קטן. ובצד הדרום מושך עמק זה עד לדרום מעין עין רוגל" שהוא
לדרום "מקום המקדש" (קצה דרומית מזרחית העיר) בערך כחצי
תחום שבת. ושם ג"כ מישור קטן.

למערבה ולדרומה (הר ציון ככלל) מושך ג"כ עמק גדול ועמוק
הנקרא עמק נהר גיחון ויותר דרומה (לדרום הר ציון) נקרא עמק
רפאים. ומושך עד מישור הקטן הנזכר שהוא לדרום מעין עין רוגל
ושם מחוברים ונוגעים עמק קדרון עם עמק גיחון הוא עמק רפאים).

(1) לפי דעתי צענוק זה ירד בגיחון (היולל אלל צריכה העליונה
אשר אזכיר צענוק אחר) למטה עד עמק קדרון אלל עין רוגל

שכר תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

זהנה מסובכה העיר מג' רוחות מעמקים גדולים ועמוקים דהיינו מזרח (כולו) דרום (כולו) מערב (חצי).

לצפונה ולצפונית מערבית הוא מישור שהוא בקצה הר הזתים ובקצה עמק גיחון**).

בין עמק קדרון ובין עמק רפאים מושך עמק קטן צפונה (ובסופו צפונית מערבית) והוא לשמאל מעין עין שילוח (עין מקומי) והוא גיא בין הנגב וכיוסופון נקרא בל"י טעריפעען ר"ל עמק עושי גבינה***) והוא מפריד ומפסיק בין הר מקום המקדש שהוא למזרחו ובין הר ציון שהוא למערבו ולמע"דר.

הר המוריה הוא הר מקום המקדש (גבהו 2280 רגל****).

שהוא טדה כוזב. ולכן נקרא עונק זה גם וסקילת טדה כוזב ר"ל וסקילת ודרך נני הגיחון לטדה כוזב כמו שכתב (ישעי' ז' ג') אל קלה תעלת הסרבה העליונה אל וסקילת טדה כוזב* (עיין צמחוד).

[* עמק גיחון לא נמצא בבה"ק ואף לא בדברי רז"ל ובספרי יוסף בן מתתיהו בהקדמה שהמחבר קורא אותו בשם גיחון נקרא רק בשם עמק רפאים ובקצהו המזרחי (בסיף הר ציון) מתאחד עם גיא בן הנגב והוא יתאחד במזרחו עם נחל קדרון כאשר נבאר להלן. והגיחון (מעין) לא ה' במערב העיר אצל הברכה העליונה (כפי התרים) כאשר חשבו החוקרים הראשונים. כ"א הגיחון הוא השלח (כתרנוס יב"ע מא איל"ג) היוצא מזרוע הדרומי של הר המוריה הנדע בשם "עיסל". ומה שכתוב בדה"יב (ל"ג י"ד) "ואחרי כן בנה הומה היוצנה לעיר דוד מערבה לגיחון בנחל" אין הכוונה בנחל גיחון כ"א בנחל שהוא ממערב לגיחון. והוא הנחל המפסיק בין הר ציון והר המוריה שנקרא בימי הבית השני בשם "שירוסיוך" ועל ידי דבריו נעיר להלן במקומם.

** ולפי הערותנו הקודמת הוא בעמק רפאים אך לא בקצהו כי הוא מתפשט הלאה לדרום עד גי בן הנגב.

*** גיא בן הנגב ועמק השירוסיון הם שני עמקים רק שמתחברים יחד. גיא בן הנגב היי תמיד הוין לירושלם והוא נמנה בסומני הנבולים שבין יהודה ובנימין ובו ה' במת התפת (מלכים ב' כ"ג י') ובירמיהו י"ט ב' כתיב ספורש "אשר פתח שער החסות". ומקומו אמנם במקום שהנבול המהברי לאמר בין עמק רפאים הנזכר אותו במערב ונחל קדרון הנזכר אותו במזרחו: קטן מאד ותבנית משולש לו ובהלק ממנו נמצאים גנות הירק אשר מי השלוח ישקום (הוא ה' שייך בל"ם לאיש ששמו בן הנגב ולכן נקרא על שמו). אולם הטורופיון עובר את כל העיר מצפון לדרום. והתחלתו בצפון העיר (אצל נכנית הרומיניקטום) כהדרך הטובה שכמהו ובקצהו הדרומי מתאחד היא עם גיא בן הנגב.

**** לפי המדידות המדויקות פחות נבתי 50 רגל.

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שכה

למזרחו עמק קדרון ולמערבו חלק עמק גיא בן הנם הצפוני (ונקרא דוקא גי בן הנם החלק הדרומי עמק זה אצל מישור עין שילוח*). הר ציון (נבהו 2381 רגל) הוא לדרומית מערבית הר המוריה לדרום ירושלים ו, ועמק הקמץ הנ"ל (חלק עמק גי בן הנם***) מפסיק בין בני הרים אלה.

וזה לשון הפסוק בנבול חלק יהודה (יהושע ט"ו ז' ח"י) :
והיו תצאותיו אל עין רוגל ועלה הגבול גיא בן הינם אל כתף היבוסים מנגב היא ירושלים ועלה הגבול אל ראש ההר אשר על פני גי הנם ימה אשר בקצה עמק רפאים צפונה .

לפי דעתי עין רוגל הוא הבאר העמוק (עומקו 122 רגל) הנקרא כל"ע "ביר אויב" (וכן מצאתי כתנ"ך הערבי שמתרגם עין רוגל ביר יואב) שתכונתו כסוף עמק קדרון וסביבו מקום רחב מוכן לכבש כנדים (וזה שתרגם יב"ע לעין קצרא ר"ל כובס הכנדים). והנה עלה חוט הגבול ממישור הקמץ אשר אצל עין רוגל הנזכר ועלה בעמק קמץ גי בן הנם אשר זכרתי לעיל והוא לדרום ירושלים היא היבוסים. ואח"כ פונה הגבול מערבה ועלה על ראש ההר אשר על פני גי הנם ימה הוא הר ציון (כי בזמן ההוא לא נקרא עדיין הר ציון כ"א בזמן דוד המלך) ותכונת הר זה הוא לצפון עמק רפאים כמו שכתבתי. ודרשתי ע"ש עמק זה מהישמעאלים וקוראים לו בלשונם ואדי ראפאת (הוא כל"ע הריבוי ראפה ראפאת רפא רפאים) ומי שאמר שהוא גי בן הנם טועה.

* [פס מודה המהבר שרק חלק העמק שאצל השלה נקרא גיא בן הנם והוא כדברינו בעמוד הקודם.

(1) ונה שחאמר (תהלים נ"ח ג') סר ליון ירכתי לפי***) הכונה כחו סר ליון וירכתי לפון והוא עיר עליונה ותחתונה אשר אצל לקמן. (עיין פסיקתא רבתי פרשה נ"ח. וכן צוהר פ' זיגט דף ר"ו ע"א שנתלכין פסוק זה צדך לרוח) .

** באור נכון על הפסוק הזה ראה במאמרנו טוב מראה עינים מהלך נפש' בה"ירושלים" שנה ד' עמוד 121, 122.

*** ולפי העיונות עמק המירוסיון.

שבו תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

ואף שיהושע בן נון כבש מלכה, לא נכבשה העיר עד אחר מות יהושע. אכן היבוסים לא יכלו להורישם עד זמן דוד שלכד (יואב) את מצודת ציון היא עיר דוד.

ולפי הנראה לא היתה תכונת מצודת ציון כראשהר ציון כ"א בצד עמק גי בן הנם כמו שנאמר (שמואל ב' ה' י"ז) וירד אל המצודה וגו' האעלה אל פלשתים וגו' ויאמר ה' אל דוד עלה וגו' וכן נאמר (שם ה' ט') וישב דוד במצודה וגו' ויבן דוד סביב מן המלוא וביתה. ותכונת מלוא בשיפוע הר ציון לצד מזרח (מזר"ר), למעין * עין שילוח, כמ"ש (מ"ב י"ב כ"א) ויבן את יואש בית מלא היורד סלא. לפי דעתי הכונה בית מלוא בירושלים שהוא כשפולי הר ציון היורד למעין שילוח (סלא כמו סלח היא שילוח). ורוד בנה חומה סביב המלוא (דכה"א י"א ה') ושלמה בנה את מלוא ר"ל שמלא אותו בתים ובנינים (מ"א ט' כ"ד). וכמו שררשי חז"ל [סנהדרין ק"א ב'] בפסוק (שם י"א כ"ז) וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה בנה את המלוא וגו' (** (עיין רש"י).

ויצא לנו מכל דברי אלה שתכונת עיר דוד וכית שלמה (בית בת פרעה) היתה לדרום (נוטה מעט מערבה) הר המוריה (**). ושם היה כבש א' שעולה מביתו לכהמ"ק (***) והוא הנזכר מ"א י' ה'. וכן בדה"ב ט' ד'. וכן נחמיה ג' ח'. ולא נודע לנו תכונת חומת העיר ושעריה בזמן ההוא כ"א שנוכר (מ"א ט' ט"ו) וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה

* ט"ס יצ"ל למערב.

** תכונת המלוא אי אפשר לקבוע עדיין בבירור.

*** ר"ל עצם הר המוריה מלבד הלקי הדרומי שנקרא בשם "עפלי".

**** שרוד מהנשר שהי' בימי הבית הראשון ומעמודים שנעבר השני שעליהם

נבנה הנשר נכלו עוד לעיני החוקרים בעת הפיכתם. ושרוד קשת הנשר של הבית השני נראה עד היום אצל מקצוע מערבית דרומית של חומת הר הבית. והוא נודע אצל דתרים בעם קעת ואבינואן יען כי החוקר ראבינואן גילה אותו. יאדות ארכו רחבו וזמנו דגה בזה"שלים" שנה ה' הובות א' עמוד 41.

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שכו

לכנות וגו' ואת חומת ירושלים. ולא נדע גכולתם לצד צפון ומערב. גם משעריה לא נודע לנו כ"א (מ"ב י"ד י"ג) ויפרץ בחומת ירושלים בשער אפרים עד שער הפנה ת' אמה. (ואולי נשארה פרוצה עד זמן חזקיה (דבה"ב ל"ב ה'), עיין דבה"ב כ"ו ט"ו). וכן שער בין החומות אשר על גן המלך (מ"ב כ"ה ד'). וחזן מאלה לא נודעים לנו.

אולם יש לנו ביאור גדול מחומת ושערי ירושלים כספר נחמיה כשעלו בני הגולה ובנו החומות המפורצות ומגדלים הנהרסים, וכפי הנראה בנו הכל על כנו והמדה הראשונה וכן מספר שעריה כמספר אשר היו בה בבנין הראשון.

ועתה נחקור על שמותם ותכונתם ובוזה נדע ערך העיר בזמן ההוא.

נחמיה ב' י"ג ואצאה בשער הגיא לילה ואל פני עין התנין ואל שער האשפת וגו' ואעבר אל שער העין ואל בריכת המלך ואין מקום לכהמה לעבור וגו' ואבוא בשער הגיא ואשוב.

הנה כמעט שאין ספק ששער האשפת הוא בצד דרום העיר סמוך לעמק "שעריאפעען" (גי בן הינם *). וכן כתוב (ירמיה י"ט ב') ויצאת אל גיא בן הנם אשר פתח שער החרסית. תר"בע תרע קיקלתא והוא כלשון חז"ל אשפה, א"כ מוכח ששער החרסית הוא שער האשפת¹). וידוע שני בן הנם בצד דרום העיר. ונמצא

* [ראה למעלה עמוד ש"ד הערה ***].

¹ ולמנת אגיד ט"ל הירושלמי בעירוזין פ"ה אינו נוסכים לדברי יב"ע וז"ל ז' שנות נקרא לו (לשער הנוזלחי) ח' שער סיר ז' שער היקוד ג' שער חרסית ד' שער איתון ה' שער התווד (ירמיה ל"ט ג') ו' שער החדש ז' שער העליון עכ"ל. ונשמע שתכונת שער חרסית צלד המזרח ובאמת רחוק ג' צן הנס ונשער המזרח ול"ע *).

** השם חרסית שבירושלמי אין לו כל חבור עם השם חרסית שבירמי (ואולי במכוון קראוהו רז"ל חרסית להבדילו מהרסית שבמקרא) והוא רק כינוי להשם מזהה כמו שספורש שם מיד אח"ז: "שער הריסית שהיא מכוון בנגד זריחת החמה, ועוד ראי' שניה כי את שמו העיקרי שער המזרח שעליו מוסב הסאמר הזה לא מנו ד"ל במספר שמותיו, והוא ה"ש שער האולם שבהר הבית, ושער החרסית שבירמי" ה"י אחד משערי העיר.

שכח תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

עוד (נחמיה ג' י"ג) ששער הגיא רחוק משאר האשפה אלף אמה. ומוכח שתכונת שער הגיא למערב צפונית לשער האשפה, כי למזרחו כמעט לא נמצא גיא כמרחק אלף אמה. ולפי דעתי הגיא הוא עמק רפאים שמסכב את הר ציון מצד דרום (וקצת) מערב. ומלשון הנ"ל מוכח שבין ב' שערים האלה תכונת עין התנין (ולא נודע ל"י). ולדרומו (דרמ"י) לשער האשפת תכונת שער העין ונקרא בן ע"ש עין שילוח. וכרכת המלך היא הכריכה אשר סמוך לעין שילוח הנזכר (והיא עד היום) ושם תכונת שער בין החומות אשר על גן המלך (סוף ספר מלכים). ועד היום נמצאים שם גנות אשר משקה אותן עין שילוח ושם המעלות אשר ירדו מעיר דוד (נחמיה ג' ט"ו. דבה"ב כ"ו ט').

והנה אסדר בקיצור סדר השערים הנזכרים שם לפי הנראה

לי תכונתם :

בדרום : א) שער האשפת (הוא שער בין החומות).

ולמזרחו (מזר"ר) ב) שער העין.

במערב : ג) שער הגיא. ד) שער הפינה (מעצ"פ) אמה מן

בצפון : ה) שער אפרים (שער בנימין ירמיה ל"ז י"ג).

ו) שער חצר המטרה : ותכונתי ידוע עד היום הזה שמקובל

כן ליושבי העיר והוא כמעט כחומת העיר הצפונית (מחוץ*) אצל

שער שכס, ולמזרח לו היו המגדלים מאה וחננאל.

במזרח : ז) (מוצ"פ) שער הצאן. ח) שער הישנה

הוא שער איתון הוא שער התווך (ירמיה ל"ט ג') הוא שער

המזרח כמו שכתבתי לעיל בשם הירושלמי דעירובין. ט) שער

[* בימי המחבר הי' השער הזה סתום באבנים ורק מבהיץ הי' ניכר. אולם זה

כחמש עשרה שנה נפתח השער מחדש והוא נקרא בערבית "באב אלואהרא" (שער הפרחים) בל"ס ע"ש בית הקברות של המושלמים שממולו הנקרא כך, והלועזים יקראו לו "שער הורדום". אולם ראית המחבר כי השער הזה הוא שער המטרה מאשר כי החצר והמטרה שממולו (בערך) נקרא בפי המסרה בשם "הצר המטרה". איננה ראוי כלל כי המסרה הזאת איננה נזכרת באחד מספרי מסע של אחינעו ורק אצל תני הנוצרים מהמאה ה"ט' והלאה, והמקום האמתי של הצר המטרה לא הוברר עדיין.

תבואות פרק ז' הצר הפנימית הארץ שבת

המים. רחוב אשר לפני שער המים נחמיה ח' א' דורשין בש"ס
 הוא בהר הבית. י' שער הדגנים (מזר"ר) תרגם רב יוסף (דכח"ב
 ל"ג י"ד) מזכני כווריא¹). ולפי הנראה שהוא סמוך לכריכת
 השילח שנמצאים שם דגים**). י"א שער הסוסים ירמיה ל"א
 ל"ט. מלכים ב' י"א מ"ז. ישם כ"ג י"א).

העפל. תכונתו בקצה מזר"ר העיר על מקום עין השילוח
 והיה בנין מבצר חזק מאוד והוא ידוע עד היום הזה. וז"ל בעל
 המסכת משנת רפ"ב**). וכראשו (ר"ל בראש הסלע וההר שיוצא
 בתחתיתו עין השילוח) נדאה בנין והיה כפר נאה עם כפות אומרים
 שישם היה עושה המטבע שלמה המלך ע"ה עכ"ל. וידוע ומקובל
 שהוא עופל. ור' בנימין בעל המסעות כתב וז"ל ושם מעין גדול
 מי השילוח כנחל קדרון ועל המעין בנין גדול מימי אבותינו
 עכ"ל. ירושלמי תענית פ"ג ה"א שאלו את ר"א מאימתי מתפללין
 על הגשמים שילכו להם א"ל כרי שיהא אדם עומד בקרן העופל
 ומשקשק את רגליו בנחל קדרון אבל בטוהים אנו בבעל הרחמים
 שאינו מביא טבול לעולם וכו' ע"ש. וכבבלי שם דף כ"ב ע"ב
 א"ל כרי שיעמוד אדם בקרן אפל וישבשך רגליו במים וכו'.

1) לפניה ח' י' והיה ציוס ההוא כלום הי קול לעקה וסער
 הדגים ויללה מן המטכה וסער גדול וסגזעות הילילו יוספי המכתש
 וגו' תיצי"ע מן המטכה מן עופל. יוספי המכתש דיתצין כנחל קדרון.
 פירש"י מן המטכה וסער העופות שהוא שכי לו עכ"ל. לא מלאנו
 צסום מקום סער העופות צירוסלים. וכראה לי שכונת יצ"ע מטכה
 כונו מטכה לחס ר"ל כפול וכפול חרגומו עיף וזה סכתז מן עופל
 (לא עוף). ויותר נראה לי שיש השמטה וט"ס דצדציו טל"ל מן עופלח
 ר"ל עופל. (ולחר כך ונלחתי כן צנסחלות אחרות*) וככון דצדיו כי
 תכונת עופל צמטכה כונו צמטכה הנזכר צחולדה (ווי"צ כ"צ י"ד) והיא
 ייסצת צירוסלים צמטכה ר"ל מקום צין החומותים (עיין רש"י) אשר
 אצחר לקמן ח"י. שהם צקלה דרומו"ז העיר.

*] ההשערה האחרונה אמיתית ונוסחא זאת כבאר הרד"ק.

**] מזה אין רא"י כלל כי לא נמצא בשום מקום שבמי השלח (שהוא מעין
 קטן) או בהרבה המטכה לו נמצאו הדגים ויותר נכון לאמר שישער הדגים ב"י במזרח
 העיר על כי רבו הובאו דגי הירדן.

***] הוא הנוסע האלמוני הגדום בסוף ספר שבחי ירושלה.

של תבואות פרק ז' הצר הפנימית הארץ

פירש רש"י קרן אפל שן סלע גכזה וכך שמו. ותוספות פירשו שם מקום עכ"ל. במכ"ת אין שם מקושו ולא שם שן סלע כ"א הוא בנין העופל הנזכר פעמים ושלוש בנחמיה הנ"ל*).

והנה מספר ותכונת שערים אלה היה בחומת העיר בזמן נחמיה עד זמן שהוסיפו על חומת העיר כשאזכיר לקמן. ובעת שנבנה העיר אחר החרבן ע"י האדריאן נבנה במדה קמנה ושערים מעטים. ולא גודע לנו תכונת ומספר שעריה עד זמן ר' בנימין בה"מ (4930) שכתב וז"ל: ויש בירושלים דו שערים שער שקוראים שער אברהם ושער דוד ושער ציון ושער יהושפט לפני בהמ"ק עכ"ל. והנה "שער אברהם" אין ספק שהכונה שיוצאים בו ללכת חרונה עיר אברהם (ועד היום קוראים השער אצל ציון (עיין בסמוך) "באב האליל" ר"ל שער חרון הנקרא "האליל" אהוב ע"ש אברהם). שער דוד לפי דעתי הכונה שער המערבי אשר סמוך למבצר הנקרא מגדל דוד**).

ו"שער ציון" הוא השער הקטן (האישפת) שהוא ג"כ בשפולי הר ציון. ו"שער יהושפט" הוא המזרחי כשאכתוב בסמוך. וא"כ מוכח מדבריו שבצד צפון לא היה שער בזמנו.

בזמן המסבב (5282) שנים מעטים קודם שנבנה חומת העיר ע"י סולטאן סלימאן היו לירושלים ו' שערים. שכתב וז"ל: יש בירושלים ו' שערים א' נקרא "באב אלשבת" ששם היו נכנסים השבטים בעלותם לרגל. וא' נקרא "באב אלעמוך" (מ"ס וצ"ל "עמוד"). וא' נקרא "באב קוטן" שם מלאכת הצמר גפן. וג' שערים מצד ציון עכ"ל. ועד היום נקרא שער המזרחי (שער יהושפט הנ"ל) "באב אלסבאמ". ושער הצפוני

* באמת צדקו רבותינו בעלי התיספות. כי לא הבנין נקרא עפל כ"א המקום. לאמר זרוע הדרומי של הר המזרחי נקרא עפלי. והראיה מהכתוב וסבב לעפל (דה"ב ל"ג י"ד). ועל העפל עמד מבצר הוק. ולכן נקרא גם מבצר הוק בשם עפל כמו עפל ובהן (ישע"י ל"ב י"ד).

** לפי"ז יהיו שני השערים סמוכים איש לאחיו. ולכן יתיר נכון לאמר כי שער דוד עמד אז ברוב העיר במקום השער הנקרא גם היום בשפת ערבית "שער הנביא דוד" על כי הוא סמוך להכנסיה העומדת לפי המסורה על קברי מלכי בית דוד.

תבואות פרק ז' הצד הפנימית הארץ שלא

נקרא עד היום "באב אלעמוד". וג' שמצד ציון הם עד היום "שער ציון" ו"שער המערבי" שגם הוא סמוך ובצד ציון. אולם "באב אלקוטן" לא ידעתי אולי הוא שער הסגור במזרח "שער הצפוני" שתכונתו סמוך לשוק החניות*. והנה לפי הנראה שקודם בנות חומת העיר ע"י סולטאן הנ"ל כבר היו כמעט תכונת ומספר שעריה כמו שהוא בזמן הזה ומוכת שחומה שכנה נבנה במקום חומה (הנפרצת) הישנה כמו שאכתוב לקמן.

ומציאות ותכונת השערים בזמן הזה כך היא: ה' שערים הם. בצד הדרום סמוך להר ולעצם ציון (קבורת מלכי בית דוד) שער הנקרא שער ציון ובל"ע "באב האליל"**) כמו שכתבתי כבר. ולמזרח שער זה כשיפולי ההר שער קטן ותכונתו סמוך למקום שער האשפת הנזכר בדברי נחמיה הנ"ל, ונקרא בל"ע "באב אלמנרבא" (שער של המערביים) לפי שיושבים שם הרבה מישמעאלים מארץ המערב (אפריקא). כשנת תקצ"ד סתם אברהים פאשא אותו (כמו שאכתוב כמלחמת הפלחין), וכשנת תר"א כשלכד מלך שטאמבול את המלוכה פתחוהו ומביאים מים ממעין שילוח למכרו העירה דרך בו אבל לא מניחים לישאר העם ללכת בו כמו שהיה קודם תקצ"ד. בצד מזרח העיר נקצה צפונית מקום המקדש (הר הבית) שער המזרח הנקרא "באב אלספאט" (שער השבטים). בצד הצפון שער שכסם כל"ע נקרא "באב אלעמוד" לפי שנמצאים כחומת השער עמודים**), ותכונתו

[*] הוא איננו סמוך לשוק החניות כי שוק הנקרא כפי ההמון בשם "החניות" הוא באמצע העיר, וגם תכונתו איננה מכוונת לשוק החניות כ"א יותר מזההו וגם אי אפשר לאמר שבשביל תכונתו זאת יקרא "באב אלפתאנין" אך הדבר פשוט שנקרא אז בשם "אלפתאנין" ע"ש המערה הנדולה המרובה אליו הנקראת כפי אהינו בשם מערת צדקיהו ואל הערבים בשם "מרת פתנין" (מערת צמד הנפן).

[**] ט"ם וצ"ל "באב נבי דאהוד" (שער הנביא דוד).

[***] כן חשבו כל החוקרים את טעם שמו. אולם באמת קשה ה"יכי בספרי הנוסעים שהיו לפני בנות החומה הנכחיהו נקרא השער הזה ג"כ בשם "שער העמודים" וכמו שהביא המחבר למעלה את דברי המסכב מיסנת הפ"ב וגם אם נאמר שגם בהחומה הקודמת עמדו העמודים הקטנים מעל להשער, ככ"ז כמעט אי אפשר לאמר שעל שם העמודים הקטנים האלו נקרא השער בשם "שער העמודים". אולם במפת המואיק

שלב תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

במקום שער בנימין (שער אפרים) הנזכר בנחמיה. (למזרח שער זה כמו 300 פסיעות שער קטן סתום ולא נודע למה ואימתי נסתם*). בצד המערב שער יפו שבו הדרך ליפו ותנונתו במקום שער הגיא הנזכר בנחמיה (**).

בצד מזרח חומת העיר היא חומת הר הבית (מכוון מול הכנין הנדול שהיא על מקום המקדש) נמצאים בי שערים סתומים כאבנים ואומרים שהם שערי הרחמים שעשה שלמה המלך לגמול חסד אי לחתנים ואי לאבלים (עיין מסכת סופרים סוף פי"ט). וכן כתב בעל כפ"פ (***) וכן בעל עטרת אליהו. אכן ברור אצלי שאין שערים אלה מזמן ההוא, כי מצאתי בהן ציורים חרותים באבני השערים שהם ציורי דרך מנהגי הישמעאלים, ומוכח שנכנו בזמן ממשלת הישמעאלים בירושלים. ולא נשאר מכל בנינים הראשונים שנבנו בזמן ההוא כ"א "כותל המערבי" וקצה מזרחית דרומית חומת העיר וגם יסודות בנין ומנצר הנקרא מגדל דוד, כי בבנינים אלה נמצאים אבנים שארכם כמעט כערך הגו' ביוסיפון פספ"ו מבניני המקדש כו' (ירושלמי סנהדרין אריב"ח אבני י' אמות וחי אמות ע"ש). אכן בנין שערים אלה הוא חדש ונראה לכל

שנמצאה כרצפת כנסייה הרבה כמדבא (שנעשתה לפי השערת החוקרים בהמאה הר' או ה" לספ"ט) נראה כי משני עברי הרבה שעבר על פני עמק הירוסוף, לאמר מהשער הזה שבצפון עד השער הקטן שבדרום, עמדו עמודי ישיש נבזחים ויפים (ואת הדבר הזה מזכירים גם רבים מהניסושים הקדומים). ואין ספק כי על שמם נקרא השער הזה בשם "שער העמידים". דאה לוח א"י שנה נ" עמוד 133 מאמר "מפת מוזאיק נפלאה".

[*] כבר העירונו למעלה עמיד שכ"ה כי השער הזה נפתח לפני המש עשרה שנה.

ושמו בקרבית "כאב, אלואהרא" (שער הפרחים) ואצל הלועזים "שער הורדוס".

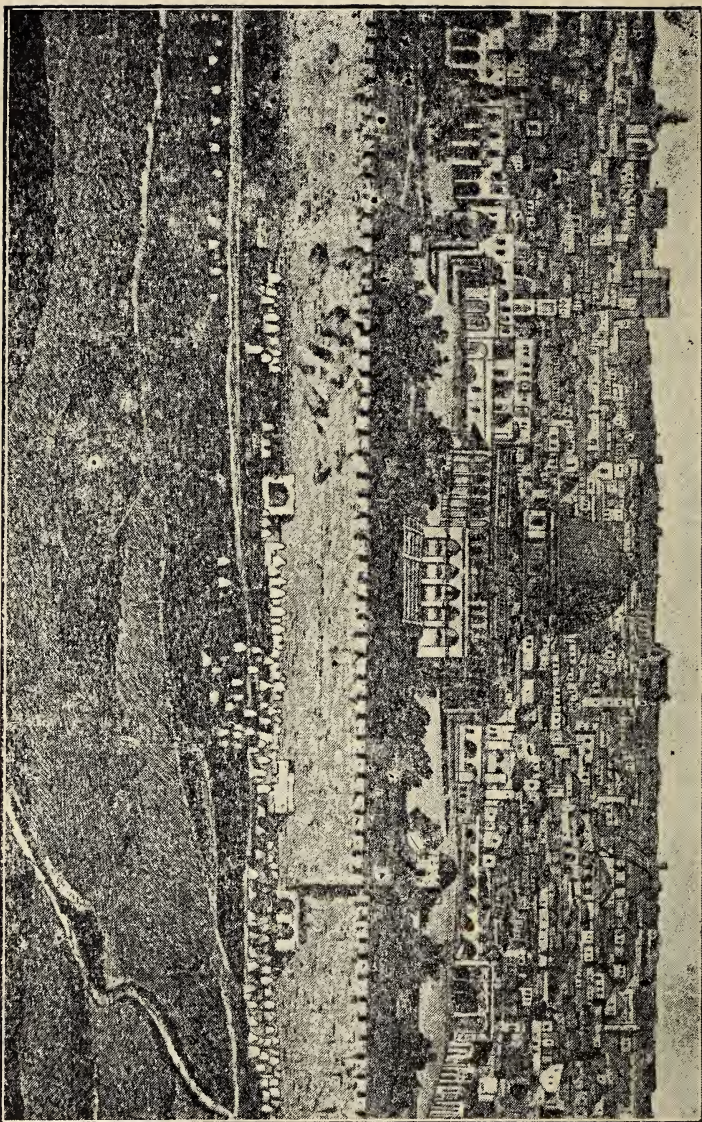
[**] מלבד השערים הנזכרים נפתח במקצוע צפונית-מערבית שער הרש והוא

נקרא בשם **שער עבד אלחמיד** ע"ש השולטאן יר"ה ובפי ההמון **שער החדש** והוא נפתח לפני איזה שנים לבקשת כנסית הצרפתים למען יוכלו עולי ה"ס המתאכסנים בכית הכנסת אורחים הנדול אשר להם מחוץ לעיר. לבא דרכו ישר העיר, ועדיין אין לו דלתות.

[***] פרק ששי בהוצאתנו עמוד צ"ו. כבר הוכחנו שם ששערי החמים הנזכרים

במס' סופרים היו כנראה אצל חומת הדרום והשם שערי החמים של השערים הסתומים האלו הוא רק שם שהעריבים קראו להם מאשר כי לפי מסרתם המתפלל בפנים נבד השערים האלו תקיבל תפלתו בהחמים.

מקום המכרש וחלק העיר אשר מאחורי

מורד המורדי של הר המורה

חומת המזרח של העיר

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שלג

מכיר ומבין בניני ימי קדם שאין מציאותם יותר מאלף שנה *).
ועתה אחקר ואהי שובר בחומות ירושלים, וכדיעת תכונתם
נדעת תכונת העיר בזמן ההוא בזמן חרבן בית השני (וגם בזמן כנינה
ע"י נחמיה).

והנה בדברי חז"ל לא נזכר כמעט מאומה מידיעה זאת
כ"א בדברי יוסיפון לרומיים. ואעתיק איזהו לקומים מדבריו
להגיע לתכלית מבוקשנו.

ויספר מתכונת ירושלם בזמנו (בעת החרבן) וז"ל : ג'
חומות לירושלים, אכן בשפת העמקים העמוקים מאוד לא היתה
לה כ"א חומה א'. ובמקום אחר כתב: ד' הרים בירושלם, כצד הדרום
הר ציון, במזרח הר המוריה (הר הכית), צפונית מזרחית
הר בית צתא** (בית חרתאר"ל חדש), צפונית מערבית הר
אקרא (חקרא). ובמקום אחר כתב עמק מעריפעען (עיין לעיל
גי בן הנם) מושך מעין שילוח צפונה ומפריד ומחלק בין הר
ציון ובין הר המוריה ואקרא. ובמקום אחר : ירושלים נחלק לג'
חלקים א' עיר העליון ב' עיר התחתון ג' עיר
החדשה. (תוספתא דחולין פ"ג אנשי שוק העליון של ירושלם.
בבבלי חולין דף ס"ב ע"א הגרסא אנשי גליל העליון. בתוספתא
סוף סנהדרין כחנניה בן עוזר שהיה שומע דברים מפי ירמיה הנביא
שהיה מתנבא בשוק העליון וחוזר ומתנבא בשוק התחתון. וכן איכה
רבתי בפסוק על אלה א"ל והיכן אתון שריין א"ל בשוקא עילאה.
מכל זה מוכח שגם בבית הראשון כבר היה שוק העליון והתחתון¹).
ומחומותי מספר ואומר ג' חומות היו לירושלים. אי

(* בהשערי הזה (הוצה זפנימה) ישנם שרידים מהתקופה הראשונה היא תקופת
הבית הראשון עד התקופה האחרונה של הערבים. כאשר בארנו כל זה בה"ירושלים" ש"ה
ה"א עמוד 14-23.

**] להלן הובחנו כי "בית צתא" הוא "בצעתא" ושקדו בהבצעים שבדרוז"ל.
1) ולדעתי עליהן כונת הכניא (לפני א' יו) והיא ציוס ההוא נאום
הי קול לעקה משער הדגים ויללה מן המשנה ושבר גדול מהבצעות הלילו יושבי
המנשה, והנה שער הדגים תכונתו היסה צמזרח העיר, וכולל עמחו הר הציוס
וכל חלק מזרח העיר. המשנה, השני, עיר השניה. חלק השני (ממזרח י"א
ש"י) ויהודה צן הסנאה על העיר משנה, וכן (מלכים ב' כ"ג י"ד) והיא יושבת

שלד תבואות פרק ז' הצר הפנימית הארץ

מסבכת ומושכת ממגדל החזק עד מאוד הנקרא היפיקוס והולכת למגדל קסיסטוס וכלתה באולם המערבי של ביהמ"ק. ומצד השני מסבכת ומושכת ממגדל היפיקוס הנ"ל דרך בעטהוא (בית צואה) לשער אנשי עזן ומשם פונה דרומה לעין שילוח ותפן מזרחה לבריכת שלמה ועברה אל המקום הנקרא עפל ותכל באולם המזרחי של בהמ"ק והיו בה 60 מגדלים. צ' מסבכת והולכת משער א' שבחומה הראשונה הנקרא גינאת (נענאמה) ותפן ותסב דרך צפונה את אקרא (עיר התחתית) ועלתה וכלתה במבצר אנטאניא. ויהיו בה 14 מגדלים. ג' מסבכת והולכת ג"כ ממגדל היפיקוס ומושכת צפונה למגדל פסעפינוס והולכת עוד עד סמוך לבנין הילנא דרך מערות המלכים לבנין הכובסים ומגיע לחומה הישנה בנחל קדרון עכ"ל. ויאמר עוד: ויהי כי רב מספר יושבי העיר ויחלו לשבת גם בהר הרביעי שהוא לצפון בהמ"ק ולמבצר אנטאניא ויחל הורדוס אגריפס הראשון לבנות החומה השלישית הנזכרת בזמן קיזר קליודיאוס להחזיק חלק זה החלוש ותכל אחר ימים הרכה גובהה 25 אמות ועוביה 10 אמות ויהיה בה 90 מגדלים ושם מגדל פסעפינוס אשר בו נראה כל ארץ ערב ויהודה עד ים הגדול עכ"ל.

ועתה נחקור על ג' חומות אלה לדעת תכונתם. ומתחלה אחקור על מגדל היפיקוס כי הוא כנקודת המרכז למבוקשנו. והנה זכיתי לדעת ולמצוא בתרגום יב"ע (זכריה י"ד י' וכן ירמיה ל"א ל"ז) שתרגם מגדל חננאל מגדל פיקוס, וברור כשמש שכונתו על מגדל היפיקוס של יוסיפון. וידע תדע שהמתרגם הזה היה בירושלים בזמן הורדוס שבנה מגדל זה (על

צירושלם צונסנה, גם הכונה על הסוואותים, הסוואה כפולה, משנה לשון כפול, כמו (סוואה ע"ו הו) לחם ונסנה, וכן תרגם יב"ע ויללה מן הנוסנה מן עופלא (עיין כחמ"י ג' כ"ז) (צספרינו מן עיפאל הוא ע"ס, וכן הציא סד"ק לשון יב"ע מן עופלא. לכן לשון וצירוש רש"י "שער עופות" הוא לשון פליאה כמו שכתבתי כבר, והוא חלק דרומי העיר, הנבעות הוא עשור הכ ליון והכ אקרא, מכתש הוא חלק המזרח, כדמות וכתשת, לדעתו הוא עשור וחלק עיר התחתונה שהזכיר יוסיפון, ויב"ע מתרגם נחל דקדון, והוא חלק לפנימית מזרחית העיר, (פרי תבואה דף י"ע ע"ח).

תבואות פרק ז' הצד הפנימית הארץ שלה

תכונת מגדל חננאל) וקראו כן על שם אהובו שר צבאי היפיקוס שנהרג במלחמתו. וא"כ ידע כידיעה ברורה שתכונת היפיקוס במקום תכונת חננאל .

ולפי שכתכתי לעיל מוכח שתכונת מגדל חננאל למזרח שער הצד המזרחי. ולפי דעתי היתה תכונתו על הגבעה גבוהה שהיא לצפון הצד המזרחי וכמעט ישמעה הגדולה הידועה ומקובלת ליושבי הארץ שהיא המערה (בית האסורים) שישב שם ירמיה (ומראים שם עד היום הכור שהושלך בו) היא כתחתית סלעים גבעה הנזכרת ותכונת המקום ההוא נכון מאוד *) (וכמעט נראה) שהיה עליו בנין מבצר א' .

בית צואה. לא נודע לכל מחקרי הארץ איה תכונתה. אולם מצאתי בירושלמי סנהדרין פרק כל ישראל ה"א וז"ל ר"א בשם ר' לעזר וכו' את מוצא בשעה שהיה הנביא בא לקטרנו היה בורח למקום טומאה וכיבש את פניו במקום טומאה לומר שאין שכינה שורה במקום טומאה הדא היא דכתיב ויאמר ה' אל ישעיה צא לקראת אחז וגו' אל קצה תעלת הבריכה העליונה אל מסילת שדה כוכם וכו' עכ"ל. מכאן מוכח שמחוז הבריכה העליונה נקרא מקום טומאה. ולפי דעתי שם היתה תכונת בית צואה הנזכרת שירדו בצד עמק ההוא שופכינן צואת חלק העיר ההוא. שער אנשי עזן לא נודע .

חומה השנייה. לפי דעתי היא היתה לפניו מחומה הראשונה והיא שבנה יונתן מכב"י כאמצע העיר להפריד אקרא מהשוק שלא יכלו לשוב ולבוא יושבי אקרא (היונים שישבו שם) בעיר כשספר יוסיפון במקום אחר .

שער גינת (גינאת). אולי הוא מה שנקרא במסכת מעשרות (פ"ב מ"ה) גנת ורדים היתה בירושלים ותכונתו למערב הר הבית (מדות פ"א מ"ג עיין תויו"ט) וחומה זאת קמנה היתה. חומה השלישית. "מגדל פסעפינוס" לא נודע: "בנין

* עיין למעלה עמוד שכ"ח בהערה.

שלו תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

הילנא מצאתי בספר יוחסין ק"ז ע"ב (דפוס אמשטרדם) וז"ל ומנכזו המלך הוליך לירושלים עצמותיה (של הילנא) עם עצמות אחיו יואשיש ויקברום בכבוד גדול בירושלים בקבר שעשתה היא בהיותה בירושלים הלא הוא קרוב לירושלים ג' פרסאות (צ"ל מיל, וכן מצאתי בספרים אחרים) עכ"ל. והנה אמרו יקברום בירושלים משמע שקברום שם, ואח"כ אמר הלא הוא קרוב לירושלם ג' מיל מוכח שאינו בירושלים? וכונתו בימים ההם היה בירושלים ר"ל בקצה העיר אכן בזמנו ובזמננו היא קרוב לירושלים ג' מיל. (ומיל הוא שטאטיא ג' דקים וא"כ ג' מיל כחצי תחום שנתו כעת לא נודע*) .

מערות המלכים. כל המחקרים נלאו מחפש מערות אלה ולדעת תכונתם, ואחזה דעתי בזה. אמרין במסכת עירובין ס"א ע"ב שמערת צדקיה גדולה מאוד (בתנחומא פ' במדבר נזכר שהיה י"ב מיל, וכרבה הגרסא י"ח מיל). ומצאתי בדברי המסכב הנ"ל (לדברו משערי העיר) וא' נקרא 'ב א ב א ל ע מ ו ד' וסמוך לו המערה של צדקיה שהלך עד ירחו כנזכר בדברי חז"ל הרבה יהודים ספרו לי שהלכו בה מיל והיא כסוס ורכבו ורומח בידו. עכ"ל. והנה אין ספק אצלי שעל מערה זאת כיון היוסיפון מה שאמר מערות המלכים ר"ל צדקיה המלך. וכפי הנראה היא מערת קבורת כלבא שבוע שהיא מכוון לצפון ב א ב א ל ע מ ו ד בערך ט"ו דקים (**).

[* המערה הזאת נודעת עד היום והיא "מערת המלכים" כפי תרי הארץ ומערת

כלבא שבוע כפי אחיני ועיין בהערה הסמוכה.

[**] המהבר עירבב פה שני מקומות הרחוקים זה מזה. מערת צדקיה ו שהזכיר המסכב משנת רפ"ב היא מתחת להחימה הנוכחית ופתחה בתוך החומה מבחוץ סמוך ל"באב אלעמוד", ומסרת היהודים קראה איתה בשם "מערת צדקיה". וכבר העירונו ב"כפתור ופרח" פ"ו בתוצאתנו עמוד קמ"ז כי אין כל ממש בהמסרה הזאת. ורק מאשר כי היהודים יושבי ירושלם ייראו ללכת בה עד סופה, לכן חשבו כי היא עוברת עד יריחו, אך באמת ארכה רק אלף דגל, וגם אנכי הלכתי בתוכה עד קצהו והיא עוברת מתחת הלק הצפון של העיר הנקרא לפנינו בשם "בצעתא" וכעת בשם "באב האטא". וברור הדבר כי המערה הזאת היא רק מחצב שממנה הוציאו אבנים לבנין הבית. ומערת

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שלו

קבר כלבא שבוע *).

כחצי תחום שבת לצפון שער הצפוני עה"ק הנקרא כאב אלעמור, מעט מזרחה מאם הדרך המושך צפונה, נרד כבתוך עמק ונמצא שם מקום רחב ופנוי (כלא כיפות) מוקפת מארבע רוחות בחומה מסלע ההר. ובצד הדרומי נמצאים כוכים וקברים הרבה מעשה פלא והפלא חדר חדר בתוך חצרים קטנים. ובתוך הכתלים הכוכים וכולם נפסלים וחצובים בתוך הסלעים ובעומקי הארץ. וכעת הרכה מהם ריקנים, ומהם סתומים ומכוסים שנראה שנמצאים קבורים בתוכם. וקבלה ביד אחינו [יושבי] עה"ק ששם קבר הצדיק העתיר המפורסם כלבא שבוע וכעת עשר שנים חפרו הישמעאלים ע"פ סיבה שלא במתכוון אצל מערה אחת שמה ומצאו עצמות גדולות כעצמות ענקים בני הנפילים, עצמות בני אדם. ומלאכת המערה והכוכין אלה הם מלאכת קדמוניות סאלפים שנה ויותר. כנראה וכנודע לכל מבין מלאכת אנטיקי. וידוע שתכונת המקום הזה הי' בזמן שירושלם על תילה בזמן הבית בתוך העיר משי. הכונה בתוך החומה הישלישית כשהארכת ליעיל ע"פ עדות נאמנה ליוסיפון לרומיים ע"ש היטב *). בנין הכובס לא נודע. ומוכה שתכונתו כמישור עמק קדרון אשר זכרתי ריש פרק זה שהוא צפונית ירושלם נוטה מזרחה. והגיעה לחומה הישנה בנהל קדרון. יש לרקדק הלא לא

המלכים שהוכר היוסיפון היא המערה הנקראה גם כפי ילידי הארץ "קובר אלשאלאסין" ואיתה קרא היוסיפון בשם "קברת המלכים", והיא רחוקה מהימת הצפון של העיר בערך ט"ו דקים ועומדת סמוך להדרך העולה שבמהוואחיני יקראי להמערה הזאת "מערת כלבא שבוע". ובספרנו "ירושלים" שנה א' מאמר "קברי ארץ הצב" עמוד 93 אהרנו את שתי המסרות האלו ר"ל כי העשיר המהולל כלבא שבוע (אשר שמו העצמי לא נזכר בתלמוד) אשר חי כפי ימי הבית השני הוא אחד מבני הילני המלכה (מלכת אדיאביניו) יעויש. והמערה הזאת שייכת כעת לממשלת צרפתו והרשות לכל איש לבקרה הנס.

*] הוספה מפרי תבואה דף ל"א ע"א.

**] המהבר מוסיף לפלפל בספרו פרי תבואה (שם) איך התירו לקברו בסנים העיר ומסקנתו כי בתוך החומה השלישית שלא נתקדשה ע"י עורא וב"ד מותר הי' לקיים קברים. אך ללא צורך הוא כי ברור הדבר שגם החומה השלישית לא הגיעה עד מערת קברי המלכים או כלבא שבוע.

שֵׁלַח תְּבוּאוֹת פֶּרֶק ז' חֲצֵר הַפְּנִימִית הָאֲרִיז

הזכיר בחומה הראשונה (היא הישנה) שמתפשטת עד נחל קדרון כ"א לאולם המערבי (והמזרחי) של בהמ"ק. ונראה לי שכל חלק המזרחי של בהמ"ק היתה חומה הראשונה, ר"ל שחומת בהמ"ק נצד המזרח היתה חומת העיר (על דרך שהוא היום הזה) וכניני בהמ"ק הגיעו והתפשטו סמוך למגדל הנגאל וחצר המטרה (בצירוף מבצר אנטאניא אשר אזכיר לקמן). וכן נזכר ביוסיפון שהכיפות הבנויות מתחת לחומה נצד המזרחי להר הבית המה הסובבים על נחל קדרון אשר היה עובר מתחתיהם. ומ"ש בתוספתא דכלים פ"א (זבחים ק"ו ע"ב) מפתח ירושלים עד פתח הר הבית מחנה ישראל וכו', הכונה מג' רוחות. אכן מצד המזרח היתה פתח ירושלים פתח הר הבית, כי חומה א' לשניהם.

ואף שלא הזכיר היוסיפון בכאן שהגיעה חומת העיר עד מחוז הר המשחה, אולם מצאתי במקומות אחרים שכתב בספר מלחמות היהודים ו' ז' ו"ל וחלק (החומה) שמושכת משילוח מזרחה. ולקמן כתב וז"ל לשמעון (הפריץ) היתה עיר העליונה וגם החומה הגדולה עד קדרון. ומחומה הישנה כל מה שמסכה ועולה משילוח מזרחה עד חצר מונבו גם המעין (שילוח) ונקרא הוא עיר התחתונה עכ"ל. (עד היום מראים לצפון מקום המקדש בנין הרב גדול וקוראים יבנין הילנא המלכה, הוא לפי דעתי חצר מונבו הנזכר שהוא בן הילני כנודע **). וכן בספר מכתב"א י"ב ל"ז וז"ל ויהי בהקהל העם ויכל לבנות כי החומה אשר בעבר הנחל מזרחה נפלה ויבן חלק חומה ההיא אשר נקרא קאפנאטא

(1) וכן נזכר ונלסונו עס ח' ו' ה'. אכן נלסונו סכתב ד' ע' ה' עס השילוח וכל הנועיות היו חוץ לעיר יש סתירה צדצ"ו. אכן יש ליטב סהחומה עצרה על פני הנועין וסמוך לו נועס אכן הנועין צעלס היה חוץ לחומה *).

* [כן הדבר באמת כי הבנייה למי השלח הי' מחוץ לעיר, אולם מה שכתב כי החומה נמשכה משילוח מזרחה, כונתו מעבר השני של השלח (שנזכר להלן ממנו) ונמשכה לצד מזרח על פני הר העפל עד קצהו המזרחי, ובוה לא יש סתירה בדבריו. וחומת העיר לא נמשכה בשום אופן להלאה מנחל קדרון.

** הבנין הזה הוא שרד מבצר אנטוניא, רק ההמון יקרא לו יבנין הילני המלכה.

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שלט

עכ"ל. לפי דעתי שם זה מלשון פני תאנים כפניות דקלים (והוא סמוך לבית פגי אשר אזכיר לקמן שנמצאים שם בהר הזיתים (הדרומי) פגי תאנים וכפניות דקלים*). מכל דברים אלה מוכח וברור שחלק מחומה הגיע עד הר המישחית שהוא למזרח עין שילוח ושם היתה תכונת בי בצעין הנזכרים במסכת שבועות ט"ז ע"א**). ועד היום נראות שם איזהו חרבות מחומה זאת והוא בכפר "סילוואן". אכן הר המישחית שהוא למזרח מקום המקדש ודאי היה מחוץ לחומה. לכן שגגה גדולה היא מה שאמרו שכראש הר זה ציון תולדה הנביאה. הלא אמרינן בירושלמי סוף מסכת נזיר (והביאו הרמב"ם פ"ז מהלכות בית הכחירה) קברי בני דוד וקבר תולדה היו בירושלים ולא נגע אדם בהם לפנותן מעולם וכיו מחילה היתה שם ומישם היתה טומאה מקדרה ויוצאה לנחל קדרון עכ"ל (ועיין סוף מש"מ). ואי אפשר לומר שמקום זה היה בתוך העיר. וסמך לדבריהם הוא לשון הנ"ל ב' כצעין היו בהר המישחית שמוכח שגם הר הזיתים היה בתוך חומת העיר. אכן הוא דוקא

[* המקום קאטאטא אין לוכל ידם עם בית פני כי הראשון היו במורד המזרחי של הר המזרחי. והשני הל' סמוך לבית הנני שהוא היתה במורד המזרחי של הר הזיתים (ונודעת כהיום אצל כל התיים בשם "אלעזריא"), לא בהר הזיתים הדרומי כדעת המחבר.

** השערתו זאת כי חומת מזרחית הרונית של העיר נמשכה על פני חלק הדרומי של הר הזיתים הנקרא בשם "הר המישחית" מיטעת ומפרכתו כי לעולם היו נחל קדרון אשר בין הר המזרחי והר הזיתים מחוץ לעיר. ומלבד הכתובים המעידים על זה מוכיחים נ"כ דברי רז"ל פתוספתא (ב"ב פרק א') אצל הספור שקברי מלכי בית דוד ותולדה הנביאה היו בירושלם. כתוב מפורש כי "מחילות היתה להם והיתה מוציאה הטומאה לנחל קדרון". והיסוד אשר עליו בנה המחבר השערתו זאת יסוד דעוה ומוטעה הוא כי המלות "בהר המישחית" הוא ט"ס ובמקומם צ"ל "בירושלם" כמו שהוא במקורו בתוספתא (סנהדרין פ"ג) ור"ל אבא שאול אומר שתי בצעין היו בירושלם זכוי. ואין כל ספק כי הנירסא הזאת היא הנכונה והשתי בצעין היו בירושלם עצמה לצפון מקום המקדש. (ומרבית החוקרים משערים כי השם "בצעתא" שנקרא בימי הביית השני להלך צפון מזרח העיר מקורו בשני בצעין האלו) וכנודע צפון ירושלם הוא כלל מישור. ולכן יצדקו סוף דברי אבא שאול: "ומפני מה לא קדשוה מפני שתורפה של ירושלם ונהיה ליכבש משם".

שם תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

חלק הדרומי של הר הזיתים שהוא למזרח כפר "סילוואן" בצד מעין השילוח, אבל הר הזיתים הצפוני לא היה בתוך העיר ושם עמד חיל הרומים בזמן המלחמה כנזכר ביוסיפון. ובאמת ציון חולדה לא נודע כעת ותכונתו בלתי ספק בצד דרום מקום המקדש סמוך לתכונת בין החומותים (עיין מידות פ"א מ"ג כתי"ט). וכבר עמד הרימ"ט בתשובתו ח"ב חלק יו"ד סימן ל"ז על הדבר הזה איך אפשר שציון חולדה שמראין בהר הזיתים בתוך העיר ע"ש*). והנה חומה הראשונה שהזכיר היוסיפון בלתי ספק היא הנבנה ע"י נחמיה. ובצד צפון הגיעה עד מקום חומה הנמצאת. וכן נראה עד היום כיסוד החומה למזרח באב אלעמיד מאבני חומה הראשונה וכן כיסוד חומה המזרחית (בקצה מזע"פ וביותר בקצה מזרר) נראים מאבני חומה הישנה. אולם בצד הדרום לא נשאר ממנה. ומוכח שהגיעה עד סמוך לעין השילוח, וכל חלק זה עד קצה מקום המקדש בכלל עופל היה. ופנה (אח"כ מעט מזרחה) דרך סילוואן אח"כ צפונית קצת דרך גי בן הנם ואח"כ מעט מערבה ושם היתה תכונת שער האשפת ואח"כ דרוטה עד סמוך מול (מערב) עין שילוח. (והנה נמצאות שם בגי בן הנם ב' חומות המזרחית והמערבית וזה בין החומותים), ואח"כ פונה מערבה ומסכת את כל הר ציון והולכת בעמק רפאים. ועד היום נמצאות בצד דרום הר ציון חרבות חומה זאת. ועוברת צפונה יותר למערב מחומה הנמצאת. ונראות שם קצת חרבותיה ומושבת ועוברת עד סמוך לשער הצפוני סמוך לחצר המטרה (מעט יותר צפונה). ועד היום נראה ונמצאת חתיכה גדולה מחומה הראשונה לצפון

* דבריו אדות ציון חולדה הנביאה אמתים ולהלן עמד שם"ה הבאנו מאמר מיוחד אדות קבר חולדה מספרו פרו תבואה אולם מה שאמר כי הר הזיתים הדרומי הי' ב"ב בתוך העיר, זה שגנה וטעותי כי נהל קדרון עובר גם על פני חלק הדרומי של הר הזיתים ומתאחד עם גי בן הנם, והוא הי' תמיד מחוץ לעיר, ומה שנאמר במסכת שבועות ט"ז ע"א ב' בצעין היו בהר המשחה וכו' הוא ט"ס ובמקומם צ"ל בירושלם כמו שמפורש בתוספתא דסנהדרין פ"ג ומעולם לא הגיע ירושלם בצד מזרח אפילו לקצה מדרד הר המזרחי ר"ל כי סוף המדרד המזרחי של הר המזרחי הי' גם בימי הבית השני מחוץ לחומת העיר.

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שמא

חומת העיר בערך 10 אמות. וסמוך לשער הצפוני (פאב אלעמוד) למזרחו מול חצר המטרה נמצאות בתוך חומת העיר חרכות בנין מפואר וחזק עד מאוד והוא סלעים כיסוד לחומה. ולפי דעתי היא חרכת בית המלך שהיה סמוך לחצר המטרה*, כנזכר בירמיה ל"ב ב' נחמיה ג' כ"ה.

וכמעט לא יש ספק שתכונת חומת העיר הנמצאת היה תכונת חומה הראשונה כ"א מצד הדרום חסרה. ומגדל אנטאניא שהזכיר היוסיפון שתכונתו לצפמ"ע בהט"ק ומכצר "אקרא", כל אלה תכונתם לפנים מחומה הראשונה, וכבר היו בזמן נחמיה כ"א שהוסיפו ובנום אח"כ למכזרים ובנינים גדולים, ואולי הם מגדל היוצא, הפנה המקצוע וגוי ע"ש.

ומחומה השניה והישלישית כמעט לא נשאר שריד ופליט ב"א למערב חצר המטרה כר' אמות, ומכוון לצפון "פאב אלעמוד" נראות על גבעה גבוהה כחרכות וכיסודות בנין ומכזר, אולי שם היתה תכונת מגדל פסעפינוס. וכפי שכתבתי מוכח שהגיעה חומת העיר עד סמוך למערת כלבא שבוע** (וכן כתב היוסיפון שהיקף ירושלים היה 33 שטאטיען (99 דקים, כשעה ובי שלישית), וכעת הקיפה בערך שעה וי' דקים ונוסף על הקיפה בערך חצי שעה. ויצאתי מגדרי לכתוב דבר שאין נוגע לנו אחינו ב"י כ"א לאמונת הנוצרים, אולם כי ידעתי בהם אוהבי חכמה ואמת לא יגורתי להודיע להם כי טעות גדול הוא להאמין שקבר ישו הוא במקום שאומרים בתוך העיר, כי לפי תכונת החומות הנזכרות מוכח וברור כשמש שתכונת המקום ההוא לפני מחומות העיר, וזה מן הנמנע כידוע מדברי הכז"ל שהמקום ההוא היה לפחות נ"א מחוץ לעיר. והם מציירים ציורים שונים מתכונת וחומות העיר בזמן ההוא כדי שיהיה תכונת המקום ההוא הוצה ואומרים שמגדל היפיקוס של יוסיפון הוא מכצר מגדל דוד שהוא

* הסלעים האלו הם רק בליטות מסלע ההר, ואינן חרכות מבנין מפואר וחזק.
** כ"א אין מזה רא"י כלל, וכבר העירונו למעלה כי המסורה של חצר המטרה בדווא היא.
** בן האמת, ולא כמו שכתב למעלה כי מערת כלבא שבוע היתה בתוך העיר.

שמב תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

למערב העיר, וזה טעות גמור כמו שהבאתי כשם תיב'ע כי היפיקום הוא לצפון העיר וא"כ תכונת קבר הוא אפילו לפנים מהחומה הראשונה.

ומה מאוד תמוהים דברי הר"י אברבנאל בפירושו סוף זכריה שכתב וז"ל אמתת מה שאמרו המספרים הרומיים שמיטום החרוב ירושלים ונתן חומותיה ושרף את בתיה ושאהיב אדריאנוס קיסר צוה לכנותה ושלא נבנית באותו מקום שהיתה בראשונה בדיוק אלא קרוב אליו, והאות על זה שהנה ידוע שבא"י וכ"ש בירושלם הקדושה לא היו מקברים המתים כ"א מחוץ לעיר מפני הטומאה, ולכן היה בהכרח קבר הידוע מחוץ לעיר במקום שהיו קוברים הרוני ב"ד, והנה עתה קבלה כיניהם שקברו אשר נקבר בו הוא בתוך ירושלם באמצע העיר ושם עושים היום הנוצרים בית קדושתם, והוא המוכיח שישוב ירושלם היום אינו באותו מקום עצמו שהי' קודם החרבן ושנתישבה העיר במקום שהיה כתחילה בית הקברות עכ"ל. אלמלא ראה דברי היוסיפון הנזכרים וידע המציאות לא היה אומר כך לרחות המציאות והמפורסמת מפני קבלה שלהם, ונהפוך הוא לרחות קבלה ההיא מפני המציאות. וכבר דברתי עם חכמי העמים בדברי זה והודו לדברי. ויסוד טעות זה הוא מזמן העלענא אם קאנשטאנמין כי היא וכומריה בנו על המקום הזה כנסיה גדולה והראו אותות ומופתים להלהיב בלב העם אמונתם.

הר המוריה. הר הבית. מקום המקדש.

במסכת מידות ריש פ"ב : הר הבית היה ת"ק אמה על ת"ק אמה, וכעת לא יש לו תמונת הר כ"א בצד המזרח והדרום, כי שם תכונת נחל קדרון ועמק רפאים. אולם בצד הצפון והמערב לא נראה כהר, כי מרוב החרבות שהיו בעו"ה שם כבר הושוה עמק סביבת ההר כבי רוחות אלה. וכעת שם מקום רחב ונקרא "מקום מקדיש". תכונת גובהו (2280 רגל*) (מפני מי הים הגדול), גובהו

[*] כבר העירונו למעלה עמוד שביד כי לפי המדידות המדויקות ניבא ההר 2280 רגל.

תבואות פרק ז' הצר הפנימית הארץ שמג

מנחל קדרון 141 רגל (כי תכונת הנחל 2139 רגל). ארכו (מדרום לצפון) 1489 רגל ורחבו (ממזרח למערב) 995 *). וכל רגל בערך חצי אמה יעלה בערך ת"ק על תש"ן, ומוכח שבארכו נכלל ג"כ חלק שהיה לצפון הר הבית (מבצר אנטאניא). וכ"כ יוסיפון ששמעון מכב"י כנש אקרא וגי' שנים יום ולילה חפרו מהר אקרא וסביבותיה עד שנעשה כמישור. וכ"כ יהיה בתחילה עמק רחב בין הר אקרא ובין הר המוריה, ובזמן שמעון הגז' מלאוהו יושבי העיר לחבר העיר עם בית המקדש**).

חומות המקום הזה (מקום מקדש הוא הר הבית) בצד המזרח והדרום היא חומת העיר (ר"ל מזר"ר), וחומת המערבי של המקום הזה, הוא "כותל המערבי" הידוע שהוא כותל הר הבית, גבהו בערך 60 רגל**). בתחתיתו 9 שורות אבנים כ"א בערך ג' או ד' אמות אורך וב' אמות רוחב וכן גבהו***), ולמעלה מהם י"ד שורות אבנים קמנים מאלה (כנראה הוא בנין חדש אולי מעומר). באמצע מקום מקדש הנוכח נמצא מקום מרובע שנגבהו 14 רגל ובאמצע מרובע זה בנין המפואר הנקרא "אלסאכרא" (ר"ל אכן קשה ע"ש אבן השתיה שנמצא בו) הנבנה שנת 4397 ע"י "עומר בן קטף" (עיין מקומו). ועל כל הבנין כיפה גדולה

*] ובסדת המתר (לפי המדידות המדויקות של האדרככל בויראטה דר' צ. שיק) יעלה ארכו במדה המתמצעת ביהד עם עובי ההימה 482 ורחבו 302 מהר.

**] הר אקרא הוא בצפון-מערב העיר, והוא מנביל את הר ציון לא את הר המוריה, ורק הר בצעתא הוא בצפון מזרח העיר ומנביל את הר המוריה, ולכן אין ספק שהוא ט"ס ובמקום אקרא צ"ל בצעתא.

***] כותל המערבי הידוע, לאמר המקום שאצלו הרשות לאחינו להתפלל הוא רק חלק קטן מהחומת המערב של מקום המקדש, והלק גדול ממנו נכנס בהצרות הישמעאלים ונס מהויז' להצרים אצל שער הקטן (שער המערביים) של חומת העיר, והחלק היותר גדול נהרב והוא מוקף בבנינים. גובה "כותל המערבי" בדיוק הוא 18 מתה, אך לא כל הכותל יתראה לעינינו, כי הלקו היותר גדול אשר בו סדורים 19 נדבכי אבן גדולים ספון ושמון תחת הקרקע הנוכחית.

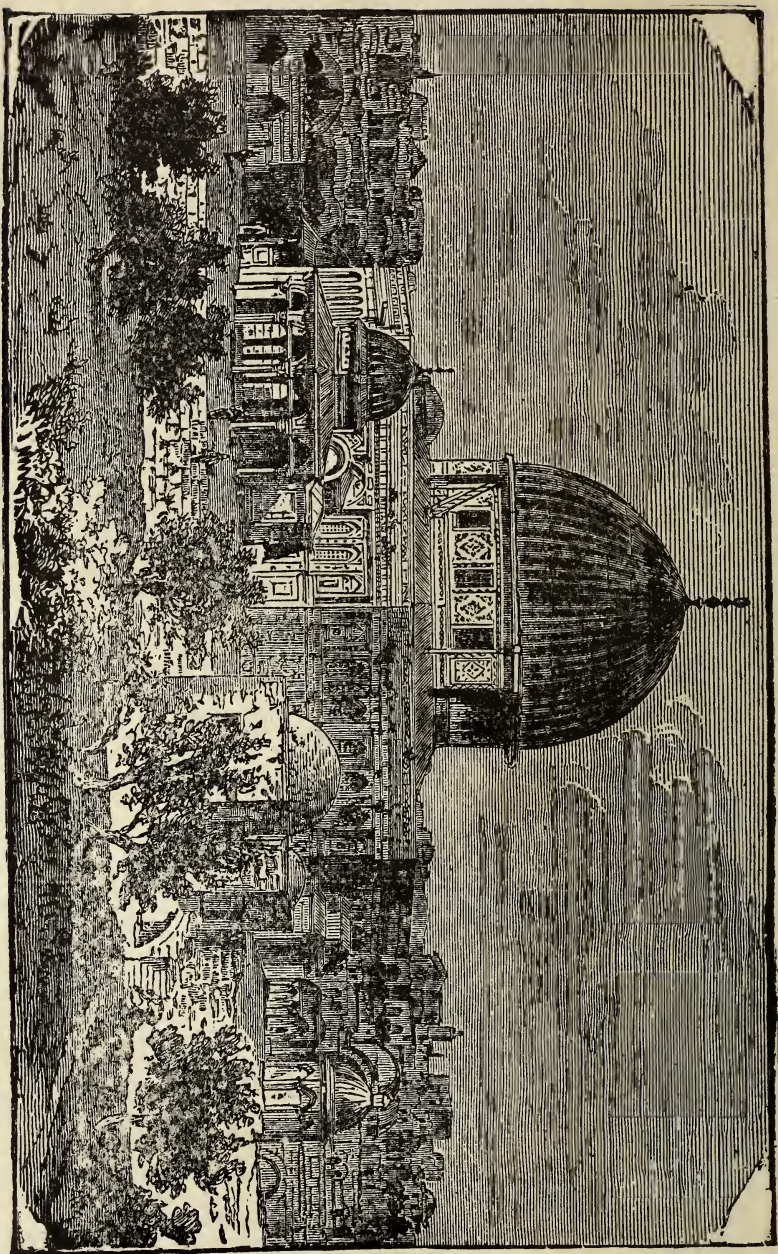
****] אך כל אכן הוא בערך 1.50 מתה ונבהן כמתר ויותר, ושתיים מהנה (אחת במקצוע הצפוני ואחת במקצוע הדרומי) ארוכות מארבעה עד חמשה מתה.

שמד תבואות פרק ז' הצר הפנימית הארץ

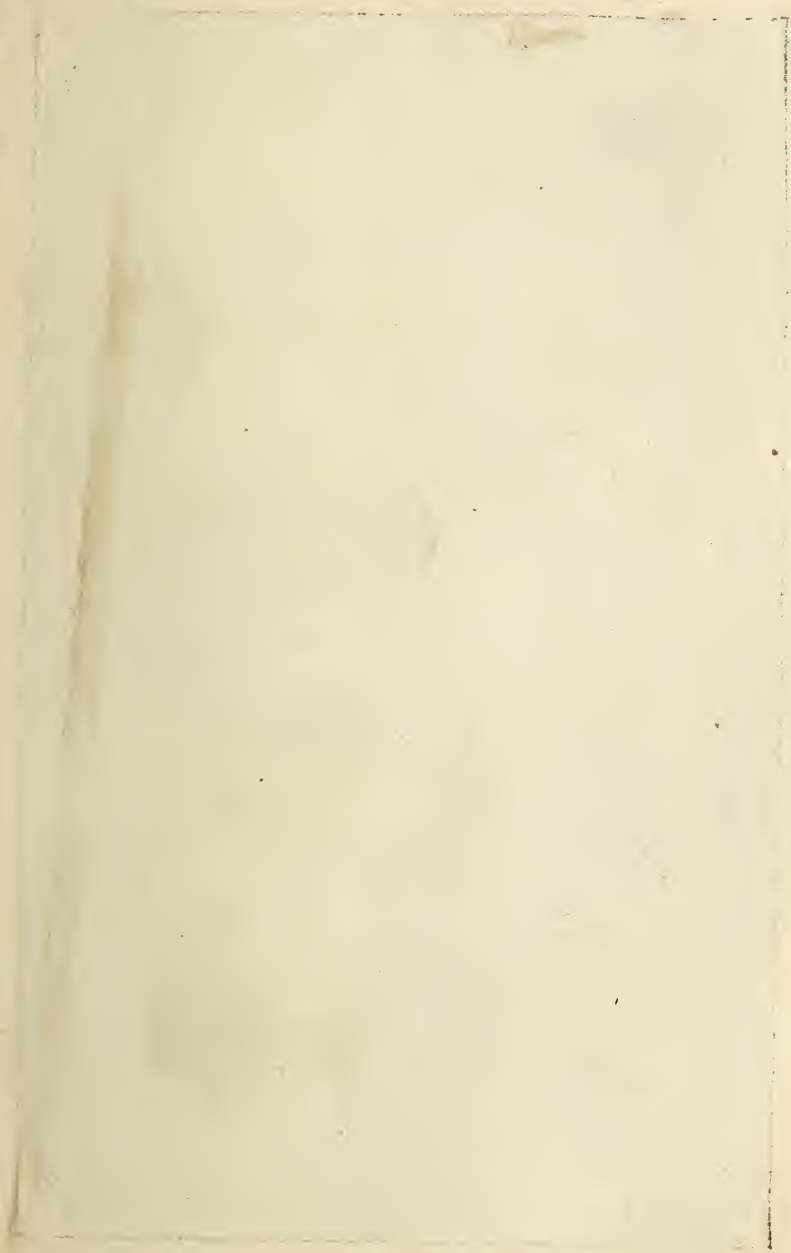
שמכוסה בעופרת שחורים ובהכותלים ואצל החלונות לְכָנִים רבועים מבוהקים ירוקים אדומים שחורים לְכָנִים. ולכנין זה שמונה זווית 60 רגל ארכו וכדי רוחות נמצאים שערים ופתחים עם אולמים, ובכל רוח ז' חלונות וכדי רוחות אחרים ז'. בפנים הכותלים לבן ויש בו כ"ד עמודים כ"א גבוה 20 רגל, מ"ז מהם נושאים הכיפה הגדולה שגבהה 90 רגל וקו אלכסון 40 רגל. וחלק הפנימי מהכית הגדול הזה מוקף במסגרת ברזל ועד שם הולכים הישמעאלים להתפלל ופניהם דרומה, וחלק הפנימי המוקף הנזכר מוקף במסגרת עץ ובתוך מסגרת זאת נמצאת אבן השתיה והוא אבן גדול לכן עגול בהקיפו בערך 30 רגל וחפרו מתחתיו עד שנראה כתלוי באויר בערך ה' אמות (ומוכח שחפרו ונאכל מהר הכית כה' אמות כי בזמן ההוא גבוה מן הארץ ג' אצבעות כנזכר יומא פ"ה מ"ב"), (עיין תשובת רדב"ז ח"כ סי' תרל"ט), אכן הוא מחובר בתוך הארץ מצד א' ועשו לו סמיכת עץ שלא יפיל. והישמעאלים מכבדים אותו ואומרים שהוא בא מגן עדן ועליו ישב אברהם בעת העקידה ומראים בו ה' אצבעות ידי אברהם. ולמעלה הוא מכוסה בכגד משי אדום, ובכל מקום זה מתחתיו מערות וחלולים לכל רוחות. אכן הם מפחדים לרדת שמה כ"א מחילה א' יודעים שבה הולכים ממקום זה לכנין "אכסא" הנזכר בסמך.

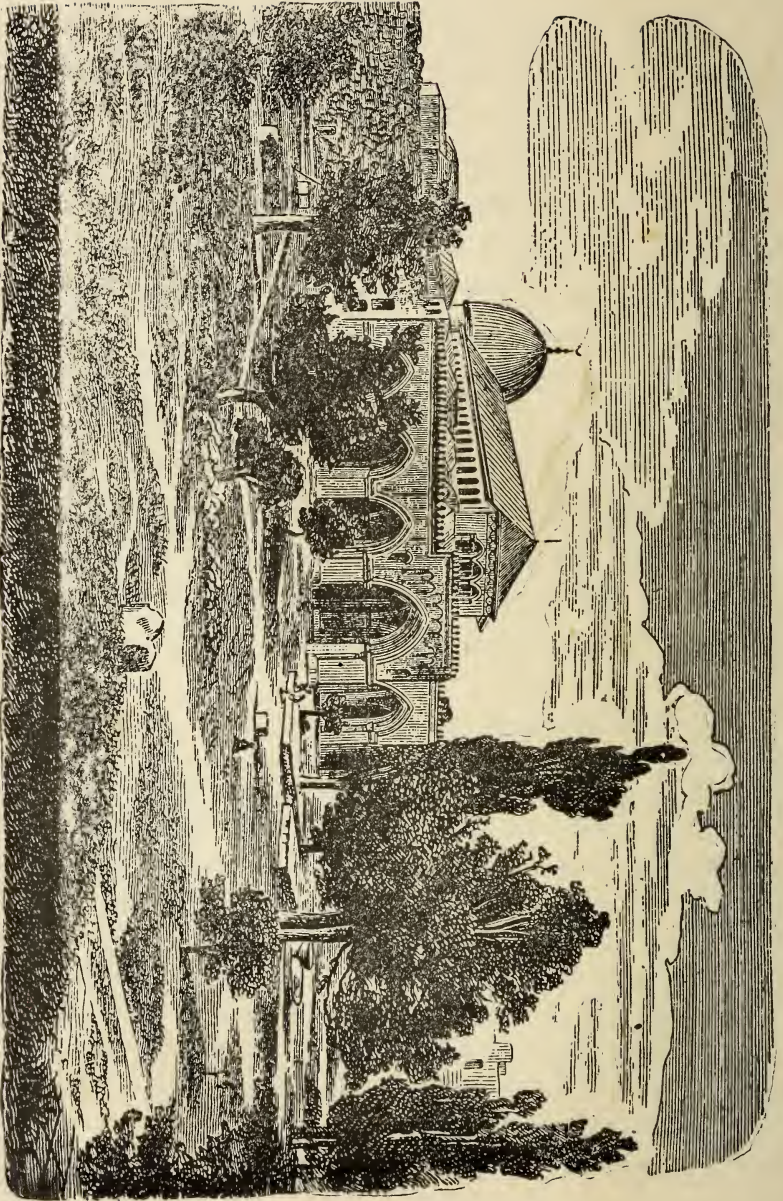
לדרום בנין זה בקצה הדרומית מקום מקדש נמצא עוד בנין גדול ארוך הנקרא "מדרש שלמה" (שורש שם זה לא מצאתי בשום מקום ולא ידעתי) ובל"ע נקרא "אלאכסא" (ר"ל בית התפילה החיצונית והוא הצפונית כי להם ג' כתי תפלה מפורסמים א' במעקא וא' במעדינא וא' בירושלים והיא במדרש שלמה הנז' והנה היא הצפונית מכל ג' אלה. ושם "אכסא" כולל גם בנין "סאכרא"). סמוך לכנין זה נמצאת מערה א' גדולה

מלבד שאי אפשר לומר שנאכל מהר הבית כל כך גם המדידות המדויקות מראים לדעת כי אי אפשר לאמר שהמקום הזה לאמר מקום האבן הי' בקדש הקדשים. ולכן משער החכם דר' שיק כי האבן הזאת איננו אבן השתיה כ"א אחר מיסודי המזבה. וע"ד מהות אבן השתיה ראה מאמר "אבן שתיה" בה"ירושלים" כרך ה' ח"ב עמ"ד 111.

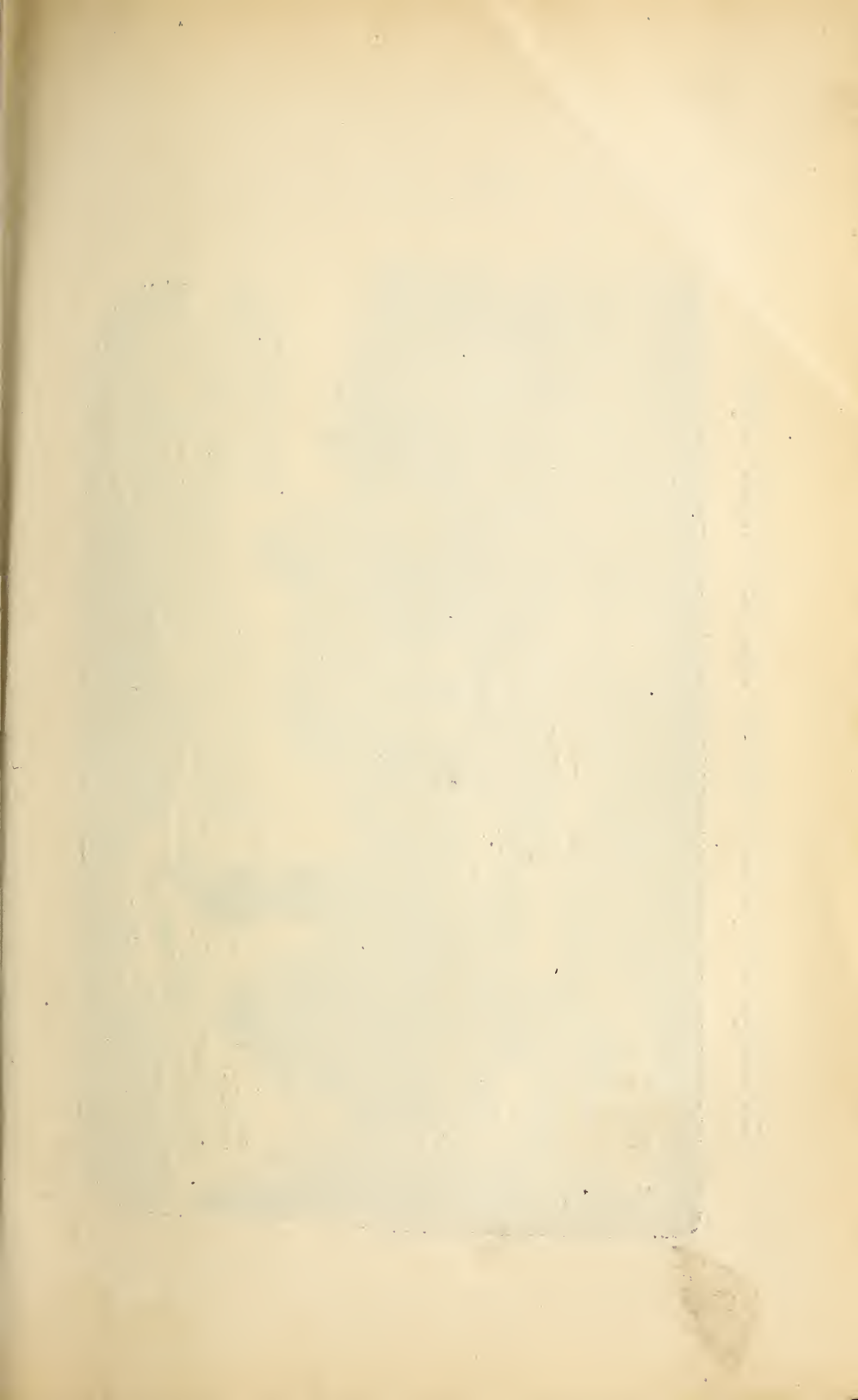

בית התפלה הגדול הנקרא "כפת המלע" ע"ש "אבן שתיה" אשר בו (לפי המסורה)

בית התפלה הגדול הנקרא "אלאנסא" וכפי אחינו "מדרש שלמה"

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שמה

בתוך הארץ ונמצאים בה עמודים גדולים וחרכות הדומים לחרכות בעל ביק ותדמור. גם נמצא שם ארון א' גדול ועליו מכסה רחב הכל מאכנים גדולים מאוד ולא נודע מה הוא כתוכו, וכנראה הכל מזמן שלמה (*).

בכל פנות מקום המקדש נמצאים שומרים ביזם וכלילה מהישמעאלים בשפורות כרול בידיהם (והם אנשים מקודשים בל"ע "דירושי") לשמור כי לא יכוא זר בתוך מקדש ה' (**).

והנה כל המציאות הנזכרת מסכמת עם דברי חז"ל כי תכונת בנין הגדול אשר בו היה ההיכל וק"ק כמעט יותר קרוב לקצה המערבי של מקום המקדש (הר הבית), ורחוק מזה לצד הצפוני (כעת נוסף עליו ר"ג אמות והוא רחוק מקצה הצפוני בערך 370 אמות ומזכח שהוא רחוק 120 מקצה הר הבית הצפוני (***) (ורחוק מזה מקצה המזרחי ויותר מכולם ****) מקצה הדרומי (עיין מדות ריש פ"ב זתי"ט בד"ה רזכו מן הדרום).

רוב הישוב בעיר היה בצד דרום ומערב של הר הבית, אולם בצד המזרח לא היה כלל ועיקר, כי כבר כתבתי שחומות הר הבית המזרחי היא חומת העיר ***** (עיין יומא ט"ז ע"א ברש"י בד"ה ומתכוין ורואם) והר הזיתים המזרחי (לא הדרומי הוא הר המשחית *****) ה"י מחוץ לעיר, וא"כ לא נשאר מקום להיות שם ישוב.

[* עמודים גדולים נמצאים בה אך לא הרבית ולא ארון אבן, והעמודים האלה נבנו בעת ישור ההר ע"י הדרוס, ואצל התרים נקראת המערה הזאת יארות המלך שלמה, על כי בהרבה מהעמודים קבועים טבעות, ויחשבו כי נקבעו לקשירת הסוסים.

[** משנת תרט"ז והלאה אחרי מלחמת קרים הרשתה הממשלה הרוממה יר"ה לכל איש מאיזה אמונה ודת שהוא לבקר את המקום, וכל הנוסעים והתרים יבקרו אותו ואת מערותיה ואין מזהה בידם, ורק לכלי יפגעו בהם נערים שובבים נוהגים לקחת עמם שוטר מבית מועצת הקונסול או הממשלה יר"ה.

[*** ר"ל מעצם הר הבית מלבד מצד אנטוניה שנוסף עליו ונחשב כ"כ לחלק ממנו.

[**** ר"ל מיהקו פתית מקצה הדרומי מלבד יתר הרחוקות.

[*****] ההסירות החדשות הראו לרעת כי במרחק ט"ז אמה מחומת המזרח של מקום

המקדש עמדה חומה אחרת שהיא הקיפה את העיר, אך כ"ז נכין הדבר כי בצד מזרח הר הבית כמעט לא ה"י ישוב.

[*****] כבר העירונו למעלה עמוד ש"ט על הטעות הזאת.

שמו תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

ולכן דברי רש"י כזכה נ"א ע"א כד"ה שלא היה מאיר הם ע"פ
אומד הדעת, שמדבריו משמע שגם בצד המזרחי היה ישוב וזה
אינו כש"כ. והאור הגדול מתפשט למעלה מחומת ובניני המקדש
גם לצד מערב דרום וצפון אף שלא נראה עצם המאור כי כותלי
המקדש הגבוהים מפסיקים עכ"ז היה בכל העיר אור גדול.

הר הזיתים. כל"ע "גיבל טור".

הוא נקודה הגבוהה בכל סביבת העיר, ונחל קדרון מפסיק
בינו וכין העיר, ומה שנזכר בספריהם הראשונים (וביוסיפון) שתחום
שבת ביניהם, הכונה חלק צפונית הר הזיתים, ושם באמת כמרחק
זה ביניהם. ויש לו ג' ראשים חלק דרומית הר הזיתים (למזרח
כפר "סילוואן") הוא "הר המשחית" (מ"כ כיג י"ג). וכראש הר זה
מצאתי מקום חרב ושמש והישמעאלים קוראים אותו "בית אוהאנא"
והוא בית הינא הנזכר במסכת פסחים נ"ג ע"א פגי בית היני.
וסוף כתובות כפר הינו (והנוצרים קוראים לכפר "אצאריא" (עיין
אצל) שהוא בשליש שעה לדרמ"ז הר המשחית "ביטאניא" ר"ל
בית הינא. לפי דעתי טעות הוא כי תכונתו כמקום שכתבתי*).
סמוך לבית הינא היתה בית פאגי, ולפי משמעות דבחכ"ז מסכת
פסחים ס"ג ע"ב, פ"א ע"א, מנחות צ"ה ע"ב, סנהדרין י"ד ע"ב;
ובשאר מקומות מוכח שבית פגי היתה קצת בתוך חומת העיר ואוכלין
שם קדשים קלין, וזה ראוי לדברי שכתבתי לעיל שחלק חומת
המזרחית מושכת קצת בהר המשחה (המשחית) ושם תכונת ב'
בצעין ובית פאגי וכאפנאטא הנ"ל**). למטה בשיפולי ההר נמצא

[*] כבר העירנו למעלה כי הכפר אלעזריא או ביטאניא הוא בית
היני שכתלמ"ד, ומסרת הנוצרים איננה מוסעתו ומה שמצא דמהבר בהלק הדרומי
של הר הזיתים "בית אוהאנא" הוא טעותו ושמו האמיתי "גיבל בטן אלהיא" (הר בטן
הירוק) ואין לו כל שווי עם השם בית היני.

[**] למעלה העירנו על המעיות האלו ועל המקום האמיתי של ב' הבצעים
וכאפנאטא ומקום בית פגי לא נודע בבירור, ויש שמשערים שמקומו הי' במקום הכפר
טור שבראש הר הזיתים.

תבואות פרק ז' הצר הפנימית הארץ שמו

מקום הנקרא בל"ע "דיר ציני" אולי ע"ש ציני הר ברזל הנזכר במסכת סוכה ר"ש פ"ג. אכן אינו מדוקדק כל כך כי ציני הר ברזל היי בני בן הנם ולא בהר הזתים.

בשפולי הר הזתים (האמצעי) נמצא כעת בית הקברות מבני עמינו*). ומצאתי שכבר מדומז בדחכו"ל בפסקתא רבתי פי ל"א וז"ל: הקב"ה עושה להם (למתי חו"ל) מחילות למטן והם הולכים בהם עד שהם באים תחת הר הזתים שבירושלם והקב"ה עומד עליה והוא נכקע והם עולים מתוכו וכו' עכ"ל.

בתחתית ההר בכה"ק מראים אכן גדול מאוד ואומרים שהוא קבר זכר"י הנביא. ואם קבלה נקבל וכו' כי מעשה ציורי (אכן זהו) נראה לי שהוא מלאכת גאמדי ואינו מומן בית הראשון, וסמוך לו נמצאה מערה קטנה עם חלונות ארוכים וקוראים "בית החפשית" (או קבר) עמי**). וסמוך לה ג"כ בנין עם גג משופע ועולה עד שנעשה חד וקוראים "יד אבשלום". אכן לא ידעתי אמיתת הדבר כי הלא מקרא מפורש (ש"ב י"ח י"ח) ואבשלום וגוי מצבת אשר בעמק המלך וגו' ויקרא לה יד אבשלום. ונאמר ג"כ (בראשית י"ד י"ז) עמק שוה הוא עמק המלך ואמרינן שם במדרש גי שמות נקראו לו עמק השירים (הוא ים המלח) עמק שוה עמק סוכות ע"ש. א"כ מוכח שעמק המלך סמוך לים המלח הוא לא בסביבת ירושליב*).

[*] בית הקברות נתפס כבר עד ראשו.

1) תכונת אבן הריח כנעש מכוון לזכרה העזרה והסיכל שהיו ציניים ההם, עד כשעשו כבש מהר הציח להם הזתים כנעש עבר הכבש מושל לאבן הריח, ואני לא ידעתי אם כנים הדברים האלה, כי לא נאלץ גם ליצור ק"ל מענין זה בדברי הכז"ל, וקשה לומר שאניחין קבר תפת הכבש ההוא, והרי מרחיקין כל מיני החמקות לענין עומאה בנעשה הפרה, ולא חששו לקבר ההוא, ומי יודע אם לא קברו את הכזיח הלדיק הנזכר בקבר אביו צעיר דוד (דהיי"כ כ"ד ע"ו), ולפי דברי המדרש (איכה רבתי צפתתחל) היו חתן סמלך וכ"ג וכזיח ודיין, וצדקה מהנת שקברוהו צעיר דוד בקבר אביו. (פרי עובדה דף כ"ו ע"ב).

**] עפ"י הבחנת שנלתה מעל להחלונות נודע כי המערה הזאת היא קברות משפחת הכהנים לבית דוד הנזכר בדב"ה"א (כ"ד ט"ו).

2) ומלאחי ציוספון קדמוניות פיז' היע שכתב שיד אבשלום היי עמוד שיש אחד צעמק הנולך רחוק מירושלם 2 (וצ"ל 200) שטאדי ע"כ, מוכח שהיי עמוד ולא בנין.

שמה תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

קבר חולדה הנביאה בראש הר הזיתים *.

כל מבין יתפלל: כשמעו אומרים שקבר חולדה הנביאה הוא בראש הר הזיתים. ומקובל ומתוקן הדבר הזה בעיני כל העם. כעם ככהן, והולכים שמה להתפלל על קבר החוא, והוא במערה אחת בקצה הכנינים אשר בראש ההר בצד דרומית מערבית. והיא בתוך הארץ כערך מ"ז מדרגות כמו חדר קטן. ולפנים חדר קטן זה נמצא חדר גדול מהראשון, ובצד המזרח חדר הראשון הקטן. עצם המערה והקבר, ובכתלי החדר זה ציורים רבים, ובכללם צלם א' תמונת שתי וערב. — וחקרתי ודרשתי הרבה על אמיתת הדבר, והלא רחוק הוא מלהאמין שהוא באמת קבר הנבואה ההיא, אשר תכונתו היתה בתוך העיר (כמו שמפורש בתוספתא כבא כתרא סוף פרק א') ומי הוציאה משם והעלהו להר. — וכבר עמד על התמי" הזאת הרימ"ט בתשובתו ח"כ סימן ל"ג; כי האמין באמונה שלימה בדברי העם שקבורת חולדה הנביאה באמת בראש הר הזיתים. הלא מירושלמי (מסכת נזיר) ומהתוספתא הנזכרים מוכח שהיתה בתוך העיר. ובכלל תשובתו ותירוצו כתב שלפי דברי ר"י אברבנאל (שהעתיק מספר יוסיפון לרומים) היתה ירושלם מוקפת משלשה חומות, והשב הרב המתרץ והמשיב: שג' חומות אלה היו בצד המזרח במחוז הר הזיתים. אם היה מעין בדברי היוסיפון במקומו לדעת תכונות חומות אלה לא היה אומר כן, כי ג' חומות אלה היו דוקא כרוח צפונית. אכן בצד המזרח היתה חומת הר הבית חומת העיר כמו שהיא עד היום הזה, ולא היה בצד זה כ"א חומה א'. וחלילה לומר ולהאמין שהר הזיתים היה בתוך העיר, הלא כל מעשה הפרה, אשר נאמר בה מחוץ למחנה, נעשה בהר הזיתים כנודע. והלא בישעת מלחמת חרבן הבית עמד מחנה מיטוס בראש ההר הזה, וכודאי לא היה לפנים חומות העיר.

גם הרדב"ז בתשובתו ח"כ סימן תרל"ג טרח לישב התמיהה הזאת. מה שנמצא קבר חולדה הנביאה בראש הר הזיתים ע"ש.

[* כל הטאמר הזה נוסף מספרו פרוי תבואה טרף זיה ע"ב עד ל"ב ע"א .

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שמט

ודנתי את האומרים כן קצת לכף זכות. כי נמצא לשון אחד במסכת שבועות דף ט"ז ע"א שמורה קצת שהר הזיתים היה לפנים חומת ירושלים. וזה לשונו: שני בציעין היו בהר המשחה תחתונה ועליונה וכו', וחברים אוכלין שם קדשים קלים ומעשר שני, ע"ש. והרי זה ראיה ברורה שהר הזיתים היה בתוך העיר שאוכלין שם קדשים קלים ומע"ש. והרימ"ט הנזכר לקח לשון זה ליסוד תשובתו ויגבר הולדה הנביאה בהר הזיתים היה בתוך העיר ע"ש. ולשון ש"ס זה הכרחני לומר שהכונה דוקא על חלק הרומי של הר הזיתים שהוא למעלה מכפר "סילוואן" בצד מעין השלוח, אבל הר הזיתים הצפוני (אשר שם קבר חולדה הנביאה) וראי לא היה בתוך העיר, ע"ש. אכן אחרי כן זכיתי לדעת ולמצוא שט"ס הוא בש"ס שלנו שצריך להיות בו בציעין היה בירושלם*. וכן הוא הלשון בתוספתא דסנהדרין פ"ג, ובירושלמי שם פ"א נזכר, כי בציעין היו שם, וכלתי ספק הכונה על ירושלים ממש לא בהר הזיתים.

והפשתי בספרים המדברים ממקימות וקברים וציונים באה"ק לדעת מי הוא הראשון שאמר שקבר חולדה הנביאה בראש הר הזיתים הוא. והנה בעל המסעות ר' בנימין די טודילו נ"ע שהי' בארץ בשנת 4930 לא זכרהו ולא פקדהו, הזכיר הר הזיתים וקברי ירושלים. אכן שקבר חולדה הנביאה שם הוא לא אמר. ותחת ידי ספר קטן אלה המסעות אשר יצא לאור העולם שנת תר"א בעיר בריסלא. והמחבר היה קדמון קודם בעל כפ"פ. ובהקדמת ספר זה העתיק המוציאו לאור מכתובת יד אשר הי' לו מסעות לרי' יעקב שליח רבינו יחיאל מפאריש שהי' בארץ כמעט בזמן כפ"פ (5082) איזהו זמן מקודם, ותכלית מסעות אלה להודיע דוקא ציוני וקברות הקדמונים אשר בארץ המה, וכתב וז"ל: בירושלים תובב"א יש בציון קברות מלכי ישראל (ט"ס) וצ"ל יהודה שהי' לפניו ר"ת מ"י" (ומעה) עכ"ל. ובספר אלה המסעות הנ"ל נזכר בדה"ג, וז"ל: ומשם עולין להר הזיתים וכו' שם בית הקברות לישראל בתחתית

* על דמעות הזאת כבר העידנו למעלה עמוד ש"ט.

שנ תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

הר הכית. והולכים בעמק (עמק יהושפט, נחל קדרון) עד שמגיעים
עד האיציטבא אשר בהר הזיתים, מקום אשר שוחטין שם פרה
אדומה ועולים בהר עד האיציטבא היא שמכוונת נכח פתח ההיכל;
ומשם רואין הר הכית וכל הבנין אשר עליו ועל כן מתפללין שם
כנגד בית המקדש. עמק יהושפט הוא הסוכב כל מזרחו של
הר הכית וכל דרומו. ובדרומו הוא בית הקברות אשר זכרנו ניש
בו צדיקים הרבה זכו, למעלה ממעין השילוח בהר שם קברי
המלכים וגו' ע"ש. ואף שהזכירו שם כמה קברות מערות וציונים
לא זכרו קבר הולדה הנביאה בראש הר הזיתים. ומופת שכזמניהם
לא נודע זה ולא אמרו החכמים כן. ולא ענו העם אחריהם אמן ואמת.
כי בלתי ספק לא הטמינו (המחבר אלה המסעות) ורי יעקב שליח
הנ"ל) ידם בצלחת להזכירו אם היו שומעין כן מיושבי העיר
והארץ שמקובל דבר זה בידם. והראשון שכתב כן פעמים ושלוש
הוא בעל כפ"פ והבאים אחריו הלכו בעקבותיו לאמר כן עד היום
הזה וילכו אנשים ונשים וטף לעתים ידועים על קבר ההוא ויבאו
עד הראש אשר ישתחוו שם, ואין איש שם על לבי הלא קבלה
זאת (אם היא ראויה להקרא קבלה) סותרת דברי התוספתא
והירושלמי הנ"ל. וחקרתי ודרשתי היטב לדעת מה זה ועל מה זה.
שגם העדלים (הנוצרים) והישמעאלים מכבדים מאד ומבקרים קבר
ההוא, והוא בעיניהם מקום מקודש, והבאים מהנוצרים ממרחקים
הנה לבקר מקום קדישם ולהשתחות שמה. גם בקבר ההוא בראש
הר הזיתים משתחוים ככל אית נפשם. ומוכח שלא לכבוד הולדה
הנביאה עשו כן, כי לא עושים כן בשאר ציוני קברי קדושינו.
ועתה ישמע השומע ויראה הרואה דבר נפלא, איך שנגה גדולה
ושקר וכוב גדול והכל נמצא ביד המון עם מכני עמינו לאמר
ולחאמין שישים קבר הולדה הנביאה. וחפשתי בספרי חכמי
הנוצרים הראשונים והאחרונים אשר מדברים ממקומות קדשיהם
בארץ, ומצאתי כתוב אשר ספרו שיחה לפי תומם אשר נאמנים
בהם שבישנת 458 למנינם (היא שנת 4213 לבריאה, ושנת 385
אחר הורבן הבית) היתה בעיר אנטיוכיא קדשה אי גם היתה

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שנא

משוררת ומרקת בכתי מיאטריאותיהם שם ושמה מארגאריטא פילאגיא Margaritha Pelagia, ובערך בשנה הנזכרת היתה רוח אחרת אתה וקבלה עליה אמונת הנצרת על ידי הכומר (כישוף) נאנוס Nonnus, ועלתה ירושלימה ובנתה לה כהר הזיתים צריף קטן. ולא יצאה משם עוד כל ימי חייה (בערך ג' או ד' שנה) כי אם דרך חלון קטן הביאו לה לחם ומים וישבה שם ועסקה בצומה ובתפלתה, וכשמתה קברוה שם ויכנו עליה בית תפלה גדולה. והאשה הזאת נעשה בעיני עם הנוצרים מקדשה לקדושה. ואחר זמן כשגברה יד הישמעאלים על הנוצרים (בערך בזמן 4897) עשו מבית התפלה הנזכרת מאשעע (בית תפלה לישמעאלים) ולא הניחו לנוצרים להכנס שמה. וכפי הנראה והנשמע בהם קברו גם הישמעאלים אחרי כן קדושה אחת מבני אמונתם, כי הם קוראים כעת מערה וקבר הנ"ל כראש הר הזיתים יראה אבאט פינת חאסאן אלמצרי". הכונה: הנזירה בת חאסאן איש מצרי (מעיר מצרים קאירא), יש קורין אותה מרים המצרית Maria Agyptiaca, עד כאן מצאתי בספרים. אולם בזמן הזה מניחים הישמעאלים לכנוס כל איש אשר יתן להם אגורת כסף (איזהו פרוטית) ולפעמים נמצאים שם ג' מיני אנשים: יהודים, ישמעאלים ונוצרים הבאים להתפלל במקום הזה. ועתה קורא יידי האין יכאב לב המכין והיודע על הדבר הזה שישאל ילך להתפלל על קבר זר באמרם שהוא מקום קבורת הצדקת זולדה הנביאה זכותה תגן בעדנו. ועל אנשים ההולכים שמה להתפלל אני אומר לשון חכז"ל, עונדי ע"ז בטרהה. לדעתי בזמן כפויפ (שנת 5082) כבר נשכה שם הקדשה אנטיוכיאית שנקברה שם, ובית תפלה של הנוצרים כבר נחרב ולא הלכו שם להתפלל כ"א הישמעאלים (או מטעם שכבר נקברה שם גם הקדושה המצרית הישמעאלית, או מטעם הקדושה האנטיוכיאית, כי הישמעאלים מכבדים גם קדשי הערלים כנודע). וידוע שהישמעאלים מכבדים הרכה קברי צדיקים שלנו הקדמונים וקוראים אותם בשם "צאדיק", דרך משל: צאדיק

שנב תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

שמעון, צאדיק יוסף, נביא דהודו, נביא סמואלי). וקראו לקדושה הנזכרת בשם נביאה, והמון עם שבמענו בשמעם שהישמעאלים קוראים המקום ההוא קבורת הנביאה, חשבו שמקובל ביד גויי העיר והארץ שנביאה ישראלית היא. וידעו שדוקא הנביאה חולדה ישבה בירושלם כנזכר במקראי קדש לא שארי הנביאות (ואביגיל אשת דוד אף שהיתה בכלל ז' נביאות וישבה בירושלם, אינה מכונה במקרא בשם נביאה כמו חולדה) וגם נקברה שם, והאמינו כתומם שכאמת היא נביאה ישראלית, ולא נמצאה אחרת כ"א חולדה, וקראוה מאותו זמן והלאה "קבורת חולדה הנביאה". והחכם והתייר הגדול בעל כפ"פ לא שם לנו על הדבר הזה לחקר ולדרש איך קבלה זאת בידם*), והאמין להם, וכ"ש הבאים אחריו שהעתיקו לשוננו. (כמו שכתב ג"כ שישמאל הנביא נקבר ברמה סמוך לירושלם שהוא דבר שאי אפשר לאמרו כאשר הארכתי במקומו, ומוכח שאין דרכו לחקור על דברי וקבלת העם, וכתב בתומו מה ששמע והגידו לו). לכן כל מי שלא יהיה מנדר האנשים אשר יאמינו לכל דבר, ישמר ללכת ולהתפלל על מקומות אשר לא טהורים המה והכן.

עין שילוח

הוא גיחון הנזכר מ"א א' ל"ג (וכן תרגם יב"ע) וכעת נמצא מעין זה למערב כפר "סילוואן" במערה בתוך הסלעים שהם בתחתית העפל אישו זכרתי לעיל. ויורד דרך הסלעים מתחת הארץ מערד"ר לעפל ויוצא ומשקה גנות כפר "סילוואן" שהם בעמק קדרון ויכלה שמה. ולפי דעתי כבר היה בזמן דוד המלך שנאמר (שם שם) והורדתם אותו אל גיחון וגוי ועליתם וגוי. ומוכח שתכונתו בעמק (קדרון) והוא גיחון התחתון. אולם נמצא (דכה"ב ל"ב ל"ז) והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון, ומוכח

(* הא' לרי' שמעון בן יוחאי שכמירון אצל צפתו הבי' ליוסף הצדיק אצל שכנו, הגי' לקברי מלכי בית דוד בהר ציון והר' לשמיאל הנביא שכקרבת ירושלם.
**) כהשערתי זאת העירונו גם אנחנו בכפ"פ פרק ו' בתוצאותנו עמוד ק"א.

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שנג

שתכונתו במקום גבוה לא בעמק. והוא נצד בריכה העליונה (שאזכיר לקמן) שהיה מחוץ לעיר במערבה.

אולם יש לבאר כונת הפסוק הנ"ל וישרם למטה מערבה לעיר דוד, הלא אמר שסתם את המעיין. ואיך יוכל לישר המים אם המעיין סתום יכלו המים? ועוד הלא מציאות גיחון התחתון כבר היה בימי דוד, וא"כ אינו מעשה יחזקיהו ומפסוק זה משמע שישרם למטה מערבה לעיר דוד והוא בעמק קדרון שהוא תכונת גיחון התחתון הנזכר לעיל? ועוד הלא נאמר (מ"ב כ' כ') ויביא את המים העירה, וכאן נאמר שישרם מערבה וגו', מוכח שהוא מחוץ לעיר? ועוד מה הועיל בזה הלא ימצאו גם שם מלכי אשור מים רבים בארץ, כי מחוץ לעיר ישרם? ונראה לי שאין הכונה שיחזקיהו ישר המים למטה כ"א הכונה שמוצא גיחון העליון ישר למטה ר"ל דרך מי גיחון לרדת בעמק רפאים שהוא למערב (ולדרום) עיר דוד (היא מסילת שדה כונס כמו שכתבתי לעיל) שהוא חוץ לעיר, ומוצא ההוא סתם. ולא נזכר כאן שהביא המים העירה ונזכר במקום אחר.

ומצאתי בורות הרבה בעיר שטעם מימיהם כטעם מי שילוח מלוחים וכנדים וסרת מעם ומנעם לשלשל, ומוכח שתחתית בורות אלה מחוברת עם גידי מעין זה (ובכל בורות אלה לא יפסיקולא יכלה המים גם אם לא ירד גשם). גם סמוך לכניני וחורבות מקום המקדש נצד המערכי נמצא בור א' אצל מרחץ הנקרא בל"ע "חמם אלשפע" (וכעת ביתי וישיבתי סמוך למרחץ זה כעשרים אמה) שהוא עמוק הרבה ומימיו ג"כ כטעם מי השילוח. והנה מוכח שכל משיכת ומרוצת המים אלה תחת הארץ הם מלאכת יחזקיהו שהביא מי השילוח העירה. ובזמן ההוא ירד עין זה בתוך העיר אולם כעת הזאת לא נראה כי הוא מתחת לארץ⁽¹⁾. (וז"ל שם הגדולים דף ל' ע"ב וההולך שם אצל שער א' אשר הוא סמוך למגדל (קאללע שהוא במערב העיר) שומע

(1) יחזקיהו סגיגס מ"א ושילוח ה"י באנלע סודינה עכ"ל.

שנד תבואות פרק ז' הצר הפנימית הארץ

קול מים רבים שהולכים מתחת לארץ עכ"ל. וזה מסכים לדברי*)

[*] דברי המהבר בענין ניהון ושלה מעורבבים וסתומים, כאשר כבר העירונו למעלה עמוד שכ"ד ולמען יהי' להקוראים מושג אמתי מהניהון והשלה לא נעיר על כל דבור ודבור של המהבר, רק בקצרה נבאר את תכונתם כמו שנודעו כעת בלי כל ספקית וממילא יתדעו הרבה מקישיות יגואת הנשאלות נהרץ ונישב בהמשך הביאור. הניהון איננו עמק אי נחל כדעת המהבר ומרבית החוקרים, ורק ניהון אחד הו' בירושלם לא עליון ותחתיו, והניהון הוא מעין השלה (כת"נים יב"ע במלכים א. א' ל"ג ל"ח מ"ה), והוא יוצא כמו שמובא בפנים — ממערה אחת בקצה העפל (שהיא הרוע הדרומי של הר המזריה), ומימיו יוצאים ונוחים מתחת להמדרנה התחתונה שבהמערב (וע"ש נקרא ג' ח ו' נ), והוא נקרא בשפת ערבית "עין אום אלדרבי" (מעין אם המדרנית) בפי אחינו בשם "מקוה של ר' ישעאל ל"ג" או "כבילת אהרן הכהן". והוא מכוון כמעט מול הכפר סילוואן. מוצא השלה היה גם בימי המלך יהוקיח מהיוך לחומת ירושלם, וכאשר הקריב היל סנהרב לבא ירושלמה צוה המלך הוקי' להצב תעלה ממערת הניהון דרך הר העפל (התעלה הזאת נמצאת עד היום וארכה 588 מטר) למען יצאו מימיו להעמק שבין העפל (שהוא חלק מהר המזריה) ובין הר ציון, שהוא הו' בימיו בתוך העיר ושם נבנתה ברכה גדולה (אשר שרידיה נראים עד היום) למען יהי' ליושבי העיר מים לשתות, ולפי דעתנו נקרא הניהון או בשם יש"ל ו' ח על כי התחיל לשלה את מימיו לעבר השני של ההר) ואת המוצא העליון של הניהון, לאמר מוצא המעין (שאליו יורדים במדרנות) שהוא בצד מזרח העפל והו' מחוץ לעיר, את המ"ב ו' אלו סתם בעפר ואבנים למען לא יהי' ניכר כלל, ולא יהי' לחיל האויב מים לשתות, וזה כונת הכתוב (דבה"ב ל"ב ל') והוא סתם את מוצא מימיו ניהון העליון (התואר "העליון" נזכר רק פ"א בכתובים) ויישרם למטה מערבה לעיר דוד, ר"ל שסתם את המוצא העליון המוביל להניהון, ואת מימיו ישר דרך התעלה שאמרנו מערבה ר"ל בהמשור (כמו שתרגם רב יוסף במישורא) שלפני עיר דוד שבהר ציון. (בכוחל התעלה הזאת נלתה בשנת תר"ט כתובת בשפת עברית ובכתב צור שממנה נראה שההוצבים עבדו בהציבתה משני צדדי ההר, ובאחרונה נפשו יחד והמים שטפו עברו דרך התעלה). ולפני הציבת התעלה בימי המלך דוד היו מוכרחים יושבי הר ציון לזדת להעמק המפסיק בינו ובין הר המזריה ולסבב את קצה העפל עד בואם להניהון, ולכן כתיב (מ"א א' ל"ג) והורדתם אותו ועליתם אחריו, ומה שכתוב פ"א בדבה"ב (ל"ג י"ד) ואהרי כן בנה הוטה הוצונה לעיר דוד מערבה לניהון בנחל אין הכונה שהנחל נקרא ניהון, כ"א שבנה הוטה בהנחל שבמערב הניהון, לאמר קצהו השני ששם יצאו מי התעלה להברכה, והוא הנחל שבין הר המזריה והר ציון, וכמובן היתה הוצונה לעיר דוד, ומה שמביא המהבר כי אצל המיחץ המס אלשפע ובמקומות אחרים ישנם בורות מים מלוחים מעש, הוא רק מצד חמרי האדמה שבהם נחצבו אך אין להם כל הבור עם השילוח, וראיתו מבעל שם הנדולים מקול קשקוש המים שאצל המנדל, אם שמע באמת איש קול קשקושו, הוא רק קול המים שעברו דרך צנורות מברכות שלמה שדרך הברון לפנים העיר, כמו שמוכר המהבר בעצמו להלן.

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שנה

כי תכונת המגדל סמוך לבריכה העליונה ושם היה מוצא מי גיחון העליון ודרך מגדל זה הביא המים העירה. ערכין י' ע"ב שילוח היה מקלח מים בכאיסר צוה המלך והרחיכוהו כו' אולי הוא יחזקהו המלך.

עין עיטם מי נפתוח.

עין עיטם לא נמצא בפסוק כ"א עיר עיטם והוא בדה"ב י"א ד' ויבן את בית לחם ואת עיטם ואת תקוע. ומוכה שתכונתו סמוך לבית לחם ותקוע. ומצאתי ביוסיפון שכתב עיר עיטם היא לדרום ירושלים 60 שטאטיען 3) שעה) וכיכונתיה מעינות הרבה ושם חפירות בארץ אשר מביאים המים ירושלימה עכ"ל. ועד היום ידוע תכונתה הוא המבצר הקטן הנקרא אלבוראק לדרום ירושלים מכוון 3 שעה ושם מעין גדול טוב מאד ומושך מימיו בצנורות וחפירות אננים דרך בית לחם עד סמוך לדרום ירושלים ואח"כ פונה מערבה ועובר למערב הר ציון (ר"ל למערב עמק גיחון הדרומי ראש עמק רפאים) ברגלי ההר שהוא למערב עמק גיחון ואח"כ עובר דרך עמק הנזכר הנקרא בל"ע "ואדי גיורוד" * ופונה ציונה ומסבב הר ציון דרומה ומזרחה ופונה צפונה ונכנס בעיר סמוך לשער האשפה ומגיע עד תוך בנין "אלסאכרא" ושם יוצא באולם א' בתוך קנה חלול סמוך למושב דייני הישמעאלים הנקרא "מאחכמא" (שמות רבה פ' ל' שנים ירדו למקמא ר"ל למקום משפט ודברי מתנת כהנה שגגה) ובשנה זאת פנו הישמעאלים מקום א' אצל כותל המערבי סמוך למחכמה הנזכר ונמצא למטה בתוך הארץ כמו מערה גדולה ובנין גדול ובתוכו בריכה גדולה של עין עיטם הנזכר ומשם עולה המים למחכמה הנזכר. (וביוסיפון נזכר במקום א' שמישכת הצנורות האלו הם 300 שטאטיאי (15 שעה) מעות

* [צ"ל גיוראת אלענב (שפלת השופיף) ע"ש עץ השופיין שעמד במקום

הוא הנקרא בערבי ענב.

שנו תבואות פוק ז' חצר הפנימית הארץ

המעתיק או הסופר הוא). והמלך סולטן שליטאן המשיך מצינורות אלה במערב בניני הר הכית (ועד היום נמצאים שם בניני כורות) וכתוב עליהן "סליטאן אָבן אלים שנת 934 להג'רא". (וננין אי כמעט כחצר אשר אני יושב בו). אכן כעת לא ירדו בהם מים וגם המים שיורד במחצמא נפסק משנת תקצ"ד ממלחמת הפלחין שקלקלו והרסו הצנורות כחרון אפס על איכרהים פאשא. אולם בשנה זאת שהיתה עצירת הגשמים ולא נמצא מים בכורות תקנם מושל העיר כהוצאות גדולה ובעמל רב ותהי למשיבת נפש לכל יושבי העיר*).

והנה מעשה זה מימי קדם הוא מזמן יהושע בן נון. ואולי למערב הר ציון היו הצנורות פתוחים שיכולים לשאוב שם מים לכן נקרא מי נפתוח. ר"ל שהמעין נפתח שם** (עין רש"י יהושע ט"ו ט"ז ועיין בסמוך מה שכתוב בשם ספר מאור עינים) והוא שזכר (ש"ב ה' ח') כל מכה יכוסי ויגע בצינור, ר"ל שמפסיק מי הצינור ההולך ירושלימה (ולציון) וכזה יוכל לכבשה.

וכל המים שהיו בבהמ"ק מעיטם הם כאים, ממימו עבר בעזרה (עין רש"י פסחים ס"ד ע"א כד"ה שהכהנים מדיחין) וכו' ה"י בור הנזכר יומא ל"ז ע"א.

ואעתיק מספר מאור עינים דף ט"ו ע"א (מענין עין עיטם הנזכר) בהכיון שם עדות שלוחי המלך תלמי לאדוניהם ממה שראו בכואם לירושלם. ובכלל דכריהם אמרו, וז"ל: אמנם ההיכל פניו למזרח שמש ואחוריו למבואו, ועל כל רצפתו אכני שיש, וממנו למקומות מה יעברו יאורים ואמית מים הרבה אשר נמשכו שם למען יורחו בנקל דמי הזכחים וכו' ושפע המים האלה לא

[* הצנורות אלה תוקנו ונתקלקלו פעמים רבות.

** זה בודאי שננה לאמר שבנין הצנורות נעשו עוד בימי יהושע וכיום אופן

אי אפשר להקדים את בנינם מזמן בית שני. וגם זה טעות לאמר שמפני שבמערב הר ציון היו הצנורות פתוחים לכן נקרא מי נפתוח. ומי נפתוח יחשבו רוב החוקרים לאחד עם מעין ליפאה הרחוק בשעה מירושלם לימין מסלת הענלות ההולכת ליפא. אולם דעת רש"י במס' יומא (ל"א א') לאחד את מי נפתוח עם עין עיטם.

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שנו

יחסר לעולם כי נמצא שם מעין טבעי גדול אשר מימיו תמיד נאמנו (הוא עין עיטם) ותחת לארץ במישך הי שמינית מיל יש גולות לרוב בנויות במלאכה נפלאה הנמישכות לכל פינות ההיכל ואל כל א' מהנה מזוזים רבים השופכים א' בא' לכל עבר והחפירות האלה כלם בתהתיהם וצדיהם רצופות בעופרת ומכוסות היטב בעפר גבוה וכיסוד ההיכל וקרקעיתו יש פיות רבות נסתרות לא ירגישו בהנה כ"א הכהנים משרתי הקדש ובשפך המים הנמשך ועולה מתוכם ידיחו ויטהרו את כל דמי הזבחים רבו כמו רבו. והנה לא אחדל מהודיעך איך בחכה יתרה העמידו אותי על תכונת היאורים והמזוזים האלו כי פעם אחת הוציאוני רחוק מהעיר כחצי מיל ויצוני הא' מהם שארכין את ראשי להקשיב את שאון המים ואז שערתי מה גדלו מעשי האפיקים ההמה עכ"ל. ובלתי ספק הכונה על מקום מי נפתח הנזכר שהוא רחוק מהמ"ק בערך חצי מיל.

אמרינן מסכת זבחים נ"ד ע"ב סביר למכני בעין עיטם דמדלי אמרי ניחתו כי קליל כדכתיב ובין כתיפיו שכך וכו'. לפי דעתי הוא למערב מבצורקאללע) בערך ק' אמות ושם גבעה גבוה יותר מכל ההרים שם שיבת העיר (חוץ מהר הזיתים) והוא מכוון להר הבית זה למזרח וזה למערב ונמצא שם חרבות וישמעאלים קוראים אותו "האדר" (ר"ל מקום ישיבת אליהו) ומרגלי הגבעה דרומה בערך ק' אמות עברו צינורות עין עיטם כמ"כ, לכן נקרא הגבעה הזאת "עין עיטם". אכן הגבול בין בנימין ויהודה לא הגיע עד הגבעה ההיא כי עבר לצד דרום במקום שנפתח (מי נפתח). והנה אם בנו בהמ"ק על ראש גבעה ההוא אי אפשר שלשכת הגזית תהיה בחלקו של יהודה ושכינה בחלקו של בנימין כי מרחק רב ביניהם, כי לשכת הגזית חצי בקדש וחצי בחול. לכן בנו בהר המוריה אף שהוא נמוך ושם נגעו יהודה ובנימין.

והנה עינינו רואות שצנורות אלה הכאים מפוראק יעלו מעלה מעלה כי תכונתם מדרך בית לחם עמוק הרבה מתכונת "מחפמה" ועכ"ז יעלו המים מעלה. וסבת הדבר שתכונת עין עיטם

שנה תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

אצל בוראק הוא יותר גבוה כתכונת מחכמה, ולכן עולים המים מעלה כל זמן שאין המקום גבוה ממקום שנובעים. וזה כונת הש"ס יומא ל"א ע"א : אמר אב"י ש"מ עין עיטם גבוה מקרקע עזרה כ"ג אמות ע"ש. ולפי דעתי אין עין עיטם הנזכר כאן הכונה מה שאמרו חז"ל סבר למיבניה לבהמ"ק בעין עיטם כי תכונתו (ראש הגבעה) גבוה יותר ויותר מכ"ג אמות, כ"א הכונה עין עיטם במקום שיוצא סמוך לעיר עיטם ועל שמה נקרא עין עיטם והוא אצל מבצר בוראק.

הבריכות .

עד היום נמצאות 5 בריכות גדולות בעיר וסביבותיה. (א) שהיא במערב המבצר (הנזכר לקמן) בערך ת"ק פסיעות ונקראת "בירכאת מאמילא", ארכה בערך ק' אמות וכן רחבה ועמקה 15 אמות * , והיא בריכה העליונה הנזכרת מ"ב י"ח י"ז וכן ישעיה ז' ג', ל"ו ב'. — ב) בעמק גי כן הנם במקום שיוצא השילוח מעופל** ויורד בה השילוח והיא קטנה מהראשונה, ולפי דעתי היא הנזכרת ישעיה כ"ב מ' בריכה התחתונה (וכן הישנה) (נחמ"י ג' ו') כיתכונתו בין החומותים. והיא בריכת השלח הנזכרת נחמיה ג' ט"ז. ג) בתוך העיר למזרחית (מעט) צפונית המבצר מוסגרת מבניני חצרי העיר, ארכה ורחבה כמעט כבריכה הראשונה וצינור אי מושך המים מכריכה העליונה לתוכה והיא בריכת חזקיה*** (הנזכרת מ"ב כ' כ') ואשר עשה את הברכה ואת התעלה ויבא את המים העירה (לפי זה מי בריכה העליונה הכי א העירה לא מי גיחון העליון****). ואולי על שניהם

[*] מדת, הברכה בדיוק הוא : ארכה 89, רחבה 50 ועמקה 6 מתה.

**] ר"ל במקום שמי השילוח יצאו דרך התעלה שהזכרנו במערב העפלו והעמק

הזה איננו ני בן הנם כ"א עמק הטיריפין כאשר העירונו למעלה.

***] הברכה הזאת נקראת אמנם כפי התרים "ברכת יחזקיהו".

אך טעות הוא כי הצינור המביא את מימי ברכת מאמילא חדש הוא ונעשה להספיק במימי הברכות האלו את המרהץ שאצלה והיא אולי ברכת השקדים הנזכרת ביוסופין.

****] כבר בארנו למעלה כי יחזקיהו המשיך את מי הנהיזן או השלח לתוך ברכת

השלח שהיתה או בפנים העיר.

תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ שנט

הכונה). ד) בריכה א' שהיא למזרח (ומעט צפונה) לשער המזרח
'באב אלספאט' וכנראה היא חדשה* ולא מצאתיה במקראי
קדש וכדברי חזו"ל. ה) בריכה א' לצפון הר הבית וסמוך לו והיא
הגז' ביוספון ששם רוחצין הבהמות שהביאו להקריב**.
גם נמצאות כ' בריכות חריבות כואדי ג'ורד***) למעצ"פ
הר ציון, א' נקראת 'פירפאת סולטאן' הנבנה בשנת 1037 ע"י
סולטאן מאחטעד בן קיאליאן (עיין מקוממו), ולתחתית לה נמצאת
פירפאת סלימאן הנבנה בשנת 5287 ע"י סולטאן סלימאן (עיין
מקוממו) ולא נמצא מים בכל הכריכות אלה כ"א בשניה ובשלישית
(ומעט בראשונה).

המבצר בליע אלקאללע.

תכונתו למערב העיר אצל שער יפו וסמוך להר ציון,
לכן אומרים שהוא מגדל דוד, מצודת דוד, עיר דוד. וכבר כתבתי
לעיל שתכונת עיר ומצודת דוד לדרום העיר סמוך לעין שילוח.
והנה אבני יסודות בנין זה נראים שהם בנין מימי קדם, אכן בנין
העליון הוא בנין חדש מזמן שכאו מלכי איראפא בארץ. וכפי
שמצאתי בספריהם נבנה מאנשי עיר פיזא בארץ איטליא שעלו
ארצה הקדושה בעת ההיא (ע' ח"ב שנת 4999). ולי נראה שיסוד
בנין זה הוא בית הגיבורים או עלות הנשק המקצוע הנזכר נחמיה
ג' ט"ז י"ט****) והוא מבצר חזק ובו מגדל, ותכונתו על הנקודה
הגבוה בכל העיר.

[*] זה ודאי כי חדשה היא וצעירה לימים עוד.

[**] הברכה הזאת היא רק תעלת מבצר אנטיניא, וברכת הצאן שנוכר ביוספון
ננלתה זה מקרוב בבית המקלש של הצרפתים סיט אנא שבעבר השני של הרחוב העובר
על פני צפון מקום המקדש.

[***] צ"ל ג'וראת אלענב, כמו שהערוננו למעלה עמוד שניה.

[****] החוקרים מסכימים שהלק התחתון מהמגדל הוא שריד ממגדל היפיקוס

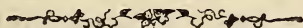
הנוכר ביוספון.

שם תבואות פרק ז' חצר הפנימית הארץ

מספר יושבי ירושלים מבני עמינו הספרדים בערך ד' אלף נפשות. האשכנזים (ממדינת דייטשלאנד, האללאנד, אונגארן, גאליציען, פולין והוסלאנד) בערך אלף. מספר הישמעאלים בערך מ"ו אלף ויונים וארמענים וכו' בערך י" אלף. סך הכל ל' אלף *.)
בחלק ד' אי"ה אדכר מטבע ומדות חכמות מנהגי ועניני כל יושבי הארץ ועה"ק.

[* במספר הישמעאלים והנוצרים הגוים במאד והמספר האמתי של יושבי ירושלים בשנת תר"ם הוא 45536 ומהם מבני עמנו 28228 (אשכנזים 15180, ספרדים 13038), י שמעאלים 6560, נוצרים 8748.

נשלם פרק ז' חצר הפנימית שובי שובי השולמית

תוצאות הארץ

נחלק לשלשה פרקים

פרק א' היתו הארץ המדבר ממיני בהמה וחייה
ועוף ושרצים וכו'.

פרק ב' צמח האדמה המדבר ממיני תבואות
ופירות וירקות וכו'.

פרק ג' אבניה ברזל המדבר ממיני אכנים
ומתכת ומלח וכו'.

זנוסף אליהם

מאמר העתים המדבר מעתות השנה .

כי כארץ תוציא צמחה וכנגה ורועיה
תצמיח בן אדני אלקים יצמיח
צדקה ותהלה נגד כל הגוים.
(ישעי' ס"א י"א)

בחלק זה אכתוב ואבאר כל תוצאות הארץ אשר
נמצאים בה. אכן אזי ארץ הרבה ושממה היא ומינים
הרבה שנמצאו בה בימי קדם ובשנים קדמוניות כבר
אבד זכרם מהארץ, והנמצאים אינם במדרגה הראשונה,
גפרית ומלח שרפה כל ארצה. אין ענבים בגפן ואין
תאנים כתאנה. צרי אין בגלעד. מעוף השמים ועד
בהמה נדרו הלכו. קול נהי נשמע מציון איך שודדנו.

ואף בשממון ותמהון נודע גדולתה ומעלתה אשר
היה לה בימי קדם כמו שנודע ונראה בחרבות בנין
מבצר חזק ומפואר הזקו ופארו אשר היה לו בעת
שעמד על תילו.

והנה אזכיר המינים שנמצאים בארץ (הנודעים לי)
ולפעמים אזכיר גם מהמינים שלא נמצאים כעת כי
מצאתי בעזר האל ע"י חקירתי ודרישתי בשמוהם עלי
אדמות ידיעה שלמה וביאור היטב ממין ההוא אשר
הרבה מהם לא מבוארים ע"פ האמת ממבארים ומתרגמים
חכמי ארץ מבוא השמש.

הי' יגמור בעדי הי' חסדך לעולם מעשי ידיך אל תרף.

פרק א' החי

בקר וצאן.

בקר בל"ע אֶלְבָּקָר. נמצאים בארץ בתכלית הישפלות ומראיהם דע דקות ורעות בשר, וכל מלאכת השדה נעשה על ידיהם. גם הפרות היו חורשות וככלות כחם כי לא יצלהו לכל מלאכה ישחמו. בקר רעי (מאסמ פֵּיה) לא נמצא כמעט בכל הארץ כ"א מעט מועיר בארץ הגליל במחוז צפת. בשרם קשה וסרת טעם ולא נמצא חלב בקר כי הם דלים מאוד. הזכרים יכרתו.

כבש בל"ע אֶלְחֶרֶף 1). נמצאים הרבה ולרובם אלי שמונה מהם 8 או 10 ליטרות. האלים גדולים וחזקים מהכבשים וקרנות בראשם. טעם שמן האליה טוב מאוד וטעמו כמעט שמן האוזים. עז בל"ע אֶלְגִּדִי. הם דקים וְחֶלְבָם טוב ואין לו ריח. מעורות העזים עושים נאדות להביא מים ושמן וחלב וכיו (כמעט כל עזי הארץ שחורים). במחוז חברון נמצא מין א' הנקרא "ג'די מאמרי" (אלוני ממרא*) והם גדולים וחזקים מעזים האחרים וגם צבע עורותיהם אדמימות שחורות (כרוין) ורוב נאדות נעשים ממין זה). רוב הבשר אשר נאכל בארץ הוא בשר צאן (** ולא

1) זה שחכם סונקלוס (צראשים ל"ג י"ע) צמח קטיעה צמח סורסן, הכונה כבשים, כמו שחכם ג'יכ לעיל (כ"א כ"ח) טבע כצעות טבע סורסן. * הקרנו מעושי הנאדות ולא ידעו את השם "ג'די ממרא". ואין ספק כי השם ששמע המחבר הוא רק שבוש משם ערבי. ושגגה היא ליהם את השם המשיבש הזה להשם הקדום "ממרא".

** l בעת האחרונה הרבו האכרים לגדל בקר. ונס מחוז הלבינו יובא בקר רב, והרבה מאחינו וכל הלועזים כמעט אוכלים בשר בקר.

שם תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

מצא להם ומביאים מעבר הירדן ממחוז בִּלְקָא וּבְלִלְיָה (עוץ). גם מעבר נהר פרת (בחדש כסלו שנת תר"ה הובא לכאן צאן רב מעיר מוסי במדינת פּוּרד. עיין מקומו).

איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר.

איל בל"ע אֶלְנָזָא (בל"א Gazelle אולי משם הערבי גַּזֵּל הנזכר) נמצאים הרבה, וכמחוז רמלא ולוד נראים עדרים עדרים ונאכלים מכני עמינו*).

צבי בל"ע אֶלְטָפִי והוא קטן ונמצא בהרי רמה. ובית אל ובכר הירדן ועפריהם יתְפָּשׂוּ וגדלים כבתי הגדולים ליופי ולשחוק. מעם בשרו כמעט בשר יונה (והוא מין הנקרא בל"א דאמהירש). יחמור רבינו סעדי הגאון מתרגם ג"כ יחמור, וכפי ששמעתי הוא מין עז הררי (ווילדע ציגע) ולא ראיתי.

לדעתי** הוא החיה הנקרא בלשונם ג'ו ונמצאת דוקא בחלק אפריקא הדרומי אצל עם "האטמענטאמטען" והם צדים מהם ואוכלים בשרו כי טוב מאד הוא. והוא מגדר וממין "אנטילאפען". גופה ותמונתה כחמור גדול וראשה כראש פרה קטנה ממש. ולה קרניים ג"כ כקרני פרה, כ"א מעט ארוכים ומפוצלים. (עיין מסכת חולין נ"ט ע"ב) ומפרסת פרסה ככל החיות המהירות, ומעלת גרה, ואין לה שנים למעלה.

וכאמת אינה מין צבי ואיל ואקו וגו' הנודעים לנו בשמותם ובתולדותם, ועל ידי חקירתי ודרישתי בס"ד נתברר לי ידיעה ברורה שהיא יחמור. שמצאתי בספרי מחקרי הטבע תולדותיו ומוצאיו שחיה ג'ו היא פרא הרבה (ווילד) ויש סכנה לצודה ולתופסה והיא מחוממת הרבה. ולדעתי שמה יחמור מלשון יחס (ויהי בעת יחס הצאן) וגם גופה (מלכד הראש) דומה לגוף חמור, וזה יחמור מלשון יחס, חמור. וכמעט כלו

* ר"ל כאשר יש יגום במקרה.

** הוספה מספרי דברי יוסף דף ס"ד עמוד ב'.

תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ ששה

חיות המהורות ידועות הן לנו ע"פ המתרגמים והמפרשים הראשונים הקדמונים, בלתי יחמור שלא נדע מי הוא. כי האונקלוס ויב"ע ורבינו סע"ג כולם הניחוהו בשם התורה יחמורא ולא ביארוהו ולא פרשוהו כמו ששה הנותרים. כי אם שמצאתי במכלל יופי שמביא בשם ר' יונה וז"ל ויחמור כי כן קורין אותו בלשון ערבי והיא חיה דומה לעז גדול עכ"ל. ואני חקרתי ודרשתי בין הערביים על החיה הנקראת בלשונם יחמורא ואין מגיד לי. ואולי מה שכתב חיה דומה לעז גדול, איננה חמור כי אם מין ממיני אקו ודישון. כי אקו הוא תיש בר (שמיין באק). ודישון מצאחי בתרגום הפרסי "פוז פנה" הוא עז הררי (בערג ציגע). (עין חולין דף פ' ע"א דלמא מינא דאקו נינהו). לדעתי אין ספק שיחמור הוא גנו וכן יש לתרגמו¹.

אקו בל"ע אלפבן. נמצאים הרבה בהר הלבנון דומה לתיש והוא קל לרוץ (בל"א שמייןכאק) ולפי הנראה הוא עזי דבלא הנזכר במסכת חולין דף פ' ע"א, ופירש רש"י ביער לבנון, וא"כ

(1) לשון פלל והפלא מלחתי בפירות הסזקוני לסדר ראה צביאורי שמום החיות חיל ולצי וגו' וז"ל יחמור ציברא כדלמריין צכורות הני ציעי דיחמורא עכ"ל. שגגה היולא מהשליט, לוור שציברא חיה כשירה היא הס מלהזכיר, אפילו צגדר חיה אינו כלל וכלל, כי ציהו וזיכחו (צחים ממש) על שפת הנחלים וקיצוץ מים רצים, אצל לא צהרים וציערים כדרך כל החיות, וידע לשוע על פני המים ויש לו דמיון לחיה הנקרא כלב הים (זעעהוגד) ועם צמר ושומן זכצו הוא כעם דג ועמא יקרא, כנודע לכל מכירה ורואה. ומה שכתב כדלמריין צכורות הני ציעי דיחמורא, ודאי כונתו שידוע שציברא מוליח הליחה שמיית הנקרא Castorum (ציעצגיייל) שהוא לרפואה כידוע, וחשב שמוליח ומשליך הליחה נמנו כחמונת ציעי, וזה ציעי דיחמורא, אכן צאנא לא כן הוא כי הליחה מתקבלת ונמלאה צצמר (אין דרזעון) ואין כונה הש"ס על קאזעארוס הנזכר, אמת שמוחר הוא אף שציברא צהנה עמאה הוא, לפי שנתנה כבר הליחה מהפוחו ומליכותו כמ"ש הרמב"ן בפירושו על התורה לפרק כי תשא על דבר נזכר שהוא מושקא (מאשוס) הידוע, וכן כחצו הפוסקים. אצל חלילה לוור שיחמור שהוא חיה עהורה הוא ציברא, (מההוספות שצ"ס דצרי יוסף דף קכ"ט ע"א).

שמו תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

הוא חיה ולא כהמה ע"ש וצ"ע. רבסעה"ג מתרגם ועל וכן תרגם אונקלוס "יעלא" ור"ל יעל יעלי סלע. ובתרגום פרסי "קויץ פוהי" ר"ל איל הררי.

דישון לא נודע לי. ואונקלוס תרגם "רימא" והוא החיה שיש לו קרן כאמצע מצחו (איינהארן). כעת לא נמצא בארץ כ"א בחלק אפריקא המזרחי ובארץ הודו (בראשית רבה פ' ל"א גורא של ראם עלה לא"י בזמן ר' חייא בר אבא). בתרגום פרסי בוז פוהי" ר"ל עז הררי.

תאו בל"ע אלג'אמוס (כתשיבת רדב"ז ח"ב סי' תרל"ח עורות ג'אמוס) נמצאים הרבה במחוזים סמכי (הולי) ובמחוז עכו וח'פה. וגדלו כשור והוא עב ושמן הרבה ובשרו נאכל גם מכני עמנו. והוא תור באלא, עיין רש"י. (וואלד אכס, סיפפעל).
זמר מתרגם רסעה"ג וכן בתרגום הפרסי אלג'אפא ר"ל גיראפפע ואין נמצא בארץ כ"א בחלק אפריקא הדרומי ובארץ אמעריקא¹.

הגמל הארנבת השפן החזיר.

גמל בל"ע אלג'מל. גמלים מניקות תרגם רסעה"ג גאקה והוא גמלה נקבה וזה שנוכר במסכת שבת פ"ה מ"א : ונאקה בחומס. נמצאים הרבה בארץ (כ"ר פרש"י ס' גמלים גדלים במזרח). ועל ידיהם מוליכים המשאות הגדולות בארץ הזאת. ויש מין א' ורגליו דקים גם ראשו קטן והוא קל לרוץ ונקרא גמלא פרחי (בל"ע הג'ין) ויש לו גב א' ², אכן דוקא בארץ המישור ובדרך

1) ואע"פ עזות נאמנה שבשנת הרי"ד ראיתי כמה "גיראפפע" שיש אשר צאו דרך ארץ אנכריס, והיה לחל ידי לעיין ולסתכל בהם לחקור ולדרוש באיכותם וצוהותם זמן מה, ומלחתי וכליתי שלחתי ולדק שחיה עסורה מעלת גרה ונושקת פרסה היא, וכל סוגי עהרה בה, לכן נכון ולמח ולל"ב לתרגם זמר בשם גיראפפע. (איהוספוט שבס"ק דברי יוסף דף ק"ט ע"ג).

2) דברי נודין (ישעיהו ק"ו) הרגם יצ"ע היגני יודין, והוא אלג'ין הנוכר, לא כפירות צעל ומתנת בהונה צב"ר מ' תולדות שהם עיכוס.

תבואות תוצאות הארץ פדקא' החי הארץ שמו

חול יודע לרוץ אבל לא בארץ הררי. ונמצאים בדרך עזה למצרים כי שם מישור החול, אבל פה עה"ק נראים לעתים רחוקים מאוד. ארנבת בל"ע אלאַנְב. נמצאים הרבה והישמעאלים יאכלוהו. השפן. נמצאים ב' מינים, מין א' דומה לקאנינכען (שטאללהאזע) בארץ אירופא ונקרא בל"ע אלנאני* ונאכלים. ומין ב' נקרא אלנֶפֶר והוא גדול ממין הראשון** ודר בנקיקי הסלעים בהרים ונמצא מהם עדרים עדרים. ולפי הנראה הם מין הפראי ממין הראשון (ווילדע קאנינכען).

חזיר בל"ע אלתאנזיר ושקץ הוא לישמעאלים לכן נמצא מעט מזער בארץ ויותר מזה נמצא חזיר היער (ווילדע שוויינע) והם מפסידים הכרמים ועצי ותבואות השדה. ובזמן ממשלת איכרהים פאשא שלא הניח כלי זין ביד יושבי הארץ (הפלחים) ולא יכלו להרגם התרבו עד מאוד, ונמצאים הרבה במחוז חברון בהר תכור בים סמכו ועל שפת ים המלח בין הקנים הגדלים על שפתו.

החולד והעכבר והצב והנאקה והכח והלטאה

והחמט והתנשמת.

החולד בל"ע אלחלדי (רכסעה"ג אלכלדה) גם קוראין חלנד והוא הנקרא בל"א וויעזעל, וידוע הוא ולא נמצאים הרבה בארץ. ובתרגום הפרסי מצאתי אן גורב והוא שונרא (קאטצע). העכבר בל"ע אלפאר ידוע ונמצאים הרבה גדולים (ראטמען) וקטנים. (עיין לקמן תנשמת).

הצב בל"ע אלסלחפה (שילד קרעטע) נמצאים הרבה במחוז חברון, גם קוראין בל"ע אלצאב המין חרדין; (עיין לקמן כח). האנקה בל"ע אלקנפד (איגעל). נמצאים הרבה בין טבריה לצפת; והישמעאלים אוכלים אותה. והוא ממין קיפוד הנקרא ג"כ אלקנפד (שטאכעל שוויין) הנזכר ישע"י ל"ד י"א (ורש"י סותר בפירושו שם י"ד כ"ג).

(* בשם הזה יקרא השועל שבכה"ק ובל"א שאקאל.
** [להיפך הוא יותר קטן מהראשון ואפילו מהחול.

שם תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

כח תרגום רבסעה"ג אלחרדון*) והוא מין איידעקוע גדולה שנמצא בחרבות ובין עשבי השדה, ארכו בערך חצי אמה (עם זנבו) ותמיד מתנענע בראשו ונמצאים הרבה כארץ. ובארץ מצרים לוקחים צאתם לצבוע אדום, גם קוראים אותו בל"ע אלצ'פ והוא צאב ר"ל הצב הנזכר לעיל (ולא ידעתי להכריע).

הלטאה תרסעה"ג אלעטאיא והוא כלשון ערבי של ארץ מצרים וארץ אפריקא (כי ידוע תדע שיש הפרש בין לשון ערב ארץ ישראל וארץ סוריה וארץ ערב ובין לשון ערבי ארץ מצרים וכו') והוא מין איידעקוע הקטנה הנמצא בבתים. ובארץ הזאת קוראים אותו אלאכוכרישי, גדלו כטפח עם זנבו. ובתרגום הפרסי מצאתי "ואן גז" והוא הנקרא בל"א "שילדקרעטע (עיין צב) ואינו נכון, כי נמצא בדברי חז"ל זנב הלטאה ואין לצב זנב כנודע. החומט בל"ע אלחלזון (שנעקע) ומוכח מזה שחלזון התכלת מין חומט (שנעקע), וכן הוא ברכה סוף פרשת כי תבא החלזון הזה כישגדל מלבושו גדל עמו עכ"ל. וזה שנעקע כנודע. ותרסעה"ג "ואל חרבא" והוא ג"כ מין איידעקוע גדולה. ומצאתי א' בנן אשר בחצרי שארכו כחצי אמה (עם זנבו שהוא כחצי ארכו) ועוביו כשלשה אצבעות וגונו ירוק ככרתי (גרין), ובו חברברות ירוקות כזהב (געלכ) ויוכל להפך ולהשתנות גונו וכפרט בעת כעסו. ואחר שצדתי נהפך עורו לירוק כזהב והחברברות נהפכו ללבן. גכו עב וחד כגכ דג שמן ובעורו כמו לקהות (רונצעלן) ועיניו הם דבר נפלא כי יוכל להפך א' לימין וא' לשמאל או א' למעלה וא' למטה, ומוכח שהוא הנקרא בל"א כאמעלעאן שדרכו לראות כן. ושאלתי להישמעאלים על שם שרץ שצדתי ואמרו לי "אלחארבא" והוא שתרגם הנאון על החומט.

תנשמת תרסעה"ג ואלסמברין** והוא הסרטן (קרעכס) הנמצא בנחלי הארץ והישמעאלים לא יאכלוהו. ולפי פירשי

(*) יש אומרים שהחרדון הוא זנב הצב.

(**) בהגדפס (פרו תרגום) כתוב בויקרא זנב בדברים "אלשאהוק".

תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ ששט

והמפרשים הוא טלפא Toulpe (מילואורף) a הנקרא כל"ע
"אלפאר אלארד" (עכבר אדמה), ונמצאים הרבה בעמק שרון (ולפי
דעתי להפזר פדות "ישעיה ב' כ') הוא מל"ע "פאראת" ור"ל השרץ
"פארא" החופה הוא מילואורף).

ראיתי להאריך מעט לבאר איכות ומהות שרץ זה כי ביריעה
זאת מיושבת תמיה גדולה בלשון דברי הכז"ל. אמרונן במסכת
מועד קטן דף ו' ע"ב צדין את האישות וכו' במועד וכו' מאי
אישות אר"י בריה שאין לה עינים עכ"ל, והכונה על תנשמת

(1) מלחמי קהירה צדצרי רש"י צסס זה: (ויקרא י"א י"ה) ואת
התנשמת פירש"י הוא קלצא שירץ Chauvesouris (פלעדערנוויס) ודומה
לעכבר ונפוחת זבילה, ותנשמת האנורה צטרלים היא דומה לה ואין
לה עינים וקוראין לה טלפא עכ"ל. צמסכת צי"ה דף ז' ע"א וכן
צבבורות דף ז' ע"ב פירש רש"י בעטלף קלצא שורץ דומה לעכבר ויש
לו בנפס, וצמסכת חולין דף פ"ג ע"א אמר חז"ל (תנשמת) צלות
שצבופות קיפוף צלות שצטרלים קורפדאי, ופירש רש"י קיפוף ליחיע ול"כ
שקוראים קלצא שורץ שדומה לטלפא שצטרלים, קורפדאי טלפא עכ"ל.
והנה מובח שנוצח תנשמת ועטלף שניהם קלצא שורץ (פלעדערנוויס)
זכן בישיעה ז' ב' ולעטלפים פירש קלצא שורץ, ואין אפשר שתנשמת
ועטלף עוף א"הם ול"כ.

ואבז אכתוב מה שקשה לי מה שאמרינן צמסכת צרכות דף
כ"ז ע"ב כל מיני עופות יפין לחלוט חוץ וכו' וקורפדאי פירש רש"י
טלפא, הלא לפי לשון הס"ק נוסכת חולין הנזכר לעיל נובח שקרפדאי
הוא שרץ ולא עוף (ועיין צערוך ערך קורפדאי שנוצח גרסא אחרת
צבנורא שלנו שהציח צלות שצטרלים אשכרתי עכ"ל. וא"כ אפשר
שקורפדאי עוף הוא), ואמת אגיד שנוצח צמדיכת רוסיא עוף חי
הנראה דוקא צבת השלג והקור ושמו צלשון רוס"י קארפדאי והוא
צתנונת התור (פעלדטויצע) וקטן ונונו ועכניס ראשו צסלג וכך
תופשין אותו, ואולי בונו הכז"ל— כל מיני עופות וכו' חוץ וכן קורפדאי
על עוף זה.

שע תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

הנ"ל (מילואאורף). וראיתי בספרי חכמי העמים החוקרים הפוערים פיהם לכלי חוק על לשון זה כאמרם שיש עינים קטנים לאישות (מילואאורף) הנזכר, ומוכה שנעלמה מהכו"ל ידיעת מציאות שרץ זה. ואמת הדבר כי בהיותי בחו"ל חקרתי פעמים הרבה על ענין זה ומצאתי בכולן עינים קטנים מאוד והם מכוסים בשער העור עד שכמעט אינם נראים כ"א בחקירה ודרישה, והייתי כמשתאה על המראה הזה, והי' יודע ששנים הרבה הייתי בצער על הדבר הזה, כי לא ידעתי להשיב לאנשים המדברים בדברי חכו"ל, כי לא יכולתי להכחיש המציאות. ועתה שזכיתי לשבת בקדש וחקרתי ודרשתי הרבה על כל תוצאות הארץ שמעתי מצאתי וראיתי שנמצאים ב' מינים הנקראים כל"ע "פאר אלארד", א' הוא עכבר ממש הנמצא בחורי השדות הנקרא אצליהם עכבר השדה (פֶּעלד מויז) והב' היא האישות. אכן אין תמונתה ובריאותה כאישות (מילואאורף) הנמצא בארץ המערב כרחוק מזרח ממערב. תמונתה כמעט כחתול בן יומו, ארכה טפחים וראשה עב, וגדול ועגול, ואין לה עינים כלל ועיקר. ויש לה פה פתוח ר"ל בלא שפתים כ"א די שנים ב' גדולים תחתיים דקים וארוכים מאוד והם סמוכים וכמעט כמחוברין. וכ' קטנים עליוניים קצרים מאוד והם מחוכרים באף. ובהם נושכת ואוכלת השרשים בארץ, יש לה ד' רגלים כתמונת אישות שבארץ המערב שבהם חופרת ומפנה עפר הארץ, ובצד הראש העגול נמצאים ב' נקבים קטנים שהם אזנים, ולא יש לה זנב. ועובדי האדמה צדים מהם כי הם מפסידים שרשי הזרעים, ומכיאים מהם פה העירה היים למכרם, כי אומרים שדמה היא רפואה, ובעמק שרון נמצאים הרבה. ואתה ידידי הקורא, וזה לך האות שכל דברי חכו"ל אמתיים ואף שנראים לפעמים סותרי המציאות אבל בחקירה וכדרישה וכידיעת איכות ומהות ועניני הארץ מקום חכמים אלה נמצא שכל דבריהם אמת וצדק.

וכבר שלחתי שרץ זה לאות ולטופת למדינת המערב לעיר המהוללה מינך München במדינת באיערן במוזעאום

תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ שעא

של המלך. כדי שיראו וידעו אמיתת הדבר .
הצפרדע כל"ע "אלאקרוק" ונמצאים הרבה בארץ. (כתרא
דף ע"ג ע"ב) ההיא אקרוקיתא וכו' ר"ל צפרדע הנקבה.
חיתו יער .

ארי כל"ע "אלספֿע" נראה לפעמים במדבר דרך מצרים
אבל בא"י לא נמצא .

קוף כל"ע "אלטימון" גם קוראין "אלועטון" נמצאים בנכול
מצרים ולפעמים מביאים לארץ ליחוק ולרקד. ולפי דעתי אדני
השדה (כלאים פ"ה מ"ה) מין קוף הרומה לאדם והולך בקומה
זקופה והוא הנקרא אוראנג אודאנג (בלשון מאלייא אוראנג אדם
אודאנג דומה ור"ל דומה לאדם) הנמצא בנכול הודו.

נמר כל"ע "אלנימר" (מינער) נמצא על שפת הירדן בנכול
ירחו. גם בהר תבור והר הלכנון. בשנת תקצ"ד כשהחריבו הפלחין
עה"ק צפת נראה נמר אי' בתוך העיר. כי לא נמצא איש אי'
בחלק העיר ששם נתי יהודים בערך ו' שבועות. והם בורחים
מהאיש. והערכים עושים בלילה מדורה גדולה סביב אהליהם כדי
שלא יקרכו אליהם.

זאב כל"ע "אלןאב" נמצאים הרבה וביותר במחוז באניאס
וחאספייא (זאבים בקעו יותר משי' צאן; ירושלמי ר"מ ביצה).

שועל כל"ע אַלְתֶּעֶלֶב נמצאים מינים שונים.

צבוע כל"ע אלצ'בע (היענע) נמצאים בהרי יהודה ובהרי
לוד ובהרי הגליל ומזיק לאדם. וחופר בקברים. ולעתים רחוקים
נראה בהר הזיתים .

דוב כל"ע "אלדיב" נמצאים בהרי הלכנון וחרמון ובהרי
כרמל ותבור, באניאס וחספייא.

סוס כל"ע אלפֿרש (מלשון פרש פרשים) נמצאים טובים ויפים .

חמור כל"ע "אלחמאר". נמצאים הרבה מאוד. גם נמצא

חמור הכה (והוא הנקרא כדברי חכז"ל ערוך) כל"ע "אלפארע"
(פרא למוד מדבר ירמיה כי כ"ד) וביותר בג'בל הוא הרי אדום.
והעריביים יאכלנהו .

שעב תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

פרד בל"ע "אלבאגלא" נמצאים הרבה (והם מדיבוק סוס וחמור).
כלב בל"ע אלפֶלְבֵי, נמצאים הרבה ושוכנים בחוצות כי
לא אדונים להם ולא נראים בבתים. והם שקמים ולא יזיקו גם
לעובר ושכ ודורך עליהם. וכבר פלא מצאתי וראיתי בהם אף
שהחום רב וחזק בארץ הזאת כמעט לא נשמע שא' מהם ישתנע
כדרך כל הכלבים בארץ החום. וכיותר שלא ימצאו מים
בחוצות לרוות צמאונם כחום היום.

חתול, שונרא בל"ע "אלקט" (קאטצע) נמצאים הרבה וגם
אלה שוכנים בחוצות ולא יגדלו בבית והם נכנסים דרך הגנות
וחומסים וגונבים כל מה שאינו סגור ומסוגר. ועושים תחבולות
גדולות להשיג צידם והם נראים כנגע בבית.

העופות (ויקרא י"א).

הנשר בל"ע "אלגֶשֶׁר", נמצאים מינים שונים בהרי הלכנון,
ובראשי הסלעים קניהם.

פרס בל"ע "אלעקאב" וכן תיגס רכסה"ג, והוא מין גייער.
עזני בל"ע "אלענקא" * (הוראתו צואר, ר"ל צואר ארוך)
גם רגליו נכוהים וגדלו כשתי אמות. והוא ג"כ מין גייער. וג'
אלה נמצאים דוקא בהרי הלכנון ובמחוז "הדרום".

דאה בל"ע "אלחראה" ** (והוא מין עוף החוטף (רויב פֶאגֶעל)
וגדלו כאזי וראיתיו פה שיבוא על גני בתי העיר לחטוף דבר מה.

(* התרגום הזה הוא תרגום רסע"ג, אולם כבר העיר הראב"ע בפירושו על
ההורה שטעית הוא, כי השם "אלענקא" בלשון ערבי הונח על דבר שלא נמצא בעולם
ולא הי' ולא נברא אלא למשל וכן ידו חכמי הלשון הוזה א"כ לא יתכן שיאמר השם
דבר שלא הי' — ובאמת גם הוקרו הלשון הנכחים כותבים כי העוף הזה "נרע
בשם ונעלם בנשם". ודברי המחבר הם רק שמועת שוא ששמע מאחד המנומים
שדאה עוף כזה בהרי הלכנון.

** גם זה הוא מתרגום רסע"ג. אולם בדבריוס ("ד"ר) ששם כתיב ר אה במקום
ד א הו' (ולדעת הו"ל (הולין ס"ג) ראה ודאה אחת היא) מתרגם "ואל ב' רה" שהוראתו עוף
הדרום, והוא שם כולל לכל מיני עופות טמאזה ורק את ה ד י ה שהיא נזכרת רק בדבריוס,
ולדעת הו"ל ישו אחת היא עם א י הו' מתרגם ק ד א ?

תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ שעג

איה בל"ע "אלצדא" ר"ל עוף הציד. והוא מין פֶּאלקע. והערביים מלמדים אותו לצוד ציד להביא ויש מינים שונים. מין א' קוראים "אַלְבָּאשק" ומין א' הוין.

עורב רבס"הג מתרגם "אלגראכיב" * והערביים קוראים אותו "אלקאק". והוא Robe הידוע. ונמצא עוד מין עורב קטן מ"קאק" וקוראים אותו "אלוארזור" ** והוא הנקרא בדברי חז"ל "זויר"ב"פ"ס"ה זויר מין עורב. לא על חנם הולך זויר אצל העורב לפי שהוא מינו).

בת היענה בל"ע "אלנעא" (שטריוס) בגבול ארץ מצרים במדבר. ובתרגום פרסי מצאתי "אן שזתור מורג" פרושו הגמל עוף. ר"ל עוף הדומה לגמל.

תחמס בל"ע "אלהטאף" (ר"ל החושף) רויבפֶּאגעל. והוא מין איילע.

שחף תרכס"הג אלסאף. והערכים קוראים אותו "אלהאקוב" שקורא כן (קוקוק). ובתרגום הפרסי "אן שחין" (עיין תגשמת). נין בל"ע "אַלְבָּאז" וכן בתרגום הפרסי "אן בז" הוא מין פֶּאלקע. ומלמדים אותו לצוד ציד ונמצאים הרבה בעבר הנהר במחוז דיארבקאר.

כום בל"ע אלכום וכן תרס"הג והוא נאכטאיילע ודר בחרבות וקולו קול יליל קוקוע קוקוע. (ונשמע בלילה קולו פה עה"ק במקום המקדש ההרב. אנ"ל***).

שלך תרכס"הג "זומאגי" והוא בל"ע דג*** ר"ל השולה דגים מהים ובמחוז ים כנרת נמצאים הרבה.

ינשוף בל"ע "אלבאשאק" והוא מין איילע (נאכטאיילע) בתרגום הפרסי "אן לאגלאג" (עיין חסידה).

[* שם העורב בערבית "בֶּרַאכִי" ורסע"ג מביא את הרבים של המלה הזאת מאשר כי אחריו כתוב "למינו".

[** מהעוף הזה נמצא הרבה מאד והם יתושו הרבה על השדות אהרי הזריעה ואוכלים את הזרעים עד כי האכרים נאלצים לפעמים לזרוע שנית.

[*** ר"ת אוי נא לנו.

[**** דג בל"ע אלסמקו ואין לו כל יחס לחשם וזמאני שהוא עוף ידוע.

שעד תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

תנשמת תרסעה"ג שאהין והערבים קוראים טיר אַלְלִיל (ר"ל עוף הלילה) פֿלעדערמויס.

קאת רכסעה"ג וכן בתה"פ "קוק" והוא הנזכר במסכת שבת דף כ"א ע"א: עוף א' יש בכרכי הים וקיק שמו. והערבים קוראים אותו "אלג'מל אלפחר" ר"ל גמל הים, והוא הגדול מכל עופות המים ויש לו בצוארו כמו כים אשר ימלא בו מים ודגים ולכן שמו קאת שמקיא המים והדגים ליבשה מכים שבצוארו והוא הנקרא בל"א "קראפק גאנו". ולעתים רחוקים נראה במחוז ים כנרת. הרחם בל"ע אלסְנֶאָקְנֶאָק נמצא כמדבר מצרים וביותר בחלק הכארבאריא (אפריקא הצפונית) ובעת שפורח קורא סראקראק סראקראק. גדלו כיונה (במסכת חולין דף ס"ג ע"א רחם הוא שרקק) עיין תרגום אונקלוס.

החסידה בל"ע אַלְלֶאָקְלֶאָק (בל"א שטארך) ונמצאים ב' מינים לבנים ושחורים. במחוז עזה נמצאים הרבה. בתה"פ "אן ספ'יד מורג" פירושו העוף הלבן, עיין תרגום אונקלוס.

האנפה רסה"ג "בבנה" ר"ל הנקרא פאסאגייא המצפפה מה ששומע ואינו נמצא בארץ כ"א שמביאים מארץ טורקיא.

הדוכיפת תרסה"ג "הודהוד" (ר"ל הוד הוד שהודו כפול, וזה שפי' רש"י שכרבלתו כפול והוא ויודע האפק בל"א.

עטלף בל"ע אַלְוֶנֶנֶא (שוואלבע) בתה"ס "אן שב פרך" פירושו הפורח בלילה וכונתו פֿלעדערמויס. וכחוף הים הגדול נמצא מין א' עטלף והם הרבה מאד והוא עטלף הים (זעו שוואלבע). וזה לשון התוספתא דחולין פ"ג אנשי שוק העליון שבירושלם היו אוכלין את סיניניא לבנה מפני שקרקנו נקלף עכ"ל, הוא מין עטלף הים יש לו נוצות לבנות על החזה ונמצאים בארץ בשפת הים הגדול.

שליו בל"ע אַלְקוּטֶא (** במחוז הירדן ובעבר הירדן נמצאים הרבה והם שמנים וגדולים כיונה (וואכטעל). ונמצאים שם כל

[* תרגום רסעה"ג (פריו תרנ"ג) נדפס בשעות ה' ד' ד.
** [מסכת] מתרגם סלוי וגם באלקוראן נקרא בשם זה.

תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ שעה

כך הרבה עד שכמעט כסו את עין הארץ והערבים משליכים אבנים עליהן בעת שפורחים וממיתים מהם כן.

יונה בל"ע אֶלְהָאמָאם ונמצאים ב' מינים : יונה הבית ויונה השדה (תור) והישמעאלים לא יאכלוה כי קדשה בעיניהם. ועוד מין אי גדולים הנמצא בהר הלבנון כמחוז הדורסי (יונה הכה, ווילדע טויבע) ואולי הם יונה דורסיות הנזכר במסכת חולין כפרק שילוח הקן וקל"ט ב"ל. ומי יודע אם לא נודע שם אומה דורסי גם בזמן ההוא *).

תרנגול בל"ע אֶלְדִּיק נמצאים הרבה. באי קיפרוס (ציפערין) נמצאים גדולים ושמנים עד מאד ומפורסמים בכל הארץ. (מין תרנגולים שקוראים פערל הינער לא נמצאים בארץ). גם נמצא המין הנקרא תרנגול הינדיא ובל"ע אֶלְדִּיק הינדיא (עיין כו"ש).

אוז בל"ע אֶלְאָזוֹ נמצאים בשפת הים כמחוז צידון וכירות ובגבול מצרים (רימיאט) גם אוז קמנה (ענמע) נמצאת שם, אכן בשאר מקומות אינם נמצאים **). ומין אוז קמנה ברה (ווילדע ענמע) נמצאת כמחוז ים כנרת.

תוכיים (פפויען) בלשון מאל"יאי (מאלאכאר) נקראים ג"כ תוכיים, אינם נמצאים בארץ ומובאים מחוץ. ונקראים בל"ע טווס. עגור בל"ע אֶלְשׁוֹנְאֶרְא המצפצף תמיד גור גור (והוא רעבהן בל"א) גם קוראין בל"ע אֶלְחֶגְלִי. ואולי בית חגלא נקרא כן על שם שנמצאים שם הרבה. ונאכל מבני עמינו.

סים בל"ע אֶלְאֶקְרוֹק. לפי שצועק תמיד אקרוק אקרוק והוא מין קרעהע בל"א. (יב"ע ירמיה ח' ז' ברוכ"י והם קוראים בק' אקרוק).

קורא ***). (עיין ישחף) ולפי לשון ב"ר סוף פרש' ס"ד קורא

[* השערתו דהויה כי בנמרא שם איתא : "מאן דתני הדרסאות ע"ש הור דוס מאן דתני הדרסאות ע"ש מקומין, ולדברי שניהם ה' הוא ממקור השם ואין לו כל שייכות עם השם דורסי.

** שניהם נמצאים בכמות מעטה בכפרים אהדים וגם באחדות ממושבות אחינו. *** דעת החכם דר. ס. מערילל כהלק האשכנזי ממאספנו הספרותי "ירושלים" שנה

ב' צד 36 כי "הקורא" הוא העוף הנקרא רעב ה' ו' והוא נמצא הרבה בהרי יהודה והערבים יצורו מהם למכרם בבתי המלון יעורו, כי בשרו מאכל תאוה.

שעו תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

מצראה דמקורי' ארוך וכי' משמע שהוא חסידה (שמארך) שנמצאים הרבה בגבול מצרים וצוארם ארוך ודק.

גם נראים לפעמים במחוז הירדן ובמחוזים כנרת מיני עופות שצוארם ארוך ודק מאוד (מין שוועהנע). ונמצא שם מין א' גדול מהחסידה והוא אדום וצוארו ארוך מאד, ולי' נראה שהוא פלאמינגע בל"א.

במחוז הירדן נמצא העוף המנגן הנקרא בל"א נאכטיגאל. ושאר מיני עופות לא נודעים לי בשמותם ואיכותם כי הערכים והישמעאלים לא ישיחו על ידיעה זאת ולא יכולתי לדרוש ולחקור בהם.

שרצים ורמשים.

נחשים בל"ע אלהיו נמצאים הרבה וכפרט נחש הבית, ולפעמים הולך ושב נחש א' בחורי הכית עם גוריו ימים ושנים ולא יזיק לשום אדם. וראיתי מהם שארכו בערך אמה וחצי ועביו ג' אצבעות. איזהו שנים שעברו נראה א' בדרך ירחו ארכו יותר מג' אמות ועוביו כאמת איש ומראהו שחור. ועוברי הדרך קמו עליו והרגוהו וירד הדם כנחל שיטף באלו שחמו שור פרט¹.

1) עיין צירושלנוי תרונות פ"ה וועשיות וואיקור גלוי הוייס. וכעת חין נזכרים צאיקור זה וסיומר פתאים ה'. אכן שוועתי שאירע וועשה צעה"ק עזרלי' שנת א' ע"י ששטה וויס ונגוליס, ונווכה ששטה ונהס נחש והסליך הארס צתוכו.

ופליאה והיא סתירה עליונה. ונלחתי דצצרי' חכז"ל צענין זה. והוא שאמרינן צמסכת צרכות דף ל"ג ע"א על לשון הוועתינן אפילו נחש כרוך על עקצו לא יפסיק אונר ר"ל לא שבו אלל נחש אלל עקרב פוסק עכ"ל. הנה ונוכח שחש לא יזיק (ע"פ הרוז) ועקרב יזיק. והלל אמרינן צמסכת שצת דף קכ"א ע"ב ה' נהרגין צצצת ואלו הן צצצו שצארץ וזכרים וזרעה שצנינוה ועקרב שצדיצו ונחש שצח"י וכלל שועה צכל וקוס עכ"ל. והנה ונוכח שחש שצח"י וזיק ונוסיבן עד שנוותר להרגו צצצת, ואיך אמרינן שצנחש לא יפסיק והלל

תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ שעז

ודבר נפלא הוא לראות איך אנשים מהערביים ומארץ מצרים לוקחים נחשים בידיהם ומרקדים ושוחקים עמהם כמו בחבלים ולא זיקו להם ואם יעשה כן איש אחר ינשכו ויזיקו. ולא שנתחבולות יוציאו הארם מפייהם מרם שחקם והם יכירום, הלא לפי הנראה עושים כן גם עם הנחשים המוכאים לפנייהם ממקום אחר שלא היו בידיהם מקדם ולא יכירום, ודבר זה אינו בנדר הטבע*.

עקרב בל"ע אלעקראב, נמצאים בארץ, אולם הם קטנים בערך שממית גדולה מאד וימית בעקצו** א, אכן אחר שעקץ ירוץ בתמהון סביבותיו ותפשוהו ויטננוהו בשמן ויניחו השמן על החבורה ולא ימות כ"א שהמקום או האבר ההוא יתנפת, וכעת י"א שנים עקץ לילדה בת בי שנים ותמת ביום ההוא. לדרום ירחו סמוך לירדן נמצאים עקרבים הרבה.

עקרב הגדול (קראקאדיל) בל"ע אלבודא ג, נמצאים על שפת ים הגדול*** במהו חיספה וקיסרין, אכן הם קטנים מאוד בערך אמה אחת.

נדל (מרכה רגלים) בל"ע אלאם ארבע וארבעין" (על שם רוב רגליו) נמצאים הרבה בארץ. וראיתי מהם ארכו בערך חצי

תנ"ל זח"י קאי? ועוד הלא דוקא עקרב טנחדיז וזיק ונוסוכן חבל עקרב טנחאר חרפות לא וזיק ואיך חנרין חבל עקרב (ר"ל טנח"י) פוסק טנזיק ונוסוכן? והנה היא סתירה כפולה וז"ע.

[וכן יש להקשות מלשון הפסחא פסחים סוף פ"ו כי שנעון חומר הכי שהיו יושבין ולוכדין וכו' נחש ועקרב הכי חלו עוקרין חם עסחיהן ולוכדין חוהו בעקוס חחר וכו' ע"ש. משמע שגם עקרב נסוכן זח"י וזירושלם. ועוד שאמר נחש חו עקרב, מוכח ששניהם שווים בזדנה ח', ולמה לענין הפסק הפלה מחלקין בין נחש לעקרב, טנעקרב פוסק ול"ע]. (דברי יוסף דף ל"ה ע"א). * שננה, כי הם עושים דוקא עם הנחשים הנמצאים בנאדותיהם אשר הוציאו מהם לראשונה את הארם ע"י עקירת השנים.

** טעותו כי עקיצת העקרב לא תמיתו רק מסכבת יסורים של כ"ד שעה.

1) עיין טעוזה דרז"ז חלק ג' טחלה ח"א ונעמין חלים עשויים ומקליפת טרץ הנויים נקרא זודה וזלע"ז קרחולנס עכ"ל.

*** לא בשפת ים הגדול ימצא כ"א בנהר זארקא (נהר התבלה).

שעה תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

או ג' רביעית אמה ומצאתי בהם יותר מן מ' רגלים. ונושך כל כך בבשר האדם עד שלא נוכל להוציאו ולהפרידו מהבשר עד שיניחו עליו גחלת בוערת ובהרנשו האש יפרד. ולפעמים ימית בנשיכתו.

עלוקה בל"ע אלעלאק (בלוש איגעל) נמצאים הרבה במחוז צפת ובמחוז יפו.

דבורה בל"ע אלנאחל (מלשון זה נחיל דבורים ב"ק פרק י"מ"ב) המגדלים בכורות נמצאים מעטים בארץ*. אכן דבורה יעריית (ווילדע ביענע) נמצאים הרבה. ורוב דבש הנמצא בארץ הוא דבש יין מבושל (זיראפפע).

נמלה בל"ע אלנאטל, נמצאים מינים שונים קטנים וגם גדולים עם כנפים לאין מספר והם כנגע בבית כי נמצאים מחנה גדולה בתוך המאכל עד אשר לא יאכל. וריח זפת מגרשם.

צרעה בל"ע אלנאמיס. צרעה המוקת לא נמצא בארץ כ"א על גבול ארץ מצרים והיא מוקת ותמית בעקצה, ונמצאה דוקא לעתים רחוקים. אכן בירחת מריח זפת זב; לכן בעת הנגע היא כל עובדי אדמה מושהין פניהם ידיהם ורגליהם כזפת הנזכר ואז לא תקרב עליהם להזיקם. (לפי הנראה היא זכוכ מצרים ישמותר להרגו בשנת, ואולי צרעה שבנינוה דומה לה). בשנת תקצ"ה בעת הקיץ הי' הנגע ההוא בארץ מצרים וימת עם רב מהם.

תולעת המשי בל"ע דוד אלתריר נמצאים הרבה בהר הלבנון במחוז הדורסי. ושולחים כמה רבבות משקלים משי לחו"ל**. חלזון אדומי (פורפור שנעקע) בל"ע "אלחלוון אחמאר" נמצאים מעטים בשפת ים הגדול אצל חיפה ועכו.

* בעת האחרונה נהניו אחד מהנמנים גדול הדבורים בכורות אירופות ואחריו ההויק אחד מיושבי המושבה ואדי חנין בגדול הרבדים בכורות הנז' והוא מוציא דבש הרבה, ונס ביתר המושבות נמצאים מגדלי דבורים אך לא בכמות רבה.

** בהמושבות הנהינו את גדול התולעת והסקיעות ישולחו לבית המטוה שבהמושבה "דאש פנה" ובית המטוה יקנה נ"כ סקיעות מיושבי הר הלבנון.

תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ שעמ

הארבה נקרא כל"ע "אלגיאריד". ולעתים רחוקים הוא מכת מדינה כי הם נופלים לאלפים ולרכבות אין מספר ויכסו את עין הארץ וגו'. כן ראיתי בשנת תקצ"ח ביום ב' ח"י כסלו שעה א' אחר חצות היום שבא חיל גדול ונורא בארץ. והמחנה הזה בא ממערבית דרומית והלכו ונסעו מזרחה (דרך הר הזתים). ויכסו את עין הארץ ומחס נפלו לארץ. ובזמן ההוא כבר עבר קציר כלה קיץ ולא עישו לנו רעה. והמסע היה משך זמן שעה א'. והם ירוקים ככרתי (ברין) וגדלם כערך אצבע. הערביים והישמעאלים צלום באש ויאכלום, וכן היהודים שהם ממדינת בארנאריא * אכלו מהם באמרם שמקובל אצלם שהמין הזה הוא חגב ומותר לאכלו.

וכן בישנה הזאת (תר"ה) ביום ו' עש"ק פ' יתרו כ"ג לחדש שבט שעה וחצי אחר חצות היום בא מחנה גדולה והם באו מצפונית מערבית והלך ונסוע דרך דרומית מזרחית. והם אדום ישחרורית (ראטה ברוין) והמסע היה בערך ג' רבעית שעה ולא כל כך גדול וככד כמו בשנת תקצ"ח הנ"ל. אכן באו פעמים ושלוש אחר איזהו שנועות אולם דוקא מחנה קטנה. ובגליל וב"אלגור" התעכבו זמן מה והפסידו כמעט כל צמח האדמה עד שכמעט נעשה רעב בארץ בישנה הזאת **). וכחדש אב באו לעיר יפו וסביבותיה מחנה גדולה מערביים הנקראים עראב אל-ענויא שוכני מדבר סוריא (בין דמשק וחלב (אלעפסא) והם לאלפים ורכבות אין מספר הם נשירים וכניהם ומקניהם כי אין להם לחם לאכול כי הארבה אכל כל פרי האדמה אשר סביבותיהם ויבאו

* גם יהודי חימן שבשפלה"ק יאכלו מין ידוע מטנו עש"י המסיה שבידום.

** גם בשנת תרנ"ח בא ארבה באה"ק אך או כבר כלה קציר ולא היל לו מה לאכול, ויאלץ לעזוב את הארץ מהרו אך בנתים השאירו את בציהם במעבה האדמה, ובקוץ שאחריו יצאו מאדמה לאלפים ולרכבות, ותגור הממשלה המקומית עכ כל האכרים שבסביבות המקום שיטם פרה ורבה במאד, להשמידם, והמה גרשום לחוך תעלות עמקות וישרפום. בארץ יהודא לא ה'י ההיזק גדול כל כך, אולם בארץ הגליל, אם כי גם שם לקמו האכרים נגדם בכ"ו אכלו את יכול השדות וביהוד את הירקות.

שפ תבואות תוצאות הארץ פרק א' החי הארץ

הארץ לשבור בר ומוכרים מקניהם וכל אשר להם בלהם. ויבקשו לשבת בארץ עד עת הגשמים עת חרישה וזריעה. ויצר לכל יושבי הארץ כי יתר הארבה אכל הערבי.

ויש מין עוף הנקרא בל"ע אלומארמר (דומה לעוף הנקרא בל"א גאלדאמער) הוא שטן לארבה ובשטעו קול עוף הזה בורח מן הארץ.

מזמן ממשלת עכדאלא פאשא בעכו (בערך 18 שנים ייעברו) עלה הארבה על כל ארץ הגליל. ויצו לכל עמו לאמור כל איש ואיש יביא מדה א' מהם. ולא הועיל עד שבתחבולה גדולה הביא מעופות האלה, ואלה גרשום מן הארץ. גם רוח דרומית ודרומית מזרחית הוא לשטן להם.

ד ג י ם .

דגים נמצאים הרבה בים הגדול ובים כנרת ובים סומכי ומעטים בירדן ומהם מינים שונים גדולים, מהם כשלשים ליטרות^{*}. אכן לא ממיני דגי הנחלים הנמצאים בחו"ל. ובים יפו נמצא לפעמים מין דג שכשרו מכהיק בלילה בחשך כמו עין נרקב (Phosphorisch, פאספאריש), (איוב מ"א כ"ה אחריו יאיר נתיב). וראיתי בשרו מכהיק בלילה גם אחר ג' ימים שמונח במלח וגם הנונע בכשרו הלח מכהיקים אצבעותיו מלחות הנדבק, אכן אחר שבא על האש או במים חמים יפסיק הכהק, בים כנרת נמצא דג הנקרא בל"ע אלבארבוד והוא שטן מאוד ואין לו קשקשים. ולפי דעתי הוא מין אאל בל"א. ומכני עמינו לא יאכלוהו. שבוטא (סנהדרין דף ג"ט ע"ב) בל"ע ג"כ "אלשאבוט"^{**}

בשם זה נמצאים ב' מינים. מין א' הנקרא בלשון איטאליא טאנינא והוא גדול כחזיר ושמן הרבה וטוב מאוד, ואין נמצא בימי הארץ כ"א בים איטאליא וביותר במהו עיר פיומע. ועל זה אמרו הנהיג בעיזא ובשבוטא כי לו נח להנהיג. חולין ק"ט ע"ב חזיר מוחא דשבוטא. ומין א' הוא דג קטן ורך מאוד והוא קולית האספנין ונאכל מלוח והוא הנזכר במסכת שבת דף קמ"ה ע"ב.

* דגים גדולים כאלו נמצאים אך בים הגדול.

** הדג הזה נקרא בצרפתית turbo.

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שפא

אסארדלי קוראין בלשון יון אלקוליום * (קוליום הגיספני
אולי שכאו משפאניא).

נשלם פרק א' ביאור גדר החי לבי ובשרי ירננו אל אל חי.

פרק ב

צמח האדמה

בפרק זה אבאר ג' כל המינים שהם בגדר הצומח הנמצאים
בארץ הנודעים לי, ומהם שלא נמצאים. וכל דברי בקצור נמדין.
כי לא תכלית כונתו לחכר ספר מעשי הטבע כי אם לבאר
איכות ומהות הארץ אשר ה' דורש אותה.

גפן בל"ע אלענאב נמצא הרבה, ויש גפנים גדולים כאהל
לשבת. תחתיו כשלושים איש תחת גפן א'. יין הארץ טוב מאוד.
אכן הוא עב וקשר; ולסיבת אויר החם אשר בארץ לא יעמוד זמן
הרבה כי יתחמץ (**), ויין מג' או ד' יינים דבר יקר מאוד בארץ (**).
גרגרי הענבים הם גדולים, ומהם כאגוזים. בסוף הבציר מקבצין
מהכרמים ענבים שנישרו מהגפנים ודומים לצמוקים אולם מעורב
בהם עפר וטיש. ונקרא בלע אלד־מ־מון. והוא שנזכר בירושלמי
מסכתא ביצה בפרק אין צדין רבי אבהו בשם ריב"ל דמדמניות
שבכרם הרי אלו אסורים וכן בכ"ד סוף פרישת ל"ד גבלין לי
אדמדמי וכו' עכ"ל.

(* קוליום איננו הדג הקטן אשר יונח בתבות ונקרא סרדל ע"ש ארץ סרדינא
כ"א שם עצם פרטי למין דג קטן שנאכל מלוח ודומה לסרדלים.

(**) במושבות אהינו נטעו ממיני הנפנים המשוכחים שבצרפת והיין היוצא מהם
טוב ונוח לשתותו וכבר קנה לו שם בשוקי ארופא.

(***) בעת נמצא פעה"ק יין ישן מעשר יינים ויותר.

שֵׁב תְּבוּאוֹת תּוֹצְאוֹת הָאָרֶץ פֶּרֶק ב' הַצּוּמָה הָאָרֶץ

תֵּאֵנָה בְּלֵעַ אֶלְתֵּיךָ הֵם קִטְנִים וְלֹא יִגְיעוּ לְמַעַלְתָּ תֵּאֵנִי
אֶרֶץ אִיטָאֵלִיא. לְתֵאֵנִים הִיבְשִׁים קוֹרְאִין אֶלְגֵּרֵאנְרָא (גֵּרְגוֹרוֹת), גַּם
נִמְצָא בְּאֶרֶץ תֵּאֵנָה יְעָרִית כְּלֵעַ אֶלְצִיאֶבֶר וְקוֹרְאִין בְּלִשׁוֹן הָעַם תֵּאֵנִי
אָדָם הֵרָאִשׁוֹן כְּאִמְרָם כִּי מִמְּנוּ תִפְרוּ אָדָם וְחוּה לֶהֱם חֲגוֹרוֹת כִּי עֲלֵיהֶם
גְּדוּלִים וְרַחֲבִים אֲרַכְּם יוֹתֵר מֵאִמָּה וְרַחֲבָם כְּשִׁלִּישׁ אִמָּה וְעוֹבִים
כְּשִׁתֵּי אֲצַכְעוֹת * מָה שֶׁאֵין כֵּן עָלֵי תֵּאֵנִי הִידוּעִים הֵם קִטְנִים
וְלֹא יִצְלִיחוּ לַעֲשׂוֹת מֵהֶם חֲגוֹרוֹת. וְהִפְרִי יוֹצֵא מֵהַעֲלָה (כְּלַעֲטָטֶר
קֶאֶקְטוּס) וְהִיא בְּתוֹךְ קְלִיפָה רַכָּה מֵלֵא קוֹצִים קִטְנִים וְדָקִים עַד
מֵאוּר. וְתִמְנֹת הִפְרִי כְּכִיצָה גְּדוּלָה אַוּךְ. וְהֵם טוֹבִים לְמֵאֵכֶל
(וְהוּא מִין הַנְּקֵרָא כְּלֵא אֶפּוֹנְטִיעֵן פֵּיִינְעוּ).

וּמִין זֶה בֵּא מֵאֶרֶץ אִמְעֵרִיקָא לִכְן נִקְרָא גִבֵּי (כְּלִשׁוֹן עֵרְבִי
אֶרֶץ אִפְרִיקָא) "קִרְמִיז נֵאֲצֵאֲרִי" (ר"ל תֵּאֵנִי נִצְרִים אֶרֶץ הַנְּצִרִים).
שְׁקִמִּים. הֵם מִין תֵּאֵנִים, אֲכֵן אֵין לֶהֱם טַעַם כְּתֵאֵנָה וְאֵינָה
טוֹכָה לְמֵאֵכֶל. וְהֵם מֵתְבַשְׁלִים רֵאשׁוֹנָה וְקוֹדֵם לְתֵאֵנִים. הֵעֵץ גְּבוּה
וְחֹק מֵהַתֵּאֵנָה. וְנִקְרָא כְּלֵעַ אֶלְגִּזְמִיז וְהַפִּירוֹת מְחוֹבְרוֹת וְיוֹצְאוֹת
טַעַץ בְּלֵא עוֹקְצִים **.

רְבוּן כְּלֵעַ אֶלְרוּמֵן נִמְצָאִים הִרְכָּה. וְהֵם ב' מִינִים מֵתוֹקִים וְחִמְצִים.
זֵית כְּלֵעַ אֶלְזִיתִין נִמְצָאִים הִרְבָּה אֲכֵן הֵם קִטְנִים וְרוּזִים **.)
שִׁמֵן זֵית הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ אֵינוּ כְּמִצְלַת שִׁמֵן זֵית אִיטָאֵלִיא וּפְרָאפְעֵנִס.
בְּמַחֲזוֹ "חֵאֶסְפִּיא" בְּהַר הַלְּבָנוֹן נִמְצָאִים זֵיתִים שֶׁהֵם כְּכִיצָה קִטְנָה.
וְאִמְתִּים דְּבִרֵי הַפּוֹסְקִים כִּזִּית הוּא כְּחֲצִי בִיצָה. וְבִאִמְתָּ לֹא רֵאִינוּ
בְּכָל הַזֵּיתִים גַּם אִשֵּׁר טוֹכָאִים מִמְרַחֲקִים שֶׁהֵם כְּחֲצִי בִיצָה. אֲכֵן
הֵלֵא עֵינֵינוּ רוֹאוֹת יִשְׁנִמְצָאִים עַד הַיּוֹם בְּמַחֲזוֹ הַנּוֹכַח זֵיתִים כְּחֲצִי
בִיצָה (גְּדוּלָה) וְאֵין סֶפֶק שְׁכִימִים הֵם כֹּל זֵיתֵי הָאֶרֶץ הִיוּ בְּעֶרְךָ זֶה.

* [עֲלֵי הַתֵּאֵנִים הָאֵלֶּה מֵלֵאִים קוֹצִים דוֹקִים כְּמַחֲסִים, וְלִכְן הוּא דָק שֶׁם
מִשְׁעֵ שֶׁאֵין לוֹ יִסְדָּר אֶף בְּהִנְדָּה, אֲךְ כְּנִסְתָּ הַשְּׁלֵחִין שְׂכִיפֵם גְּדוּלִים מִין הָאֵנִים הַנְּקֵרָא כְּלֵא
"כְּאֵנְאֵנֵן" וְכִירוֹמִת "תֵּאֵנִי־עֶרְן" וְעֲלֵיהֶם רַחֲבִים הִרְבָּה יוֹתֵר מֵהַעֲלִים שֶׁל הַצִּיֵּבֶר וְגַם
הַלְקִים וְרִכִּים.]

** [כְּלֵא מוֹיִלְבַּעֵר פֵּיִינְעַ וְלֵהֶם נִאוֹת הַשֵּׁם "תֵּאֵנָה אָדָם הֵרָאִשׁוֹן".]

***) [בְּמִישְׁבוֹת שְׂבִידוּדָה נִמְצָעוּ זֵיתִים הִרְבָּה מוֹיִזֵי צֶרֶס וְהֵמָּה יִתְנוּ פְרֵי הַלּוּלִים.]

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץי שפג

תמר בל"ע אלתאמר נמצאים מעטים ואינם טובים, וכמחזו דמשק הם טובים. ויש ב' מינים לבנים-ואדומים. וכעת לא נמצא דבש תמרים. וענפי התמרה הם הלולבין (כפות תמרים), והוא מה שהוציאה התמרה בשנה ההיא, ומה שהוא יותר משנה בעץ נפתח והם ענפי העץ ואינם ראויים ללולבין. ונמצאים אצלם המכונים זכרים ונקבות הידועים לעובדי האדמה והבטיחו לי אם לא ירכיבו אותם מזכר על נקבה לא יציאו פירות.

פרי עץ הדר ת"א אתרוגים ובל"ע אלתרוגני ומשם זה בל"א Arang (אראנג*) וכאמת האתרוגים מין אראנגע הם ובכללם לימאן (צימראנע) בל"ע אללימון, אפלאויענע בל"ע אלפורדגאן**, פאמאראנצע בל"ע אלאראנגי (הם תפוחי זהב*** (משלי כ"ה י"א) מלישון Poma תפוח aurantis זהב). מכל מינים אלה נמצאים הרכה בארץ אבל לא יעמדו זמן הרכה כי ירקבו ויתעפשו****). לימני נמצאים ב' מינים מתוקים וחמוצים. אתרוגים נמצאים במשקל¹² לטראות ויותר ולא נמצאים מורכבים בארץ****) (כתפוח בעצי היער תיב"ע אמרוגא ר"ל אתרוג). תפוחים בל"ע אלתופאח (אפפ"על). אגסים בל"ע אלאנגיאס (בירנע). פרסק בל"ע אלפארסאק (פפירשיך). חבושים

[*] השם "אראנג" אין לו כל יחס עם השם "אתרוג" ומקומו מהשם הרומי "ארי" שהוראתו זהב ע"ש שמ"אה הפרי דומה לזהב. ולכן יקראוהו בהספרות החדשה "תפוחי-זהב".

[**] ע"ש שהוכחו לראשונה מארץ פורטוגאל והל' נתחלק בני כנודע.

[***] השם תפוחי זהב שבהכתיב הוראתו בל"ם תפוחים עשויים מזהב ורק בהספרות

החדשה נתן להם השם הזה שהוא תרגום של השם הרומי.

[****] בעת נמצאים בסביבות יפו כשש מאות ננות השלחין לנדרול תפוחי הזהב, והם טובים מאד ונודעים לשבח בכל התבל. וכשלא מאות אלף תבות מהם ישולחו בכל ארצות ארופה. ובהמושבה פ"ת החלו אהינו לנטוע ננות השלחין של תפוחי הזהב.

[****] בעת האחרונה למדו גם הערבים בעלי הננות להרכיב את עץ האתרוג, אך חז"ר ירושלם ישלחו מומחים לבדוק את העצים לפני לקיטת האתרוגים. ובשנים האחרונות נטעו את עץ האתרוג במזכרת בתיא ובגן שמואל (אצל חודירא). ומעט ביתר המושבותו ואלו אינם מורכבים.

שפר תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

בל"ע אלספארגיל (קוויטמען), שקדים בל"ע אללוז (1)
(מאנדעלן) הם ב' מינים שקדים מתוקים* ומרים (עיין לקמן), מכל
מינים אלה הרכה בארץ (עיין ב"ר פ מ"ב) ב' מינים: הראשונים
(תפוחים ואנסים) הם שפל ערך עד מאוד ואינם דומים למיני חו"ל.
תות. (ב"ר פרשת כ"ב, שבת קמ"ד) בל"ע אלתות** (מטילבעער)

נמצאים הרכה. כגון אישר כחצרי נמצא עץ א' שגבהו י"ב אמות.

חרוב בל"ע אלתארוב (באקסהארן) נמצאים הרכה אכן

הוא חסר טעם ויבש.

אגוזים בל"ע אלגוז' (וואללניססע) נמצאים מעטים.

והמין הקטן (האזעלניססע) קוראים אלפונדוק גם אלה מעטים.

ערמון בל"ע אלקוסטול (קאסטאני, ל' במקום ו' שדרכם

להחליף כמו בית אל קוראים ביתן בית גוברין קוראין ג"כ בית

גיבריל***). כעת לא נמצאים הרכה בארץ. ורכסעה"ג מתרגם אל

דלב****). וקוראים עוד שאה באלוט, ר"ל המוכחר של מין עץ באלוט

(עיין אלון) והכונה על שם העץ שהוא חזק מאוד כנודע לא על הפרי.

קיקיון (יונה ד' י') בל"ע אלכרוע, נמצא מעטים בארץ,

ממחר מאוד כגדלו, בני או ד' חדשים יגיע לגובה י' או ט"ו

אמות, ויש לו פרי אשר בו נרעונים שכותשין ומציאים ממנו

שמן מתוק שהוא טוב מאוד לשלשל והוא נקרא Ricinusol

(והוא הנקרא בתלמוד שבת פ"ב שמן קיק) ובמחוז עבר הנהר

דיארבקיר נמצא קיקיון מדברי הרכה.

(1) (ומוכח שקדים ולוזים ח' הוא. וכן מתרגם רבקה"ג שקדים לוזים.)

* מיני שקדים טיבים נשועים כמעט בכל המושבות.

** ביחוד נרחב גדול התות בהמישבות מהעת אשר החלו לעסיק בגדול תולעי

המשי שמאלם עלי העץ הזה.

*** בל"ע נקרא קוסטאנא לא קוסטילו. גם "בית גיברין" נקרא בית גיברין

ואין כל צורך לחילופין.

**** תרגום הרמב"ם הוא לפי דרשת רז"ל (ר"ה כ"ג). אך בשפת ערבית

הדולב איננו עץ הקוסטאנא כ"א העץ הנקרא ברומית *Platus orientalis* ובאשכנזית

ובצרפתית *Platone*.

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שפה

פוסטוק בל"ע נקרא כן הוא מין אגוז ארוך ומראהו ירוק ומעמו טוב.

דרמסקן (ברכות דף מ') בל"ע אלשנוידאה, והוא המין הנקרא בל"א צוועטצקען ואינו נמצא בארץ ב"א שבא ממדינת דמשק ולכן שמו דרמסקן ר"ל דמשק *). ובלע"ז פרונוס. והמינים האחרים אזכיר לקמן.

מיני תבואה.

חטה בל"ע אלחנטא. גם קוראין אלקאמח (קמח). נמצאים הרבה ובפרט במחוז עזה ובכבר הירדן ובעבר הירדן במחוז קארק וחוראן. והוא גדול וטוב מאוד. ולא נמצא בכל הארץ ב"א לחם חטה. במדרש הנחומא סוף פ"ו יחי ונתן ליהודה ארץ שהוא עושה שעורים ולבנימין ארץ שהוא עושה חטים עכ"ל ר"ל חיטי אלגור (כבר הירדן).

שעורה בל"ע אלשעיר מעט מזער בארץ** והוא דוקא מאכל בהמה (הסופיס).

שיפון (ראקקען) כוסמת (שפעלט) שבולת שועל (האפער) לא נמצאים בארץ.

אורז בל"ע אלרוז נמצא מעט במחוז חולי" (עיין מקומו) 1).

*] בכמות מעטה נמצא בארץ וממנו יש שהורים ולבנים. וגם מין אחד קטן מהנהוג והוא המין מאד ולוקחים אותו להחמיץ התבשיל. והפרי הזה נקרא בדרזיל פנעיות ורק הטובים שבאים מדמשק נקראים דרמסקן.

**] בשפלת יהודה נמצאים שעורים הרבה. ומתקף עזה לכד יוצאו שנה שנה בשלשים אלף טון.

1) צונקת צרכות דף ל"ז ע"א ונחלוקת צין רש"י ותוספות ונה הוא אורז ודוסן ע"ס. ולפי הנוליאות דצרי תוספות נכונים ולאותים, כי עד היום קוראים בל"ע לאורז אלרוז והמין הנקרא בחו"ל הידע (ניז) נקרא עד היום צוודינת ארנעניע ב'וגן והוא בלשון משובשת דוסן. והנה רח"ל צורה שאורז הוא ריז ודוסן הוא הידע (ניז) ולא צהיפק. (צ"ל לא כולל דוסן).

שפו תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

עדשים כל"ע אלעדאם נמצאים הרכה והם רחכים יותר ויותר מעדשי חו"ל. גם נמצא מין א' הנקרא כל"ע דורא ותמונתו כמעט כעדשה כ"א שהוא לבן והוא מאכל עופות. והמון עם והערביים טוחנים אותו ברחים ואופין ממנו לחם (פתים*). גם קוראים דורא להמין הנקרא כל"א מאיס, טירקישע ווייץ (**), ואופין גם מזה לחם וביותר בחבל "אלחולי" כי שם נמצא הרכה. וב' מינים אלה יגדלו בקנים דקים גבוהים כקומת אדם.

עצי היער

ארז כל"ע אלארץ לא נמצא בכל הארץ כ"א בהר הלבנון כמ"ש במקומו. אכן גם בארץ סוריא במחוז "הלב" (אלעפסא) נמצאים מעטים.

תדהר (ישעיה ס' י"ג) כל"ע אלפתאאר והוא גדל על פי הרוב על שפת המים כמו ערבי הנחל וגדלו 5 או 6 אמית, ולפעמים נמצא עב הרכה. עצו קשה מאוד ויקר הערך ונמצא בכיכר הירדן. לפי דעתי הוא הנקרא כל"א בוכסבוים.

תאשור כל"ע אלסארוי (והוא שיבוש הלשון במקום תאשור) כמסכת ר"ה דף כ"ג ע"א תאשור שורייבנא ע"כ. הכונה סארוי הנזכר והוא מין ארז והוא גבוה ועצו יקר הערך הרכה ויש לו קצת ריח. ועץ זה יעמוד יותר מאלף שנים. ונמצאים מעטים בארץ. ונקרא כל"א ציפרעסע (וכעת נמצאים פה עה"ק על מקום המקדש).

אורן. לפי לשון הש"ס הנזכר הוא ער, כל"ע קוראים אלער. והוא הנקרא בלשון רומי לאברום (רש"י לויברי) כל"א לארכעער ובלשון יוני דפנא ¹, ונמצאים הרכה בארץ וביותר

[*] על הרוב מעורב בקמח השיס.

[**] לו יקראו "דורא פרנניא", ויל של ארץ המערב.

¹ ולדבר הצלילים. גם שם זה דפנא שרשו מאליל דפני אשר זכרתי כבר לעיל בצקס דפני של אנטיוכיא. ומלחתי בצפרי הצלילים שלפני הזכרת כדפסה מאליל או צאהצתו. והוא שנוא צעניניה ולער לה

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שפז

בגליל, ובצפת ת"ב סוככים הסוכות בענפי ער והם דומים לענפי עץ חרוב. לפי דעתי הוא מה שנוכר במסכת פסחים דף נ"ו ע"א שיכרא דרפנא וכשאר מקומות בש"ס, הכונה על עץ ארץ(ער)הנוכר הנקרא בלשון יוני רפנא .

שמים (שמות כ"ה ה') מתרגם רבסה"ג אלסנט. וכן קוראין בארץ הזאת "אלשנט" והוא עץ גדול דומה לתות ויצא ממנו זפת (גוטי אראבי) ונמצאים מינים הרבה. ועצו חזק הרבה. והוא המין הנקרא בל"א אקאצ'א. (ובדרך כללי קוראים בל"ע כל עץ גדול גבוה אלסונט אלה ואלון וארוכו). ורש"י פירש במסכת ראש השנה הנ"ל פיניא עיין בסמוך).

אלון בל"ע אלכאלוט והוא המין הנקרא בל"א שטיין אייבע, והוא קשה מאוד, ופחמי עץ זה הם הטובים מכל הפחמים והוא גדול מאיבע של חו"ל הנוכר. ופירות שלו (אייכעלן) צולין באש ויאכלום *

אלה בל"ע אלבוטום והוא המין הנקרא בל"א אולמא (גם קוראים מערעבינטע) ומעץ זה יוצא מין זפת מערבענטין וחותכין בו נקבים נקבים ויורד מהם הזפת. על עץ זה גדלים הכטנים בל"ע אלבוטן והם גרעינים קטנים כמו קטניות יורקים (גריין) ותוכם הלול טעמם נוטה לחמצות ולא מצאתי בהם כל כך טעם פירות שהם מזמרת הארץ ששלח יעקב מצרימה. (בספרי לאמיני מתורגם בוטנים *Nucs terebinth* ר"ל אגוז האלה והוא

עד מאוד וקלה צחי' ונתחכנת וחונרת ויי יסן שהפחז כאלץ את פיה לבלעה. ויהי כן כי האליל האוהב והנוחף צל לחצקה ולנשקה וזרגע ההוא ויהפכו רבלי לפני לשרטים וזרועותיה לענפים זירא זכנה צווקוס אהוצחו עץ לאצרוס (לארצעער) צזרועותיו עכ"ל הצל הצלים. והנה צלתי ספק על סם מעשה נורא הצל זה נקרא עד היום עץ לאצרוס בלשון יוכית דפנא והוא שזכר צט"ס צטס דפנא (וצעל ווסף ערוך לא ירד לכונת סס זה ע"ס).

* ל"ל יקלום ויעהום ויערבו אותם בקהה.

שפה תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

נכון. ולא הם פיסטאצים (עיין בסמוך) ולא אפיסקין (רש"י בראשית מ"ג י"א), והם לא נמצאים בארצות המערב, לכן כתבו המפרשים מה שכתבו ¹). ובאמת שגם בפירוש הרמב"ם שביעית פ"ז מ"ה ז"ל הבטנה פסתאק וקבוצו (ר"ל בלשון רבים) בטנים, עכ"ל. ולא ידעת יכונתו בזה, כי אין שייכות ל"פסתאק" עם "בוטן" שהם בני מינים כרחוק מזה ממערב, וכן תרגם רסעה"ג בטנים "אלבטנה".

לְבַנָּה בְּלִיעַ "אללאבנא" (וכן מתרגם רבסעה"ג) נמצאים מעטים והם הנקראים בל"א "בירקע".

נמצא מין א' הנקרא בל"ע "אלצנובר" והוא הנקרא בל"א "פיכטע" (במסכת שביעית פ"ז מ"ו בפירוש הרמב"ם והקטף [אילן] אפרסמון הנקרא בלשם*), ולומם נקרא בערב שאה בלוט הוא קשמניאש) וי"א הוא הנקרא צנובר עכ"ל.

עצי גפר. מצאתי בתרגום הפרסי "צובהאי (מלשון ציבי) צנובר" וממין זה נמצא א' הנקרא בל"ע "אלפינוני"**. במחוז חברון נמצאים הרבה, עץ גבוה וחזק (כמעט ממין ארוז) ונמצאים בתוך

¹) ומכיו שביעית פ"ז וי"ה לולצי האלה. פירש הרמב"ם והצרטורה לטון כאלה וכאלון צערי צאלוט וצלע"ז גלנדי עכ"ל. ולא ידעתי כונתם צה הלל כאלה וכאלון טיצ"ע בצוטמח וכצלוטח (וכן שמונתם עד היום הזה כשכתבתי כצר) ח"כ חלה צוטוס ולא צאלוט. וכן נראה לי להגיה צלטונס. ומלאתי דצרי הנפרש (שחיצר הנודקדק הגדול מהור"ר וואלף היידנהיים ז"ל) צפרשת וישלח שרלה ליטש דצרי הרמב"ם הנזכר וכתב לולצי האלה הנזכר צונתניתן הוא חלה (לא חלה) כמו שזכר ציהוטע כ"ד תחת האלה אשר צמקדש ה' שהוא כמו חלון וח"כ הוא צאלוט ודצרי דחוקים כי חלה כמו חלה לכן דגשות הלמוד כמו שכתב רש"י והרד"ק.

*] עד היום נמצא בסביבות יריחו נחל אשר בו ינדלו עצים רבים הנקראים בערבית "עצי קאטף", ועליהם המוצים ויוקחו להחמיץ את התבשילו, וכל הנחל נקרא על שם "ואדי קאטף".

**] בל"ע נקרא צנובר והשם פיטוני מקורו בלשון ספרד ובו יקראוהו אחינו היהודים.

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שפט

קשרי ענפיו (צאפפען) מין אגוזים קטנים הנקראים על שם העץ פיניוני*.) (ולפישון הש"ס ראש השנה הנ"ל הוא שימי [שהוא] תורניתא).

ענף עץ עבות כל"ע "אלאס" (ר"ה שם הדם אסא) והוא הנקרא כל"א מירטהע(בתרגום הפרסי מורד ר"ל מירטהע הנ"ל), נמצאים הרכה בגליל העליון וביותר במחוז צפת שמסככים בו הסוכות. ובחלק יהודא לא נמצאים כלל ועיקר, ונישלחים משם פה העירה ולחברון וליפו וכי, ונמצא עצים שנכחם 15 או 20 רגל. ערבי הנחל כל"ע אלצפצאף(יחזקאל י"ז ה' צפצפה שמו עיין לעיל פרק ד' עמוד רנ"ה נחל הערכה). נמצאים בככר הירדן, ובעת לא נמצא אף עלה א' במחוז קאלאניא הוא מצא(עיין מקומו) שלקחום משם בזמן הבית, ובטורח יבאו לדינו בחג הסוכות יותר ממינים אחרים**) ובחברון נמצאים ב"ואדי קורא" שעה א' מערבית דרומית בדרך "דורא" היא אדורים (עיין מקומו).

אטד כל"ע אלצדר(דארן) וגדל עליו מין פרי הנקרא כל"ע אלנעבק, גם קוראים אלדום והוא מין פלוימע קטנה חמוצית**.) ונמצאים הרכה בככר הירדן. עצו הוא חזק מאוד וטוב למלאכת החרש (עיין לקמן רימין). ממין זה נמצא ג"כ אטד קטן ממנו והוא הנקרא כל"א "שלען דארן" ופרותיו טובים ממין הנמצא בחו"ל. רתם כל"ע אלרתם והוא מין סבך (שטרויך) גבוה בערך 8 רגל, עצו קשה מאוד וגחליו הם הטובים בכל הגחלים (גחלי רתמים), והוא נמצא הרכה במדבר הגדול. ועד היום נמצא שם "ואדי ריתמא" (עיין מקומו) על שם רתם שנמצא שם הרבה (מלכים א' י"ט ד' ה'), והוא מין הנקרא כל"א גינסטר (יש מתרגמים רתם וואכהאלדער. ולפי מה שהקרת ודרשתי לא נמצא בארץ). עוד נמצא מין עץ א' הנקרא כל"ע אלבאקש והוא קשה

[*] גם האגוזים נקראים צנובר ורק היהודים יקראו לו פיניוני כנוי.

**] הערבים למדו כבר להביא מהם סלים מלאים לפני חג הסוכות ובחזה"מ.

***] הפרי ענול וקטן מאד ומהם יגיעו לגודל הלזים ועינו אדום כהה והוא מכלכל מין מתוק ונרעין קשה ונאכל חי. ובלשון אשכנז נקרא הפרי Brustbeer העץ Brustbeerbaum ובדומית Zizyphus lotus.

שצ תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

מאוד כמו כלוש ומראהו מעט אדומי. והוא לפי דעתי הנקרא בל"א כוכע. ונמצא מעטים ממין זה בארץ.

עוד מין א' הנקרא אלקיקאב והוא קל ולפי דעתי הוא המין הנקרא בל"א עששע.

קנה בל"ע אלקאסאב (קאצאב) נמצאים שארכם 5 או 6 אמות והם עבים וגדלים על שפת המים והכנעים, ויש מין קמנים ודקים והם קנה הכתיבה ליושבי הארץ. (זה לשון רש"י שמות כ"ה כ"ט וקשותיו. ובלשון ערכי כל דבר הלול קרוי קסוה עכ"ל וקסוה כמו קאסבה).

קנה דבש בל"ע אלקאסאב מאו ר"ל קנה המתוק (צוקר ראהר) נמצאים הרבה וביותר במחוז יפו ועזה¹) והמה כקומת איש. ולא ידעו יושבי הארץ לעשות צוקר. ונאכלים חי שמוצצים בפיהם מי המתוק אשר בהם. ונעלם מרש"י שם ומציאות קנה זה שכתב במסכת ע"ז דף י"ד ע"ב קצב (הוא) קשבא מין תמרים וכו' ואית דאמרי היינו חצובה וכו' ועשב נאה הוא עכ"ל. הלא עד היום קוראים אלקשבא (קאסאב). וכלתי ספק עליו הכונה. צמר עץ בל"ע אלקוטון (בויטוואללע) נמצא הרבה בהר הלבנון ובמחוז עיר שכם. אכן לא יש ליושבי הארץ כלי מויה (שפינמאשינען), לכן נמצא דוקא חומי צמר עץ עבים בארץ. ונשלח הרבה לחו"ל.

פשתים פלאנס בל"ע אלפיתאן (וכן תרגם אונקלוס והגאון והפרסי פתן. וכן שש מתרגם הפרסי פתן) לא נמצא בארץ. אכן הוכח מארץ מצרים והוא דק וחשוב מאוד, גם מארץ בענגאליא

(1) הרדצ"ז בתשובתו ח"א סיוון תקס"ג כתב וז"ל לפי שלא ראיתי קנה הסוכר (ר"ל הסוקר) גדלים בא"י כלל עכ"ל. דצרו תוהים, כי לא ראינו אינה ראיה. וידוע ונפורסם שבנלאים הרבה צחרץ ואני חבלתיס פעמים הרבה המוצאים פה העירה ויפו ומצאם ונשאל וקונות.

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שצא

(היא אינדיא) והוא חשוב יותר מפשתים של מצרים (1).
קנבוס בל"ע אלקאנוב (חאנוב, אולי משם זה האנב, האנף
בלש"א) לא נמצא בארץ כ"א במחוז עיר דמיסק.
טאבאק בל"ע אלודון (מלשון דוראים) * וגם קוראים
אלועוט **. נמצא הרבה במחוז עיר שכס וצפת והוא טוב אבל
לא כמעלת של ארץ אונגאריא וטורקיא ***).
גיר "אלואראק" (פאפירוס שמויטע) נמצא מעטים כגליל
העליון על שפת הירדן. והוא כדמות בצל גדול בעלים גדולים. אכן
קעת לא כותכים עליו כי נמצא גיר הרבה בארץ מחו"ל.
(בראשית רבה סוף פי' ל"ז אפילו כלי פפיר אין להם).
דודאים בל"ע אליאסמין ויש לו ריח טוב (והוא ידוע)
וכן פירש רש"י (בראשית ל' א') דודאים עשב הוא ובלשון
ישמעאל ישמין עכ"ל.
קנמון היה גדל בא"י. פתיחתא דאיכה רבתי דף נ"א ע"ד).

(1) וה' לשון הירושלמי יונח פ"ג ה"ו צונחתיך צסחר היה
לוצס פלוסקין (מרענוסס עין וקיומו) של י"ג ונה וצין הערצים הנדוין
(מהדור, אינדיא) של ה' ונחת ז"ו. ועשה צי ר' ישמעאל צן פיאצי
סלצס כתנות צמחה ונה ועלה והקריצ על גבי המוצח. ועשה צרצי
סלעזר צן סרסוס סלצס כתנות צסתי ריבזח ועלה והקריצ על גבי
המוצח והורידו אותו אחיו הכהנים שהיה כראה ונתוכה ערוס ונה
עשה מילח אותה מים וקצצ את המוצח ז' פעמים עכ"ל. ר"ל להראות
להם שהיא כל כך עצה שתכיל המים ולא ירדו ונתוכה חף-שהיתה כך
דקה עד שנראה צסרו ונתוכה, ודצר פלח והפלח הוא. וכעת לא
נמצאים ונודרגה זאת (ולשון הנזכר משמע שפלוסקין יקריי הערך
והנדוין וכעת כהפוך הוא).

(*) טעות, בערבית נקרא טיטון ומקורו מהשם דודון בשפת פורקי שהודאתו
עשן ונס הערבים קוראין להטאבאק דוחאן שהודאתו עשן, אך אין לו כל יחס וקשר עם
השם העברי דודאים.

(**) בהשם הזה יקרא הערבי לאבק הטאבאק העשוי לשאיפה.

(***) בהמושבה מחולה נוטעים את הטאבאק הטוב ויש תקוה כי יעשה פרי.

שצב תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

המינים שנודעים לי הנזכרים בדברי חז"ל:

אוג (פ"א מ"ה) כל"ע אלסומק* והוא עץ נמוך שמוציא
אשכלת שבהם גרענים קטנים אדומים כמו עדשים קטנים. ומעמם
חמיצות ומעצרים השלשול. ובעלי עץ זה מעבדין העורות.

חרדל (שם פ"ג מ"ב) כל"ע אלהארדל. נמצא הרבה וגבהו
בערך 3 או 4 אמות. וכימי קדם היה גבוה מאוד (עיין סוף
מסכת כתיבות).

שבת (שם) כל"ע אלסאפת. מין ירק הנאכל מבושל בתוך
המאכלים והוא מעט הריף והוא דומה לירק הנקרא כל"א
קאטצען שווענצכען.

טופח (שם פ"ה מ"ג) כל"ע אלג'ולבאן. והוא דומה לקטניות
גדולה שחורים ומעמו כפולין והוא מין וויקקע כל"א**.

רימין (דמאי פ"א מ"א) כל"ע אלרימי***. פרי אילן זה
מתוק בטעמו וגדלו כמו לוז וקליפתו חציו אדום וחציו ירוק
כעין קליפת תפוח ויש לו גרעין אי כפרי הזיתים. ונקרא בלשון
ערבי של ארץ מצרים גם "אלנבק" ונמצא כמצרים לרוב. והוא
מין פרי אטר(עיין מה שכתתי בשם אטר****).

עוזרדין. (שם). כל"ע "אלזערור"*****). בכרמאנורא "זערורד" מ"ם.
הם כמין עגסים קטנים ולהם גרעין גדול ואינם כל כך טובים.
בנות שקמה. (עיין שקמה) והפרי היא מין תאנה***** ונקרא
בל"ע "גימים" (גאמיוז). באיכה רבתי בפסוק ה' צרי לראש
אכיל חד גמזין.

נצפה. (שם). כל"ע "אלקאפר" והם גדלים בסככות
ישמויטען) והם בערך אצבע ארוכים ומלאים גרענים ונמלחים

[*] גם באשכנזית נקרא Sumach וברומית Rhus L.

[**] הוא נקרא באשכנזית gemeine Platterbsen וברומית Lathyrus Cicera L.

[***] ציל אלדום והוא נקרא באשכנזית Brustbeer וברומית Zizyphus lotus

[****] ועיין בהערותנו שם

[*****] נקרא באשכנזית Azerole וברומית Crataegus

[*****] נקרא באשכנזית Maulbeefcige וברומית Ficus Sycomorus L.

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שצנ

או נכששים בחומץ. (וכפי הנראה אין זה צלף הנזכר במסכת ברכות [ל"ו א'] שיש לו גי' מיני פירות קורא צלף*) (קפריסין). הוא הנקרא בל"א "קאפערן".

כסבר. (שם). בל"ע "אלקוסבר" והוא גד ונמצא הרבה בארץ אפן אינו טוב כגד חו"ל.

כמון. (שם פ"ב ט"א). בל"ע "אלקאסון" בל"א קיממעל, והוא גדול מכמון של חוץ לארץ.

זון. (כלאים פ"א ט"א). בל"ע "אלוזאן" והוא מין חיטים שחור הנמצא בחיטים והוא מר מאוד והאוכלו נעשה שיכור (הזון יצא שאף הארץ זינתה. ב"ר פרשה כ"ח**).

ספיר. (שם). בל"ע "אלמאס***) הוא מין קטניות קטנים רחבים וטוב למאכל.

פרקדן (שם). בל"ע אלקורדמאן****) והוא מין זרע ארוך ולכן ומר ואינו מאכל אדם כ"א מאכל עופות, וגם לוקחין לרפואה (וברטנורה כתב קטניות שגרגריו עגולים לבנים לא ידעתי כונתו, כי קורדמאן שבארץ הזאת אינו כן כ"א כמו שכתבתי).

שעוע (שם). בל"ע אללוביא*****) מין קטניות (פול) יותר גדולים מפאס, ומראהו נוטה לאדמימות וטוב לאכול ומכריא הגוף (נקרא שעוע על שם שהוא משעשע הלב ומפיק את בני המעיים). קשות. (שם מ"ב). ידוע תדע שישם קשואים (במדבר י"א

ה') הוא שם הכולל ונמצא בו מינים הרבה. בל"ע "אלקוסא" (והוא מין קירובים), מין א' שפניו אדום נקרא בל"ע קולואסי*****.

* ציל תמרות אכילות וקפריסין.

** ל"ד הון החל לצאת בתביאה (לפי דרשת המדרש) מימי דור המבול

ואילך שנס הארץ ונתה שהיו זרעין איתה הטין והיא מיצא זמין יע"ש.

*** נקרא באשכנזית Wicke וברומית Phaseolus Mungo L.

**** נקרא באשכנזית Gesse וברומית Lathyrus sativus L.

***** נקרא ברומית Dolichos Lablab L. ובאשכנזית Schminkbohne

***** [שם קאלואסי יקראו לו אהינו הספרדים, וכן יקרא בערבית Calebasse]

אך בערבית יקרא קקע קפרא.

שצד תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

ונמצא שמשקלם 100 ליטרא ויותר, והגדולים מאוד כמעט אינם ראויים לאכילה כי אין להם טעם והם מאכל בהמה. מין א' שהוא לבן ונקרא בל"ע אלקארא (סוטה דף י' ע"א איהו בקרי וכו' כריתות ו' ע"א יהא רגיל וכו' קרא) וכמינים אלה נמצא עוד מינים אחרים ובדרך כללי הם ב' מינים הנזכרים.

קשות הנ"ל בל"ע אלפאקוס והוא מין קשואים (גורקען) ארוך ודק.

מלפפון בל"ע אלכיאר* (כברטנורה פיאר ט"ס) הם קשואים קטנים כמו של חו"ל.

חזרת (שם). בל"ע אלחסא (לאטיך) והוא קאפא ואלאט הידוע ונמצא ב' מינים הגדל כגנות והגדל בהרים (ווילד).

ומרי דברי בירקות אכתוב גם מירק תמכא לפי שראיתי במפרשים ובפוסקים האחרונים שמתרגמים מעעררעטטיג קרען. ולפי דעתי אינו הוא. והנה על ידי הקירתי ודרישתי ידעתי שנמצא במדינת ברבריא (אפריקא הצפונית) ירק א' הנקרא בל"ע תכנא (הוא תמכא בחילוף ב' במ' שהם ממוצא א' ובחילוף ב' בב' כדרכם בלשון ערבי) ועליו דומים לכרפס (עיין מקומו) ו עמו מר וגדלו בתוך הארץ כמו בצל ודוקא הפרי שנתוך הארץ נאכל והנכעול שהוא סמוך לפרי. אכן העלים אינם ראויים לאכילה. ובלתי ספק הוא תמכא הנזכר. אכן הקרען ומעעררעטטיג אינו בכלל תמכא. ויותר נראה לי שקרען הוא עדל הנזכר בסוף מסכת עוקצין.

עולשין. (שם). בל"ע אלהינדיב (על שם מדינת הינדיא שמשם בא למדינת המערב) ירק מר (מעט) ודומה לחסא הנזכר. גם נמצא מין עולשין הררי ונקרא בל"ע אלסקיקארא ובלשון ספרדי "ציקוריא" והוא הנדיבי ארסי ובגדלו גדול וארוך מאוד פעמים ושלוש מעולשין הנזכרים ונאכל בחומץ ולו טעם מררי. והוא שנוזר באיכה רבתי בפסוק נחנו פשענו אירם נדיבי ר"ל

* Cucumers Sativus גורקען וביומית Gurke

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שצה

הנדכי הארסי, והוא לפי הגירסא הנכונה שהביא המעריך להר"ד מנחם די לוואנו ז"ל ע"פ מדרש כתיבת יד.

כרשי. הוא נקרא ג"כ כרתי (ברכות פ"א מ"ב) כל"ע אל-פיראת* (בכרמנורה פוראת מ"ס) והוא לויך. וכעת ל"ג בארץ.

חרוב (שם). מין ממיני הפולים כל"ע אחרונ, וישמו כן על שם ישפולי מין זה דומים לנרעיני החרוב. וכעת ל"ג בארץ.

לפת. (שם מ"ג). כל"ע "אלליפת" שם הכללי. נמצא ב' מינים לבנים ואדומים ונקראים כל"ע (של ארץ מצרים) "אלישלגם" ואלשונדרי.

נפוץ. (שם). הוא מין צנון. והנה נמצא ב' מיני צנון, א' ארוך ודק וא' עגול ורחב. העגול נקרא כל"ע "אלטרוף" דימה ללפת (ווייסע ריכע) הם הטובים והחריפים וקליפתם קצת אדומי. והמין הארוך אינו חריף וקליפתם קצת לכנית, והנה צנון הוא הארוך ונפוץ הוא העגול.

תרדים. (שם מ"ג). כל"ע "אלסלקא" והוא ירק ודומה בעליו ל"אלהנדכי" הנזכר לעיל ונאכל מבושל.

לעונין. (שם). מין ירק, כל"ע "אלקטף" וביוני פרישולכנו*. כרוב. (שם). כל"ע "אלכרונוב" גם קוראין "אלסרנוב" או "קונכיט" (והוא קאספ קרויט).

תרובתור. (שם). כל"ע "אלקארניביד" (קעסקאהל) והוא גדול מאוד, ורגנעול חזק וארוך לפעמים כשתי אמות ויותר והוא מין כרוב הנזכר. בימי קדם הי' כל כך גדול עד שעולים ויורדים בו בסולם** (סוף מסכי כתובות). גם מצאתי כתוב שתלמיד ר' יהושע בו פרחי נתלה על כרוב. פרישים (עיין לעיל חבושים). תורמוס. (שם) כל"ע "אלתורמוס"*** מין פול וקטניות גדולה

* נקרא ברומית A. tataricum L. ובאשכנזית Meld

** מזה נראה היסך דעה המחבר, שהכרוב הוא דמין הנקרא כל"ע קארניביד [לא תרובתור] והוא נקרא בליא בלומען קאהל וברומית Brassica oleracea והתרבתור הוא הירק שעליו נסדרים וביאים כמו שורות שורות (ולכן נקרא תרבתור) והם מלופפים זה על זה ולכן יקרא בערבית "מלסוף" ובל"א קאספ קרויט.

*** נקרא ברומית Lupinosus L. ובאשכנזית Feigbohne

שצו תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

ורחכה והוא מר ומניחים במים קרים יום או יומים ואז ראוי לאכילה (ואין צריך בישול פעמים הרבה).

פלסלום. (שם). הוא תורמוס מדברי שאינו נאכל עבור מררו. לפסן. (שם מ"ה). מין צמח טעמו כמעט הלפת ודומים הם לו בעלי צמחם והוא גבוה מעל הארץ כאמה ויותר ונקרא כל"ע "אללאכסאן" וכיוני שינאפי, והוא העשב שיוצא ממנו זרע החדל המצרי והוא נמצא בארץ מצרים. ובארץ הזאת לא ראיתיו.

אבטיחים. (שם מ"ח). כל"ע "אלפאטיח". ונמצאים בו מינים מין א' הנקרא "פאטיח אחמר" ר"ל אדומי לפי שפנימו כולו אדום ויואססערמעלאהנע) ויש שמשקלם 20 או 30 ליטרא ומין א' הנקרא "פאטיח אספאר" ר"ל ירוקי כזה לפי שהוא ירוק (צוקערמעלאהנע) והפנימי אינו ראוי לאכילה כי הוא גרעינים ימים וזה שאמרו במסכת עדיות פ"ג מעי אבטיח וכו' ר"ד מתיר לזרים). פיגם. (שם). כל"ע "אלסאדאכיא" והוא ירק מר וחרוף ונאכל לרפואה (רוטהע).

חלמית. (שם). כל"ע "אלכוכיזא" והוא ירק הנקרא כל"א מאלפא. (קעספאפל).

חלתין. (שם פ"ב מ"ה). כל"ע "אלחלבא" והוא מין זיסקלעע ודומה לקלעע של חו"ל כ"א שעליו יותר ארוכים ופרחיו (כליטהעו) הם לבנים. והוא מאכל אדם ונאכל חי. גם זרעו הם הגרעינים הוא מאכל אדם ונמצאים נמצא הרבה. ו"א שהוא חילה (חלכא) הנזכר סוף סומה ושל חילה * מותר (טיין ערוך).

חריע. (שם מ"ח). כל"ע "אלקארשום" והוא כרכום יער (ווילדער זאפראן) ואין לו טעם וריח כ"א מראה ונמצא הרבה בארץ. אסטים. (שם מ"ה). כל"ע "אלניל" * והוא ירק ונתבשל

* [זה נרמז הערוך ולפנינו הנרמז חילת והיא נכונה כי גם בערבית נקרא חילפא.

** [כן השבנו כל המפרשים בארצות הקדם שפירוש אסטים הוא ניל הנקרא

בצרפתית וכ"כ באשכנזית Indigo, אך טעות הוא והאסטים הוא באמת צמח צבע

הנקרא ברומית Isatis tinctorio L. ובצרפתית guêda ובאשכנזית Waid

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שיצו

ויוצא ממנו הניל (אינדיגא) ונמצא ב"אלגור" במחוז יהוה, אכן אינו במעלת וכמדרגת הניל הבא מאינדיא כנודע.

פואה. (שנת פ"ט מ"ה). כל"ע "אלפוא" והוא חתיכת עץ שצובעים בה אדום והוא מארץ הודו.

פרגין. ישביעית פ"ב מ"ז). כל"ע "אלכסנס" (לפי שהזרע מקשקש בתוכו) כל"א מאהן, נמצא מעט מזעיר בארץ כ"א בארץ סור' נמצא הרבה.

שומשמין. (שם). כל"ע "אלסומסום" והוא כורע פשתן (מעט גדול ממנו) וטוב לאכול ומוציאין ממנו שמן שומשמין שטוב לאכול וגם להדליק, ונמצא הרבה בחלק יהודא וביותר במחוז לוד וראמלא, אכן בגליל הוא מעט מזעיר.

דנדנה (שם פ"ג מ"א). כל"ע "אלנענע" מין ירק שיש לו טעם חזק וחרוף (פפעערמינין). (ירושלמי שנת פרק כלל גדול מאז דגוז כוסבר וכו' נענע וכו').

רגילה. (שם). כל"ע "אלרג'לא" מין ירק הנאכל. יש אומרים שהוא חלגלוגות (שביעית פ"ט מ"א) כלשון ספרדי וידרלאגים. (הברטנורא ברידולג'יש).

דרדרים. (שם, בראשית ג' י"ח) כל"ע "אלרארדאר" נמצא בגליל הרבה והוא מין ירק מלא קוצים (דומה לנעסל) והפלחים אוכלים אותו. וממין זה הוא

עכביות. (עוקצין פ"ג מ"ב). כל"ע "אלעכוב" והוא ג"כ מין ירק מלא קוצים ונאכל דוקא חלק הפנימי ומעמו חמוצית¹)

¹ ונראה לי שצמדדש צראשית רצה פרעה ב' ל"ל קוץ חלו עכביות ודרדר זה קינרס (עין תי"ט עוקצין פ"ג מ"ה) כי ידוע שעכביות ודרדר צ' מינים הם ואינם דומים זה לזה ולא כוכל לומר דדרר חלו עכביות שהוא מין אחד. אכן טעמתי שקינרוס (סוף פ"ה דכלאים) קוראים כל"ע לאלרטישוק והוא גדל על חס הדרך ויש לו קוצים ועל ראשו יש לו כדמות כתר ועלים דומים. וסביבי ירושלים נמצא הרבה. גם קוראין כל"ע ללחורפוס. (והוא מין ארטישוק הנזרע בחו"ל צגנות). והיה כערער (יגווי י"ז ו') חגס יצ"ע והיה בעכביות, והוא אלעכוב המ'.

שצח תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

(והוא לפי דעתי מה שנזכר באיכה רכתי דף פ"ט ע"א עוככניין והכונה עכביות).

ירבוזין. (שביעית פ"ט ט"א). המין הנקרא בל"א שפערגל, ולא ראיתיו בארץ.

כוסבר. (שם). ידוע חדע שיש גם מין ירק (עיין לעיל כסבר) הנקרא בל"ע אלכוסברא והוא דומה לירק הנקרא בל"א זעלערי, ויש לו בראשו מין פירות קטנים ירוקים. ולפי דעתי הוא הפוסבר הנזכר ריש פ"ט דשביעית הפיגם והירבוזין והחלגלוגית כוסבר והכרפס. וכל אלה מין ירק הם (וכמעט כולם דומים זה לזה) והוא כוסברתא הנזכר במס' ע"ז דף י' ע"ב במעשה דרכינו הקדוש עם אנטונינוס ששלח כוסברתא ע"ש (בירושלמי ריש דמאי כוסברא (היא) כוסברתא).

אכן כסבר הנזכר ריש דמאי וריש כלאים הוא מין הנקרא בל"א קאריאנדר ואינו דומה לכוסבר הנ"ל כלל וכלל. וכפי שראיתי בערוך וישאר המפרשים משמע ששניהם מין אי הוא, ואין נראה לי כי אי אפשר להכחיש המציאות שהם ב' מינים ונמצאים עד היום היה. המין אי' לשין בתוך העיסה והלחם, והמין ב' נאכל מבושל בתוך המרק.

כרפס. (שם). בל"ע "אלכאראס" והוא מין ירק הדומה לזעלערי הנזכר.

לוטם. (שם פ"ז מ"ו). עיין לעיל בעצי היער עץ צנובר. ועליו אישכול אי' קשה אשר בו זרע העץ הנקרא בל"ע "אלחאבקרדוש" והם נאכלים צלויים כנאש. ובלע"ז פיניונים*) (כברטנורה פניוליש ט"ס). ירד (שם). בל"ע אלוארדי נמצאים הרבה וביותר בעמק שרון, גם במחוז "כפר מלחא" סמוך לירושלים (עיין מקומו) נמצאים הרבה. והם ב' מינים לכנים ואדומים. ושורים הלכנים כמים זמן

* בפירוש ליטם יש דעות שונות. אך עץ הצנובר ופ"ו יקרא בדר"ל אצטרובל, ונס בערבית יקרא שם הפרי כשם העץ צנובר" ולא "אלחאבקרדוש" כמו שמביא המהברי וזרעו ינו יאכלו היום כמו שהם ונס יוקחו לעשית ממתקים. ובאשכנזית יקרא הפרי צירבעלניסעו יאחינו יקרא לו בשמו הלועזי "פיניונים".

תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ שצמ

מה עד שיש במים ריח הורדים ואח"כ מוצי'ין ממים זה מי ורדים
שיש לו ריח טוב ועל פני המים זה נמצא ככלי שמוצי'ים בו
טיפות אחדים שמן והוא השמן היקר עד מאוד שמן ורדים ולקבץ
לאטמה אי שמן זה יבוקש כחצי צענטנער ורדים .

במחוז ירחו נמצא מין ורד א' ממין הקוצים (כמו ריים)
הנקרא ורד ירחו*). וכבר פלא לו אף שנתייבש כמה שנים ויניחו
אותו במים יפרח ויתרחב כאלו שהוא מחובר בקרקע.
ושולחים ממנו לחו"ל .

גרבר (שם פ"ט). בל"ע אלגירגיר ירק מר וחרף מאוד
דומה לכרוננען קרעססע .

ברשין (סוף מסכת תרומות). בל"ע אלפארסניה והוא מין
ערשים קטנים עגולים כקטניות קטנה והוא מאכל גמלים .
בצל (שם פ"ב מ"ה). בל"ע אלכאצל. בקפרים נמצאין
בצלים גדולים טובים מאד מאד ונאכלין חיים. גם במחוז אשקלון
הם טובים. ונמצא מין בצל מדברי שהם גדולים מאוד ואינם
ראויים לאכילה והם לרפואה ונקרא בל"ע אלכוצל .

קרקס (סוף מסכת מעשרות). בל"ע קאלקאס והוא מין
קארטפל (ערד בירנע) טוב ממנו ויש גדולים ג' או ד' פ"ינה.
ומוצי'א ריר ממנו ויש מורח לבשלו. (והברטנורה כתב והוא מין
ממיני כרוב. כמדומה לא ראה קאלקאס הנזכר) .

איזוב (שם פ"ג מ"ט). בל"ע אלוע'ת (וכן תרגם רבסה"ג).
ונמצאים מינים הרבה בארץ מין א' דומה לזאלווייא וכותשין
ונאכל לרפואה והוא מר וחרף ומין א' גדל על קוצים ואינו ראוי
לאכילה (לפי הנראה הוא איזוב יון הנזכר שבת פ' י"ד מ"ג).

קפלוטות (מעשר שני פ"ג מ"א) עיין ברשי.

מְנַתָּא (עוקצין פ"א מ"ב). עיין דנדה .

שחלים (מעשרות פ"ד מ"ה). בל"ע רשאד** והוא נקרא ג"כ

[*] כן יקראו לו תרי הארץ; אם כי באמת אינו נמצא בעת בירוחו כ"א בעין גדי

ובסביבות ים המלח (עיין מקומו) ושמו הערבי כף מרים.

** בצרפתית נקרא Olenois.

ת תבואות תוצאות הארץ פרק ב' הצומח הארץ

חרדל המדינה. והוא מין ירק חריף ונאכל לשאלאטא.
קצצה (ישעיה כ"ה כ"ה). כל"ע אלקצ'חא והוא גרעינים קטנים
שחורים (שווראץ קיטמעל) ומניחים בתוך הלחם ועל הלחם ויש
לו טעם זריח טוב.

בופר (שבעית פ"ז מ"ה). כל"ע אל'חינא. הוא מין ירק
הנכתש. ונשי הישמעאלים צובעות בו פניהן וצפרני אצבעותיהן,
ואינו נמצא בארץ*) והובא מארץ תימן (ערב) ע"י אורחות
הישמעאלים לעיר מעקא.

פלפל רטוב. (יזמא פ"א ע"ב). כל"ע "אלפילפיל אחדאר"
ר"ל פלפל ירוק ונמצא בו ירוקים ואדומים והוא מין ירק בתמונת
קפר מלא גרעינים והוא חריף כפלפל וכובשין במי מלח או בחומץ
(טירקישע פפּעפּער).

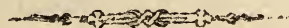
עטרן. (שבת פ"ח מ"ו). כל"ע "אלקטראן" הוא מין זפת
הנוטף מעץ "צנובר".

לוט. (בראש"י ל"ז כ"ה). רבסה"ג מתרגם "שאה בלוט". ולפי
דעתי הוא גומי ערבי הנקרא כל"ע "אלסאמח" שנמצא הרבה
בארץ הנוטף מעצי ערמונים ולוזים. ומינים אלה הם בכלל שאה
בלוט ר"ל המוכר שבמין "כאלוט" כמו שכתבתי לעיל.

זאלוויא כל"ע "אלמיריאמא" (מלשון מרור) נמצא הרבה מאוד
בדרך חברון ועליו גדולים מטיף שבחור"ל. ושותין מימיו לרפואה.

נשלים פרק ב' באור גדר הצומח וצדיק ירון ושמה.

*ל' אגוני מין ירק כ"א קנה או שיה והוא נקרא ביונית Lawsonia Spinosa
ובאשכנזית Cyper blume והוא גדל גם בא"י ולו פרחים יפים ואמוצים המפיקים ריח
וגדולים בתכנית אשכולות הענבים (שה"ש א' י"ד) והצבע יוקה רק משרשיה ומאבק
הצבע הזה יעשו כחל אשר בה יצבעו נשי הישמעאלים את צפרני ידיהן ורגליהן וראשי
האצבעות מכפנים (לא את פניהן).

תבואות תוצאות הארץ פרק ג' הרומם תא

פרק ג' הרומם.

עפר.

בדרך כללי כל הרי הארץ בעבר הירדן המערבי הם מיסוד עפר סירי, וכל אבני ההרים הם מיסוד זה שהוא רך, לכן נמצאות מערות הרבה בארץ ובפרט בהר הכרמל (עיין מקומות) ובמחוז בית לחם הגלילי ובמחוז נצרה וכו' ובמחוז ירושלם בהר הזיתים. וכן איכות הר הלבנון הוא מיסוד עפר סירי. ויסוד זה מגיע עד המדבר הגדול בהר סיני כי שם ההרים הרי גראניט. גם בעבר הירדן המזרחי בדרך כללי הוא יסוד עפר סירי (קריידע). קאלק ארטיג, אכן במחוז מישור הוראן, מרכונא (חבל ארגוב). יסוד, גילן (עיין מקומם) היסוד אבני באזאלט, לדרום ים המלח אצל "ואדי אהוי" (עיין מקומו) מתחיל יסוד אבני-חול ומיסוד זה כל הרי ארץ ארום (בצד המזרח).

אדמת חמר.

נמצא הרבה במחוז חברון ועושים ממנה לבנים המתיכשים בשמש וברוח דוקא. ובתי הכפרים הם ע"פ הרוב מלבנים ומאחר שאין גגות לבתיהם בגגות חו"ל, אם יתמיד הגשם זמן מה יפלו ויחרכו. וכן בגליל (ובפרט בעיר צפת) שקרקע הגגות מאדמת חמר (מיט) הוכרחו לעגל הגגות עם המעגל בעת הגשמים להחליק הקרקע כדי שלא ירד המים הביתה. ואם לא יעשו כן נמט ויפול כל הבית כמו שאירע פעמים הרבה להם וסכנה גדולה היא ליושביה. לכן גוזרין שם תענית על רבוי הגשמים (כנזכר בש"ע א"ח סימן תקע"ו סעיף י"א וז"ל ובא"י אין מתפללים על רוב הגשמים מפני שהיא ארץ הרים ובתיהם בנוים באבנים ורוב הגשמים טובה להם אין מתענים להעביר הטובה ועכשיו בצפת מצויה מפולת בתים מפני הגשמים ומתפללים עליה עכ"ל). אכן בחלק יהודה (ובפרט בעיר הקדושה ירושלם) אינה שכיחה מפולת, שכל הבתים מאבני גזית וקרקע הגגות

תב תבואות תוצאות הארץ פרק ג' הדומם הארץ

ממין חמר הנקרא קיסרמילי), והוא נתקשה כאבן ולא ירד גשמים בו. וממנו כל הטבילות ומקוה המים (שהם טמעל לארץ לא כתוך חפירות הקרקע) אשר ירדו בו מי הגשמים ונטצאות טבילות על הגנות.

כלי חרס הנעשה בארץ (ובפרט בחברון) הוא שפל הערך, כי לא ידעו לעשות המיח המכהיק (גלאזור) ולא יצליחו לבשל בהם, ולכן רוב כלי הבישול הם מתכת. במחוז "בפרצמח" על שפת ים כנרת (עיין מקומו) נמצא מין אדמת חמר דומה לניפס, וכלי החרס אשר עושים שם הם הטובים בארץ.
אבנים.

אבני סיד. כל הרי הארץ הם מאבני סיד ונטצאות חתיכות סיד כרביעית צענטנער ויותר. מין קריידע ומין גיפס (ניפסים פליס פ"י מ"ב פרה סוף פ"ה) לא נמצא בארץ.
גם נמצא מהרי הארץ אבנים שהם מין שיש ומהם עושים רצפת הכתים והחצרות הנקראים כל"ע "אלבאלאט", מהרי רמה וראמאלא, גם במחוז הירדן אצל "נעבי מוסי" והם ב' מינים לבנים ושהורים. והם חלקים ומבתיקים כמו שיש (שיש בעצם לא נמצא).
אבני חלמיש חציץ (קיועלארטיגע). ממין זה האבן מוציא אש (פייערשטיין) ונטצאים הרבה במחוז ירושלים. ומחול אבני חציץ עושים כהו"ל הזוכית. אבן בחברון אשר שם איזהו

¹) והוא נועינים וחופנים שונים. הקיסרנויז הסדיוני הוא נחלק חול וחלק סיד וחלק פסולת צורית העצ הנשאר גדול שמוצליין בו (עיין לקוץ צורית). וג' חלקים חלה ונגזלים זה עם זה עד שנעשה חמר וקוחים אותו על הגנות ומכים עליו יום או יומים עד שיחיצו ולו נתחזק כמעט כלבן. ומין זה הוא שחור. מין ח' שלוקסין צוקוס החול קמח אבנים שבותסין אבנים דק לעפר ויותר טוב אם הוא קמח חרסית ולפעמים יתנו בו גם צלים ולמר עץ (צויווואללע) ונעט שמן וסיד וכיו (מין זה הוא לבן ויקר הערך) ויחזק כלבן לבן נוציק, וכוונד צפני המים פונעט בפלי זבוכית.

תבואות תוצאות הארץ פרק ג' הרומם הארץ תג

תנורי זכוכית לוקחים תמורת החול אכני חצץ חול דק שבשפת הים, וכל כלי זכוכית אשר נעשו שם הם בתכלית השפלות. ואין יודעים לעשות כ"א כלי השתיה וצלוחיות שהם כל כך דק וחלוש עד אם ימלא צלוחית גדולה מים ויגביה למעלה נשאר ראשו בידו והנשאר יפול ארצה כי לא יוכל לשאת משא המים אשר בו. גם עושים שם דברי צחוק לילדים טבעות וצמידים ידים וכיו' הנשלחים בכל קצות הארץ לא עבור ערכם ואיכותם ומהותם (כי בתכלית השפלות הם) כ"א לחשיבות הארץ אשר יצאו מינם.

מ ל ח (1)

נמצא דוקא מין א' בארץ והוא ממי הים שחופרין על שפת הים חפירות חפירות ומתכנס שם מי הים ויתיבש בשמש והוא המלח. ובמקומות שיצא מים הרכה כיבישה נמצא הרבה וכפרט במחוז עזה. המלח סביבות ים המלח הוא מר מאד ויש לו מעט זאלפעטר¹). ואם הושלך על האש נמס קצת ודולק מעט כמו זאלפעטר והוא מזיק הרכה לעינים (והוא מה שנוצר בדברי חב"ל מלח סדומית שמסמה את העינים).

בארץ סוריא נמצאים נהרות שטימיהם מלוחים ומוציאים מלח. למזרח עיר חלב (אלעפפא) בערך 8 שעות נמצא נחל גדול הנקרא "נהר אלדהאב" (נהר זחב) ומימיו נופלים לתוך עמק גדול ונשאר שם והולך דוקא בימות הגשמים ובימות החמה פוסק ונתיבש, וכחדש תמוז נמצא כבר כל העמק הנוצר מלא מלח. ואומרים שמקובל אצלם שהוא נהר אהוא הנוצר בעזרא ח' ט"ו (ואולי שם "דהאב" לשון משובש ור"ל דאהוא) ונמצא

¹ זלשון רוני נקרא מלח כחל, ולפי דעתי נה סנופר במקפת ע"ז פ"ב ו"ו מלח סלקונטיית מוכבז ון סל וקונטיית מלשון קונטיטון (זלשון רוני יין מצושס) ומקפת והכונה מלח זשמי והוא סל קונטיית. * בקצהים המלח ישנם הרני מלח גדולים שאינם מרים כלל והמלח הזה יבא מקרקק והוא רכוש הממשלה ירה.

הד תבואות תוצאות הארץ פרק ג' הרומם הארץ

שם כפר הנקרא יאלחלף, ומראים שם כנסת עזרא והוא בנין ישן נושן ושם מבני עמנו בערך י' אנשים, אכן אוירה צה ונקי ולכן באים שם לשבת בימות החמה הרבה מתושבי חלב. זפת ארצי .

נמצא הרבה סביבות ים המלח וביותר בזמן שרעשה הארץ רח"ל שיורד מהרים שעל שפתו ושט על פני המים ונמצאות התיכות גדולות מאד. לפי הנראה הוא כמין לאפסא שהושלך מהרי משליכי אש. וכשנת תקצ"ד בעת שרעשה הארץ נמצא בכל הרי עיר קארק (עין מקומו) יוצא מכל הסלעים זפת ארצי הרבה. אכן בשאר העתים אינו כל כך נמצא במהזו ההוא כ"א על שפתו ממש*).

אבנים השורפים.

במחוז ים המלח סמוך לבנין "נעבי מוסי" נמצא מין אבנים שחורים** אשר ישרפו כמעט כפחמים והעוברים שמה יבשלו בהם מאכלם. ולפי הנראה הם מין פחמי אבנים, אולם דבר נפלא נמצא בהם כאשר מובאים פה העירה לא יבערו והם כאבנים אחרים***).

נתר.

בגבול מצרים נמצא מין נאטרום הנקרא כל"ע אלנאתרון שחופרין בארץ ודומה במראהו לאלוין והוא מעט ירוקי (כלוילך גרין) והמוכח הוא לבן, ומעמו מלוח הרבה. ולוקחין לנקות ולטהר, ובחכרון מניחים בתוך הדוד שעושים בו הזכוכית. בארץ לא נמצא כ"א שהובא ממצרים. והוא בלתי ספק נתר הנזכר בפסוק. והמפרשים (המערביים) מתרגמים קריידע שגגה היא, כי הוא אינו מטהר ומנקה.

* הופת שהמחבר טוהר פה הוא החמר (אספאלט) והוא נמצא הרבה ואיכותו טוב והוא רכוש הממשלה.

** מאבנים האלו יעשו בבית לחם כלים שונים ועליהם יסותחו ציורים מהקוסות הקדושים שבארה"ק.

*** טעות, כי גם פה יבערו באש, אך בעת שרפתם יוציאוריה זפת כפחמי האבן ועוד יותר, ולא ישרפו לאפר כ"א לסיד.

תבואות תוצאות הארץ פרק ג' ה' ה' הארץ תה

גם מצאתי בספריהם שבימי קדם היו עושים מנתר הנזכר מין בורית (זייֶע) ועל זה מרמז הפסוק (ירמיהו ב' כ"ב) כי אם תכבסי בנתר ותרכי לך בורית. וכעת עושים בארץ בורית מסיד ושמן זית וכו' ועושים פה בירושלם הרבה מאד הנשלח למרחקים. מין קריידע וגיפס אינו נמצא בארץ והובא מחו"ל והוא יקר הערך כמעט בערך הצוקר אף שאי קרעדא (קאנדיא) אינו במרחק רב מהארץ.

מ ת כ ת.

נחשת לא נמצא בארץ כ"א במחוז הלב (אלעפסא) (עיין מה שכחבתי בשם ברתי) ובגבול ארץ מצרים נמצא נחשת וברזל. (אכן שמעתי אומרים שבהרי גליל העליון ובהרי רגלי הלבנון נמצא יסוד נחשת אכן אין איש שם על לב להשגיח להוציאו בארץ הנשמה הלזו (דברים ל"ג כ"ה ברזל ונחשת מנעלך). ברזל נמצא בהר הלבנון במחוז עיר דיר אלקאמר (עיין מקומו) והיהודים יושבי העיר היא שוכרים מאמיר ההרים אלה ומוציאים ומצרפין שם ועושים שם ממנו ברזלי פרסאות הסוסים וכו' הנשלחים בכל הארץ.

מי מינעראליא.

בימי קדם נמצא הרבה בארץ אכן כעת לא נודע כ"א חמי טבריא שהם לדרום עיר טבריא כמהלך שלישי שעה, ושם מעין שמוציא מים חמים כמעט בוערות* (ויש להם ריח גפרית הרבה ושותין ממנו גם רוחצין בו לרפואה) ויותר מועיל לחולי גיכט ורהיימאטיזמוס) ודומים לחמי קארלסבאד במדינת בעהמען ולוויסבאדען

* לא רק מעין אחד כ"א איזה מעינות חמים ישנם שב. ומדת חם המים בהמעין היותר חזק הוא 610—55 מעל האסס. אך מי מעין אחד טיבאים לתוך המרחצאות המוכאות בסמך, ולעוצם המימותם יעמדו כיום חמים בהברכה עד אשר יוכלו לרחוץ בהם. ומי המעינות הנשארים שאינם הולכים כל כך בחוק ישפכו את מימיהם לים כנרת וישאירו במקומות שיעברו בהם רושם ירוק. ובשנת תקצ"ו בעת הרעש הגירו המעינות האלו את מימיהם ככמות יותר רבה גם המימותם היו יותר חזק.

תו תבואות תוצאות הארץ פרק ג' הדומם הארץ

במדינת העססען). אכרהים פאשא בנה אצל המעין בנין מרחץ
מפואר מאוד לעוברים ושבים, ונמצא עוד מרחץ בנין ישן. וכעת
שנה אי שנתקלקל צנור המעין בבנין החדש הנזכר ולא ירד בו
מים כ"א בבנין הישן (ואין איש משגיח לתקנו) *).
גם נמצאים עד היום מי גדר (עיין מקומו) ויש לו ג"כ ריח
גפרית ומימיו חמים כמו חמי מכריא**). אכן המקום ההוא
בעת חרב ושטם.

גם מי השילוח פה עה"ק כמעט הוא ככלל מי מינעראליא,
כי הם ככדים ומעמם מלוח ומכעם לשלשל, וכל מי שישתה
תמיד ממנו לא יחלה בחולי הקדחת אשר שכיח הרבה בארץ
(זה ידעתי בנסיון)***).

גשלים פרק ג' גדר הדומם

עד מתי החזון התמיד והפשע שומם.

[*] זה זמן שתוקנו שני המרהצאות, וגם ענלות תלכנה מהעיר עד המרהצאות.
** בנדר ישנם איזה מעינות שהם המים ומהם פישרים אך עד היום לא
נבנה בהמקום הזה כל מרחץ, וכבר רבים מאלה שלא מצאו תיופה למהלחם בהמי מכריא
ילכו לרחץ בהמעינות האלה ומהם ירפאו.
***] מי השלוח מלוחים רק טעט ואינם כלל בנדר מי מינעראל, ואין להם כל
טעלה מיוחדת, ונסיון יחדי איננו נסיון כלל.

מאמר העתים .

למטר השמים תשהה מים (דברים י"א י"א).

כן הדבר עד היום הזה וכמעט בכל כתי הארץ נמצאים בורות (ציסטערנע) אשר בהם מתקבין מי הגשמים היוורדים מהנגות והם חפירות עמוקות ורחבות סגורות המוחות במיח יקעסרמיל" (עיין לעיל) והוא דומה כמעט למיח זכוכיות (גלאזירט) ולא יאבד אף טפה א' (אבות פ"ב בור סיד שאין מאבד טיפה). גם נמצאים מעינות הרבה אשר מהם ישתו ובפרט בעיר שכס שנמצאים הרבה בתוך העיר יותר מכל ערי הארץ. ואם יאחר הגשם לרדת יבשו המעינות וגם הבורות רקיס הם .

יורה ומלקוש. אם השנים כסדרם יחל הגשם לרדת כתזילת חדש מרחשון, והגשם בהדשים אלה נקרא יורה, ויתמיד לפעמים שבוע א' יום ולילה ואח"כ יפסוק זמן מה ולפעמים ימים ושבעות ויחל עוד ויפסוק עד סמוך לאדר ואז נקרא מלקוש והוא ע"פ הרוב בחדש אדר וקצת חדש ניסן והוא יורד בזעף גדול ולעתים רחוקים יתמיד המלקוש עד חצי חדש אייר (1).

(1) לא ידעתי עתה הדבר למה תקנו חז"ל להגביל זמן רדת הגשמים לענין חגיגת ע"פ החדשים (ז' מרחשון י"ז זו ר"ח בסלו) שהיא ע"פ מהלך הלכנה ולמה לא תקנו ע"פ מהלך השמש, הלא עתה השנה חלוי' במהלך השמש (כמו שתקנו השאלה בחול"ל ס' יום מתקופת חסרי) ועינינו רואות שצננת העיבור יאחר הגשם ע"פ הרוב כי אף שהגיע י"ז במרחשון או ר"ח בסלו צננת העיבור עדיין לא הגיע עת השנה (מהלך השמש) כצננת הפשוטים, ולא כמלא צפוסקים שנאחזרים להתענות צננת העיבור. חולי לפי קרוב השנים פשוטות הן לא שנו הסדר והתיקון גם צננת העיבור .

בפירו דברי יוסף (יחזש"ב) שאלה מ"ה מאריך המהמר לפלפל צנין זה, וחמליה דצרוו הס :

ש"ן קצרה לומר שצננת מעונרת ישחנו סדר החדשים לענין חגיגות מאשר כי צנון החמלים והאמוראים היו מקדשין ע"פ החלין, ופעמים הרבה

תח תבואות תוצאות הארץ, מאמר העתים הארץ

אחר שירד היורה כבר נתרכך הקרקע קצת ויחל איש האדמה
כעבודת האדמה ויחרוש ויזרע ויחרוש שנית לכסות הזרע (עיין
שבת דף צ' ע"ב תנא בא"י קא').

כימות החמה כמעט לא ירד אף טפה א' ואף שלפעמים
התקדו השמים בעבים. בשנת תר"א ער"ח תמוז אחר חצות
היום ירד גשם הרבה גשמי כורות ויהיה הדבר פלא בעיני כל
יושב הארץ כי אמרנו נישתנו סדרי מעשה בראשית. והפסיד
לפירות הארץ.

לפי רוב הגשמים כן ברכת הארץ, ואם לא ירד יהיה רעב
בארץ כי לא יצמח דבר. בשנת תקצ"א לא ירד כמעט כלל
ועיקר, והיה רעב גדול בארץ עד שעלה ערך החטים מן א' וחצי
עד י"ח וותהיעת צרה ליעקב לא תקם"ץ (**). הגשמים בא"י ע"פ

כבר הביע ער"ח אדר ולא ידעו אם יעזבו או לו... ועל כל ענין לא שייך
לומר שנה מעוברת קודם חג אדר, ואם כן אי אפשר לומר שיסתנו סדר
חדשי ומחשון ובקלו וכל התעניות אם רק בחג אדר נודע להם שמוכרחים
לעבר השנה... ונאסר שראינו שבזמן התנאים והאמוראים חשבו כל השנים
על הסדר, ואף שבסוף התענה השנה בחזונו עם כל זה הלכו על סדר
המשנה, גם לחזונו אף שידענו מקודם ששנה זאת מעוברת [עפ"י תקציעות]
איך לנו לשנות הסדר... ולדעתי לא נשגיחין בשנה העוברת גם בזמננו על
העבור צענין העניות הנשמים, ובדאי איך נאחרין סדר התעניות מסדר השנה
במחשבותינו, (עיין סם בחורף).

[*] המוסקים הראשונים אמנם לא אחזו את זמן התעניות אולם חזיר ירושלים
האחרונים שהיו בראשית המאה הששית שכבר ראו כנסין שבשנים מעוברות מתאחר
הנשם תמיד הבחינו, לאחר את סדר התעניות יסבן נמצא כתיב במנהגי חזיר ירושלים
משנת תק"ט ואילך (בקיץ מושב וקניט שבישיבת חסד לאברהם ובזמן שלמה) בזה
הלשון יבשנה מעוברת אם יש עצירת גשמים מאחרין כדר התעניות, נדפס בסוף
ספר "בני בנימן וקרבאיש" להרה"ג וכו' כמ"הר"ד יעקב שאיל אלעזר, ובסוף ספר
"תקנות ירושלים" תוצאה שניה (ירושלים תרמ"ג), וכן נוהגים עד היום.

** נדפס כל פאה אך ערך הנידוש הו' או פו' ד' מעבדי הנכחי והסאה
היתה או קטנה בשליש מהסאה הנכחית.
*** ר"ת לא תקום פעמים צרה.

לוח מטרולוגי מפורט לפי סדר חדשי השנה לשנת 1899 (תרנ"ט—תר"ס)

נערך בירושלים עפ"י רשימה יומית שנרשם בפנים העיר בנגן הפתוח לכל רוחותיה
גובה בערך 2,500 רגל מעל פני הים התיכון. (מעלת 40' 46" 31° לרוחב צפונית, ולאורך מרחק 30' 13" 35°)

נ"ס"מ		התנאים בתעכון המטע		הרוחות ונמיתם										ט ז נ ה א ו י ר ⁽⁸⁾						דחיקת האוויר ⁽²⁾				הדרוש	
				צפון מערב	מערב	דרום מערב	דרום	דרום מזרח	מזרח	צפון מזרח	צפון	טל	לחות	יבשות	המטע הכללי	המטע מהרפיש	המטע מיוזת נמך	המטע מדיוזת גבוה	הרפיש	היוזת נמך	היוזת גבוה	המטע	הרפיש		היוזת נמך
6.46	14	4.1	6	6	7	0	2	6	4	0	39.7	43.1	46.1	44.2	12.1	38.2	50.3	23.5	31.0	54.5	27.451	0.498	27,192	27.690	יאנאר
3.30	11	3.6	9	8	6	1	2	0	2	0	48.2	47.1	50.8	49.0	13.9	42.0	55.9	32.2	33.0	65.2	27.391	0.407	27,152	27.559	פברואר
3.21	8	4.8	12	1	6	0	3	4	4	1	44.9	49.9	55.1	54.4	16.4	46.2	62.6	48.5	34.0	82.5	27.418	0.353	27,219	27.572	מרץ
1.29	5	3.3	10	6	0	2	1	4	7	0	45.5	53.9	64.1	61.1	19.8	51.2	71.0	49.0	37.0	86.0	27.390	0.250	27,251	27.501	אפריל
0.00	0	1.9	6	2	3	2	6	4	5	3	49.6	60.1	74.7	71.9	24.5	59.7	84.2	49.0	47.0	96.0	27.388	0.223	27,292	27.515	מאי
0.00	0	1.6	12	6	2	2	2	1	2	3	54.4	63.3	75.8	73.5	21.2	62.9	84.1	43.0	56.0	99.0	27.352	0.234	27,224	27.458	יוני
0.00	0	0.4	17	11	0	1	0	0	0	2	54.6	63.7	76.6	74.3	20.7	64.0	84.7	31.0	60.0	91.0	27.291	0.169	27,206	27.375	יולי
0.00	0	1.6	18	6	2	0	0	0	1	4	57.9	65.7	76.9	74.9	21.0	64.4	85.4	31.8	60.0	91.8	27.316	0.218	27,179	27.397	אוגוסט
0.00	0	1.0	13	4	0	0	1	3	5	4	53.5	63.1	76.8	75.0	20.5	64.8	85.3	35.5	58.5	94.0	27.410	0.169	27,319	27.488	ספטמבער . . .
0.85	3	4.1	12	1	6	2	0	3	7	0	52.0	59.9	70.2	69.0	17.0	60.5	77.5	37.2	51.0	88.2	27.461	0.261	27,355	27.616	אקטאבער . . .
1.47	7	4.4	3	2	4	1	3	1	12	3	47.2	53.6	60.9	58.2	13.8	51.3	65.1	35.5	39.0	74.5	27.485	0.354	27,265	27.619	נובמבער . . .
6.35	11	5.1	7	7	6	2	2	4	3	0	43.7	47.6	51.4	49.7	11.2	44.1	55.3	27.8	37.0	64.8	27.445	0.428	27,171	27.599	דעצעמבער . .
22.43	59	3.0	125	60	42	13	22	30	53	20	48.9	55.9	64.9	62.9	17.7	54.1	71.8	37.0	45.3	82.3	27.400	0.297	27,235	27.532	חשבון המטע

(1) נעתק מחברת יולי לשנת 1900 של חברת PALESTINE EXPLORATION FUND

(2) מסודר לערך של 320 פאדריגוט

(3) מסדר בכודר החום של פארינוטו וערכו למודד החום של ריאמר בערך 9 אל 4 אחרי נכונו לראשונה 32 מעלות

(4) שינוי (הצי) סנטימטר בקירוב.

תבואות תוצאות הארץ מאמר העתים הארץ ת

הרוב מרוח מערבית או מערבית צפונית מערבית ואח"כ יהפך הרוח לצד מזרח ונעשה האויר צח ונקי.

ש ל ג .

ברוב השנים לא נראה בארץ, אכן לפעמים נמצא שלג הרבה (ומונה איזהו שבועות*) בפרט כהדש שבט. (בשנת תר"ד ירד מעט שלג ליל ובשחרית כ"ב ניסן) וכן נזכר במסכת יומא דף ל"ה ע"ב כמעשה הליל הנשיא. וכן בספר מכב"א י"ג כ"ב שיהיה שלג הרבה בארץ. בשנת תקי"ד היה שלג הרבה מאוד וקור גדול עד שמתו מקרירות כ"ה אנשים בגליל אצל עיר נצרה. ושמעתי בשם זקן א' שהתמיד השלג בשנה ההיא עד חדש סיון וכמעט לא נמצא מנין בכה"כ זה עה"ק בחג השבועות כי בלילה ההוא ירד השלג כל כך עד שלא יוכל במעט איש לצאת החוצה בשחרית עת התפילה¹. גם שנת תקנ"ח היה שלג הרבה סביבת ירושלים.

ערך חום האויר.

בדרך כללי בימות הגשמים 8° או 9° ** מעל האפס בבלי טהצרטאמעטר R. בימות החמה הוא ע"פ הרוב 21° או 22° ויעלה לפעמים עד 26°.

* נחמא ועל היותר מונה שבוע.

¹ צונכת הצוקע ונסכת רפ"ב צקוף ספר השבחי ירושלם" כתוב לאור: בגליל העליון צוחזו ספר צרעס סנווך לזו צנין חרצ וכחצו על אצן ח' וז"ל חל תהווהו על השלג שצח צניסן חנחנו ראינוהו צקיון עכ"ל.

** [בהיכל האחרון התקור האויר מעט ויש ימים שכתף החי יורד עד 3 או 2 מעלות מתחת להאפס.

תי תבואות תוצאות הארץ, מאמר העתים הארץ

רעמים וברקים נמצאים הרבה ודוקא בימות הגשמים ולפעמים יזיק. כלי מוריד הברם ¹ (בל'טצאכלייטר) לא נמצא בכל הארץ *).

רוחות.

אף שכימות החמה חום גדול בארץ עם כל זה האויר ממוצע ע"י הרוחות שמקררים האויר 'ומצאתי במדינת איטאליא האויר מחומם יותר מבארץ כי לא מצוי שם רוח המקרר כמו בארץ, וחסד גדול הוא). ובזמן שלא ישב הרוח צער גדול לכל יושבי הארץ כי החום כבד ובמעט בוער. (כלי מתכת מונח בחצר שכני איזהו שעות בשמש ולא היה אז רוח ויבוא ילד לקחתו ויקהן בידו ויעלו אבעבעות ביד הילד כאילו נגע באש ממש). מסיבה זאת כל כיכר הירדן ובפדט מחוז טבריא מבורך ופוריה ושם נתבשלו כל התבואות והפירות ראשונה מכל הארץ כי החום (האויר) מוסגר בין ההרים ולא ישב שם הרוח כבכל הארץ, ובעיר טבריא כמעט כל יושבי העיר ילכו בימות החמה בלא מלבושיהם כ"א בכתונת גדולה **).

גם בזמן הגשמים רוחות גדולות בארץ ובדרך כללי רוח המזרחי מורה על קור ומפסיק הגשם. המערבי מורה על גשם, הצפוני מפסיק הגשם, אולם אם כבר נשב קודם שירד הגשם מתרבים העננים ומוסיף הגשם מאוד. וע"פ הרוב גשם עם רוח צפון יתמיד

¹ אחי הגדול הרצ מהח"ט כ"י כתב לי שלפי דעתו כזר ורומז כלי זה צתוספתח דשבת סוף פ"ז וז"ל הנותנת צדל צין האפרוחים הרי זה ודרכי האזורי ואם נפני הרעמים ואם נפני הצדק הרי זה מותר עכ"ל. ואני אונרתי שגם צירושלמי סוף מסכת נזיר ורומז וז"ל אף הדין טערה דחיל וין הדין פרזלא עכ"ל ע"ס.

* [בהזמן האחרון הנהינו את הכלי הזה בכתי הצבא.

**] גם זה נשתנה והם הולכים במעילי בד לבנים וקלים.

תבואות תוצאות הארץ, מאמר העתים הארץ תיא

איזהו ימים (1). רוח הדרומי מביא גשם ומורה על החום.
בדרך כללי רוח צפונית מערבית מאלול עד כסליו.
מכסליו עד אדר ע"פ הרוב רוח דרומית מערבית ורוח דרומית.
מאדר עד תמוז רוח מזרחית. ומתמוז עד אלול רוח צפונית.
רוח המערבי הוא התדירי מכל הרוחות (ירושלמי בתרא פ"ב ה"ט
ר"ע אומר לכל רוח הוא עישה ומרחיק חוץ מן המערכה יש היא
תדירה. רב מנא היה מהלך עם מיכי ישחין א"ל אביי לא תהלוך
ממדינחא אלא ממערכה עכ"ל).

ר ע ש.

חפשתי בספרים ומצאתי שהיה רעשים הרבה בארץ ואלו הן:
א' בזמן עזויה הנזכר בפסוק.
ב' בזמן הורדום ונהרגו אז "אלף אנשים" (2).

(1) משלי כ"ה כ"ג רוח לפון תחולל גשם. פירש רש"י תוליד
ותצרח את הגשם, וכן דעת הרד"ק. ואצ"ע פירש תמונע הגשם ע"ס.
וע"פ המליחות ז' פרושים נכונים כי רוח הלפון תוליד ונפסיק הגשם
כמו שכתבתי. ודברי רל"ג אינם ע"פ המליחות וז"ל כמו שהרוח
הלפונית תצרח הגשם צירושלם כי היא תצח שם האדים העולים והים
כי הים הוא לפוני לה עכ"ל. והלא ידענו שים הגדול ונערה לה
ולכל הארץ. וכונת התרגום רוחא גרציתא לא זכיתי לדעת. ורחוק
הדבר לומר שכונתו על רוח המערבית (שהיא צאמת תוליד הגשם
יותר מכל הרוחות) ולד המערב נקרא צל"ע "אלגר" (בעין תמורת
עין והוא כמו ערב מערב). וה"כ רוחא גרציתא ר"ל רוח המערבי.
או שהוא נלסקן גרצא הלילה (צרכות דף ס"ז) ר"ל שודד הלילה שהוא
לשון סתר כמו לפון. או שהוא לשון זיב גרציא (שצת דף קו"ח) ר"ל
משכהו והציאהו.

(2) לפי דעתי הוא הרעש שנזכר ריש נוסכת וגיולה כשרלה
יצ"ע לתרגם הנציחים כי הוא היה צזון הורדום, וגם היה רעש חי
צזון הורקנות וארסטובלוס כנזכר בנוסכת קווא דף פ"ז ע"ז*) (עיין
לעיל סוף פ"ח).

[* איננו מוכנה כי הד"ל נובל לפרש על ר ע ש והתניעות הרוחות של יושבי
הארץ על המעשה הרע והמהועבו יע"ש.

תיב תבואות תוצאות הארץ מאמר העתים הארץ

ג' בשנת 4075 ונחרבה עיר רבת בני עמון .

ד' בשנת 4344 .

ה' בשנת 4506 .

ו' בשנת 4509 .

ז' בשנת 4516 .

ח' בשנת 4865 .

ט' בשנת 4874 .

י' בשנת 4880 . בזמן באלדואין מלך הנצדים .

י"א בשנת 4930 .

י"ב בשנת 4962 .

י"ג בשנת 5518 ונחרבה עיר "בעל כיק" בבקעת הלבנון .

ובעיר צפת ת"ב נהרגו מאה וארבעים נפשות .

י"ד בשנת 5594 (הרעש הראשון ששמעתי והרגשתי מימי) .

ט"ו בשנת 5597 ונחרב צפת ומכריא ועוד כפרים הרבה .

כל אלה היה בא"י והם רעשים גדולים וחזקים שהיה ע"י

מפולת גדולה שנחרבו המקומות ונהרגו נפשות . אכן רעשים

קטנים וחלושים שאין בהם סכנה ומפלת כמעט אין מספר להם והם

כמעט בכל שנה ושנה (בשנה זאת [תר"ה] הרעישה הארץ כ' פעמים) .

ובארץ סוריא יותר מצוי הרעש וכפרט בזמן מלחמת הנוצרים .

בארץ סוריא בערי אנטיוכיא ומראבלוס וכו' הרעישה הארץ

פעמים הרבה מאוד . בשנת ה' תקפ"א נחרבה עיר חלב (אלעפסא)

ע"י הרעש ומתו בה לאלפים . (ובחלק ד' אי"ה אאריך מדבר זה) .

עתות השנה .

ועתה אזכיר סדר השנה ע"פ החדשים * .

ניסן . ע"פ הרוב גשמים הרבה (וכפרט בחצי חדש הראשון) ורוח

(* למען יהי' להקוראים מושג נכון ממונ הארץ ואוירה ימי הנשמים וכמותם .

הרוחות וכו' בכל חדשי השנה הננו מצדפים פה לוח מיטרולוגי מפורט ומדויק הנערך

עפ"י הרשימות של החברה הפריטאנית להקירת ארץ שלשת שנעלו פע"ק .

תבואות תוצאות הארץ מאמר העתים הארץ תיג

גדול ולפעמים קור. ואז יתכשלו הירקות הקשים כגון עכביות ופולים וכו', וכל הארץ מלא פרחים ושושנים. כשבאתי לארץ כחדש ניסן מצאתי כל עמק שרון כמו כח"ל כחדש תמוז ואב. גם נתבשלה כבר השעורה והפשטה והשעורה נכתה כי השעורה אביב). בשנה זאת [תר"ה] הובאו חטים חדשים מ"אלגור" תחילת החדש והוא לעתים רחוקים מאוד. אייר. האויר צח הרבה וכבר פסק הגשם ולא נראים עננים ברקיע השמים. החום מעט. בכיכר הירדן כבר הגיע זמן קצירת החטים. ובשאר מקומות לא נתבשל אז כ"א בערך החצי (האלב רייף) וקוצרים ממנו ונתיבש או כשמש או באש והוא קלי הנקרא בל"ע אלפריק. ונתבשלו אז המלפפים (גורקען) הקטנים. במחוז עזה כבר נתבשל אפראקאזען. סיון. ירב החום ולא נראים עננים. הטל מעט ונתבשלו כל מיני פפלויםען וכבר נקצר כל תבואות הארץ. תמוז. ירב החום מאוד. הטל מעט ונתבשלו פירות הרבה התפוחים אגסים וקצת ענבים וכו' האבטחים הקשואים וכו'. אב. החום ירב עוד ונראים עננים. הטל ירב ונתבשלו התאנים והחרובים. אלול. החום מתמעט. עננים הרבה. הטל ירב בלילה כמעט כגשם, ונתבשלו ענבים והרימונים והשומשמיץ וחנושים (קוויטמען) ולימאני. תשרי. החום ככאלול, עננים הרבה מאד, הטל מתמעט ולפעמים ירד גשם. כבר נתבשלו הזיתים והתמרים. מרחשון. עננים הרבה ורוח גדול וגשמים, ואז נתבשלו האתרוגים (ר"ל שהם ראויים לאכילה) וקצת מתפוחי זהב (אראנגען) ואפלאזיניע ולפת (ריבען) ועוד מיני ירקות. כסליו. דומה למרחשון, וכבר מתחילים לזרוע התבואה, ואראנגען ואפלאזיניע נתבשלו כבר, והם מתבשלין עד חדש ניסן ואייר (עץ הדר פרי שדר באילן). טבת. קור הרבה, הלזוים (מאנדעלן) פורחים (בלהען), וכבר

תֵּיד תְּבוּאוֹת תּוֹצְאוֹת הָאָרֶץ מֵאִמֵּר הָעֵתִים הָאָרֶץ

נִתְכַשְׁלוּ רֹב הִירָקוֹת צִנּוֹן וְכֹרֹב וְקִלְקִם וְנִצְלִים (יְרוּקִים)
וְנִמְצְאִים עַד אֵלּוּל.

שֶׁבֶט. קוֹר הַרְבֵּה וְלִפְעָמִים שֶׁלֵּג וְקָרָח דָּק.
אֲדָר. הָאוֹיֵר מְמוּזָּג וְלִפְעָמִים רוּחַ גְּדוֹל עִם גֶּשֶׁם רֶב. אֵלֵנוֹת הַפִּירוֹת
פּוֹרְחִים וְנִתְכַשְׁלוּ הַשּׁוֹמֵי עַד סִיּוֹן.

(מִמַּעֲמַד הָאוֹיֵר כַּעֲנִין הַכְּרִיאוֹת אֲדָבָר אִיִּה בַחֲלֵק ד').

נִשְׁלֵם מֵאִמֵּר הָעֵתִים
לְחַכְמִים יוֹדְעֵי הָעֵתִים.

מעשה הארץ

חלק שני

מתבואות הארץ.

זהו דברי הימים למלכי וליושבי
הארץ. מזמן חורבן הבית תובכ"א
היא שנת 3828 לבריאה עד שנת

5605.

זכולל אלה ושבע מאות ושבע
ושבעים שנה.

שאל נא לימים הראשונים
אשר היו לפניך.

הקדמה.

כמו שנשכח ואבד זכרון שמות הרים הרבה בארץ הנשמה הזאת, כן נשכח ואבד שמות מלכיה ושריה. ולא נמצאים בארץ ספרי דברי הימים למלכיה ולשריה ולכהניה כדרך כל הארצות והמדינות, גם המעטים אשר חברו ספרי דה"י בל"ע במדינה הזאת אבולפעדא ושעריף איבן אידרוס וכו' כמעט אינם נמצאים בארץ. ולא כתבתי כ"א מה שלקשתי מספרים רבים הן מספרי חכז"ל וכן מספרי חכמי העמים זעיר שם זעיר שם, ולא אזכיר ע"פ הרוב כ"א המלכים אשר מעשיהם ומשפטיהם ודיניהם נוגעים לאחינו בני ישראל יושבי הארץ. ואל יפלא בעיני הקורא כי לא זכרתי בכל מקום שם הספר אשר בו מצאתי הדבר הזה כי ידוע ידע כי רבים הם הן ספרים ממחברי חכמי בני עמינו והן מחברי חכמי האומות, וגם העתקתי איזהו ליקוטים מכת"י ישנים גסדברים הרבה אשר הם בזכרוני מילדותי בעת שעסקתי בדברים כאלה. גסדברים (מדורות האחרונים) ששמעתי מזקני הארץ. והנה מתחילה אכתוב סדר המלכים שמלכו בארץ ואח"כ אזכיר סדר דורות חכז"ל ואיך היה מעמד הישוב בדור ההוא ושאר קורות העתים.

ואחלק דברי הימים אלה לד' זמנים (פעריאדען).
זמן א' מחרבן הבית תו"ב שהיה בשנת 3828 לבריאה עד שנת 4374 היא השנה שעלו הישמעאלים על הארץ. וכולל משך זמן 546 שנים.

ב' משנת 4374 עד שנת 4859 היא השנה שעלו הנצרים (מלכי ארץ המערב) ולכדוה מיד הישמעאלים וכולל משך זמן 485 שנים.

ג' משנת 4859 עד שנת 5280 שמלך מלך הגדול סולטאן סלימאן וכולל משך זמן 421 שנים.

ד' משנת 4280 עד שנת 5605 שאנחנו בו בחיים ושלוה וכולל משך זמן 325 שנים.

סדר ממשלת הארץ בדרך כללי .

- 3828 שנת החרבן היתה הארץ תחת ממשלת הרומיים ומושב המלך בעיר רומי .
- 4092 מלך קאנשטאנטיין ותהי הארץ תחת ממשלת היוונים (הרומיים המזרחיים) ומושב המלך בסטאמבול .
- 4374 עלה מלך כוזריא ותהי הארץ תחת ממשלת הפרסים (זמן לא כביר) ותהי שנית תחת ממשלת היוונים הנזכרים .
- 4397 עלה עומר בן קטף ירושלימה ותהי הארץ תחת ממשלת הישמעאלים או קאליפי ומדשב המלך בטיבה או בדמשק או בבגדד .
- 4502 עלו הטאטארי הם המורקים ותהי הארץ תחת ממשלת הטאטארי (זמן לא כביר) ותהי שנית תחת ממשלת הישמעאלים .
- 4628 מלכו בארץ קאליפי של ארץ מצרים ומושב המושל בעיר אלקהאירא .
- 4800 עלו עיד הטאטארי הנ"ל ותהי הארץ תחת ממשלת הטאטארי .
- 4859 עלו מלכי אייראפא ותהי הארץ תחת ממשלת הנוצרים ומושב המלך בירושלים או בעכו .
- 4947 מלכו בארץ ממשפחת צאלארין ותהי הארץ תחת ממשלת מצרים .
- 5003 עלה מלך קאסיונים ותהי הארץ תחת ממשלת טאטארי .
- 5051 עלה אסא סולטאן (מצרים) ותהי הארץ תחת ממשלת טאמולוקי .
- 5162 עלה טימעורלאן מארץ המזרח ותהי הארץ תחת ממשלת מאנגאלי (זמן לא כביר) ותהי שנית תחת ממשלת מצרים .
- 5278 עלה סאלים הראשון מלך קושטא ותהי הארץ תחת ממשלת אטאמאני .
- 5591 עלה חיל מחמד עלי פאשא ותהי הארץ תחת ממשלת מצרים (ומושב המושל באלכסנדריא של מצרים) .
- 5600 עלו חיל מלך קושטא ותהי הארץ תחת ממשלת אטאמאני עד היום הזה .

זמן הראשון.

משנת החרבן עד שעלו הישמעאלים וכבשו הארץ .

הנה מעשה חרבן הבית טוב"א כבר ידוע ומפורסם בדברי חז"ל בש"ס ובמדרשים ויוסיפו, ולא אזכיר כ"א סדר המלכים אשר מלכו בארץ אחר החרבן .

3828 היה שנת החרבן ע"י מיטום תחת ממשלת אספסיאנוס

אביו ברומי .

3844 מלך דאמיציאניאוס אחי מיטום והי אכזר רשע ואיש

משחית והרע הרבה ליהודים. ויצו להרוג כל משפחות בית דוד ולפי דעתי הוא שבקש להרג את רבן גמליאל כנזכר במסכת תענית דף כ"ט ע"א כשחרש טורנסרופוס הרשע את ההיכל נגזר גזירה על רבן גמליאל להריגה. עיין לקמן סדר הדורות). דימלוך ט"ו שנים ומיתוהו עבדיו .

3858 מלך נערפא הוא היה מלך חסד ואוהב החכמים

זאוהב היהודים ופרק עול פקדי רומי מעל צואריהם. וימלוך בערך ב' שנים .

3860 מלך טראיאנוס והוא מלך חסד. הוא טראיאנוס

שצוה ליהודים שיכנו בית המקדש (בזמן ר' יהושע בן חנינה) כנזכר בכראשית רבה פרשת ס"ד. ולפי דעתי בזמן הזה היה מעשה הרוגי לוד לוליאנוס זפפוס הנזכר במסכת תענית י"ח ע"ב ע"י הרשע טוריינוס (הגרסא בתורת הכהנים פ' אמור טוריינוס זבמסכת שמחות פ"ח הגרסא טרגיאנוס). ואינו המלך טראיאנוס כי הוא מלך חסד ולא הרע ליהודים, וטוריינוס הנ"ל היה א' מגדולי המלכות, כי כב"ר פ' הנ"ל במעשה הנזכר עם ר"י בן חנינה נאמר וז"ל הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפיזין מעכו עד אנטיוכיא והיו מספיקין לעולי גולה כסף וזהב וכל צרכיהם עכ"ל. ונראה לי שהם גולרו בלוד ולכן נקראים הרוגי לוד ע"ש מקומם

תבואות מעשה הארץ זמן א' הארץ תימ

והמעשה הרע נעשה כלודקיא. ולא כמו שכתב המפרש (ואינו רש"י) במסכת תענית שלוד נקרא ג"כ לודקיא ולכן נקראים בש"ס הרוני לוד ע"כ (ולפי דברי הירושלמי סנהדרין פ"י היו אז גזרות אבל לא גזרות שמד שהזכיר כגון פפוס ולוליינוס אחיו שנתנו להן מים בכלי זכוכית צנועה ולא קיבלו מהן אמר לא אתכון משמדתהון אלא טנבי ארנונין וכו' וכ"ה שביעית פ"ד).

ותחת מטיילתו התחילו מלחמת בן כוזיבא בכיתר שמרד ברומיים ועשה את עצמו משיח ויהרגו ברומיים וכיונים עם גדול ורב כחול הים (וכיותר בא' ציפרי) והמלך טראיאנוס שלח עליהם ישר צבאו בן אחותו הדריאנוס הנזכר לקמן. וימלך י"ח שנים. 3878 מלך הדריאנוס הרשע וכישנה הישנית למלכו היה שנת 3880 נלחם עם בן כוזיבא בכיתר ונחרב אז ביתר (ג"ב שנים אחר הרבן הבית) ושאר ערים הנשארם בארץ¹ וישר צבאו היה יוליאוס סעפערוס שהיה כתחילה במדינת בריטאניא. והחריב 50 מצצרים עוד 985 מקומות וכפרים ונהרגו בהרבו מבני ישראל במלחמה ההיא תק"ף אלף נפשות² חוץ ממתי רעב דבר ואש וחוף מהנמכרים לעבדים (במחוז חברון נמכרו ד' נפשות בעד מדה שעורים. ראה ה' והביטה). ובזמן ממשלת הדריאנוס נהרג ר' עקיבא בעיר קסרין ור' חנינא בן תרדיון ור' ישבב הסופר ור'

(1) ירושלמי פאה פ"ז בתחילה לא היו זיסיס נלוים צאנן שצא לדרינוס הרשע והסריז את כל הארץ עכ"ל.

(2) צנוסכת שנוחות פ"ח וז"ל וכשנהרג ר"ע צקיטרי צלחה שנועה אלל ר"צצ וכו' ונכאן ועד ימים וועטים לא ינלא וקוס צל"י שלל יהיה שס ווסלכין צו שנאמר דצר כלום ה' וגו' אחרו לא עברו ימים עד שצא צלמוס ועירצצ את העולם ונכאן ועד י"צ חדש וכו' ועד שנחקיים להם ונה שנאמר עכ"ל. והוא צולמוס של הדריאן או של יהודה³). והיא גזרת השמד כנזכר צירושלמי חגיגה ריש פ"ג צומן אלישע אחר ע"ש.

(3) הוא צולמוס האחרון הנזכר סוזה פ"ע ונשנה י"ד.

הַכְּ תְבוּאוֹת מַעֲשֵׂה הָאָרֶץ זְמַן אֵי הָאָרֶץ

הוצפיות המתורגמן ור' יהודה בן בכא ור' אליעזר בן שמוע (1).
איכה רבתי בפסוק פרשה ציון והיו שואלין לעולי רגלים ואמר להם
למי אתם והיו אומרים להם אפססיאני טרכיני אדרייני עכ"ל.
ויבן הדריאנוס ירושלם ויקרא לה קאפיטאלניא איילא,
על שמו איילא הדריאנוס ועל שם בית אליל יופיטר קאפיטאלניוס
אשר הקים על מקום המקדש. (וכן נמצא בכל ספרי היונים
והרומיים שנקראה ירושלם "איילא" *). ומצאתי כספרים הישנים
וז"ל ולא בנאה במקומה הראשון מכון רק נסה אותם לצד ההר
והנהר גיחון עכ"ל. והכונה שכתחילה היתה יותר צפונית מערבית
וכעת היא סמוכה להר הזיתים ולעין שילוח (הגיחון) כאשר
הארכתי לעיל.

והעמיד בעיר צלם כוכב ונונה (** (יופיטר ופענוס) ועמדו

(1) ונלחתי צפון היכלות (צומעסה הרובי ונלכות הנזכר בסליחה
אלה הזכרה) צמיחת רצן שזעון צ"ג ור' ישמעאל צ"ח שזכרנו ע"י
קיסר לופינוס צזון החרצן. וכן ונלחתי צזוסר דפוס ליוורכא ומנדכא
פ' צשלח דק כ"ח ע"צ צפסוק וצרוצ גלונך סהרוס קמויך סינך ונלכין
דמותו דעקו לישראל ולירושלים לחדריאנוס ללופינוס ולנצובלדלר
ולסנחריצ ובו' (וצפסאר דפוסים ססר סיצת לופינוס), ולא נמלא צכל
ספרי דצרי היונים לנלכי הרומאים שהיה להם ונלך שזנו לופינוס (2).
ולפי דעתי מרומים צסס זה על כיטוס, וצנ"ר לופוס הוא זאצ (על
דרך זאצ ערצות יסדסס (ירמיה ה' ו') עיין צענוק המלך דק ו' ע"א
(וציוחסין דק כ' ע"צ) שהזכיר לופינוס קיסר צומעסה של ר"ח צן סרדיון
שהיה אחר חרצן של ציתר ומוכח שאינה הכונה על טיטוס ול"ע).
(2) ונלחתי ציוסיפון ונלחנת יהודים פ"ח חלק ל"ג שהזכיר לופוס מושל
צאלכסנדריא של ונלכיס סססס ונמשלת אפסיסיאנוס מלך רוויי והוא סגר ונשכן
צית סוכיו והרע ליהודים עכ"ל.

* גם על המטבעות שנמצאו בה בעת היא טבוע השם Aelia Cap.

** מלבד הצלם-הזה הקים אדריאנוס על הר הבית מצבת צלמה ואכן אחת מכסות
המצבה הזאת תראה עד היום בחומת הדרום של מקום המקדש (בהחלק אשר משול ומתחת
קרקע ל"בית חפלת אכסא") וזה נודע מהכתבת הרומית שעליה אין הבונים שלא הבינו
את הכתב קבעוה מהופכת (ראה בה"ירושלים" ברך ה' חוברת ב' צד 100). ובתרגום
צאשבוני של הספר הזה נעתק הכתבת.

תבואות מעשה הארץ זמן א' הארץ תכא

שם 180 שנה עד זמן ממשלת העלעא ובנה קאנשטאנטין. ויבן גם חומה סביבת העיר, ומזמן ההוא לא היה רשות ליהודים לבוא העירה. וזמן מה אחר כך ניתן להם רשות לקרב אליה לבוא על החרים הסמוכים לה לראותה. וזמן אחר כך קנו רשות מחיל הרומיים (היונים) אשר היו בעיר לבוא פעם א' בשנה העירה כיום ט' באב לבכות על חרבן הבית ועל השרפה אשר ישרה ה'.

3900 מלך אנטונינוס חתן הדריאנוס והיה מלך חסד וצדיק ואוהב היהודים והיה בזמן רבינו הקדוש כנודע בדברי חז"ל. והוא ישב זמן הרבה בא"י בעיר רומי בגליל * (עיין מקומו) עם רבה"ק (וי"א שהתיהר, עיין ירושלמי מגילה פ"א). ולפי הנראה הוא צוה לקבור הרוני ביתד כמשי"נ באיכה רכתי בפסוק בלע ה' וז"ל ולא גזר (הדריאנוס) עליהם שיקברו עד שעמד מלך א' וגזר עליהם וקברום. וכן הוא בירושלמי תענית פ"ד. וימלך כ"ד שנים. (מדברי רש"י במסכת ר"ה דף כ"ה ע"א כד"ה זיל לעין טב משמע שהיה גזרת שמד. לא ידעתיו, ופירוש הראשון גראה. (עיין בספר יוחסין בשם ר' אלעזר בן שמוע).

3924 מלך מרקוס אאוריליו או מדקוס אנטונינוס חתנו שנשא בת אנטונינוס שזנתה כנזכר במסכת ע"ז דף י' ע"א ע"ש¹).

[1] זאת היא השערת המחבר שהעיר רומי שממנה היו להקיסר אנטונינוס שיה ושיב עם רבה"ק היא העיר הקטנה רומי בגליל, כי לא יתכן שרבה"ק שישב בעפורה או בטבריא יחליף דברים בע"פ עם הקיסר אנטונינוס ברומא. אולם כל החוקרים החדשים מסכימים כי אי אפשר שאנטונינוס זה יהי איהבו של רבה"ק, כי הוא ה"י קודם לו ויותר יתכן ליחס את המאורע הזה למרקוס אנטונינוס אאוריליו המוכא מיד אחרי זה, והוא ה"י באמת אוהב צדקה ומשפט ונס התעכב שלש שנים באסיה.

(¹) ויש לדקדק הללא לפי לשון הש"ס הנזכר ונוכח שהיה צן לאנטונינוס ששנוו אקוירוס זרלה להנזכר. ולפי שנלחתי בצפרי דצה"י לרומיים ונלך חתן אנטונינוס אחריו. ויש להסיב שנוכח שנת צחיי אציו, דקלת רא"י ונלחתי שלח היה לאנטונינוס אז כ"ח צת יחידית שנזכר שם צועשה ששלח לו רצה"ק כוסצרתח ר"ל שיונית צתו והוא שלח לרצה"ק כרתי ר"ל א"כ יכרת זרעו ונוכח קלת היה לו אז כ"ח צת יחידית, ונוכח שכבר נת' צנו אקוירוס ולכן ונלך שנתו אחריו.

תכב תבואות מעשה הארץ, זמן א' הארץ

3943 מלך קומארוס בן מרקוס הנ"ל נכד אנמונינוס והוא הרישע ככל מעשיו והרע ליהודים.

3955 מלך סעפטמפיוס סיכרי. ובשנת 3964 עלה ארץ המזרח ועשה שם הרג רב ונצח מלכים רבים ארץ ארם נהרים עד נהר הדיקל. ובסוף ימיו עשה משפט וצדקה בארץ.

3985 מלך אלכסנדר [ספערוס] והיה מלך חסד. ובשנת 3984 היתה מלחמה גדולה בארץ בין היהודים ובין הכותיים (שומרונים), וליהודים היה שר צבא קיודיוס עד שבא המלך אלכסנדר והמית הרבה מהם והשקית המלחמה*).

4014 מלך טרכאניאנוס (גם נקרא דוציאוס טרויאנוס) ומלך דוקא שנה וחצי. ולפי דעתי הוא מרכינוס הרשע שהחריב אלכסנדריא של מצרים כנזכר במדרש אינה בפסוק קלים היו הודפנו. ונמסכת סוכה נפרק החליל (וכן בירושלמי שם) נזכר אלכסנדר מוקדון מ"ס וצ"ל מרכינוס.

4049 מלך דיאוקלינסיאוס הוא דיקליטינוס רועי חזיר הנזכר במדרש רבה פ' תולדות, והוא גולד מענד ושפחה שנמכרו במדינת דאלמאטיען והיה אח"כ איש היל בארץ הזאת. ואח"כ עלה לגדולה ולמלוכה. והוא ישב בבאניאם כנזכר במדרש הנ"ל והוא חפר ים המץ (חמס) כנזכר בירושלמי סוף מסכת כלאים. (ומענין החזירים עיין בספר היוחסין ק"ח ע"א דפוס אמשטרדם). ועד היום נמצא באלכסנדריה של מצרים עמוד אבן א' גדול הנקרא עמוד דיקליטינוס, גם נקרא עמוד פאמפעיוס, גבהו 99 רגל ועוביו (הקיפו) 28 רגל. אורך מושב העמוד 78 רגל.

4072 ** מלך קאנסטאנטיין הגדול הוא המלך הראשון באמונת הנצרים, וכל המלכים אשר לפניו רדפו והשמידו הנצרים בכל מלכותם והוא (ואמו העלענא) החזיק בידם. ויבן בתי תפלות ובנינים הרבה בארץ גם בנין בית תפלה על קבר ישו (לפי

[*] למען השקית המלחמה הזכרה להרג הרבה משתי הכתות.

[**] טעותו כי הוא מלך בשנת 336 למספר הנהוג והוא לחשבון המהבר 4099.

תבואות מעשה הארץ זמן א' הארץ תכנ

דבריהם). וכשנת 4092 בנה שטאמבול ונקרא על שמו קאנשטאנטינופול (קושטא) עד היום הזה. ואז נחלק מלכות הרומים לבי חלקים, חלק המזרחי (היוני) ומושב המלך בקושטא הנוכרי, וחלק המערבי ומושב המלך ברומי (ובשאר מקומות). וכל מלכי הארץ (א"י) ישבו ברומי, ומקאנשטאנטינופול ואילך ישבו בקושטא. ותהי הארץ תחת ממשלת היונים. ובעת ההיא התרבו הנצרים בארץ.

אז היה יהודי אי בעיר רומי ושמו יוסף שקבל אמינת הנצרי ויהי חשוב בעיני המלך ויתן לו רשות שיבנה בתי תפלות לבעלי האמונה הזאת ויעל יוסף לא"י ויהיו שם יהודים הרבה בקיסרין וטבריה נצרה כפר תנחום (עיין בקהלת רבתי כפסוק כל הדברים אזל להדי' כפר נחום) ובאותן מקומות לא היו יושבים בהם כ"א יהודים ולא בני אומה אחרת. ויהי כאשר בא יוסף אליהם ורצה לבנות שם בית תפלה ויחל לפתות את היהודים שיקבלו עליהם אמונת הנצרים ולא אבו לשמוע לו ולא הניחוהו לבנות עד שכא קאנשטאנטינופול ויהרג מהם כמה אלפים ונזר עליהם גזרות רעות והעניש אותם במסים גדולים (1) ומת המלך קאנשטאנטינופול בשנת 4102 (עיין בפירושו אבע"ז סוף דניאל).

4098 נעשה יום ועד לנצרים בעה"ק ירושלם ת"ו מכומרים הרבה על דבר דתם והסכימו שאין להנצדי שום שיתוף לאלקות ואדנות רק שה"י נביא (צמח דוד).

4099 מלך קאנשטאנטיאוס זיהי אז קבוץ גדול מבני עמינו בעיר צפורי וימרדו במלך וילחם עמהם והחריב העיר הנזכרת בשנה הנזכרת עד היסוד כה.

4125 מלך יוליאוס אפאסטאט ויהי מלך חסד, ובשנת בי למלכו צוה לנשיא הארץ (ר' הלל) שיבנו בית המקדש והתחיל

(1) מהרסיך ונחרציך ונחך ילאו (ישעיה מ"ט י"ז). הוא הנויסיאנאר הראשון שצא לארץ. ובעת נחלסים הרבה צלרץ מודינת צריטאניא.

תכר תבואות מעשה הארץ זמן א' הארץ

לבנות אכן לא הסכימו מן השמים כי המלך מת ויחדלו לבנות, והוא כמל כל החוקים והמשפטים לא מביים והגזרות שגור קאנשטאנטין על היהודים והוא רדף והשמיד הנוצרים.

4128 מלך ואלנימינוס מלך חסד ואוהב יהודים. בשנת 12 למלכו היא שנת 4140 צוה לבנות חומות ירושלים ונדר לתת לזה עזר והוצאה, אכן מת ולא נגמר הדבר.

4140 מלך מיאודוסיוס הראשון גם הוא מלך חסד ואוהב היהודים ויצו שלא להזיק לשום יהודי בכל מלכותו ושייש להם רשות לקיים תורתם ואין מוחה להם וירדף גם הוא את הנוצרים וישמידם.

4143 מלך ראמיאנוס* איש חכם ואוהב היהודים.

4172 מלך מיאודוסיוס השני ובשנת 8 למלכו היא 4180 נתגרשו היהודים מאלכסנדריא של מצרים. ויצו כי כל הכנסות והמסים אשר לנשיא הארץ יבאו לאוצרי המלך ולא יתנו עוד לנשיא. 4288 מלך יושטיאנוס הגדול גם הוא מלך חסד חכם ואוהב היהודים. ובשנת 4316 קמו היהודים על הנצרים בעיר קיסרין ויהרגו מהם** והמלך לא הרע ליהודים.

4344 מלך מוריץ. מלך חסד ועניו. ובזמן ההוא היו רעשים הרבה בכל ארץ המזרח וגם בירושלם נרגשו ונפל הבנין אשר הוקם על מקום המקדש ע"י מלך יוליאוס. וישלח מוריץ יהודים מעיר קושטא ירושלימה לבנות ההרוס;

4373 מלך הרוקלוס ותהי לו מלחמה גדולה עם מלך פרס כוזריא ויתחברו עם מלך פרס היהודים של טבריא נצרה ויושבי הרי הגליל. ויעל כוזרי ירושלימה בשנת 4374 ויצר עליה ימים רבים ויכבשה בחדש יוני (סיון) שנה הנזכרת ויחריבה ויהרג בנצרים הרג רב (ויפלו כתוכו כעשרים אלף איש) ויולך את פאטריארך (ראש הנוצרים) שבי ואת כמותיהם שכרו היטב

* צ"ל ארקאדיאוס וכן הוא בהתרגום האשכנזי.

** ר"ל המלך הקר ודרש הדבר ויעמד לצד היהודים.

תבואות מעשה הארץ: זמן א' הארץ תכה

ותצא העיר בגולה. גם כל א"י וארץ ארם וסוריא וארץ מצרים ככשוהולך רבבות נוצרים בשביה.

ויקם מלך היראקליוס ובנו קוסטנטינוס וילחם עם מלך פרס בחזקה ויבואו עד עזה ויירא כוזריא ויגם מפניו ואח"כ עשו שלום ביניהם וישב לו עיר ירושלמיצי מלך היראקליוס כי לא ישב יהודי א' בירושלים וגזר גזרות רעות על ישראל ויקם להשמידם רח"ל, כי ראה בחכמת הכוכבים שמלכות רומיים נופלת בימיו ביד הנמולים ואמר שהם היהודים ולא ידע כי הישמעאלים הם. ותהי ירושלם תחת יד היונים עד שנת 4397.

עד כאן זמן הראשון.

סדר הדורות.

סדר דורות התנאים ידוע הוא בספרים רבים ואינו אצטרך להזכירו ואכתוב דוקא מזמן רבה"ק ואילך.
3979 נגמרא המתניתין. וקרוב לזמן הזה נפטר רבה"ק וזו ירד רב לכבל והתחיל דור אמוראים שהיו כולם בארץ בכל ואזכיר דוקא חכמי א"י.

(1) לפי סכתצתי לעיל שצטטת 4049 וז"ל דיקליטינוס רבי חזירין יש לדקדק איך נזכר צ"ר פרשת תולדות וז"ל וכיון דהווינו נטי סדריה דרבי הווינו ויזוק' וכו' נחת ר' שמואל בר נחמן לניסחאי הווי לרבי וכו' ע"ש. הלל צזון הזה כבר ונת רבה"ק יותר ונחנישים שנה? לכן נראה ל' שרבי הנזכר איך הכונה על רבה"ק כ"א על צן צנו סקרא ג"כ ר' יהודה נשיאה (ואולי קוראין ג"כ רבי סתם), וצירושלנוי תרונות סוף פ"ח הביא ונעשה זה והזכיר ר' יודן כשייח וצלתי כפק כונתו על ר"י נשיאה לא ר"י הנשיאה. ורש"י לדברי שר' שמואל בר נחמן (הוא ר"ש צ"ר נחוני) היה צ' דורות אחר רבה"ק. וכן ונלחתי צ"ר פ' י"צ ר' יהודה נשיאה שאלני לר' שמואל בר נחמן ע"ש, אי"ב ונכת שונעקה ה"ל היה צזון ר' יהודה נשיאה וגם הוא יש צנצריא.

תכח תבואות מעשה הארץ זמן ב' הארץ

זמן השני.

ממלכות הישמעאלים (פאליפי) עד שעלו
מלכי אירופא (הנוצרים).

14874). ויהי בזמן ד' יצחק הגאון בארץ בכל ויקם מחמד בן
עבדאללה ממשפחת קדר בן ישמעאל בארץ ערב ויכבש כל
ארצות ומדינות ערב. ויהי לו ב' יועצים ברית החדש אשר חדש
שם האחד אלימאן מאם עאלי מחכמי ישראל ושם הישני טורקמאן
הערל. (וזאת סיבת הדבר שנמצא בריתו מדיני ומנהגי בני ישראל).
וישם מחמד פניו להכרית ה' בני ישראל כי לא באו לעזרתו,
וכאשר ראה בנו של ריש גלותא את כל הרעה הזאה הבאה
(חלילה) לישראל הלך וכתר ברית עמו ויהי לו לאיש היל ויסוב
את שמו אבו באפר. ויכתרו שניהם ברית אבו באפר ואלימאן
הנוכר לעיל להמית את "בוחייראן" תוכן מחמד שיעץ לו להכרית
את ישראל, ויעשו כן. ויודע הדבר למחמד ויגרש את אבו באפר
מפניו. וילך אבו באפר ויכבוש לו סי ערים ויתנם למחמד למתנה
ויכתרו ברית שנית ולא הרע ליהודים**).

ויעל מחמד וילחם עם מלך היראקליוס וכנו קוסטאנטינוס וילכד

(1) יש ספקות הרבה צנין וחסרון זה, ולין צגרי להאריך
בו ולהכריע צנייהם. יש אונוריס שניין החגירא ונתחיל נשנת 4384
לצריאה (וכן נולדתי צדק"י כתיבת יד) ולפי וניין ווספר היסועאלים
אשר צנינו ונתחיל חסרון החגירא נשנת 4344 לצריאה (כי שנה
זאת 5605 להם שנת 1261 לחגירא) * וצרוז הספרים נולדתי
שנתחיל נשנת 4374 (שהיא שנת 614 לחסרון הנלדים)
וכן חשצתי גם אני.

* אין כאן כל ספקו החגירה (מניסת מחמד) או תאריך המושלמים
התחיל בשנת ד"א שפ"ד ומתאריך המושלמים בזמננו אין סתירה כלל.
כי הישמעאלים מונים את שנותיהם ללכנה ושנת עבור אין להם וכל
שנותיהם הן בנות י"ב חדשים ולכן יתוסף להם בכל שלשים ושלש שנות חמה (בערך) שנה
אחת. וע"ז נוספו להם במשך תאריכם מ"א שנה בערך. וזה פשוט. אך כ"ז הנחנו את
המספרים בפנים כמו שהם לבלי להביא ערבוב בחשבונות המחבר.

**הספור הזה הוא רק הגד הי ובאמת הי' אבו באפר ערבי מנכבדי העיר מכה ועשירי ה.

תבואות מעשה הארץ, זמן ב' הארץ תכט

טמנו כל ארץ אנטיוכיא וארץ ארטעניא ומארץ אנאטאל וארץ הקדושה. אכן העיר ירושלים נשארה תחת יד היונים. וימלך מחמד י"א שנים וימת.

4385 מלך תחת מחמד—אבו באכר אלכאליפא אלצדיק הנ"ל (ר"ל מגזע הצדיק) ודוא חמיו של מחמד. כי מחמד נשא בתו הכתולה ולכן הסיב שמו אבו באכר ר"ל אני הכתולה, כי מכל נשי מחמד לא היתה בתולה כ"א בת בן ריש גלותא הנזכר * וימלך אבו באכר כ' שנים וימת.

4387 מלך עומר בן קטף הוא היה ג"כ חמיו של מחמד. ובשנת 10 למלכו היא שנת 4397 עלה בעם רב על ירושלים ותבוא העיר במצור גדול ובסוף כנשה וילכדה מיד היונים ויכרות ברית עם הנוצרים שיתנו לו פדיון נפשם ומס מידי שנה בשנה. ויצו לכנות את בית המקדש** ועל תלו כנראשונה. ויהן אל המקדש הכנסה ושדה אחוזה עד היום הזה. ויבן בנין גדול על מקום המקדש הנקרא בל"ע "אלסאכרא" והוא על תילו עד היום הזה. גם כבש כל ארץ דמישק ואיספאהן (פרס) וארץ מצרים ע"י שר צבאו עומר בן אלעאן וכבש גם עיר אלכסנדריה ושרף את קבוץ הספרים (ביבליאטהעק) אשר באלכסנדריה מימי קדם אין ערך להפסד זה והשבית ממשלת הטאמעלוקי במצרים, ותהי גם כל ארץ מצרים תחת ממשלת הפאליפי עד זמן שעלו הטאטארי (4502) ויבן את עיר קאירא (ויקרא את שמה "קאירא" על שם הדאגה הגדולה והצער שהיה לו בעת הכנין) הנקרא "אל-מאצר" (ר"ל מצרים) וישבת המנהג הרע שהיה ליונים בעיר פסמט (עיינ צוען) שביום שעולה הנילוס לקחו כלה יפיפיה ויעלת חן ממשכצות זהב לבושה ורביד הזהב על צוארה ויוליכו אותה בתופים ובמחולות על שפת הנילוס וישליכוה בו באמרם שבוה יעלה וירב ויגדל הנילוס. כל זה היה בשנת 4400.

[* עיין בעמוד הקודם בהערותנו.

** [ר"ל צוה לבנות על מקום ביהמ"ק את בית התפלה הנו' בסמוך והוא נקרא

אצל תרי הארץ על שמו עד היום.

תל תבואות מעשה הארץ זמן ב' הארץ

4402 מלך כאליה אסמאן (או אטמאן) בן עפאן והוא
חתן מחמד. ויכנש בשנת 4406 אי ראדום, ובשנת 4413 גם אי
קיפרום (ציפערן).

4413 מלך עלי בן אבו טאלב והוא ניכ חתן מחמד
ובעיני יושבי ארץ פרס וכו' נחשב בערך מחמד חמו
והם מאמינים בו לנביא ועד היום הם ב' כתות מאמיני
מחמד ומאמיני עלי ושונאים אלה לאלה (גם נמצאים
בהרי הלכנון ובכוריא שמאמינים בעליו). ובזמנו היה מעשה
בוסתנאי שהוא ממשפחת דוד המלך ויתן עלי לבוסתנאי לאשה
את בת מלך פרס שככשי אחר שנתגירה. ובזמנו ככשו הישמעאלים
אפריקא וכל אנאטאל וכל ארצות המערב.

4419 מלך חסן בן עלי .

4434 מלך מאעוויא בן סופיאן ובזמנו היתה מחלוקת
ביניהם בדבר הממשלה והמלכות.

4437 מלך עכד אלמאלעקי הוא עשה שלום עם היונים
ויכרות ברית עם יוסטיניאן השני מלך קושטא. ויבן את רמלא
'עין מקומו) ומקומות אחרים בארץ. ומחוז קרית יערים (אבנוש)
נקרא עד היום בני אמאלעקי אולי על שמו *). ובזמנו מלך
עוד חג'אג' בן יוסף בעיר עיראק ובבבל (בשנת 4459).

4467 מלך ואליד הראשון בן עכד אלמאלעקי .

4502 עלו הטאטארי (הם הטורקי) ממדינת טורקמאן סמוך
לים כספי עם אשר לא יספר מרוב וכבשו כל א"י וארץ סוריא
וכל ארץ קאפאדוציא והחריבו כל מקום מדרך כף רגליהם.
ומלכי הישמעאלים נלחמו עמהם מלחמות גדולות ויגרשום מן
הארץ ויעלו ויבאו עוד פעמים ושלוש (כאשר אזכיר לקמן). ועד
לאחר שנים רבות עשו שלום ביניהם וקבלו הטאטארי דת
הישמעאלים ונעשו אהובים והיו לעם א' עד היום הזה. ואלה הם

* ראה למעלה עמוד קמ"ח והשערת המחבר שם שמקורו בהשם
עמלק, וגם השערתו דנוכחיה מוסעותו ועיין בהערותיו שם.

תבואות מעשה הארץ זמן בני הארץ תלא

הטורקים שנמצא מעט מהם בארץ הזאת (כי רוכסם ערבי שמעאלים) אכן הרבה וכמעט כולם הם יושבי אנאטאל ויושבי ארץ טורקיא שבאירופא, ותהי הארץ תחת ממשלת הפאליפי כמאז וכמקדם. 4523 מלך פאליף אלמאנצור והוא בנה בגרד (בכל החדשה).

4546 מלך הארון אלראשיד (ר"ל הישר) וימלך עד שנת 4569 והוא השלים בנין עיר בגרד הנ"ל.

4557 היתה מלחמה גדולה בארץ בין סאראציני (הישמעאלים) ובין הערביים ונחרב עזה ויאשקלון צריפין וכית גוברין.

4572 קמו הישמעאלים על כומרי הנוצרים בירושלים ויהרגום.

4573 מלך אלמאימון בן הארון הנ"ל עד 4603.

4628 עלו שנית הטאטארי וכבשו א"י וארץ מצרים וכשנה

ההיא מלך איבן אחמד איבן טולון סולטן במצרים וימלך עד שנת 4644 וילחם עם הטאטארי.

4729 מלך מעאז ממשפחת פאטימיטי והם הפאליפי

בקאירואן (צירעני; עיין קריה) וכבש מצרים וסוריה וא"י ומישכו בעיר אלמצר (קאירא).

4756 מלך פאליף אלחאפים במצרים (השלישי ממשפחת

פאליפי פאטימיטי הנ"ל) והוא רדף הנוצרים עד מאוד. בשנת 4772

עלה ירושלימה ויגרש הטאטארי מיסם. ויהרס הכננין שכנה

קונשטאנטין על קבר ישו עד היסוד בו, וימלוך עד שנת 4781.

ויבאו האנשים הכאים מארץ המערב ארצה הקדושה ויספרו ליושבי

המערב את כל אשר עשה חאפים לנוצרים ויאמרו לאמור שיד

היהודים היתה עמו להרע לנוצרים וביותר שהם גלו לו שיבאו

מלכי המערב ללחום עמו. וככה רעה זאת היתה הסיבה שלאחר

זמן כאשר עלו באמת ארצה הקדושה ללחום עם מלכי הארץ

שפכו כאיש חמתם בעו"ה על עם ה' אחינו בני ישראל והם גזרות

תתנו הידועות. ואין אאריך בהן.

4781 מלך פאליף דאהיר בן חאפים הנ"ל. ויחנן את הנוצרים

ויתן להם רשות לבנות בית תפלה בירושלם.

4800 עלו הטאטארי שלישית תחת ממשלת המלך סילג'וק

תלב תבואות מעשה הארץ, זמן כי הארץ

ממשפחת הילרוקיאנו. והמלך סילגיוק הצליח בכל אשר פנה. וילחמו הטאטארי עם מלך מצרים ויקחו את ארם ואת ירושלים ואת הערים אשר סביבותיהם כיד חזקה וימרו את חיי הנוצרים אשר מצאו שם, בעבודה קשה, וכיכדו עולם עליהם. 4859 ויקומו עוד הישמעאלים ויקחו מידם ירושלים וסביבותיה. בשנה ההיא ישעלו מלכי אירופא (הנוצרים) ארצה הקדושה.

עד כאן זמן השני.

סדר הדורות בזמן הזה.

גם בזמן הזה לא נודע לנו סה"ד מחכמי ומנהיגי הארץ כ"א מעט מזער. כשנת 4521 היה מחלוקת בארץ בכל רב אחא משבחא המחבר השאלות עם ראש הגולה, ועבור המחלוקת לא נסמך ר"א לגאון ועלה מכבל לא"י ומת שם. 4543 בזמן ההוא היה גאון בארץ בכל ר' יהודאי. והיה איש א' מכית צור (עיין מקומו) ושמו ענן והי' תלמיד ר"י הגאון הנזכר ות"ח היה בתחילה והכירו בו שמץ פסול מפני כן לא נסמך לגאון וגם לא סיעוהו מן השמים להיות ראש גולה ומפני המינות שהיתה בלבו העלתה שרטון ועמד להסית את ישראל מעל קבלת חכמים ונעשה זקן ממרא ע"פ כ"ד לכלתי שמוע אל השופטים וחבר ספרים והעמיד תלמידים וכדה מלכו חוקים לא טובים. כי אחר החרבן נדלדלו המינים (הצדוקים) עד שעמד ענן וחוקם והתפישטי גם בארצות המערב ובמצרים וגם בא"י. והיה להם בא"י שיך א' הנקרא אבו אלפרג' והיבר ס' "אבו אלפרג" (הנזכר לפעמים בתשובת הרמב"ם) וכתב בו מסיתות ומדיחות, ואחר מות ענן נשארה אישתו הארורה הנקראת "אל-מעלמה" (ר"ל הרבנית המחכמת) וסומכין בקבלתה ושואלין זל"ז איך עושה "אלמעלמה" ועושין כמותה. ובעת שנתחזק הנשיא ר'

תבואות מעשה הארץ זמן ב' הארץ תלב

יוסף בן אלי בארץ המערב השפילים זכור נאבדו מן העולם*
4787 נכמך הנגיד ר' שמואל הלוי בר'י בן גיקמלי בעיר
קרמובא בספרד. ועשה טובות לכל ישראל גם ליזשבי עיר הקדשה
ועוד היה מספיק ישמן וית לבתי הכנסיות שבירושלים בכל שנה
ע"כ מזה מוכח שיהיה אז קיבוץ גדול מכני עמינו בירושלים
דיותר מזה לא נודע לנו ממעמד אחינו ב"י באה"ק.
מלכי הישמעאלים הם ע"פ הרוב אוהבי היהודים וישנו בטח תחת
משלתם ולא כמו תחת ממשלת היוונים שהיה להם גזרות וצרות.
אכן כשעלה עומר בן קמף ארצה הקדושה והוא שונא לנוצרים
דיגרשם בשנת 4398 מעיר מבריא נתגרשו גם היהודים עמהם
מעיר הזאת.

עד כאן סדר הדורות בזמן ב'.

זמן השלישי

זמן שעלו מלכי אירופא עד שמלך סולטאן סלימאן.

4856 ויהי כאשר שמעו הנוצרים יושבי אירופא צרת
אחיהם אשר בירושלים ואת העבודה הקשה אשר עובד בהם ע"י
הישמעאלים, ויקנאו להם קנאה גדולה ויתקבצו מכל הארצות
מאישכנו צרפת ספרד אינגלאטירא איטאליא עם רב אשר לא יספר
מרוכ אנשים ונשים כל נדיב לב לעלות וללחום עם הישמעאלים
לקחת הארץ מידם ויתהי עת צרה ליעקב לאחינו יושבי המערב
ארצות הנזכרות והם גזרות תתנו אשר ספרם ר' יוסף הכהן
בספרו דברי הימים. ויהי מספר העולים כשש מאות אלף איש
דילכו בישבעה דרכים כים וביבשה (דכרים כ"ח כ"ה) וכראשם

* דיל בארץ המערב.

תלך תבואות מעשה הארץ, זמן נ' הארץ

גוטפרידא דוכוס לוטורונגיא ועוד ישרים רבים וילכו ויסעו דרך קושטא ואנאטאל אנטיוכיא מרבולוס כירות צידון צור ועכו.

וישמעו אנשי ירושלים וינע לבכם ויטם ויחזקו את חומת העיר וישימו כתוכה אנשי חיל כר ולחט ומזון וכלי קרב לרוב כי כן צוה להם מלך מצרים אשר כבש ולקח ירושלים מיד המאטארי ביד הזקה כשנה ההיא. ויחזקה מבית ומכחוק.

4859 ויהי בשנה ההיא ביום השביעי לחדש יוני (הוא תמוז)

ויבאו הנוצרים דרך רמלה לפני ירושלים והם כארבעים אלף נפש אדם והנשארם מתו ונהרגו בדרך ויצורו עליה ותבוא העיר במצור. ובתוכה כארבעים אלף איש שולפי חרב והנכחרים במחנה הערלים לא היו כ'א כעשרים אלף רגלי ות"ק רוכבי סוסים. וכיום עשתי עשר יום לחדש יולי (הוא אב) לעת ערב אזרו חיל ויקריכו אל חומת העיר מצור וישפכו אליה סוללה ויעלו ראשונים על החומה גוטפרידא ואחיו איאוסטאקיא וירדו מהחומה וילכו השערה ויישכרו הדלתות ויביאו את כל אנשי הצנא העירה ויכו את כל יושביה לפי חרב לא נשאר גם אחד. וימליכו עליהם את גוטפרידא הנ"ל למלך על ירושלים ועל סביבותיה ועל כל הערים אשר לקחו (ותהי הארץ בדם 88 שנים כאשר אספר בסמוך).

וכזמן ההוא בנו ערים ומבצרים ובתי תפלות ובמות הרבה בארץ ויקראו להם שמות ממקראי קדש ככל אשר כדאו מלכם ומהם מוסכת שם (כנזכרים השמות כמסעות של ר' כנימין שהיה בארץ בזמן ההוא בשנת 4930). גם הגשר הגדול על הירדן הנקרא "ג'ישר א'יבן יעקוב" (עיין מקומו) נכנה מהם ממלך באלדואינו הרביעי. חומת עיר ירושלים שנכנה בזמן ממשלת האדריאן (עיין מקומו) תיקן באלדואינו הנ"ל בשנת 4872).

וילחם עמהם פאליפא מלך מצרים וינגפו הישמעאלים לפניהם ואין לאל יד כל מלכי מצרים להשנית מלכות הנוצרים בארץ (כמישור אשקלון הרג גוטפרידא מחיל מצרים ק' אלף אנשים).

וישמעו בארצות המערב כי כל הארץ נכבשה לפני אחיהם

תבואות מעשה הארץ: זמן ג' הארץ תלה

וישמחו שמחה גדולה ויעלו ויבואו עוד עד ששה פעמים כאשר אזכיר לקמן.

4907 עלו עליה שנית עם רב ובראשם הקיסר קונראד השלישי ומלך צרפת לודוויג השביעי.

בשנת 4930 מלך במצרים מלך צאלאדין (המולך מעצמו) ולקה א"י מיד הפאליפי, כי עד הזמן הזה היתה א"י תחת יד וממשלת הפאליפי, והוא הפריד ממשלת הפאליפי וחבר א"י עם ארץ מצרים ותהי ממשלתו נפרדת מיוהדת. (וימשלו משפחות צאלאדין במצרים עד שנת 5010 שאז התחילה ממשלת המאמעלוקי).

4947 ויקם צאלאדין * מלך מצרים ויעל ארצה הקדושה וילחם עם גויאדון מלך הנוצרים בגליל אצל הר קורן הימין (עיין מקומו) ויגנפו הערלים לפני חיל צאלאדין וישב את גויאדון. ויקרב צאלאדין ירושלימה ויצר עליה ותבוא העיר במצור ויך חומותיה עד רדתה וייראו אנשי העיר מאוד ויתנו העיר בידו ויתנו לו כסף פדיון נפשם וילכו הם ונשיהם וטפס חפשים, ויבוא צאלאדין העירה ויצו לשכר את פעמוני הבמות וישימו הסוסים בבמותיהם לחרפת הערלים. ולבנין מקדש הי כבד מאוד. והקול נשמע ויתנו את שאר הערים הכצורות אל צאלאדין לא היתה קריה אשר שגכה ממנו. והוא הישכית מלכות הנצרים בארץ. ואלה המלכים אשר מלכו על הנצרים בארץ יהודה במשך הזמן ההוא.

א' וימלוך גוטפרידא מכולוניא. וימת וימלך תחתיו

ב' באלדואינו אחיו. וימת וימלוך תחתיו

ג' באלדואינו די בורגו 1. וימת וימלך תחתיו

ד' פולקויש חתנו. וימת וימלוך תחתיו

ה' באלדואינו בנו. וימת וימלוך תחתיו

[*] המהבר הויר לספר בפרטיות את כבישת א"י ע"י סלימאן.

1) אכן בצפריהס וולאטי עבטנת 4876 מלך צאלדואינו הכראסון וצטנת 4942 מלך ראינאלד מקאטטינלן. צאלדואינו השני (אחי ראצברט) ועמו מלך יאסאן וצריעכנע וימת יאסאן צטנת 4997 עכ"ל.

תלו תבואות מעשה הארץ זמן ג' הארץ

ו' אמאלריך בנו. וימת וימלוך תחתיו
ז' באלדואינו בנו המצורע. וימליך תחתיו בחייו
ח' את באלדואינו בן אהותו והוא נער וימותו. וימלוך תחתם
ט' גואידו ושם אשתו שיבילה בת מלך אמאלריך אם
הנער. בימיו נלכדה הארץ וימליכו ישרי החיילים
י' את אינריקו מקאפאניא תחתיו עליהם למלך ויפול בעד
החלון בכטולומעא (עכו וזימת. דכה"י לרי יוסף הכהן דף ל"ד ע"א).
ואף שכבר הושבת מלכותם ע"י צאלאדין קנאו אחיהם
בארצות המערב לעלות וללחום בעד אחיהם. ולא עלתה בידם כ"א
על משך זמן לא כביר ויכבשו דוקא ערים אחרות ולא כל הארץ
כאשר אזכיר.

4949 עלה שלישית עם רב ובראשם קיסר פריעדריך
בארבאראסא הראשון. ופיליפי אויגוסטא מלך צרפת וריכארד
הראשון מלך בריטאניא. ויכבשו כל מדינת ארמעיא וסוריא
ויטבע פריעדריך בנהר וימת ויקבר באנטיוכיא. גם בינתים עלה
הקיסר היינריקוס מלך אישכנז ועם רב כחול הים (והוא חזר
לארצו) ויצורו על עכו וצאלאדין אסף גם הוא עם כחול הים
והעמיד חיל הנוצרים במצור ועמדו אלה נוכח אלה ימים רבים
עד שנצחו הנוצרים את צאלאדין ויכבשו עכו ושאר מקומות על
זמן מעט) אך ירושלים נשארה כיד הישמעאלים.

4962 שלשים יום לחדש מאי (סיון) היה רעש גדול ג'
ימים בארץ המזרח אשר לא היה כמוהו מימי עזיה מלך יהודה
ויפול חלק גדול מעיר עכו וחצר בית המלך וימת עם רב ותפול
צור כלה גם ארקאס (ערקי) העיר הבצורה גם טראכלוס. ויהי
רעב גדול בארץ. ואח"כ מגפה גדולה. ולא היתה עוד לנוצרים
תקומה בגליל ההוא.

4977 עלה רביעית עם רב ובראשם מלך אונגארי
אנדרעאס השני (ועלה דרך הים).

4979 צוה סולטאן מלך אלמואדעם בדמשק שמלך על
הארץ להחריב ולהרוס חומות ירושלים. חוץ מן המבצר מפחד
שלא יחזיקו עוד הנוצרים, ויעשו בן.

תבואות מעשה הארץ, זמן ג' הארץ תלו

4988 * עלה חמישית עם רב ובראשם פריעדרך השני ויכבש א"י מיד צאלאדין, וקורדיוס בן מלך צאלאדין היושב בירושלים ברח וימלט. וילנד פריעדרך ירושלים וערים רבות. ואת מלך יאהאנים אשר כבר מלך בירושלים אחר מות אינריקו מקאפאניא הנ"ל גרש משם והושיב פריעדרך על כנו הראשון. ויתן יאהאנים את בתו יוליא לפריעדרך לאשה ויתן לו את ירושלים כמתנה לו ולזרעו לאחוזת עולם. והקיסר נמשח ונכתר שם בירושלים בכתר מלכות. (על כן מתיחסים קיסרי רומי או קיסרי אשכנז וכתת קיסר אויסטריא בוויען את עצמם בשם "מלך ירושלים").

4999 החלו אצילי הנצרים שבבלכות ירושלים לבנות חומת ירושלים ובפרט מבצר א' בצד המערב. ויבוא האמיר דאוד מעיר אלקערק ויכבש העיר ויהרג מהנוצרים ויהרס הכנוי. 5003 החלו שניות לבנות המבצר ויבאו בשנת 5004 רביעית חיל כאריסמיער (טאטארי, טירקען) עם מלכם קאסיונים וילכדו ירושלים ויעשו בנוצרים הרג רב והפילו בנין המבצר החדש וגם בנין קבר ישו.

5008 עלה ששית עם רב (והיא עליה האחרונה) ובראשם לודוויג מלך צרפת ויעל דרך מצרים ללחום תחלה עם מלך מצרים. וימצא במצרים קשר על בית צאלאדין ואז כלתה ממשלת בית צאלאדין והתחילה שנית ממשלת מאמולוקי וסולטאני כמו שכתבתי לקמן ממלכי ארץ מצרים).

5025 ** עלו חמישית חיל טאטארי ויהרגו בירושלם עם רב. 5037 מלך בארץ (פאליף) סולטאן מאחמד בן קיאליאן. ויבן כמה בנינים בירושלים. וכן "בירפאת סולטאן" מחוץ לעיר (כן מצאתי בכתב חרות על אבני בנין כריכה הנזכרת בכתב ערבי בשנת 698 למנינם).

[* ט"ם, וצ"ל 4988.

** טעות וצ"ל 5020, ואז עלו תחת ממשלת הכאן הולאנו

תלח תבואות מעשה הארץ זמך גי הארץ

5040 מלך בארץ סולטאן סייף עדרין קאליף במצרים.
5051 עלה אסא סולטאן מאמולוקי מלך מצרים על עכו
וטרנכלוס וכו' וילכדם ויהרג הרבה מהנוצרים ואז גרשו מן הארץ
עד היום הזה שאין להם לא ממשלה ולא ערים כ"א הם גרים בארץ.
והימים אשר מלכו וישבו הנצרים בארץ הם 192 שנים.
וכל מעשה המלחמות אשר נלחמו עמהם מלכי מצרים כל ימי
שבתם בארץ הלא הם כתובים על ספר דברי הימים לר' יוסף הכהן.
ותהי הארץ תחת ממשלת מלכי מצרים המאמולוקי.
הנה יצאתי מעט מגדרי לכתוב קצת מיחוס מלכי משפחת
אוטמאן אף שכרוב הימים לא היתה א"י תחת ממשלת מלכי
אוטמאן (כ"א מלכי מצרים), אולם מאחר שמזמן מלך סאלים ועד
היום הזה א"י תחת ממשלתם אזכירם בקיצור נמרץ.
ויהי בזמן המחריב הגדול והנורא גנגיסקאן מלך טאטאריא
בשנת 4970 וילחם עם כל מלכי אזיא המזרחי ויכבשם והחריב
את ארצם ומכל אשר הישיג לא השאיר שריד, ויברחו וימלטו
ממלכים אלה אל אדמת נכר והיו שוכנים במדברות. ובכלל אלה
היה מלך אי בורח'אבי אב אוטמאן) אשר שלשלת יחוסו הולך עד
ישמעאל ומצה אי עד יפת בן נח. ויהי בשנת 5060 כאשר עלנו
הטאטארי עוד מארצם כארבה לרוב ויעשו הרג רב בכל הערים
אשר באו שמה, אז עזב עלאדין מלך גונא (בארץ המזרח) את
כל מלכותו ביד איש חיל ושמו אוטמאן הוא בן בנו של המלך
הנוכר שכרח בזמן גנגיסקאן, ויבחרו עם הארץ את אוטמאן למלך
ללחום עם הטאטארי. ויהי איש מצליח וילך הלוך וגדול עד
כי גדל מאוד. ויבאו ארצה אנאטאל וילחם עם היונים וילכוד
את כל ארץ אנאטאל וישב בעיר ברוסא וכל יוצאי חלציו
הרחיכו את גכולם ומלכותם.
הוא אוטמאן ראש ויחוס קסרי הישמעאלים אשר כעת
מושכם בקושטא. וע"ש נקראת מלכות אוטמאן.
5162 ויעל טימארלאן מארץ המזרח ושם עיר מלכותו
סמקאנד במדינת מאנגאליי וכבש כל ארץ פרס וכל ארצות

הבואות מעשה הארץ, זמן ג' הארץ תלמ

המזרח (מיטטעל אזיען). ובשנה הנזכרת כבש כל ארץ אנאטאל וסוריה וארץ הקדושה וכל מקום מדרך כף רגלו החריב והרס. גם בנין החוק והמסואר מימי קדם עיר כעל ביק (עיין מקומו) בכקעת הלבנון החריב והרס והוא הרב עד היום הזה. וילחם עמו ביאסמוס מלך אנאטאל (ממשפחת אוטמאן הנזכר) ויפל ביד טימארלאן ויתפשוהו ויאסרוהו והוליכוהו כסל של כוזל ויהי מלקט עצמות תחת שלחן המלך טימארלאן. ואחר מות טימארלאן כבש מחמוד ישמעאלי הראשון בן בנו של ביאסמוס הנזכר כל המדינות אשר היו תחת יד טימארלאן והרחיב גבולו וילחם מלחמות רבות ויכבוש מדינות הרבה עד שכשנת 5175 הגיע עד זאלצבורג בארץ באיערן (ארץ מולדתי). גם ארץ הקדושה חזרה תחת ממשלת מלכי מצרים.

5213 בשנה הזאת ויבא סולטאן מחמד השני (הוא דור התשיעי למלך אוטמאן הנ"ל) ויעל על עיר הגדולה קושטא ויצר עליה 54 יום. וביום כ"ט לחדש מאי (אייר) כיום נ"ד למצור כבשה ויהרוג בווישניה לאלפים ולרכבות והשכית מלכות היונים. והימים אשר מלכו מלכי היונים (הנוצרים) בשטאמבול 1121 שנים. וישב מחמד הנ"ל בשטאמבול ויכבוש כל ארצות המזרח והמערב וכל אשר יפנה יצליח. וילכד שתיים עשר מלכיות ומאה עירות גדולות וכצורות ויגיע עד אי רודוס ולא הצליח שם כי היונים יושבי האי אזרו חיל ויגרשום מהעיר ומהאי וישוכו לדרכם ולא הגיע לארץ הקדושה והיא עודנה תחת ממשלת מלכי מצרים.

5278 ותהי מלחמה בין סאלים מלך שטאמבול בן בנו של סולטאן מחמד השני (דור י"א למשפחת אוטמאן) עם סולטאן קאמפיסון מלך מצרים ויחנו בעיר הלב (אלעפסא) ויאסוף הסולטאן מלך מצרים עס רב ממאמולוקים ומערכיים. וינוסו מפני חיל סלים הגיניצארי (יאניטשארען) וימת גם מלך מצרים בן 76 שנים בשנת 16 למלכו ולא שמע קול מלחמה עד היום ההוא. ותבוא כל ארץ הקדושה תחת ממשלת מלכי אוטמאן עד היום הזה ויכרות סאלים ברית עם אנשי טריפאלי (טרבלוס) צידון

תמ תבואות מעשה הארץ, זמן ג' הארץ

בירות עכו דמשק, ויבוא אל ארץ יהודה ויעל ירושלימה וילך אל מקדש ה' ההרוס וישתחוה שם. ויסע משם סאלים ארצה מצרים וילחם עם סולטאן טומובירא דיאדארו אשר בחרו הממלוקי אחרי מות סולטאן קאמפיסון ויכבשהו ויתלהו על העץ וילכד כל ארץ מצרים ותהי גם מצרים תחת ממשלת מלכי אוטמאן עד היום הזה. ויכבש עוד מדינות אחרות ויגיע עד עיר ווען הבירה (שנת 5279) ושם הוכה. וימת סאלים בשנת 5280 וימלך סולטאן כלימאן בנו אחריו (*).

עד כאן זמן השלישי.

(* צעל ספר שבט יהודה בגזרה י"ד וספר וכתב סבירושלים היה ונלך רוצירטו (ונוכלי הכולרים) והוא ונלך חסיד ואוהב היהודים. והיתה לו אחזה ואחזה עם האפיפיור צרומי. והאפיפיור גזר גזרות גירוש על כל היהודים יושבי ממשלתו והכל צסיצת שנחת אחותו שאגישה שאויצת היהודים עד מאוד. וישלחו היהודים ירושלימה לנלך רוצירטו לדבר על לב האפיפיור אוהבו לצטל הגזרה (והודיעו לו בי אחותו המרשעת היא סיצת הגזרה) ואם יש הוללות ונוון צדד הזה עליהם לשלם ניד. ויסיצ להם הנלך דברים עוצים ויחזקם ואמלם ולאפיפיור כתב צקשות להסיצ מחשבתו אשר כתב על היהודים. ויסיצ לו שכבד נדר לאחותו ואין להסיצ. וישלח לה הנלך שלוחים ונדר לה וזה אלף פרחים מלד היהודים. ותהי לאשה אחרת. ותצקש ונאחיה להסיצ ולהתיר את נדרו כי נכמרו רחמיה על היהודים. ויען האפיפיור לא כן כי אם פנווכרו רחמיה הזהב אלך. ואז כוה האפיפיור לקרוב כתב בגירוש ונשחרו היהודים צוקומס ע"כ, (לפי שכתבתי לעיל היה רוצירטו צומן צאלדואינו השני (כי היה אחיו) וינולך עמו יאהאן מצריענבע שנת 1497).

סדר הדורות בזמן הזה.

ואעתיק מעשה שהביא בעל סדר הדורות בסוף חלק אי"ו לז' כשנת ה' שפ"ג למד ר' יחפא שמש הנ"ל בישיבת הגאון הוקן מהו אליהו בעל שם בק"ק ווירמו זסיפר לו כי ק"ק ווירמו היה קהלה מחורבן בית א"י והיו שם שרים גדולים וחשובים שמש דלבורגר. והיו לאחד בן משכיל ויפה תואר ורצה ליסע למדינות החוקית ללמד לשוניהם ורצה ללמד גם לשון ישמעאל ונסע לירושלים ומרבוי הדרך הוציא כל ממון שנתן לו אביו. והיו היום וחלה והגיע עד שערי מות והיה מוטל כאשפה וצווח בלשון אישכנו כדמעות אם היו יודעין מי הוא ומי משפחתו או היו מרחמין עליו כי ביד אביו לשלם כפלי כפלים למי שיטיב עמו. ולית דמשנית ב"י כי לא הכינו לשונו. ויהי נעבוד יהודי א' אשר הכיר בלשון אישכנו שלח תכף אחר רופא ולקח אותו לביתו ונתן לו כל צרכיו והשיכנו במטה יפה ושלם להופא שריפא אותו ונתן לו ללמד לשון ישמעאל. וכתב לאביו כל מה שעשה לו יהודי אחד שהצילו ממות ונתן ממון מה שהיה מצטרך ושמה אביו מאוד ושלח לו ממון הרבה ושיתן ליהודי כפל כפלים. וכשנסע לביתו נפטר אביו ונשאר לו כל עושר וכבוד מאביו עושר גדול וכתב כספר זכרונות להטיב עם כל יהודים כל דורי דורות שיצאו ממנו. ומה יצא המנהג בוירמו כשיש ח"ו איזהו מת והוציא אותו לקברה יצא ב' משרתים מן דלבורגר ומטה בידם ללות המת גם כי משרתים יצאו כנ"ל לפני חתן וככה לחופה ובחזירתם לביתם ומשרת אי לפני הנשים. וכשצרו האומות על ירושלים וכבשו אותם או הרגו רבים מיהודים ומהם לקחו בשביה. וכתוך החילות היו ראש א' מכני דלבורגר חזר צואת אבותיו והטיב מאוד ליהודים ולקחם למדינתו ונתן להם נחלה לכנות בתים. וכשהיה איזהו מת הרשיעו אנשי המקום*) ושלח מאנשי חיל שלו להצילם והיה בן עד שנחרב ק"ק ווירמו היו תמיד חולצין מאנשי חיל שלו

* ר"ל אנשי המקום היו מרשיעים לבנות את המת והודו בהוצאתו.

תמב תבואות מעשה הארץ זמן ג' הארץ

לפני שת וחתן ופלה. כל הנ"ל סיפר הג"מ אל"י בעל שם עב"ל, (ואיזהו שנים טרם צאתי מחו"ל חבר א' מגדולי משפחת דאלברג הנ"ל ספר למופת ישראל ובו דורש טוב להם והזכיר ג"כ איזהו דברים ממעשה הנזכר. כי עד היום הזה נמצאה שם ממשפחת הנזכרת והם אוהבי היהודים עד מאוד מסיבה הנזכרת).

מעשה זה מופה ששנים הרבה קודם שעלו הנוצרים ירושלימה נמצאים שם יהודים מכני מדינתנו (אשכנז) שהבין לשון בן הישר הנזכר.

ואלקט איזהו לקטים מספר מסעות של ר' בנימין ד' טודילא ז"ל שהיה בארץ בשנת 4930 לדעת מעמד ומספר ב"י בימים ההם :

באנטיוכיא מצא כמו מנין מישראל והם אומני הזכויות, בלודקיא כמומאתים, בגבל (ביבלוס) כמו 150, בבירות כמו 50, בצידון 20, בצור 400 ויש להם ספינות בים, בעכו כמו מאתים, בקיסרין כמו 10 יהודים ומאתים כותים, בלוד יהודי א' צובע, בשכם מאתים כותים, בכית גוברין 3, כגוב 2 צובעים, כרמלה 30, ביפו יהודי א', באשקלון כמאתים יהודים וכשלוש מאות כותים, ביזרעאל יהודי א' צובע, בשונם היא טורון דליש גברא לריש 1) 300 יהודים, במבריא כחמישים, כגוש חלב 30, בדמשק ג' אלפים, בירושלים כמאתים שדרים תחת מגדל דוד בפאת המדינה עב"ל, (והנה צפת לא הזכיר ומוכח שלא היה מימים ההם ישוב מכני עמינו אף שהיתה עיר ומבצר גדול כנזכר בדבה"י מלחמת הנוצרים והישמעאלים לר' יוסף הפהן, גם חברון לא הזכיר ומוכח שלא היה שם אז ישוב מבני עמינו).

(1) לניץ גזרל לריס : לפי דעתי הכונה de les Chevaux legers ר"ל די גאוחלעריש סיוטציס סס סיל הפרכיס, ואולי הוא טורין (טארטוס) יי וייל וולור דרך צאליס סנצנה זאון ונלחנה הנוצרים, אולם סס צודאי לא היטה תכונת עיר טונס כמו טודע ונוליחות עד היום הזה (עיין טונס) או כונתו על כפר טוראן אלף היטין טודע עד היום .

תבואות מעשה הארץ, זמן ג' הארץ תמג

זמן') מה קודם שהיה ר' בנימין הנ"ל בארץ עלה ר' יהודה בעל ספר הכוזרי ובישעה שנכנסם בשער ירושלים הלך בקרסוליו על הארץ לרצות את אבניה ויקונן הקינה ציון הלא תשאלו לישלום אסיריך שחבר הוא כנודע. ויקנא בו ישמעאלי או בראותו דבקותו באדמת הקודש וירמסוהו כסוסו וימת (*).

4971** שנה זאת העיר ה' רבני צרפת ורבני אנגלאמירא ללכת לתוך ירושלים והיו יותר משלש מאות וכבדם המלך (מלך מצרים) כבוד גדול ויבנו להם שם בתי בנסיות ומדרשות. גם רבינו הכה"ג יהונתן הכהן (המפרש להרי"ף מסכת עירובין) הלך לשם ונעשה להם גם והתפללו על גשמים ונענו ונתקדיש שם שמים על ידיהם (בסוף ספר שבט יהודה).

5027 עלה הרמב"ן ירושלימה כנוצר בסוף פרושו על התורה ובמכתבו היקר שכתב לבנו הנדפס בספרו תורת האדם ובסוף שער הגמול. וכתב בכללו וז"ל ויושביו (של ירושלים) קרוב

1) וילחתי ונגדתי לכתוב כאלן נחו"ל. צזון הזה היו צמדינת קארד רי ונחם צן סרוק הספרדי והוא חצר ספר ונחצרת שהביא רש"י פעמיים הצצה צפרוטו על הסורה. וכן הביאו הראש"ב ז"ל בספר ואלזנים (עיין בספר קורא הדורות דף ז' ע"ב). ובתצניזה לפי סגולה גדולה צצרי הגלון צעל סדר הדורות שכתב (צדק ל"ג ע"ח) צסס ונחם צן סרוק סופר כאלון צעבר ירושלים צזון הסכנן וכו' חצר ספר סרטיס והוא פירוש סגולות עכ"ל. ססבר סקוא ונחם צ"ס הראשון צזון סחרצן ססצר ספר ונחצרת סכ"ל ונעלם ונאנו סה"י גוד ססס ססנוו רוונ"ס.

* הספור הזה ימנה כנודע בכלל ההנהגות.

**] בהתוצאות הקודמות נדפס בטעות 5171, והיקבע להלן לפי סדר זמנים אכן כפי העיר והמחבר בעצמו בהערותיו שכתב"ם "פרו תבואה" כי כס' "שבט יהודה" שממנו העתיק את המאורע הזה נסל טעות ובמקום הקע"א צ"ל ד"א תתקע"א ולכן קבענו אנהו את המאורע הזה פה במקומו ומטרת העליה ושמות הרבה מרכיבה וסדר נסיעתם בארצי במקומי העליה להגל"ב לזה ארץ ישראל" לשנת ת"ס עמוד 24-26.

תמד תבואות מעשה הארץ, זמן ג' הארץ

לא לפים, ונוצרים כתוכה כשלוש מאות פלמים מחרכ השלטון ואין ישראל בתוכה כי מעת כאו התתרים (5025*) כרחו משם ומתם שנהרגו בהרכם רק ב' אחים צובעים קונים צביעה מן המושל ואליהם יאספו עד מנין ומתפללים בביתם בשבתות והנה זרנו אותם ומצאנו בית חרכ בעמודי שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לפהכ"ג. כי העיר הפקר וכל הרוצה לזכות בהרבות זוכה והתנדבו לתיקון הבית וכבר התחילו לבנות ושלחו לעיר שכס להביא משם ספרי התורות אשר היו בירושלים והכריחו משם בכוא התתרים והנה הציבו בהכ"ג ושם יתפללו כי רבים באים לירושלים תדיר אנשים ונשים מדמשק וצוכה וכל גלילות הארץ לראות בהמ"ק ולבכות עליו ומי שזכני לראות ירושלים בהרכנה הוא יזכני לראותה בכנינה עכ"ל.

קרוב לזמן הזה היה בארץ הר"ר יוסף איש ירושלים מבעלי התוספות הגז במסכת גזיר דף י"ע"א** (ובישאר מקומות גם הרשב"א הר"ר שמשון בר אברהם הנקרא ר"ש משנין בעל התוספות ונקרא איש ירושלים ועשה פירוש על סדר זרעים ומהרות ונקבר בהר הכרמל. וכן מצאנו שר' שלמה בן בנו היה בעכו. [וכן הר"ר שמואל מאכוב (ביבמות פ"ב ע"א תוספות בד"ה שתי קופות)]. גם בזמן הזה היה בארץ החכם ר' משה דיליון והוא מצא קונטרסי ספר הזוהר כהיותו טמון במערה מעת שחברו רשב"י (עיין בספר היוחסין מענין זה דפוס קושטא). גם היה בזמנו ר' יצחק ברי שמואל דמן עכו תלמיד הרמב"ן והוא חבר ספר מאירות עינים לפדש סודות הרמב"ן על התורה וראיתו (בכת"י) בעיר לאנדאן בבית הספרים של ק"ק אשכנזים.

גם היה אז בארץ החסיד והנגיד ר' דוד נכד הרמב"ם. והחרים במערת הלל ושמאי המלשינים מארץ מצרים וימותו ביום ההוא ת"ק מלשינים ואחר ב' חדשים נעקרו נשיהם וכניהם מהעולם (סדר הדורות).

[* ע"ל 5029]

[** ד"ה ס"ה ז"ל

תבואות מעשה הארץ, זמן ג' הארץ תמה

5082 היה בארץ בעל כפתור ופרח המכונה איש תורי ב"ד משה הפרחי שחקר ודרש הרבה על שמות ערי וכפרי ומקומות הארץ (*). ובזמנו כבר היה ישוב וקיבוץ מבני עמינו בירושלים וכן בעיר בית שאן היה קיבוץ גדול. וכן בעבר הירדן בעיר ענילוך. ויהי כהיום אשר קרה מקרה כי בעו"ה ידו פרש צר על בה"כ שבירושלים עה"ק ונתן הבית הגדול ועל זה הוצרכו קהל קדש שבירושלים להוציא מעות רבות כדי להשתדל לכנות הנהרות ע"י מלך מצרים (תשובת מהר"י קולון סימן ה'). ולא נודע לי מי הוא הצר שפרש ידו כי בזמן המחבר הנזכר (שמת שנת ר"ס) לא נודעה לי מלחמה בארץ. ואולי כונתו על יושבי העיר כי דרכם כסל למו (**).

אחר זמן מה עלה ירושלימה הר"ר עובדיה המון מברטנורה מארץ איטאליא מפרש המשנה ושם השלים חבורו. וימת בשנת ר"ן (מצאתי בספרים שמת שנת ר"ץ הוא טעות הסופר, כי הרדב"ז בתשובתו הזכירו ואמר וה"ל והיה ראש לכל רבני ירושלים הוא

[*] את ספר "כפתור ופרח" עם הערות תקונים מפתחתו תלדות המחבר וכו' הוצאנו לאור בתור דספר הראשון מהקובץ "איצר ספרת ארץ ישראל" (ירושלים תרנ"ז-תרנ"ח).

** לא אילורי רק ודאי הוא והספור הסתום הזה שבשמות מפרש במכתבי הר"ע ברטנורה. ובמאמרנו "היהודים בארץ הצב" כהירושלים" שנה ב' עמוד 22 ספרניהו בארוכה, וזמן הספור הוא כי לדנלי המסים הכבדים מנשוא שהמיצו הניגשים מאחינו על עשירי העיר, ואיפני הנכיה שהי' באופן אכזרי המיר איש אהר מעדת הספרדים את דתו בדת האיטלאסו ואמני דמתה לנקום את נקמתה מהעדה בתתה את ביתה אשר בהצר ביה"כ לבית תפלה להישמעאלים, ואהרי זמן מה נפל במקרה אחד הבתים מחצר ביה"כ, ויאמרו הישמעאלים לבלי תת את היהודים לבנותו מהדרש למען יוכלו לעבוד דרכו לבית תפלהם החדש. והדבר הזה הסב ריב נורא בין היהודים והישמעאלים, ובטרם הרצו השופטים דבר דמשפט הרשו האחרונים את בית הנכנת בתנית והסתת אחד מקדושיהם, ואו הלכו אהדים מאשי העדה לקאירא ובעזרת גדולי אחינו שם פעלו מאת השולטן כי בקרת הרשה תעשה בדבר הזה לפני שופטי העיר הזאת. ושמה יצאו אחינו זכאים בדונם ורשיון נתן למו לבנות את בית הנכנת ההרוס על תלו ולבוננו כמקדש. ומיד התאמצו ללית כסף כרביח למען הרימו מערומת מפלתי וכימים לא כבירים התניס על תלו.

תמו תבואות מעשה הארץ, זמן ג' הארץ

היה תלמיד אישכנזים וראה את כל דברי הראשונים כי היה אחרון בזמן כי אין לו מי שנה שנתבקש בישיבה של מעלה עכ"ל, ומלשון זה מוכח שא"א שנפטר בשנת ר"ץ *).

מעמד הישוב.

בשנה ראשונה שכאו הנוצרים לארץ היה צער גדול ועת צרה לאחינו בני ישראל ובעונות נהרגו הרבה מהם כשכבשו הארץ וירושלים. אכן אחר איזהו שנים שכבר ראו הנוצרים שיד ה' נגעה בהם כי הקים ה' להם לשמן את מלכי מצרים בית צלאדין ישבו לכטח בארץ כנראה מדברי ר' בנימין שכבר היה בזמנו קיבוץ גדול בארץ. ובזמן סולטאן צלאדין היה להם חירות גדולות כי היה מלך חסד ואוהב היהודים. ויצו להשמיע קול לאמור כל הרוצה מזרע ישראל אשר נשאר באשור ובמצרים והנדחים בקצה הימים יעל ירושלימה, ויעלו אז הרבה וישבו שם בהשקט וכטח עד שכאו המאמארי (שנת ה"א ד' וכ"ה **) ירושלימה ואז צער להם כי אלה שונאי ישראל והרגו הרבה מהם בירושלים עד שכמעט לא נשאר יהודי א' שם כי ברחו להם שכמה (כנזכר במכתב הרמב"ן הנו"ל).

וע"פ הרוב מכני מצרים מלכי הסד ואוהבי היהודים היו. וכן מלך סאלים אוהב ישראל היה. ור' יוסף המון היה רופאו וגדול בחצרו.

עד כאן סדר הדורות זמן השלישי

זמן הרביעי

5280 מלך סולטאן סלימאן הגדול בן סאלים הראשון הנזכר (והוא נקרא ג' ב סלימאן אכן אלים) והוא מלך גדול עד

*] גם המחבר שנה באמרו כי הרע"ב נפטר בשנת ר"ג כי דנוסע האלמוני משנת רנ"ו (שהו' תלמידו של הרע"ב) מוכיחו פעמים רבות במכתבו. ולפי מה ששערנו במאמרנו "היהודים בארץ הצב" בה"ד"ושלום" שנה ג' עמוד³ נפטר בשנת ר"ס בערך ומקום קבורתו במערה קטנה ברגלי הר התוב טול מי השלה. **] צ"ל כ' כאשר העירונו למעלה.

תבואות מעשה הארץ. זמן ד' הארץ תמו

מאוד מכל מלכי אוטמאן, וימשול כמעט בכל ארצות המזרח והדרום ומלכותו הגיע עד עיר וויזנבורג כמדינת אונגאריא (וכבר הגיע במלחמותיו פעם א' עד עיר ראטאסבאננע (רעגענסבורג) כמהלך יום א' דרום עיר מולדתי פלאסו. בשנת שבע למלכותו¹) (שנת 5287) צוה לכנות חומות העיר ירושלים שהיו מפורצות 308 שנים (משנת 4979, עיין לעיל) וכן הביא מים העירה ע"י צינורות (עיין לעיל עין עיטם) וכן בנה בריכה התחתונה. כי כן מצאתי בכתב ערבי חרות על אבני שערי העיר ובכנין בריכה הנזכרת וכן על בניני הבארות, וז"ל: כלימאן אבן אלם שנת 943 לחגרא (היא 2587) עכ"ל. וכעת לא ירד מים בצינורות הנזכרים גם הבריכה הנזכרה ריק ואין בה מים. וכן בנה בשנת 5300 חומות עיר טבריא. והוא מלך חסד אוהב היהודים מאוד ויתן ליהודים חירות גדול לעסוק בכל מלאכה שיכולים לעשות. גם איזהו משמרת היה ביד היהודים בזמן ההוא. (בשנת 5288 היה יהודי שומר שער א' משערי העיר שבצד ציון). גם היה אוהב החכמה ויצו לדופאו ר' משה המון בן ר' יוסף המון הנ"ל רופא אביו סאלים לתרגם לו כלשון ערבי כל תנ"ך וספר תפלות ישראל וימצאו חן בעיניו תפילות ישראל. גם ר' תם בן ר' דוד ק' יחיא היה רופאו ויאהב אותו מאוד ויהי איש גדול בחצרו. וימלוך סלימאן 46 שנים וימת. ואחר מות מלך חסד זה ירדה ממשלת מלכי אוטמאן ממעלתה הגדולה. והמלכים שמלכו אחריו לא הגיעו למעלת המלך הגדול הנזכר. ולכן לא אאריך בספור מעשיהם ויחופיהם ולא אזכיר כ"א שמותם. 4326 מלך סלים הראשון בן סלימאן הגדול. 5334 מלך אמרוד השלישי. 5350²

¹ ובספרי חכמי העניים ונלחתי שכננו חוונות ירושלים ונונך קלינאן בשנת 5302. ולפי כתב חרות אשר נולד בעיר נובח שהי' שנת 5287 אולי גזור הצנין היה שנת 5302 וכתב חרות נכתב בהחילת צנין. ² וזה לשון שבע יהודה צקוף הספר: בשנת שנו"ח חפס אלנוזוס צן קלחדין את ירושלים והגלה ונונה עם רב וישב בה ד' ימים עכ"ל. לפי הכראה הוא ט"ס ופורסם כי ונושלח ונשפחה סלחדין לא היתה צונן הזה שנו"ח. אולי ז"ל שנת נו"ח.

תמח תבואות מעשה הארץ זמן ד' הארץ

(סמוך לזמן הזה) מלך מוסטאפא הראשון ובשנת 5378 הורידוהו
 מכסא המלכות ויושיבו עליו את (5378) אצמאן השני.
 ובשנת 5382 הושיבו שנית את מוסטאפא הנ"ל. ובשנת
 5383 הורידוהו שנית ומליכו את (5383) סולטאן אמראד. ותהיה
 מלחמה בינו ובין מלך פרס בשנת 5392. וישלח שר צבאו לכל
 המדינות לצידון ולצפת תו"ב ולדמשק ולארם צובא (אלעפא)
 ולמצרים במכתבו לאמור הנני שולח לכם חילי הגדול שתפרנסו
 אותם ג' חדשים כסליו מכת ושכט. וככל המקומות אשר דבר
 השר מגיע אבל גדול וכי ומספד ליהודים, וכיותר שששנה ההיא
 היה רעב ויוקר השערים עד מאוד בארץ ואיך יכלכלו החיל
 הגדול הזה. ויהי בעכו¹ שר טוב ורחמן והביאו לו כתב שר הצבא
 שיקבל אלפים רוכבים על הסוסים לעיר צפת ולצידון ולאגפיהם
 והשיב להם מה לי ולכם בני החיל, תדעו אם יבאו לכאן ג' אלפים
 לא ישוב א' מכם לדרכו וכלכם תפלו הרוגי חרב. ומיד אסף
 את מחנהו כארבעים אלף גבורי חיל והעמיד משמורות על כל
 הדרכים להשמיד ולהרוג ולאבד מכני החיל אין מחי. ולצפת
 תו"ב שלח לאלפים וצוה להם שלא יגעו ביהודים אפילו
 באיזהו פרוטה. וכמה אלפים מהם היו שומרים את העיר צפת
 תו"ב ומלאו כל בתי הגוים ובתי תפלה שלהם היו מלאים מהם
 כי לא הספיקו להם הבתים ובעזה"י לא באו לבית היהודים כלל
 וגם בתי הכנסיות י"ג בנינים מפוארים לא נכנס א' מהם. וכן
 שמעו אנשי החיל בדמשק תשובת השר ונפל פחדו עליהם
 ונשארו כולם בדמשק ועשו ביושביה שפטים גדולים דברים
 שאסור להעלותם בכתב וגם באר"צ עשו דברים מכוערים מאוד
 וכל יושבי הארץ נצילו ע"י השר הנז' בהקדמת ספר עמק המלך).
 5408 מלך איבראים. ובשנה שניה למלכו המליכו את
 (5409) מחמד הרביעי בן איבראים. ובשנת 38 למלכו
 הורידוהו מכסא המלכות ובוזמנו היה שבתאי צבי שר"י (**).

[*] בהקדמת ספר עמק המלך מסופר המעשה הזה על השר שבעזה"ק צפת.

[**] ד"ת שם דשעים ירקבי.

תבואות מעשה הארץ. זמן ד' הארץ תמט

בקושטא שי תכ"ה). 5447 מלך סולטאן סאליט השני בן מאחמד הנזכר. 5451 מלך סולטאן מוסטפא השני בן סלים. 5459 מלך סולטאן אחמד השלישי. 5490 מלך סולטאן אוטמאן. 5510 (קרוב לזמן הזה) מלך סולטאן מוסטפא השלישי. 5542 מלך סולטן סאליט השלישי.

ויקם בארצות המערב בארץ צרפת נאפאלעאן כאנאפארטא ויבא עם מחנהו ארצה מצרים ויכבשה בשנת 5559, ויסע משם ארצה הקדושה ויבא עזתה (ליצנה) וילחם עמו איכראים בי"א ממצרים וגם אחמאד גזר פאישא כעכו. וביום 25 לחדש דיצמבר (כסליו 5559) כבש גם עזה, ותהי עת צרה לאחינו ב"י יושבי העיר ויברחו הרבה מהם כי חיל הצרפתים הרשיעו הרבה להם (עיין חלק א' עזה). וביום 6 לחדש מערץ (אדר) בא ליפו ויהרג שם ד' אלפים איש. וישמע הדבר בירושלים ומס לבכם והי כמים כי שמעו כי שם פניו לבוא גם העירה. ויצעקו אל ה' גם החלו לחזק את העיר ויחפרו חפירות סביבותיה (גם הרב הראשון לציון *) מה"ר מרדכי יוסף מיוחס זצוק"ל עמד וחפר ויעמוס עם העם). ויבוא נאפאלעאן עם מחנהו הגדול עד רמלה ופתאום 'בהמלת ה' על עמו ועל עיר הקדש). היתה רוח אחרת עמו ויהפך לבכו לשום לדרך עכו פעמיו וישב מדרכו לעלות ירושלימה והעיר שטחה. וביום 18 לחדש הנזכר בא לפני מכצר עכו. וביום 15 לחדש אפריל (ניסן) נלחם עם מחנה הישמעאלים אצל הר תבור, ושרי צבאו קלעבר ומוראט השחיתו במחנה הישמעאלים ויברחו מפניו. ויבאו מחילו עד עיר צפת וטבריא ותהי עת צרה לכל אחינו ב"י כי הרשיעו ככל מקום מדרך כף רגליהם. וילחם עמו במכצר עכו חיל הפאישא וחיל בריטאניא תחת פקודת סירני סמיט ולא יכול להם כי גם מגפה השחיתה במחנהו. ויצר על עכו עד יום 21 לחדש מאי (אייר) ויסע כחרי אפו לשוב מצרימה ויבא ויחזור ליפו והרס מחומותיה וכל אנשי

* הוא ה"י משנת הרב הראשון לציון ראש הרבנים ה"י או הרב במהר"ר יום טוב אלנאי.

תנ תבואות מעשה הארץ זמן די הארץ

חילו החולאים הנגפים (כמגפה) אשר הניח שם בנסעו לעכו וימצא מרם עודנו חיים ויצו להמיתם כסם המית כי לא יהיו לו למכשל בדרכו. ויכרח משם מצרימה וישב צרפתה. 5568 מלך סולטאן מחמד ה'כ'. ויהי מלך חכם ויחל קצת להתנהג מלכותו בדרך מנהג מלכי אייראפא ויסוד לדבר זה היה הריגת החיל הגדול הנקראים יניטשירי (יאנעטשארען) אשר יסר זרנהג המלך מוראד (או אמראד) בשנת 5122 לקבץ נערים וללמדם חכמות (בני קדם) ועניני מלחמה והם נקראים בני המלך ושומרים משמרתו ונאמנים אצלו. וכאמת הם מלכו והמלך תחת ידם ואת כל אשר הם עושים (מבקשים לעשות) הוא היה עושה. והמליכו והורידו (גם כדם שאול) את אשר בלבכם. ויראו מפניהם כל המלכים אשר מלכו לפני מלך סולטאן מחמד הנזכר ולא מעצר ברוחם כי לא יכול לו כי חזק הוא ממנו. והמלך מחמד היה לאל ידו לאבדם ולהכרית זכרם מן הארץ בשנת תקפ"ח ויהרג כולם בערך ק' אלף והמלוכה נכונה בידו. גם פה עה"ק היה כמבצר פחיל זה (והם מבני העיר) זאבד גם זכרם מהארץ ולא יזכר שם יניטשירי בכל מלכות אומטן עד היום הזה.

בשנת תקפ"ד התקשרו הישמעאלים יושבי ירושלים למרוד בסלימאן פאשא בדמשק כי הכביר עולו על כל יושבי הארץ והיו במבצר שבירושלים כת"ק אנשי חיל ארנוימי. ויעשו הישמעאלים במרמה כאלו נלחמים עם יושבי בית לחם ויבקשו משר המבצר ללכת עם חילו להלחם עמהם ויעש כן. והיה ביום י"ז בתמוז זילכו חוצה מגדולי העיר בחרנם ובקשתם ועמהם שר המבצר וכל חילו ויניח שם אנשים מעמים לשמר עד שזכו. והיה בהיותם מחוץ לעיר לא הרחיקו ויקזמו מבני העיר ויבאו פתאום המבצר ויגרשו היושבים בו וילפדוהו וישמיעו קול הקאנאני להודיע לאחיהם שבחוק כי כבר לכדו המבצר. וישאל הישר מה הקול אשר אני שומע ויכחשו לו לאמר לא ידענו ויבן כי רטוהו ויחזרו העירה (ר"ל בני העיר) ויסגרו עליהם הישערים,

תבואות מעשה הארץ: זמן ד' הארץ תנא

גילכו הלוך ובוא (ר"ל שר המבצר ותילו) עד בואם דמשקה ויודע הדבר להמלך בקושטא ויצו לעבדאללא פאשא בעכו ללחום עם יושבי ירושלים. ובחדש תשרי תקפ"ו בא עם מחנה גדולה ויחן בהר הזיתים וישליכו על העיר קאנאני אין מספר, אכן ה' ברחמינו הגין על ירושלים היאומן כי יסופר שנפלו הכדורים הגדולים בחצרות וכנגות ובבתים דרך חלונות ולא הזיקו לשום אדם ועכרו בין האנשים היושבים זה אצל זה ולא נגעו באיש ויפלו בין הילדים היושבים בחצרים וינוחו ולא הזיקו. וכל ימי המצור זה לא ניזק כ"א ת"ח א' שישב בסוכתו ויפל כדור א' סמוך לו ויגע ברגלו והוא מעט נכה רגלים עד היום הזה, וחויץ מזה לא ניזק שום אדם הן מב"י והן מישמעאלים וכו'*. וישמע הפאשא מדבר נפלא זה וידע כי ה' מנן (עיר) דוד וירושלים עמהם ויבטיחם כי לא יגע באיש אי ויפתחו לו השערים ביום השמיני חג העצרת ויתנו לו המבצר וישב איזהו ימים בעיר וילך לדרכו בשלום.

5592 פשע מחמד עלי פאשא במצרים במלך סולטאן מחמד הנזכר (עיין לקמן מלחמת הפלחין) וימלוך בכל ארץ מצרים וא"י וסוריא וערב ובחלק דרומי של אנאטאל עד נהר פרת. והוא החל להתנהג דרך ומנהג נכון במלכותו כדרך מלכי אירופא בכל מדינות אלה אייר תחת ידו, וכל יושבי הארץ וכיותר הגרים מארץ נכריה יושבים במח כי לקח כלי המלחמה וכלי המשחית מיד הפלחים, והולכי דרך שיחא.

5600 וימת מלך סולטאן מחמד וימלוך בנו עבד אלמג'יד תחתיו ובימיו תושע יהודא וגוי. ויקנאו בו מחמד עלי פאשא (מלך) מצרים והמדינות הנזכרות כי הלך וגדול וכל אשר יפנה יצליח. וילחם עמו חיל מלך עבד אלמג'יד וחיל מלך אנגלאטירא וכו' במבצר עכו ויצורוהו וילכדוהו בישנת 5601 בחדש

[* מאחר היותר זקנים שבימינו שזוכר עוד את המקרה הזה, ישמענו כי כל בני העיר נחבאו במרתפים ומערות שמתחת לארץ ורק התכם המזכר ה' האחד אשר התקש ועלה לסכתו של גנו לקים מצות סוכה. גם עבדאללא פחהיירה במזיון בהמקומות דפניוים נבתיכו כי לא אבה להחרים את העיר רק להחריד את יושביה כי ישלמי עמו.

הנב תבואות מעשה הארץ, זמן ד' הארץ

תשרי וכל חיל הפאשא נפוצו. וינרח הפאשא (אכראים פאשא) מצרימה וישבו כל המדינות הנזכרות לעיל תחת ממשלת המלך עבד אלמניד, כ"א ארץ מצרים וכל מדינות אפריקא כוש נוביא כו' נשאר ת"י הפאשא עד היום הזה וישב דרך הארץ לאיתנו הראשון כי החזירו כל כלי המלחמה וכלי המשחיתים ביד הפלחין והם [היו] משחיתים בהם וטורדים גם כמישלי הארץ. גדלו ארחות מחוץ תשכל הרב ומחדרים אימה. איש כל הישר [הרע] בעיניו יעשה. ונלחמים זה עם זה על דבר מה.

סדר ממשלת ארץ מצרים בקיצור נמרץ.

(לפי שע"פ הרוכ א"י תחת ממשלת מלכיווארץ מצרים הסמוך לה).
עד שנת 4400 היתה ארץ מצרים תחת ממשלת מלכי הזונים בקושטא כי בשנה ההיא עלה עומר בן קטף (שר צבאו עומר בן אלעץ) ויכבש כל ארץ מצרים מיד מלך העראקליאוס מלך בקושטא וישרף בית הספרים כאלכסנדריא ויבן עיר אלקאירא (מצרים הישנה) ותהי ארץ מצרים תחת יד מלכי הפאליפי היושבים או כמ"פה או כנגד או כדמשק. עד שנת 4628 שבאו הטאטארי ויכבשו כל ארצות המזרח ותהי גם ארץ מצרים תחת ממשלתם עד שנת 4772 שבא הפאליף אלחפים ממשפחת פאטימיט יושבי קאיריאן מלך מצרים ויגרש הטאטארי מא"י ומארץ מצרים. ותהי הארץ ת"י הפאליפי עד שנת 4930 שקם מלך צלאדין וימרוד כפאליפי וחבר א"י עם ארץ מצרים תחת ממשלתו. ונעשה ממשלה מיוחדת ונפרדת ממשלת הפאליפי. והוא ראש למשפחת צלאדין מלך מצרים והם מלכו כא"י וארץ מצרים. ובשנת 4980 מלך נאגים אדין סולטאן והוא יסד וקבץ חכרת מאמולוקי, ובשנת 5010 מרדו המאמולוקי במשפחת צלאדין והמליכו עליהם בשנת 5014 מלך טוראן שאך מאמולוקי והם משלו בארץ מצרים וא"י 263 [שנה] עד שנת 5277, כי בשנה ההיא כבשם מלך סלים ממשפחת אוטמאן. ויכבש עיר אלקאירא ע"י רעש

תבואות מעישה הארץ. זמן די הארץ תנג

בלחמה ויתפש את סולטאן טומאנכאי האחרון ממלכות הממלוקי ותבוא הארץ תחת ממשלת מלכי אוטמאן בקושטא (וכיותר) תחת ממשלת הבאיים (הם כמו ינישירים ומאמולוקי) ובפרט בשנת 5526 תחת ממשלת עלי באי. ובשנת 5559 עלה גאפאלעאן באנאפארטא ויכביש ארץ מצרים (על זמן לא כביר) ויחלוש ממשלת הבאיים ובשנת 5580 הכרית מחמד אלי פאשא את הבאיים מהארץ וכל ארץ מצרים [באה] ת"י מחמד עלי עד היום הזה. והוא מושל בחכמה ובדעת כחן ובחסד ווימת כחדש אב תר"ט.

סדר הדורות בזמן הזה *

בשנת 5283** הי' בארץ חכם אי מעיר ליוורני (במדינת איטאליא) ויסבב את כל הארץ ודכריו נזכרים בסוף ספר שבחי ירושלים) ואלקט איזהו ליקוטים מסיפוריו לדעת מעמד הארץ בימים ההם.

בעין זיתון (סמוך לצפת) וכעת לא נמצאים שם יהודים) מצא 40 בעלי בתים ולהם בה"כ ושם כ"א ספרי תורות. בצפת יותר משלש מאות ולהם ג' בה"כ. בעלמא (כפר לדרום קדש נפתלי כשתי שעות, וכעת אין בו יהודים) 15 בה"כ ולהם בה"כ. בכפר גית (היא גת חפר עיין מקיטו) 40. בשכם 12. בכרונן 10 ולהם בה"כ. בירושלים 200 ומהם 15 אשכנזים ומלכד האלמנות שהם יותר מט"ק). טכריא חרכ ושטם ולא מצא שם אדם. בכפר ענן (כפר חנינה עיין מקוטו, וכעת אין בו יהודים) 30 ולהם בה"כ. בכירות 20 ולהם בה"כ קטנה נאה ומהודר. כדמשק 500 ולהם ג' בה"כ עב"ל.

כבר בתבתי לעיל***) שבשנת ר"ן נפטר הר"ר עובדיה מברטנורא

*[קדוהו אהינו באר"ק בכלל כיירושלם בפרט מעת ישובה החדש ע"י הרמב"ן עד שנת שפ"ח כבר פרסמנו במאמרנו "היהודים בארץ הצבי" "ירושלים" שנה" ב' ונ"ל. והמשך המאמר הזה יפרסם בה"ירושלים" שנה ו' והלאה.

** [ט"ם וצ"ל 5282 והנוסע האלמוני הזה עבר בארץ בשנות רפ"א ורפ"ב. *** [עמוד תמ"ו וראה בהערותנו שם, ותולדות רבני אה"ק וספריהם מהמאה ה' והכ" להאלף הנוכחי פרסמנו כבר בה"ירושלים" כרך ה' הנכרת אי. ותולדות הרבנים מהמאות שאחריהן עד ימינו אלה יבואו בהכרך הישעי והלאה.

תנוד תבואות מיצה הארץ זמן ד' הארץ

והוא היה ראש לרבני ירושלים, ואחרי מותו היה ראש הנגיד והרב מהר"ר יצחק שולל הכהן שעלה ממצרים להר ציון המוכתר בכתר תורה בכתר כהונה כתר מלכות ועושר וכתר שם טוב וצדקות שהוא עושה לעניים ולומדי תורה עולה על גביהן, וראש הישיבה היה כמה"ר דוד בן ששון הרופא ועמו איש נכבד כמה"ר אברהם הלוי בעל מחבר ספר משרא קמרין גיסו של הר"ר אברהם זכות בעל ספר יחסין היושב בדמשק, ור' יהודה מקורביל ור' יצחק הדיין, וכאשכנזים ראש הישיבה הר"ר ישראל ועמו כמה"ר פרץ ישבא מאשכנז בשנת רפ"ב.

אחרי מות הנגיד הר"ר שולל הנזכר היה ראש לרבני ירושלים מהר"ר לוי בן חביב בן הר"ר יעקב בן חביב בעל עין יעקב שיצא ממחפכת שפאניא בעת הגירוש והיה אז נער קטן, והיה חולק הרכה עם הר"ר רבב אב"ד בצפת ובפרט על ענין הסמיכה אם נוהגת בזמן הזה וכתבו מרורות זה לזה כנדפס בסוף שובת מהרלב"ח, ובזמנו עלה ממצרים הרב הגדול הרדב"ז, ומרוב המס המוטל עליו לא יכל לעמד שם והלך לצפת ושם מנוחתו. גם היה אז בירושלים הר"ר יחיאל אשכנזי מחבר ספר היכל ה'.

אחרי מות מהר"ל בן חביב היו גדולי הדור שבירושלים הר"ר מנחם די לונזאנו בעל שתי ידות בשנת של"ב (בן כתב בראשית עבודת המקדש) גם הרב מהר"ם אלשקר שעלה בסוף ימיו ממצרים. גם הר"ר אהרן ב"ר חיים הבא מארץ המערב המחבר קרבן אהרן על תורת הכהנים (והרב בעל בינה לעתים הספידו בק"ק וויניציא, עיין דרוש ע"ד).

גם היו בזמן הר"מ די לונזאנו הר"ר שמעון הלוי אונשכורק אישכנזי מעיר פראנקפורט בעל דבק טוב על רש"י. גם הר"ר מישה נגארא מדמשק (אבירי ישראל נגארא בעל הזמירות) תלמיד האר"י בצפת (ונפטר הר"מ בן שנת שט"א ומנוחתו בעזה, גם בנו ובן בנו מנוחתם שם).

בשנת שפ"ה¹ עלה ירושלימה הר"ר החסיד ר"י הורוויץ הלוי

¹ל"ב ש"ג וכן נזכר בהצבור דף ע"ז שעלה שנת ש"ג, הנה עלה קודם שביעים ע"ש.

תבואות מעשה הארץ, זמן ד' הארץ תנה

השל"ה ז"ל *

ואעתיק מה שלקטתי ממכתב חרבות ירושלים הנדפס כויניציא:
 בשנת שלוש למלוך מלך סולטאן מוראד מלך תוגרמה
 (שנת 5385) היה בירושלים הישר הישר מחמד פאישא ונת"שכה
 עיר ה' מכני עמינו יותר ממה שהיתה מיום גלות ישראל מעל
 אדמתו ורבים מהם קנו בתים ושדות וכו' וזכרתי. ויקם הרשע
 אכן פרוך סומא בא' מעיניו ויקן ממשנה המלך (שר דמשק) את
 ממשלת ירושליכו, וביום שבת קדש כ"ו טבת שנה הנזכרת בא
 ירושלימה ועמו ג' מאות איש אחוזי חרב ויסר את מחמד הישר
 הישר מגבירה והציק את כל יושבי העיר ובפרט היהודים עד אין
 שיעור וישם עליהם עלילות להוציא מהם ממזן רב והניח בכל
 פעם פרנסי ומנהיגי העיר כבית המישמר ויוסיף ליסרם ביסורים
 קשים ומרים והכות עד המות למלאת ולתת את אשר שאל.
 ביום י"א אלול שנה הנזכרת שלח פתאום אל שני הכנסיות
 דהספרדים ודהאשכנזים ויתפשו מ"ו אנשים גדולי העיר ובראשם היה
 החסיד ר"י הלוי הנ"ל וג' מגדולי האשכנזים כה"ר אלי' רבא וכה"ר
 משה מלובלין, ור' משה אישכנזי, ור' משה מקורדובא, והר"ר יעקב
 רומאנו וכה"ר שמואל חמיץ ור' ישראל ב"ר יחיאל אישכנזי
 כ"ו והניחם במשמר, וע"י תחנונים ובקשות פדו את עצמם בסך י"א

* [במ"ע שומר ציון הנאמן שנת תר"ג נומר קמ"א נדפס מכתב שכתב הרב
 הזה מצפת לבי"ב בפראנו וממנו נראה כי עלה לארצה"ק דרך הלבנו המת ודמשק ובא
 לעיה"ק צפת ביום ד' ל"ט חיי שרה, אך לא אבה להשתקע בצפתו למרות הפצרת הו"ר
 הקהלה שיהי' להם לרב וראשו מפני כי עוד בהיותו בחו"ל, נטר בלבו לקבוע דירתו
 בירושלם. והו"ר עדה האשכנזים שבירושלם שידעו כבר כי הרב הזה מוכרח לעבור דרך
 צפת ויבינו כי האשכנזים שבצפת יפצירו בו כי ישתקע אצלם להיות להם לרבי מהרן
 לשלוח שליח מיוחד את הר"ר נתן מפראנקפורט לקדם פניו שם בואו לצפתו והוא
 עשה עמו חוזה כי יהי' לרב בירושלם. ובא לירושלם ביום ג' ס' ויצא ויעלה מיד על
 כסא הרבנות וישתדל הרבה להרחיב ולהגדיל את למוד התורה, אך לראבוננו רק כארבעה
 שנים נהנו יושבי ירושלם מאור תורתו, ובשנת שפ"ו נאלץ היה ורבים מגדולי עדת
 האשכנזים לברח מירושלם לחנ"י רדיפות איבן פרוך ויאהז בטפיא (כאשר בארנו כל
 זה בארוכה בה"ירושלים" שנה ג' עמוד 30-52) ושם מנהתו כבוד.

תנו תבואות מעשה הארץ, זמן ד' הארץ

אלף גרוש. ורבים בקשו אז לברוח מהעיר, אכן הרשע הניח שומרים בכל שערי העיר עד שאפילו אם הוציאו מת ב"מ היו השומרים האכזרים תוחכים כבשר המת חרבות או רמחים לראות אם איזהו אדם חי הוא מכקש לברוח מירושלים. ואחר הדברים האלה שמו הר"י הלוי הנ"ל זעמו ראשי ק"ק אשכנזים יע"א את נפשם בכפס ויברחו להם לצפת תו"כ כי כשל כחם וייראו מאוד לנפשם כי כבר אפס הכסף והתכשיטים שהיו תחת יד יושבי העיר כי הרשע גזל ואכל את כספיהם; ועם כל זה אמר מדי יום בזומו הבזיב ונגש אותם במכות אכזריות אין שיעור ואין ערך. והוכרחו פקירי בני העיר ללות מעשירי הישמעאלים בנישך ובמרבית עד שעלה הסך שחייב להם יותר מחמשים אלף גרוש והנישך עולה יותר מעשרים אלף 'סך הכל יותר משנעים אלף גרוש; ובעת ההיא היה בערך 4 גרוש דוקאמי א'.

וישלחו היהודים בסתר לעיר קושטא למנהיגי עדת ישורון ללכת לפני שער המלך להתחנן על עם ה' להעביר רעת שתום העין מעליהם אשר חשב על היהודים יושבי עיר הקרושה לאכדם ולקחת את כל אשר (נשאר) להם. ויצו המלך למשנהו (לישר דמשק) לגרש הרשע מירושלים. אכן השעה שחקה לו וישלח למשנה מתנות ויתן לו שוחד המעור. וגם המשנה ירא ללחום עמו וביותר שכבר לכד הרשע המבצר מנדל דוד בתחנולה כיום כ"ב כסלו שפ"ז ויגרש משם את האנה ואנשיו 'הוא השליש אשר שם המלך בתוך המבצר לעברו ולשמרו) וישב בו וישם בו מפקירי החיל אשר לו מלוטרי מלחמה. והצר ליהודים עד אין שיעור וערך ותהי עת צרה לבית יעקב עד אשר נכחר מות מחיים. עד כחמלת ה' על עמו ועל עירו ומקדשו כאו כדמשק מלאכים ויגידו לו אשר צוה המלך על כל השרים אשר סביבותיו לבוא עליו להשמידו אם יקשה עוד ערפו לבלתי צאת מירושלים.

וכפי אשר סופר מבני ביתו ראה בחלומו והנה איש עומד לנגדו זקן ונשוא פנים והוא עיטה מעיל ויבקש לחנוק אותו בידיו. וירא הרשע אבן פרוך וישאלהו מי אתה ויאמר אני דוד המלך

תבואות מעשה הארץ זמן ד' הארץ תנו

ועתה דע כימות תמות אם תתן עוד שנה לעיניך כארץ (בעיר) הלזה ויקץ אבן פרוך והנה הלום. והי בכוקר ותפעם רוחו ויטען כמה וכמה גמלים מגזלות חמסים אשר גזל וחמס וינצל את ירושלים עד שעשה אותה כמצולה שאין בו דגים. וישלחם ויצא הוא ואנשיו מהעיר ביום ג' י"ב כסלו שפ"ז. וישמח הר ציון ויגלו בני יהודה. והחתומים במכתב זה הם ¹: שם טוב לווייאו. ישי מונ"ן. שמואל ין סיד. הצעיר ישראל בנימין. ישראל בכמה"ר עזרי' זאבי. אהרן בכמה"ר משה ין מכיר. יעקב רומנו.

יהודה אריה ממודינה. נהמיה סאראוואל. שמעיי בכמה"ר משה די מדינה. עזריה בכ"ר אפרים פיגו. שמואל מסעוד.

קרוב לזמן הזה (שצ"ה) עלה ירושלימה הר"ר שלמה אלגאזי מעיר אומיר בעל מחבר לחם סתרים על מסכת ע"ז. ויבין שמועה. אהבת עולם ועוד כמה חבורים. והוא היה אב לכל משפחת אלגאזי כנזכר לקמן יהיו חכמים גדולים מחברי ספרים.

ובזמנו היה הר"ר משה גלאנטי הנזכר לקמן. והר"ר האגוז בעל עין החיים על המשניות. והר"ר שמואל גארמיוזן בעל מחבר כמה שיטות ותישבות וביאורים לד' טורים.

1 נכתב "הרבות ירושלים" הדפס צוויייליא ילאו כלכל וערכו צההתוויס, וצאנת זו שנות הראשונים, הם יושבי עיר"ק ירושלים וחסנו חמת נכתב הרבות ירושלים, אכן חנשה שנות האחרונים דיינו יודל אריס תנודינה והארכנה הצאים אחריו הם יושבי וייליא וצאו אל החתום שם להקדים להדפיס נכתב הנזכר.

2 לפי מה שזכר לי, הרצ הנופורקס הנזכר נגזע אשכנזים הוא, כי אלגאזי הוא שם גליל צנדינת ווירטענצערב ציוויס ההס (עיין לוח דוד חלק ז' סנת רפ"ה לאלף הששי צפורי ולחנות הכפרים), ועד היום נושא צנדינת פרייען (שלעזען) שם נשפחת "אלגאזי". וחכס א' שם צבת הזאת שנו הר"ר שלמה אלגאזי*).

* שנתה כי הרב הזה ואבותיו היו מגדולי בני הגרמא והשם אלגאזי הוא שם טורקי, והראיה המנחה. ומה שמצא באשכנזי גליל ומשפחה בשם זה איננה האיה כלל, כמובן.

תנח תבואות מעשה הארץ, זמן ר' הארץ

בזמן הזה (ת"ה) היה בעזה הרב ר' משה נגארא בן הר"ר ין.
 בשנת ת"י היה הראש לרכני ירושלים הרב המקובל ר'
 יעקב היים צמח והיה רופא מוכהק שבא מפורטונאל ולמד תורה
 בתהלה בצפת ואח"כ הלך לרטישק ולמד שם חכמת הקבלה ומשם
 הלך לדור בירושלים. ובזמנו היה שם הר"ר יצחק גאון והר"ר היים
 אבואלעפיא בן הר"ר יעקב אבואלעפיא. והר"ר אברהם גידיליא
 מפרש הילקוט שמעוני. והר"ר ישראל בנימן. והר"ר ישראל בכמה"ר
 עזריה זאבי. והר"ר אברהם ין הנגיה. והר"ר יצחק נסים. משמות
 רבנים אלה נמצאים התומים תחת המכתב* אשר בא מעבר לנהר
 סמכטיון מאחינו י' השכמים ע"י החכם השלם מהור' ברוך גר שלוחה
 דרחמנא לערי פרס ומדי בשנת ב'ה'ר"ר ל' קדש).

גם נמצאים אז מאשכנזים הר"ר נתן שפירא מקראקא
 בעל מחבר מצה שמורה ומוב הארץ (והוא הראשון מאשכנזים
 שנשא ב' נשים כמנהג הספרדים, עיין תשובת גת ורדים בחלק
 אכן העור כלל א' סימן ט'). גם הר"ר פיינש אישכנזי המכונה
 אורי שרגא תלמיד מהר"ם לובלין. גם יצחק פייאש אישכנזי. גם
 היה אז הר"ר מאיר פאפירש איש ירושלים תלמיד הר"ר ישראל
 אישכנזי והר"ר יעקב צמח הנ"ל. ונפטר הרמ"פ בשנת תכ"ב.

בשנת תכ"ה היה הראש לרכני ירושלים הר"ר משה גלאנטי
 בן הרב ר' יהונתן בן הרב המוסמך הר"ר משה גלאנטי בעה"ק
 צפת תלמיד מרן ב"י. ובזמנו היה בירושלים הר"ר דוד הכהן
 והר"ר אהרן חיון אביו של מהר"ם חיון אב"ד דק"ק צפת. והר"ר
 אברהם צמח בן הר"ר יח"צ הנ"ל. והר"ר חאגיז התנו. ופרנס
 הדור היה הגביר ר' אהרן פאדרו (וקראו לטופלא הדור כחלום
 על הרב והפרנס נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן). ונפטר מהרמ"ג
 לביע שנת תמ"ט (ובזמנו היה שבתאי צבי שר"י בארץ. וכפי מה
 ששמעתי לא הניחוהו לכנוס בירושלים והיה יושב במצפה (רמה).
 נעבי סמואל) ושם עשה מה שעשה).

ובזמן הזה היה בירושלים הר"ר אפרים כ"ץ אישכנזי מוולנא
 בעל תשובת שער אפרים והיה רב בק"ק אישכנזים. ופנו הר

* ר"ל תחת קיום המכתב שהביא ר' ברוך גר.

תבואות מעשה הארץ, זמן ד' הארץ תנט

החסיד מהור"ר יהודה לייב נפטר בצפת. (ובן בתו הוא הרב המפורסם חכם צבי).

[כשנת תמ"ד הי' משולח משלשה ארצות ירושלם חברון צפת מהור"ר יעקב מתמר הספרדי—שישב בכפר תאמרא בגליל— בארץ אישכנו והאלאנר].

אחר מית מוהר"ם גלאנטי (תמ"ט) ישב על כסאו הר"ר מוהר"ם ן' הכיב התנו של הר"ר יהונתן גלאנטי הנ"ל. וגם כן היה חתנו של מהר"ר חאגיז והוא חבר ספר גט פשוט וכפות תמרים. ובן בתו מהר"ר כולי. בזמן הזה היה רב לאשכנזים הרב החסיד מהור"ר משה הכהן 'עיינ' לקמן בכה"כ של אישכנזים).
כשנת ת"ס היה הרב ר' חזקיה די סילווא בעל פרי הדיש והוא תלמיד של הרב מוהר"ם גלאנטי.

כשנת תס"ה הראיש לרבני ירושלם הר"ר משה חיון. וכזמנו הר"ר שמואל הכהן המכונה טנוני. והר"ר יהודה הכהן. והר"ר משה חאגיז בעל ספר שפת אמת (והר"ר משה גלאנטי היה זקנו והר"ר חזקיה בעל פרי חרש היה גיסו).

ובאשכנזים הר"ר נתן נמץ בה' יהודה לייב מנהיים אב"ד כהנגני. והר"ר יעקב ווילנר חתן בעל שער אפרים 'אבי בעל תשובת חכם צבי' שהכירו ספר מאורות נתן ויאיר נתיב. והכריהם הר"ר אברהם רוויגו בעל איש אברהם על הזוהר *.

* ערבוש שני שמות שונים יש בכאן. ובו נכשלו עוד רבים מסיפרי הדורות. ומהם לא ידעו כלל את השם השני. ולכן אמרנו לכתוב את הדבר : שני אנשים השונים בשם וכעוד מילדתם היו בירושלם כמעט בזמן אחר : א) ר' יעקב מוילנא חתן הרב בעל שער אפרים ואבי הרב חכם צבי. הוא עלה לעיר"ק אחרו אשר מצא את בנו באלטונאו והוא לא עסק בחכמת הקבלה. ולא נרדע לנו דבר מש'ולותיו בירושלם ובנראה לא האריך ימים בה. ב) ר' יעקב מוילנא שני. הוא הנזכר בפנים שהי' חברו של הרבני מהאנטי והר"א ארזווייז. הוא עלה לעיר"ק לפני שנת תש"ט. ועסק שם הרבה בחכמת הקבלה. והספר "מאירות נתן" (הנזכר בפנים) שהדפיס חברו הרבני מהאנטי בלכתו מירושלם בשלחת מצוה לארץ אישכנו (פסד"ט חש"ט) כולל ספר "מאורי אור" של הר"מ סאפיריש עם פרוש "אור נתיב" ממנו ומחברו הר"ר יעקב מוילנא (השני). ובאורו של הר"ר מוילנא התומים כ"אש כל מאמר בשם "מין" ר"ת יעקב מוילנא ירושלמי" (אולי חכם את עצמו).

תם תבואות מעשה הארץ זמן ד' הארץ

בשנת תע"ה הראש לרכני ירושלים הר"ר אכירם יצחקי תלמיד מהורמ"ג. וכזמנו היה הר"ר שלמה אלגאזי בן בנו של מהרש"א בעל מחבר לחם סתרים וכו'. והוא היה תלמיד בעל פרי הדש הנ"ל והוא אחי (מאמו) הרב מה"ר חיים אבואלעפיא בעל עין החיים, זהיה מדיני ירושלים ואחר כך יחד מצרימה שם ויהי שם אב"ד מ"ה שנים (וכעת הרב כמצרים ר' בנימין אלגאזי ממשפחתו). עם הר"ר אברהם בודו א' מרכני קושטא (וכדומה שהיה אשכנזי ממשפחת הרב ר' אברהם בודו אב"ד דק"ק פראג) ונפטר הרוא"י שנת תפ"ט.

אחר מות הרוא"י היה ראש לרכני ירושלים ר' בנימין הכהן מעלי ויכהן ב' שנים.

בשנת ת"ץ היה הראש הר"ר אליעזר בן יעקב נחום בעל חזון נחום על המשניות. וכזמנו היה הר"ר יצחק זרחי, אזולאי אבי הרב חיד"א (ונפטר הר"א שנת תקכ"ה). והר"ר ישראל מזרחי בעל מחבר פרי הארץ. והר"ר מנחם הכיב. והר"ר דוד יקותיאל הכהן. והר"ר יעקב אשכנזי.

בשנת תצ"ח עלה ירושלימה הרב החסיד מהור"ר עטנאל חי רקי בעל משנת חסידים וחה ציון ועוד הכורים הרבה ממדינת איטאליא. ובשנת תק"כ עלה הרב החסיד ר' חיים ן' עטר בעל אור החיים על התורה ופרי תוארו. ונפטר לכ"ת עולמו שנת תק"ג *.

במזון בשם "ירושלמי" לרדדילו מהר" יעקב מווילנא (הראשון) אב"י הרב חכם צבי). ובשנת ת"ק האשים הרב יעקב מווילנא זה בקושטא (ואח"כ עיד פעמים רבות) הערות על תקוני הזהר ממנו ומבני הר"ר חיים ירוחם ווילנא. והערותיהם התימות בשם "ימין" (ר"ת יעקב מווילנא ירושלמי נ"י) והח"ק (ר"ת חיים ירוחם ווילנא נ"י). והרב חיים ירוחם ווילנא היו ראש עדת האשכנזים פנה"ק בשנת ת"ק"ה (ראה בה"ירושלים" שנה ב' מאמר "דוכב שפתי ישנים עמוד 154) זכנו של הרב חיים ירוחם שנקרא ני"ב ר' יעקב נתישב בהכרן ונסתפח לעדת הספרדים (כי אשכנזים לא היו לפני הנדאה או בהכרן) ושם הוסב שם משפחתו לשם "אלישר" והוא ה' זקנו של הרב הנאון וכו' ראש"ל כמהר"ר יעקב שאול אלישר ראש הדבנים (הכנס באישו) כע"ח שלוש"א. ראה תולדות הרב הנאון הה בלוח"א"י שנה ו' תרס"א.

* יום פטירתו הוא יום ט"ו תמוז ומקום קבורתו בצלע הר הזיתים סמוך לקבר הרב בעל פרי הדש ואת נוסח מצבתו ומעבות יתר דקברים שבתר הזה שיכולנו להציל משני הזמן העתקנו במאמרנו בקרי ארץ העב"י בה"ירושלים" שנה א'.

תבואות מעשה הארץ זמן ד' הארץ תסא

בשנת תק"ה היה הראש הר"ר נסים חיים משה מזרחי בעל מחבר תשובת אדמת קדש. ובזמנו ה"ר אליהו רולא. והר"ר גדלי' חזיון. והר"ר משה בולה. והר"ר ישראל יעקב אלגאזי בעמ"ה שמע יעקב, שארית יעקב, אמת ליעקב ושאר חבורים. ואחר מות הרחמ"מ נעשה הוא אב"ד ור"מ בירושלים והוא בן הר"ר ש אלגאזי הנ"ל רב במצרים. גם הר"ר דוד פאדרו בעל שושנים לודוד והסדי דוד פירוש על התוספתא כו'. גם הרב החסיד ר' חיים די לא ראזא זצ"ל.

בשנת תקי"ד הראש הר"ר יצחק הכהן תלמיד הרב פרי חדש בעל בתי הכהונה זאביו היה אישכנזי מלובלין ממשפחת ראפאפארט. ובזמנו היה הרב המפורסם ר' חיים יוסף דוד אזולאי בעל מחבר ספרים הרבה ברכי יוסף על ד' ש"ע, ראש יוסף, שם הגדולים כו'. והר"ר יונה נבון. והר"ר פנחס יוסף מזרחי. והר"ר יוסף בכ"ה אהרן האסון.

בשנת תקכ"ב היה הראש הר"ר רפאל מיוחס בכר שמואל בעל מחבר תשובת פרי האדמה ועוד חבורים הרבה. ובזמנו היה הר"ר שם טוב כבר יעקב גבאי. והר"ר רפאל אברהם ן אשר. והר"ר רפאל יצחק זרחי אזולאי.

גם היו אז בירושלם הרב רחמיד מוה' אברהם הכהן אישכנזי בעל מחבר "וחשב לו הכהן" ושם הכהן, זהו משולח מכולל הספרים ילחז"ל בשנת תקמ"ג.

בשנת תקמ"ו הראש הר"ר יוס טוב אלגאזי בן הר"ר א הנ"ל בעל מחבר שמחת י"ט ושאר חבורים. ובזמנו הרב החסיד ישלום מזרחי זידיע שרעבי מארץ תימן שחבר קונטרס גדול על כונת האר"י שמו רחובות הגהר. והר"ר צמח בן ישמעון. והר"ר חיים ניסן הכהן. והר"ר ישראל יעקב כורלא. והר"ר אפרים בכה"ר יהודה נבון.

בשנת * תקס"ב הראש הר"ר מרדכי יוסף מיזחס. ובזמנו

* [דברי ימי אהינו בכל ערי אה"ק ושמת הדברים וכו' בארובה במסאך דאחזונה
תקמ"ג תינ"ט) פרסמי בהירושלים" כך הו' הוכחת זו דר'.

תסב תבואות מעשה הארץ, ומן די הארץ

הר"ר יעקב קוראל והר"י בורלה והר"ר יצחק קובי. והר"ר מרדכי הלוי. והר"א נבון.

כישנת תקס"ו הראיש הר"ר יעקב משה עיש ממדינת המערב. ובזמנו הפקיד והפרנס הר"ר זכריה זאמיר. והר"ר יהודה עזריאל. והר"ר שלמה יצחק בכר בנימין מיוחס. והר"ר שמואל הלוי. והר"ר יקיר מרדכי גיחון. והר"ר יוסף יהאל טאראגאן.

כישנת תקע"ז הראיש הר"ר יעקב קוראל.

כישנת תקע"ח הראיש הר"ר יוסף חזן בעל חקרי לב.

כימים הרם היה איש חסיד וגביר מפורסם כמשנה למלך בעיר עכו ושמו מהור"ר חיים פרחי זצ"ל ממשפחת פרחי בעיר דמיסק ושמו הולך בכל הארץ והוא גדול בעיני יושבי ראשונה במלכות בעיר קושטא ובעיני המלך וישימהו כמושל בכל הארץ ועל פיו יעמד הפאישא ועל פיו ירד. ויהי ביתו פתוח לרוחה וגמל חסד ומטיב לכל אהוב למעלה ונחמד למטה ושפעת חסדיו על כל יושבי הארץ אחבי ולא ידעו בזמן ההוא מנוגש וישופט כי הוא עמד בפרץ וכל מה שיצוה ויגזור על כל מושלי הארץ הישמעאלים כן יעשו. ותהי להם הנחה מכל מס וכרגא המלך. ויהי אזנעכו אחטאד גיזר פאישא וישם על הגביר הנ"ל עלילות דברים עד שישלח ידו בו וינקרהו עין אחת וחתך ראש חטמו (ולא יכל לו כי האכזר מרד גם כמלך וירא המלך ללחוס בו). ואחר מות האכזר נבחר לפאישא ישם בעכו סלימאן פאישא. ויהי ישראל' ולו בן קטן ושמו עבדאלאלא. וימת הישר ההוא ויקח הגביר את בנו הקטן הכיתה וילמדוהו חכמה ודעת ויהי לו לבן. וימת סלימאן פאישא. ויבחר הגביר את עבדאלאלא לפאישא ויהי לו כאב ואת כל אשר הגביר עושה הוא היה עושה. ויהי אחר שנה א' למלכו ויזכחו הצדיק כי לא באמונה הוא עושה. ויחר להפאישא ויבן כי הצדיק יהיה לו למכשל כמעשה רשעו ויתנחם להעבירו וישם לו בסתר עלילות דברים לאמור כי הוא מורד במלך וכן מות הוא ע"פ דין ומשפט. ויבאו אוחביו מגדולי הישמעאלים

תבואות מעשה הארץ. זמן די הארץ תסג

זגלו לו הדבר הזה, ויאמרו לאמר כי יברה וימלט, וימאן הצדיק לעשות כן כי אמר פן ישפך הפאישא חמתו על עם ה' כראותו שנמלט, והערה נפשו למות לטוב ישראל, ויהי ביום ה' פ' ראה שנת תקצ"ט ויצע הצדיק ביזם ההוא (ער"ה אלול), ולעת ערב בעונות נתנו לו בכרותו ראש ויבוא ישר אי ועמו אנשי חיל ויבא פתאום אל ביתו ויקרא לפניו מאמר המישפט (מישפט הרשע) כי בן מות הוא ויחנקהו בביתו וימת. ויהי ביום המחרת ויצו הרשע הפאישא ויבאו משרתיו הכיתה ויקחו את כל אשר מצאו וינצלו את הצרו ויזליכו מישאות יקרי הערך אין מספר, ואת גוית הצדיק הישליך הרשע בים ולא נתן להקבר, ויכרוהו אשתו הצדקת וכל בני ביתו דמשקה, ותמת בדרך ותקבר בצפת. וישמע הדבר ואימה השכח גדולה נופלת על כל כ"י יושבי הארץ כי שמעו כי מת גבורם עומד כפרץ אין, ויכבו איתו כל בית ישראל, ויצו הרשע לקחת מס וכרגא מכל יושבי הארץ מכל השנים אשר עברו אישר היתה להם הנחה, ובעיר צפת תו"ב הניח כל היהודים כמשמר כמבצר אשר בעיר לשלם ערך אין מספר, ויזכרו למכור כל מלבושיהם וחפציהם לתת את אשר שאל הרשע, ויצר ליהודים כל ימי הפאישא הזה עד שביטח תקצ"כ עלה איבראים פאישא ויצר על עכו ויוליד את הפאישא כשכיה מצרימה. (והנהיג את ארצו *) בדרך משפט, וכיותר כי כרת ברית עם קאנזולי הפראנקי ויכבדם ויחזקם והם עומדים בפרץ לכל בני מדינתיהם ואין להם לשלם לא מס ולא כרגא כי הם גרים כארץ וכל משפט לפניהם הובא ואין למושלי המדינה לשפוט את הפראנקי כ"א הקאנזול).

וישמעו אחי הצדיק כדמשק מעשה הנורא הזה ויקנאו לאחיהם קנאה גדולה לנקום את דם הצדיק, ואלה שמותם: הגביר המפורסם החסיד מהו"ר שלמה (המכונה סלימן) פרהי, והגביר תם וישר מהו"ר רפאל, והגביר הצעיר ב' משה פרהי.

* ר"ל איבראים פאשה.

תסד תבואות מעשה הארץ זמן ד הארץ

וישכרו את סלימאן פאשא מדמשק ואת מוסטאפא פאשא כחלב (אלעפפא) ועוד ב' פאישאס (שהם תחת ממשלת ב' פאישאס גדולים הנזכרים) ומחנה גדולה מאנשי חיל. והי בידם מאמר של שיך אלאסלם (הוא הראש לכל שופטי מלכות הישמעאלים). והוא יועץ ודיין המלך, והתימתו כהתימת המלך) מסטאמבול כי ילחמו עם ענדאללא פאשא.

ויבאו ארצה הקדושה בחדש ניסן שנת תקפ"א. וישלח ענדאללא מעכו חילו להלחם עם מחנה הגבירים ויחנו בגשר הירדן (גישר אבני יעקוב). ויברח חיל הרשע מפני חיל הצדיק. ויהי כנואם ארצה ויבחרו מושלים חדשים (מוטצעלים) בכל המקומות. וכל מושלי ענדאללא העבירו וימשלו הגבירים בארץ. ויצורו על עכו והי רעב גדול כעיר עד שערד ביצה א' 70 גרוש (בזמן ההוא כערך 3 דוקאטי) וכבש א' 900 גרוש (בערך 39 דוקאטי) ויצורו עליו 14 הדישים. אכן בעונות הישעה שחקה לרשע. כי שחד מאנשיו וימיתו בסתר את הצדיק מוה"ר סלימן בחדש ניסן תקפ"ב בסם המות. וגם הפאשא מוסטאפא נלחם כמרמה. וירא הגביר ר' רפאל כי מת אחיו הגדול ויירא ויחזור דמשקה הוא וסלימן פאשא וכל חילו בחדש ניסן הנ"ל, והפאשא מוסטאפא עמד על משמרתו עד חדש סיון, וילך גם הוא לדרוכ עם מחנהו. וישלח הרשע שלוחים למחמד עלי פאשא כמצרים להליץ עבדו לפני המלך בקושטא ויעש כן. ויודע בזה למלך מכל אשר נעשה בארץ כי לא ידע עד היום ההוא ממות הגביר וממלחמת אחיו ומאמר שיך אלאסלם נשלח להם ע"י גבירי אחינו בני ישראל בקושטא ובפרט ע"י הגביר המפורסם לשם ולתהלה מהו"ר בכור קארמאנא זצ"ל בלתי ידיעת המלך, ויחר לו ויצו לגרש את שיך הנ"ל מקושטא וישלחוהו אל ארץ אחרת ארצה הקדם (כי לא יוכל להמיתו), וגם זה סיבת הדבר כי צוה להרוג את הגביר הנ"ל בעו"ה בחדש תמוז שנת תקפ"ב.*

* סוף הספור הזה איננו ודאי והסחית שבאו לציר על עכו ולדרכה באו בקדחת השולטן.

תבואות מעשה הארץ זמן ד' הארץ תסד

וירא הרשע עבדאללא כי השעה משחקת לו ויפשע ג"כ בכבוד מחמד עלי כמצרים מליצו ואשר הצילו. ויחר לו ויבוא אברהים פאשא ממצרים בשנת תקצ"ב ויצד על עפו ויכבשהו ויוליכהו שבי וילכד את כל הארץ. (וכל מעשה רשע הרשע הנ"ל אשר עשו לאחינו כ"י (וכן כל מעשה מושלי הארץ) אזכירם אם יגזור ה' בחיים בחלק ד', אשר כל שמעם תצילנה שתי אנדו).

בשנת תקפ"ב הראש הר"ר יום טוב דאנון.
בשנת תקפ"ד הראש הר"ר משה סוזין. וכזמנו הר"ר שמואל הלוי, והר"ר אשר הלוי, והר"ר יצחק קובו, והר"ר יהודא בכר רפאל נבון, והר"ר בנימין נבון.

בשנת תקצ"ו הראש הר"ר משה יונה נבון.
בשנת תר"א הראש הר"ר יהודה בכר רפאל נבון הנ"ל.
בשנת תר"ב הראש הרב החסיד ר' אברהם חיים גאנץ נ"י בעמ"ח ספר מנחה טהורה על מסכת מנחות וספר חוקי חיים ה' יאריך ימיו. וכזמנו הר"י פרחי, הר"ש מאגרי, הר"י זאמיר, הר"ש הלוי. הר"ב דאנון, והר"י פינצי.

בית הכנסת של האשכנזים.

כה"כ אשכנזים הנקראת כל"ע "דיר אשכנזי" (ר"ל הצר האשכנזים מקום מקודש לתפלה ובו כתים לדור (כמו קלאסטר) וכעת נקרא בשם "חרבות ר' יהודא החסיד". גם נקרא "מנחם ציון").
חקרתי ודרשתי לדעת זמן הוסד בנין מפואר זה. ומצאתי בדברי הרמב"ן במכתבו אשר כתב לבנו (אשר זכרתי לעיל) וז"ל:

(1) אשכנזי הוא לשון משובשת ור"ל אשכנזי (כדרכם להסליף האותיות) וכן נאלצתי כבוד זכתי ונאמר הנוסף שצא מקושטא וחלר הנוסף צדצר צהכ"נ הנז' והעתקתי להם מלשון העמים ללשון הקדש ונקרא בכל פעם צעס "דיר אשכנזי".

(* לא החצר נקרא בשם "מנחם ציון" כ"א ביהמ"ד הישן שבצפונה שנתקן בשנת תקצ"ו כמו שנוכר להלן.)

תסו תבואות מעשה הארץ זמן די הארץ

ומצאנו בית חרב בנוי בעמודי שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לכית הכנסת עכ"ל. ומורגל הוא עד היום הזה כפי כל יושבי העיר שבהכ"נ הרמב"ן היא בחומת העיר סמוך לשער האשפות*). ולפי דעתי שנגנה היא, כי ידוע שהומת העיר נכנה זמן הרכה אחר כך (5287), והרמב"ן בא ירושלימה ר"ס שנים קודם, ומאחר שכנין שמראים שהוא בהכ"נ הרמב"ן הוא בחומת העיר ממש וחלונות הכית יוצאות חוצה לעיר (ולא שהם חלונות כ"א נקנים ארוכים להישליך בכלי המשחיתים חוצה כמו בכל החומות ומבצרים), מוכה שהוא כנין חדיש הנכנה בעת בנות החומה ולא נמצא שם לא עמוד ולא כיפה, כי הכית הוא בתחתית הקרקע ואין לו תמונת בית וכ"ש בית הכנסת, (ולפי דעתי הוא מקום להסתיר שם אנשי חיל בעת המלחמה), ולא נזכר בדבריו שהכית הוא בקצה או בחוץ העיר.

ונראה לי שבהכ"נ הרמב"ן הנזכרת היה בהכ"נ שלנו הנ"ל דהיינו הכית הנקרא בל"ע אלמרגאה**) וכעת היא בית הטחינה צמוקין לעשות דבש (עיין לקמן), ושם עד היום עמודי שיש וכיפה גדולה יפה כמו שהזכיר הרמב"ן. והנה לפי דעתי בזמן הרמב"ן לא היה להם כ"א בית זה (מרגאה), כי היו אז מתי מספר, והיא ביהכ"נ הגדולה שהזכיר מהר"י קלון שנהרבה בזמנו ויבנו הנהרסות ברשיון מלך מצרים.

ובימים ההם היתה לספרדים ולאשכנזים בה"כ א' כמו שאכתוב. וזה לשון בעל המסכב בא"י בשנת רפ"ב: ביהכ"נ א' כלבד יש בירושלים, ויפה היא עם די' עמודי התוך, ארכה ס"ג פידי (ר"ל פיעדי, רגל בלשון איטאליאני) ורחבה כ"ח ולפנים ההיכל חדר עם ספרי תורות סביב והם יתור משישים והם מתפללים

* [מסרה בדויה כזאת שורה בין ההמן שכירושלם והיא מיבאת נ"ב באיזה מהספרים המספרים משבח הארץ וקרושהה (כלי בקרת), אך המסרה הזאת הלכה ונתדלדלה וכמעט שנשכחה כבר.

** [כוננתו על הכית הסמוך בצד הרום לביהכ"נ הגדול יבית יעקב" שבחצר ר' יהודה החסיד, והשם אלמרגאה מקורה והוראתו נבאר להלן.

תבואות מעשה הארץ: זמן ד' הארץ תסז

למזרח והוא נגד בהמ"ק ואין לכה"כ אורה אלא מן הפתח שהיא במערב וחלון קמץ עליו וגם ביום משתמשין באור הנרות שמדליקין סביב. הקהל מכל מינים יש מ"ו כ"ב אשכנזים, וספרדים לרוב, בין כולם ג' מאות כ"ב וכו' עכ"ל. גם כתב לקמץ וז"ל: ומנהג התפילות קרובה לסדר ספרדים וכו' אין אומרים יוצרות עד אחר הלל וכיום צום אין אומרים סליחות עד אחר י"ח עכ"ל. והנה מאחר שאמר קרובות לסדר ספרדים ולא אמר שהם ע"פ סדר הספרדים מוכח שהיו נוהגים ג"כ על סדר האשכנזים. וראיה לדבר שאמר שאין אומרים יוצרות עד אחר הלל, וזה ודאי מנהג האשכנזים לומר יוצרות כי לספרדים לא יש יוצרות לא בשנת ולא ב"מ שיש הלל. והנה מוכח שבכה"כ הלז שהיו בה מבי קהילות היה מנהג התפלות ע"פ סדר שניהם כ"א קרוב יותר לסדר הספרדים לפי שהיו הרוב כמו שהזכיר לעיל. וכתב עוד 'בענין מכירת המצות): הנה כמ"ר אשר משולם יש לו שנת וארא ושבת כמדבר סיני ומדליק בעדו הר"ר ישראל אשכנזי ומחלקים המצות בין האשכנזים ובפרשת וארא נמצאתי שם עכ"ל. מכל זה מוכח שהתנהגו שם בשותפות.

וכל הסימנים שכתב בכה"כ שלהם מורים על קהל שלנו מנחם ציון והכונה על מרגאה הנ"ל^{*}, שארכה ורחבה, עמודיה ופתחה במערב וכו' הכל נמצא עד היום הזה. והיו מתנהגים כן עד שנת יש"ו (כשאכתוב בסמוך) ואז נסגרה כה"כ הנזכרת (המרגאה) מאילי הארץ. ואשכנזים לקחו

* דבריו הראשונים נכונים ואמיתים כי ביה"כ של הרמב"ן הי' בהבית שבצר דרום ביה"כ "בית יעקב" (או "חורבת ריה"ח") אשר הוא קורא אותו בשם "מרגאה" (הוא לא הושב לידי היהודים רק נשאר בידי הגוים), אך פה נסתבר בטעות כי מקום המרגאה (שהוא היה ביה"כ של הרמב"ן) וכיהמ"ד נכחם ציון הם בשני קצות הנגוד של החצר החדש שנקנה בעד האשכנזים מאת ר"י החסיד וסיעתו כנז' להלן. הראשון הוא בדרום החצר כמו שהזכרנו למעלה והאחרון בקצה הצפונית והסמנים שכתב האשכנזי משנת רפ"ב מתאימים רק להמרגאה ולא לביהמ"ד מנחם ציון.

הסח תבואות מעשה הארץ זמן ד' הארץ

להם כה"כ ממעל למרגאה *), ר"ל כחצר העליון אשר אזכיר לקמן שנחרב סמוך לדור שלפנינו. אכן קהל הספרדים נפרדו מהם וזכרו להם מקום אחר והוא כה"כ הגדול הנקרא "קהל ציון". ואחר זמן מה וירב העם הוסיפו כה"כ הנקרא "קהל תלמוד תורה" הסמוכה לקהל ציון. וברוב הימים ברוב העדה ולא יכילו ב' קהלות את כל העם הוסיפו עליהם ויעשו מעזרת הקהלות ג"כ קהל והיא קהל הקטן "קהל אמצעי". ובערך לאחר כ' שנה שנעשה קהל אמצעי, נעשה עוד קהל מעזרת קהל הנזכר והוא "קהל איסטאמבוליס". (בישנת תק"ן כבר היו ד' קהלות. כל ד' כה"כ אלה היו ישנים עושנים ונטו לפול, ובשנת תקצ"ה הרשה מלך מצרים לבנותם מחדש ויעשו כן זהם כעת בנינים מפוארים).

והנה מעת ההיא והלאה נמצאים ב' קהלות: קהל הספרדים והקהל האשכנזים. וכך מצאנו שבשנת שפ"ו היה ראש לעדת אשכנזים הרב החסיד ר"י הלוי הוהוויץ בעל שני לחות הברית כה"כ י"ל האשכנזים.

וזכור במכתב חרבות ירושלים (אשר זכרתי לעיל) וזה לשונו: כמו מ' שנים מקודם (לשנת שפ"ו, א"כ הוא שנת שט"ו) בא מופת"י א' שונא הדת ויצו על כה"כ א' שתהיה סגורה כי בתקדישה כבר לשם מרגאה ועד הנה לא עלה ביד היהודים להחזיר עמרתו ליושנה ובעו"ה היה מקום מוכן לכל מלאכה נמכזה זמן העזרה התחיל השופט לבנות כמה חניות להשכיר אל הישמעאלים ויאמר לעשות בית מחינה כה"כ הסגורה. פשמוע הפרנסים זאת ויקנאו קנאת ה' צבאות וישלחו לרבר אל השופט לבלתי שלח יד בקדושת כה"כ ההיא אשר קנו לפנים בישראל ככסף מלא וראו את ספר המקנה**) החתום בערכאותיהם, ולא החדיל עד

*] מפה נראה שנים המהבר הושב את המרגאה לביהמ"כ של הרמב"ן כמו שהוא באמת, לא ביהמ"ד מנחם ציון, רק שלמעלה בא לכלל טעות ויערבב את המרגאה עם ביהמ"ד "מנחם ציון" כאשר העירונו בהערה הקודמת.

**] הספור הזה סותר לכאורה את ההשערה כי המקום הזה הוא ביהמ"כ של הרמב"ן, יען כי הרמב"ן לא קנה בית לביהמ"כ שיסדו, בכסף מלא, כ"א החזיק באחד הבתים ההרבים שכלם היו או הפקרו, כמפורש במכתבו. אך אין ספק שאחריו מיתו כאשר נתגלה צדק היהודים הרחיבו את בנין ביהמ"כ ויהוקהו וזו הוציאו עליו בהערכאות שטר מקנה.

תבואות מעשה הארץ, זמן די הארץ תסמ

שנתנו לו אלף גרוש ויוציאו מידו פסק חתום בערכאותיהם אשר הבית ההוא נבנה מימי קדם ע"י היהודים לשם בה"כ ואין כל איש יוכל למנוע מלהתפלל בתוכו כל זמן שירצו עב"ל.

וזה ראייה ברורה לכל דברי כי בעו"ה עד היום בה"כ הסגורה נקרא בל"ע מרגאה*) והיא בית הטחינה עד היום הזה וגם החניות הם עד היום כעזרת בה"כ (אכן הם בידינו ביד האשכנזים**) ובעו"ה הבל נעשה כאשר יזמו לעשות כמו שנזכר במכתב הנ"ל.

ועד היום לא עלה בידינו להוציאה מתחת ידיהם אף שידוע הדבר שהיא בכלל דיר אשכנזי מימיקדם. וכבר כתבתי

(* מקור השם מרגאה ובית טחינה הנלווה אליו הוא רק במכתב "הרבות ירושלם" הנזכר למעלה. והנה כל רושמי "קורות ארה"ק לא ידעו את פרושו האמתי מהם השבו כי הוא מסורס מהשם "מנארא" בערבית שהוראתו בית אוצר, ומהם השבנו כי הוראתו בית טחינה לצמקים אך איזה קדושה שייכת בבית אוצר או בבית טחינה? ובמכתב ח"בות ירושלם הנז' כתוב: "שהמוסתי (כהן הדת) צוה לסגור את ביה"כ מאשר כי נתקדשה כבר לשם מרגאה (כמו שמובא בפנים). אולם באמת במכתב הרבות ירושלם כתוב מרגו שהוראתו: "בית לעבודת ה'" (והשם מרגו או מרגו למקום בית תפלה מושלימית נזכר במכתב בני הישיבה שבירושלם משנת רס"א הנדפס בהלבנון שנה ה' גליון כ"ו עמוד 406 וביחסין מאמר ה' ובה מובנת טענת המוסתי כי הבית נתקדש כבר לשם מרגו וטענתו זאת נמשכת על מה שהבאנו למעלה עמוד תמ"ה בהערה **). כי באמצע המאה שלפנינו המיר יהודי אחד את דתו לרנלי ננישת נובי המסים מהיהודים ואמו בחפצה לנקוט לדעתה את נקמתה מהיהודים הקדישה את ביתה שהי' אצל ביה"כ לבית תפלה להמושלימים. ומהבר מכתב "הרבות ירושלם" בחפצו לבאר להקוראים בחז"ל את הוראת מלת "מרגו" שהוא בית-תהנהו כתב בית טחינה ע"ד מוסבות שם ואחרי מלת-מרגו הוסיף "בלע"ז מוסקוטא" והבאים אחריהם שלא הבינו את הדבר הזה הוסיפו מעצמם אחרי מלת "טחינה" של צמקים לעשות מהם דבש". וממלת מרגו השמיטו או נשמשו הו' ובמקומו בא א' ה' ונעשה מרגאה. אך באמת לא הו' במקום הזה לא בית טחינה לחטים ואף לא של צמקים לדבש. וכאשר אמרנו המקום הזה הנהו נעת בקצה החצר הסמוך מצד הרום לדיר האשכנזי או תרבת רי"ה והמושלימים בעלי החצר ישכרוהו לאוצר לפהמים או להכנת קמהו וכו' רואים הננו עד היום את כל הסמנים שסמן הרמב"ן בביה"כ שיוסרו וגם את הסמנים שהביא המסבכ הא'מוני משנת רס"ב הנז' בפנים. ואת המקום הזה לא עלה בידי ראשי האשכנזים להוציא מירי מהווקיו כנו' בפנים ועיין מאמר "היהודים בארץ הצב" במאספנו הספרותי "ירושלים" כרך ג' עמוד 22.

(** טעיה כי ההנחות שבידי עדת האשכנזים הנן מהצר הירבת ריה"ה וההנחות שעשה המוסתי מעזרת ביה"כ של הרמב"ן שייכים להנזי בעל המרגאה.

תע תבואות מעשה הארץ, זמן ד' הארץ

גם אני אז לקאנוזולי גענעראלי בעיר אלכסנדריא ש"מ על הדבר הזה שישתדלו להוציא מאמר ממלך מצרים עלי פאשא על דבר מרגאה הנזכר להוציא גם אותה מיד הישמעאלים כמו שהוצאנו בעזר האל כל הדיר. אכן לא עלתה בידינו כי הורד ממלך על הארץ הזאת בימים ההם.

בשנת ת"ן עלה הרב החסיד ר' יהודה צוק"ל מק"ק שידלויץ סמוך לק"ק הוראדנא והלך דרך אשכנז והתעכב זמן מה בק"ק פראנקפורט דמיין והיתה שם עמו חברה קדישא הרב החסיד ר' קלונימוס, והרב ר' נתן נטע אב"ד דק"ק האגני בעל מחבר מאורות נתן. והר"ר יעקב מווילנא ועוד חסידים וקדושים הרבה שעלו עמו, ויבאו ירושלימה והתישבו בריר הנזכרת, ועל שמו נקרא כעת חרכות ר' יהודה החסיד, אכן בעו"ה לא הצליחו (1) וידה' נגעה בהם, כי לאחר ג' ימים לביאתם נאסף החסיד הנ"ל והי מאז פנה הדירה של החברה ונא שברה כי נאסף הצדיק*) ורובם אבתריה אנשים חכמים וידועים נסעו מזה לשמי מרומים והנשארים דוויים נאנחים ונאנקים לא מצאו מנוח כי הלכה המחיה חסורה מחסרה לאיש ואיש שאין בידו מזון ב' סעודות (כ"ה בקיצור לשון בעל מאורות נתן בהקדמתו ע"ש שהארץ).

וע"י העניות ורחק ולחץ הוכרחו הנשארים ללות מישמעאלים בנשך וכמרבית והשכינו כל בניניהם וקרקע אישר להם פעה"ק, והרב הגדול החסיד שנכהונה מהו"ר משה הכהן הוא ראש וקצין מנהיג לבני אשכנזים בעה"ק שם לדרך פעמיו לערי אשכנז לשפוך שיחו לפני אחינו יושבי הגולה ולהגיד להם מצרת אחיהם

(1) ואני טונעתי צהייתי צח"ל סהרצ החסיד ונא' טנאל חיים יטעני זק"ל חצ"ד דק"ק פראנקפורט זקט ונאס טישנו זאשכנו ולא הסכים שיעלו ירושלימה (ונטעס הכנוס) וחונר להס והיא לא תלכה, וצעכות כן היה להם.

(*) דעת ההוקרים כי ר"י חסיד וסיעתו הנהיגו בירושלם את אמונת שבתי צבי איננה מוחלטת ואדות פעולת ר"י החסיד וסיעתו בירושלם נדבר באחת מההוכחות הבאות של מאספנו הספרותי "ירושלים".

תבואות מעשה הארץ, זמן ד' הארץ תעא

שכירושלים ועשה והצליח¹. ובכל מִי־חית שמרה לא עלתה ארוכה ומרפא כהוגן לצרות האשכנזים, כי החובות הנושכים התרבו עד מעלה עקרים וראשון ראשון מסתלק ופי' תהום בולעו. (עיין תשובת גינת ורדים חלק יורה דעה כלל ג' סימן ט' שהארץ). ויהי ביום שבת קדש פי' לך לך חי' לחדש מרחשון שנת תפ"א באו הישמעאלים וישבי העיר פתאום לבה"כ הגדול של האשכנזים ויבעירו אש וישרפו כל הספרים וכל מלאכת עין אשר בה וארבעים ספרי תורות. ולולי שבנין בה"כ מאבני גזית היה נשרף כל בה"כ, ויתפשו כל גדולי ומנהיגי הקהל ויניחום במשמר ואח"כ החזיקו בכל בתי הדיר ויגרשו האשכנזים משם, ויברחו מעה"ק, ומהיום ההוא והלאה הושבת ישיבת אשכנזים מירושלם. מהם ברחו צפתה ומהם הברונג ומהם הלכו להו"ל.

ואני שמעתי מפי זקן מופלג (קרוב לבן מאה שנה) שספרה לו אמנתו אשכנזיה כל המאורע והיא גם היא היתה בתוך ההפכה. ומיום ההוא לא יוכל אשכנזי להראות בתוך העיר. וישבו הישמעאלים בכל החצרות ובכל הבתים אשר היו לאשכנזים סביב חצר בה"כ. ויכנו י"א חניות מעזרת החצר הגדול אשר בו בה"כ והם עד היום הזה. וחצר בה"כ בעו"ה נעשה להם מקום אשפה וזבל שהשליכו שם הישמעאלים עד שנעשה כהר וכל הבתים התחתונים טמונים באשפה ולא נראים.

בשנת תקע"ב היתה מגפה גדולה רח"ל בגליל העליון והתחתון. ויברחו גם מהאשכנזים לעה"ק ירושלים וישימו נפשם בכפם להראות בעיר וכבר נשכחה שנאת הישמעאלים והבאים מאשכנזים עניים מרודים. ומעת ההיא והלאה באו אשכנזים לירושלים. מהם לבשו בגדי הספרדים להתנכר והם היו אז מתי מספר (כי אנשים).

¹ והם פדו אחיהם פעונים ושלש על ידי ויכוי ונעלת הגזאים טמינו צעיר ואם ציטרלל פראנקפורט דמיין ויטלחו להם 128000 גרוש (סהם צערך 25600 דוקאטי) (עיין צעפת חנות למוהר"ם חאגיז צעפת חק"ז).

תעב תבואות מעשה הארץ, זמן די הארץ

בשנת תקע"ו השתדלו ע"י גדולי המלכות בעיר קושטא להביא מאמר (פירמן) ממלך כי לא יוכלו הישמעאלים יושבי ירושלים לתכוע חובות האשכנזים. וכינתים וירב העם העולים להר ציון. ויהי להם כהמ"ד הקטן (של הר"ר חיים בן עמר) הנקרא "מדרש אור החיים". עד שבישנת תקצ"ו הסכימו כולם לבקש ממלך מצרים מחמד עלי פאשא לתת להם רשות לבנות חרבות נחלת אבותיהם. וירד הרב ר' אברהם שלמה זלמן הי"ו מצרימה וימצא חן בעיני הקאנוולי גענעראלי של מלכות עסטרייך ורוסיא לדבר על לב מלך ההוא להטיב עם היהודים האשכנזים לתת רשיון לבנות נחלת אבותיהם. גם ידי היתה עמו כיד ה' הטובה עלי לכתוב ולחבר בקשות אלה כטוב מעם ובלשונוצח מצוחצח. וימצא חן גם בעיני המלך ולא אחר לכתוב מאמר מפורש ומכואר שיכנו אשכנזים "דיר אשכנזי" ולא יוכל שום א' לתכוע מהם חובות אבותיהם.

ביום ה' י"ט אלול שנה ה"ל התחלנו לפנות האשפה והזבל ויחלו לבנות. ועד ר"ח שבט יום ז' ש"ק פרשת וארא תקצ"ו כבר נגמר בית המדרש וכבר יכולנו להתפלל בו ונחנכה ביום ההוא כישמחה גדולה ברוך מציב גבולות אלמנה ויקרא את שמו "מנחם ציון" (*). ויבנו עוד כל הבנינים והבתים הנחרבים והנהרסים אשר בכל החצר הגדול הזה. והראש"ז ה"ל טרח עד מאוד בבנינים אלה ולהשגיח על המוצא והמביא ולעמוד כפרץ נגד הנלחמים והמעכבים בבנין זה; ויהי ה' עמו לגמור כל הבנינים. אכן בית הכנסת הגדולה עד היום לא עלתה בידינו לבנותה (**). כי בינתים הורד מלך מצרים. וקושטא קאי (***)).

(* הביהמ"ד הזה נקרא במי ההמון "ביהמ"ד הישן". ראה למעלה עמוד תס"ה.

(**) בשנת תרי"ז השיגה עדת האשכנזים מאמר המלך לבנות את ביהמ"ד הגדול.

ומיד החלו בבנינה. ובשנת תרכ"ד נגמר הבנין ויקרא שמו "בית יעקב".

(***) ר"ל ארצות שלשת וסוריא שבו לממשלת תינרמא שמושב

המלך בקושטא.

עה"ק חברון תובב"א.

בל"ע "אלחליל" ר"ל האהוב ע"ש אברהם .
 עיר זאת לא נודעת ולא נזכרת מזמן החרבן (בספר
 יוס' פיון) ואילך, ולא מצאתי זכרונה עד זמן הרמב"ן שכתב
 במכתבו לבנו שילך חברונה לחצוב לו שם קבר עכ"ל. ומובח
 קצת שהיה בזמן ההוא ישוב מבני עמינו. ואזכיר מה שנודע
 לי מזמן ההוא והלאה ואף שמצער הוא .
 בזמן ר' בנימין בעל המסעות (4930) היה חברון חרב (אולי
 ממלחמת מלך מצרים עם הנצרים) וכתב וז"ל : ושם הבמה הגדולה
 שקוראים שנט אברהם והיא היתה כנסת היהודים בימי הישמעאלים
 עכ"ל. מזכר שבזמן ממשלת הישמעאלים ישבו יהודים בחברון,
 וכן בזמן ר' פתחיה המסכב מעיר רענגסבורג בסוף אלף הרביעי
 לא נמצא שם מאחב"י. ואולי כמשך הזמן בין ר' בנימין ובין
 הרמב"ן (5027) נתישבה קצת. גם בעל כפ"פ (5082) לא הזכיר
 מישוב אב"י בעה"ק חברון. וכמדומה שנחרבה שנית אחר זמן הרמב"ן.
 ובשנת 5282 נמצאים שם י" בעלי בתים ולהם בה"כ .
 בשנת 5300 היה שם הרב ר' מלכיאל אשכנזי והוא היה
 חכם גדול וכתב פסקים הרבה. גם חבר ספר קטן הנקרא על שמו
 "מלכיאל מגן עדן וגהנם". (בתשובת מהר"ר שלמה נרבנוני. הובא
 בתשובת מהר"י קאשטרו כ"י סימן קי"ד, כתוב וז"ל : ידיע ליהוי
 שהחכם השלם החסיד והקדוש כמ"ה מלכיאל אשכנזי מצא קונטרס
 חיברו מה"ר שמשון ברבי אליעזר מכונה ברוך שאמר, שם הגדולים).
 זהו יסוד ישוב אב"י בחברון וישבו שם אז קראים הרבה. וכל
 חצר היהודים (כי כמעט כל היהודים יושבי חברון יושבים בחצר
 א' גדול מאוד ולו עליות תחתיים שניים ושלישים והבתים והחדרים
 זה על גבי זה וזה לפני מזה). ובה"כ שעד היום קהל ספרדים,
 היה להם, וכמדומה שהר"מ הנ"ל קנה מהם. זה כחמשה ועשרים
 שנה באו שלוהי קהל קראים מעיר קושטא לרון על בה"כ ועל
 החצר הנזכר לקחתו מיד יושבי העיר באמרם כי להם הוא והם
 בנוהו, אכן הלכו בפחי נפש ולא העילו בעלילותיהם .

תעד תבואות מעשה הארץ, זמן די הארץ

וכזמן ההוא היה שם ג"כ הר"ר מנחם כהה"מ משה הככלי בעל ספר טעמי המצות (וב' ת"ח אלה הביא הרב של"ה בספרו וכבר עלו השמימה בזמנו).

גם הרב ר' שלמה עדני תלמיד הרב בצלאל אשכנזי (בעל שיטה מקובצת) במצרים והוא היה מערי תימן מעיר אוזל (זינאר, עיין מקומו) וחיבר חיבור גדול על המשניות וקראו מלאכת שלמה (שנת שפ"ה).

גם היה בזמן הרב מלכיאל הנ"ל בחברון הר"ר שלמה הנרכוני הוא אבי הר"ר צמח הנרכוני הנפטר בירושלים. גם הרב החסיד אליהו די וירש בעל ראשית חכמה, גם הרב ר' יצחק ארחא תלמיד האר"י. וכזמנו הנעשה שאברהם אבינו השלים להם המנין ביוה"כ כנמצא בספרי המעשיות*).

אחרי מות קדושים האמורים היה ראש לרבני חברון הר"ר אליעזר ארחא בן הר"ר ארחא הנ"ל והוא חיבר פירוש על עין יעקב ועל מדרש רבה. גם עלה כימים ההם (ש"ס) הרב ר' יששכר בער אשכנזי בעל מתנות כהונה** על מדרש רבה. והר"ר שלמה אליאמן אשכנזי שישב מתחילה בצפת. גם היה בזמן הזה בחברון הרב החסיד ר' אברהם אזולאי בעל זהרי חמה וחסד לאברהם ועוד ספרים אחרים, וספר חסד לאברהם חיבר בעיר עזה (שע"ט) בכרחו שמה כעת צרה בחברון וכל סביבותיה מגפה גדולה רח"ל כמו שהאר"י בהקדמה. ונפטר הרב רא"ז יצחק ת"ד.

אחר הדור הזה היה בחברון הר"ר חיים אבואלעפיא הזקן בן הרב המוסמך מהו"ר יעקב אבואלעפיא (עיין ברבני צפת), והרב רח"א הוא זקנו של הרב רח"א בעל מחבר עץ החיים ומקראי

* לפי השערת המחבר שר' מלכיאל קנה את החצר מעדת הקראים וגם משמות

החכמים שהיו בעת ההוא, מוכח שהל' או בחברון ישוב של איזה מנינים, ואם כן לא יתכן ליהם את ההגדה הזאת להעת ההוא. ומקור ההגדה הזאת היא בהקדמת ס' עמק המלך.

** מסרה חרשה ילדת המאה הזאת תראה גם את קבר הרב הזה בבית הקברות

הישן, אולם כבר העיר הר"ח כמיהר"י רייפמאן ז"ל בהערותיו לספר נטוי ישראל בפטרבורג ה"ב, כי הרב הזה נקבר בעיר מולדתו שעברשין, ולפי"ז מוכרחים אנו לאמר כי שב אח"כ מארה"ק להו"ל.

תבואות מעשה הארץ: זמן ד' הארץ תעה

קדש וכו' אב"ד דק"ק אומיר ובסוף ימיו עלה לאה"ק ובנה טבריא (תק"ב). גם הר"ר יצחק אזולאי בן הרה"ח רא"א הנ"ל. גם הר"ר יצחק ן גמיל זקנו (מצד האם) של הר"ר חיים אבואלעפיא בעל עץ חיים וחיבר ספר חיים וחסד דרושים (נדפס בקיצור בסוף ספר ישרש יעקב). גם הר"ר אהרן בן חיים בן בנו של בעל קרבן אהרן והיה אח"כ רב באומיר. גם הר"ר משה הלוי הנזיר. והיה חתנו של הר"ר אב"ד בן חנניה מגדולי רבני ירושלים (כזמן הר"ר יעקב חיים צמח שנת ת"ך) חבר ידי משה על ח"מ ושאר חיבורים. אחר הדור הזה היה הר"ר יוסף הלוי בן הר"מ הנ"ל חבר ספר מטה יוסף ואח"כ נעשה רב במצרים. גם הר"ר ישראל זאבי (בן בתו של בעל חסד לאברהם) והיה אב"ד בחברון כלי שנה (תמ"ה היה בחו"ל בשליחות עה"ק) והיה חתנו של הרב ר' אברהם קונקי שם. והר"ר אברהם יצחקי בירושלים היה חתנו של הר"ר זאבי הנ"ל. ותלמידיו חתנו הרב החסיד מהר"ד מלמד והר"ר אברהם קסטיל (נפטר לב"ע שנת תצ"א). גם היה בזמן ההוא (תס"ה) שם הר"ר נחמיה דנינו. והר"ר יצחק ן ארחא. והר"ר חיים מרדכי ככ"ה חיים זאבי. והר"ר עזריה אישכנזי. והר"ר נסים רוזיליו.

אחר הדור הזה (תצ"א) היו גדולי העיר הר"ר אהרן אלפאנדרי. הר"ר חייא זאבי. הר"ר חיים ירודא גומיץ פאטו. הר"ר אליהו ן ארחא. הר"ר פנחס מרדכי בנאי. הר"ר יצחק הכהן (בשנת תקל"ג). ר' יצחק זאבי שלוחא דרחמנא באישכנז (באמ"ד) שנת תק"ל.

אחר הדור הזה היה הראש הר"ר נחמיה גדליה (תקמ"ב). ואחריו הר"ר מרדכי רובוי בעל שמן למאור (שנת תקס"ד). ואחריו הר"ר שכתאי הכהן (נפטר תקנ"ט). ואחריו הר"ר אברהם כהר"מ רובוי הנ"ל. שנת תקס"ז הר"ר יהודה בכר שמואל. שנת תק"ף הר"ר בן יקר. שנת תקצ"ג הר"ר יו"ט אליקים (והוא היה מתחילה רב ופקיד איזהו שנים בעיר צפת תובכ"א). ה' יאריך ימיו. בשנת תקצ"ד בעת מלחמת הפלחין היו יושביה אחב"י בצרה גדולה. כי הישמעאלים יושבי העיר וסכיבותיה מרדו ונלחמו בפאשא והוא כבש העיר ברעש מלחמה יום כ"ח לח' תמוז ויברחו

תעו תבואות מעשה הארץ זמן ד' הארץ

הישמעאלים, ואף שצוה הפאיא לחילו שלא ירעו ליהודים, עם כל זה בעו"ה נהרגו מהם חמשה נפשות ושללו כולם כאשר אאריך אי"ה בחלק ד' ממלחמת הפלחין.

וכעת יושביה בערך נ' ב"ב אישכנזים וכן מספר ספרדים יו. ויבטים אלה מלחמה בעיר ובסכיכותיה, כי השיך עכד ראחמאן מושל הכל הארץ הוא נלהם עם אהיו אשר טרדו בו ויקנאו בו ולאמר לו המשל תמשל בנו. ובעוה"י בחלק ד' אאריך בזה. והי יבך אותנו בשלום. (וכבנין מערת המכפלה אדבר בה"ד אי"ה).

ע"ה ק צפת חזכ"א (כל"ע יצאפאר").

לא נזכרת במקראי קדש כ"א בספר יוסיפון לרומיים נקראת "מכצר צאף" (או סאב) ועיין מה שכתבתי לעיל בכיאר הגליל. וגם נזכרת בירושלמי ר"ה פ"ב ה"ז ר"ז בעא קומי ר"א אילין דחמי צפת מהו דיסבון וכו' ע"ש. וחזן מזה לא מצאתי זכרונה בכל דברי חכז"ל*¹, משא"כ בעיר מירון הסמוכה לה שהיא נזכרת פעמים הרבה כמש"כ במקומו. ולא מצאתי זכרון צפת עד זמן מלחמת הנצרים בדבה"י לר"י הכהן ממלחמת צאלאדין מלך מצרים עם גויאדון מלך ירושלים בגליל אצל הר חימין בשנת 494² שכתב ויברחו (הנצרים) אל מכצר סאפיד עכ"ל. ומכצר זה עד היום בעיר צפת (עין יודפת). בזמן ר' בנימין בה"מ לא היה ישוב מב"ע שם. ומצאתי שכשנת ה' אלפים מ"ז לפ"ג היה ישוב בעיה"ק, כי נמצא הסכמת החרם על מוציא דבה על ספרי הרמב"ם של ראש הגולה הנשיא ר' ישי בן חזקיה בן ישי הנשיא בעיר דמשק, ועליו חתומים ג"כ רבני צפת תובכ"א. עיין בכרם חמד חלק ז' דף ק"ע וגו'.

[*] כעת נמצאים בהכרון 690 נפש בעדת הספרדים, 410 בעדת האיטלקים.

[**] בקינת "איכה ישבה הבצלת השרון" ונוי (קינת לת"ב כמנהג. אישכנזים)

המהזכרת מהקליר שבה מונה מחברה את הערים שבא"י שבהן היו משמרות של כהנים, כתוב יזנהרס ונלפת בהן צפת, ומה נראה שהיתה קבלה בידו שכצפת היה משמר של כהנים.

תבואות מעשה הארץ, זמן די הארץ תעז

בשנת ר"ן התחיל הישוב ושם הר"ר יוסף סאראנוסי רבו של הרב"ז והר"י אסקנדרני. בשנת ר"פ כבר היו שם בערך ש' כ"ב ולהם ג' בה"כ וגדול הדור מהר"י ברוב שנפטר ליל שבת ר"ח אייר ש"א. ואחר מותו ישב על כסאו הרב המכ"ט (ר' משה ב"ר יוסף מטראגי) וחברו היה מרן ב"י (תלמיד מובהק מהריב"ר) ונפטר המכ"ט שט"ה ומרן ב"י של"ה. והאיש אלקי הר"י לוריא אשכנזי ותלמידיו הקדושים. ואחרי מות מרן ב"י היה רב מוהר"ם גלאנטי. בזמן הזה כבר נתרבו שם מכ"י ומוסיף והולך עד שבישנת שצ"ב היו שם י"ז בה"כ. וגדולי הדור הר"מ אלשיך. הרר"ש אלקאבץ והר"מ קורדוירא תלמיד הרר"ש. והר"ח. ואחיו החסיד הר"מ ויטאל קלאברי. הר"ר יוסף מטראני בן המכ"ט (נפטר שצ"ט). ורבו היה הרר"ש סאגיס. הר"א די וידש בעל ראשית חכמה, ובסוף ימיו הלך חכרונה ושם מנוחתו. הר"א אזקרי בעל ספר החודים. הר"מ מכיר בעל סדר היום (ישב בכפר עין זיתון סמוך לצפת, כעת לא נמצאים שם מכ"י אכן נודע שם בית מדרשו). הר"ג נ' הר"מ קורדוירא. הר"י צהלון בעל תשובת מהריט"ן. הר"י ששון. הר"ר מסעוד אזולאי. הר"א די בוטון. הר"ר שלום הכהן אב"ד ומו"ץ גיסו של החסיד ר"א די וידש (הוא אבי זקנו של ר"ט הכהן הרופא בעל מעשה טוביה). והר"ר יששכר נ' ששון בעל תקון יששכר שהיה יושב ג"כ בכפר ביריא סמוך לצפת (ושם חיבר מרן ב"י ש"ע שלו)*. הר"א גלאנטי תלמיד רמ"ק הנ"ל. והרר"ש גלאנטי תלמיד מרן ב"י.

גם נמצאים אז שם מבני אשכנזים: האר"י הנ"ל הר"ר זכריה זעבשיל (הוא שכתאי המכונה בל"א כן) חמיו של מרן ב"י (עיין תשובת אנקת רוכל סי' כ"ט). והר"ר יוסף אשכנזי הנקרא התנא הגדול להזיתו שזנה תמיד המשניות בניגון. והר"ר גפתלי הלוי אשכנזי ישחבר ספר אמרי שפר. והר"ר אברהם

(* רק חלק אחד מספרו השלים בכפר ביריא כמו שנדפס בסוף התוצאה

תעח תבואות מעשה הארץ, זמן די הארץ

אשכנזי * המדפים בעיר צפת וביריא ובעין זיתון (ר"ל פעם כאן ופעם כאן, וראיתי ספר מדרש אגור שהדפים הר"מ די לוזאנו שם שנת שפ"ו) והיתה להם כה"כ מיוחדת.

אחר הדור הזה מתמעט הישוב. והראש הר"י בן מהר"ם גלאנטי. והר"ר גבריאל איספיראנסה. הר"א שלום. הר"ר מאיר ואחיו הר"ר ברוך ברזלי. הר"י ואחיו הר"ז די לה ריינא (וקבורת ר"י די לה ריינא סמיך לצפת, ורבים טעו לאמור שהוא רידל"ר הנודע בענין משיח, כי הוא היה זמן הרבה מקודם ולא נקבר כי הושלך בים הגדול). והר"ר מנחם. ואחיו הר"ר שלמה אליאמן אשכנזים. בשנת תכ"ו היה בחו"ל משולח מצפת ושמו מהו"ר ליב החאן מגליל הוראדנא (עיי' תשובת נחלת שבעה סי' פ"א). ותמיה מצאתי בתשובת גינת ורדים ח"א כלל ג' סימן ט"ו ז"ל דאין נמצאים בצפת וחברון אשכנזים עכ"ל והמחבר היה בזמן הזה והלא נמצא משולח אשכנזי (שליח הכולל) מצפת בחו"ל **).

בשנת ת"פ היה הראש הר"ר משה בהר"א חיון חבירו של הר"ר א' יצחקי והיה חתנו של מהר"י האגוזי. והר"ח אכואלעפיא. והר"ח י' פורנה. והר"מ ששון. הר"ד קאפוסטא והר"ח גבריאל. והר"מ האגוזי בן הר"ח (בר כרתי) של הגאון הר"מ גלאנטי תלמיד של הר"א יצחקי) בעל מחבר לקט הקמח ואלה המצות ותשובת שתי לחם, והאריך ימים קרוב לצ' שנים. גם קרוב לזמן הזה היה אב"ד ור"מ הר"י י' הר"ר דוד הכהן אשכנזי בעל דעת קדושים ממשפחת ראפאפארט מעיר לובלין (והוא אבי אס הר"י הכהן ר"מ ואב"ד דעה"ק ירושלים). והר"ב קאזי ג"כ אב"ד ור"מ שם (שנת ת"ק).

בשנת תק"א עלה צפתה הרה"ח"ם מהו"ר אליעזר מברודי

* [שם המשפחה "אשכנזי" רניל בין הספרדים בארץ הקדם, ולכן אין מזה רא' שהחכמים האלה היו אשכנזים.

** [אי משום הא לא איריא, כי יוכל להיות שר' לייב זה האשכנזי הי' משולח בעד קהלת הספרדים שבצפת, כמו שמצינו שבשנת תקמ"ג הי' שליח אשכנזי מקהלת הספרדים שבירושלים בארץ פולניא הרב ר' אברהם הכהן מלאסק כמו שמביא המהבר למעלה עמוד תס"א.

תבואות מעשה הארץ, זמן ד' הארץ תעט

ר"מ דק"ק אמשטרדם ז"ל בע"מ מעשה רוקח. ונפטר לב"ע כחה"מ סוכות תק"ב.

בשנת תקי"ח היה רעש גדול בגליל לא תקפ"ץ, ונפלו ר' חצרות בצפת ונהרגו ק"מ נפשות מאב"י ויתר הפלטה הלכו להם, כי לא מצאו בית ולא נשאר בה כ"א בערך ג' ב"ב. בשנת תק"ך נמצאים שם ה' בה"כ. בשנת תקכ"ה כבר החלו לעלות צפתה אשכנזים הרבה מחו"ל וכן בשנת תקל"ז ותקס"ט* וירב העם. בשנת תקע"ב היתה עת צרה ליעקב לכל יושבי הגליל כי היתה אז מגפה גדולה רח"ל בארץ וכמעט נחרב (מתו כל יושבי צפת והנשארים הרה נסו. ולא נשאר כ"א חלק חמישית יושביה ומהם ברחו עה"ק ירושלים וגם שם היה קצף ה' החל הנגף. ומן הבורחים ירושלימה היה הר"ר מנחם מענדל תלמיד הגאון החסיד מהור"א מווילנא. גם הר"ר ישראל בעל פאת השלחן (עיין הקדמתו) והר"ר אברהם שלמה זלמן. ואז החל הישוב מבני אשכנזים בירושלים.

וכאשר רחם ה' על הארץ והמגפה נעצרה וישבו העירה וירב העם וישבו כמוז תחת ממשלת הגביר הצדיק מהור"ח פרחי בעכו. אכן תחת ממשלת ענדאלא פאישא היה להם גלות גדול כאשר אאריך בעז"ה בחלק ד'. וכשמלך אברהים פאשא החל להתנהג בסדר נכון. אכן בשנת תקצ"ד כשפשעו הפלחים בו היתה עת צרה להם עד מאוד כאשר אאריך במגלת איכה בחלק ד'. וכן בשנת תקצ"ז כשרעשה הארץ ביום כ"ד לחדש טבת נהרגו בצפת (ובטבריא) ב' אלפים נפשות מב"י ונחרב כל העיר עד היסוד בה (כאשר אאריך שם אי"ה). ואף שאחר זמן מה החלה יתר הפלטה לבנות הנהרסות אכן לא הגיעה העיר למעלתה הראשונה, והרבה מהם הלכו ירושלימה ולשאר מקומות.

שנת תקצ"ח בחדש תמוז בעת שנלחם איברהים פאשא

* ביהוד עלו אז אליה גדולי מפלגת החסידים ובראשם הר"ר מנחם מנדל מוויטבסק וחבריה והמה יסדו את הישוב האחרון של אשכנזים בצפת וטבריא. וראה במאמרנו "היהודים בארץ הצבי" בהירושלים" כרך ה' חוברת ג'.

תפ תבואות מעשה הארץ, זמן די הארץ

עם הדורסי יושבי הלכנון בא פתאום מחנה גדולה מהדורסי צפתה וישללו את כל העיר ואין מושיע להם וינצלו את צפת וידל ישראל.

וכעת יושביה מעטים בערך ק"ן ב"ב אישכנזים ובערך ק' ספרדים, ומיום שהושבת ממשלת איברהים פאשא בארץ לא ישבו במח כי שכנים רעים להם יושבי הלכנון והחרמון (דורסי), והם גלחמים תמיד עם הנצרים אשר בנכולם, וכוה לא יאמינו יושבי צפת בחייהם מרוב הדאגה והפחד התמידי אשר להם. והי' יקיים בנו וחרב לא תעבור בארצכם.

ע"ה ק מבריא תובכ"א (בל"ע טאבאריא).

שם מכריה על שם המלך טיכיריאוס (1) שמלך בערך ק"י שנים קודם החרבן (3718). ובמסכת מגילה דף ו' ע"א נחלקו חכ"ל איזהו עיר הנזכרת בערי זבולון (ונפתלי) הכונה על העיר שנקראת אח"כ טכריא חד אמר רקת וח"א חמת וח"א גדר ע"ש. ובזמן רבה"ק היתה עיר גדולה ושם קיבוץ גדול מבני עמינו ומחכמי הדור וכן כל דור הנשיאים עד ר' הילל בן נכד רבה"ק היתה טכריא ישיבת הנשיאים (הסנהדרין).

וסמוך לה היה מבצר א' הנקרא קאסטעלטום (וכן מצאתי בירושלמי ע"ז פ"ג כד דמך רבי יסא נפל קסימולין דטכריא עב"ל). ובזמן מלחמת הנצרים תחת מלכם באלדואין הרביעי עודנו על תלו. ולא נמצא אח"כ שם טכריא כ"א עד שנת 4398, שבשנה ההיא נתגרשו כל היהודים (עם הנצרים) מקאליף עומר בן קטף

* 1 בהסדי, הממשלה הרוממה יר"ה הושם קץ להבלבולים האלו ואחינו שבגליל יושבים לבטח ונהנים מזכות הממשלה כיתר התושבים. והישוב בצפת נחרב הרבה במשך החמשים שנה האחרונות. ומספר אחינו יושבי צפת כעת הוא 4950 נפש מעדת האשכנזים, 2190 מעדת הספרדים.

(1) טכריא על שם טיכיריאוס. אלכסנדרי' ע"ט אלכסנדרי. אנטיוכיא ע"ט אנטיוכיאוס (צראטית רצה פי ל"ח). שם פ' ד' ונעשה צאטס א' ונעל צית טכריאוס וכו', לפי דעתי שר"ז שהיתה ונעיר טכריא.

תבואות מעשה האדן, זמן ד' הארץ תפא

בטבריא. בזמן שכבשו הנצרים א"י כבר ישנו יהודים בטבריא. בזמן ר' בנימין בעל המסעות (4930) נמצאים שם כחמישים ב"ב. זמן מה קודם שהיה ר' בנימין הנ"ל בארץ היה בטבריא מדרש גדול וחכמים גדולים כמו שהביא אבע"ז בפירושו על התורה פי' תרומה ע"ש. ובמלחמת מלכי מצרים (צאלארין) עם הנצרים נחרבה טבריא. ובשנת 5282 היתה עורנה חרבה ושממה, והוא כפר קטן ולא היו בה ב"א י"ב בתי ישמעאלים. בשנת 5300 בנה המלך סולטאן סלימאן הגדול חומותיה והיה בה ישוב מבני עמינו. גם בזמן האר"י היה בה ישוב מב"ע (גם הרר"י הלוי בעל של"ה ישב שם בשנת 5390). בשנת 5420 נחרבה שנית ונחרסו חומותיה. בשנת 5502 עלה הר"ר חיים אבואלעפיא מאזמיר ויבן חומותיה ובתיה ונתישבה טבריא עד היום הזה. וכל מעשה תקפו ונסים שנעשו לו להרח"א הנ"ל בעת ההיא הלא הם כתובים בספר זמרת הארץ*). בשנת 5540 עלו להתישב שם גם מבני האשכנזים ממדינת פולין וישבו שם עד היום הזה. בשנת 5594 במלחמת הפלחין לא היה ליושבי טבריא צער כליושבי צפת חברון וירושלים טוב"א, כ"א הקושרים והמורדים הישמעאלים בני העיר) סגרו עליהם עיר (רחוב) היהודים ויבקשו מהם סך רב ועצום לפדיון נפשם, והם נתנו להם ככל אשר שאלו כי עת לקבץ ועת לאכר. וכשכבש אנרהים פאשא את הארץ ויכניע המורדים הוכרחו להחזיר להם את כל אשר לקחו. בשנת 5597 כשרעשה הארץ לתקפ"ץ(עין צפת) נפלו כל חומותיה ובתיה ונהרגו בה בעינות יותר משש מאות נפשות מב"י. ואחת אחת החלו לכנות חרותיה אכן חומות העיר עד היום מפורצות. בעת מספר יושביה מב"ע בערך שמונים ב"ב מאשכנזים, ובערך חמישים ב"ב מספרדים**), והפקיד והראש לכני טבריא הוא הרב הזקן שקנה חכמה ר' זזיים נסים אבואלעפיא ג"י מבני משפחת

[*] את הספור הזה הדפסנו בלוח ארץ ישראל שנה א' לשנת תרנ"ו בעמ' 11

י"ג טבריא".

[**] מספר יושביה כחיות 1620; פ"ש בעדת הספרדים 1580 בעדת האשכנזים.

תפכ תבואות מעשה הארץ זמן די הארץ

אבואלעפיא הנזכרים לעיל פעמים הרבה. והם יושבים יותר במה
ט'ושבי צפת טובב"א.

בשולי היריעה אזכיר עוד דבר א' ממנהגי הארץ בענין המלכושים
(אף שמקומו לקמן בחלק ד').

מלכושי האנשים הם דומים לכגדי הכהונה הנזכרים בתורה:
מכנסים בד על בשרם והכתונת ממעל למכנסים. כגד העליון דומה
למעיל(איין טאליאר), על ראשם מנבעות והוא צניף ארוך ומכפלים
פעמים ושלוש על ראשם (עיין ברמב"ם הלכות כלי המקדש פ"ח
ובהשגת הראב"ד), וכן מלכוש א' הדומה לאכנט כגד ארוך
שמכפלים על בטנם פעמים ושלוש.

גם מנהגם לשאת כלי הכתיבה במתניהם ('חוקאל ט' ב'
וקסת הסופר במתניו). וכל סדר ומנהג הארץ הוא שהיה בימי
קדם¹ בזמן ההוא.

¹ דיא וואדען ענדערן זיך ניא. דיא ארט זער קליידער איזט
היינטע וויא זיא פאר טויזענד יאהרען וואר אונד פאר טויזענד
יאהרען וויא זיא פאר דרייא טויזענד וואר. עס העררשט אלזא
געגענווערטיג דיא אלטע וואדע דיא לור לייט דעס איינטרייטס אים
לאדע העררשטע, אויף דעס פלאטטען לאדע אונטער דען צעדוואיגען
העררשט זאגאר נאך דיא לור לור אלטע וואדע דעס ערשטע
געגענעפארטס אים פארדיעזע פאר דעס זינדענפאלל.

נשלם חלק ב' תבואות הארץ.

עלו ורשו את הארץ:

תושלבע

נוספות

א. המורדים בימי אברהים פאשא ⁽¹⁾

(מספרו Das heilige Land).

אחרי אשר כבש אברהים פאשא את כל הארץ (5593), נתן צו כי כל יושבי הארץ יחלצו מאתם אנשים לצבא, (כי עד הזמן ההוא היו כל בני הצבא שכירים). את המנהג החדש הזה לא אנו הערכים והברואים שבארץ פלשת לקבל ויסבו מרד ופראות בארץ. אברהים פאשא היה אז באלכסנדריא, ובארץ היו אנשי צבא מעטים, ועי"ז נקל היה להמורדים לכבש בחזרה את כל המקומות הבעורים, והארץ נהיתה שנית אי במוחה, כי המורדים שללו בזזו את כל עוכר, גדודי כדואים פראים עכרו את הארץ ומנמת פניהם היתה ללכד את ירושלם העיר היותר בצורה בארץ.

ויהי בהודע דבר המרד לאברהים פאשא וימהר לשלח ארכעה גדודי צבא, הא' לארץ הגליל, הב' לשכם, הג' לחברון והד' לירושלם. בתחלת חדש אייר תקצ"ד יצא הקול בירושלם כי גדודי המורדים הולכים וקרכים אל העיר וכבר נראו עקבותיהם בהרים אשר סביבותיה, בששה עשר לחדש סוגרו שעריה ותבא העיר כמצור, ובחצות ליל כ"ב לחדש נלכדה. אחרים מהמורדים טפסו על גבי החומה ואחרים מהם באו העירה דרך תעלת השופכים היוצאת חוצה לה, ומהם הבקיעו את השערים. חיל הצבא שבעיר בראותם כי אין בכחם להגן על יושביה הסגירו את עצמם בתוך המצודה. הלילה הזה הי' ליל זועה ופחד, אין בכח עט סופר לתאר ולצייר כמו את ענות נפש יושביה ומצבם. המנצחים הפראים אנשים נשים וטף סככו בשוקים וברחובות ויצהלו ויריעו את השריקה המזוזה לו לו לו לו לו, ובהמיתם הנוראה התערב גם שאון אנשי הצבא ויללת וצעקת התושבים האומללים, ותהי העיר כלה לחרדת אלקים. ובהאיר השחר ראינו דרך חלונות בתינו כי כל העיר מלאה בדואים פראים ועריצים. ונחשב כי אכדנו כלנו אכדנו, ומה גם כי בתים אחדים

[1] שייך לעמוד תנ"א שנת 5592.

תפד תבואות נוספית ימי אברהים פאשא הארץ

כבר נהיו לכזה ולמשסה, אך מה נשתוממנו לשמוע לפתע פתאום קול כרוזא הקורא בחיל: "כל תושבי העיר מושלמים יהודים ונוצרים אל יפחדו מאומה, איש לא יגע בהם וברכושם לרעה ויהעובר על הפקדה אחת דמו להמית", והקריאה הזאת שנכרזה בשם ראש המתקוממים הרגיעה מעט את רוחנו.

אנשי הצבא נסו לצאת מהמצודה ויחלו לירות על המורדים בקני רובה, רימיתו אחדים מהם, אך כרגע נכחו לדעת כי אי אפשר להם להכניע את המורדים כי רבים הם, וישוכו לבקש מפלט למו בהמצודה, אז החלו המורדים לירות על המצודה, אך כרבים פשוטים, כי כלי תותח לא היו להם, והשר המצביא של המצודה לא אבה לירות עליהם בבלי תותח לכלי יחריב את כתי העיר. זבראותם כי לא יוכלו ללכד את המצודה בקני רביהם, החליטו לחפר חפירה מתחת להמצודה ולהבקיעה על ידי אנק שריפת, וכבר נעשו כל ההכנות הנחוצות לזה. — אך! ביום הכ"ח יצא הקול כי אברהים פאשא יצא ממצרים בחיל גדול וכבר נהה ביפו. ולקול השמועה הזאת נסו כרגע כל המורדים וילכו דרומה להמבצר בוראק אשר בדרך חברון ולהרים שבסביבותיו. ובאמת ביום שאחריו הזפיע אברהים פאשא כמלאך מושיע וחיל גדול עמו בשערי ירושלם. ומיד הכניע את המורדים, ואת ראשיהם העניש קישה. המורדים נסוגו אחר וילכו עד חברון ושם התאחדו את תושבי העיר חברון שלא היו ג"כ מרוצים מממשלת הפחה. זבימים מעטים השיב את המנוחה והבטחון על מכונו ויניה צבא גדול בכל הערים, ועליהם הפקיד פקידים חרוצים. ובכלותו להכניע את המורדים שבירושלם הלך שכמה וגם שם עלה בידו כמשך זמן קצר להשיב את הסדרים הטובים כבירושלם. ואך בארץ הגליל לא שבה המנוחה רק אחרי עכור חרשים אחרים. אולם המלחמה הזוטר ככדה מצא אברהים פאשא אצל חברון, חיל המורדים נתרבה שם במאוד, כי אליהם נוספו תמיד מורדים חרשים שנאו מעבר

תבואות נוספות. ימי אברהים פאשא הארץ תפה

הירדן, ויהד כללו חיל גדול. כל בקשות אברהים פאשא לשלום נישארו מעל, ואך ביום הכ"ח לחדש תמוז בא הקץ להמרה, כי ביום הזה נאספו תחת פקודת אברהים פאשא עשרים אלף אנשי צבא, וילחמו ברוח גבורה ויצאו ועטרת הנצחון על ראשם, ולתשלום לחילו בעד עבודתם הרשה להם לבז את חברון¹ משך שלשה ימים. משם הלך לקיראק שבבעבר הירדן וגם להם הראה את ידו הקשה (על כי לפני חדשים אחדים הרגו יושביה את חילו אשר הניח בהמבצר), ואת כל המתקוממים הגיר לפי חרב. ואחר חדשים אחדים היו אברהים פאשא עוד הפעם השליט על כל הארץ. התושבים הוכרחו למסר את כלי נשקם להממשלה, ובנרות חפשו כבתים ובאוצרות לראות אם לא החביאו כלי נשק (רק לבני איראפא מותר היו להחזיק כלי נשק), וע"י חיל צבא הרב שהשיב בארץ הביא שנית את השלום והבטחון, ושם אברהים פאשא היו למורא ולפחד גם להברואים היותר פראים. כל הדרכים היו כטוחים משודדים, ובאמצע הלילה יכל כל איש לעבור גם בין הערבים והברואים מכלי מגור ופחד. והתושבים הוכרחו לשלח את בניהם לעבד בצבא, ויבטל גם את מס הדרכים או הפוסר אשר נגשו באכזריות נוראה ומכלי סכום קצוב זקני הכפרים מאת העוזרים ושבים.

בשנת 5599 בא קונזול אנגליא לירושלם והוא היו הקונזול הראשון בארץ ישראל, והממשלה זכתה אותו בכל הזכויות של הקונזולים בערי החוף.

(1) את פרטי המאורע הזה יותר קורות העיר הזאת ימצא הקורא במאמרנו "היהודים בארץ הצב" במאמנו הספרותי "ירושלים" כרך ה' חוברת נ' וד'.

תפו תבואות נוספות, מערת המכפלה הארץ

ב. מערת המכפלה (1)

(מאת העורך).

באמתת הקברים האלה אין כל ספק, כי לפי עדות תורה"ק (בראשית מ"ט, ל"א) קברו האבות והאמהות במערת המכפלה אשר בקצה העיר חברון, ואין כל ספק כי למצער בימי הבית השני בנו מלכי ישראל בנין מפואר על מערת הקברים הזאת. הסופר יוסף בן מתתיהו יספר כי הבנין אשר מעל לקברי האבות בנוי כולו מאבני שיש יפים במאד. בהמאה הששית לספה"ג בנו הנוצרים על מקום המערה—כנסיה, אך ימי קיומה לא ארכו, כי מיד כאשר לכדו המושלמים את הארץ הרסו את הכנסיה וישנוה לבית מסגד. ונושאי הצלב הראשונים שנו את בית המסגד לכנסיה נוצרית. הנוסע בנימן מטוד ילא יספר "כי בימיו היו ששה ציונים על ששת הקברים, ולפי שמועתו נמצאים הקברים בהחדר השלישי של המערה, והקברים הם סתומים ועל כל אחד חקוק שמו, ובהמערות עומדים חכיות מלאות עצמות מתים אשר הובאו שם מאת שאריהם". כאשר באה ארץ ישראל בידי סלח ארין הוקם עוד הפעם בית מסגד בהמקום המקודש הזה, והישמעאלים הוקירוהו ויכבדוהו וידרו לשמו נדרים ונדבות רבות, עד כי חלק גדול מהכנסת הכפרים אשר סביבות העיר הזאת היה קדש להמסגד הזה, ומהכנסת ההקדשות האלו חלקו בכל יום לחם ותבשיל לכל עניי העיר לזכר מדת הכנסת אורחים של אברהם אבינו, ומהעת הזאת נשאר המקום הזה תחת ממשלת האיסלאם.

הישמעאלים מכבדים ומקדישים מאד את המקום הזה, וכמקום המקדש בירושלים נקרא גם הוא בשם "חרם" (המקודש), ולא יניחו ל הא י ג מ ט א מ י נ י ס לכזא רק עד המעלה החמשיית ועליה יעמדו אחינו לשפוך שיח, ובהכותל יש חור אשר על דברת המסורה ירד עד עומק המערה, ובה ישליכו פסת ניר אשר עליהם כתובים תפלות ובקשות.

מכל רבי ושועי אירופא אשר בקרו את ארה"ק לא עלה לבא אל בית המסגד פנימה רק בידי שישה נסיכים ורוזנים אשר

(1) שיך לעמיד העיר יורה ה'.

תבואות נוספות, מערת המכפלה הארץ תפז

הביאו אתם מאמר מלך מיוחד מאת הדר השולטן יר"ה ושנים מהם הם בני הפרינץ ארפו על ש אשר נקרו את ארה"ק בשנת תרמ"ב. פחת ירושלים הלך ימים אחדים לפניהם בלוית אנשי צבא חברונה להשקיט סערת ההמון. שתי פעמים נקרו הנסיכים את בית המסגד וככל פעם התמהמהו בו כשלוש שעות, ועמהם נלוו גם אחינו יוסף איפנדי קריגער, מזכיר ומליץ הפחה בעת ההיא, והקאפיטאן Condar. והאחרון התחקה על כל תכונת הבנין העתיק והנפלא הזה. תאיו ומכואיו, ויטרדם היטב באופן אשר לא הצליח עוד בידי איש לפניו, ואת תוצאות התחקות זאת הננו נותנים פה לפני קהל אחינו הכמהים לדעת דבר מה ממערת קברי אבותינו ואמותינו :

שדה מערת המכפלה מוקפת חומה גדולה אשר ארכה 197 רגל ורחבה 111 רגל, ובארבע קצותיה עמודים אשר רחבם בכל דוח 9 רגל. מלבד ארבעת העמודים האלו נמצאים עוד לאורך החומה ארבעה ועשרים חצאי עמודים אשר גבהם 25 רגל. אכני החומה גדולות ומקוצעות בקציהן (ארך הגדולה שבהן 24 רגל וגבה 8 רגל), ועובי הכותלבין העמודים $1\frac{1}{2}$ 8 רגל, תכונת הבנין הזה, תארו ושעמו דומה לחלק העתיק של מקום המקדש בירושלים, ובלי כל ספק נוכל להחליט כי בזמן אחד נבנו .

חצר החרום גבוהה 15 רגל מעל הרחוב ושני שערים לה. ונכחם יעלו במעלות דרך מכוא אשר בפאת מזרח לחצר החרום. בית המסגד עומד בדרום החצר ובשלשת רוחותיו הוא סמוך לכותלי החומה החצונה. ארך הבית (מבפנים) 70 רגל ורחבו 93 רגל והוא נחלק לחדר ראשי ושני אתיקים. כפתו מכוסה בעופרת, ונשענת על שלשה עמודים הצבועים לבן, והכותרת אשר ממעל להם צהוב. כותלי בית המסגד מחופים מבפנים בגובה 6 רגל באכני שיש, ומעליהם כתובות ערכיות רבות, אשר זמן כתיבתם איננו קדום מהמאה השתים עשרה לספה"ג, וחלק העליון של הכותל טוח כטיח לבן, ובו קבועים לוחות אשר בהם מפותחים שמות קדושי דת האיסלאם בצבע שחור. במקומות אחרים מהכותלים

תפח תבואות נוספות, מערת המכפלה הארץ

יראו עוד שרידי מאזאיק ופטורי ציצים מאבנים וצפר¹.
בכית המסגד ישנם שלשה מכואים להמערה, האחד סתום
באבנים המחוברות בכרזל ומכוסה במחצלאות, ועליו בנוי כפה
קטנה הנשענת על ארבעה עמודים נמוכים; וחוא יורד להמערה
המערבית או הפנימית אשר בה קברי האבות. המבוא הישני יורד
להמערה המזרחית והוא סתום באבני הרצפה ומכוסה במחצלאות.
השלישי סתום באבן אשר בה חור גדול ונכחו יוכלו לראות היטב
(באמצעות נר דולק) את תכונת חדר המערה. אך כל אחת
מרוחותיו 12 רגל, ונכהו 15 רגל וקירותיו מחופים באבנים
מלוטשות, ובפאת מזרחית דרומית יש פתח המוביל להמערה
המערבית, ותכניתו דומה לתכנית הפתחים אשר בכל מערות
הקברים העתיקות. רצפתו מכוסה כולה בפיסות ניר המכלכלים
תפלות ובקשות אשר ישליכו אל תוכו המושלימים דרך החור.
בהמסגד נמצאים ששה ציונים, והישמעאלים מאמינים כי
הציונים עומדים מכוונים מעל הקברים אשר בפנים המערה. ציוני
אברהם ושרה עומדים בתאים בעלי שמונה קצוות בהאולם אצל
פתח המסגד. ציוני יצחק ורבקה הם בפנים המסגד, ושל יעקב
ולאה בחדר מיוחד קרוב לקצה הצפוני של החרם.

ציון אברהם עומד בתא בעל שמונה קצוות; קירותיו
מחופים באבני שיש אשר בהם חרותים פסוקי הקוראן
באותיות זהב. אך הציון⁸ רחבו⁴ ונכהו⁸ רגל. והוא מכוסה ביריעות
משי לבנים וירוקים; אשר בהם מרוקמים פסוקי הקוראן בחוטי זהב.
וכשני צדיו עומדים שני דגלים ירוקים אשר גם בהם מרוקמים
פסוקים בחוטי זהב. הציון מוקף בשככת כרזל המצופה כסף. מעל
הציון תלויה סגורת כסף גדולה המהודרה בכנפי ונוצות בנות
יענה. וסביבו עומדים שולחנות קמנים אשר עליהם מונחים
ספרי הקוראן.

1) קליפת המרגלית, ובל"א פערלמוטער, מהפעל צפר, וכערבית נקרא בהיפך

האותיות צ'דף.

תבואות נוספות. מערת המכפלה הארץ תפמ

ציון שרה אמנו דומה בכל לציון אברהם, רק היריעות הפרושות עליו אדומות. וכמו כן מראה היריעות של ארבעת הציונים הנשארים.

ציוני יצחק ורבקה וכן ציוני יעקב ולאה עומדים בתאים קמנים אשר גבהם 12 רגל. ודרך הלונות יוכלו לראות את הציונים. ומעל הפתחים והחלונות קבועים לוחות כסף אשר עליהם חרות כתובות בשפת ערבית.

המושלימים מקדישים ומעריצים את קברי יצחק ורבקה אשתו משאר קברי האבות. לכן לא יכנסו לעולם כהתאים הבנויים סביב ציוניהם; בהאמינם כי יקנאו לכבודם. והאנשים אשר יהינו לבוא אל תוכם ימותו או יוכו בעירון.

בקצה החצר יראו המושלימים בחדר מיוחד ציון אחר אשר לפי הגדתם קבור תחתיו בהמערה יוסף הצדיק.

מערת המכפלה היא תחת הבנין. והיא מרוצפת כאבנים גדולות ומלוטשות אשר ארכן ורחבן משש עד שבע אמות, וגם הישמעאלים לא ירדו אליה. ורק דרך הארובות אשר כרצפת בית המסגד יורדו אליה מנורות דולקות.

ג. קורות ארה"ק מזמן המחבר עד היום¹

(תר"ה--תר"ס)

מאת העורך.

הסולטן עבד אלמג'יד היה רחמן וגדל חסד, ולכבו הגה אהבה לכל עבדיו החוסים בצלו מבלי הבדל דת²). וביחוד השתדל להטיב את מצב יושבי א"י וסוריא ששכנו תחת ממשלתו. בירושלם הושיב פחה, וביתר הערים הגדולות קאיימקאמים (ממלאי מקומם), וירשה למושלי אירופה לשלח את ציריהם לירושלם ולזכותם בהזכויות הידועות, (בישנת תר"ד היו כבר בירושלם ששה קונזולים והם: אוסטרי, בריטאני, סרדיני, פרוססי, צרפתי, רוסי), ועי"ז רבו העולים מכל אומה ולשון להאחו כאה"ק או לתור אותה, וגם אחינו היהודים החלו לעלות יותר ויותר אליה להאחו בה.

נסיעות הישר משה מונטופיורי והודעותיו אשר פרסם כפעם בפעם ממצב אה"ק ואחינו היושבים בה, העירו חכת הארץ ורחמים ליושביה כלב שרי וגדולי עמנו, ובישנת תר"ד יסד בית דושילד בפרוץ בית חולים בירושלם אשר בו יקובלו כל חולי אחינו חנם. ובישנה שאחריה הרימה הנבירה עליוע הערץ פֶאן למל סך של

(1) שייד לעמוד תנ"ב.

[2] בשנה השניה למלכו בראשית חדש רמז'אן של שנת תרי"א הוציא מאמר מלך אשר בו אשר לכל השופטים לקבל את טענת עלילת הדם הבדויה, ובין יתר הדברים הנכוחים והנמרצים שבמאמר מלך הנעלה הוה נאמר: "...ועתה יען ראינו כי החדש והעלילות אשר היו עליה, המה שקרים בדויים, וצדקתם בדבר הזה נלויה וידועה לכל, לא נכון ילפני להרניזם ולצערם על אדות דברים בשלים כאלה, וחוכה מימלת להנן עליהם ולשמרם יולסערם, כי הזכות אשר זכו בהם כל האומות ההיסית בצילי כפי המאמר המהלל אשר יקרא בה' גִּלְתָּהָ" (היכל השושנים, ובההיכל הוה נקרא מאמר המלך אשר בו נתנה ששויוזכות שלמה לכל העמים) המה חלים בלתי ספק גם באומת היהודים, והיתה האומה הזאת אשר התאחה בכל מדינות מלכותי הרוממה ותתישב בהן לבטה, כפי נדיבות רוח ששלטוני הרם והמנין על החוסים בה, ראויה להשיג את החסות ואת השמירה המעולה כי"תר האומות החסות בצל ממשלהי הרוממה. ועתה רצון וחפץ שלטוני שלא יהי לישום איש הזכות לערער עליהם בין בדבר מלאותם את מצות דתם ובין בדבר בשחתם זהב"ס אשר נתנו להם. . . . (יאת נוף תמאמר העתקנו בלוח א"י ש"א עמוד 9-12.

תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ תצא

50,000 פלורין לקרן קיים לבית ספר לנערים בירושלם. וכשנתים אח"כ נדב הגביר מר יהודא טורא סכום של 60,000 דאלאר אשר ממנו יסדו אפוטרופסיו (שאחד מהם הי' השר מונטיפיורי) השכונה הראשונה שמחוץ לעיר על הדרך ההולך חכרונה הנודע בשם 'בתי משכנות שאננים'. והשר מונטיפיורי בעצמו יסד בירושלם מסדים טובים רבים, אך לדאבוננו אף אחד מהם לא האריך ימים רבים(1), ובשנת תרכ"ד יסד בית ראטהשילד שבלאנדאן בית ספר לנערות הנודע בשם 'עוועלין דע ראטהשילד', ואחינו יושבי ירושלם בעצמם השתדלו ליסד חכרות ומסדים מועילים, וישוב אחינו הלך הלוך וגדול הלוך וטוב.

בשנת תרט"ז אחרי מלחמת קרים הרשתה ממשלתנו הרוממה לכל בני הנכר שבירושלם והעולים אליה (והיהודים בכללם) לבקר את מקום המקדש או 'החרם' ואת בתי המסגד העתיקים הבנוים עליו, ועי"ז רבו התרים מכל העמים והלשונות לעלות לאה"ק, וזה הסב כי כל עמי אירופא החלו לבנות בירושלם מלבד בתי כנסיות ומקלטי, גם בתי ספר, חולים, מלוני אורחים וכו'. בשנת תרכ"א מת השולטאן עבד אלמג'יד, ועל כסאו עלה השולטאן עבד אלעזיז. גם הוא הי' איש נאור ורב חסד וישתדל להטיב את מצב כל העמים החוסים בצלו.

באלול תרכ"ה פרצה מחלת החלי"דע בכל ערי ארה"ק, אך ביחוד הכבדה את עולה בעיה"ק ירושלם. ומטעם הממשלה נגזרה עליה גזרת הסגר. המחלה ארכה ארבעה חדשים עד כסלו תרכ"ו. אחינו היהודים וביחוד האשכנזים נחרו מקרבם אנשים אמיצי כח ומסוגלים לעסוק בהצלת החולים. ודרי ראטהציעגעל רופא ביה"ח לשרי בית ראטהשילד בעת ההיא תמך בידי מפקחי החולים כמועצות וסמי רפואה, ועל ידם שכו רבים לאיתנם, אך בכ"ז הי' בימי תגכרת המחלה מספר המתים מעדת האשכנזים לבד כשלשים ליום. מצב ירושלם בעת ההיא הי' רע ונורא מאד, כי

(1) פעולת השר משה מונטיפיורי בירושלם ובשאר ערי ארה"ק וסדר מסעותיו פרסמו במאמר מיוחד בשם 'משה וירושלים' במאספנו הענתי ירושלם כרך ב' עמוד 105-140

תצב תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ

לפקוה החילים וקבורת המתים דרוש הי' הוצאה רבה, וגם היוקר
גבר אז בארץ. אך נדיבי עמנו החישו עזרה ראויה והפקוא"מ
באמשטארדאם מהרו לשלח את הנדבות וזכתה הצורךע"י מלגראף.
והשר מונטיפיורי הופיע אז כמלאך מושיע דימהר לשלח לארה"ק
סמי מרפא רבים, וסך 100 לירא שמערלינג להוצאת נקזון הכתים
והחוצות, וסך 300 ל"ש לתמיכת העניים והחלכאים.

בשנה שאחריה (תרכ"ו) החליט בית מועצות העיר לתקן את
צנורי הולכת המים למען יבאו שנית מי עין עמם ז"ב ברכות שלמה
העירה. והשר מונטיפיורי שעלה בשנה ההיא בפעם הששית
לארה"ק נדב לידי פחת העיר להמטרה הזאת 300 ל"ש בתנאי
כי יוכאו המים גם לזבע היהודים, אולם רק זמן קצר נהנו התושבים
מטוב המפעל הזה, כי השקאים המביאים מים העירה סתמו את
הצנורות וישברום.

בשנת תרכ"ז נוסדו מושבות הנרמנים בני ההיכל. ביפו
יסדו את מושבותם "שרונה" במקום מושבת האמריקאנים שנתבטלה.
זכחיפה בקרבת הר הכרמל, ובירושלם כוננו שכונה גדולה — הכנויה
בלה בשעם ערי השדה שבארץ מולדתם — בעמק רפאים רחוק
בחצי שעה לדרום העיר.

בשנת תרכ"ט נסללה מסלת מדכבות מיפו לירושלם והיא מסלת
המרכבות הראשונה שנשללה באה"ק. בשנה ההיא בקרו את עיה"ק
יורש עצר ממשלת פרוסיה וקסר אוסטריא. האחרון כקר גם את
בתי הכנסיות ובתי החסד של עדת היהודים, וכבד באותות כבוד
של זהב את ראש הרבנים הרב הגאון אברהם אשכנזי ז"ל, את האדון
ד"ר לאנדאן רופא ביה"ח לשרי בית ראטהשילד ואת הבאנקיר
פי" יעקב זואלירן ז"ל.

בשנת תר"ל הואילה ממשלתנו הרוממה יר"ה לתת לחברת
בי"ח שבפאריז כפרת ארץ גדולה בקרבת יפו לכונן עליה בית ספר
לעבודת האדמה הוא בית הספר-מקוה ישראל העומד זקיסעד היום.
בשנת תרל"ו (19 אויגוסט לחשבון הישן) עלה על כסא
ממשלת תוגרמה השולטן גאזי "עבד אלחמיד" כאן יר"ה, וכנפני
צל חסדו הננו חוסים כהיום. השולטן הגהו איש מלא דעת

תבואות נוספות קודות ארה"ק הארץ תצנ

חכמה ותבונה, ולכבו מלא צדקה וחסד, אהבה ורחמים לכל
הנברא בצלם. בשנות מלכותו התקדמו כל ארצות ממשלתו קדמה
דכה, וגם מצב ארה"ק נתקדם והוטב הרבה. מסלות נסללו מירושלם
לחברון, ליריחו ולחירדן, מחיפה ליפו לטבריא ולנצרת ועוד.
בשנת תרנ"ב נבנתה מסלת הברזל יפו-ירושלם. וזמן מה אח"כ
מסלת הברזל בארות-דמשק וחוראן-דמשק. בהערים וגם בהכפרים
נוסדו כתי ספר. עבר הירדן נעשה ג"כ בטוח לעוברים ושבים.
בקיראק (קיר מואב) הופקד פחה ובסאלט קאימקאם (ממלא מקום
פחה) ובערים רבות כודירים (מנהיגים) ושוטרים. ומראה פני ירושלם
גשתנה לטוב עד כי רואיה לפני חמישים שנה לא יכירוה כמעט.

בשנת תרל"ט יסדו לראשונה אחינו יושבי ירושלם את
המושבה פתח תקוה. אך הישוב הזה נתבטל אחרי זמן מה,
ואחרי שלש שנים נתישבה מחדש ע"י אחינו בחו"ל.

בשנה ההיא נוסד בית יתומים מנדיבי אשכנז אשר
ראשיתו אמנם הי' מצער מאד אך מעט מעט נתגדל, ואחרי שנים
אחדות נוסד בו בית ספר טוב ומסודר, וכעבור שנים מספר
נתאחד עם בית הספר להאציל לכית למל, ומני אז הלך הלוך
וגדול. ובשנת תרמ"ב יסדה חברת כל ישראל חברים "בית ספר
לתורה ולמלאכה", וגם הוא נתגדל ונתקדם כמעט בכל שנה, עד
בי אחוזת ובית הספר וכניניה היא האחווה היותר גדולה אשר לעדת
היהודים בעיר קדשנו.

בשנה ההיא (תרמ"ב) נוסדו מאחינו ח"צ שכרוססיא ורומאניא
המושבות: יראשון לציון, "זכרון יעקב" ו"ראש פנה". אך במרם
גמלאו שנתים להוסדן הי' מצבן רע מאד וכמעט עמדו להכטל,
ויחטל עליהן הנדיב הנודע באראן עדמאנד די ראטהשילד ויקחן
תחת חסותו וינהלן ככל הדרוש שש עשרה שנה, ובשנה ההיא
יסד הבאראן מושבה חדשה באדמת עקרון אשר קראה בשם
"מזכרת בתיא". ובשנה שאחריה (תרמ"ד) יסדה חברת התמיכה
"שכרוססיא את המושבה גדרה" בעד בני חברת "ביל"ו שבאו
בשנתים לפנים לארה"ק.

וכראות אחינו חובבי ארה"ק שככל הארצות כי המושבות

תצד תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ

הולכות ומתקדמות ויוסיפו להתלהב ברעיון ישוב הארץ ויסוד מושבות, ותוסד בשנת תרמ"ח המושבה "משמר הירדן" ע"י אחינו יושבי הגליל בעצמם (אשר כסף נתחזק עמדתה ע"י חברת "ק"א), ובשנת תרנ"ה המושבה "רחובות", ובשנה שאחריה המושבה "חודירה". והמושבות האלו הועילו הרבה לקדמת והטבת מצב הערים שכנסכיבותיהן, וכיחוד הועילו מושבות הגליל לקדמת העיר צפת, אשר מפני מעוט סיריה ומרחקה מערי החוף הי" מצב החמרי של יושביה ברע מאד.

בשנת תרנ"ה נקנו אחוזות גדולות ליסוד מושבות בגולן אשר בכשן, אך מפני טעמים ידועים לא נתישבה עדיין. ובשנה ההיא יסדה חברת חובכי ציון ישכרוסס"א את המושבה "באר טוביא" (קאסטיניא) בעד מספר מהפועלים שעבדו זמן רב והצטיינו בעבודתם, ובשנה שאחריה יסד הבארזן את המושבה "מתולה" בעד הפועלים המצוינים שעבדו במושבותיו ובני האכרים.

בשנת תרנ"ט נוסדה המושבה "ארמון" מאחינו בני בולגאריא, ומושבת "מחנים" מאת חברת "אהבת ציון" שבגלצ'יא.

בשנת תר"ס מסר הנדיב הנודע בארזן עדמונד די ראטהשילד את מושבות וילידי חברת "ק"א (מסד בארזן הירש), והיא משתדלת בכל כחה להמייב את מצבן למען תעמודנה על בסיס נכון וקים, וגם קנתה את האחזה הגדולה "סנ'רא" אשר בה תוסד מושבה בעד מספר מהפועלים ובני האכרים. ומעתה תחל תקופה חדשה בהמושבות.

בשנת תר"ס חגגו כל יושבי ארצות תוגרמה את חג חצי היובל של מלוכת השולטן יר"ה, ותקף עיר קדשנו ירושלם חלק גדול בהחג הנכבד הזה, וכל העדות שפכו שיח לפני ד' כי יאריך ימי מלכנו על כסאו ובכל אשר יפנה יצליח, וכהישתתפות כל בני העיר יחד נבנה אצל שער יפו "סביל" יפה מאוד הנושא עליו שם מלכנו יר"ה, ואצלו כור גדול אשר בו יקוו מים די לשתיה לכל העוברים ושבים הרבים דרך השער הזה. גם ביתר ערי אה"ק נוסדו מסדים כלליים לזכר יום המאושר הזה. כיפו יבנה מגדל גבוה, ובראשו שעוין, בשכם יבנה בנין נהדר על קבר יוסף הצדיק שבקרבתה.

תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ תצה

סדר הדורות⁽¹⁾.

מעת אשר הושבה חורכת ריה"ח לעדת האשכנזים בפקודת ממשלת מצרים (תקצ"ו), נהיו האשכנזים לקהלה מיוחדת אשר הלכה הלוך וגדולה. ובמשך הזמן עלתה על אהותה הכבירה. ולכן מוכרחים הננו לחלק גם את סדר הדורות לשנים, וכראשונה נביא את סדר הדורות של רבני עדת הספרדים ואח"כ את רבני עדת האשכנזים.

עדת הספרדים.

הרב הראשי ר' אברהם חיים גאגין (שנימי כהונתו גמר המחבר את ספרו, ראה למעלה עמוד תס"ה) ישב על כסא רבנותו עד שנת תר"ח, והוא הי' הראשון ברבני ירושלם אשר נתקמו מאת הממשלה הרוממה בעיר הבירה ע"י מאמר מלך מיוחד⁽²⁾, ויקרא כתואר הכבוד "חכם-באשי" (ראש החכמים). המאמר נשלח לידי הרב ע"י אחד מפקידי "בית-ועד-החכמים" אשר בעיר הבירה, והפקיד הזה נשאר בפקודת שולחיו כל ימי חיי הרב בירושלם, להשגיח ולראות כי ינתן לו הכבוד והעזו הראוים לו עפ"י חקי ממשלתנו הרוממה, ובלאכתו הלך הוא לפניו ובידו נשא (מעל לראשו) מקל בעל גולת שן — כאשר ישאו היום הכהנים ההולכים לפני הפאטריארכים — ואצל בית מעונו הציבה הממשלה המקומית עשרה אנשי צבא להגן על שכונת היהודים ועל שלום הרב וכבודו. מאז הזמב מצב אחינו, כי התושבים אשר הורגלו לרמסם ברגל גאווה הראו לדעת כי הדר מלכנו הרחמן חופף עליהם בכנפי חסדו כעל יתר עבדיו הנאמנים. מלבד הספרים שהוציא לאור בחייו הנזכרים בפנים, הכר עוד ספר סביב לאהל פירוש

(1) קורות אחינו בערי ארה"ק במשך המאה שנה האחרונות פרס מנו במאספנו השנתי "ירושלים" כרך ה' הוברת נ' וד' ופה הננו להביא רק בקצרה בדרך המחבר את שמות הרבנים והמאורעות הנכבדים שקרו במשך היובל הזה.

(2) נוסח מאמר המלך וזכות ראש הרבנים והועדים העוזרים על ידו ואופני מנייהם פרסמנו במאספנו הספרותי ירושלים כרך ד' עמוד 186—217.

תצו תבואות נוספות קורות ארה"ק הארץ

על הצפר הקדמון "אוהל מועד" (פסקי דינים). וחלקו האי יצא לאור ע"י בנו הרב כמיהר"ר שמ"ח גאנין ז"ל, וספר חיים מירושלם (דרושים) יצא לאור ג"כ ע"י בנו הנז', וביום ב' אייר שנה הנז' נלב"ע (כשנת הס"א לימי חייו).

כששלשה ירחים אח"כ נתמנה לראש הרבנים הרה"ג ר' יצחק קובו. (הרב הזה חיבר עוד בימי עלומיו ספרים רבים וכלם עודם בכתובים). וכשנת תרי"ד נעתר לבקשת ראשי העדה ונכבדיה (אם כי כבר הי' אז כבן פ"ד שנה) ללכת למצרים ולאנדאן לאסוף נדבות למען הקל את משא החובות הרבות שרבץ על העדה לרגלי רבוי העניים שבאו אליה והגדלת בתי הכנסיות ותקונייהם. שליחותו פעלה להמטרה הרצויה, ואחינו בארץ מצרים הוזילו נדבות ביד רחבה, אך ביום כ"ד מנ"א תרי"ד בהיותו בארץ מצרים שחל"ח.

אחריו עלה על כסא הרבנות הרב ר' חיים נסים אבואלעפיא (הנדוע בשם רב חנ"א). גם הוא כתב ספרים רבים שלא ראו עוד אור הדפוס, ורק כששה שנים זכה לשבת על כסא רבנותו וביום כ"ח שבט תרכ"א שבה רוחו אל על.

כשני ירחים אחרי פטירתו נתמנה לראש הרבנים הרב ר' חיים דוד חזן. הוא חבר ספרים רבים וכלם ראו אור הדפוס והם: נדיב לב (שו"ת ב' חלקים), יטב לב (דרושים), ישרי לב (קובץ פסקי דינים), יצא לאור בהוספות ע"י נכדו הרב אליהו חזן ראב"ד באלכסנדריא, תורת הזבח (על הלכות שחיטה). גם הוא לא האריך ימים בכהונתו וביום ה' שבט תרכ"ט שחל"ח.

אחריו עלה (ר"ח ניסן תרכ"ט) הרב ר' אברהם אשכנזי. הוא האריך ימים בכהונתו יותר מארבעת הרבנים שהיו לפניו, וישב על כסא רבנותו יותר מ"ב שנה. וזיכה לשני אותות כבוד של זהב, א' מאת השולטאן יר"ה וא"י מקסר אוסטריא פראנץ יאזעף שנקר את ארה"ק בשנת תר"ל. וביום ט' לחדש שבט תר"מ נלב"ע בשנת הששים וחמש לימי חייו. הרב הזה הי' בקי מצוין והניח אחריו בכת"י ספרים שונים, ופסקים רבים ממנו נדפסו כבר בספרי חו"ד

תבואות נוספות. קורות ארה"ק הארץ תצו

ירושלים וחברון. ועוד בימי עלומי בשנת תר"א הוציא לאור (ביחד עם הר"י קפילומו) ספר "תקנות ירושלים" משנות דור ודור, וכסופו כל מנהגי עירנו הנוגעים לדת ולהלכה (ירושלים תר"א, 80) ובערו יודוהו כל חובבי קורות ארה"ק.

אחריו נתמנה לראש הרבנים (ט"ו מנ"א תר"ט) הרב ר' מאיר פאניזיל. הוא חי ככה זקן ושבע ימים, וככ"ז כהן שלש עשרה שנה בכהונתו זאת, תשע שנים הראשונות בתור קאימקאם חכם באשי (ממלא מקום ראש הרבנים), ואך בשנת תר"ן נתקיים מאת הממשלה הראשית בתור חכם באשי ע"י מאמר המלך ומדי הכבוד. אולם בימי משמרתו האחרונים החלישה שיבתו את כחות גופו במאד עד כי כמעט לא התערב עוד בעניני העדה, וכל עניניה נחתכו על פי ראש הועד הרה"ג וכו' כמוהר"ר יעקב שאול אלישר. שנים אחדות לפני פטירתו הוציא לאור את ספרו "לב מרפא" הכולל שו"ת ודרושים. וביום י"ד טבת תרנ"ג נלב"ע.

במקומו נמנה לראש הרבנים הרב הגאון וכו' כמוהר"ר יעקב שאול אלישר הי"ו. עוד לפני כתיבת רכנו זה החלו טובי עדתנו נכבדיה ומשכיליה לישא וליתן כי תתאחדנה עדת הספרדים והאשכנזים יחד למצער בהענינים הנוגעים להממשלה. ואם כי עוד לא באו שתי העדות בפרטי הדבר לידי גמר, בכ"ז השתתפו גם האשכנזים בהבחירה הזאת, וגם המה היו כתוך הבאים לכבוד פחת עירנו להודיעהו את תוצאות הבחירה. וביום ט"ו לחדש שבט הוחג חג מנויו בבית הכנסת הגדול "קהל ציון" בפני כל רבני גדולי ונכבדי העדות השונות וקהל גדול במאד מאחינו אשר לא הי' כמהו כמנויי הרבנים שלפניו. ואחרי עבור ששה חדשים וחצי לכהונתו הגיע לו מאמר המלך ומדי כבודו ע"י שליח מיוחד אחד מפקידי "בית הועד החכמים" שבעיר הבירה. וביום ג' ט"ו אלול תרנ"ג נקרא המאמר בבית פקודת העיר בפני הפחה ורבים מנושאי משרה. ובשנה שאחריה נתכבד מאת הדר השולטן יר"ה באות הכבוד מג'ידי מדרגה שניה, ובחשוון תר"ס באות הכבוד קראנען ארדען מדרגה שניה מאת הדר קסר אשכנזי שעלה אז לעיר קדישנו. הרב

תצה תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ

הזה הרפים כבר ט' ספרים אשר כולם כוללים שו"ת להלכה ולמעשה ודיושים שונים והם: בני בנימין וקרב אי"ש, אי"ש אמונים, מעשה אי"ש, דרך אי"ש, שמחה לאי"ש, ישא אי"ש, דברי אי"ש, עולת אי"ש, פני אי"ש. וכעת הוא מתעתד להויל ספר חדש בשם שאל האי"ש. ד' יאריך ימיו.

עדת האשכנזים.

בשנת תקצ"ז אחרי אשר תקנו את ביהמ"ד ימנחם ציון (כנו' למעלה עמוד תע"ב), נוסד ביהמ"ד שני בשם "סכת שלום" כהחצר שקנתה משפחת לעהרען כאמיטטרדם לשם עדת האשכנזים בהשתדלות ראש העדה הרב ר' ישעי' בארדאקי² (התן הר"י בעל פאת השלחן). בראשונה היתה מחלקת בין שני כתי המדרשים ומיסדיהם, או כת החורבה שכראשה הי' הראש"ז (ראה למעלה עמוד תע"ב) ובין כת החצר שבראשה עמד הר"י בארדאקי, אך מאשר כי מספר בני העדה נתרבה משנה לשנה, לכן נשקט הריב מהר.

רב נבחר ומקובל להעדה הזאת לא הי' בירושלם, והרבנים הגדולים שעלו אליה מחו"ל היו מוריה ודייניה. המו"ץ הראשון הי' הרה"ג ר' זונדל מסלאנטז"ל ומעונו הי' באחד הכתים שבחורכת ריה"ח, ותחת חסותו ישב בבית הועד שבהחורכה בד"צ אשר בראשו עמד חתנו הגאון כמוהרש"ם שליט"א. בשנת תר"י החל הפרוד הראשון ביחס כסף החלוקה בהעדה הזאת, לראשונה נפרדו לכולל מיוחד בני האללאנד ודייטשלאנד (אשר אם כי מספרם הי' מעט מאד אך חלק גדול מהחלוקה בא מארצות מולדתם) ויקראו בשם כולל "הו"ד" והפרוד הלך הלוך והתרחב. מיד אחריהם נפרדו בני מחוז ווארשא לכולל לבדם ובשנים אחרות כני מחוז הוראדנא וכה נפרדה ונתפררה עדת האשכנזים למספר ארצותיה ומחוזיה³, ולכל כולל הי' ממונה העומד בראשו (נכאי המחלק

1! תולדות הרב הזה וקורות זמנו שנכתבו בעצם ידו פרסמנו בלוח א"י לשנת תרס"א.

2) החצר ובהמדרד הזה נקרא עד היום בפי ההמון 'הצר' או 'מדרש רבי ישעי'.

3) כולל אוונאן הי' האחרון שנפרד מהעדה הכללית בשנת תרס"ב.

תבואות נוספות. קורות ארה"ק הארץ הצמ

כסף החלוקה), ורק לכל דבר כללי נשתתפו כל הממונים יחד. בשנת תרמ"ו נוסר בחורבת ריה"ח "בית הת"ת וישיבת עץ החיים"; אשר במשך הזמן נתגדלו ונתקדמו במאד, ואחרי זמן קצר גם בית החולים הכללי הנודע בשם "בקר חולים האספיטאל" אשר גם הוא נתגדל הרבה יתר מאשר דמו מיסדיו.

בשנת תרמ"ז נפרדו האשכנזים מהספרדים פרוד גמור, כי עד העת ההיא נתאחדו למצער אחרי מותם ומתי האשכנזים נקברו מאת חברה קדישא של עדת הספרדים, והמה לקחו דמי הקבורה מהעשירים כחפצם, ובשנה ההיא קנו להם האשכנזים ככרת ארץ גדולה כמעלה הר הזיתים (בנדבת הגברת דבורה פאלאק מקאָניגסברג), ויחלו לקבור בעצמם את מתיהם. ובשנת תרי"ח יסדו למו חברה קדישא בתקנות גאותות וטובות אשר חכריה עוסקים בהוצאת המתים והלויתם מבלי כל שכר. ומהכנסת החברה העודפת על ההוצאה תתמוך להכנסת כלה, חולים וכו'. — נימא מאחדת קטנה חברה עוד את שתי העדות האלה, והיא שחיטת הבשר ומכירתה שהיתה בידי העדה הקדומה עדת הספרדים. האשכנזים רצו זה כמה ליסד למו מטבחים ומקולין לכדם. אך מפני כי הקצבים הראשים המה ישמעאלים (והיהודים לוקחים מהם הבשר הכשר), והמה לא יאכלו רק מבהמה שנשחטה מצאצאי אאע"ה והאשכנזים היו הדשים בארץ ויחוסם לא נתכרר, לכנלא התירו להם לשחוט, ורק כעשר שנים¹) אחרי הפרוד האמור (תרכ"ד) עלה בידי ראשי עדת האשכנזים להשיג פסק דין מאת אחד מהגדולים שבמלומדי הישמעאלים כי גם הם בני אכרהם ומותר להישמעאלים לאכל משחיטתם, ומיד יסדו למו בית מטבחים ומקולין לכדם. והדבר הזה הועיל הרבה לשתי העדות יחד, כי עייז הוקלה מעט השנת הבשר.

בשנת תרי"ז ירו אכן הפנה לבנין ביהכ"נ הגדול "בית יעקב" שבהורבת ריה"ח. שבנינו נגמר בשנת תרכ"ד.

¹ שנים מעטות לפני זה נסו האשכנזים להיות קצבים ראשים, וקנו צאן וישחטום ואת המרסה מכרו לנוצרים. אך הנסיך הזה עלה להם בדמים יקרים. ובכלות השנה יצבו לקנות בשר המקולין של הספרדים.

תק תבואות נוספות קורות ארה"ק הארץ

בשנת תרכ"ו (ג' השון) נלב"ע הרה"ג וכו' כמוהר"ר זונדל מסלאנט, ותשב משרת ההוראה לחתנו הרה"ג וכו' כמוהרש"ם של"ש"א וגם עניני העיר והנהגותיה באו לידי, מאשר כי הוא ישב בחורבת ריה"ח שהיא מרכז עדת האשכנזים, אך הכד"צ נעתק לחצר כולל ווארשא, תחת ראשות הרב הגאון וכו' כמוהר"מ אויערבאך ראב"ד דק"ק קאליש שבא שנים אחדות לפני זה לעיה"ק. בשנה ההיא נוכד בהסכמת והשתדלות שני הרבנים הגדולים האלו זעד הכללי של עדת האשכנזים (וכו' השתתפו גם הכוללים הישונים של עדת החסידים), שהוא הגהו עד היום הבריה התיכון לאחרות הכוללים השונים של עדת האשכנזים.

בשנה ההיא יסד הגביר וכו' כמוהר"ר יוסף בלומענטהאל מפר"ז את הת"ת "דורש ציון". הוא נועד כראשנה לעדת האשכנזים. אך מפני כי מיסדו קבע לחוק כי תלמידיו ילמדו אחת השפות החיות, לכן לא אבו ראשי העדה לקבל את הטובה הזאת, זמנהלו הר"צ מפראג וצ"ל גאלץ לקבל בו רק ילדי הספרדים. ולחם הביא הכית הזה טובה רבה. כי עד לפני שנים מספר הי" הוא הת"ת האחד אשר בו למדו גפ"ת, וממנו נכנסו להישיבות הגדולות, זעד היום יהנו ממנו רק בני עדת הספרדים.

במשך העת הזאת לאמר משנות העשרים והשלשים של המאה הנכחית רבו האשכנזים העולים ליירושלם. עד כי רובע היהודים צר היה מהכילם, ועל ידי זה עלה שכר בתי המעון במדה נפרזה, והמצב המדיני של העיר לא הי" אז כטוח בבימינו. בלילה סוגרו שערי העיר על מסגה, ובנשות צללי ערב לא ההין איש ללכת מקיר העיר וחוצה, אך המצב הדחוק שבפנים העיר. העיר בלכות אחדים מאשכנזים אומץ רוח לקנות אחוות אדמה מחוץ לעיר (רחוק בעשרים רגעים משער יפו) ולכונן להם שם בתי מעון, ויקראו את שמה על שם מספר מיסדיה "נחלת שבעה". הדבר הזה הועיל אמנם הרבה להתרחכות וקדמת העיר בכלל ועדת היהודים בפרט, אך מספר הכתים המעטים שנבנו בהשכונה הזאת כאין וכאפס היו נגד מספר העולים שעלו שנה שנה. ולהרחיב יותר את הישוב מחוצה לה אי אפשר הי' מפני מצב החמרי של אחינו, ולכן לא משכה שכונת

תבואות נוספות קורות ארץ"ק הארץ תקא

נחלת שבעה אחריה עוד ישכונות חדשות, רק ישוב היהודים שבפנים העיר נתפשט הרבה לרובעי המושלימים והנוצרים (אשר גם שם פחדו לפנים לשבת). אולם כשנת תרל"ה עלה הרעיון בלב אחדים מבני האשכנזים לכונן מחוץ לעיר "שכונות משותפות" אשר תבנה מעט מעט, ומספר כתיהן יהיו כמספר חבריהן. ההצעה הזאת מצאה מיד מסלות בלכות יושבי העיר, ומניות החברה הזאת שנקראה "מאה שערים" (ע"ש מספר חבריה וע"ש פרשת השבוע שבה נתיסדה) נמכרו מהר. ומיד בכלות בנין העשרה כתים הראשונים ויושביה ישבו שנה תמימה בהם בשלום, נוסדו עוד חברות רבות ושונות כהראשונה. מהן לבנין כתים גדולים ומרווחים בעד המשפחות האמידות, ומהן לכתים קטנים בעד הכנונים. ובמשך המש שנים נוסדו מחוץ לחומת העיר כעשר שכונות אשר כלן נקראו בשמות עכרים. וככלות עשר שנים נכראה ירושלים חדשה מחוץ לחומת העיר לכל רוחותיה כי כמוכן בנו גם יחידים להם כתים בקרבת כל שכונה ושכונה, ובכל אחת מהן נוסדו בתי כנסיות, בתי טבילה, בתי ת"ת, חנויות ומקולין ועוד. והדבר הזה הוא אחד מהרכרים היותר נכבדים שעזרו לקדמת עיר קדשנו ירושלים בהחצי היובל האחרון, כי מלבד שע"ז הוטב מצב הבריאות וגם מצב המסחר והפרנסה, כי בנין הכתים היה והגהו עד היום מקור גדול למרבית האומנים פה, עוד הביא תמורה כללית וקדמה רבה כמצב הרוחני של הישוב. בשנת תרל"ב נגמר בנין בית הכנסת הגדול לעדת אשכנזים חסידים ויקרא בשם "תפארת ישראל" על שם הרב ר' ישראל מרזיץ ז"ל. בשנת תרל"ח נלב"ע הרב הגאון וכו' כמוהר"ר מאיר אויערבאך זצ"ל, ואז שבה גם משרת הראב"ד לידי הגרש"ם שליט"א, אך בכ"ז לא נכתבה ואף לא נחלטה רבנותו לא מראשי העדה ולא מיחידה. בשנת תרמ"א יסד הרב הגאון כמוהר"ל דיסקין זצ"ל לשבא בשלש שנים לפני זה לעה"ק) בית יתומים. תעודתו היתה אמנם להצר צערי בית היתומים לבני ישראל הנוסד מנדיבי אשכנז, אשר עפ"י תקנותיו ילמדו חניכיו גם שפות וידיעות חול, אך בכ"ז הביא גם הוא ברכה לעיר קדשנו, כי שני הכתים האלו עומדים זקמים עד היום, ויתומים רבים יכולכלו וילמדו בו תורה ואומנות.

תקב תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ

בשנה ההיא כאשר ראו טובי עדת האשכנזים פרושים כי הגאון כמוהר"ל זצ"ל חפץ לגזור גזרות ותקנות חדשות שאין הצבור יכל לעמוד בהן ומחלקות ומריבות יתפרצו ע"ז בעדת האשכנזים, נתאספו יחד מספר רב מנכבדי עדת האשכנזים פרושים בבית אחד מנכבדי עדתם ויכתבו ויחתמו לחק ולא יעבור : כי כל התקנות והסכמות שיתקן ויעשה הגאון כמוהר"ל זצ"ל מבלי הסכמת הגאון כמוהר"ש"ם והגאון כמוהרמ"ג כהניו (ראש ישיבת עץ חיים) או להיפך, אינן מקובלות על הצבור. ועוד זאת כי מושב הבד"צ יהי תמיד בבית הועד שבחורבת ר' יהודא החסיד, והסכמה הזאת עשתה בכחינה ידועה את הגאון ר' שמואל סלאנט לרכ לעדת האשכנזים. ואחרי שנים מספר כאשר ראו ראשי בתי החסד כי צנורות השפע יתרכו אם הנדבות תבאנה על שם "רב ראשי", מסרו בידו חותם כזה, ויכתרוהו במכתביהם וכו' בשם ראש הרכניס, והמנוי הזה שנעשה דרך אנכ הועיל הרכה להחזקת השלום בעדת האשכנזים ולהגדלת כבוד ירושלים.

בשנת תרמ"ד נוסד מכון נחויץ מאד הוא "בית מושב זקנים וזקנות". ראשיתו הי מצער, וספוקו הי מנדבות החברים פעיה"ק. אך ע"י ההשתדלות הנמרצה של מוסדו כמוהר"ש"ב סנדרס מאוסטראליא, הלך הלוך וגדול, ועתה יש לו שני בתים גדולים אשר בהם יכולכלו כחמשה וששים זקנים וכעשרים ושש זקנות. בשנת תרנ"ט גמרו כל כוללות האשכנזים לכחור ע"י בחירות נעלמות ועד להנהגת העיר בכל דבר הנוגע להממשלה. הדבר הזה הנהו קדמה גדולה בעתידות העדה.

השמטה (שייך לעמוד תצ"ז)

בשנת תרל"ט יסדו אחדים מטובי עדת הספרדים חברה בשם "משנב לרך". תעודתה העקרית היתה רק לתמוך בידי חבריה החולים ברופא וסמי מרפא, אולם מעט מעט הרחיבו את חוג פעולותיה, ובשנת תרמ"ט קנתה החברה את בית החולים שהי לבית ראטהשילד בפנים העיר 'אחרי אשר נעתק הוא חוצה לה) וייסדו בו בית חולים, ומעט מעט הגדילוהו והרחיבוהו עד כי כעת נמצאים בו כארבעים מטות, ובו יקובלו כל אחינו מבלי הכדל בין עדה לעדה ומבלי כל תשלום.

ד. הערות שונות (מספרו פרי תבואה).

צנכה.

לדרום ירושלים כשעה א' הכפר בית צאפאפא. לדעתי נקרא כן על שם הצנכה הנזכר דבה"י א' ד' ח' וקוץ הוליד את ענוב ואת הצנכה, והם מכני יהודה כנזכר שם. וידוע ששמות מקומות הרכה נקראים על שם בונם כנזכר שם משפחות הצרעתי, אבי עישם, ככור אפרתה אבי בית לחם, אבי תקיע, ורכים כאלה אין מספר.

בית שאן, עין טוב, טבעון.

במסכת תענית דף י' ע"א אמר אב"י נקמינן טובעני ולא יובשני ע"כ. פירש תוספות פ"י מושב להיות בארץ שהיא לחה מכשהיא יבשה עכ"ל. מי לא ידע זאת? ולדעתי הכונה: ידוע מהו בית שאן היא מבורכת כמו שאמרין כבראשית רבה פ' צ"ח רובצת תחת זו בית שאן, שתכונתו בעמק וכבר הירדן (אלגור), אכן אין לו מעינות ונחלים מוכים. ואין ברכתו כ"א גשמי השמים. אכן מהו טבעון או עין טוב ישסמוך לו הוא מכורך הרבה במעינות טובות, לכן נקרא עין טוב, כשמו כן הוא. ועד היום נקרא הנחל המתהוה ממעין ההוא "ואדי טובעני" Wady Tubeni. וזאת כונת הש"ס טובעני ולא בישני [כצ"ל]. יותר טוב מהו טבעון, עין טוב, ממחוז בית שאן הנקרא בלשון הש"ס בישן, כי הראשון מתכרך ע"י מעינות והשני ע"י גשמים. ויותר טוב ברכת מעינות מברכת הגשמים. ונמשך מאמר אב"י בטוב מעם למאמר המוקדם מי גרם לבבל וכו' בכל דהצדא כלא מיטרא, שיש לו מעינות ונחלים. והמעתיק החליף בישני ביובשני, (ע"י מסכת מגילה כ"ד ע"ב לא אנשי בית שאן ולא אנשי טבעוני).

תכונת עיר טבעון או עין טוב במחוז הר תבור וסמוכה לערדיסקא (עירובין כ"ט ע"א), ובערדיסקא היו מפרישין מעשר 'תוספתא תרומות פ"ב), 'וכודאי היא מערי א"י. ובמסכת נדה כ"ב ע"ב אר"א בר' צדוק ב' מעשים העלה אבא מטבעון ליבנה

תקד תבואות נוספות, בית שאן הארץ

וכו'. וראיתי בהקדמת ספר מרפא לעם (ספר רפואות) אשר חבר חכם זמננו שאמר שחכמי הש"ס למדו חכמת הרפואה מחכמי היוונים בעיר טיבי Theben בארץ יוון, וראיתו מלשון הש"ס הנז' ואמר בלבו שטבעון היא עיר טיבי, ולדבריו למד ר"צ חכמת הרפואה בעיר יונית זאת. המחבר הזה כחולם חלוס, ונהפוך הוא, שחכמי העמים למדו הרפואות מחכמי ישראל, כאשר האריך החכם Prof. Mayer בעיר וויענע בהקדמתו לספרו הרפואות, אשר לא מבני עמינו הוא, ואמר: באו ונחזיק טובה לחכמי ישראל חכמי הש"ס, כי הם גלו לנו דברים אמתיים ממעמד ואיכות ומהות הולד במעי אמו, אשר לא בשכל האנושי ובנסיון נוכל להשיגם ולדעתם, עיין שם.

ובדברי הימים למלכי היוונים מצאתי וקראתי שיעיר Theben נכנה בערך שנת 2260 לבריאת העולם, ובשנת 3380 בזמן שר הצבא Pausanias שהיא 448 שנים קודם חרבן הבית השני כבר ירדה ממדריגתה ומעלתה עד שלא נשאר ממנה כ"א המבצר Cadmea המכונה כן על שם טהעבען הנזכר ע"כ. וא"כ א"א לומר שר"צ שהי' בזמן חרבן העלה ב' מעשים מטהעבען.

צור

אינו בתחום א"י עולי בכל, כ"א כתחום עולי מצרים, כאשר כתבתי בתבואה"א [עמוד מ"ז]. גם אמרתי שם [עמוד מ"ז] שתחום עולי מצרים הוא א"י ממש לענין מי שיושב שם מקיים מצות ה' וישבת בה ע"ש. ויש לי להשיב על לשון הירושלמי מועד קמן ריש פ"ג וז"ל חד כהן אתא לגבי ר"ח א"ל מה לצאת לצור לעשות דבר מצוה לחלוץ או לייבם, א"ל אחיו של אותו האיש יצא ברוך המקום שנצפו, ואת מבקש לעשות כיוצא בו ע"כ. הלא מוכח שתחום עולי מצרים כח"ל ממש נחשבו, ואינה מצוה לשבת בתחום ההוא, וסותר לשון זה דברי הנזכרים. ואען ואשיב: אין ספק שתחום עומ"צ, תחום שהגבילה תורה"ק בפרשת אלה מסעי ודאי א"י גמור הוא לענין מצות ה' וישבת בה, וגם צור וצידון בכלל. אולם דרך חכמי הש"ס להשתמש בשם עיר צור

וזונתם חו"ל ממש, לא עיר צור, כמו שדרשו בפסוק אמלא
 החרכה ירושלים וצור, בארצות החיים זו צור, תמן זולא תמן
 שובע וכו', ורבים כמו אלה. וככל דכריהם הכונה על
 עיר מושב מלכי חו"ל כמו רומי רכתי או זוטרי (קושטא, ששאמכול)
 או עיר מושב מלכי מזרח בכל (בגדד), ואמרו בלשון נסתר צור
 ודעתם על עיר אחת בחו"ל הידועה להם, כמו לשון עיר פלונית
 אלמונית¹). וגם מעשה הנזכר שבקש לצאת לעיר צור לדבר
 מצוה, לא היא עיר צור ממש בתחום עומ"צ, כ"א עיר א' בחו"ל,
 ולא רצה להזכירה בשמה ממש הידוע ומפורסם בעולם מדרך
 כבוד או מפחד, שקורא אותה עיר וארץ טמאה משוקצת עד
 שמכנה במעשה זה הנזכר במקום אחר (כתובות דף ק"ה ע"א)
 בנות ישראל יושביה בשם כותיות, אחיו נשא כותית ומת ברוך
 המקום שהרגו וכו'. לכן מכנה אותה בלשון נסתר בלשון פלונית בשם
 צור. וראיה לרברי שמעשה זו לא היה בעיר צור ממש כ"א שם
 מושאל הוא על מקום אחר בחו"ל שמעשה זה נזכר ג"כ ככבלי
 כתובות קי"א ע"א ושם נאמר שהוא גברא דנפלה ליה יבמה בי
 חזואה אתא לקמי' דר"ח וכו' ע"ש. וידוע שעיר חזואה היא בארץ
 בכל וא"כ מוכח שצור הנזכר אינו צור ממש בתחום עומ"צ. — וברור
 שתחום זה א"י ממש הוא לענין זה, ובודאי מותר לשבת שם, ומכש"כ
 ללכת שם לדבר מצוה.

קסרי קסריון

סוכה כ"ז ע"כ ת"ר מעשה בר"א ששבת בגליל העליון בסוכתו

¹ ורמז לדבר (תהלים ס' י"ח) מי יוצילני עיר תלור מי נחני
 עד אדום. ונתורגס ון הוא דאוביל ימי לקרתא חרובא דלור. לרונז
 סור ונשאל על אחת ונערי אדום, וזה לשון שמות רצה סוף פרשה ע"ז
 וצתנחומה לקדר צא. אמר ר' אלעזר כל לור ונלא סצנוקרא צלור הנודינה
 הכחוצ ודצר. כל לר סצנוקרא חסר, צרוני הנודינה הכחוצ ודצר עכ"ל.

תקו תבואות נוספות קסרי הארץ

של ר"י ב"ר אלעאי בקסרי ואמרי לה בקסריון. הכונה יש קוראין שם המקום קסרי ויש קוראין קסריון, אולי יש לומר שכו' מקומות הטה. ויש אומרים שמעשה זה אירע לו בעיר קסרי. ויש אומרים בעיר קסריון. ולדעתי הכונה שידוע שישיני מקומות נקראים בשם א', דהיינו עיר Caesarea Palaestina קסרי על שפת ים הגדול, והשני נקרא Caesarea Philippi והיא עיר דן ליש אשר שם מערת פמיאס, וכדי להפריש ולדעת על איזו מהם הכונה נקראה א' קסרי והכו' קסריון. וכן תרגם הירושלמי בפסוק וירדפם עד דן, עד דן דקסריון. וכן בפרשת אלה מסעי בגבול א"י מכנה כמה פעמים דן בשם קסריון: ומוכח שבכל מקום שנוכח בדברי חז"ל קסרי הכונה C. Paläs, קסריון הכונה C. Phil. וזה כונת השם ששבת בגליל העליון בעיר קסרי והיא C. Palaes על שפת הים ואמרי לה בקסריון, ד"ל בעיר דן ליש פמאס. ואל יפלא לומר שקסרי על שפת הים היא ככלל גליל העליון. הלא ע"פ לשון השם גימין ע"ו ע"א מוכח ששפר עותנאי היא ככלל גליל יהוא דרומית מזרחית לקסרי כאשר כתבתי ע"ש, וכ"ש שקסרי כבר בכלל גליל. ואף שהוא לדרום כפר הנינא (עיין שביעית פ"ט מ"ב) אולי אין מגדל שיקמים וא"כ ככלל גליל העליון הוא. כי עיקר ודוב תכונת גליל התחתון היא בצד מזרח א"י בגבול ים כנרת, לא בצד מערבי בשפת ים הגדול. וא"כ אין רחוק הדבר לכנה תכונת עיר קסרי בגליל העליון. ואמרי לה סברו שמעשה היה בעיר דן שהיא קסריון, שהוא בודאי בגליל העליון האמיתי. וכבר כתבתי בספרי תכוה"א בשם יוסיפון לרומיים שעין הירדן הוא כפיפאת אלראם יברכת פיאלא) ויורד תחת הארץ עד שיוצא כמערת באניאס ע"ש. וזוה נבאר לשון תמוה כמכילתא לסדר בשלח בפסוק ויאמר ה' אל משה כתוב זאת אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע הואיל ונגזרה גזרה שלא אכנס לארץ לא כמלך ולא כהדיוט אכנס לה במחילת קסריון שהוא מתחת לפני ולפנים אמר לו ושמה לא תעבר אמר לפניו רבש"ע

תבואות נוספות קסרי הארץ תקו

וכו' ולא במחילת של קיסריון שהוא מתחת לפנים מעתה וכו'. לא נדע מה הוא מחילת קסריון מתחת לפני ולפנים. וזכיתי למצא בילקוט בפסוק אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה וז"ל אכנס לה במחילה של קיסריון שהיא מתחת לפמייס ע"כ. וזאת גרסא נכונה ואמתית, והכונה שמשא רבינו בקש ואמר אמת הדבר שאמרת לא תעבר את הירדן הזה, ר"ל שאין אני עובר והולך את הירדן, אולי תתן לי רשות שאני אכנס לארץ דרך המחילה מתחת לארץ מפרפאת פיאלא שישם עין הירדן עד מערת פמייס שישם יוצא חוצה בגלוי, וא"כ לא עכרתי על דברך לא תעבר את הירדן. והנה המחילה ההיא נקראה מחילת קיסריון, שהיא מערת פמיאס וזה ברור. ודע מה שנזכר בירושלמי יבמות פ"ב סוף הלכה י"א מעשה בדיסמים א' שנתפס בקיסרין שבקפודקייא ע"כ. אין זה קיסרין שם העיר, כ"א הכונה במקום המישפט של המלך הקיסר של עיר או של מהוז קפודקייא. ובתוספתא שם פ"ד נזכר סתם שנתפס בקפודקיא. וככבלי דף כ"ה ע"ב הגרסא במניזת קפושקיא (ותום) כתב שם יש ספרים דגים' במזיגת). ובערוך מצאתי בערך מגסתא פירש דין של אומות העולם של הדיוטות ע"ש. ועל כל פנים מוכח שאין קיסרין הכונה שם העיר, כי לא נמצא בשום מקום עיר קיסרין בקפודקייא*.

רבלה.

תכונתו על שפת מערבי מי מרום. ויב"ע וכן רבינו סעדי הגאון מתרגם לפני. ועד היום נקראים הערביים שיושבים שם ערב דופני. לפי שבימי קדם עמד שם בית אליל היונים לנימפפי

(* זה אינו שבתא היתה בירת קיסרי במדינת קפודקיא הקטנה שנקראת מלפנים מצקה או איזיביא על הנהר ארניאוס כמהוז קליקיא, וטיביריוס מלך רומי קרא אותה קיסרי, ובשנחלקה קפודקיא תחת ממשלת וולינוס היתה העיר קיסרי מטרפולין בקפודקיא ראשינה. גם היתה עיר קיסרי מוריסאניא על ים התיכון במדינת אלג'יר נבנית מן הקרתגונים.

(הערת הר"ר מאיר איש שלום בהירושלים כרך ה' הי"ב עמוד 110).

Daphae דאפני, וכן מצאתי ביוסיפון במלחמת יהודים ספר ד' חלק א' שמספר איכות ומהות ים סומכי ואמר שמתפשמ (בצד המערב) עד אשרי (יער) דסני אשר שם בית אליל לפרה הזהבית (נוסחא אחרנא לעגל הזהב) ע"כ. מיכה שענדו הכל ואליל זה בתמונת פרה או עגל. וכבר הודעת ישי מקומות נקראים רכלה. א' על גבול צפוני א"י הנזכר וא' בארץ חמת. וגם זה מתורגם דפני של אנטיוכיא, כשהארכתי בתבואות הארץ. ופלאים בעיני דברי הרד"ק שכתב ישם זכר המקום הזה לפי שישם היה נבוכדנצר כאשר צרו חילו על ירושלים ושם העלו צדקיהו כמו שכתוב ויעלו אותו אל מלך בבל רכלתה עכ"ל. שהחליף רכלה בא"י ברכלה בארץ חמת ושם ישב נבוכדנצר.

ה ש ע ר ה

ארץ צוף, ירמות, רמה.

(מאת יעקב אריה סלאנט מו"ץ בשכונת "מוזכרת משה")

לדעתי נראה ברור שארץ צוף היא אדמת ארשוף אשר זה איזה שנים נתישבו בחלק ממנה אחינו בני בולגריא הי"ה כי ארץ בערבי ארדו; וטוֹף הוא כמו צוף*); כי כן כתוב בשאול (שמואל א' ט' ה') ויעבור בארץ שלישה (היא) בית סאליסא" כפר לצפון לוד כמ"ש המחבר ז"ל) ויעבור בארץ שעלים וגו' ויעבור בארץ ימיני וגו' המה באו בארץ צוף וגו'. וכל המקומות האלו הם סמוכים זל"ז במחוז א'. והנה בהדרך המובלת מסמוך מלון "באב-אל-וואד" לארמוף, נפגוש באמצע הדרך בכפר "יסוע" הוא "ישוע" הנזכר בנחמיה י"א כ"ו יחד עם ירמות וצרעה ואחרים

(* צערצית יתחלק הלד"י לדי. כמו עלם עדס, לצוע (היענע) דצע. וכן הלד"י צט' כמו ללמות טלנואט. וכמו צארנוי עלם עטא וילף זאטף.

תבואות נוספות, צוף, רמה הארץ תקט

מערי יהודה אשר בשפלה, ושם מתחיל השפלה מצד זה כמ"ש המחבר ז"ל.

והנה לפי יסוד זה נוכל להוציא עוד חקירה אחת מזה, כי לפי דעת המחבר ישחולק על קבלת ההמון שציון קבר שמואל הנביא ע"ה הוא בהכפר הנקרא "נבי סמואל" הסמוך לירושלם כשעה וחצי, כ"א שהעיר רמה (רמתים צופים בהר אפרים) וירמות (ביהושע כ"א מערי הלויים) ליששכר ורמות (בדה"י ה' ו') הוא הכל א', כי שמואל הרואה ע"ה היה לוי וישב בעיר לוייה, כי לפי דעתו הר אפרים יכול חלק גדול מא"י וקצו וירכתו עד השפלה אשר ליהודה; ויהודה יגביל כהערים הנזכרות עם יששכר שהוא בהר אפרים; וגם לוד של בנימין הוא ג"כ מהר אפרים לדעתו (בפ"ג *). ולדעתו ישאינני מקבל עלי אחריותה) יתכן מאד שחרבות "גבעת מרמאתא" (ירמות) הנחשבת על נחלת ארטיפוסמוך ונראה לה ממש, כאשר ידעתי ותרתיאת המקום ההוא 'עיינ' יסוד המעלה להחכם ר"י בריל מו"ל "הלבנון" צד 63—69] כי היא היא חרבת עיר רמה מקום שמואל הנביא ע"ה**), כי צוף ורמה הכל מחוז א' ומקום א' ממש, כמ"ש המחבר

(*) להנחצר אישטנויעתיה עוד רחיה נאסוד צן גרל איש יוניי צשופטיס ג' שלאחר הכותו את עגלון נלך נואז וינלט, כתיב ויהי צזואו (ופרש"י ז"ל צזואו לעירו ולמקומו היינו ארץ צנינון), ויתקע צשופר צהר אפרים, ונה ענין הר אפרים לצנינון אלס מוכח כדעת הנוחצר שהר אפרים כולל נחלת כנה שצטיס וגס חלק מצנינון.

(**) הנוחצר נתן ריחוק נקוס לרנה נירושלם כשני יניס. וע"כ הוקשה לו (צעמוד קל"צ) דצרי רש"י צשעואל צסם התוספתא דקוטה דאיך יתפגשו שני האנשים (שחנור שנואל לשחול) הצאים נקצורת רחל; עם שחול הצא נרנה צללס היא ירושלם, דהא נרנה לירושלם יש נרחק כשני יניס, ונקצורת רחל לירושלם הוא רק כשעה וחצי, והגירסא הנכונה (לפי דעהו) שחלס צנדרש שנואל לנחר הס צאים נקצורת רחל כו', היא עוד יותר נוקשה, שהרי הכתוב נעיד שהיה הכל צאותו היום שחנור (שנואל א' י עי) והי' כהפנתו שכנו ללכת נעם שנואל וגוי ויצאו כל האוחות האלה ציוס הסוא. והלל לדעתו שרנה היא ירנות יתכן יותר שחרצות נרנחלס (ירנות)

תקי תבואות נוספות, צוף, רמה הארץ

שארץ צוף נקראת כן ע"ש רמתים צופים (מלשון מצפה) שבנגבולה. והתרגום מתרגם ארעא דכה נביאה כו' והיינו צוף מלשון צופה וחווה ע"ש שמואל הרואה ע"ה. והרלב"ג כתב ג"כ שארץ צוף היא רמה ושאלו ונערו היו עדיין כשדה של רמה ולא נכנסו עדיין להעיר. והנה בנהמיה שזכרנו כתוב שישבו בני יהודה כחצרים בשדותם בישוע ובצרעה וירמות וגו' מוכח שהם כמחוז אי. וכאשר נראה גם היום שהכפר "יסוע" שזכרנו הוא סמוך מאד לחרבות מירמאתא (ירמות), וגם הכפרים צרעה ואשתאל (צרעא וסמואלל) הם על שני הרים בערך שעה למערב ירמות¹.

ולפי"ז תהיה אדמת "ארמוף" וחרבות מרמאתא (ירמות) מערי הלויים לישכר או ליהודה. כי הערים האלו שהזכרנו הם מערי הגבול ונחשבות פינץ לזה ופעם לזה. וכמו צרעה ואשתאל ועקרון נחשבות ביהושע פעם ליהודה ופעם לדן יען כי הם מערי הגבול, וכן הביא המחבר את דברי הירושלמי סנהדרין הדא בעלת (שם עיר) זמנין מיהודה וזמנין מדין. וגם אמר שם בירושלמי: אימר בתים מיהודה וישדות מדין. וזה יתכן כאן יותר, כי כן כתוב בנחמיה שהזכרנו ואל החצרים בשדותם מבני יהודה ישבו בישוע וירמות וגו'. מוכח שרק השדות היו ליהודה והבתים לישכר.

הנז' היא רמה, והיא רחוקה מירושלם רק כארבע שעות. ויתכן מאוד ששאלו אשר צודאי מיהר צהליכתי לציח אציו (לסיבת דאגת אציו עליו) כונו שאמר לכערו לכה וכסוזה פן יחדל אציו מן האתנת ודאג לכו, יפגש את שכי האנשים הצאים ונקצרת רחל, צירושלם ציוס הסוה ננוש, ואולי לא סזפתה עין הנוחצר ז"ל את ארטוף ואת סרצות וממאסתל כי כן לא הביאם, ככלל צקשרו.

[1] מול "הרבת מרמאתא" יש הר יותר גבוה הנקרא "דיר אל האוא", והשם דזה מימי הערבים מוצאי, ושמו העתיק נשבה, ותכונתו יותר נכונה לההר הנקרא רמתים צופים. גם נמצא בקרבת ההרים הנזכרים שני הרים ועליהם חרבותו הא' נקרא "הרבת אירמא" והב' "הרבת צ'ופא". ובמאסנתו הכפרותו "ירושלים" נשוב לדבר אדות הנוף הזה שבתכונתו נתחבשו כבר הרבה מהחוקרים.

תקונים והשמטות.

עמוד כ"ט שורה כ"ו אלדשדא. צ"ל אלג'דאדא.
 עמוד ל"ב שורה ד'. יל"ה: השם אלאקלאק בערבית הוראתו
 חסידה. ובל"ס נקרא כן ע"ש החסידות הרכות הנמצאות שם.
 ע' נ"ה הערה 1 יש להוסיף: א' פסחים צ"ה ע"א. ב' יומא ס"ט
 ע"ב. ג' מגילה ג' ע"א. ד' כתובות ק"א ע"א. ה' קדושין מ"ו
 ע"א. ו' גיטין ס"ח ע"ב. ז' בבא קמא פ"ב ע"ב. ח' סנהדרין צ"ה
 ע"ב. ט' עבודה זרה י"ז ע"ב. י' מנחות ס"ד ע"ב. י"א חולין נ"ט
 ע"ב: י"ב בראשית רבה לסדר ויגש פ' ל"ג. י"ג מכילתא סוף
 פרישה בשלח הביאו הילקוט איכה א' וכן הביאו הפייטן לפי
 זכור. י"ד זוהר שמות י"ח ע"א. ט"ו זוהר פקודי ר"ס ע"א. ט"ז
 זוהר קדושים פ"ד ע"א. י"ז זוהר פנחס רל"ג ע"א.

ע' ק"מ ש' ה' ר"י ממלחיא. יותר נכון לאמר כי העיר מלחא
 מולדת ר' יוסי הנזכר שם היתה בארץ הגליל אצל מי מרום אשר
 עד היום נקרא כל המחוז ההוא בשם "בלד אלמלחי" כמו שהביא
 המחבר בעצמו למעלה עמוד ג"ח. והראי' כי הוא נזכר כיחד עם
 ר' יהושע דסכנין. וסכנין ג"כ בגליל העליון כחלק נפתלי כשתי
 שעות לדרום מגדל אלקרום כמו שמוכא בפנים עמוד רכ"ו.
 (בשם הר"ר יצחק גולדהאר מהגרס בצפת).

עמוד ס' הערה (***) בסופה: במקום "המתרגם" צ"ל
 "מרפא לשון"

ע' קנ"ג הערה 1 יל"ה: ואין ספק כדכר שמעות סופר ובלכול
 מקראות יש בלשון הזה ושני מאמרים הם. סוף מאמר א' הוא
 "ומצאו כור גדול מלא עצמות". ואחר כן מתחיל ענין אחר השמאחר
 שספר ודבר מענין כור שמצאו בסלע בית חורון הזכיר הש"ס
 ענין מכור גדל'; וכן צריך להיות: תנא והביר (גרסת עין יעקב
 כתיב והביר כלא תיבת תנא) אשר השליך שם ישמעאל את
 כל פגרי האנשים אשר היה ביד גדלי' הוא אשר עשה מלך
 אסא מפני בעשא מלך ישראל אתו מלא ישמעאל בן נתני'

תקיב תבואות תקונים והשמטות הארץ

חללים (ירמ'י שם ט') וכי גדלי' הרנן וכו'. אבל הם מלומר שבור עצמות שמצאו כסלע בית חורון הוא הכור שמילא ישמעאל. ולשון הוא הכור שמילא ישמעאל אינו לשון המקרא כ"א והכור אשר השליך וגו' הוא אשר עשה וגו' אהו מלא ישמעאל. ועיין בתוספת גדה פ"ח שהביא דוקא מעישה הניל ולא הביא המקראות הנזכרים; ראי' שאין המשך לענין הראשון, וזה פשוט ואמת. (דברי יוסף דף קס"ג.)

עמוד רל"ב שורה ד' והו' המין. צ"ל חמון.

ע' רל"ב ש' י"ג צ"ל : תיספתא דגיטין פ"א זקנים שכצידון. בנדה [נ"ב ע"כ] ואמר ר"ש מצאני חנינא בן חנינאי כצידון. ע' ר"ע בסופו יל"ה : העיר לדכיר הנזכרת אצל מחנים ביהושע (י"ג כ"ו) אחת היא עם העיר לו"דבר או לא"דבר הנזכר בשמואל א' ט' ד' וזה ושם י"ז כ"ז (מספרו האשכנזי Das heilige Land עמוד 359). ולפי החקירות החדשות יש האפשריות לאחדה עם המקום "איבדיר" הרחוק ששה וחצי פרסות אנגליות למזרח "צפון", ולדרום ירמוך.

ע' רע"א ש' כ' יל"ה : לדעת החכם בורקהארד יש לאחד את העיר "אמאטהא" הנזכר ביוסיפון עם הכפר "אמתא" הסמוך להמקום אשר נחל היבק ישפך את מימיו להירדן.

ע' רצ"ד ש' י"ב : ר"ל הערכים יקראו לה גם אלג'ירג'י אבל שמה האמתי הוא אלקארגא. וכן הוא בספרו האשכנזי צד 257. ע' של"ח הערה*** יל"ה : השם מְיָאן נזכר בחקוראן. וכמקום אחר בו נאמר שהם מזרע אברהם.

ע' תנ"א ש' כ"ג ויקנאו בו מחמד. צ"ל בו במחמד.

מפתחות מפורטות עפ"י סדר א"ב

א. מפתח גיאוגראפי.

אום לאביש: קב	אבאטיא : מג
אומקיש : רעג	אבואליא : עה
און: שג	אבונגוש: קמז, קכח(הערה***),קמט
אונז : קנ, קסג	אבלס דקלקאיי: לא, עו
אופיר(אפורא) : רפמ, רצ	אבל (אביל) : מז, עט, רמ, רסו
אורכשדים(אורפא)למריצה:שיא	אבל אלקרוס: מז, עט, רמ, רעב
אורתוסא : שז	אבל בית המעכה: מי, עט, רמ, רנט
אושא : ריב	אבל כרמים : רעב
אונות תכור: ריט	אבל מחולה : קצו
אחלב : רלו	אבל מים : רמ
אחמתא : שיז	אבל ערב : רעב, רעג (הערה ¹)
אטארא : קעה, קעו	אבל קמח : מז, עט, רמ
איכזיק : קצד	אכץ : רג
איכסאל : רב	אגילון : רעב, רעה
אילון : קל, קסז, קסח	אגלים (אגאלא): רנה
אילוני ממרא : קל	אגישור : קלו
אילת: קלט(הערה*):רמג-רמח	אדארא : קמט
איתם : רמט	אדום (ארץ) : כי, רמה
אכד : רצז	אדורים : קלו
אלאכזאב : קז	אדמה : רכ
אכזיב : קכד, רלג	אדמי : ריז
אכשף : דל	אדר : קט
אלון בצעננים : ריז	אדרעי : רסא
אליש: קל	אוזל : ישח
אלישה : רפח	אובילא קורצא : רפד
אליתרופוליס (אליתר):רמג-שז	אולסרבת(אולאמא):מג,רז,רפח,שיח
אלמלך : רל רלב	אום אלטאיב : רה
אלטר : שיב	אום ג'ראר : שח (הערה*), קלא
אלעזריא : קיא, קסג	אום דומנא : קכ (הערה***)
אלעלה (אלאעל) : רסו	

תקיד תבואות

מפתח גיאוגראפי

הארץ

ארבות (ארוב): רעז
 ארבל רכו
 ארגב: לר ט מד רנח רס
 ארוכוני: רג
 ארודי (אראדוס): שז. שיד
 ארוטה (אלארטא): קצד
 ארך: רעז
 ארכי עטרות: קעה
 ארכליו: ר
 ארם בית מעכה: ט
 ארם בית רחוב: לט
 ארם דמשק: לח
 ארם נהרים: לח
 ארם צובה: כא. לח
 ארנון: סח
 ארפד: שיד
 ארץ טוב: רעב
 אררט: שיא
 ארשוף: קע (הערה*)
 אשדוד: טו. קמג. קסז קעד ריז
 אשיר: רצט. ש. שח
 אשכנז: רפז
 אשקלון: כ. טה טו. קמג
 אשתאול: קבא
 אשתמה: קכה. קכז
 אתונה: ישכא
 אתלון: שיד

אלקוש (אלקעסי): שי
 אלתקה אלתקן: קסח
 אמאדיא: ש
 אמאום (אמוואס): קלט
 אמאטהא: רעא תקיב
 אמאן: רסט
 אמון: רלב רלח
 אמי (כפר): עו
 אמיון: כח
 אמנה: ז כז. סט. עג
 אנאבי, אנאבא: קכה קסד
 אנדאר: קפד
 אנמוכיא: כח. ל לג. לט. שז. שב
 אנטיפטרס: קמו. קעא
 אסיא: ט (כהערה). רפו. רפז
 אסירי: קצח
 אסכאר: קצג. קצח
 אסעוויא: קנט (הערה*)
 אפמיא (עיר): לז—לט
 אפסרתכיא: שיח
 אפק: קה. קכו. קסד. רד. רלג
 אפקה (אפיקה): עו
 אפריקי: רפא
 אפרת: קלא
 אצור: מט. רב
 אצל: קסג
 אראבא: רלד
 אראיר: רסד
 ארב: קכה
 ארכאל: רפח

באבוראיא: קלט

כאחר אלקולסום: רמט

כאחר באניאס, חולי, חיט: סג

בטנים (עיר) : רעא
 בין נאטרא : קצח
 כירא : רכו
 כירות : לנ; מכ, מז, עמי, רמ
 כיריא : לגו, פג, קא, קנב
 כירי : לד, מב, רכו, רמ, שיד
 כיר אלחאט : קיב (הערה *)
 כיר יואב (איוב) : קעא (הערה 1)
 כיר יעקוב : קצב, קצט' (הערה 1)
 כירם : צה, שיט
 בית און : קמט
 בית אל : צו, צט, קי, קכ, קלה, קמ
 בית אנאן : רעז (הערה *)
 בית ארכאל : רפה, שיח
 בית בלתין : שיט
 בית בעל מעון : רפה
 בית ברה : קי
 בית ג'אלה : קבו, קנח (הערה *)
 בית גוברין : כב, מו, קבה, קלט, רמג
 בית גופני : קנב, קעו
 בית גירזי : קלו
 בית גרם : קמ
 בית דגן : קכד, קנו, רלא
 בית דלי : קלט
 בית היני : קסג (הערה ***)
 בית הכרם : קלו
 בית המרכבות : קמח
 בית העמק : רלא
 בית הערכה : קי
 בית הרים (בית רמתא) : רעא

באמר חמס, קדיסא : נט
 באטחון : עז
 באטרוס : עו
 באכארעא : נט
 באלאט : קפו (הערה ***)
 באלקה : רסג
 באנהא : שב
 באניאס : לגולה, עד, עה, פג, רלט
 אלכאני : רל (הערה ***)
 אלבארדי : סד
 באר אחאב : עז
 בארות לכנימין : קא, קנב
 בארקוסיא : קלה, קמח
 באר שבע : פב, פג, קכ, קמח
 בבל : מז, רצ, רצז
 בגרים : שכא
 גין : קצח
 בוז (באסטא) : רמו
 בולי : שכב
 בוסטרא : רסא, רסב
 בוראק : קלו
 בורג' אלריו : ריב
 בורג' מאגרון : קנו
 בור הסירה : קלו
 בורני (בארין) : קצט
 בורסיף : ש
 בזק (בזקא) : קצד
 בחורים : קנד
 בטח : שד
 בטן : רל

ביתר (ביתרי) : עז קכט קסה קעא
 בית ריטה : ריז
 בית שאן : טו כא מז פו צב קצג
 בית שמש : קכד קסא קצט רג
 בית שערים : ריב ריג
 בית תאמרא : קמא
 בית תפוח : קכו
 בלד תופאח : קה
 בלעם (בילאמא) : קפג קצה
 בני ברק : קמא (הערה*) קסה
 בני יהודא (מושבה גרוכט) (הערה*)
 בני יעקן : רנב
 בעל ביק : כט לט מז עז
 בעל גד : לה לו עד עה
 בעלות : קיט רעז
 בעל חצור : קסא
 בעל צפון : רמט
 בעל תמר (בית תאמר) : קנה
 בעלת בעילין : קמה קמח קעג
 בעלת נאר : קמח קעג
 בעלת כלכנון : עז
 בצר במדבר : יב רסב רסז
 בצרה : מד מה רמו רסא
 בצת (באצא) : רלז
 בקיעין : פג
 אלבקעא : כט ע עג
 בקעת בית שופרי : קלח
 בקעת ידים : קסה
 בקעת מגידו : פה
 בקעת עין סוכרי : קצה

בית השטה : רד
 ביתון : קעו קפח
 בית חגלה : קי קיג
 בית הרודו : קיב (הערה**)
 בית חורון (בית אור) : קג קסז קעז
 בית יחוניו : שו
 בית הנינא : קסא
 בית חנן : רעז
 בית יואב : קעא
 בית ישימית (בית ישימית) : רסו
 בית כר : קסד
 בית לבן בהר : ריז
 בית לחם : קלא רי
 בית ליקיא : קסה (הערה**)
 בית נאבאלא : קסב
 בית נוביא : קנט
 בית נוציב : קכד
 בית נמרה : רעא
 בית נמרין : מד
 בית סאחור : קמא
 בית סאליסא : קפח
 בית סכות : מד (הערה ג')
 בית סכל (בית סבל) : לג לר עז
 בית עוליא : קלה (הערה***) קט
 בית עוני : רעז
 בית עלמא : ל (בהערה)
 בית ענת : ביתענה : רכא
 בית פאגארא : קכט
 בית צור : קכח
 בית צירא : רסט (הערה**)

תבואות מפתח גיאוגראפי הארץ תקיז

גיבל אופא : רסא	ברכריא זכרכרים) : רפז
גיבל אטארא : רסגרסז	ברד : מח מט
גיבל גילוד : רסג	ברור חיל : קלמ
גיבל גלוד : רא	ברותה : לג
גיבל דא : פז	ברותיי ברתי : שיד
גיבל הארון : רמח	ברזית (ביר זית) : קצה
גיבל היסאן : פז	ברים : רמא
גיבל זפירא : לב לה נד	ברנידיסי : שכב
גיבל האדירא : קו (הערה***) רכ	ברין (ברוי) : רלח
גיבל חייש : עא עד פא רמא שט	ברכת אלחולי : נח
גיבל טור : פה	ברכת אלראס : נח סג
גבלי : לו עו	ברכת פיאלא : סג תקז
גיבל מאדורא : כד כו	ברכות שלמה : קלו(הערה****)
גיבל מאקמל : ע עו	ברקא : קלו
גיבל מוסא : רג (הערה**)	ברתותא : עט דט
גיבל נכא : רסח (הערה*)	בשור : סז
גיבל נוריא : כח לה	בשכר, בכגר : רעו
גיבל סאניר : עא (הערה 2)	בשן : רגז
גיבל פאראס : רמד	בת גלים : קנז
גיבל פורדאס : קלו	בתול : קכ
גיבל צפד : פא פד	בתרון : רעג
גיבל קיותיא : רסז	באבארא : מה—מז רלו
גיבל שיך : ע פא פט	באבר : רלו
גיבל תלג, זאניר, לופנאן : עא	באזא : קמב
גבעה גבעה (גיבע) : קנט	באלאטיא : שח
גבעון : קנג קסז	באלבאן (גיבל) : פה
גבעת בנימין : קנט	באתא : קמז
גבעת החכילה : קלו	גבול (גיבל) : רו
גבעת פנחס : קפו	גבים : קנח
גבתון : קמה	גבל : מז רמה

תקיה תבואות

מפתח גיאוגראפי

הארץ

<p>גלה : קבו גלוד(ג'לוד): רמד גליא : שימ גליל עליון ותחתון : פכ גלעד : יא רסכ רע (הערה*) גמזו : קמו קסג גמלא : רכח גמר : רפ רפו גנוסר (גאנסור) עיר, בקעת : רכ גסמרה : ריג (הערה 1) געתון : מג גרב : פז (כהערה) גרגשי : רפג גרופנא : צה גרזי : קלו גריזים : פו פז גרמי : קט גרמניא : רפה שכ גרסים : ריז גרר : ג קל גרקי : קל גרש : כה רכא רמד גשורי : קל קמב רנט גשר יריחו : סה (הערה***) גת : קמג קמז קסא גת חפר : קה רעז גתים : קסא גת רמון : קסח קצה רעט גד־א־האריא : קג (הערה**) גד־ראמיא : רכ (הערה*)</p>	<p>גדווד (ג'אדוד) : רלו גדור : קכה גדר : צה קג קכג רכ רעג רעד גדרה(מושבה) : קכג קמב(הערה*) גדש : רמד גדרותים : קכג קכד גזבאר : שיג (הערה**) גזב : קנה גזוז : שב שמוז גזים : שיב גזים לגלגל : קז גולן, גולאן (ג'ולאן) : רנח גופנא (ג'יפני) : קנא קנב קעו גופתא : ריד גולגור : כד כו פו צב צג גזיר אססיסאכאן : רסו(הערה***) גורן האמד : צד (כהערה) גוש חלב (ג'יש) : רלה רלו גשן : שד גזר (גאזור) : קב קנח קעו ג'יב : קנב גי החרשים : קנ קסד גיחון : שב שנכ שנג (הערה*) גינא דאשקלון : מה גינאי גהרא : סח גינזק : שמוז ג'ינין : סח פד קנא קסד ג'ישר איכני(פנת) יעקוב : סה פא ג'ישר אלקנאפיר : סה ג'ישר מיג'אמא : סה רו גלגל : קיג (הערה*) קיד קנה</p>
--	--

תבואות מפתח גיאוגראפֿי הארץ תמיט

הדרטון : קצה	אל־דאניא : עו עט
הדורם : שח	דכיר : קג קיב
הדייב : רפו שמו	דכרת (דיכוריא) : רד
הודו : רצג רצה רצז	דכשת : ריז
הוצל : קסג	דרן (דראנא) : רמז רצה רצז
הטולים : רטז	דרנים : רפח
היט : שיז שיט	דהארית אלקאלא : קלו
המון, האמאני : רלב	דומה : קכו
הנע : שיז	הדומס : תא — תו
הנקב : ריט	דור : מא מז צ קז קסו קעד
העליאופולים : עז שג	דורא : קלו
הצדים : ריט	דוראן : קכב (הערה****)
הר אפרים:נג נד פה פו פז צ קצב	דורזי (אומה) : לט עט
הרבית : רג רלד	דותר (דוּתא) : רד
הר בעלה : קיז	דיארבקיר : לח
הר גלכוע : פה פז	דיכונן (דיר דוכאן) : קלח רסד
הרי הגליל : פא פב צ	די זחב : רנא
הר געש : פח	דיר מרוואן : רד
הר ההר : כז כח לז לח נא נד צג	דיר נאחאס : קלח
הר הזתים : קיד	דיר ענון : ז לב לה
הר המלך : נכ פו (כהערה)	דכרין (כפר) : נג
הרי העברים : רסח	דלען : קכג
הר חורב : רג	דמיאט : ש שכ
הרי יהודה : פו פט צ	דמָנָה : רח רפ
הר יערים : קיז	דמשק : כא צה
הר ישראל : פו	דן (עיר) : לג לו לז עד פג רלט
הרמה : קנג	דפני : לג לר מב שג תקז
הר מודיעים : קג קטז	דראא : רסא
הר נכו : רטה	דאמראן : רפה שח שיא שיז
הרי נפתלי : פד	הברים : רט

תקב תבואות מפתח גיאוגראפי הארץ

ואדי קלת : קיא (הערה*) קינ	הר סיני : רנ
ואדי רובין : צא קיז	הרי עפרון : קטו
ואדי ריטמאט : כד רנא	הרי שומרון : פה
ואדי ריתמא : שפט	הר שעיר : רמה רנו
זארנוקא : קיז (הערה**)	ואדי אוגיא : צא קסד קסח
זכור דגלילא (זיבדיא) : ריב	ואדי אלכאידאן : קצח
זוזים : שיב	ואדי אליאכס, אליאס : סז רעג
זליב : ו	ואדי אלערים : כו כז לה גז צצא
זיף : קיט קכז	ואדי אלגודהאגיד : רנכ
זנוח : קכז	ואדי אצאצימי : כד כז רנג
זפרון : כט לב לג לו	ואדי בילאמא : קפג (הערה**)
זציעור (זיעור) : קכו	ואדי ביריין : כו כז לה גז רנג
זרד : סח	ואדי גאיען : כד כז לה מה קי
זרעין : רא	ואדי גאלוט : סו (הערה***)
אל-דקאדיתא : קסב	ואדי דאליא : קמ (הערה*)
אל-חאטלי : רטז	ואדי זארקא : צא רעג
אל-חאממע : רעא (הערה***) רעד	ואדי טאכא : רנכ
חאן יוניס : מו קמז	ואדי טאיכע : רנ
חאן עקבי רעד	ואדי טובאיעני : רה תקג
חאסור : קו	ואדי מאישלא : רלא (בהערה*)
חבור : שטז	ואדי מוסא : רמו
חברון : פכ פט צא	ואדי מוצירא : כד רנכ
חגר : מח מט	ואדי סואוויניט : קנו (הערה**)
חגרא : ג	ואדי סונט : צא (הערה ¹) קכב (הערה ¹)
חדיד : קג קסב	ואדי עמוד : סו רכה
חדשה : קכג	ואדי צאפצאף : רנה
חוכה : (חוכא) שיב	ואדי צקלג : קכ
חוי : שו	ואדי צראר : קג קמו קטז
חווילה : רצח	ואדי קאנאה : סז (הערה*)
	ואדי קיסיימי : כד כז לה מי קכ קמז

תבואות מפתח גיאוגראפי הארץ תקבא

חנתן : רח
 חסאן : רלו הערה *
 חסה : דלג
 חספיא : מ מז עח עמ
 חפר: קה רעז
 חפרים : רב
 חצורה: לה לו מט קז קט קסא קצט
 חצור לכנימן : קפא בהערה
 חצרון תמר: כג שיב
 חצר אדר : קט
 חצר גדה : קט קב
 חצר חדתא : קט
 חצר סוסה : קי קמח
 חצר עינן : ז כט לב לו נא
 חצר שועל : קט קמח
 חצרון : קט קי
 חצרות : רנב
 חצרים : קט
 חצרמות: ישח
 חקל סומקתא: קיד
 חקקה : ריש
 אלי-חראק : רסא
 חרבת אביל : קצו בהערה
 חרבת אדמא : ריש הערה *
 חרבת אנ'לון; קב
 חרבת אידיאלמא : קד הערה **
 חרבת אלאצרה: ריש
 חרבת אלין; קכב הערה *
 חרבת אלפורא : מב הערה ד'
 חרבת אלמות : קנד בהערה

חול (עיר) : לו שח
 חולי (ארץ או עיר) : סד
 חולתא : סד
 חוקק : רל דפ
 חוראן : צה רס
 חורון(חוארא): קעז
 חטולים : רטז
 החי: שסג—שפא
 חיטין : פד
 חילם : שיח
 חיפה : מז רל רלה
 חלב : לב שיד
 חלבון, האליבון : שמו
 חלוון : רלד הערה ו'
 חלח : שטז
 חלי, חרבות אלחאל : רל רמב
 חלחול : קכח
 חלמיש : רעז
 חלקת, חרקאת : רכט רפ
 חמאס (כפר) : רט
 חמדן : שטז
 חמון : רכ רלב רלח רפ
 חמש : כט לד לח לט רלח
 חמסין (כפר) : רלח
 חמץ : כט לד
 חמת : כט לא לד לט רכ
 חמת דאור: רכ
 חמתי: שז
 חמתן : רכ רפ
 חנזירי (עיר) : כד כז רמט

תקב תבואות

מפתח ניאונראפי

הארץ

חרבת סווייבא : קצד הערה *
 חרבת מרמאתא : תקי
 חרבת סייאדא : ריש הערה **
 חרבת סיילון : קפ בהערה
 חרבת ערמא : קכט תקי בהערה
 חרבת פארא : קנא הערה ***
 חרבת רישתא : רע הערה *
 חרבת שמשון : רכא הערה ****
 חרבת תל האצור קסא קסא (בהערה)
 חרבת תפסח : רצד הערה *
 חר הגדגד : רנב
 חרמה : קג קד (הערה 1) קב
 חרמון : לר מ עא פח רמד
 חרמון הקטן : פו
 חרן : שיב
 חרשא, חארסא : קלח
 חרשת הגוים : רכא
 חשבון : רכב רסד רסח
 חתלון : שמח
 חאבא : כ
 חאיבי, מאבי : קנא קפט ר
 חאלמאנוטא : רכח
 חאנטורא : צ צא קז קסו קפג
 חבעון : רה תקג
 חכריא : לא פכ ריב
 חוריא, חיריע : רלה
 חור מלכא : פו
 חורסיא : ולב
 חירוס : רלד
 חיריא : שכא

חרבת אלצאמרא : קנא
 חרבת אפולוניא : קע
 חרבת אוראביא : קנה הערה ***
 חרבת אתיר : קכה הערה **
 חרבת אתלית : ר
 חרבת ביתון : קא
 חרבת בית צור : קכח
 חרבת גאדאר : קטו
 חרבת גאנסור : רפ
 חרבת גיאלא : קכו הערה **
 חרבת ג'בע : קמו
 חרבת גוב : קכו הערה *
 חרבת גילג'ולא : קנה הערה *
 חרבת גליל : מא הערה ג'
 חרבת גמאלא : רכט
 חרבת געתון : מג הערה 1
 חרבת דאאוק : רלא הערה **
 חרבת דאגיון : קכד הערה **
 חרבת דאמה : קכו הערה ***
 חרבת זאנוח : קנו
 חרבת זאנוטא : קכו הערה ***
 חרבת זאפיט : רסט
 חרבת זאר או זיר : רסט הערה **
 חרבת זוניתא : מב הערה ב'
 חרבת חאצירא : רכא הערה *
 חרבת חארא : רכא הערה **
 חרבת יעמא : ריש הערה ***
 חרבת יצפא : קטו
 חרבת כארוז'ים : רכו
 חרבת מאדין : קו

ים המלח: מז נד נט סכ פו צב קי	טלימאן : רכח
ים סוף : נח צג רמח	טלם, טולאם : קיט
ינוח : קעט	טפני : כח לג מב
יעדום, אלודום, יודיטא: רלו רלז	טראבלוס אלשם, טריפאלי: כח עה
יעזר : רסט	טרבנת : שכב
יפו : מו מח פט צ צא קסט	טרכונא : לד מ מד מה
יפיע, יאפא : רח	ואלא (כפר) : קבו קסח
יפליט : קעו	יאקוק : ריט
יקב זאב: רסט	יבול : רו
יקטן : שח	יבוק : סח
יקנעם לכרמל: קז רח	יבלעם (יבלא) : קסג
יקתאל : רמו	יבנאל: צא קיז קסו (כהערה 1) ריט
ירדן: לה סכ סו פכ פו צב קי קיג	יבנה, יבנה : מו צ קיז קסו
ירושלם: שכג--שם	יבש גלעד (יאכיס) : רעג
ירחי : רכמ	יגור : קיט
יריחו : צב צו צז צח קיב קיג	יגר שהדותא : מה
י'ים, י'ם : קמ הערה **	ידאלה : רי
ירמוך, יורמוק : סט קב רסא	יהוד : קסח
ירמות : קב רפ תקח	יהצה (יאצאצא): רסה
ירקא : רל [הערה *]	יוכל (יובאל) : שי
ישנה : קצה	יטבת, יודפת: פג ריד
ישבק : רנד שיג	יוטה (יאמה) : קכו
ישוע (יסוע) : קלח תקח	יון : רפא
יתיר : קכה	יוסיף (כפר) : ח (כהערה) מז
יתמה : קצה	יוקרת : מד
יתנן : קיט	יזרעאל (עמק) : פכ פד--פו
כאסאלא : רל	יזרעאל (עיר) רא
כבול : פג פד רלא	יטבה : רנכ
אלפבירא : מב הערה א	יטור : רנט
כברתא, כאפארטא : מב	ימא דשיילת, חילת, אילת : נח
כוכ : רצד	ים אספטיא (אפטיא) : נח נט

התקכד תכואות מפתח גיאוגראפיה הארץ

כפר דרום : קמא	בוהלית שנמדבה, כלקים : שיט
כפר העמוני : קנא	בורי רכתי : טב
כפר חארים : פו(בהערה)קעז קפו	בור עשן : קכד
כפר חייטין : קמח (הערה**) ריט	כוכבא, כוכב אלחאמא : רג רד
כפר חירשא : קסג(הערה***)	כוש : רצב רצד
כפר חנינה : רכד	כותה : שטו
כפר אנניה : פב	כזיב : ו טב קז קכד רלג
כפר טאיבי : רעב	כייר : צה
כפר יוסיף : רל	ביסיפטיון : רצח
כפר יין : רסו (הערה***)	בכר הירדן : צא צב קיב קיג
כפר ימא : ריט	כלח : רצט ש
כפר לקיטיא : רמא	בלמה, כרמנדא : שיח
כפר מאנדא : קו רי	בלנה : רצו רצט
כפר נמרה : קצו	כנען (ארץ) : רצב
כפר סאבא : פו קעא	כנרת(ים) : נד סב סג פא פב צב רכ
כפר סמי או סמאי : רכה	כסיל : קכ קלה
כפר סיגנה (סאנאן) : רלח	כסיפא, כסאפיא : שכ
כפר ספוריאי : קלח	כסלות : רב
כפר עותני : קצו	כסלת תבור : פד
כפר עיטם : קמא	כפירה, כפירים : קנ קנג
כפר ענאן : קצו	כפר אכוס : קט
כפר ענים : קמא	כפר איטרא : קט
כפר ענן : פב פג רכד	כפר אנא : קסג הערה*)
כפר עקביא : רעד	כפר אנאן : ריו הערה*****)
כפר פאריא : רב (הערה*)	כפר אריה : קא
כפר צומריא : רלח	כפר דאכשא : ריו הערה 4)
כפר צמח(כפר סמק) : מז רלז רלח	כפר ברקא : קמא רז
כפר קוריניס : רמא	כפר גור : קצה
כפר שוכתי (כפר סאבת) : רטז	כפר דאגון : רא
כפר שחרא : קמא	כפר דכרין פו (כהערה) קסה

תבואות מפתח גיאוגראפי הארץ תקבה

לחי : קלז	כפר תמרא שביהודא : קמא
ליפטא : קמו	כפר תמרתא : רו
ליש: כט לו קנה	כפר תנחום, כפר נחום : רכו רמב
לכיש : קב	כפרה : רו
לעטרון : קע	כפתר : ש שב
לשע : רסו	כרוזים : רכו
לשרון : קו	אל־כרייתון : קלז
	כרית (נחל) : סו
מאין : רסה	כרכה דבר הזוג : רלוח
מאלול : רט ריו (הערה ***)	כרכא דבר זעמא : לא
מאעון : קכו	כרכא דבר סניבורא : לא לח
מאקרון : קנז (הערה *)	כרמל (הר) סו פה פח צ
מגב : מ	כרמל, אלקורמול (עיר) : קכו
מגבע : קמא	כרכמיש : שמו
מגבת : קמה	כשדים : שיא
מגדל : מג קכג רכח	כתים : רפח רצא רצב
מגדל אחרם (מוגידיאל) : כ כא	כתפי : שכ
מגדל גר : קבג	לכאי (ליביא, לוב) : רצו
מגדל גדר : רעד	לגא : רנט
מגדל דצבעיא, נוניא : רכח	לגיון (לעג'אן) : קפד
מגדל חרוב : מג	לכוא חמת : ה כח כט מא עד
מגדל עדר : קלה	לכונה (לובאן) : קנו
מגדל צור : מא	לכנה : קד
מגדל אלקרום : סז רכא	לכנון (הר) : לד לו ע
מגדל ריו : ריב	להכים : ש שב
מגדל שוכה : קמו	לוד : מו נג קמד קנ קסב רמד
מגדל שיד : מא מו	לודים (לידיא) : ש שא
מגוג : רפא רפה (הערה 1)	לודקיא (לאדאקיא) : לו--למ שיח
מגידו (עיר) מג סו פו קפד רעז	לוז : רנב
מגרון : קנז	לזמסא : שו
	לזמטאי : שא

תקבו תבואות

מפתח גיאוגראפי

הארץ

מיכה : שט	מדבר הגדול : צ
מימכיג' : שט	מדבר כוב : רצד
מי מגידו : סו קסד רכה	מדבר עין גדי : פט
מי מרום : נז נח סג	מדבר תקוע : פט
מינית (מינג'א) : רסח	מדין : פג קו רי
מי ספר (מיספר) : מג (הערה ב')	מדי : רפא רפה ישזו שיז
מיצאריב : רסא	מדין (מדיאן) : רנה
מירון : פב רכג	מדינה : שט
מישון (מעסא) : ש	מדמנה : קכ קבא קמח
מכוור (מכווערוס) : רעה	מהלל : רט
מכמש (מוכמאס) : צט קא קנז רעו	מואב : רנד
מכמתת : קעט	מושכי (מוש) : שיז
מלחיא (מאלאחא) : קי תקיא	מוג האויר : תט—תיד
ממציא דאכהתא : מג	אלמוגהאר : קה (הערה *)
מנוכא (מכונה) : קכט	אל-מוגיב : סח
מנזול גרם (מגדל גרם) : קט	מוג'רא : קפד (הערה ****)
מסכת בית ג'אבר : קיב	מולדה (מולאדה) : קכ קטז קמח
מעברתא : רא	מול הלכנון : לו ע
מעון : פט צב קכו רטו רמז	מוסרה : רנב
מעכה, מעכאג' : רנט	מוצה : קנג
מעלה אדומים : קיב קיד	מוקדוניה : רפה רפו
מעלה עקרכים : כד כו	מוצל : קסג (הערה 2) רצט
מערת המכפלה : תפו—תפט	מוזי : רלח
מערת (מראה, מרור) : קכח	מזכרת כתיא : קמד (הערה*) תצג
מערת עליהו : פח	מחנים, מחנה (מושכה) : ר רעו תצד
מפרק : רנד	מהרתא או מערתא דיתיר : מב
מצפה : עד קכג קנב קצב רסז	מידאן : קטז
מצפה מואב : רנד	מידבא (מיידאבאן) : רסד
מצרים : רצב	אלמידיא : קטז (הערה *)
מקרה : קה	מילתא דביר או דכיר : מב
מקום המקדיש : שמכ—שמו	מי הירקון : קסח

תבואות מפתח גיאוגראפי הארץ תכז

נוקבתא דעיון : מד	מקץ : רעו
נחל אישכול : צא	מרג' איבן עמר : פה
נחל כשור : קמו	מרג' עיון : מד
נחלה דזרד : מה מז	מרוו מראסאס : רה
נחל הערבה : רנה	מרחשת, מרעשת, מראסס : מג
נחל יבוק : רעא רעב	מרעלה : ריו
נחל מצרים : כז נא צ צא קמו	מרשה : קג קב קכד
נחל ישורק : צא	משא : שט
ניות, נוי, נותה, נוה : קצג	מישך : רפא
נילוס : כז (כהערה) ישב	משוקה : רנד
נימרון : מד	מתנה : רסו
נינוה : רצט	נאבלוס : קפו
נעים, נאעין : רו	נכו, (הרו) : רסז
נעמא : קפ	נכוריא, נכרתי : רכט
נערה, נערין, נעורים : קפ רו	נכיות : רנג רנד
נפת דאר, נאפאתא : קז קפד רעז	נבי סאמואל : קמו קנב
נפתוחים : ש שב	נבלט : קסב
נציב : קכד	נהלל : רט
נציבין : רצח	נהר אהוה, דאהב : תג
נצרה : פכ ריו	נהר איכראהים : ענ עו עז
סאכאסטא : קפה	נהר אלכפיר, אלעוד : עב עג
סאחים אלגולאן : רנט (הערה**)	נהר אלפלפ : עג
סאחעל אלכומיף : רח (כהערה)	נהר ככר : שטו
סאגורא : לא מד	נהר מוקאטא, חיפא : סו קפד
סאין : רב	נהר נומאן : סז
סאלט : רע	נהר שריא : סז
סאלים : קפז	נוב, נאבא : קנב (הערה*) קנה רלו
סאמוא, סעמוא : קכה, קכז	נוד : שי
סאנור : פז (כהערה), צה קפז	נוה : רעו
אלסאניא, עין סיניא : קצה	נוף : שג

תקכה תבואות

מפתח גיאוגראפי הארץ

סקופוס (גבעת) : קנב	סארים : קמז
סרדיא, סארדיניא : ישכג	סכא : רצה, רצו
סרוניא, סירין : רו	סכרים : לג
סרטפא : קצט	סנתה : רצה, רצו
עברון, עברון, עכרא : רלא רפ	סנתכא : רצה
עבל : פו פו	סואפיר, סאפירא : קלח קסד
עגלון : קב רעד	סוויכי : צא (הערה 1) קכב קכה
עדולם : קד	סוכאר : קצד
עדיתים, עדרים : קכג	סולאם : רב
עדן : רמז רצב שיז שיה	סולמא דצור : פח צ רלד
עדר : קיה	סונה, סיענע, סינא : שה
עוא : שטז	סוסיתא : מז, רלז, רעב
אל-עוד : עג	סוף : רע (הערה *)
עוים : צז קמה	סוריא : כא
עוני : קמה	סיילון : קפח
עוץ : רנט	סילוק, סעליקא : ש
עורתא : פו (כהערה) קפו	סימוניא, סאמוני : רט די
ענתנאי (כפר) : פד	סיני : שו
עזה : מז מח נא פו צ קכא קמב	סינים : עה
עזקה : קכב	סכות : מד (הערה ג'), רעא
אל-עטרון : קע	סכנין, סכני, סוכני : רכה
עטרות אדר : קמט קעה קעז	סלביש : קסז (הערה *)
עטרות בית יואב : קע	סלכה : רס
עי : צז צח צט קנו	סלע : קנג רמו רנד רנה
עיון : מד	סלע הרמון : קנה
עישם : קמח קלו	סמכי : לה נו נח סג סד ריש
עייטא, עייטא אסאוב : מב	סנכרא, סנאכרי : רמז
עילם : ישח	סנסנה, סומסום : קכא, קמח
עין : קמח	ספסופא, סאפסאף : ריז
עין אבים : קמז קמ	ספר : שט
	ספרוים, סיפפארא : שטז

תבואות מפתח גיאוגראפי הארץ תקבש

עיר המלח : כד	עין אסכאר (עין בושית) : קצט
עיר לבן בהר : ריז	עין ארוב : רעו; הערה **
עיר נחש : קלח	עין בכי : עח
עיר שמש : קסז רעו שג שד	עין גדי : כג קב קל שיב
עית : צז קנז	עין גנים : פד, קכא, קפד, רג
עכברא (עכבארא) : רכו	עין דור : קפד
עכו:ח כ מא מז נא פא פכ פד פח	עין זבולון : פד
עלמון, עלמת, עזמות, עלמות:קנר	עין חאוארא : דמט
עמאוס : קלט	עין חגילה : קי, קיג
עמון(ארץ) : רנה	עין חומיירות : רנב
עמוס : רמז	עין חלבא : קצו(הערה **)
עמיקון, עמוקיה, עמוקא, עמקא:רלא	עין חצור (עין אצור) : רכא
עמלק, עמליק (ארץ) : רנז	עין טוב : רה תקג
עמער : רלא	עין כזבה : קכד, (הערה****)
עמק אשר לבית רחוב: כט, פג	עין כהל : רכט
עמק בית חודון : נב	עין כרם: צא קטו קסה, הערה****)
עמק האלה : צא	עין מואב: רנד
עמק טבריא : פד	עין משפט : רנב
עמק המלח : כד, צג	עיןם : קבא קמא
עמק עבו : פה, צ	עין סוכיימא: רסו, הערה **)
עמק עכור : קי קיא קיד	עיןסולטאן (אלישע) : צב צז קיג קעה
עמק קציץ: קנא	עין סיניא : קצה, הערה *)
ענב : קכה קסד	עין עגלים : קי
עניתא : רכא (הערה**)	עין אלצירקה : רנב
ענם : רג	עין קני : טו קסה
ענמים : ש שב	עין רונל :
ענים : קבו	עין רמון : קמת, הערה *)
ענניה : קסא	עין אלשאהוה : רנב
ענתות (ענאתא) : קנר	עין שמש : קיב קיז קסז
עסיא, עססיות, עסיאם : רכח	עין תאנה, עין תין : רמז

תקל תבואות

טפתה ניאונראפי

הארץ

פיסקא : שב
 פיעטרא : רמו רנג רנה רנו
 פיק : קה, רה, רלג
 פישון : שב
 פיתום, פיום, פאטאמוס : שר
 פלמילום (פלמיה) : שכב
 פלשתים (ארץ) : ש
 פמיאם : לה, עה, רלד
 פסלון (פאסעל) : רו
 פערעא : רמה רנה
 פפוניא : כט
 פקיעין : מז קסה
 פראדי : פנ רכה
 פראתא : קצה הערה (**)
 פרה : קנא
 פרוגיתא, פתוגתא : רכח
 פרוגיא : רפד
 פרך : קצח
 פרן קמז הערה (***)
 פרנדיסון : שכב
 פרעתון, פרעתא : פז קפז
 פרפר (נהר) : ז סט עג
 פרישת הומת : מא
 פרת (נהר) : נה צה
 פרתיא : רכה
 פתור : שיג
 פתרום : שה
 פתרוסים : שב
 פאנאל : למ (הערה 1)
 צאלכעת : רס

עפייסוס : רפו
 עפני : קנא קעו
 עפרה, עראפא : קנא, קפט, קצה
 עפרון, עפרים : קצה
 עפריין : קסא
 עציון נבר : צנה, רמו
 עצם : קכ, קמז
 עצמון : כו, קי, קכי, קמז
 עקרון (עאקרו) : קיז, קמד
 עראפון : צה
 ערב : רלה, רצב
 ערבי : רג
 ערד : קד, קיה
 ערי הרכב : קמח
 ערמואב : רנד
 ערער (ערארא) : קלו רסד רסט
 ערק, ערקא : שו
 עשן : קכ, קמח
 עשתרות קרנים; רסא רעה
 עתות השנה : תז—תיר
 עתך : קלו
 עתר : קמח
 פאנור : קכמ
 אל־פאחא : סז
 פנט : רצב רצה שא
 פוטנדיתא : צה רצמ
 פונדקא, פונדוק : קעב
 פי בסת : שד שה
 פיגי : סט
 פיגוס : רלז

צפון:רעא	צאן עכרא : קכג
צפורי צפוריא : פא קצורי ריב	צ'אן : שה הערה*
צפת : פא פג מד קכ	צאפ'א : כג (כהערה)
צקלג : קכ קכא	צארפאן עתיקא : קעב
צרדה (צאראדא) : עט רמ	צארפאנד : קעב רלד
צר : רכ	צבכה : תקג
צריפין : קעב	צכועים : קפט
צרעה (צארא) : קכא תקי	צכעים (צוכא) : קסב
צרפת : לו מז רלד	צדד : כמ לא
צרת השחר : רסה	צחר (אלצאהארא) : מ רסב
קאכול : דלא	צ'ארי (עמק) כג
קאטרא : קמב הערה*	צוכא קמו
קאלאת אלסאני : לא מד	צוכה : שיר
קאלת סעמאה : לא	הצומח : שפא-ת
קאלאת אלראבא : צה רעב	צוען מצרים : שא שד
קאלירהא : רסו	צוער : כג לה צג
קאנאבין : עט	צופים : מה קנב קצב
קאנייטרא : מה עד צה	צוף : קפט תקח
קבצאל : קיח	צור : כ מז מח פא—פג צרלב תקד
קברות התאוה : רנג	צידון : כ לו לו מז רלב שיו שיר
קבר רחל : קלא	ציידתא : ריט
קדר : רנד	ציעור : קכו
קדרון : קיג קמא קמב	צלמון (צאלאמינע) : קסו
קדמות : רסה	צלע : קנג
קדש : לו מח מט קז קיט רג רב	צלצח : קלג קצד
קדש ברנע : כב כו מה מז	צמרי : שו
מט—נא נה נו קי קיט רנג	צמרים : פח קנא
קדש עין משפט : נ נא רנג	צנון : קכג
קובי (קובאב) : קסו	צנמין : רעו
	צענון : קכג

תקלב תבואות

מפתח גיאוגראפי

הארץ

קפוטקאי: ש שכא
 קפרה (קאפארא): רכה
 קצץ: ריו
 קצירה, קצירא דגלילא: מא קמה ריג
 קרטגינא: קראגנא: רפג
 קרטינגא (קארטאנא): שכא שכב
 קרית בעל: קכה
 קריה; קרין שכב
 קרותי, קריתים: רטז רסה רפ
 קרית יערים: קמז קכח קמט קג קס
 קרית סאנה: קכה
 קרית אלענב: כח (הערה ***)
 קרית רשף: קע (הערה **)
 קרמיון סט
 קרקע (עיר): קי
 קרקר: רסא
 קרתה (קריתא): רפ
 קשיזן: רג
 ראבא: רג (הערה*) רנד
 ראמיא: רלג (הערה **)
 ראם: קנב
 ראמאלא: קסד קעג בהערה
 ראמיין, רומאנע: קעד קצה קצט
 ראם אביאט: לא פח צ
 ראם אלישאקא: כח לה
 ראש מיא (ראם אלעין): רלח
 רבה, רכת בני עמון: רנה רסמ
 רביתא, ראבותיא: רטז רעז
 רבת מואב: רנד
 רבלה: לג לך מנ סד תקז

קובעיא, קובעיא דעייתא: טב
 קולוניא: קנג
 קולקא, קלקאי: לב
 קוסר אלבושייר: רסז
 אל-קורא: עו
 קורן סאדטאף: צד
 קורעוני: סה עט
 קושטא (קסטניא): קעכ תצד
 קטרון: רי
 קמת; קמנא, קמנת, קמונית: רט
 קיביא: קמה (הערה*)
 קיטיא: רצא
 קאליקיא: רפח
 קינה: קיט
 קיעיא, קיעינא: רפג
 קיר מואב, קרק: רנד רסא
 קירי, קירוס: שיח
 קישון: סו פה צ קפד רלה
 קלברי: שכב
 קמון, קומימא: קפג רעב
 קנה, קאנא'נחל): לו סז קפג רלב
 קג: מו קלו קסה רנו
 קנת (קאנאת): מה
 קנת נבח (קאנואת): רסא
 קסטרא: ק
 קסמיא (נחל): כמט
 קסרין, קסרי, קסאריא: כ לב טא
 מז צא קמד קעכ תקה
 קסרי פיליפפי: רלמ
 קעילה (קילא): קכד
 בעראמ, קיריא: רנט

תבואות מפתח גיאוגראפי הארץ תקלוג

שדאוק : ריז הערה (**)	דגב : ועד
שדדה : לה לה	רוג'ס אלמאקסיא: רסה (הערה (**))
שיבק : ונד שיג	רורוס : שז
שוה קריתים : רסה	רוטון : קנה
שוח : שיג	רחכת, רחכת עיר : רצט ש
שוטא : רה הערה (***)	רחוב : רלב רלב
שיכו : קכב קכד קכה	רחובות (המושבה) קכב הערה (***)
שונס : רב	רהוב לכא המת : נה נו
שוועל (ארץ) : קפט	רימוז, ראמוז, רומאנה: קא קמח רח
שושן : רפה ישח	ריפת : רפז
שטואל : קכא תקי	דכה (ראכיא) : קלח
שטח הארץ : נד-נו	ר מ, רמות : פז קטז קלג קפח קצ
שיאון : רב	רלב ריז רעג רפ תקח-תקי
שיזור : רכה	רמונו : רח רפ
שיחור : כז	דמון המתואר (רומין) : רמכ רפ
שיחור לכנת : סז צ	דמות גלעד : צה רסב רע רעב
שיחין, שיחי, שיחים : ריד רעז	דמת מצפה : רסט
שיך אכריק : רג	דמתא : רעא
שילה : קסא קפ קפא קפז	דמלה: מו מח פט צ צא קמג קמו
שיני דרוה, דדור : מא	דסן : רצט
שכה : ריד רעז	רעמה : רצה רצו
שכו : קצג	דעמסס : שא שד
שכס : פו קפו	דפיח : קלז
שכרון : קיז	רצה, רצאפא : שיי
שלישה : קפח	רקס : מה מח-נא רנג רנו
שלם : קפז	דקת : רכ
שמיר : קפז	רתמה : רנא
שמרון (שאמאריא) : נב נג קסה	שזאמוא : קכז הערה (***)
שמרון מראן : קו	שבא : רצה
שנער : מז רצה	שפמה : רצה

תקלד תבואות מפתח גיאוגראפי הארץ

<p>תל אשר : שיז תל אשתארא : רט רעה תל גזר : קב, בהערה תל גילגיל : קיג, הערה*) תל דותאן : רה; הערה*) תל זיף : קכו, הערה** תל מיל : קכז, הערה** תל נימרין : רעא, הערה*) תל סאפי(תל שאפי):קכב קכד קמג תל סארעם : קצז, הערה*) תל עזאקאריא : קכב תל עראד : קד תל קאלסוב : רמט תל קמון : קו, בהערה תל שאדוד : ריז, הערה** תלת אלדרום : קיב תמן : רמז תמנה : קיז קכד קכו תמנת סרח : קעז קפו תמר (עיר) : כו תניאל : קנג תנעם (תנע) : רו תענד (תענוק) : סו קפד רעז תפוח : קה קכא קכו תפל (תופילא) : רמז תפנים : מכ תפסח (תאפסאק) : שט תל אלמוטיסאלים:קפד,הערה**** תל אלפול : קנב תל אלראקאת : קסט, הערה**</p>	<p>שעלבי : קסז שעלים : קפט שערי העיר ומקוה"מ שכו—שלו שערים : קכב שפיר : קלח קסד שפלת לוד : נב שפלה : צ קכא שפם : לג שפרעם (שפעטר) : פד ריב שקמונה : רלה שרון : פט צ קו שריאת אלמנדהור : סט שריד : ריז תאלוצא : קפא (הערה*) תלתאמור : עג תאנת שילה : קעט קפ קפא תבור : פא פה רג רפ תכנין : מכ (הערה ה') תבין, תובאין : קפח תגרמה : רפז תדמור : שטז תוכל : רפא תוגרת אלדיבר : קיב תוקרת : מד תורמאסעייא : קפז תחפנס : שג תחתים חדשי : שט תיאסיר : קפו הערה*) תיבנה : קיז קכו קמה תירס : רפא רפז תישבי, תיסבי : רכב</p>
---	--

ב. מפתח קורותי

בנין הילני : רלח
 בצרה : רסב
 ברוך גר : תנח
 ברכת הצאן : שנמ
 ברכה התחתנה : שנח
 ברכת חזקיה : שנח
 ברכת סולטאן : שנמ תלז
 ביהבינ בירושל:תסה—תעב תצמ
 גזרות תתניו : תלכ
 גיחון : שנב
 גליל : נו
 ג'שר איבן (בנת) יעקוב : תלד
 דוד בן זמרא (הרדב"ז) : תנד
 דורסי (אומה) : עט
 דיר אלקאמר : פ
 דמיאט : שב
 דגדות : שנה תמא תמג
 הלולא דרשב"י: רכד
 הר הזתים : שכג שמו
 הר הלבנון : פ
 זונדל ססלאנט תצח תק
 דאנזירי (עיר) : רמט
 חנ'אני : תל
 חזקיה די ס'לוא : תנמ
 חיים אבואלעזיא : תנת

אכן שתיה : שמג שמד
 אנרהם יצחקי : תס
 אנרהים פאשא : תמט תסג
 אנרהם צמח : תנח
 אנרהם רוויגו : תנמ
 אדרעי : רסא
 אהרן כ"ר חיים : תנד
 אהרן פדרו : תנח
 רב אחא משכחא : תלכ
 אחמד נור פאשא : תמט תסב
 איבן פרוך : תנה
 אישתורי הפרחי : תמה
 אליעזר בן יעקב נחום : תס
 אמאדיא : ש
 אנטיוכיא : עו שז
 אפריםנכה"ר יהודי נבון:תסא תסב
 אפרים כ"ץ אשכנזי : תנח
 אנרהם אשכנזי תסה
 אנרהם חיים גאגין תצו
 באגרים : שכא
 ככל : רצו
 בגדת : שכב
 בירות : שיד
 בית ארבאל : שיח
 בית החפשית : שמו
 בית פרחי : תסג
 בנימין די טודילא:תמב
 בנימין הכהן מעלי : תס

תקלו תבואות

מפתח קורותי

הארץ

יעקב חיים צמה: תנח
 יעקב משה עיש: תסב
 יעקב קוראל: תסב
 יעקב שאול אלישר: תצו
 יפו: מ'ה קסט
 יצחק פי'אש אישכנוי: תנח
 יצחק קובו: תסב
 יצחק שולל: תנד
 יצחק ב'ר שמואל דמן עכו: תמד
 ירושלם: שכג—שם
 ישעי' בארדאקי: תצח
 ישעי' הורוויץ הלוי(הישל"ה): תנד
 כאפנאטא: שמו
 כותל המערבי: שלב, שמג
 כפר יוסף: רל
 כראסאן: רפו
 לודקיא: שיט
 לוי בן חביב (הרלב"ח): תנד
 מאיר אויערבאך: תק תקא
 מאיר פאניזל: תצו
 מאפא: רמו
 מגדל דוד: של שלב שנמ
 מגדל נמרוד: שלב
 מדרש יהושע בן נון: רכא
 מדרש שלמה: שמד
 מהור"ם ן' חביב: תנט
 מוסטאפא פאשא: תסג
 מוש: שיז

חיים דוד הזן: תצו
 חיים יוסף דוד אזולאי: תסא
 חיים ן' עטר: תס
 חיים נסים אבואלעפיא: תצו
 חיים פרחי: תסב
 חיפה: רלה
 אל"חלף (כפר): תד
 חמת: כט
 חנויות: שלא
 חספיא: פ
 חצר המטרה: שלה
 חרבן הבית הב': תיה
 חרשת הגוים: רכב
 חשבון החג'רא: תקח
 מצריא: תפ—תפכ
 מזנים: שכב
 מיריא (מראיאס): שבא
 מנוגי: תנט
 טראבלום: עו, פ
 טראבלום אלשאם עהו עו
 מרבנת: שכב
 טרוסום: תפח
 דד אבשלום: שמו
 יהונתן הכהן מלוניל: תמג
 יום טוב אלגאזי: תסא
 יונה נכון: תסא
 יוסף איש ירושלם: תמד
 יעקב ווילנער: תנט
 יעקב חגיז: תנו, תנח

תבואות מפתח קורותי הארץ תקלו

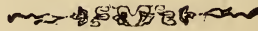
מחמד עלי פאשא : תנא תנה	עובדי מברטנורה : תמה תנג
מסעי הצלב : תכג תלה-תלו	עוץ : רס
מעין אלישע : צב צז	עזה : קמב
מערת המכפלה : תפו	עכו : רלד
" המלכים: (כלב שבוע) שלוו שלוז	עלית גי מאות רבנים : תנג
מערת צדקיהו : שלא שלוו	עפל : שכט
מצפה : רע	עציון גבר: רמו
מקום ברית בין הכתרים : רלט	ערבי (כפר): רלח
מקום המקדש : ישכד שלג שמב	פסטאט מצר : שה
מרדכי יוסף מיוחס : תסא	צאלאדין : תלה תלו תלו
משה בן נחמן (הרמב"ן) : תמג	צהר : דסב
מישה גלאנטי : תנו	צוען : שד
משה חאגיז : תנט	צור : רלב
נאפוליון בונופארטו : תמט	צידון : רלב
הנוסע משנת רפ"ב : תנג	ציון : שכה שלג
נינוה : רצט	צפת : פא
נסים חיים משה מזרחי : תסא	
נתן נטע מאנהיים : תנט	
אל-סאכרא : שמג שמד	קבר אבא שאול : רכו
סאלט : רע	" אנדימי : רלה
סאנור : פ	" אנרהם אבן עזרא : רלא
סדר מלכי אוטמאן : תלח תמו	" אדמון : רעד
סדר ממשלת ארץ מצרים תנכ	" אהרן הכהן : רמח
סלימאן פאשא : תג תסב תסד	" ר' אליעזר איש ברתותא:רמ
סלכה : רע	" אלעזר ואיתמר : קפו
	" ר' אליעזר המודעי : רכט
	" ר' אליעזר הקפר : רכה
עבד אלמג'יד : תנא	" ר"י איש כפר נבוריא : רכט
עבדאללא פאשא : תנא תסב	" ר"י איש כפר סכני:רכה
עגלון : רעד	

תקלה תבואות מפתח קורותי הארץ

קבר בנימין בן יפת : רכד
 " בני סנחריב : רלו
 " ברק ואביו אבינועים : רכא
 " בר קפרא : רכה
 " דבורה הנביאה : רכא
 " דינה בת יעקב : רכח
 " ר"י דסכנין : רכו
 " הושע : רסג
 " הכהנים לכית חזיר : שמי
 " הלל הזקן ותלמידיו : רכד
 " הקדוש של הנצרים : שמא
 " זבולון בן יעקב : רלב
 " ר' זירא : רכח
 " זכריה הנביא : שמו
 " חכקוק הנביא : ריש
 " חולדה הנביאה : שמה
 " ר' חטופא : רכד
 " חירם מלך צור : רלב
 " ר' יבא סכא : רכד
 " יהושע בן נון : קעז
 " ר' יהודה בן כבא : ריב
 " ר' יהודא בן כתירא : רצח
 " יוסף הצדיק : קפו קצח
 " יונה הנביא : רצט
 " ר' יוחנן הסנדלר : רכג
 " יוסי בן קסמא : רכד
 " יוסי בןיועזר איש צרידה : רמ
 " יעל ובעלה חבר : רכא
 " ר' יצחק נפחא : רלה
 " ר' ישמעאל : רכה
 " קבר ישמעאל בן אלישע : רכה
 " ישראל ננארא ואביו ובנו : קמב
 " ר' יששכר : ריא
 " ר' מאיר בעל הנס : רלו
 " משפחת חשמונאים : קמז
 " נחום איש גס זו : רכה
 " נחום הנביא : רכו שי
 " ניתאי הארכלי : דכה
 " עדו הנביא : רלט
 " עסביא בןמהללאל : ריא רעד
 " ר' עקיבא ותלמידו : קמו ריג
 " פנחס הכהן : קפו
 " רחל אסנו קלא—קלה
 " שבואל בןגרשםבןמשה : רלש
 " שמאי ואשתו : רכד
 " שמואל הנביא ואביו ואמו : קצא
 " ר' שלמה בן גבירול : רלא
 " ר' שמעון בן אלעזר : רכה
 " ר' שמעון בן גמליאל : ריא
 " רשב"י ובנו אלעזר : קסה רכג
 " ר"ש סכני : רכו
 " ר' שמעון שזורי : רכה
 " שמעיה ואבטליון : רלו
 " שת בן אדם : רכח
 " תלמידי רשב"י : רלן
 " ר' תנחומא : רכו
 " ר' תנחום : רכו
 " תרח אבי אברהם : שיב
 " קורן חייטין : פד
 " קיריא : ישכב

קבר בנימין בן יפת : רכד
 " בני סנחריב : רלו
 " ברק ואביו אבינועים : רכא
 " בר קפרא : רכה
 " דבורה הנביאה : רכא
 " דינה בת יעקב : רכח
 " ר"י דסכנין : רכו
 " הושע : רסג
 " הכהנים לכית חזיר : שמי
 " הלל הזקן ותלמידיו : רכד
 " הקדוש של הנצרים : שמא
 " זבולון בן יעקב : רלב
 " ר' זירא : רכח
 " זכריה הנביא : שמו
 " חכקוק הנביא : ריש
 " חולדה הנביאה : שמה
 " ר' חטופא : רכד
 " חירם מלך צור : רלב
 " ר' יבא סכא : רכד
 " יהושע בן נון : קעז
 " ר' יהודה בן כבא : ריב
 " ר' יהודא בן כתירא : רצח
 " יוסף הצדיק : קפו קצח
 " יונה הנביא : רצט
 " ר' יוחנן הסנדלר : רכג
 " יוסי בן קסמא : רכד
 " יוסי בןיועזר איש צרידה : רמ
 " יעל ובעלה חבר : רכא
 " ר' יצחק נפחא : רלה
 " ר' ישמעאל : רכה

שמרונים : לא	קיר טואב : רנד
ר' שמשון ב"ר אברהם : תמד	קסדקאי ; שכא
שער האישפות : שכו, שכח, של, שלא	קרטינגא : שכב
שער המזרח : שכח, שלא	קשת ראבינזאן : שכו
שער עבד אלחמיד : שלב	שניתת ישוב היהודים האחרון
שער העמודים : שלא שלב	בירושלם : תלו
שער הפרחים : שכח שלב	שבתאי צבי : תנח
שער הקטן : של שלא	שילוח : שכח שכח שלח שנב
שערי רחמים : שלב	שכס : קפו
שער השבטים : שלא	שלום מזרחי שרעבי : תסא
שפרעס : ריב	שלמה אלגאזי : חנו תס
תעלת השלח : שנב שנה ובהערה	שמואל גארמיזאן : תנו
תעלת מכצר אנטוניה : שנט	שמואל הכהן : תנט
תרשיש : רפח	שמואל מאכזב : תמד
תתרים : תלא, תלו	שמואל סאלנט : תק-תקב

תקמ תבואות מפתח ההגהות הארץ

ג. מפתח להגהות והתקונים בכה"ק
בדרז"ל ומפרשיהם .

צג	כראשית ני' י' ויבאו עד גרן האמד
צג	במדבר כ"א ד' ויסעו מהר ההר
כב - לו	גבולות פרישה אלה מסעי
ג	יהושע א' ד', מהמדבר והלבנון הזה
קט	שם י"ח ה' יהודה יעמוד על גבולו מנגב
רכב	שם י"ט ל"ד; וכיהודה הירדן
כד	שופטים א' ל"ו ממעלה הקרבים מהס'ע ולמעלה
קכו	שמואל א' ט"ו י"ב, בא שאול הכרמלה
רעז	מלכים א' ד' י"ט, ונציב אחד אשר בארץ
קפג	שם כ"ב ל"ט, בית השן אשר בנה אחאב
רב	שם כ"ט י"ט, כה אמר ה' במקום אשר לקקו
קנו - קנח	ישעיה י' ל'; צהלי קולך בת גלים
שנכ - שנד	דה"ב ל"ב ל', והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי
	ג'חזן העליון
נא	שביעית פ"ט מ"ט
ו	שם פ"ו מ"א
פב	שם פ"ט מ"ב
ו	חלה פ"ד מ"ח
רמג	מעשר שני פ"ה מ"ב
קעח	יומא פ"ו מ"ט ג' מילין מירושלם ועד בית חרודו
קח	ברכות ס"א ב' ת"ר הנפנה ביהודה
צד	ראש השנה כ"ב ב', מאין היו משיאין משואות
קסח	יומא ל"ח א', כיון שהגיע לנמלא של עכו
רמג	ביצה ה' א', אילת מן הצפון
תקג	תענית י' א', אמר אביי נקטינן שוכעני ולא יובשני
רי	" כ"ד ב', עד דשפוך מרובי דצפורי
רעד	" כ' א', מעשה שבא ר"א בר"ש ממגדל גדוד

תבואות מפתח ההגהות הארץ תקמא

ככ	סוכה כ"ט ב'; ציני הר כרול כשרות
קנו	שם פ' החלילי ע' ד אלכסנדר מוקדון שהרג את היהודים במצרים קנו
יח	כתובות ק"י א' אין מוציאין מעבר הירדן
תקה	ק"א א' הוא גברא דנפלה ליה יכמה
קסג	ק"א א' הוצל דבנימין
תקה	ק"ח א' בנות ישראל יושביה בשם כותית
מח	ריש גיטין רכן גמליאל אומר אף המביא
ח	שם ז' ב' הוי מהלך מעכו לכזיב
ט	בבא בתרא נ"ו א' ר"מ אומר נפתוחא וכו' רש"א ערדיסקוס ט
נו	שם ע"ד ב' כי אתא רב דימי
שמט	שבועות ט"ז א' ב' בצעין היו בהר המישחה
רכו	מנחות פ"ה א' אר"י אף חטי כרזיים
פו	שם ק"ט ב'; רץ לבית המלך
יז	ערכין ל"ב ב' אין יובל נוהג
קנגותקיא	נדה ס"א א' מעשה בסלע בית חורון
טז	ירושלמי הלה פ"ד ה"י תרגמוניא
מ-מה	שביעית פ"ו ה"א
קפג	פאה ריש פ"ז ב' ישני אית דבעי מימר בישני ממש קפג
רעד	ערלה פ"א ה"ב חרוב גדודה
רפז	מגילה פ"א ה"א הדיית
קנו	סוכה פרק החליל ה"א והלך הדם בים
קסה	תענית פ"ד ה"ח מערתא דלוד
תקד	מועד קטן ריש פ"ג חד כהן אתא לנביה ר"ח תקד
קעג	סנהדרין פ"א ה"כ והרי מצאנו שקדישו השנה כבעלת קעג
קצ	יהודית ד' ה'
רסה	תיב"ע דברים כ' כ"ו ושדרית אזגדין מנהרדעא
כב-לח	תיב"ע וירושלמי הגבולין שכירושלמי
קפה	מגילת תענית פ"ח בכ"ה ב' אחידת שומרון
רנא	ספרי ריש דברים א"ל ר"י בן דורמסקוס
תקו	מכילתא לס' בשלח אכנס לה כמחילת קסריון

תקמב תבואות

מפתח ההגהות

הארץ

רלו	פסיקתא רבתי פ"ג אר"א סרונגלא
שג	פסיקתא רבתי פי"ז ה' ערים מדברות שפת כנען
רבה	תוספתא ריש גימין מעשה בא' מכפר ססי
רענ	תוספתא מהרות סוף פ"ח חצר בית גדי
שצנ	בראשית רבה פכ"ח זון אף הארץ זינתה
קלט	בראשית רבה פמ"ב ואת החורי זו מטרפולין
קמה	שם פס"א מעכו ועד אסטופרים
דיב	שם פצ"ח ר"י אומר בנדל ריו
צט	שמות רבה פל"ב, כין בית אל ובין עי ג' מיל
רכג	שם פנ"ב, וידע ר' שמעון והוציאן לבקעה אחת פג' מדון
קפו	כמדבר רבה, סוף מסעי שכס בהר אפרים זהו נפולין
רצט	ריש איכה רבתי, תרגום אונקלס
קנה	שם פסוק על אלה אני בוכיה, אדריונים קבץ היהודים
ר	שם פסוק צוה ה', קצטרא לחיפא
קמו, ריג	מדרש משלי, פסוק טכחה טכחה הוליכוהו לאנטיפטרס של קוצרים
כה	מדרש שמואל, ויבא הגלעדה גדש
תקז	ילקוט דברים פסוק אל תוסף דבר אלי
רמא	ילקוט ברכה פסוק ים ודרום ירשה
קלא	ילקוט רות בפסוק תחלת קציר שעורים
עז	תויו"ט סוף מסכת חלה מ"י מלת ביותר
נב	תויו"ט סוף כתובות ג' ארצות לנשואין
יש	תוס' הגיגה כ"ה א', איך היו מביאין
מח	רמב"ם הל' קדוה"ה פ"ה ה"ט, לזו וכו' נוב ומבריא
נא	תקון פרמכים הל' תרומות פ"א ה"י

JACOB SARNA

13 HONDU ROAD

Hebrew, Oriental

& Koreish

